

საქართველოს
საქართველოს

საქართველოს საქართველოს

3=4

საქართველოს
1924

კავკასიონი

კავკასიონის ჟურნალი

წამყვანი: ნაზარაძე : უცხოეთში : მხარეთმცოდნეობა

6/328

3=4

1924

CAVCASSIONI

Journal mensuel de l'Union des écrivains de la Géorgie-
Littérature, Arts, Philosophie, Sciences-1924, N° 3-4, Tiflis-

მ რ გ ა ნ მ

ს რ უ ლ ი ა დ ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს მ წ მ რ ა ლ თ ა კ ა ვ შ ი რ ი ს ა .

გამომცემელი:

მწერალთა კავშირის საბჭო.

რედაქტორი:

პავლე ინგოროვცვა.

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

I. მხატვრული ლიტერატურა. საქართველო.

გვერდი:

1. ს. აბაშელი — ქარი სარკეში.	VII
2. პაოლო იაშვილი — Urbi.	X
3. ნ. ლორთქიფანიძე — რაინდები.	1
4. გრიგოლ რობაქიძე — ლონდა.	29
5. კონსტანტინე გამსახურდია — ქრისტე პარიზში.	54
6. აღ. ქუთათელი — ჩალვადარები.	57
7. კონსტ. ჭიჭინაძე — Finis.	59
8. არისტო ჭუმბაძე — დაუგეშელნი.	60
9. ვალერიან გაფრინდაშვილი — კონცერტზე.	69
10. რაჟდენ გვეტაძე — რევოლიუცია.	70
11. ი. გრიშაშვილი — პაუზა.	71
12. ელენე დარიანი — პარიზისაკენ.	72
13. მიხ. ადამაშვილი — ტყის კაცი.	73
14. ხარიტონ ვარდლაშვილი — სივრცეები.	93
15. ხლოდომონ თავაძე — რიჟრაჟები.	94
16. მარიჯან — ეგზოტიური ნატეხები.	96
17. ვარლამ რუხაძე — ნოემბრის ქარში.	97
18. ს. ფაშალიშვილი — უკვდავება.	98
19. ს. შანშიაშვილი — Vita nuova.	99
20. შალვა დადიანი — უბედური რუსი.	101
21. დ. კასრაძე — მეღვინე.	119
22. საათიანოვა — დაუბეჭდავი ლექსი.	127

II. მხატვრული ლიტერატურა. უცხოეთი.

23. პოლ კლოდელი — გზა შეწყვეტილი. (თარგმანი კონსტანტინე გამსახურდიას და ა. კუმბაძის მიერ).	131
24. რობერ დე მონტესკიუ — ლექსი. (თარგმანი კ. კ.).	133
25. შარლ ბოდლერი — პარიზის ოცნება. (თარგმანი ვალერიან გაფრინდაშვილისა).	134
26. ფრედერიკ ხტენდალი — ვინინა ვინინი. (თარგმანი ლ. ქ.)	136
27—28. გეზანული ლაფრატუჩიადან: გოეტე — შტრასბურგის კათედრალი. 159 ანველუს სილვეზიუს — ქერუბიმულ მოგზაურიდან. (თარგმანები კ. გ.) 161	
29. ანდრეა ლაფრატუჩიადან: პლატონი — ეპიგრამები. (თარგმანი Asmi-ს მიერ)	162
30. ოვანეს თუმანიანი — ან უ შ. (თარგმანი ი. გრიშაშვილისა).	166

Fl 10924

ს ა ნ ა ა რ ს ი
კ ა კ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
ე რ ო ნ ლ ი
ბ ი ბ ლ ი ო თ ე კ ა

III. კრიტიკა, ლიტერატურის და კულტურის საკითხები.		83-
31. ვახტანგ კოტეტიშვილი — ივანე მაჩაბელი.		191
32. ვალერიან გაფრინდაშვილი — შენიშვნები ლირიკაზე.		204
33. კონსტანტინე გამსახურდია — ახალი ევროპა.		208
IV. სახვითი ხელოვნება. მუსიკა.		
34. პროფ. გიორგი ჩუბინაშვილი — ქართული პლასტიური ხელოვნების შესწავლის ამოცანები.		221
35. ლეონ მელიქსედ-ბეგი — სიმბოლო ქართულ-სომხურ ხელოთმოდღერებაში.		235
36. კომპოზიტორი დიმ. არაყიშვილი — ქართული ხალხური მუსიკა.		238
V. ფილოსოფია. მეცნიერება.		
37. პროფ. შალვა ნუცუბიძე — კანტი კაცობრიობის აზროვნების პერსპექტივებში.		1
38. პროფ. ანდრია რაზმაძე — რელატივიზმის მოძღვრება ეინშტეინისა.		12
39. აღ. ჯანელიძე — მეცნიერული შემოქმედება და ქეშმარიტება.		34
40. პროფ. გრიგოლ წერეთელი — ანაკრეონტი. (ლექსების თარგმანი Asmi-ს მიერ).		46
41. პავლე ინგოროყვა — ჩახრუხაისძე. პოეტი. მოგზაური.		58
დამატება (ორი რუკა):		
1. საშუალ-საუკუნეთა მოგზაურების მარშრუტი.		
2. საქართველო მე-XIII საუკუნის დასაწყისში.		
VI. მემუარები და დოკუმენტები.		
42. ნიკო ნიკოლაძე — მოგონებანი სამოციან წლებზე.		81
43. იაკოვ ნიკოლაძე — ერთი წელიწადი როდენთან.		106
VII. კულტურის მატინე.		
44. შალვა ამირანაშვილი — ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების გამოფენა.		115
დამატება (4 ნახაზი):		
1. ალავერდის ტაძრის გეგმა.		
2—4. ნეკრესის მცირე ბაზილიკის გეგმები.		
45. კოტე მარჯანიშვილი — ელენოროა დუბე.		120
46. ქართული კულტურის ქრონიკა.		123
47. ევროპის კულტურის ქრონიკა.		125
VIII ბიბლიოგრაფია.		129

ქართული

საქართველო

მხატვრული ლიტერატურა.
საქართველო.

ხ. აბაშელი.

ქარი სარკვეში

მზე მომაკვდავი, ჟანგიანი სისხლის მწვეთავი,
გადანისლა საფირონის შესამოსელით.
დარჩა სიმშვიდე, საკმეველის ხარბად მყნოსველი,
და ცეცხლის სვეტი ღრუბლით ღრუბელს გადაეხიდა,—
სიჩუმე ფრთხილი, დაღალული, გაუბედავი,
როგორც ჩამქრალი საცეცხლოური ცას დაეკიდა.
მოულოდნელი პროპელერის ახმაურება
ცხვრის ფარასავით აფრთხობს ცაში თეთრ იალქანებს.
სულს უხარია უნაპირო ცის დაურვება
და ჩუმ ოცნებას ჰაერივით შორს მიაქანებს.
მეწვის თვალები: თითქო ვარსკვლავს სცეცია მარბილი.
ვხუროვ წამწამებს,— ერთის წუთით თვალი ჩრდილს დაღვეს.
შორეულ დროთა მოჭკრის შუქი, და სიხმარივით
სარკის ტრიალი აელვარებს დახუჭულ თვალებს.
სხვა საუკუნის შემომესმა ელარუნი ძვლების.
გადატყდა წელში ეს ეპოქა ვით მინანქარი.
ისმის შრიალი აჩქარებით გაფრენილ წლების,
თითქო მუხაში შემოიჭრა წვიმა და ქარი.
ქარი და ელვა! ვერ დაამხოვს ელვას ვერავენ!
იწვის ოცნება დაბეგრილი ძვირფას ხარკითა.
და მოჩვენება, ჯერ თვალთავან დაუხვერაივი,
იღვრება დახრილ წამწამებზე მბრუნავ სარკიდან.
ტრიალებს სარკე:
რკინის ქალაქებს ტყვე სახლები გაექცა ყველა:
დახშულმა ქუჩამ ბეტონით თავი ვერ ისახელა,—
სულს მოანატრა სხვა სიერცემები,
ყვავილს ქვა ველარ დაუმეგობრა,
და ლურჯ ჰაერში აფრინდნენ მწყობრად
ფერადი ბროლის სასახლეები.

და მყუდრო ბინად აფრენილ ნავთა
ოქროს ღრუბლებში თეთრად აყვავდა
ზღვის ქათვის მსგავსად ნაქანდაკები
რძისფერ სიდაფის და ფაიფურის აგარაკები.

ტრიალებს სარკე:

ძირს არეინ მისდევს მოსაწყენ ვუთნებს,
დაეთმო ტყეებს სახნავეები და პრერიები.
ტყეს, ვისაც უნდა, ის მიიკუთვნებს, —
და შიგ დასახლდნენ ვეფხი, ლომი და ფერიები.
დაყრუვდა ვზები, ოდესღაც ორთქლით გადანალახი,
და ჟანგ-მოდებულ რკინის ლიანდაგს ჰფარავს ბალახი.

ტრიალებს სარკე:

მანქანა ყველგან, მანქანა რბილი:
მხეცი მორჩილი, ბრჭყალებ-დაჭრილი.
მანქანა ბრძენი, თილისმიანი და ჯადოქარი:
რადიო-წვიმა, რადიო-ნისლი, რადიო-ქარი.
სულში საღვურობს გასაკვირველი მზის სხივონობა,
და ელვარებენ მაღალ ძეგლებზე სულ სხვა ხატები:
ზეკატურ ბრძოლის და მიღწევათა მწველი დატები.

ტრიალებს სარკე:

უცბად იელვებს რადიო-ცნობა:
„კონგრესი ინტერპლანეტარული!
წითელი მარსის დელეგატები!“
კიდევ ზეიმი, აღტაცება და სიხარული.
სალაუტი ირგვლივ! (ალარ არის ძველი თოფები:
არსენალები დიდიხანია ყველგან დაშალეს).
ზეტას ესრუიან ფერად მაშხალებს
ზარბაზნებივით დაგვიშლი ტელესკოპები.
შინჯავენ მნათობთ ვაშშაგებით და გახელებით
მრავალ მილიარდ კილომეტრის სიგრძე ხელებით.
არ დარჩა მიჯნა ამაყ თვალებს გადაუფრენი
ალარც მზის იქით და არც მზის აქეთ.
ზვერავენ სივრცეს გასაოცარ სხივთა ქსელებით.
გაშლის წამწამებს აპარატი: და მარსელები, —
თითქო თანჯარას მოსდგომიან მოსაუბრენი, —
სდგანან ეკრანში, მოზიდულნი რადიო-სარკით.
იზრდება ლალი შემოქმედება ნათელი ჯიბრით:
ყველა ისწრავის დაანთოს აზრის სხვა ალიონი.
მოჰქრის კომეტა, — ბნელ სამყაროს ფოსტალიონი, —
მოაქვს ამბავი შორეული ელექტრო-შიფრით.

ტრიალებს სარკე:

და თანდათან მატულობს ქარი.

ელვის სიჩქარე შემოვიდა მაჯისცემაში.

სწუხს ინჟენერი, ხუროთმოძღვარი:

„მიწის მარშრუტი სამუდამოდ მზეს ვინ-ღა მისცა?

დაბერდა რაში

და მკლფე ფერდები ვერ გაისუქა!“

ისრვიან ლოზუნგს პოეტები: „მოიხსნას მიწა!

მოგებებრდა თრევა კუს ნაბიჯით ჯავლაგ მზის უკან!

რომ გაუსწორდეს საუკუნეს დღეც და წამიცა,—

უნდა მოტორად გადაიქცეს თვით დედამიწა!

სხივის სისწრაფე შემოვიდა მაჯისცემაში,—

მზეს მოეხსნათ მიწა და შევიდეთ სხვა სისტემაში!

გაზომეთ სიერცის განი და სისქე—

ახალი მზისკენ!“

ტრიალებს სარკე:

გამოდის ბაღში უცნობი ქალი ნიამორივით.

უდგას თვლებში შორი აღერსის შუქის მორევი.

ხელში უჭირავს წიგნი ლექსების, ყდა-გაცვეთილი.

(ქალს მუდამ დასწვავს გარდასულ თამთა უშრეტი ალი.

ქალს მუდამ უძგერს ზღაპრებისათვის გული კეთილი.

სხვის ოცნებაში უცვარს ჩაძირვა, და ხეტიალი

ცრემლიან ფიქრთა ნაწვიმარ ტყეში).

გადაშლილ წიგნში წაკითხულ ლექსის სჩანს სათაური: „ქარი სარკეში“.

„საბრალო ბავში!— ჩურჩულებს ქალი.— თავის კავშანს იმით იჭრობდა,

რომ, ხან ცრემლებით და ხან თამაშით, ჩვენზე ჰუიჭრობდა“.

პაოლო იაშვილი.

U R B I

მინდა ავეარდე მამადავითზე:
იქ აირჩიე სულო ბინა შენ;
მინდა უეცრად მუხლზე დავეცე
ჩემი თბილისის და მზის წინაშე.

ჩემო ქალაქო! არ დამაკელი
შენ სიხარული მზისგან ფერილი,
თავზე გადგია როგორც კანკელი
ცა მოელვარე და აქლეროილი.

ვხედავ ურმები ლორთქა თივებით
გზას ახარებენ აქრიალებით;
მტკვარს მოჰყვებიან ფიჭვის ტივები
ვით მოცურავე თეთრი ქალები.

სდღღან ოქროს და წითელ ღვარებათ
კვირა დღეებით შენი ქუჩები,
და იცლებიან ოზშივარებათ
შენს გარეშამო მთები თუჯების.

შენს ალაყაფთან მსურს დავალაგო
ლექსები, როგორც სისხლის წვეთები...
მილიონ ხმებით საესე ქალაქო,
დიდი სატაბტო ხარ პოეტების.

ნიკო ლორთქიფანიძე

რ ა ი ნ დ ე ბ ი *

(ესკიზი)

ვისაც გამოუცდა დიდი ავადმყოფობა, ახსოვს ბოღვა, ტკივილების დროს ჩანტი თუ არა, ზღაპარი მანც მოუსმენია, — იგი გაიგებს ჩემს სულის კვეთებას და სასიამოდ დარჩება დაეიწყებული ისტორიის, არეული ზებირ-გადმოცემების და დაღლილი ოცნების ხლართი, მწარე ლაშქრებში ნალვლიანი ფიჭრების გასაფანტავად შეკონილი.

- 1
- კარებთან ვილაშაც ორჯერ-სამჯერ მორიდებით, მაგრამ განგებ ჩაახველა.
- ვინა ხარ მანდ?
- მე გახლავარ, ბატონო, გიორგი...
- ვინ გიორგი? შემოდი...
- ფანჯარასთან მჯდომი დედოფალი ეზოს თვალს ვერ აშორებდა...
- აა! შენა?.. მოდი, მოდი! შეხედე, თუ კაცი ხარ: განა მართლა გიყი არ არის ჩვენი არჩილი?
- ახლად შემოსული სავარძლის უკან დადგა და ეზოში გაღიხედა.
- საკვირველი დაინახა:
- მეფის ძმა არჩილი ჩამჯდარიყო და ხმალს ფეხებში უქნევდა ახოვან კაცს, რომელიც ყოველ მოქნევაზე ახტებოდა; სისხლიც აჩნდა აქა-იქ უცნაურ ჯამბაზს...
- არჩილ, ღვთის გულისთვის, გაუშვი! რა დაგემართა?..
- ახლავე, ქალბატონო, ახლავე...
- არჩილი წამოდგა, ოდნავ გასისხლიანებული ხმალი ბიჭს გადასცა.
- უცნობი ვაჟკაცი შეჩერდა, სული მოითქვა. უცერად მის ყურებთან დამბა-ჩა გავარდა... ვაჟკაცი ერთი შეკრთა, მაგრამ ცდილობდა არ შეემჩნია თავისთვის...
- ახლა დაისვენე... ფეხები დაიბანე და არაყი გაღისხი — არა გიშავს რა! — ბრძანა არჩილმა.
- რა ამბავია, ქალბატონო? — დაეკითხა ოთახში მყოფი დედოფალს.
- სასაცილო ამბავი, სასაცილო, ჩემო გიორგი!.. ამასწინათ ბატონი და არჩილი დანაძლევედნენ, არა ჩემი ყმები უფრო ვაჟკაცები არიან და არა ჩემიო...

*) ხელოვანთა ყავახანა. მეორე ციკლი.

ბატონმა აი, ახლა რომ არჩილი აწვალეხდა, ის გამოიყვანა, არჩილმა—ახალგაზ-
 და პირტიტველა მესხი. რაღა გვეგონა, ამხელა მუტრუქს თუ ტუჩზე რძე შეუშ-
 რობელი ყმაწვილი დაიჯაბნებდა...

დედლოფალი ამ სურათმა გამოაცოცხლა. პირზე ღიმი მოუვიდა, თეხზე წამო-
 ღდა... როცა მესხმა იძრო ხმალი და დაატრიალა, ეს ლეჩხუმელი ხესავით
 დადგა, ძლივს ამოიღო ხანჯალი, დახუჭა თვალი, დაიწყო ღრიალი: „ხუთი ნუ
 მოდიხართ, ერთი მოდი! ხუთი ნუ მოდიხართო“. სიცილით დაეხიჩვით. მეფე
 გაჯავრდა, ასწია და ის კაცი არჩილს აჩუქა. არჩილი ახლა იჩემებს: „რა ვაეკა-
 ცი მქვია, თუ ერთი ლაჩარი ვერ გავაგულადეო“! ამიტომ აწამებს... ურისავით...

— ჰმ!.. გაეცინა გიორგის.

— საიდან გაჩნდი?—დაეკითხა დედოფალი.

— ტყიდან გაიხელი, დედოფალო.

ჩქარის ნაბიჯით ოთახში შემობძანდა მეფე იმერეთისა.

შეჩერდა.

შეხედა.

— გეძებ, ვერ გპოულობ. სად ხარ?—დატუქსვით მიმართა მეფემ.

— ნამოხვანში გახლდი...

— რაო?!

— ნამოხვანში გახლდი, წისქვილის ქვებს ვტებდი...

— მეწისქვილობა დამიწყე, როცა მე ომისთვის ვემზადები?!

— არაფერი მსმენია, მეფეო...

— საქმეც ისაა!.. რომ დიკარგები, ხმას ვერ მოგაწვდენს ადამიანი.

— რა ვქნა, მეფეო, რჩენა მინდა და ხელი უნდა გავანძროო.—გიორგი შე-
 ჩერდა და ელოდა, იქნებ ახლა წამოცდეს რაიმე წყალობაო.

— ახლა შენს ვაეკაცობაზეა დამყარებული: ვერცხლიც შეგიძლია იშოვო
 და ყმაც.

— ვის ეომები, მეფეო?—წყალობაზე იმედდაწყვეტილის ხმით შეეკითხა
 გიორგი.

— ვებმარები ოდიშის მთავარს აფხაზთა მთავრების წინააღმდეგ!

— როდის წაბძანდები?

— ზეგ დილით.

გიორგი ჩაფიქრდა.

— მაშ, ახლავე შინ გავსწევ, წისქვილს მოვაწყობ და...

— გადირიე? ისედაც მცირეა ჩემი ლაშქარი!..

— მეფეო, სანამ თქვენ შარავზით აფხაზეთის საზღვარს მიუახლოვდებო-
 დეთ, მე მცირე რაზმით წინ დაგიხედებით... მე ვიცი მოკლე გზები.

— მეც იმ გზით წავალ...

— ვერა, მეფეო, მე მეყოლება სულ ხუთიოდე ცხენოსანი, ორი საბარგო
 ჯორი და ოციოდე ქვეითი. მათი ბილიკზე გაყვანა ადვილია, თუმცა ზოგჯერ
 ცხენების დაგორებაც კი მოგვიხდება. ათასი კაცი კი, თუ არ გაიშალა, ერთმა-
 ნეთს დაასაზიჩრებს...

— უშენობა დაემჩნევა ჯარს.

— მეფეო, ნუ დამიშლი წისკვილის დამთავრებას... მეცინოდენ, ქვას ვერ იშოვნის და სათავის კეთება ტყულა ჩაუვლისო... ამელამე ჩავიტან მასალას, ხვალ და ზევ უკვე ავარიკრიკებ სახლიკაცების გულის გასახეთქად... თუ გნებავს, ჩემს კაცებს ხვალვე გამოვაწყობ და მოგართმევ, მე კი ორის მხლებელით პირდაპირ წავალ და ენგურის პირად დავიციდი: იქაური ადგილები ვიცი, მაგრამ ომის წინ მივლა-მოვლა კარგია...

— უსარდლოდ მაინც როგორ იქნება ჯარი, — უპასუხა ჩაფიქრებულმა მეფემ.

— სარდალი თვარა, მე რომ გაწრთენილი ჯარი მყავს, მისი ქირი არ იქნა!.. მე ჩავისწრებთ, თუ თქვენ გიახლებით, ჯარს ჩვეულებრივ დავრახმავ, ძველებურად შეეძახებ, წინ წავალ, და თუ არ გამომყვებიან, მაშინ — პატივი თქვენთან მომიხოვია... და სარდალმა ისეთი ორსართულიანი გინება ჩაახაჭაპურა, რომელსაც გვირგვინოსანნი კადრულობდენ, მათთან მომუსაიფენი ბედავდენ და რომელსაც ახლა ასოთ-ამწყობიც კი არ აპატიებს მწერალს.

მეფემ რამდენჯერმე გაიარ-გამოიარა ოთახში.

— ბედნიერია, ვისაც გაწრთენილი ჯარი ჰყავს — მცოდნე იარაღის ხმარების, შეტევის და მოგერიების, — შენიშნა გიორგიმ.

— ნუ გეშინია, ჩვენც გვეყოლება გაწრთენილი და მუდმივი ჯარი.

— მე ვერ მოვესწრები და...

— ჩვენი შვილები მოესწრებიან...

— ღმერთმა გისმინოს...

— აბა გიახლები... დროა, ბატონო...

— წადი, შვილო, კეთილი გზა მოგცეს ღმერთმა.

— ენგურის პირას დაგხვდები, მეფეო.

— კარგი... ოღონდ...

— მეფევ, როდის იყო...

— ვიცი, ვიცი...

ოდნავ შეჩერდენ. სათქმელი აღარაფერი იყო.

— შემოსვლისას სალამი არცერთმა არ მაღირსეთ, ახლა მაინც მიბრძან — ღიმილით სთქვა გიორგიმ. მეფესაც გაელიმა.

— გზა მშვიდობისა, ჩემო გიორგი! მომიკითხე ჩემი ნათლული.

გიორგიმ გულზე აკოცა მეფეს; დედოფალმა თავში მოჭიდა ხელები მიპეაღს და ძმურად თავზე აკოცა.

— ჩემს ბატონს შენ გაბარებ, აბა შენ იცი...

— კაი ბავშს კი აბარებ... გაეცინა მეფეს.

— რა ვქნა, დედოფალო, ომში მე არაფერს დამიჯერებს... უხნეური ბავშია, — იოხუნჯა გიორგიმ, მდაბლად ორივეს თავი დაუკრა

— დედოფალო, კალთას გეამბორობი... მეფეო, თაყვანის-ცემა! — და სარდალი ფარდის იქით მიიშალა...

— ერთი ასი ასეთი ერთგული და გონიერი კაცი რო მყავდეს! — ინატრა მეფემ.

— აი, მე რომ არ მიჯეროდი, განრისხული გყავდა!..

— ვცდებოდი, ჩემო გვრიტო...

ბნელდებოდა.

... შენ ხარ მხოლოდ გულთა-მხილავი და წინათ-მგრძნობი.

ბნელდებოდა.

— რამდენი ხვეწნა და მტკიცება დამჭირდა და... რამდენი გვეედრე შე-
გერიგებია—რაღაც მინაზებულის ხმით უპასუხა დედოფალმა.

ბნელდებოდა.

— სულ ხომ მე არ უნდა გეხვეწო, ერთხელ მაინც შენ მეხვეწე...—მაცლუ-
რის ღიმილით სთქვა მეფემ.

ბნელდებოდა...

— და დაიწყო მოსაყიკებელი ალერსი—ნახევი და ნაგლეჯი ტარიელ-ავ-
თანდილის მიჯნურობისა, სპარსული მგოსნებისა, თეიმურაზის ლექსებისა, რო-
მელნიც ახლაც ისმიან ბაიათებსა და მუხამბაზებში...

აქ იყო „კოკობი ვარდი“, „ალვის ტანი“, თუმცა დედოფალი კარგა შემრ-
გვალებული, თვალუყუნა, შუა ხანს მიღწეული ქალი იყო.

— ამისთანა მარდი, მოხერხებული და ნამუსიანი დიდებულნი მყავდენ...
დაიწყო ისევ მეფემ, მაგრამ დედოფალმა შეაჩერა:

— მოიცა, მოიცა,—სიმღერა ისმის.

დედოფალი და მეფე საშერად ფანჯარას მიადგენ.

— მეტივეებია! გააღე, ბატონო, ფანჯარა...

მეფემ ფანჯარა გააღო.

— იმე! ეს ხომ ჩვენი გიორგია. დახე, რა ტკბილად იმღერიან!

მღინირის შუა გულიდან ისმოდა:

ჩემო ტივო, მაშინ გაქებ,
სატივოზე გასულიყო,
თავს მუშტარი დაგხვეოდეს,
სხვაზე მეტათ გასულიყო.

— ძალიან ფაცურობენ, მაგრამ სიმღერას არ სწყვეტენ...—შენიშნა დე-
დოფალმა.

— საშიშია. იქაა მორევი...

— ღმერთო, უშველე!

— არა უშავს რა, გიორგი ნაცადი ვაჟაკცია.—თქვა მეფემ; თვალს კი არ
აშორებდა, სანამ ტივმა არ გასცურა სახიფათო ადგილი.

II.

მეფის მცირერიცხოვანი ჯარით მოსვლა არ იამა ოდიშის მთავარს.

მოხუცი დედოფალი მეფის გასაგონადაც კი დედაბრულად ბუზღუნობდა:

— აი, დახმარება თუ გინდა სიძე-ბატონისაგან, ამას ჰქვია!... თითქო სა-

ნადიროდ მოსულიყოს! სასაცილოდ აგვიგდო!.. თუ გავიმარჯვებთ, სახელი მისია; თუ დაემარცხებით—ჩვენ აგვიანცებენ...

მოთმინებიდან გამოსულმა მეფემ მოკლეთ მოსკრა:

— ცოტაა თუ ბევრი ჩემი ჯარი, გამარჯვება ჩემს კისერზე იყოს... თქვენი ჯარი სრულიად წუ გამოვა! თუ გაწყრა ღმერთი და დამამარცხეს, ჩემი სამეფო თქვენთვის დამითმია—მოგახმაროთ ღმერთმა!...

მეფეს ენგურის პირას დახვდა გიორგი.

— დამეკარგა შენი იმედი—მიეგება მეფე.

— წუხელის ვიახელი, ბატონო, ღამით. ადგილები დაეთვალაიერე. აფხაზთ ჯარი დიდი ჰყავთ...

— ჩვენ კი მცირენი ვართ, ოდიშელნი არ გამოსულან. სულ ასიოდე კაცი იქნება, თუმცა რჩეული ვაჟაკები.

— რატომ?

— წამომცდა, სულ არ ხართ საჭირო-მეთქი, და დაიხვია ხელზე მთავარმა... თავისი ნებით კი მეტმა არ ისურვა.

— ჩვენ რალას ვაკლავთ, შე დალოცვილო, თავს? შემოვამბრუნოთ ცხენები და გაუდგეთ ჩვენს გზას.

— ეჰ, ასეც არ იქნება!.. თუ გავიმარჯვებთ, ღმერთმა ჰქნა, აფხაზეთი მფარველობას შეგვევედრება... შუაში მომწყვდეული ოდიში სამუდამოდ ქედს მოხრის ჩვენს წინაშე...

გიორგიმ თავი ჩაღუნა: შერცხვა, რომ ვერ გასჭვრიტა მეფის წინდახედული საქმენი.

— თანაც—დაუმატა მეფემ—ძველ მოყვარეს, სიმაშრს თუ არ დაეხმარე, როგორ შემხვდავს ან სოფელ-ქვეყანა, და ან განსვენებული ჩემი მეუღლე როგორ შემხვდება საიქიოს... ბევრია მტერი?...

— ჩვენზე ორჯერ მეტი იქნება...

— ბანაკი რომ პატარაა შესახვდავად?

— ბარგი არ აქვთ... ურმები არ ყავთ... თავის ქვეყანაში არიან... თანაც სულ დიდაკობაა და შეჯჯუფული არიან... ქეიფობენ... დანამდვილებით შაინც ვერაფერს ვიტყვი, ოღონდ ჩემმა ლაზიკამ ასე მითხრა... ის გაღმა იყო და ბანაკს ირგვლივ შემოუარა.

— როგორ? რანაირად? ჯერ რომ წყალი არ დაეარდნილა?

— მაგი ხომ კაცის შეილი არ არის... ან ბოშებმა დატოვეს და ან პირდაპირ ეშმაკმა ჩამოუღდო ფაცხაში დედა-მისს—და ლაზიკასკენ გაიხედა—ცხენიც კი გამოიყვანა გაღმიდან...

— ძალიან უმარჯვნია!.. შენ როგორ გაუშვი, არ შეგეცოდა?

— ეხვებწუ, ხვალ წყალი დაეარდება და მერე ვადი-მეთქი,—არ დამიჯერა. გადამეკიდა... საშველი აღარ მომცა... წყლის პირას ჩამიყვანა. ამიხსნა—ეს ჩქერი გაღმა მხარეს ეცემა, მას გავუყვებიო, იქედან კი—მეორე ჩქერზე მიმითითა—მის გამოყვებიო... მერემე აქ ერთი ფუტურო ხე მოსკრა, კვრიტიმალეები დაუ-

გლისა, წინ გაივლო და უკან გაყვა—უყურებდი—წელს ზევით არც კი დასველებულა. კაშკაშა მთავრე იყო... აქეთ კი დილას მოვიდა და ეს ცხენიც მოიყვანა. შემომჩვილა, მეორე შუა წყალში მოსილულზე დამჩჩაო.

— მოდი აქ, ბიჭო!—დაუძახა თვით მეფემ.

ლაზიკა თავის ცხენიანათ მოვიდა.

— ბიჭო, რამ გაგაბედიდა გალმა ვასელა?

— დედისაგან მაქვს, ბატონო, ნაწინასწარმეტყველები: „შენისთანა მურტალი არც ომში მოკვდება და არც წყალში დაიხრჩობაო“—იოხუნჯა ლაზიკამ, რომ ბატონები გაეცილებია.

— რა მთავრის შვილი თვითონ იყო, რომ შენ დაგცინოდა?—სიცილით დაეკითხა ისევ მეფე, რომ ლაზიკასთვის კიდევ მიეცა ოხუნჯობის საშუალება.

— მთავრის არა, და, მგონი, ბებია-ჩემი ხშირად დაძვრებოდა ბატონების სასახლეში და, სამზარეულოს გარდა, მუცლის გასაბერავს განსვენებული ბატონის ლოგინზედაც ღებულობდა.

— ნუ იგდებ თავს!—შეუბღვირა სარდალმა, მაგრამ ღიმი მანაც კერ შეიკაფა.

— ეს ყველაფერი კარგი—მეფის სახე უეცრად დადინჯდა—როგორია ჯარი?

— სულ დარჩეული ვაჟაკებია. ბატონო, დამის ყარაულათაც კი ახნაურები უნდა იყონ... მაგრამ რაცხა უქმყოფილებაც არის ჯარში... გუშინ წასვლას აპირებდა თურმე ინალიბა, მაგრამ გააჩერეს.

— საიდან გაიგე?

— იქ რომ ვიყავი, ჩოჩქოლი ატყდა... მერე ყარაულების ფაცხას მივაყურე: მთავრების კარვიდან მოსული უამბობდა მათ... მე ასე გამოვიტანე...

— ზარბაზნები აქეთ?

— ბატონსაც მოვახსენე, ზარბაზანი არ მინახავს, მარა ერთ ადგილას ბუჩქებს რგავდენ, გამიკვირდა: რა დროს ბაღის გაშენება-მეთქი, და მინდოდა მივპაროდი, მაგრამ იქედან ძაღლის ყეფა მომესმა—და ველარ მივბედე.

— აქედან იხედება ის ადგილი?

— აი ეგერ ვახლავთ, მეფეო... წითელი მიწა რომ მოჩანს, მის ქვევით ორი ხეა და ხეების ცოტა დაშორებით—ბუჩქნარი... სწორეთ ისაა, მეფე ბატონო; ემჩნევა კიდევაც, რომ ადამიანის ხელს იქ უფათურებია... ასე მწყრივად და მრგვალად სხევან არსად არის ბუჩქები.

— დააყენე მზვერავი?—ჰკითხა გიორგის მეფემ.

— დავაყენე, მეფეო, მაგრამ გამოკლილი ხალხია: დღისით არაფერ მიეკარება, და ღამით კი არ დაინახება...

— ანუ, შე მგლის არჩივო! კიდევ დაწოლა გინდა?—შეუწერა ლაზიკა ცხენს.

— დაწვეს, დაწვეს... ახლა მაგას მოსვენება მოუხდება... უწამლე რამე?

— კი, ბატონო... ჯერ თავდაყირა დაეკიდეთ,—ბერი წყალი ჭახსა, მერე ფერდობზე თავქვე დაეაწვინე და მუცელი დავუხილე,—მაშინაც ცოტა წყალი დააქცია; თოფის წამლიანი არაყი დავაღვინე. მეტი რა ვუყო!...

— თოფის წამლის მაგიერ საპონი დაგელეენებია, სჯობდა, მაგრამ არა-

ფერია.—მეფე დაიხარა და მუხლებზე და მუცლის ქვევით დახედა...—აი ამ გადატყვებულზე კი წაუსვი თოფის წამალი... სიმინდი აქამე.

მზე ჩადიოდა.

„რად აქცევს ჩემს ცხენს ამდენ ყურადღებას მეფე?!... ვაი თუ წამარ-
თვან!“—ელვის სისწრაფით გაურა თავში ლაზიკას.—არა, აჰ, ჩემს ცოდვაში რო-
გორ ჩაადგამს ფეხს?!...

—ჩვენი ბანაკი როგორია?—დაეკითხა მეფე ისევ გიორგის.

—შშენიერი... უკან სალი კლდეა, ჯიხვიც ვერ ავა; აქეთ მდინარე—ერთი
მზერავი კმარა; ქვევით კი გაშლილი უტყეო ველია, ჩიტიც კი თვალში მოგ-
ხედება კაცს.

—ძლიერ დაღლილი ვართ ჯარიც და მეც; ცოტა ვივახშმოთ და მოვი-
სვენოთ.

ცხენები შეჯგუფდეს; ირგვლივ ურმები დააყენეს; ხალხი და ლაშქარი ურ-
მების უკან მიწვა; ყველამ მოძებნა სასთუმალი—უნაგირი, უღელი, ჯირკი, უბ-
რალო ქვა, მაგრამ არავის უძებნია ქვეშსაგები ან ზედსახურავი; იშვიათად თუ
ვისმე ქონდა ნაბადი; მხოლოდ მეფეს დაუყარეს კოპიტის ტოტები, გაუგეს ზედ
ნაბადი.

ყველამ მიიძინა.

არ ეძინა ორს: უდიდეს—მეფეს და უმცირესს—ლაზიკას.

—მოიწი აქეთ!—გალვიძების შემდეგ დაბალის ხმით უთხრა მეფემ გიორგის.
თავისი სასთუმალი გაღვიძებულმა მეფისაკენ მისწია და დაჯდა.

—დაწვი... ვერავინ შეგვენიშნავს, რომ ვთათბირობთ... ჩვენ დიდხანს ვერ
მოვიცდით აქ. სიმამრ-ბატონს ურემი ბევრი წამოუყვანია და სურსათი ცოტა
წამოულია; თანაც, ვინ იცის, ჩემი აქ ყოფნით ვინ როგორ ისარგებლებს.

—მტერი რომ ბევრია?!.. ოდიშის მთავარს იმედი აქვს, დამხმარე ჯარი
კიდევ მომივაო...

—მოსვლით არავინ მოვა, ტყუილია, მტერს კი შეიძლება მოემატოს... ქე-
ლშების მსახურნი, უეჭველია, ყრიან ხმას, რომ მათი ჯარი აივსო ნადავლით
და ნატყვევით; ჩემი ნათესავი ქალი, მისი მეუღლე, ვინ იცის, იქნებ თვალთ-
მაქტურად სამძიმარსაც კი ლებულობს ჩემი სიკვდილის გამო და უგულო შეტი-
რილებს მართავს... აფხაზის ხალხს ყველა ეს ვაამხნევებს, და ახლა თუ მარ-
ტო აზნაურობაა, შესაძლოა, მთელი ბრბო მოაწყვს აქეთკენ საშოვრად.

—ხმებზე თუ წავიდა საჭმე, თქვენს სიმამრსაც კარგი ხმები დაუყრია აფ-
ხაზეთში...

—მაინც?

—ვითომც თქვენ თვალი გიჭრიდესთ... რა ჯარიც არ უნდა იყოს, რომ
შეხედავთ, გააფუჭებთ, და თითქოს ამიტომაც იყოს, რომ თქვენ საკუთარ ჯარს
არ უყურებთ და მუდამ ჯარის წინ ბრძანდებით.

—ვინ დაიჯერებს?

—დაიჯერებენ კი არა, გლახობა რომ არ მოსულა, სულ ამის ბრალიაო,
—ბრძანა დღეს აფხაზეთის კარგა მცოდნემ გლახუა ჩიჩუამ.

— მე რატომ არ მითხრეს ეს ამბავი?

— ვერ გაგიბედეს უსათუოდ, რომ ასეთი ცუდი თვისება მოგაწერეს—
თვალის მჭრელობა...

— ო, ნეტავი მართლა მქონდეს, შევზღუდავდი ჩემს ფარგლებს და დავამ-
შვიდებდი ქვეყანას, ჩემს სამეფოს.

გაჩუმდენ.

— თუ გენებება, ბატონო, ხვალვე შეიძლება დავცეთ. დილისთვის მდი-
ნარე დავარდება. ფონი აქვე იქნება...

— ხვალ არა და ზეგ, მგონია, უნდა გავათავოთ ეს საქმე: ან გავიმარჯ-
ვებთ და ან...

— გავიმარჯვებთ, მეფეო, გავიმარჯვებთ: შენ გვერდში გვეყოლები და არ
გავიმარჯვებთ?!

დადუმდენ, თვლემდენ.

— ჰო—კიდევ შენიშნა მეფემ—ხვალ კარვების აშენება დაიწყე, თითქოს
ერთი თვით ვაპირებთ დარჩენასაო.

— მესმის, ბატონო, —ნახევრად ძილში უპასუხა გიორგიმ, —მეც მასე ვფიქ-
რობდი.

მეფის რჩევა ლიზიკამ აასრულა. ახლა ცხენს გვერდში მოსწოლოდა, თვა-
ლებში შეკუყრებდა, კისერზე ხელს უსვამდა და ებუტბუტებოდა:

— ტყუილია, მეფე ჩემი ცოლ-შვილის ცოდვას რაეა მიეკიდებს! ოღონდ
შენ მორჩი...

და დაღლილი ცხენი თუ ოდნავ მოიწყენდა, ლაზიკა წყევა-კრულვასაც არ
აკლებდა:

— მორჩი, შე მგლის არჩივო! ჭამე, ჰა, სამყურა მოგიტანე—ვერ ხედავ?
მორჩი და შვილში არ გაგარჩევ... შენს პატრონს შენისთანა ათასი ჰყავს იქნე-
ბა, და მე კი ერთი მეყოლები... დაგესევით დედა-ბოძიანაო, ტახსავით გაგასუ-
ქებთ და დედოფლის კატასავით გაგასუფთავებთ... ოღონდ მიებრუნე ერთი პი-
რი... წამოდექი... მთელს ოჯახს ამიშენებ... ეჰ, რას შვრებიან ნეტავი ახლა ჩემი
ბიჭუნები? ტკბილად სძინავთ, თუ მუცელში თავგები დაურბისთ?... დამპირდა
ქალბატონი, არაფერს შევაკლებო, მაგრამ... ჩუ, რა გემართება... დღები? მეიცა,
მეიცა, მეც მოგეხმარები...

ცხენი წამოდგა და ბალახს სუნვა დაუწყო.

ლაზიკა ირეოდა სიხარულით...

— ჭამე, ჭამე! მეიცა, ერთი ჰადის ნატეხი მოგიტანო... ეხ, ლაზიკა, რა
ოქრო ბიჭი ხარ! ერთი აღჩუ დაგიჯდებოდეს, რას არ მოახერხებ, რა არ შე-
გიძლია!...

ლაზიკა გაიქცა ურმებისაკენ ჰადის ნატეხის საშოვნელად.

კა კი უზნეო ბავშვით ხან მოილუშებოდა, მაგრამ ოქროს-ფერი ზოდები
მინც რჩებოდა, ხან კი გაიღიმებდა მთვარის შუქით, და თან თქორავდა და
შხუმფლავდა. ლაზიკა ექვთიმეას თანხლებით მალე დაბრუნდა.

მოტანილი ჰადი ცხენმა ზანტად, მარა მაინც შექამა.

— აწი ამას არუფერი უჭირს... ახლა მეორე ვამოვიყვანოთ,—მიმართა ლა-
ზიკამ ექვთიმისას.

— გადიროე, კაცო?! წყალი კიდევ საცურავია... ყარაულებმაც რომ შეგ-
ენიშნონ...

— თუ არ გაიჭირვებ, რისი იმედი გაქვს... იქნებ ბედმა გაგვიღიმოს... ნა-
ხევრად ძალით, ნახევრად ნებაყოფლობით ბიჭები მეორე ცხენის გამოყვანას
შეუღღენ.

III.

— შერვაშიძეების ბანაკში თათბირობდენ.

— რისი გვეშინია? ჩვენ ბევრად მეტი ვართ.

— მაგიერთა—მეფეს თვალს უჭირს, გადახედავს ჯარს და დააძაბუნებს.

— თვალის კრის რა მოვახსენო, არ დამიციდია, და იმერთის საუკეთესო
ვაჟაკები კი თან ახლავს: არჩილი, ავიაშვილი, მესხი, ერისთავი...

— ოღიშიდან ხომ არავინაა?

— როგორ არა! სულ გაღეჭსული გმირებია...

— მე მაინც ჩემსას ვამბობ—მეფეს თვალს უჭირს... ის ნუ გადახედავს
ჯარს, და სხვა რაც მოხდება, ღეთის ნებაა...

— მერე როგორ შევუთვალოთ მეფეს, ისე იომე—ჩვენს ჯარს არ შეხე-
დო-თქო?!—ღიმილით სთქვა ქელეშ-ბეიმი.

— მოსაკითხი გავუგზავნოთ ვისიმე ხელით და მოვწამლოთ.

— უ, რას ამბობ! იუცხოვა უმცროსმა.

— აბა ტყულა დავიხოცოთ? ომი ხომ ჯირითი არ არის, ესროლო და თან
ერიდო არ დავასახიჩროვო... რითაც გაგვივა, მით უნდა გავიტანოთ ჩვენი...

— მე წინააღმდეგი ვარ... ვაჟაკურად შევხვდეთ: რაც მოსაყალია, ვერ
გავექცევით...

— მე თანახმა ვარ შენი: მეფის თავიდან მოშორება გამარჯვებას უღრის,
მაგრამ მეფეც ხომ ფრთხილად არის: ასე ადვილად თავს არ მოგავწამლვინებს.

— მაშ მკვლელი გავუგზავნოთ.

— არც მაგია შესაძლებელი—ვინ მიგიშვებს მეფესთან!..

— აი რა—ჩაერთა ბუობაში მოხუცი ემუხვარი—ჩვენი ზარბაზნის მსროლე-
ლი ჩემულობდა ტყვიას სადაც მინდა, იქ მივარტყამო; გავიგოთ, სად არის
მეფის კარავი, და ვესროლოთ.

— მერე სადაა მისი კარავი?

— მხვერავეები გვეტყვიან.

— თქმა არ კმარა... ნათქვამზე ხომ ვერ დაუმიზნებ—ხიფათიდან წინდა-
წინე თავის დაღწევისათვის მოიმიზეზა მეზარბაზნემ.

— აბა გავგზავნოთ მეფესთან კაცი დღისით... აქედან შენ უყურე და გა-
ნიშნებს.

— როგორ უნდა მანიშნოს?

კუთხეში მჯდომმა უჩარდიამ წამოიწია:

— მე გამგზავნეთ, ბატონებო, მოციქულად... მოვახერხებ, რომ უსათუოდ მეფის კარავში პირველად შევიდე... იქედან რომ გამოვალ, ესროლიეთ.

— ეს კარგი აზრია.

— მაშ ასე, დააროვა უფროსმა—მეფეს იახლები; სანამ მის კარავში არ შეხვალ, არსად შეხვიდე, მოიმიზეზე—საჩქარო საქმე მაქვს-თქო, მოახსენე, როდის გნებავს ომის დაწყება-თქო.

— ახლავე წავიდე?

— ცას შეხედეს... ღამდებოდა.

— არ იქნებოდა ცუდი... მაგრამ გვიანაა... ხვალ ადრე წავი... დაბრუნდი მალე და კეთილად.

— გახსოვდეს: როგორც კი მეფეს დაშორდები, ჩქარა წამოდი, თორემ მაშინვე ვესერი, რადგან მეფეც იქნება კარვიდან მალე გამოვიდეს—და ეს ხერხი უნაყოფოდ ჩაგვივლის.

— კარგი.

— მე ყველა ამის წინააღმდეგი ვარ, ეს სილაჩრე და მუხანათობაა.

— ნამეტანი არაფერი ვარგა— შენიშნა უფროსმა ძმამ—აქ ვაეკაცობას კი არ ვაჩვენებთ ერთი მეორეს, აქ სიკვდილ-სიცოცხლის ამბავია

— გემორჩილები, ძმაო ბატონო, მაგრამ ვამბობ, არ იყო საჭირო.

ნიშნად მოციქულობისა, კალთავადაკაბიწებული, თეთრი ჩოხით გამოწყობილი უჩარდია მეფის ბანაკს მიუახლოვდა.

დარაჯებს დიდხანს არ შეუჩერებიათ. პირდაპირ მიჰგვარეს მეფეს, რომელიც ჭადრაკს ეთამაშებოდა ოდიშის გამოჩენილ მოჭადრაკეს.

— ღვთის წყალობა მეფეს.

— კეთილი იყოს თქვენი მოსვლა... რას გვეტყვი საყურადღებოს?

— მთავარიშვილები მოგახსენებენ, როდის ინებებთ ომის დაწყებასო.

— რაც უფრო მალე შევექცევით, მით უკეთესი—მოკლედ მოსჭრა მეფემ და უჩარდიას თვალი თვალში გაუყარა: ასეთმა უჩვეულო, ახირებულმა მოციქულობამ ცოტა არ იყოს გააკვირვა.

— მაშ ასე გადავცემ: მეფემ ბრძანა, რაც უფრო მალე შევექცევით, უკეთესია-თქო.

— დიახ.

— გწყალობდეს დედა ღვთისა.

— გზა მშვიდობისა.

უჩარდია წავიდა. ჭადრაკის თამაში არ შეუწყვეტიათ; მოციქულობამ მეფე მაინც ააბორჯა.

— მეც ვერ გაგბედე, თორემ არ მომეწონა; ზედმეტი თავაზიანობა ყოველთვის საეჭვოა.

— გამიგონია, ჩენს ძველებს ასეთი ჩვეულებაც ჰქონიათ—დაუდასტურა ფალავამ.

და ვერ მოასწრო ხელში აღებული მხედრის გადასმა, რომ კარავი შეიძრა და მოისმა ზარბაზნის ხმა.

მეფემ ზევით აიხედა—კარვის წვერი იწოდა.

— გამოიტანეთ რაც რამ არის... კარავი წააქციეთ და ჩააქრეთ ცეცხლი. არ გადავიდეს—მშვიდად გასცა ბრძანება მეფემ და ჭადრაკი აიღო.—წამობრძანდი შენს კარავში—იქ დავათავოთ.

— მღევარი! არ გაუშვათ მაგ წუწკი!

— ხელი არ ახლოთ!—ისევ ბრძანა მეფემ,—მაგრამ ვინც ომიდან მაგის თავს მომიტანს, ათ ოქროს ვაჩუქებ. ჰკარით ბუკი და ნალარა... დაემზადეთ... ომი იწყება...

— ფონი მონახულია?—დაეკითხა მეფე სარდალს.

— კი, ბატონო, ორს ადგილას...

— ამინდიც ხელს გვიწყობს: გრილა და მზეც კაშკაშებს—დაუმატა მოქაღრაკემ.

IV

მეფე გამობრძანდა.

იგი აღარ ჰგავდა ტკბილ მოზაასე, მშვიდ მეთაურს.

თავს მუზარადი ეხურა; ტანს ეცვა ჯაჭვის პერანგი.

დინჯი ნაბიჯი.

დაძაბრული სხეული.

მიხრა-მოხრა მკვირცხლი;

კილო მბრძანებელი;

აზრი ფხიზელი.

მოართვეს ცხენი. მოახტა.

— აგიაშვილო, ვინ არის მებაირახტრე?

— ლორთქიფანიძე, მეფეო!

— მიმყოლი?

— ლასხიშვილი.

— უთხარი: ვინც ვახრის ბაირაღს, თავს ვაევაღებინებ... აბა, შვილებო, ხრესილის სამაგიერო ვადვიხადოთ.

მეფემ ალაპყრო ხელი:

— ღმერთო, შეგვეწიე!

ყველამ პირჯვარი გადიწერა.

ფონებით გავიდენ მდინარეში.

გაიშალენ მინდორზე. ელოდენ მტერს.

ზარბაზნის ხმა არც დიდ იმედს იძლეოდა და არც არავის აშინებდა. მხოლოდ ცხენები ცქვეტდენ ყურს.

თხემიდან ჩამოაჰენა ცხენი უცნობმა; ჰაერში ლეკური შეატრიალა; ჩავგო;

იმავე წუთს ტამბაჩა დასცალა, გადაავლო, გაქენებული ცხენიდან გადინხარა და მარდად აილო.

— ჯირითობს. გვიწვევს.

არჩილმა გაიწია.

— მოითმინე, ბატონიშვილო! ვინ იცის, ვინ არის...

— მე გავალ, ბატონო, — და გაავლო ცხენი ავალიანმა: მაგრამ მისული არ ეგონათ, რომ უნაგირზე ჩაეკეცა.

უცნობმა კი ცხენი ისევ აახელფეხა...

ავალიანს აბაშიძე გაჰყვა. კაცის თავადმა მხოლოდ მოასწრო ტამბაჩის დაცლა, — მისი ცხენი მალე უაზროდ დაჰიხვინობდა ველში.

— ე, რავა უცადო, სანამ გაგვწყვეტს! — თავის მგლისებურს ცხენს ქუსლი ჰკრა არჩილმა.

უცნობი არჩილის დანახვაზე ცხენზე გადახტა და საყვლოს ღილი გაიხსნა.

— ვინა ხარ? — დაეკითხა უცნობს უხერხულ მდგომარეობაში ჩავარდნილი ბატონიშვილი.

— ალანელი, თქვენი ძიძიშვილი.

— მოდი აქ.

ალანელი ეახლა. არჩილი ცხენიდან გადმოიხარა — და ალანელმა გულზე აკოცა, არჩილმა — თავზე.

უფრო ხანგრძლივი იყო წულუკიძის და ალანელის შებრძოლება, მაგრამ როცა ხელში დაჭრილი წულუკიძის ხმალი მიწას დაეცა, ალანელი გადინხარა ცხენიდან, აიღო ხმალი, მოწინააღმდეგეს ქარქაშში ჩაუდვა და ისევ თავის ადგილას გაჩერდა.

მაშინ ძალით ხელიდან გაუსხლტა მასთან მდგომით პირტიტველი ერისთავი და მიაშურა.

ალანელმა პირველად მხოლოდ ახლა იკადრა თოფის მხარიდან გადმოღება და დაახალა; ერისთავი ცხენიდან გადავარდა. ყველას ეგონა — ატირდა ბარაკონის დამამშვენებელი მზეთუნახავი გულქანიო, მაგრამ საცნაური დაინახეს: ალანელს უკან შემოჯდომოდა ერისთავი, ილღიებს ქვეშ გაეტარებია ხელები, თვით ხელთ ეგდო ალვირი. განკვიფრებულს ალანელს თოფიც კი ვერ გადაეგდო და ისე მიჰქროდა მტერთა ბანაკში.

შეიქნა საშინელი ყიყინი.

თავში ხშირი, შეწყნარდა თოფისა და ბუკის ხმა.

მხოლოდ ზარბაზანი განსაზღვრულ დროს გამოსცემდა თავის მოსაწყენ „ბუუ-ს“.

ქვერა მოსწყინდა მხედრებს. აღლევება მატულობდა.

— აბა, თქვენი მარჯვენის ჰიორიმე! ენგურსაც ვაჩვენოთ ჩვენი ვაჟაკობა! — დაიგრილა გიორგი-სარდალმა...

თითქმის ერთსა და იმავე დროს ორივე მხრიდან ყიყინით დაიძრა ჯარი. დაიწყეს ხელჩართული ომი.

აი იქ, წულუკიძის ირგვლივ, შეჯგუფდა ჯარი.

აქ ზეფიშვილს შემოართყეს რკალი.

გამოჩნდა ლურჯაზე მჯდომი ხმალამოდებული მეფე.

გორიდან დაეშვა ბეჭირ-ბეი; მანაც ამოიღო ხმალი.

შეხედნენ. მაცქერალთ გული აძგერდა.

ჩაუარეს ერთმანეთს უხმოდ, უომრად.

მსწრაფლ შემოატრიალეს ცხენები და მიაშურა ერთმა მეორეს...

ვინ დააობლებს! თავის ჯარს? ბევრმა მიატოვა ბრძოლა და მათ მიაჩრ-
და, თვალი თვალში გაუყარეს ერთმანეთს; გაუსწორდნენ. მთავრის ცხენს ფეხი
გაუსხლტა და წაიქცა; მხედარი ოდნავ წინ გადიხარა, უნაგირს დაყვა; მეფემ
ჩაუქროლა, ხმალი წაქცეულის თავზე ჰაერში შეატრიალა და ვასწია მებრძოლ-
თა ჯგუფისკენ, სადაც მამა-შვილს მიქელაძეს სამი აფხაზი შემოხვეოდა და სა-
ხიფათო მდგომარეობაში ჩაეყენებია: შვილი უკვე ჩამოეგდოთ უნაგირიდან, მა-
მას სისხლი სდიოდა, მაგრამ ცხენოსანიც და ქვეითიც ციბრუტივით ტრიალობ-
დნენ და...

— აქა ვარ, არ შეგეშინოსთ! დაჰკარით მაგ გლახებს!

— უი, მეფე!— თავზარდაცემულმა დაიძახა ერთმა და თავს უშველა.

— სად მირბიხარ, შე დედებერო?— მიაძახა ამხანაგმა, მეტი ვერ მოასწრო:
მოხუცი მიქელაძის ხმლით თავგაჩეხილი ცხენზე ვადმოვარდა. მესამე აფხაზმაც
იკადრა გაქცევა.

— არ გაუშვა!— უბრძანა მამამ შვილს.

ყმაწვილი მოახტა აფხაზის ცხენს და დაედევნა.

მეფე ცხენზე ჩამოხტა და მოხუც მიქელაძეს მოეხმარა.

— დროზე მოგვისწარი, გწყალობდეს უფალი... ცუდად იყო ჩვენნი საქმე.

— ძლიერად ხარ დაჰკრილი?

— არაფერია, ბატონო,— ბოდიშობდა მოხუცი, როცა მეფე მისივე ყაბალა-
ხით თავს უკრავდა.

— მოითმინე, მოითმინე! აი ასე! ბანაკში წაბრძანდი, იქ უკეთ შეგიკრავ-
ვენ; მე ვერ გამოვყვები...

— არა, შენი ჰირიმე, აქ დარჩი, გაამხნევე, გადაარჩინე, როგორც ჩვენ.

მოხუცმა უკვე იგრძნო სისუსტე, ნელა შეჯდა ცხენზე და წყნარის ნაბი-
ჯით წავიდა.

შეტაკების უკანასკნელი სიფიცხე ტრიალობდა.

არჩილი მიიზღაზნებოდა თავის წელმოხრილი, ფეხ-მსხვილი ცხენით, თი-
თქოს კამბეჩი დადისო ცხვრის ფარაში.

ორი-სამი შეტაკების შემდეგ რალაც გული აუვარდა და მხოლოდ მეფის
ხათრით ვერ ტოვებდა ბრძოლის ველს.

ე, მოხუცო, დაჰკრილთ შორის

რომ დამდგარხარ უცხენოთო,

ზიარებას თუ უშხადებ,

მოვახერხებთ უშენოთო,

დაცინვით მიმართა არჩილმა.

ანჩაბაძეს მეძახიან
 საოხუნჯოთ—გრძელწვერასო;
 თუ საომრად მობრძანდები,
 რაზედ ხარჯავ ფუჭ სიტყვასო!—

დაუყონებლივ უპასუხა დამხდურმა.

წინათ მთავარს ვადუდექი—
 თვით გნებავდა შენ მთავრობა:
 ახლა ცდილობ—ჩვენი სისხლით
 შეიყიდო ორგულობა?—

კიდევ გაეშაირა არჩილი.

შერვაშიძეს ვეცილები,
 მე მეკუთვნის ბატონობა:
 მით უმეტეს ვერ ავიტან
 ჩიქვანს ჰქონდეს პირველობა.

— მაინცდამაინც გინდა ჯოჯოხეთში გაგგზავნო?—ჩამოხტიმისთანავე შეე-
 კითხა არჩილი.

— არა, ბატონიშვილო, თქვენ მინდა შეგკადროთ სამოთხეში წერილის
 გატანება...

კენწლაობდენ.

ორივეს ეტყობოდა ხერხი და გამოცდილება. ბოლოს მოხუცმა ძლიერად
 მოუქნია; არჩილმა გადახეკილ ხმალს წვერში მოარტყა ლეკური, და მოხუცის
 ხმალი წკრიალით დავარდა.

— დამრჩი!—ძლიეს მოასწრო არჩილმა: მოხუცს უკვე ამოვლო ტამბაჩა. არ-
 ჩილმა წვერით შუბურათ ჰკრა პირში ხმალი... მოხუცი პირადმა დაეცა, მაშინვე
 თვითონვე პირდაღმა გადატრიალდა.

— ვერაა ვაჟაკური ქრილობა. ჩემი ბრალი არ იყო: ან კისერში უნდა
 მეკრა და ან პირში... ასე სჯობია: თუ მოუსწრეს, არ მოკვდება...

და თავის თავზე უკმაყოფილო არჩილმა ქუსლიც ჰკრა და მათრახიც გა-
 დუსვა ცხენს, რომელიც ძლიეს აძუგძუგდა, ბუმბერაზ მხედრის სიმძიმით წელ-
 გაწყვეტილი.

ველზე გამოჩნდა შავულვაშიანი, წვერმოპარსული, ჩაბალახთაფწაკრული,
 ნაბდანი ცხენოსანი... აბეანდზე ცერებით შედგებოდა და მიმოიხედავდა. ვინც
 შეუტევედა, უგულოდ გზას უთმობდა, და მეომარნიც შორდებოდენ—ზოგს შუა
 კაცი ეგონა, ზოგს მგლოვიარე.

ერთი ახალგაზდა ნამეტანი აუხირდა: ორჯერ შეატრიალა ცხენი, მაგრამ
 ახალგაზდა წინ ვადელობა და ხმლის მოქნევა რომ დაუპირა, უცტრად ნაბდი-
 დან ამოყო ხელი, რომელშიაც მოკლე თოფი ეკირა... თითქმის გულზე მიადგა
 და პირქუშად უთხრა:

— წადი, ძმაო, სხვა მონახე—შენთვის არ მცალია...

თავაზიანობაზე უფრო თოფის ტუჩმა გასკრა: დარცხენილი ახალგაზდა გაშორდა.

მხედარმა დაინახა, ვისაც ეძებდა: ცხენი და მხედარი ორივე აიწურა, მოწყდა და შურდულივით გაექანა.

— აგიაშვილო, დამხვდი: შენთან მოვალ!—დაუძახა კარგა მოშორებით მხედარმა.

— მობრძანდი, მე მზად ვახლავარო!—და ცხენი აღმაცურად ისე დააყენა, რომ ხმლის მოქნევა უფრო მოსახერხებელი ყოფილიყო.

მხედარმა ცხენი უეცრად შეაჩერა. თოფი აგიაშვილს გულზე დაადვა:

— დამრჩი!

— რაღა მეთქმის!...

უცნობი მხედარი ეკვის თვალით უყურებდა, არ მოელოდა ასე ადვილად გამარჯვებას.

აგიაშვილმა ხმალი შეაბრუნა, წვერში ხელი მოკიდა და ტარ-მუშტით მტერს გაუშვირა.

უცნობმა თოფი დაუშვა და ლეკურის გამოსართმევით მარცხენა ხელი გაუწოდა.

ამ დროს აგიაშვილის ლეკური ჰაერში გადატრიალდა, ჰაერშივე სტაცა მას ხელი ჰატრონმა, და უცნობი მარჯვენა მხრიდან მარცხენა ძუძუსი დაიჭრა.

— ამას ვეძებდი... ღირსი ვარ...—და ცხენიდან ნახევრად ჩამოხტა, ნახევრად გადმოვარდა.

— ვინ ბრძანდები?—დაეკითხა აგიაშვილი.

— ასტამურ ინალიბა.

— ეს მეორე ძმაც მე მხვდა...—გაუელვა თავში—თქვენებს შევატყობინებ აქიმი მოგაშველონ.

ამ გამარჯვებით ცოტა არ იყოს დანალვლიანებული აგიაშვილი მივარდა ვიღაც აფხაზს და უთხრა:—ინალიბა ძლიერ დაჭრილია, აი იქ... მიეშველეო.

— აფხაზმა ცხენი გააჰენა.

— ვაი საწყალო! რაც იარაღს არ უქნია, იმას საწამლავე დამართებს,— ჩაილაპარაკა იქვე მდგომმა ჩიჩუამ.

— როგორ?

— მაგი არის ინალიშვილების ერთი ბუდის ერთად ერთი ვაჟი-მემკვიდრე; ქალი კი მთავრის შვილსა ჰყავს და ღიღი ხანია უთვალთვალებს მემკვიდრეობას.

— დანარჩენი ინალიშვილები, ნათესაობა რას იტყვის?

— ჰო, ვინ იცის... იქნება მთავრის ოჯახს იმედები გაუცრუდეს, მაგრამ ცდას არ დააკლებენ... მორიგდებიან ნათესავებთან... ბევრი რამ მაინც დარჩებათ.

მოხუცი ჩიჩუა და აგიაშვილი განგებ იყვნენ აქ უსაქმოდ გაჩერებული: გამოცდილმა თვალმა უკვე შეამჩნია, რომ შეტაკება თავდებმა, რომ აფხაზები უკუ-

ქცეული იქნებიან, და აქ იყო საჭირო გზის გადაჭრა, თავზარის დაცემა, რომ ვერ გამობრუნებულყვნენ.

მეფეს წამოეწია აგიაშვილი და ჰკითხა:

— მტერი გაქცევაზეა. რა ექნათ?

— ჩვენ საზღვრამდის მივდენოთ... მერე რაც ნებავთ, ის ქნან.

— და რომ შემობრუნდენ?

— შეუძლებელია! ყველა ეს ალანელები, ჩერქეზები, როცა დაინახვენ, რომ ოდიშიდან ვერაფერს წაიღებენ, თვით აფხაზეთს შეესევინან...

შორი-შორს იყო ხალხი, კაცი, ჯარი; ცნობა კი ერთი ბოლოდან მეორე ბოლომდე ელვის სისწრაფით გადად-გადმოდიოდა.

ინალიპას, ცნობილი ვაჟკაცის და გვარიშვილის, დამარცხება უკანასკნელი ხარი და ნიშანი გამოდგა: აფხაზები შედრკენ. იმერლებმა და ოდიშლებმა კი-ჟინა დასცეს და მთელ ველს მოედვა გაქცეული და მღვეარი.

— დაგვრჩი, ვერ წახვალ!

ცხენს აჩერებდენ, თავს იხრიდენ ნიშნად დამონებისა.

გიორგიმ ვერ მოითმინა და ისევ მივიდა დაჭრილ ინალიპასთან...

— ახია ჩემზე, რაც მომივიდა: არ მომწონს დაუსრულებელი ომი ოდიშთან და იმერლებთან... არ მიყვარს მთავარი და მისი ოჯახი. შემეშინა მოლაღატეთ არ გამოვსულიყავ პატრონის წინაშე, არავის ეფიქრა, რომ შიშმა ამიტაცა და ბრძოლის ველი დამატოვებია... გუშინ ცხარე სიტყვიერი შეტაკების შემდეგ, კიდევ დავტოვე ბანაკი, მაგრამ დაებრუნდი. მინდოდა მოვალეობა შემესრულებია, გესლიანი ენისთვის კლიტე დამედვა და წავსულიყავ... თქვენ აგირჩიეთ—გვარიშვილობით ერთი ვართ და თქვენთან შებრძოლებაც სასახელოა. თანაც თქვენ ჩემი ძმის სისხლი გამართებდათ. გადაეცით მეფეს, რომ მისი გამარჯვება მახარებს...

ქენებით აფხაზი მოდიოდა.

აგიაშვილი დაემზადა.

— ნუ სწუხხართ, ხელს არ გაცხლებენ. —ინალიპამ მოსულს რაღაცა აფხაზურად უთხრა:

— უ, ცუდად ვარ... ახლა წაბძანდი...

— ჩვენს აქიმს ვაახლებთ.

— ნუ შეიწუხებთ თავს. თუ მოსარჩენი ვარ, ჩვენი აქიმიც მომარჩენს.

თუ არა და... ახია... გადაეცით მეფეს, რომ თავის მსხვერპლად შეწირვა არ მინდოდა, მაგრამ მის გამარჯვებას ჩემს ღმერთსაც ვევედრებოდი.

ომის ველზე კიდევ დიდხანს მიმოჭროდა აგიაშვილი... იგი ეძებდა ცოლის ძმას, ომში პირველად გამოსულს, რომელიც სასიკვდილოდ და მუდარით ჩააბარეს მოყვრებმა.

ხის ძირში აფხაზთა მცირე ჯგუფი ფაცურობდა... დაჭრილებსა და მიცვა-
 ლებულთ ცხენებზე აჯდენდენ და აკრავდენ.

მის დანახვაზე ყველა შეხტა ცხენებზე და გაექანა.

ერთი ყმაწვილი—ლა ჩამორჩა: დამფრთხალი ცხენი ხან ყალყზე დგებოდა,
 ხან ტრიალობდა; ყმაწვილი ვერ ახერხებდა შემოჯდომოდა ნაბადში შეფუთულ-
 სა და უნაგირზე მოხერხებულად დაკრულ კაცს. აგიაშვილის მოახლოებაზე ყმა-
 წვილი რალაც უთმედოდ შეჩერდა. სიკვდილს მოელოდა. სრულიად ბავში იყო.
 აგიაშვილმა აღვირში ცხენს ხელი სტაცა.

აფხაზი დაიბნა—არ მოელოდა.

— შეჯექ!..

ყმაწვილი რალაც უხერხულად მიუახლოვდა ცხენს; შეჯდომას რომ აპი-
 რებდა, ცხენზე მჯდომი ნაბდიანი ჩაეკეცა.

— დაჭრილია?—ჰკითხა აგიაშვილმა მეგრულად.

— არა—მკვდარია!..

— ვინაა?

— დედი-ჩემის გაზდილი...
 — ყოჩაღ!—არ დაგიტოვებია! აბა შეჯექ!

მიცვალებულის სახიდან ნაბადი ჩამოცურდა. აგიაშვილმა იცნო მის მიერ
 მოკლული აფხაზი და ცხენს ქუსლი ჰკრა.

— ის ბავშიც მომეკლა: ვინ იცის, იქნებ სისხლი იძიოს... ეჰ, რას ვერ-
 ჩოდი ან იმას...

შენიშნა ცოლის ძმის ცხენი.

მოუკლავთო, იფიქრა.

მიუახლოვდა. ვილაც მძიმეთ დაჭრილის გვერდში ეგდო.

დაჭრილმა თავს ძალა დაატანა და ჩაიხროტინა:

— უნდოდა იარაღი წაერთმია... მუჭი დავკარი...

— ადგე!—ზიზლით მიმართა გიორგიმ ყმაწვილს—ვაეკაცობას სწავლობ თუ
 ცარცვას?... შეგირცხვა თავი!—და მათრახი მთელის ძაღლონით ვადაკრა.

ბავში დაიკლანა, წამოდგა დარცხვენილი.

— შეაჯდინე ეს კაცი ცხენზე... იარაღი მოუხაზე და ჩემს კარავში წაი-
 ყვანე... ილარიონს უთხარი მოუაროს...

მერმე დაჭრილს მიუბრუნდა და უთხრა:

— ნუ გაამხელ მაგის თავსხლათის დსხმას, ნუ მოსჭრი სამუდამოდ თავს.
 ყმაწვილია, გასწორდება...

ბრძოლა გათავდა. მზე ვადიხარა. მიყუჩდა ველი. ხის ძირში ჩამოხტა მე-
 ფე და გაგებულ ნაბადზე დაბრძანდა. ხალხი მის ირგვლივ იყრიდა თავს ნადა-
 ვლითა და ტყვეებით... მოყავდათ ცხენები, მოჰქონდათ იარაღი. მეფე წყალო-
 ბას უხვად არიგებდა.

№ 10924

აი მოვიდა მედროშე.

— ვინ შემოაბრუნა ბაირალი?

— ლასხიშვილმა, ბატონო.

— სადაა?

— მოკლეს, ბატონო.

— დაუბრუნე, ერისთავო, მის ქვრივს და ობლებს, რაც ჩამორთმეული

ჰქონდა...

— დაგლოცოს უფალმა!

— შენ გახარე ბაირალი?!

— ნუ ვაუთისხდები, მეფეო: დაკოდელი ცხენი ვერ გააჩერა, მაგრამ იმდენი ვაჟაკობა კი იხმარა, რომ პატივმოყვარეობისთვის ბაირალი თან არ გაუტაცნია—მიშველს ვადასცა. როცა ცხენი დაიმორჩილა, უკანვე მოიჭრა. სწორეთ იმ წუთში ლასხიშვილს თავი ვაუპო ბეჭირ-ბეიმ და ვილაც აფხაზმა ჩვენს დროშას კიდევ სტაცა ხელი, მაგრამ ოტიამ მოასწრო, მკლავი გაავდებია და დროშა ხელში ჩაივლო. მერმე მაგი შეგვიძლვა ბანაკში.

— ჰოო... ბატონო ნიკოლოზ, ასეთი ყმაწვილი თავადობის ღირსია ხომ?

— ჰეშმარიტად, მეფეო! თანაც აზნაურათ კი არ ვთვლი, შვილებში არ გამირჩევია...

— სვიმონ, ლორთქიფანიძეებს ხომ საწინააღმდეგო არაფერი გექნებათ? ისედაც ბევრი ხართ...

— რას ბძანებ, ბატონო! ჩვენი სისხლი და ხორცია... ოღონდ მამულს ვერ მივცემთ... ვანსვენებული მაგის ბაბუას მოქმედებამ ისე დაგვჩავრა, რომ...

— ვიცი, ვიცი... მამულს ბატონი ნიკოლოზი...

— დიახ, დიახ...

— სიძეთ უნდა—ჩაუჩურჩულა მეფეს ერისთავმა.

— ვიცი... მაშ მომიცია შენთვის თავადობა, ოტია...

— გწყალობდეს წმინდა გიორგი...

— თქვენ რა გვარი ხართ?—მიმართა მეფემ ოთხ—სახეზე ეტყობოდათ—მამა-შვილს, რომელნიც, თოფით-ხანჯალ-ლეკურებით დატვირთულნი, ძლივს მოდიოდნენ.

— ჩემი ყმები გახლავან—დაიწყოა მოხუცმა დიდებულმა, მაგრამ არჩილმა შეაწყვეტინა

— ამდენხანს, არ ვიცი, რა გვარის იყვნენ, მაგრამ ჩეხელიძეები კი შეფერიით აწი.

— ჰეშმარიტად... ჩეხელიძე იყოს თქვენი გვარი, და შემდეგშიაც ასე უერ-თგულეთ ქრისტეს რჯულსა და მეფეს.

თქვენი ჭირი მოგვეცა! დაიღრიალა მათ შორის უხუცესმა.

— შენც ომობდი, ბებერო?

— როგორ არა, მეფეო, როგორ არა! მაგი იყო თავი და თავი—ჩაერია ისევ არჩილი.—ბრძოლის ველიდან ვბრუნდებოდი... აფხაზებს შორიდან თავი დაეარათ და ბანაკს დასცემოდნენ... და ეს ბებერი შვილებით იგერიებდა, როგორც ვეფხვი.

როცა მაგის ორი უფროსი ბიჭი წამოვიყვანე და უმცროსიც იმათვე აე-
ტორლიალა, მაგ ბებერმა მითხრა: დედაკაცებში ნუ დამტოვებთ: ბარგის თვალ-
ყურის მდევნელად მეც გამოვდგებიო, და პირველი ვაჟაკი კი გამოდგა.

— იარაღი მაინც ჰქონოდა... წალდი გრძელ ჰქონდა წამოვიგო და ისე ტრია-
ლობდა ჯარასავით... არც სხვებს ჰქონიათ ხეირიანი იარაღი—დაუმატა არ-
ჩილ-გიჟმა.

— რა ეჭნა, მეფეო, ყველას ვერ გაწვდა ჩემი თოფ-ხანა... მოხუცი და პა-
ტარა, ბიჭი წალდ-ნაჯახის ამარა დამრჩენ.

— მაგიერად ახლა კარგი შეუძენიათ.

— ვისაც მტერთან ბრძოლა უნდა, იარაღს ომშივე იშოვნის...

— მომიცია თქვენთვის 40 ქცევა ადგილი და ახნაურობა, ოღონდ ვალდე-
ბულემა თქვენი ბატონის წინაშე თქვენვე გაასწოროთ.

— არა, მეფეო! რადგან მასახელეს, გამითავისუფლებია საშვილიშვილოდ,
ოღონდ ჩემი სულის მოსახსენებლად სწირონ აღაპით გელათის მონასტერში.

— კი, შენი ჰირომე: რასაც გვიბრძანებთ, ავასრულებთ, ოღონდ მეფის
წყალობა შეგვაფერებო.

— რა ეჭნა, თუ ძმა ხარ, ჩემმა ბუმბერაზმა?—

— ასათიანმა, ბატონო? იცოცხლე ის ვაჟაკი გამოდგა. მესხებსა და ავა-
ლიანებს ჩავუყენე შუაში—მეშინოდა უკან არ დაეხია... ვუბრძანე: თუ ღმერთი
გაუწყრეს, ხანჯლის წვერი ჩხუტეთ, არ დაზოგოთ-მეთქი... ერთხანს ერიდებო-
და თურმე ბრძოლას, მარა მერე ისე გახელბულა, რომ ზარბაზნთან მივარდ-
ნილა, მეთითურები აუკუწყავს, ზარბაზანიც ამოულია მიწიდან და კლდეზე დაუ-
ვორებია...

— აი, ვაჟაკი იქნა ჰქვია, ვინც სხვასაც ვამამაკცებს...

— რად დამცინი, ძმაო—მეფე?—შენ ჩემზე მამაცი ხარ, ოღონდ შენ ყვე-
ლას ენდობი... მე კი ვწვრთვნი, უკან მივსდევ...

— აი, მეფეო, ასლანიშვილი, უჩარდია რომ შუა-გააპო.

— მერე თავი რად არ მოართვა?—შეეკითხა მარად ურწმუნო და გამკი-
ლაღი წერეთელი.

— არ იკადრა მურტალი ჯაშუშის თავის წამოღება.

— კარგი უქნია... აი ეს ჯორი მოხუც მამა-შენს მიართვი და ეს—მეფემ
საუცხოოდ შემკულ უნავიგრზე მიუთითა, რომელხელდაც თავითონ ეყრდნობოდა,
დაპირებულ ათ ოქროს მოლარე გადმოგცემს.

— არა ვარ ღირსი, მეფე-მწყალობელო.

ამ დროს მოაქენა ცხენი აგიაშვილმა.

— შენ არაფერი და არავინ მოართვი ბატონს—თითქოს სალაღობოდ, და
ნამდვილ კი მზაკვრობით შენიშნა წერეთელმა.

— მიცვალბულათ მე არ ვცარკვავ და ვაჟაკობის დამტკიცებას არ ვსა-
ჭიროებ—მკვახედ უპასუხა აგიაშვილმა.

მოვიდა მიქელაძე და მოიტანა ხმლის წვერზე წამოგებული თავი მტრის მებაირახტრისა.

მოდიოდა ყველა ნადავლით, ან ამაყის შეგნებით, რომ მოიმოქმედა დაკისრებული, და ჯილდოსთვის მეფეს არ აწუხებდა.

და მოვიდა აღმასხანიც.

მეფე ღიმილით შეხვდა საუკეთესო გამრთობ კარის-კაცს:

— აკი ამბობდენ—აღმასხანი ვერ ივაჟაკებდსო!..

— ა! შეუტია აღმასხანმა ტყვეს.

— მიატყვი მაგ ენა-მყრალს.

მაგრამ ტყვე არ იძროდა.

— გაიარე, შე ურჯულო!—კიდეც მოუქნია ვათამამებულმა აღმასხანმა.

— რას მირტყამ, ბატონო!...

— ბიჭო, ამან საიდან იცის ქართული?!—გაკვირდა მეფე.

აღმასხანს აღმური მოედვა სახეზე, უნდოდა რალაც დაემალა—და კიდეც გადაკრა მათრახი.

— რას მერჩი, ბატონო? მართლა აფხაზი ხომ არ ვარ? რა დაგემართა?—უყვირა ისევ ტყვემ.

— ეინა ხარ?—ჰკითხა მეფემ.

— ვინ ვიქნები, ბატონო! აგიაშვილის მეწისქვილე ვარ—და რატომ მაძრობს ტყავს?

— ლაზიკა! აი დაგლახროს ღმერთმა!...

ყველანი შეკრთენ... აღმასხანი მცირე ხნით დადუმდა. მოისმა სიცილი.

— რა ამბავია, ბიჭო, რას ბოდავ?—შეუწყრა მეფე,—ეს თავიც როგორ წავიკრავს?

— რაი, ბატონო, და მე არც აფხაზი ვარ და არც თათარი—ორივეს ღეთის რისხვა მიეცა! დამპირდა, მეფესთან წაგიყვან და მე ვიცი შენი საჩუქარიო... ახლა ქე მირტყამს...

ლაზიკა უძილობამ და წყალში ტატყუნმა გააცვივა; მთელი დღე ხან სიცილისგან ბოდავდა, ხან სიცივისგან კანკალობდა, სანამ აღმასხანი, რომელიც ჩიგენარში, ბანაკის ახლო, იმაღებოდა, არ წააწყდა.

— რას შვრები, ბიჭო, შენ?—ცოტა არ იყოს დარცხვენით დაეკითხა აღმასხანი.

— ვკვდები, ბატონო, თვარა ახლაა საშოვარი...

— გეიქვა მტერი?

— კი, ბატონო, ეგერ ტყვეებიც ჩაატარეს ჩვენმა კაცებმა.

— რა ვქნა, ა? ბიჭო, ერთ ტყვეს ვერ მიშოვი? გამოართვი თქვენ ბიჭებს—

აგიაშვილს ბევრი ეყოლებოდა...

— რას ბძანებ, ბატონო, მომკლავს ჩემი ბატონი.

— მოახერხე აბა რამე.

ლაზიკას საკვირველმა აზრმა გაურბინა თავში...

— რას მომცემ?

— გამოგაწყობ...

— რად მინდა გამოწყობა... ერთი უღელი ხარი მომეცი.

— კარგი, მარა რას იზამ?

— ა, ბატონო, შენი ყაბალახი მათხოვე, თავს წავიკრავ... პირს სისხლით შევისერი და უღვაში ქე მაქ დალოცვილი გრძელი... საცვეთსაც თუ მიშოვი, ატხაზი ვიქნები ნამდვილი... მარა ხარებს ხომ მომცემ?

— გითხარი, მოგცემ, და აღმასხანმა მოიხსნა ჩაბალახი,—მარა ეს საცვეთი საღდა ვიშოვო?

— არაფერია, მაგასაც მოვახერხებ აგერ თოქალთოს გავარღვევ და იმას შევიხვევ და თასმით გავიკრავ—ოღონდ თუ მიმტყუნე, მეც გაგაშხელ.

— კაი, კაი!..

მაგრამ გამოწყობილი საქმე ლაზიკამ ვერ დაავიროვინა კეთილად: ცივებამ უწია თუ მართლაც რტყმევა ვერ აიტანა, ლაზიკა ხელსარიელი დაუბრუნდა თავის ბუნავს და სასოება ცხენის უნახავდაც კი დაეგდო.

— ცხელება აქვს... მოუარეთ, უყურეთ, სანამ მომჯობინდებოდეს; მერე ერთად წამოდიოთ—უბრძანა შინ დასაბრუნებლად გამზადებულმა ბატონმა თავის ორ ბიჭს.

— გიყურებთ და მიკვირს თქვენი საქმე.

— რა გინდა ჩვენგან?—შელრინეს ბიჭებმა.

— თვალეზში რომ ჩამჩერებხარო, რა მზეთუნახავი იშოვეთ—გავიდოდით, მოვიარდით ამ ველს, ერთი მარჩილის საღირალს მაინც ვიშოვიდით...

— ვინ დაგიწყობს ახლა მიწოდორში ოქრო-ვერცხლს.

— შე ვირისთავო, ოქრო და ვერცხლი მამაშენს არ ქონდა და დედაშენს, და ერთ გაწყვეტილ აღვირს ან აბუანდს ქე ნახავს კაცი... ნალს მაინც ააძრობდი მკვდარ ცხენს...

— ნალი არა, ბიჭო, და მართლა ერთი ცხენი მაინც გავატყავოთ—ქალაბნად გამოგვადგება.

— ჰო და—დაუკრა კვერი ლაზიკამ.

წავიდენ, საღამომდის არ დაბრუნებულან.

— რა იშოვეთ?

ორივემ გაიკრიჭა.

— კაცო, ვერცხლის მოყვითლული ბუნუკი.

— ხომ გითხარით, თქვე სულელეობო!..

— ნალიც ვიშოვეთ სამი—ორ ცხენს მეტი არ ქონდა და ის ცხენებიც ვატყავეთ.

— ბარაქალა! რას მაძლევთ ახლა მე?—თქვით...—დაეკითხა ლაზიკა.

— როგორც შენ გაყოფ ნადავლს, ისე გავიყოფთ ჩვენც.

— კარგი, ვნახოთ... ახლა გააკაპარქეთ ტყავები: ღამე ერთმანეთს ვადააფარეთ თმა ზევით--არ დანამოს.

— თქვენ ვინ ხართ, შვილო?
— აგიაშვილის ყმები, ბატონო.
— ჰოო... გიორგის? დაისვენეთ... ბიჭო, მიართვი, დააპურე.
— ლაზიკა მანამ არ გამოვიდა სამზარეულოდან, სანამ ისევ არ დაინახა ქალბატონი.
— მიდიხართ?
— გიახლებით, ბატონო, დიდი გზა გვაქვს ვასარები...
— გზა მშვიდობისა მოგცესთ ღმერთმა. ბატონებს მდებალი სალამი მოახსენეთ.
— მესმის, ბატონო.
გზა მშვიდობისა რათ მინდა, თუ არაფერი მექნა—გაიფიქრა ლაზიკამ და მიიხედ-მოიხედა.
— ბატონო, იქნებ, სანოგროთ ერთი-ორი გოჭი გვიბოძოთ... ღმერთი გიშველისთ.
— კი, შვილო! ეი, გუჯუ, მიეცი აგიაშვილის კაცებს თითო ლორი.
— ბატონო, მესამე ამხანაგი დაწინაურდა და, იქნებ, იმისთვისაც მოილოთ წყალობა.
— უი შენ გვარიანი ჩაცივება გკოდნია—გაელიმა დედოფალს—მიეცი სამი, ჯანი გავარდნია.
— მაგიერთ ავავსებს უფალი ჯოგებით და ფარებით.
ლაზიკამ თავის საჩუქრის ბედი გუჯუს ვერ მიანდო, თვითონ გაჰყვა და სანამ სამი საუკეთესო ლორი არ გაიგდო წინ, ხან იოხუნჯა, ხან იხეწა და ხან იწუნა მიწოდებული.
რაც უფრო უახლოვდებოდნენ იმერეთის საზღვარს, ლაზიკა მით უფრო აფაციკვებდა თვალებს; ბოლოს თანამგზავრებსაც კი უთხრა: ბიჭებო, იქნებ, რამეს შეავლოთ თვალი, თორემ წყალობის იმედი ნულარ გაქვთ.
ბედმა გაუღიმა.
— თქვენ პირდაპირ იართ, და ფონამდის თუ ვერ დაგეწით, იქ დამიკადეთ.
ლაზიკა ლელეს დაყვა.
ბიჭები ხშირ-ხშირად იცქირებოდნენ ლაზიკასკენ.
— უი, დასწყევლა ღმერთმა, სად მოკრა თვალი? — ბიჭებმა შეხედეს, რომ ლაზიკა ღელის კალაპოტით კამბეჩს მიდიხდა...
როცა გზაზე მთავრის ერთ-ერთი ახალგაზდა ვაჟი შეხვდა, თავისი კამბეჩი დაღზე იცნო და იკითხა, ვისი არისო, ლაზიკამ წარბ-შეუხრულად, რომ სიმართლეს უფრო გვანებოდა, ჯერ უამბო, თუ მთავრის მეუღლემ როგორ დაასაჩუქრა ისინი ლორებით, და შემდეგ დაუმატა: ფალავამ ბატონ სარდალს უფეშქაშაო.
ახალგაზდა ბატონიშვილმა ერთხანს კი უყურა მიმავალ ლაზიკასა და მის ამხანაგებს, მაგრამ სიტყვა არ შეუბრუნებია—ერიდებოდა ასეთ მცირე რამეზე უსამოვნება არ მიეყენებია დამზარე სარდალის თუნდაც უღირსი ყმებისთვის.

ცხენის-წყალს რომ გადააბიჯეს და ფეხი იმერეთში დადგეს, თავი უკვე სახლში ეგონათ და კარგა ხანს დასასვენებლად შეჩერდნენ:

— მაღლობა ღმერთს, აწი კი ვერვინ გვახლებს ხელს.

— ჰეი! იქვენულად ამოიოხრა თეიმურაზმა:

— არა, ძმაო, ღმერმა თუ გიორგი სარდალი გვიცოცხლა, მეფეც კი თავზე ბალანს ვერ შეგვინძრევს.

— არხეინად იყავი, ნუ გეშინია. ახლა, ძმაო, ერთი საქმე მაქვს: ჩვენი ნადავლი უნდა გავიყოთ, სანამ შინ მივიდოდეთ, თვარა ჩაგვერევიან ქალები, მოკეთებები, შუაქაცები და სულ აგვერევა თავ-ტყვიხი.

მესნელებმა ყური დაცქვიტეს.

— მართალი რომ თქვას კაცმა, ყველაფერი ჩემი ნაშოვნია...

ორივეს უნდოდა პასუხი გაეცა; ლაზიკამ შეაჩერა:

— მოიცა, მოიცა! კი არაფერს გართმევთ, შე კაცო! ჯერ მე გავყოფ, და თუ კანონიერად და ლეთისნიერად გავყო—ხომ კაი, თუ არა და მაშინ თქვენ გაასამართლეთ უკეთ... კამბეჩი ბატონს მივართვათ...

— რატომ? რა ჩვენი წყალობა სჭირია?

— რაიო, შე სულელო, და ამ კამბეჩს იქნება მღვდარი მოყვეს—ბატონს ხმასაც ვერ გაუბედავენ; შენ და მე კამბეჩსაც წაგვართმევენ და ბევრსაც გვირტყამენ... მერე ბატონს არაფერი წაუღია ნადავლი და, რომ ნდომებოდა, ხომ თავისთვის გაგვადენიებდა და წაგვალებინებდა, და ჩვენ ქე დაგრჩებოდით ხახამშრალი.

— იმას კი დააჯილდოვებს მეფე, ჩვენ ვიკითხვით თვარა—წაილულულა ექვთიმემ და თან დაუმატა:

— კარგი, კამბეჩი ბატონს. მერე?

— მერე თითო ლორი თითოს.

მოეწონათ.

— ეს ერთი ცხენი საკუთრათ მე—კინალამ გადავეყვი მაგის გამოყენას... მეორე ცხენი საერთოდ იყოს... რჩენით რიგ-რიგობით ვარჩინოთ... ცხენის ტყავები და ბუნუკი ორ კურტანს გავვიწყობს, ვიჩალანადროთ და ამ ერთი ცხენის შემოსავალი სამათ გავიყოთ... ხან შენ გაცევი ცხენს, ხან შენ, ხან მე ან ჩემი ძმა... როცა გამრავლდება, ეს ცხენიც გავიყოთ...

დიდ ხანს ფიქრობდა ორი ბიჭი. ლაზიკას კარგა ხანია რაც ყოველივე გამოანგარიშებული ქონდა...

— ისე რომ—ამ ვაი ვაგლახში მე მერგო ერთი ლორი და ამ ფაშატის ერთი მესამედი.

— მეტი რა ვინდა, შე მამა ცხონებულო?! ცხენის ჯოგს და ცხენის ფარას ვინ მოვკვამდა გულაღმა ძილისთვის?!. კურტნიანი ცხენის ერთი მესამედი და ერთი მაკე ლორი კაი რამეა; რავა იტყვი? მიმართა ლაზიკამ თეიმურაზს, რომელსაც თანხმობის ნიშანი უფრო ეტყობოდა...

— ავაშენა, ძმაო, ღმერთმა! მაგასაც არ მოველოდი დააქნია ხელი თეიმურაზმა—მე თანახმა ვარ.

— მაგი თუ თანხმა, ექვსი შეილის პატრონი—მე რა მსჯის! შესწყვიტა მოლაპარაკება ექვთიმემ.

— მაშ ასე: ამ ტყაეებს მეკურტნესთან წაიღებთ, კურტანს გავაკეთებინებთ, ერთი ჩემი იქნება საკუთარი, მეორე საამხანაგო, ხელფასათ ბუნუსს მივცემთ...

— კეთილი! დაეთანხმა თეიმურაზი.

— ბარელამ ჩვენ ჩვენი ღორი დაეინიშნოთ.

— ეს მე! საჩქაროდ სთქვა ლაზიკამ.

— მომასწარი... აბა ეს იყოს ჩემი... —საყვედურით მიმართა ექვთიმემ.

— არადანი ყოველთვის მე მრჩება... უიმედოთ ჩაილაპარაკა თეიმურაზმა.

— თუ თვალი გრჩება, ჩემი ღორი წაიყვანე, თუმცა ყველა ერთია.

— არა! არა! იყოს, რაც ბედმა და ღმერთმა მარგუნა.

— ესეც გავათავეთ, მშვიდობიანად გავყვევით... ანკი რა გქონდათ საჩხუბარი... მე რომ არა, ღვთის წინაშე თქვით, გექნებოდით რამე გასაყოფი?

— ჩვენც რომ არ გყოლოდით, ამ ერთი ცხენის მეტი, მგონი არაფერი გექნებოდა...

— კაი ახლა, დაეთხოვეთ მაგას—შეაწყვეტინა თეიმურაზმა—ნეტავი ასე ადვილად ჩემს ძმებსა და მამას გამოვეყოფოდე... სამი წელიწადია, კაცო, ვიყოფით და ველარ გაეყავით...

— რა მდიდრები თქვენ ხართ, ველარ დათვალეთ და ველარ გაზომეთ?... დასცინა ექვთიმემ.

სამი მეგობარი ნადავლით, ნაპარავით, და ნაჩუქრით დატვირთული, მხიარულად დაბრუნდნენ შინ, ოჯახის გასახარებლად, ბატონის სასიამოვნოდ და მუდამ სატრაბახით... მხოლოდ ორიოდ წლის შემდეგ, როცა აგიაშვილის განუყრელი თანხლებელი ლაზიკა თვალში მოხვდა ოდიშის ბატონიშვილს, უკანასკნელმა იცნო და ღიმილით უთხრა:

— დიდი მამაძალი უნდა იყო შენ...

ლაზიკამ მდაბლად თავი დაუქრა.

— თქვენ საიდან იცნობთ, ბატონიშვილო, ჩემს ლაზიკას?

— თქვენი კაცია? და ბატონიშვილმა სიცილით უამბო ლაზიკას ოინები...

— ასე კიდევაც გამჭურდა და საჩუქრებიც გამოგვტყუა...—დაასრულა ანბავი ბატონიშვილმა.

— აბა ვისგან უნდა ისარგებლოს კაცმა, თუ თქვენგან არა.—მოკრძალებული ღიმილითვე უპასუხა ლაზიკამ.

— მართალი ხარ, მართალი. მაშინ ისეთი დახმარება გავვიწყის იმერლებმა, რომ ყველა მეფურად უნდა დაგვესაჩუქრებია, მაგრამ ვერ მოვასწარი... მეფე იჩქაროდა.

— უკაცრავად, ბატონიშვილო, — ცოტა არ იყოს შეკტიმებულად მიმართა აგიაშვილმა — თქვენი კამბეჩი ახლაც ჩემსას არის... ნება მიბოძეთ ბოდიშით უკან მოვართვათ.

— რას ბრძანებთ! რას ბრძანებთ!.. განა ღირს მაგაზე ლაპარაკი?

— არა, თუ არ გამირისხდებით, ძლიერ დაგიმადლებთ უკანვე მიღებისთვის; მით უმეტეს, რომ ჩვენში კამპეჩები იზვიათია, ცალად დარჩენილს მხოლოდ ვწველით...

— აი თქვენ კი დამავალეთ და მიიღეთ ჩემგან მისი უღლის გამწვევი... როგორც გამიგია, თქვენ ისეთივე უებრი მეოჯახე ბრძანდებით, როგორც მეომარი... თუ გიყვარდნენ—მიუბრუნდა ბატონიშვილი თავის მხლებელს—ახლავე გაგზავნე ჯოგში კაცი და ერთი საუკეთესო მეწველი კამპეჩი მიართვი ბატონ სარდალს.

— მესმის, ბატონო.

მხლებელი წავიდა.

— დიდი, დიდი მადლობელი ვარ, ბატონიშვილო! თუმცა უხერხულად ვერძნობ თავს, მაგრამ ვეცდები გადავიხადო.

— გადახდილი გაქვთ ათასჯერ, ბატონო სარდალო!—და ბატონიშვილს გადაჰკრა მაცდურმა ღიმილმა.

აგიაშვილს უნებურად მოაგონდა მოკლული ასტამურ ინალიპა.

— შენ კი ვაყურებივთ სეირს!—დაეჭადა სარდალი ლაზიკას.

— ჩემი პატივისცემისთვის არ ვაურისხდე, გთხოვთ... ძალიან მადლობელი ვარ, ლაზიკა, რომ საშუალება მომეცი შენი ბატონისთვის მკირეთ მესიამოვნებია.

VI

ნადიმი გრძელდებოდა. სულ უფრო დიდსა და დიდ პირებს ადღგრძელებდნენ—სულ უფრო დიდსა და დიდ სასანოს სცლიდნენ.

როცა არჩილის სადღეგრძელოს სვამდა, აფხაზეთის მთავრის შეილმა ხოტბასა და ქებას ღიმილით დაუმატა:

— შემარცხვინე, ბატონიშვილო არჩილ, ტყვედ ქმნილს, დღეს უარარაოს ისეთი საჩუქარი მიბოძე, რომ ვერ გადავიხდი.

— თქვენ ბრძანე, ბატონიშვილო, და გადამხდელი მე ვიყო...

— არა, მირონცხებულო მეფეო, რად გავსარჯოთ—მოკრძალებით მოახსენა ბატონიშვილმა.

— მერმე გადამიხდი.

— ეჰ, ძმაო სოლომონ, —ორივეს გააწყვეტინა სიტყვა შეზარხოშებულმა არჩილმა—ბატონიშვილის ხასიათი ვიცი: თავს მოიკატუნებს და მერმე ისეთს საჩუქარს მიბოძებს, რომ შემარცხვენს, მოულოდნელად მოსული სტუმარი დაფუძნებულ მასპინძელს... იგი უხვი გამოვა და მე კი ძუნწი, მაგრამ მე არაფერ საჩუქარს არ მივიღებ, გარდა ერთისა.

— მიბრძანე, რაც გენებოს...

აასრულებ?

— თუ კი შეიმძლება...

— მაშ გულახდილად სთქვი საჯაროდ, რატომ არ შეუტევი მეფეს, როცა ერთმანეთს შეხვდით, ხომ კი ეძებდით მას?

ბატონი შვილმა თავი ჩაღუნა და მეფეს შეხედა, თითქოს ჰკითხავდა, ვთქვაო?

— ბრძანე, ბრძანე...

— მირონცხებუღლი მეფე—მორცხვად წარმოსთქვა ყმაწვილმა, ჩემზე ხნითაც უფროსია და გვარი შვილობითაც უმაღლესი—პირველად მას უნდა ენებებია ხმლის მოქნევა...

— ყოჩაღ!

— დაგელოცა სიტყვა-პასუხი!

— ვენაცვალე შენს ვაჟაკობას!

ისმის აქეთ იქეთ.

— ასეთი მტერი მოგცეს ღმერთმა!

— ვაკოცოდ ერთმანეთს!.. სთქვა არჩილმა და ფეხზე წამოიწია, მაგრამ სანამ მთლად ადგებოდა, მის წინ გაჩნდა ახალგაზრდა აფხაზი და უპირებდა გულზე კოცნას; არჩილი არ დანებდა, ერთმანეთს ლოყები დაუკოცნეს.

ვეებერთელა უხეშე არჩილს სრულიად არ შეეფერებოდა ეს ნაზი სურათი.

მკირე ხნით სიჩუმე ჩამოეფარდა.

ისევ არჩილმა მიმართა მეფეს:

— ძმაო—ბატონო, ახლა შენ უნდა გვითხრა, რატომ არ შეებრძოლე ბატონი შვილს?...

მეფე სდუმდა.

—...ენა-მოქარგულად კი არა, როგორც შენ იცი ზოგჯერ, არამედ ჩემ-ბურად...

— როგორც კი პირველად შეხედე, გავიფიქრე: ასეთი ვაჟაკის ვაფუქებას ღმერთი არ შეუნდობს კაცს-თქო და ჩაუარე გვერდი... მეორედ რომ უახლოვდებოდით ერთმანეთს, დაუპირე ხმლის მოქნევა, მაგრამ სახედნიეროთ ცხენს ფეხი დაუსხლტდა...

— და წაქცეულს კი არ იკადრე შეხებოდი. შენი ჰირიმი, შენი. —ალტყინებით იყვირა ვილაცამ ბოლოში.

— გაუმარჯოს მეფეს, გაუმარჯოს რაინდებს! —ღრიალებდა დიდი და პატარა.

მწიგნობარი აბულაძე მოძღვრავდა თანმჯღომს ახალგაზრდას: არ გახსოვთ ვისის სიტყვები „ვისაც წაეკიდებოდე, გულსა შიგან საზავოსა ადგოლსაცა დაუგდებდი, მეცნიერი კაცი ომსა შინაგან საზავოსა ადგოლსაცა დაადგებდსო“... აი ასე იქცევა ჩვენი მირონცხებუღლიც...

— დილაღა ბატონო, ბრძენია ჩვენი მეფე...

— ხალხო და ჯამაათო! — მოისმა უეცრად თვალუწედენელ ჰანდრიდან.

ყველამ ჰანდარს დაუწყო ცქერა.

— ხალხო და ჯამაათო! — ყვიროდა ვილაც ფოთლებში მიმალული —

იკურთხოს ღვთის განგება!

დღეგრძელი იყოს მეფე!

გაიმარჯვა ჩვენმა ჯარმა,

გაიქცა მტერი.

მოსრნა ურჯულო ბაგრატიონთა მკლავმა...

თავი ისახელა აგიაშვილმა, წულუკიძემ...

გათავადდა აზნაური,

გააზნაურდენ გლეხები...

დაესხა თავსლათი აღმასხანს...

არ მისცეთ მის შთამოგებას ქალი;

არ ჩაესიძოთ მის ოჯახს;

ამოწყდეს ლაჩარი.

არ მინდა მისი ბატონობა.

გამანთავისუფლეთ მისგან, თვარა გადმოვევარდები აქედან კისრიო.

— კარგი, ჩამოდი, — ვაილიმა მეფე.

— აქაც ლაზიკა! — განრისხდა აგიაშვილი — ჩამოდი შე, მართლა, ძაღლის შვილი, რა გააჭირე საქმე, ყველგან ერები... შენი გასამასხარავებელი კიდეც ვინ არის?!

ლაზიკა ხიდან მობუნძლული ჩამოცოცდა: არ მოუწონეს ოხუნჯობა.

— გაატუტუტეს ეს ლაწირაკი! — ჩაილაპარაკა ვიღამაც.

ხალხი ჯერ კიდევ არ დაწყნარებულიყო ამ უცნაურ შემთხვევის შემდეგ, ჯერ კიდევ ყურადღებით აცქერდებოდნენ მეფის ახალ ხუმარას, რომ მოშორებით გაეგარდა ტამბახა:

— რა მოხდა? — იკითხა მეფემ. ცოტა ხნის შემდეგ მოახსენეს:

— აღმასხანის ვაჟმა თავი მოიკლა.

— რა საცოდავობაა! — ერთად ერთი შვილი. ეს სულ შენი სისულელის ბრალია! — შეუწყრა ხუმარას მეფე და ჩქარის ნაბიჯით ამალის თანხლებით გასწია სულთმობრძავ ყმაწვილისაკენ.

— რა კარგი ყმაწვილია! — შენიშნა დედოფალმა.

— მაგის მაგიერ მამა-მისს მოეკლა თავი უფრო კანონიერი არ იქნებოდა — მიბუზღუნობდა არჩილი.

ე პ ი ლ ო გ ი ვ ი თ

ვინც დამხმარე იყო დასახმარებელი შეიქნა: ვანდევილიმა მეფემ უცხოეთში დალია სული. მთავარი მომქმენდი პირნიც დაიხოცნენ. ვინც ცოცხალი დარჩა, მასაც ზღაპრად ეჩვენებოდა წარსული ზრახვანი და სულის-კვეთებანი.

ვადამბერბული მიქელაძის სასახლე ველარ იტყედა ცოლშვილიან შვილებსა და შვილიშვილებს. მაგრამ თეთრი, გრძელი წვერები, მეგრული წარბები და ღარებ-გაღვლებული შუბლი ჯერ კიდევ ერთ ჭერ ქვეშ აჩერებდა მათ.

„... — ერთხელ მეფეს ისე გასჭირვებია ახალციხეში — უამბობდა აღდგომა დღეს ბუხრის წინ შეკრებილ თავისიანებსა და სტუმრებს მოხუცი მიქელაძე — რომ ღამთაშვილებისათვის (აბაშიძეებისათვის) მოუწერია — ცოტა ღვინო და არაყი მომასწოდეთო და ქორქაშვილს 25 მანეთს შესესხულეობდა.“

ერთმა ყმაწვილმა სახლისკაცმა შენიშნა:

— ღმერთმა კი შეარცხვინა ისეთი მეფე, „ცოტა ღვინოსა და არაყს“ რომ თხოულობსო.

მოხუცი წამოხტა და ყმაწვილს სილა გაართყა:

— როგორ არ გრცხვინია ქართველ კაცს ქართველ მირონცხებულს მეფეზე ასეთი სიტყვების თქმისო.

მოხუცი შეაწუხა სტუმრის შეურაცყოფამ. მაგრამ კანონიერად მიაჩნდა თავისი საქციელი.

ამ უსიამოვნების გამო აირია ოჯახი: ვილასაც შეურაცყოფილი ყმაწვილის ქმრობა უნდოდა, თუ მიჯნურობა... და გაიყო ოჯახი.

მარტო დარჩა მოხუცი თავის დიდ სასახლეში და პატარ-პატარა, იქვე ეზოში მიმოდგმულ ოღებში ვერც კი გაიგეს, როცა ის გადაიკვალა.

მხოლოდ ლაზიკას საქმე და აზრი გამოდგა სიცოცხლე-უნარიანი:

მისი ცხენი, ისე როგორც თვით ლაზიკა, შეიქნენ მეჩაველადრეების წინამორბედნი: მათი შთამომავალნი იყვნენ, ჭიათურიდან რომ პირველ ქარავნდ წამოვიდნენ შაგი-ქვით დატვირთულნი.

- როგორ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, დაულაგებლად გიამობძ?
- გამართულ ამბავს, მგონი, ვერც შენ მომისმენდი.
- მართალს ამბობ, შვილო, სული მეხუთება, ძელები მტკივა, მაგრამ შენ რაღა დაგე-მართა?
- წილში ვარ გატეხილი, ტენი მიხმება.
- უძილობა გიშვება... მეტს სწუხხარ—მე არაფერი მიჭირს... შენც გამაგრდი; აი მოგრ-ჩები, მწუხარება ზეიმად შეგეცვლება.
- ლმერთმა მოგასწროს... შენ შართლაც ავად ხარ; ავადმყოფობა გივლის, მორჩები და ძელი დედა ტკბილი დედა დარჩები... ჩემი იმედი კი ნულარ გაქვს: მე ავად კი არ ვარ—დესნეულდი... უბედურებამ რომ გაიაროს—შენ კარგადაც რომ მყოლო, ჩემთვის ზეადღეობა შეუძლებელია—დასუსტდა სხეული, აფორიაქდა სული.

კითხვა გათავდა.

საზოგადოების ადგომის ხმაურობაში ავტორი წაივია.

— არ გვაცალა არც მადლობისა და არც შენიშვნების თქმა.

— შეეშინა, ჰგავს...

— ან ყურადღებას არ გვაქცევს...

— რისთვის-ღა გვიკითხავდა, დალოცვილი...

— არ მომიწონა სწორედ... ისტორიული ფაქტების დამახინჯება, ისტორიული პირების ნამოქმედარის ერთმანეთზე გადატანა—ეს ისტორიულ ნაწარმოებს არ შეფეერება.

— ავტორი ისტორიულ გამოკვლევას კი არ აწარმოებდა, ერთ-ერთი ხანის ელფერის, კოლორიტის გადმოცემის სცდილობდა... ეს არის მსჯელობის საგანი... თუ გნებავთ ამაზე სთქვით. მე XVIII საუკუნეს ასეთი სიო ჰბერავდა თუ არა?

— ნუთუ მაშინ არ იყო მშრომელი ხალხი, რომ მთელი ნაწარმოები მეფე-თავადებთაა საესე?!.

— თქვენ, ყმაწვილო, არ მოგისმენიათ, მგონი,—მკვახედ უპასუხა მეორემ—მე სწორედ ის მომეწონა, რომ მეფისა და მოჯალაბეების ცხოვრება ერთმანეთშია გადახზართული... ასე ჩოჩქოლებდნენ.

დღეს ჩვენი ტყვე ხართ, ლილი!—მიმართა წასასვლელად გამზადებულს ლილის გიორგიმ... ჩვენები ერთად დავსხდებით და უყუროთ ახალ რაღაც მინიატიურებს გვაჩვენებენ.

— გვიან...

— როდის იყო ამ დროს მოსასვენებლად მიხვიდოდიო?

— არა, დღეს განსაკუთრებით დავიღალე.

— არა, არა!

და თითქმის ძალით ლილი მიიყვანეს სცენის წინ გაშლილ სუფრასთან.

— მალე დაიწყება?—დაეკითხა გიორგი მსახურს.

— ერთი სურათი უკვე იყო... მეორესთვის კონფერანსიე უკვე გამოდის—და მსახურმა ფარდისკენ გააშვირა ხელი.

გრიგოლ რობაქიძე

ლონდა

მოქმედნი:

მთავარი.	ქადაგი.
დედოფალი.	მოამბე.
თამაზ ბატონიშვილი.	ლონდა.
ოთარ მთაწირე.	შეწირულები.
ქურუმი.	ხორო: შვიდი კაცი.

მასსები ჯგუფებად.

მთის კალთები. მაღლობზე: ქვის სალოცავი მცირეაზიული სტილით გა-
მართული. კედლებზე ახატულია: გრიფები, გველები, თევზფრინველები, ყმათა
და ქალწულთა ორგიული პროცესიები. სალოცავის კარებთან დგანან შეწირუ-
ლები ორი მხრით. სალოცავს ჰფარავს ცხრამუხა ათასწლოვანი. მოსჩანს ერთი
მხრით გადაკვეთილი უფსკრული. მეორეთი: თვალუწვდენი ველები. ქალებს სე-
რავს დაკლებული მდინარე.

პეიზაჟში: დასიცხული თელემა. უმთავრესი ფერი: ყვეთელი ძალზე. მურე-
ბი: ყარამფილისა და შიგადაშიგ ხავსის. ჟამი მზის გადახრის.

ეპოქა: წარმართობის ბოლო. ადგილი: ძველი კოლხეთი.

დრამა იხსნება ხოროს ლირიული ამღერებით. ხორო მეტყველებს ცალკეუ-
ლი ხმებით: მხოლოდ მეშვიდე პასსაქს წარმოსთქვამს ერთობილ. დრამა ვითარ-
დება მონუმენტალური პრიმიტივის ხაზებში. ტემპო: თელემა მზეში. თელემა
თანდათან იღებს ქოლერული ტემპერამენტის ხასიათს. ამბავთა თანდათან დარ-
თობით და ვართულებით დრამის ტემპო უფრო და უფრო ძლიერდება. ბოლო-
ში წყდება კატასტროფიულად. დრამის შენებაში: პრინციპი „ორკესტრის“.

ხორო:

1. ასეთი სიცხე ჯერ არ ყოფილა.
2. ასეთს აღმურს არავინ მოსწრებია.
3. იწვის იდაგვის ქვეყანა.
4. ხვატის სისხლიანი თალხი გადაებურა ატეხილ მხარეს.

5. მიწის მკერდები თართოდ გაღარულან.
6. საშონი მიწისა იხეთქებიან თხრილებად.
7. ღმერთო გვიშველე.
(პაუზა)
1. მდინარენი კლებულობენ თანდათან.
2. წისკილები შებერდენ და არა იფქვის რა.
3. წყაროები შრებიან ყოველ დღე.
4. აღარ ციმციმებენ მათი ცინცხალი თვალები.
5. წყურვილით იხოცება ყოველი სულდგმული.
6. წდება უცნაურად სიბთა სისველე.
7. შეგვიბრალე უზენაესო.
(პაუზა)
1. ბუხები ხელდებიან და ცხარედ იკბინებიან.
2. ხარებს მოედვენ აწივილებული კრაზანები.
3. და გარბიან გარბიან კულამოძუებულნი.
4. სისხლმორეული კამეჩები ბულრაობენ გაბრაზებით.
5. კორიანტელი მტკერის ღრუბლებათ იბურთება.
6. ცხენთა ჯოგები ხელდებიან და ხრამში იჩეხებიან.
7. ღმერთო შეგვიბრალე.
(პაუზა)
1. ბრანდება სიცხე და ცოფდება ყოველი.
2. ძაღლებს დაუღიათ ხახა და ტუჩებზე ცოფი ეღორწებათ.
3. და გარბიან გარბიან ველად კულდაშვებულნი.
4. ზეგანს ბრახიან ძაღლს ბავშები დაუკბენია.
5. ქელავენ ქელეშით ცოფმორეულნი.
6. ყვითურად ემღვრევათ იმათ თვალები.
7. ვაი ჩვენს შავდღეს.
(პაუზა)
1. იწვის მიწის ავარვარებული სხეული.
2. ყანებს ლურჯი ტანი დაუშვიათ ღონთქოში.
3. დაზნექილ ყლორტებს ედებათ სიყვითლე.
4. სიმინდმა ვერ მოასწრო აყრა თაველის.
5. ხულეშში სიმინდს პეპელა გასჩენია.
6. პეპლები ცხვრებსაც თავში აღიტინებიათ.
7. რა გვიხსნის.
(პაუზა)
1. აღმურის ტანი დნება როგორც ყვითელი ბაია.
2. ვაზებს ეშრებათ ცრემლიანი სისველე.
3. გატიტვლებულნი იკეცებიან ლერწები.
4. მტენენების მარცვალნი აღარ სრულდებიან.
5. ჰკნება ფოთოლი: მწირდება ყოველი.

- 6. ხმება ხეხილი: კვდება ნაყოფი.
- 7. ნუ გავგიმეტებ უზენაესო.
(პაუზა)

ყველანი ერთად:

მზეო. მზეო.
ცხოველმყოფელო.
ძლიერო. სისხლიანო. მაგარო.
უცნაურო. საშინელო.
შენელდი. დასცხრი.
და მიეც შეებად
სისველე სინედლე მიწას.

(მილაგდებიან ხის ძირას. ჩურჩული: „ცოტა აგროლდა“, ეს ქვენა ნიავა“, „შე-საძლთა წვიმა მოვიდეს“. შემოდის ოთარ მოშაირე. დაახლოებით ოცდახუთმეტი წლის. შავგვრემანი).

გამარჯვება თქვენ.

ოთარ.

- 1. ოთარს გაუმარჯოს.
- მ. აქ რას აკეთებთ?
- 2. ვუცდით საიდუმლო ცხადებას.
- მ. რა ცხადებას?
- 3. ნუ თუ არ იცი.
მესამე დღეა რაც დიდი ქურუმი
ლოცულობს ჩვენთვის.
უნდა შეიტყოს: თუ რას მოასწავებს
ჩვენს თავზე დატეხილი უბედურება.
- მ. რა უბედურებაა?!
- 4. აი ეს საშინელი გოლევა:
რომელიც სდაგავს და სობს ყოველსა.
- მ. ალბად უთუოდ გამოიცინობს.
- 5. ვანა მარტო მაგისთანა რამ გამოუცენია მას!
- 6. იგი ვანდევლია. იგი წმიდა კაცია.
- 7. იგი მუდამ ლოცულობს
და სხელზე არ ფიქრობს სრულიად.
თუმცა ხანდახან წმიდა მდინარეში განიბანება ხოლმე.
უცნაური ყოფილა.
- მ. აშშობენ ასი წლის არისო.
- 1. რატომ ორასის არა. მისი დაბადება არავის ახსოვს.
- 2. საკმელად წმიდა ხეების ცილებს ხმარობს უმეტესად.
- მ. გავს: ჯერ კიდევ მაგარი კბილები ჰქონია.
- 3. მარცვლებს სჭამს იგი წმიდა მცენარეებისას
და ოდეს საზვარაკო ცხოველი იწირება
სისხლსა ხვრებს თბილსა მისას.
- მ. როგორ ხვდება იგი ღვთის ცნაურს?

5. ამბობენ:
 სალოცავში ნახეთქი ყოფილა ერთი—
 რომლიდანაც შიშინი მოისმის იდუმალი.
 ქურუმი ყურს უგდებს შიშინს მხურვალე ლოცვით
 და ასე ტყობილობს ნებას ღვთისას.
 შეწირულებიც ამას იტყვიან.
 (პაუზა)
- მ. ალბად ახლაც შიშინს უსმენს არა!
 6. შენ სულ მხიარულ გუნებაზე ხარ.
 მ. რა მაქვს საჯავრო: ქვეყანა დიდია და ლამაზი.
 7. ქვეყანა იწვის და შენ მხიარულდ.
 მ. სიცოცხლე მზეა მწვავი
 და თუ სიცოცხლე გინდა...
 1: გოლვაც უნდა გიყვარდეს არა?!
 მ. სწორედ რომ უნდა გიყვარდეს.
 როცა დიდი ამბავი ხდება მზე ცხარდება ხოლმე.
 2. შენ შენსას არ იშლი: მუდამ შაირობ.
 მ. სამყაროს სუნთქვა შაირია ცხელი.
 3. მოდი მოგვითხრე შენებური შაირი.
 4. მართლაც კარგს იხამ ოთარ.
 5. მოგვაქროლე სიგრილე სიტყვის.
 6. მოგვასხურე ხალისი ზღაპრის.
 7. დაგვიღებ სმენა ლამაზი თქმულებით.
 მ. მართლაც საშინელი სიტყვა:
 და არც თავი მუშაობს ხეირიანად.
- ხმები.** არა. არა: მოჰყევი უთუოდ.
ოთარ. მაშ კარგი. ისმინეთ.
 იყო მონადირე ლამაზი ყმაწვილი.
 ვერავინ შეუტევედა მის მკლავებს ჯერიანს.
 დნებოდა მისთვის მრავალი საცოლე.
 თვითონ კი დასდევდა ტევრებში ჯერიანს.
 და ერთხელ უეცრად როგორც სინდიოფალა
 მას შემოეყარა ტყის დედოფალი.
ხმები. ვინ არის ვინ არის იგი დედოფალი?
ოთარ. ტყის დედოფალი: არ იცით ვინ არის?!
 მაგარი. ავხორცი. ტევრების ასული.
 ტკბილია შეხვედრა მუდამ მომცინარის.
 მას ელის მონადირე საირმედ გასული.
 წითური თმები და მწვანე თვალები.
 დასწავვენ მონადირეს სხვაფერი ალებით.
ხმები. და მერე რა მოხდა?!

- ოთარ.** მივიდა დედოფალი. მოხვია ხელები.
ყმაწვილს აუფარდა ტკბილი ჟრუანტელი.
მიენდო. მიენდო მღვრია ვახელებით.
სხეული მოელბო ვით რბილი სანთელი.
და უჩვეულო მწკავი სიხარულით
შეჰფიცა ჯადოსანს ვაჟმა სიყვარული.
მაგრამ დედოფალმა მოუჭრა ფარულად:
მოკვდავთან არ შეცდე თუ გინდა სიხარული.
- ხმები.** ნეტავ რით ვაგძელდა?!
- ოთარ.** გაიჭრა მონადირე სრულებით ტყვევლად.
ძალზე გაველურდა უცხოის გზნებაში.
და თითქო სიცოცხლის ვადასანთხველად
ხარბად ისრჩობდა ლამაზთან ვნებაში.
მაგრამ დედოფალი ვაჟს ძვირად ეგემა:
ტანზე შეხმა და თვალეზი აელამა.
- ხმები.** და სხვასთან არ შეცდა?
- ოთარ.** ლამაზი იყო ყმაწვილის ძმის ქვრივი.
ელათვალეზიანი და წაბლისფერთმიანი.
ათქვირებული და ტანით კვრივი.
მაზლს ეტმასნებოდა ის სხეულმზიანი.
მონადირეც გრძნობდა ატეხილ ცდენას
და ბეწვზე აკავებდა განზომილ თმენას.
მაგრამ როდემდის?! ერთხელაც სალამოს
როს ტანი მოელბო და ნება მოუდუნა—
მიეცა ყმაწვილი ცდუნებას საამოს
და რძალს ახურებულს სურვილით მიენდო.
უთუოდ ტკბილი იყო ხვეენა და ზმანება:
ყმაწვილის გულში რომ არ იყო დანანება.
- ხმები.** და შერე და შერე?!
- ოთარ.** მონადირემ უკლო ტყვევლად სიარულს.
ძვირად აფიქრებდა ჯიხვი ნათოფარი.
რძალთან ატარებდა დროს იგი მზიარულს.
მაგრამ ხსოვნას წვაედა ტყის დედოფალი.
ანაზღად გაემართა იგი სანადიროთა
და წინ შემოეყარა მას შველი პირნოთა.
- ხმები.** შველი პირნოთა!!
- ოთარ.** შუბლზე აქვს ახატული ნამგალა მთოევირ.
ჩლიქებს უკოცნიან ყვითელი ქვიშანი.
მას ელის მონადირე როცა მარტო არი:

ხმები.
ოთარ.

იგია მისთვის საბედო ნიშანი.
 უხარის ხატულასთვის კორდი და მდგლოცა.
 და გულში მისი აქვს დაცვა და შელოცვა.
 და მერე? და მერე?
 და გაჰყვა მონადირე პირნოთას ტყისაკენ
 რალაც უჩვეულო გუმანში გართული.
 უეცრად დაინახა ქათქათა რიყეზე
 ტიტველი მუხლები თეთრად გაშვართული.
 ეს იყო დედოფალი. გაფითრდა ყმაწვილი.
 ლამაზი აიღესა. დაგესლა გუნება.
 უთხრა: მოკვდავ ქალში თუ რისთვის გამცვალე.
 ეხლა მე გიჩვენებ თუ რაა ცდუნება.
 კლდეზე აიყვანა მალა მონადირე.
 უცხოდ უცინოდა მაცდური ღიმილით.
 გული მოიჯერა რომ ბევრი ატირა
 და ტევრში გადაეშვა ავზორცი კვილით.

ხმები.
ოთარ.

ქერიემა რალა ჰქნა?
 დანადგლიანდა ქერიეი ელალთვალება.
 აღარ უღიმიოდა პირი მომცინარეს.
 საყვარლის საძებრად შეჰკრიბა ქალები
 და ტივით გაუდგა შაველა მდინარეს.
 დაბურულ ქიმთან გაისმა ძახილი.
 შუალამე იყო თეთრად გამთვარული.
 და რა გაიგონეს იქ ქერივის სახელი
 ტივი შეაჩერეს და ვამართეს არული.
 ყმაწვილსაც მოედო შეხვედრის ალი და —
 თითქო მოთმინებას მახვილი დაესო:
 მოსწყდა უბედური ციკაბო ნაპრალიდან
 და ტივზე ქალის წინ უსულოდ დაეცა.
 გულში ჩაეხვია რძალი ელალთვალება.
 შეჰკივლა მთოვარეს შექათა მომთინარეს.
 უკან გაისტუმრა დობილი ქალები.
 თვითონ კი ტივით გაუდგა მდინარეს.
 ამბობენ: რისხვა ქერივის არ ეცილება:
 დაეძებს დედოფალს რომ ჩასცეს მახვილი.
 თუ შეხვდენ ერთმანეთს ტანალესილები —
 ზღაპარი იქნება უთუოდ ახალი!
 (პაუზა).

ხმები.

1. ლამაზი ამბავია. ლამაზი.
2. სიყვარულზე უტკბილესი არა არის რა ქვეყანაზე.
 მაგრამ იმავე ღროს სიგიჟის თესლია იგი.

3. სიყვარული მრისხანეა ანთებული სურვილით.
4. სიყვარული ნიჭია საოცარი:
ყველას არ აქვს იგი მომადლებული.
5. რა იქნებოდა სიყველი სიყვარული რომ არ ყოფილიყო?!
6. უდაბნო და ნაცარი.
7. სიყვარული ცდა არის საცნაური:
ვისთვის ამბილობებელი და ვისთვის გამანადგურებელი.

ოთარ. სიყვარულში მართალია ყოველი სიტყვა.
სიყვარულის თესლი გზნებაა სილამაზის.
ხოლო სილამაზეში ცდუნება იმალება.
შესაძლოა სიყვარულში მაცდურობა უფრო გვატორობდეს.
სიყვარული შვებაა ახალი საცა ღმერთი ცხადდება.
(პაუზა. შემოდის ლონდა. თმები შეკრული აქვს უკან მორჯავდ. ფეხებზე ქალამ-
ნები. ტანზე: თეთრი ჭვირვალე მოლი, სჩანს კვართული ტანი აღესილი ხაზებით.
ბასი წყდება. ზოგი ფეხზე ღვება. ლონდა მოსხლეტით შეჩერდება. გაოცება.)
ლონდა. ბატონიშვილი თამაზ ჯერ კიდევ არ მოსულა?!- ხმები.** არ მოსულა. ჯერ კიდევ არ მოსულა.
- ლონდა.** ჰო ოთარ შენც აქა ხარ!!
- ოთარ.** მეც მოველ საცნაურის შესატყობად.
თუმცა ქურუმნი ძალზე აგვიანებს საიდუმლო ცხადებას.
- ლონდა.** შენი შაირი ძალიან მომეწონა.
- ოთარ.** კიდევ იქნება ათასი სხვა:
ერთი მეორეზე უკეთესი
ლოტოსის თეთრი გულის წირვად და სალოცავად.
- ლონდა.** ხვალ სალამოს მდინარის პირას ვიქნები
ლოტოსების საკრეფავად.
(პაუზა. ლონდა ოდნავ გაუღიმებს ოთარს. სხვებს არც უცქერის. გაღის. ყველანი
თვალს აყოლებენ).
1. ვინ არის ეს ქალი?!
- 2. ვინ არის ეს ქალი ლამაზი?!
- ოთარ.** იგი ლონდაა: ულამაზესი ყველა ქალთა შორის.
- 3. ვისი ასულია?! ან რომელი გვარის?!
- ოთარ.** არავინ იცის: ვინ არიან მისი მშობლებნი.
არცა ის იცის არავინ თუ რომელი გვარისაა.
თვითონაც არ იცის როგორც გამოვიდა.
- 4. მაშ ციდან ხომ არ ჩამოვარდნილა?!
- 5. საოცარი ყოფილა.
- ოთარ.** ცოტა რამ მსმენია მისი წარმოშობის.
ზაფხულის ვნებაგამდნარ სალამოს
ზღვის პირას უნახავთ იგი ქვიშაზე მწოლარე.
ჯერ კიდევ ყმაწვილი სრულიად ლონთქოში.
ზღვამ თუ გადმოისროლა ნაპირზე უცხო სირენასავით.

- ტანი ქვასავით მაგარი ჰქონია და კვრივი
 და სურნელება ველური ყლორტების.
 ერთს დიდს ოჯახს აუყვანია და იქ გაუზღიათ.
6. ის ქალი ხომ არ არის ხალხში რო ჯადოსანს უხმობენ?
 7. და რომლის ხილვით ვაჟები ხელდებიან?
ოთარ. იგია სწორეთ...
 ჩაგესოთ გულში განა!!
1. მე უკვე გადავიცილდი ვაჟაკობას.
 2. კაი ხანია მეც ძვალი ვაცივებული მაქვს.
 3. ჩემს გულს დიდი ხანია ტრფიალი არ უგემნია.
- ოთარ.** სიყვარული სიბერეში მძაფრია უფრო.
 4. ნეტავ თუ ვინმე უყვარს მას?
ოთარ. ვინ იცის. თვითონ იგი კი მრავალს უყვარს.
 5. არც გათხოვილია?!
ოთარ. ამბობენ: გაყოლას არც აპირებსო.
 6. როგორ?!
ოთარ. ცოლობას ალბად ქალობა ურჩევნია.
 7. შვილები ხომ არა ჰყავს?
ოთარ. არც ერთი...
 ამბობენ არც ეყოლებათ. უნაყოფოა.
3. უნაყოფო ქალი წყეულია.
 5. უნაყოფო ქალი მაცდურია უფრო.
- ოთარ.** ავხორცობას შვილი არ უყვარს.
 7. რა მოქნილი ტანი აქვს...
 1. ყოველი ნაკეთი მისი ტანის თითქო ქალია თვითონ.
ოთარ. მისი ათქვირებული მკერდი
 მგოსნებს განვის მდინარისათვის უდარებიათ
 რომლის გაღეშილ ტანზე თეთრგულა ლოტოსები იშლებიან.
2. მაგ მგოსანთა შორის ალბად შენცა ხარ.
ოთარ. მე ავრე რივად ქალი არ მიყვარს. თუმცა...
 4. იგი არ დადის: მას თითქო მიაქროლებენ.
 6. თითქო ჭურჭელს უტკბილესი სასმელით ავსილს.
- ოთარ.** მისი ტანის რხევა თითქო ჟინის ატეხილობაა.
 ძვირად თუ რომელი ვაჟი გაუძლებს მის ველურ სურნელებას.
 2. თმები: თითქო სპილენძის ღელენი —
 მზის ტვერებით დაფერილნი.
 თვალები: თითქო დიდრონნი საფირონნი —
 მუქი ლალებით ოდნავ აელვარებულნი.
- ოთარ.** ზეგანში ღონდა ღმერთქალად მიუღიად მწყემსებს
 და სურვილაშლილობით უთაყვანებიათ იგი.
 6. ღონდას სიყვარულისათვის სიკვდილიც ბევრს მოსწყურდებოდა.

- ოთარ. საცა გაივლის იგი—სიკიყე ითვისება ნამდვილი.
ერთი ყმაწვილი შეშლილა მისი სიყვარულით.
სოფელ სოფელ დადის და გაიძახის:
ღმერთქალი მყვარობსო.
მეორემ უიმედომ მდინარეს მისცა თავი.
მესამე საღლაც სხვა მხარეში გადაიკარგა.
7. ქალებს არ უნდა უყვარდეთ იგი.
ოთარ. ცოლებს ეშინიათ მისი და დედებს სძულთ იგი.
საოცარია მხოლოდ რომ ლონდა ბაშევებს უყვართ ძლიერ.
5. ნეტა ვინ არის ეხლა მისი რჩეული?!.
ოთარ. ალბად ყოველი ვისაც შეუძლია.
3. როგორ?! არ მესმის?!.
ოთარ. ვისაც ძალა აქვს და სილამაზე.
თუმცა ძლევისათვის ორპირი ცდუნებაც უნდა.
- ხმები. სიყვარულის მესაიდუმლე ყოფილხარ.
5. მაინც ვის ასახელებენ ეხლა მის არჩეულად?!.
ოთარ. ალბად იმას ვინც ლონდამ აქ იკითხა.
ხმები. ბატონიშვილი თამაზ! ბატონიშვილი თამაზ!
(პაუზა. იწყება დენა ხალხის, მოდიან: ქალები და კაცები, ყმაწვილები და მოხუცები, მოდიან ჯგუფებათ. ივლას რაღაც შესაწირავი მოაქვს: ზოგს სანთელი ზოგს ხონა ხილებით ზოგს დაკლული ცხოველი ზოგს თეთრი ძაფი ზოგს ცენის თაფის ჩონჩხი, ძაფს სალოცავს გარს ახვევენ. ჯგუფ-ჯგუფათ მოუთხოობენ, თბრო-ბაში ხაზები მითოსის.)
- 1 ჯგუფი. შარშან ზაფხულს რომ წითელი ხე გადაირია
ზანგელა ტანი ხურვალედ აელეწა
და სქელი ფოთლები სისხლიან ნალებად გადაეშალა.
წითელი ხე შარშან თითქო რომ იწვოდა
რომელსაც დიდრონი ფასკუნჯები გარს ეხვეოდნენ:
ეს უკვე ნიშანი იყო საცნაური:
წელს დიდი გოლვა იქნებოდა უთუოდ.
რა გვეშველება.
- 2 ჯგუფი. ამბობენ: უთვალავი ღამურები გამოსულან.
გამოსულან საშინელ ბნელოვან გუნდებათ.
გადაშლილან ღამურები ცის თვალუწედენ სივრცეზე.
ერთი წამით მზე დაუბნელებიათ ღამურებს ცხოველმყოფელი.
მხეც გახელებულა სისხლის მწოველი
და გვდაგავს ეხლა მრისხანე.
რა დააცხრობს ზვიადს.
- 3 ჯგუფი. ბროწეულის ყოველი მარცვალი
მზის წვეთია უთუოდ წითელი.
ბროწეულის ფესვები უნდა საზრდოობდენ
შეწირული ცხოველის ცხელი სისხლით.
მზე უთუოდ დაცხრება მაშინ.

- 4 **ჯგუფი.** ერთი მთავარი გაგიჟებული თურმე.
 წლობით უგროვებია მას ცხენები:
 სისხლის წვეთივით წითელი ცხენები.
 უგროვებია ასობით ათასობით.
 და გახელებული ცხენებით გავარდნილა
 და უფსკრულში გადაჩეხილა გაბრაზებული.
 ამბობენ: მას აქეთ მზე სამინლად ცხარობსო.
 რა შეიანელებს გახელებულს?!
- 5 **ჯგუფი.** მზე გველი არის დიდი:
 წითელი გველი რქანაყარი.
 უნდა შეჰკრიბო წითელი გველების პერანგები:
 უთვალავი გველების წითელი პერანგები.
 და შემოახვიო პერანგები გარს სალოცავს.
 მზე უთუოდ დაცხრება მაშინ.
 (ამ დროს აასსაში უყვარი კვილი ავარდება).
- ხმები.** ცხრამუხასი დიდმა გველმა გადაისრიალა.
 ცხრამუხას წითელი გველი თავს გადაეკლო.
 (ერთი მეორეს ევერაან. ისმის ბავშვების წივილი).
- ხმები.** მოჰკალით. მოჰკალით.
 (ზოგი კიდეც გვემართება. მაგრამ უცერად შეირხვევა უძრავი შეწირული და ხალხს მიმართავს).
- შეწირული.** ხელი არ ახლოთ.
 უბედურება დატრიალდება.
 იგი წმინდა გველია.
- ხმები.** უუ... გველი უნასია: უხამსი. მოჰკალით.
- შეწირული.** გეუბნებით: ნუ დაედევენებით.
 უბედურება დატრიალდება.
 როცა დიდი წითელი გველი ცხრამუხის ტოტებში გადაიბრუნეს
 მაშინ წმინდა ხის ფოთლები იღუმალი შრიალით აწვილდებიან
 რჩეულს შეუძლია იმა შვილში უცხო რამ ამოიცინოს.
- ხმები.** უნასი. უხამსი. ბილწი.
- შეწირული.** მხოლოდ ეს ხდება იშვიათად.
 დიდი შუადღის ჟამს:
 როცა დედამიწას სუნთქვა შეეკვრის სისხლიანი ალმურით
 და ეს არის უნდა დასკდენ მისი მკერდები.
 წითელი გველი მუხას მოეცლება მაშინ თავს
 და ტოტები მისი უცერად ახმურდებიან.
 ხოლო ეს ხდება ძალიან ძვირად.
 და გარდა ამის: ეხლა მზე დახრილია ძალიან.
 ეს რაღაც ნიშანი უნდა იყოს.
 მე ეს არ მესმის...

- ხმები.** ნიშანი უბედურების. ნიშანი უბედურების.
ოთარ. რატომ უბედურების მინცა და მაინც?!.
 ყოველი გველი არ არის უნასი და უხამსი.
 წითელი გველი მზის შვილია.
 ამბობენ: თუ გველი შეიყვარე ცოდნას გაჩუქებსო.
 ერთს მისანს ძილში ეპარებოდა თურმე ასეთი გველი:
 ყურებს უკოცნიდა მის სივილა ენით
 და სმენას იღუმბლი ცოდნით უთარობდა.
 როცა გაიღვიძებდა—ქვეყანა მისთვის სხვა იყო:
 უფრო ლამაზი და უფრო ყვავილოვანი.
ხმები. მოგონილია. ხლაპარია.
ოთარ. ყველაფერი მოგონილია. ყველაფერი ზღაპარია
 (უცნაუდ მასსაში შეირბევა ქადაგი, შუახნის, შემწარი. თვალები ჟღალი, მარცხენა
 თვალი ოდნავ შეწითლული: წამოკუსული. იგრიხება, იკრუნხება, გასცქერის სივ-
 რკეს ჭკუნებში, მხერა აღმაცვრი: ცალგვერდა. ხმა ხმელი და მკვამე. ხელში
 დიდი კომბალი.)
ქადაგი. ახლოვდება ჟამი იგი საშინელი.
ხმები. შეირყევა მიწა და სიკვდილი მოიცავს ყოველს.
ქადაგი. ჰაი, ახლა ესეც თავს დაგვჩხავის როგორც ყორანი.
ქადაგი. სიბილწე მოიცავს სულსა
 და სიმრუშე დაიუფლებს სურვილს.
 აღარ იქნება სუნთქვა კეთილი:
 ვინაიდან სიავემ შეიპყრა ქვეყანა.
ხმა. ამ სიციხეში ყველაფერი ირევა ბრუდახვეული.
ქადაგი. ქალები ატყდებიან ჟინით დაუცხრომელით
 და ვაჟები აედევნებიან მათ ნდომით ნადირისა.
 იქნება იქნება წარყვნა აურაცხელი.
ხმა. ჭკუასთან ახლოა ქადაგის სიტყვა.
ოთარ. ხოლო ძველია იგი როგორც ქვეყანა.
ქადაგი. ქვეყანა შეიქმის ვით ორსული ქალი ბნედიანი
 და ლორწომოვული ვადმოანთხვეს იგი ნაყოფს საშოსა შვიან.
ხმები. საშინელია საზარელია სიტყვა მისი.
ქადაგი. სიკვდილის წყურვილი მოედება ყოველს.
 როგორც ბრაზიანი ნადირი.
 ხალხი ადგება ხალხზე. ძმა—ძმაზე.
 და დაიღვრის სისხლი ამდინარებული.
ხმა. ჭეშმარიტად ირევა ქვეყანა.
ქადაგი. იტირე მიწავე:
 რამეთუ აღსასრული შენი მოახლოვებულია.
ოთარ. ქვეყანას არ აქვს არც სათაური და არც დასასრული.
 აღსასრულს უხმობს იგი ვინც თვითონ იღუპება.
ხმა. ნამდვილად შეირყა ქვეყანა.

- ქადაგი.** ახლოვდება ჟამი იგი საშინელი.
 შერიყევა მიწა და სიკვდილი მოიცავს ყოველს.
 (ამ დროს მასსის რკალი გაირღვევა. შემოდინან: მთავარი, დედოფალი, ბატონიშვი-
 ლი თამაზ, დარბაისენი, მხედრები, სასახლის ახლანი: ქალნი და ვაჟნი. ერთ
 ჯგუფში ლოდნაც მოსჩანს განზე. ქადაგის სიტყვა სწყდება, ხალხის ხმაური ნელ-
 დდება. ყველანი ფეხზე დგებიან. მთავარი თავის ამალით დაიკავებს ცენტრალურ
 ალკას. დუმლილი, მთავარი დგება, მაღალი. დაახლოვებით 50 წლის. მმოკუმული
 ბაგე. რუბი თვალები. ცხვირი არწივეული. საზე საერთოდ დიდის ნების ყოფის-
 მიმართავს ხალხს).
- მთავარი.** დიდია სამთავრო ჩემი
 და კეთილია ნაყოფი მისი.
 ველები. ქალები. მოები. მდინარენი. ტყენი.
 მიწა ნოციური და უხვი.
 მაღალმუხლიანი სიმინდის ყანები
 ათქვირებული და დაკვირვებული ტარობით.
 სერების დაქანებებზე გადაშლილი ვაზის ზვარები
 დატვირთულები მავარ მარცვლიანი მსხვილი მტკენებით.
 ხულები სავსენი და მარნები მსუნთქაენი.
 ვეშაგპსაიეთ ვაწოლილნი და პირდაღებულნი საწნახელნი —
 ხარბად ელოდებიან მუდამ ყურძნით ავსებას და მის დაწურვას.
 კურთხეულია მიწა ჩვენი.
- ჯგუფები.** კურთხეულია მიწა ჩვენი. კურთხეულია.
ხორა. მიწაო დედავ.
 მ შ ო ბ ე ლ ო მ რ ა ვ ა ლ ს ა შ ო ი ა ნ ო .
 პოხიერო. უხვო. ნედლო. სავსეო.
 დათესლილო ღვთიური მადლით.
 იყავნ კურთხეულ მარადის.
 და ნურც ვაშრებიან ჩვენთვის
 ერთგული მკერდები შენი.
 მიწაო დედავ.
 ტკბილო ქალწულო.
- ხმები.** კურთხეულია მიწა ჩვენი. კურთხეულია
მთავარი. და იქნება იგი კურთხეულ მარადის.
 მცხინვარე მზიანია მხარე ჩვენი
 და მზის თესლებით იპოხებიან საშონი მიწისანი.
 ხოლო წელს უცნაურად გაგვიხელდა მზე ცხოველმყოფელი
 სწავეს მიწის მკერდებს. სდაგავს მიწის ძუძუებს.
 მატულობს გოლვა და ნაყოფს ანადგურებს.
 სიცხით ირევა სულიერი და უსულო.
- ხორა.** მზეო მზეო
 ცხოველმყოფელო
 ძლიერო სისხლიანო მავარო
 უცნაურო საშინელო

შენელდი დასცხრი

და მიეც შეებად

სისველე სინედლე მიწას.

ჯგუფი. შენელდი დასცხრი მზეო ცხოველმყოფელო.
მთავარი. მზე ხელდება და გოლვა ნაყოფს ანადგურებს.
 სიცხით ირევა სულიერი და უსულო.
 უბედურება მოსდევს უბედურებას.
 წინ: სიმშვილი და გაჭირვება.

ხმები. სიმშვილი, გაჭირვება.

მთავარი. მოგვევლინა ღვთის რისხვა.

ხმები. ღვთის რისხვა, ღვთის რისხვა.

მთავარი. შესაძლოა შეეცოდეთ უზენაესს.

ხმები. შეეცოდეთ, შეეცოდეთ.

მთავარი. და გიხმეთ მე თქვენ სალოცავში —
 რათა გავიგოთ ზრახვა უზენაესის.
 დიდი ქურუმი მესამე დღეა რაც ლოცვად არის შემდგარი.
 დღეს უნდა გვამცნოს მან სიტყვა ღვთისა.
 ჩვენ ველით საიდუმლო განაჩენს.

ხმები. ველით განაჩენს, ველით.

(შემოიკრება მოამბე, მასის რკალი გაირღვევა, მთავართან მიუშვებენ მას, მოამბე დგება მის წინ დაშორებით, თაყვანს აძლევს).

მთავარი. რას იტყვი ახალს?!

მოამბე. კარგს ვერაფერს დიღო ბატონო.

მთავარი. მაინც?!

მოამბე. შენს დიდს ტყეს დიღო ბატონო
 ზღვის პირას რომ არის მედიდურად გადაშლილი —
 ცეცხლი მოსდებია დიდი
 და რამოდენიმე დღეა იწვის იგი.

ხმები. ვაი ჩვენს უბედურებას!

მთავარი. მე სხვაგანაც ბევრი მაქვს ტყე,
 სხვას რას იტყვი?!

მოამბე. შენს ბელლებში დიღო ბატონო
 ქვედა ქალებში რომ არიან გამართულნი
 ხორბალს ჭია გაჩენია საზარი
 და ჭირნახული ნადგურდება სრულიად.

ხმები. ჰოი საშინელებაე!

მთავარი. მე სხვაგანაც ბევრი მაქვს ბელლები,
 სხვას რას იტყვი კიდევ?!

მოამბე. ზეგანში ერთ ქალს კუდიანი ბავში დაბადებია.
 სოფლელებს ცეცხლისათვის მიუტიათ ბავშიც და დედაც.
 შემდეგ: ერთიმეორეს დარევიან.

- ხმები.** ჰოი უბედურებაჲ!
- მთავარი.** ჩემს სამთავროში ბევრია გონიერი სოფლებიც. სხვა რა იცი?!
- მომხმე.** მთავარი თენგიზ დიღო ბატონო რომელსაც მრისხანეს უწოდებენ— საომრად მოდის შენს წინააღმდეგ გამხეცებული.
- ხმები.** საომრად თენგიზ. ჩვენს წინააღმდეგ.
- მთავარი.** ჩემმა გმირებმა დახვედრაც კარგი იციან. სხვა რა იცი კიდევი?!
- მომხმე.** შენი უმცროსი ვაჟი დიღო ბატონო ვეფხზე რო წავიდა სანადიროთ... რა მოუვიდა? რა დაემართა?
- მომხმე.** დაჭრილა სასტიკად დიღო ბატონო.
- ხმები.** ვაი. ვაი.
(მთავარი შეერხევა შმაფრი ტყვილით. ცრემლს იკაფებს. თამაზ თავდახრით კვითინებს. დედოფალი დაიკვილებს: გული წაუფა და გაიყვანებენ. შემდეგ: მთავარი ნელის განადგურებულის ხმით).
- მთავარი.** ლეთის ნებაა... კიდევი იცი რამე?!
- ქადაგი.** (უეტრად აფარდება ქადაგი და იწყებს აზნეული ხმით). ახლოვდება ჟამი იგი საშინელი...
- ხმები.** დააჩუმეთ! დააჩუმეთ! ქადაგი შეიშალა.
(ამ ხმაურში სალოცავის კარი გაიღება ნელა. გამოდის დიდი ქურუმი. შედგება საფეხურზე. მოხუცი ძალზე. შერბში მოხრილი. შაც თვალებში ჯერ კიდევ შერჩენილი აქვს ყმაწვილური ელვარება. სივრცეს გასცქერს. სმენა).
- ქურუმი.** რად აჩუმებთ ქადაგს. ქადაგი მართალია.
(ჩამოწევა გოაცება და ღუმელი).
- ჩურჩული.** ნეტა რა იხილა?!
- ქადაგი.** ნეტა რა აცნობა ღმერთმა?! რა მოხდა?! რა გველის?!
- ქადაგი.** ახლოვდება ჟამი იგი საშინელი.
შეირყევა მიწა და სიკვდილი მოიცავს ყოველს. რამეთუ სიავემ შეიპყრო ქვეყანა.
- ქურუმი.** ეხლა კი შეჩერდი კეთილო კაცო.
(ქადაგი შესწევტს სიტყვას).
სამი დღე და სამი ღამე მხურვალე ლოცვით ვუხმობდი მე დიდს საღდასსაის.
შევედროდი მე უზუნაეს ჩვენს უბედურებას და მესმა ხმა მისი იღუმალი.
- ხმები.** რა გაიგე? რა შეიტყე? გვითხარ! გვამცენ!
- ქურუმი.** დიდ არს საღდასაი!
- ჰიმნი.** დიდ არს საღდასაი ღმერთი ჩვენი,
ნათელ არს საღდასაი მთარველი ჩვენი.
მძლე არს საღდასაი მაცხოვრებელი ჩვენი.

- ქურუმი.** დიდ არს სადღასაი,
კეთილია ნება მისი.
კურთხეულ არს სახელი მისი.
- ხმები.** კურთხეულ არს კურთხეულ არს სახელი მისი.
- ქურუმი.** გვიმხელს უზენასი ცოდვასა ჩვენსა.
ცოდვა ღიღია ჩვენი.
- ხმები.** ცოდვა, ჩვენი ცოდვა.
- ქურუმი.** საჭიროა ცოდვის გამოხსნა.
საჭიროა ხსნა.
- ხმები.** ხსნა, ხსნა.
- ქურუმი.** სადღასაი მოითხოვს სხვერპლის ვალებას.
- ხმები.** სხვერპლი. სხვერპლი.
- ქურუმი.** საცნაურ არს სადღასაი.
სხვერპლი ადამიანის შეწირვით!
(ჩამოგარდება საშოშრობა დუმითში. შემდეგ: უჯონო ზრიალი და ხედვა ცხოველური წამოიჭრება ოთარ).
- ოთარ.** ადამიანის შეწირვა გადავარდა.
- ქურუმი.** ვინ არის უგუნური ესე?!
- ოთარ.** ღმერთს არ სჭირდება სისხლი ადამიანის.
- ქურუმი.** ვინ არის ეს უგუნურ მეტყველი?!
- ოთარ.** ადამიანის შეწირვა გაუგებარია.
- ქურუმი.** ვინ გმობს ასე ღვთის საიდუმლოს?!
- ოთარ.** ადამიანი თვითონ არის ღმერთი.
- ქურუმი.** კრულ იყოს სიტყვა შენი უგუნური!
ღმერთი ყოველია და ყოველი ღმერთია.
- ოთარ.** ადამიანი ღმერთია ნამდვილი.
- ქურუმი.** გახმეს სასა შენი ურწმუნო.
ვინ გამოიძნო საიდუმლო გამოუცნობის?!
- ოთარ.** არსი ყოველი აცნაურებს ამ საიდუმლოს.
- ქურუმი.** დაჩუმდი უგუნურო.
მხოლოდ თავის შეწირვით ძალუმს ადამიანს
ზიარ იქმნეს უზენაესის.
მხოლოდ სხვერპლის ვალებით შეერთვის იგი საშოსსა ღვთისას.
- ოთარ.** სხვერპლი სხვაგვარიცაა. წირვა მრავალნიერი.
(ხალხში მზაური და ნატეხი სიტყვა. ზოგი: „მართალია — მართალია“. ზოგი: „შემცდარია“ — „შემცდარია“. ერთი: „ქურუმი მართალს ამბობს“. სხვანი: „მო- შირესაც უსმინეთ“. მზაური თანდათან ძლიერდება. წამოდგება მთავარი. მტკიცე შეჭრული მზერით გადახედავს ხალხს მასსა, მზაური ნელდება).
- მთავარი.** ისმინეთ ხალხნო.
ღვთის საქმეს ჩვენ ვერ გადავჭრით.
გოლვა მატულობს. მხარე იღუპება. მტერი მოდის.
- ხმები.** ვაი ჩვენს უბედურებას!

- მთავარი.** შეხედეთ მოხუცს.
 იგი ღვთისადმია შეწირული.
 იგი მოცილებულია სოფელს და სოფლის ამაოებას.
 იგი მუდამ ლოცულობს. იგი მარხულობს.
 იგი სუნთქავს სუნთქვას გამოუთქმელისას.
 იგი უსმენს უზენაესს.
 იგი ნათელია. იგი წმიდაა.
- ხმები.** ნათელი. წმიდა.
 კურთხეულ იყოს სახელი მისი.
- მთავარი.** ღვთის საიდუმლოს იგი უფრო მიხვდება.
 ღვთის ნებას იგი უფრო გამოიცნობს.
 ღვთის სიტყვას იგი უფრო გაიგებს.
- ხმები.** მიხვდება. გამოიცნობს. გაიგებს.
- მთავარი.** მხარე იღუპება და გვინდა ხსნა.
- ხმები.** ხსნა გვინდა. ხსნა.
- მთავარი.** ხსნა სხვერპლით.
- ხმები.** სხვერპლით. სხვერპლით.
- მთავარი.** სხვერპლი ადამიანის შეწირვით.
 (ღუმილი და კაღვა, თმენა და მზადყოფა წირვადისათვის. ღუმილი გამაჟვრებუ-
 ლი. შემდეგ უეცარი ამოძახილი).
- 1 **ჯგუფი.** მზადა ვართ.
 2 **ჯგუფი.** მზადა ვართ.
 3 **ჯგუფი.** მზადა ვართ.
 4 **ჯგუფი.** მზადა ვართ.
 5 **ჯგუფი.** მზადა ვართ.
- ყველა.** მზადა ვართ.
- მთავარი.** დიდო მოხუცო. ხალხი მზად არის.
 საჭიროა არჩევა შესაწირავის.
 შენ შეიტყობ ღვთის არჩევანს.
 დიდო მოხუცო. არჩევანის ცნობა შენზეა.
- ქურუმი.** არჩევანი მომხდარია კიდევ.
 (შიში და გაოცება)
- ხმები.** ვინ არის? ვინ არის?
- ქურუმი.** ვისმინე სიტყვა უზენაესის.
 მესმა ნება მაღალის.
 დიდ არს სადღასაი!
- ხმები.** დად არს სადღასაი! დიდ არს სადღასაი!
- ქურუმი.** სხვერპლად ქალია დასახლებული.
- ხმები.** ქალი. ქალი.
- ქურუმი.** ულამაზესი ყველა ქალთა შორის.
 (თამაზ შეირხევა საშინლად)

- ხმები.** ვინ არის? ვინ არის?
- ქურუმი.** არავენ იცის წარმოშობა არჩეულის.
(თამაზ შეირხვევა თითქო პრილობით. ლონდა უცნაურად გასცქერის სივრცეს)
- ხმები.** ის ხომ არ არის: ჯადოსანი. თვალმაქცი.
- ქურუმი.** იტყვიან: სირენაო —
ზღვის მკერდით ცხელ ქვიშაზე გამოსროლილი.
(თამაზ შეირხვევა დაკრილივით)
- ხმები.** ის ხომ არ არის ვაჟებს რომ აგიეგბს!
- ქურუმი.** ტანი: თეთრი ქვის კურქელი.
თმები: ლალების ტვერები მზის ხაოთი დაფერილნი.
ყელს ქვევით მარცხნით დიდი ხალი.
- ხმა.** ლონდა.
- ქურუმი.** ლონდა. ლონდა.
(ლონდა არ იძვრის, თამაზ ავარდება დაკოდილი ნადირივით და შეჰკვივებს)
- თამაზ.** შეუძლებელია. შეუძლებელია.
- ქურუმი.** ღვთის განგებაში შეუძლო არ არის რა.
- თამაზ.** შეუძლებელია. შეუძლებელი.
ლონდას ღმერთი არ გაიმეტებდა.
- ქურუმი.** სადდასაი იღებს მხოლოდ რჩეულს.
- თამაზ.** არ მჯერა. არ მჯერა.
ისმინეთ ხალხნო: მე მიყვარს ლონდა
და მას სიკვდილსაც არ დავანებებ.
და მიიღებს ხმალის პასუხს ის —
ვინც აქ ლონდას სახელი გადმოისროლა.
(ღუმლი და გოცება. მთავარი წამოდგება და მაგარი ხმით მიმართავს შვილს)
- მთავარი.** გახსოვს ზეიმი და რაინდების ყაბახი.
ვინ იყო ის ვინცა ხმალდახმალ შეეჯიბრებაში
ათი გმირი ზედიზედ სასტიკად დაამარცხა?!
- თამაზ.** მე ვიყავ მამავ.
- მთავარი.** გახსოვს ტყის პირი და ხეული ბილიკი.
გახსოვს შემხარავე კივილი მიმავალთა.
ვინ იყო ის ვინცა მახვილის ერთი დაკვრით
დედალი ვეფხი განკვეთა
როცა იგი თავს ეცემოდა მიმავალთა?!
- თამაზ.** მე ვიყავ მამავ.
- მთავარი.** გახსოვს სამთავროს შავი დღე
ოდეს მტერმა ვერაგულად შემოუტია მას.
გახსოვს ვაება და ძენეარება
გმინვა და სისხლის წყურვილი
ძარღვის შეშინება და უკან დახვევა.
ვინ იყო ის ვინცა თავგამეტებული რაინდებით

მტერის მოხეტიალე ზევეში გადავარდა
 და ხმალთა ცეცხლის ავიზგიზებით
 თავსდამცემი სასტიკად გაანადგურა?!

თამაზ. მე ვიყავ მამავ.

მთავარი. შენ იყავ, თამაზ: ვაჟაკი. რაინდი.
 ეხლა?!

თამაზ. ნუ ეპეობ მამავ:

ვიყავი ასეთი და ვიქნები ყოველთვის.

ხმები. თამაზ რაინდია. თამაზ თავდადებულია.

მთავარი. და მერე თამაზ?!

თამაზ. მე მიყვარს ლონდა სიყვარულის საშინელებით
 და მის გარეშე გატეხილია ჩემი ვაჟაკობა.

მთავარი. შენ მამული გავიწყდება თამაზ.

თამაზ. აი ჩემი მარჯვენა და აი ჩემი ხმალი.

ჩემმა მკლავმა არ იცის მოდუნება

და ჯერ არც ჩემს ხმალს მოდებია ჟანგი.

(ჯაღუფი მხედრების წინ გამოიჭრება. მხედრები ხმალებს აშიშვლებენ და შესძახებენ)

მხედრები. სიკვდილამდის თამაზთან ერთად.

ქადაგი. იტირე მიწავ რამეთუ აღსასრული შენი ახლო არის.

ქურუმი. სადღასაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.

ოთარ. სხვერპლი სხვაგვარიცაა. წირვა მრავალნაირია.

მთავარი. მამულის სიყვარული სხვა არის კიდევ.

თამაზ. სამთავროს ვიხსნი მე მამავ.

მე გავწირავ თავს თუ იქნება აუცილებელი.

ოლონდ: ნუ იქნება ლონდა სხვერპლად შეწირული.

მე მოვიხმობ უცხო მხარიდან სწავლულებს

და გავიყვან დიდრონ არხებს წყალთა დენისათვის.

გოლვა ველარას დაგვაკლებს შემდეგ

და მდელი ჩვენი მიწის აყვავილებს

ყანებითა და ყვავილებითა და ბალახებითა.

ოლონდ: ნუ იქნება ლონდა სხვერპლად შეწირული.

მე მოუწოდებ ჩემს ნაცად მეომრებს

და დავანახებ საკვეთად მომდგარ მტერს

თუ რა არის ჩვენზე გალაშქრება.

ოლონდ: ნუ იქნება ლონდა სხვერპლად შეწირული.

მხედრები. სიკვდილამდის თამაზთან ერთად.

ქადაგი. იტირე მიწავ რამეთუ აღსასრული შენი ახლო არის.

ქურუმი. სადღასაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.

ოთარ. სხვერპლი სხვაგვარიცაა. წირვა მრავალნაირია.

ხორო. მზეო. მზეო.

მთავარი. მამულის სიყვარული სხვაა კიდევ.

შენა ხარ შვილი თამაზ. მეც ვარ შვილი.
 მამა ჩემიც იყო შვილი და მამის მამა იყო შვილი.
 და ასე: ზევით და ზევით.
 მე ვარ მამა შენი თამაზ. მამა ჩემიც იყო მამა.
 მამის მამა იყო მამა. შენც მამა იქნები.
 და ასე ქვევით და ქვევით.
 ერთი დიდი ხე დიდტანიანი და მრავალტოტებიანი.
 მაგარია ჯერ კიდევ წმინდა მუხა ჩვენი გვარის.

ხორო. ძველი მუხა დიდი
 სუროთი შემოსილი.
 დაგრაგნილი ტოტები
 მწვანედ იფოთლებიან.
 მსხვილი და მაგარია
 რკოების ტუტუები.

მთავარი. ჩვენ გადავალთ და სხვები მოვლენ.
 მაგრამ ვადასულნიც და მოსულნიც არიან ერთნი.
 მამა შვილში არის. შვილი მამას აგძელებს.
 მამად ვერავინ გახდება ქვევით
 თუ არ ეშვილა უკანასკნელ მამას და მამებს ზევით.
 მამული წიაღია შვილის ერთგულების.
 ეს არის სჯული მიწის.

თამაზ. სჯულის გადაღახვა დამლუპველია.
 მახსოვს მამაც მეც მიწის სჯული.
 ვიცი სიყვარულიც მამულის.

მთავარი. შენ გავიწყდება სიტყვა ღვთის.
თამაზ. სიყვარულიც ღვთის სიტყვაა მამაც.
მთავარი. შენი სიყვარული პირადია უფრო.
ქადაგი. იტირე მიწაც რამეთუ აღსასრული შენი ახლო არის.
ქურუმი. ღმერთი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
ოთარ. სხვერპლი სხვაგვარიცაა. წირვა მრავალნაირია.
ხორო. მზეო. მზეო.
თამაზ. ძნელია სიყვარული მამაც.
მთავარი. საჭიროა უფრო დიდი სიყვარული.
 საჭიროა სხვერპლი მხარის სახსნელად.
 ღმერთი ითხოვს ადამიანის სხვერპლს.

თამაზ. ღმერთი დიდია მამაც.
 ღმერთი მოწყალეა და გვაპატიებს.
ხმები. გვაპატიებს. გვაპატიებს.
ქადაგი. იტირე მიწაც რამეთუ აღსასრული შენი ახლო არის.
ქურუმი. სიტყვა ღმერთის ურყეველია.
 სადღასაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.

ოთარ. სხვერპლი სხვაგვარიცაა. წირვა მრავალნაირია.

ხორო. მზეო. მზეო.

ქურუმი. ქვეყანა ილუპება. ხსნაა საჭირო.

სხვერპლი უნდა შეიწიროს.

სხვერპლი არჩეულია.

მთავარი. შეილო?

თამაზ. ვერა.

მთავარი. შეილო?!

თამაზ. ვერა.

მთავარი. შეილო?!

თამაზ. ვერა.

(ლონდა, რომელიც ამდენხანს უცნაური გაშტერებით სივრცეს გასცქეროდა, გა-
მოიჭრება თამაზისაკენ, მოდის როგორც ატაცებული სონამზულა, მასსა შეტორტ-
მანდება. გამაფრებელი ლოდინი).

ლონდა. იყოს ბედი სასტიკი და ლამაზი.

მე არ ვიცი ვინ არის სადდასაი.

არც ის ვიცი თუ რა არის მისი განგება.

ვიცი მხოლოდ ყვაეილები და სიყვარული.

მახარებენ მზის თესლები ლონტქოშა ყლორტებში.

და მახალისებს ატეხილი აშავერი მიწის ავხორცი ტანის.

მიყვარს ყოველი. ვეტრუი სიცოცხლეს...

მაგრამ... მზადა ვარ მიინც

ავასრულო სიტყვა დიდი ქურუმის.

(მასსა კიდევ უფრო ატორტმანდება გაოცებით).

თამაზ. რას ამბობ? ლონდა?!

მზადა ხარ იქნე შეწირული?!

ლონდა. დიალ: მე—ლონდა—მზადა ვარ ვიქნე შეწირული.

ქადაგი. ახლოვდება ჭამი იგი საშინელი.

ოთარ. ბედი სასტიკია და ლამაზი.

ქურუმი. სადდასაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.

მთავარი. მიწის სჯული ურყეველია.

ხორო. მზეო. მზეო.

თამაზ. დღეს შენ უცნაური ხარ...

შენ ყოველთვის უცნაური იყავი...

შენ საესებით არ იყავ ჩემი არაოდეს...

შენი გული არ იყო ჩემით ყოველთვის საესე...

ლონდა. მაგრამ როცა შენით საესე იყო იგი

ქვეყანაზე არც ერთ გულს არ უძგერია მისავით.

შენ ბავშვი ხარ სიყვარულში თამაზ.

ჩემი სიყვარული სხვაა. მართლაც უცნაურია.

შენთვისაც...

- ქადაგი. ახლოვდება ჯამი იკი საშინელი.
 ოთარ. ბედი სასტიკია და ლამაზი.
 ქურუმი. სადდაისაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
 მთავარი. მიწის სჯული ურყეველია.
 ხორო. მზეო. მზეო.
 თამაზ. არა: შეუძლოა შეუძლო შენი სიკვდილი.
 მე შენ მიყვარხარ ლონდა. მიყვარხარ.
- ლონდა. მეც მიყვარხარ თამაზ.
- ქადაგი. ახლოვდება ჯამი იგი საშინელი.
 ოთარ. ბედი სასტიკია და ლამაზი.
 ქურუმი. სადდაისაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
 მთავარი. მიწის სჯული ურყეველია.
 ხორო. მზეო. მზეო.
 თამაზ. არა. არა. უცნაურია შენი სიყვარული. უცნაური.
 ლონდა. მიყვარხარ თამაზ.
 იყოს ჩემი სხეული შენთვის თასი
 უცხო სასმელით საფე.
 დაეწათე მოწყურებული მას.
 დასცალე თასი
 და ხალისიანი ხელით დაამსხვრიე იგი.
 მე შენი ვიქნები თამაზ.
 მე შენ მიყვარები თამაზ.
- ქადაგი. ახლოვდება ჯამი იგი საშინელი.
 ოთარ. ბედი სასტიკია და ლამაზი.
 ქურუმი. სადდაისაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
 მთავარი. მიწის სჯული ურყეველია.
 ხორო. მზეო. მზეო.
 თამაზ. არა. არა. შენი დაცლილება შეუძლებელია.
 შენი შეწირვა უგუნურებაა.
 შენი სიკვდილი სიგიჟეა.
 ლონდა. დამშვიდდი თამაზ.
 მე უნდა ვიქნე შეწირული.
 მე შენ მიყვარები თამაზ.
- ქადაგი. ახლოვდება ჯამი იგი საშინელი.
 ოთარ. ბედი სასტიკია და ლამაზი.
 ქურუმი. სადდაისაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
 მთავარი. მიწის სჯული ურყეველია.
 ხორო. მზეო. მზეო.
 თამაზ. როგორ? სიკვდილით?! არა. არა.

- შენ ხარ სიცოცხლის ნება ღონდა.
 სიკვდილის სურვილი უცხოა შენთვის.
 შენ უცნაური ხარ დღეს, შენ უცხო ხარ ჩემთვის.
 შენი სიტყვა საშინელია.
- არა. არა: შენ უნდა იცოცხო.
 შენ უნდა იცოცხო ჩემი სიყვარულით.
- ღონდა.** შენი ვიქნები თამაზ სიკვდილშიაც.
 სიკვდილში გადასულს სიყვარულს ღმერთებიც ვერ შეცვლიან.
 ჩემი გული საესე იქნება მხოლოდ შენით.
 უშენოთ არ შეიბრევა იგი არასოდეს.
 მე შენი ვარ, შენი.
 თუმცა სიკვდილი ახლოა.
- ქადაგი.** ახლოვდება ჟამი იგი საშინელი.
ოთარ. ბედი სასტიკია და ღამაზი.
ქურუმი. სადღასაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
მთავარი. მიწის უჯული ურყეველია.
ხორო. მზეო, მზეო.
თამაზ. სიკვდილი... შენ... არა... არა...
 საშიჯელია საშინელი შენი სიკვდილი.
 ცალიერდება ყოველი.
- ღონდა.** ღმერთისა და ხალხისათვის
 ვიქნე მე სხვერპლად შეწირული.
 შენთვისა და ჩემთვის
 იყოს ჩემი შეწირვა უკანასკნელი ქორწილი.
- ქადაგი.** ახლოვდება ჟამი იგი საშინელი.
ოთარ. ბედი სასტიკია და ღამაზი.
ქურუმი. სადღასაი ითხოვს არჩეულ სხვერპლს.
მთავარი. მიწის სჯული ურყეველია.
ხორო. მზეო, მზეო.
თამაზ. უკანასკნელი ქორწილი... უკანასკნელი ქორწილი...
 (თამაზ არეულია, ღონდა ქვევა აღერსით, ჰკიცხის, დღეს, ვს. ამდგრეულია).
- ღონდა** შესვი თასი, ეზიარე უკანასკნელად.
 დაამსხვრიე თასი, გასტეხე იგი.
 მე შენი ვარ თამაზ.
 (თამაზ ქვითინს იკავებს, დუმილი მშადრი.
 ღონდა ატაცებულია და იცქირება სონამბულასავით).
- მთავარი** ასრულდეს სურვილი შესაწირავის.
ღონდა. მე მზადა ვარ დიდო მთავარო.
ქურუმი. სალოცავის მსახურნო:
 თქვენ იცით ადგილი აქედან მარცხნივ
 საცა კლდის პირია უფსკრულის თავზე ამართული.

იქიდან მოსჩანს მდინარე წმინდა: შავი, ნელი.
ერთი კლდიდან გამოდის და მეორეში შედის.
არავინ იცის მისი სათავე და არცა მისი შესართავი.
მდინარემ იცის სხვერპლი მრავალი.

იქ არის განსვენება უკანასკნელი.
მის წიაღში იზდება საზღო სადღასაის.
მდინარის დენაში ვლინდება ნაწილი უზენაესის
ვითარცა კავშირი წყალთა შორის გაღლობილი.

იქ მატულობს საღვთო ძალა
ადამიანთა შეწირვით დაგროვილი.
დიდ არს საღდასაი.

ჰიმნი. დიდ არს საღდასაი ღმერთი ჩვენი.
ნათელ არს საღდასაი მფარველი ჩვენი.
მძლე არს საღდასაი მაცხოვრებელი ჩვენი.

ქურუმი. სალოცავის მსახურნო!
არჩეული სხვერპლი მიიყვანეთ კლდის პირას.
ვახადეთ ტანსაცმელი და პირდაპირ მდინარეში გადაისროლეთ.
ჰოი საწმინელებე.

ხმები.
ქურუმი. დაყოვნება მეტი შეუძლებელია.
ასრულდეს ნება უზენაესის.
ლონდა. მე მზადა ვარ დიდო მოხუცო.

დღეს უნდა გაიმართოს ქორწილი უკანასკნელი.
იყოს ზემი და ლხინი.
მოჰტინეო გზა ბალახებით და ყვავილებით.
იხმეთ მუსიკოსნი და მღერალნი.
მოუწოდეთ ყმაწვილებს: ქალებს და ვაჟებს.
დღეს უნდა აყვავილდეს ქორწილი უკანასკნელი.
(თამაზ ქვითინს იკავებს. ქურუმი შორეთს გასცქერის. მთავარი ზის გაქვევებული).

მთავარი. შეასრულეთ სურვილი შესაწირავის.
(შემოდინა ყმაწვილები: ქალები და ვაჟები. მოაქვთ ყვავილები და ბალახები. შემოდინა მუსიკოსნი და მღერალნი.)

ქურუმი. ასრულდეს ნება უზენაესის.
ლონდა. ასრულდეს ნება სიყვარულის.
(მიმართავს თამაზს).

მე მივალ იქ საცა ერთად ვიქნებით მარადის.
თამაზ. (თითქო შეკითხვით—თითქო დასტურით).

ჩვენ კიდევ... ვიხილავთ... ერთმანეთს...
ლონდა. (არგული ამღვრული სახით)

ვიხილავთ... ვიხილავთ... ერთმანეთს...
(გაიმართება პროცესია. ქალ-ვაჟნი ჰუნენ გზას ყვავილებით და ბალახებით. მიჰყავთ ლონდა. უმზერს უკანასკნელად თამაზს.)
(თამაზ არგულია და თანვე გაქვევებული. მღერაინ ლილღეს“)

- ხორა.** „ისკვამი დიდები ბინგოა შილე და ლილეო.
დიდები თარგლეა ზერსი და ლილეო“...
- ქურუმი.** (ლოცულობს)
 უსენაესო ცხოველმყოფელო სადდასაი!
 მიილე სხვერპლი ესე ვითარცა საზრდო შენი იღუმალი.
 შეიწირე იგი და მით გვითვისე ჩვენ.
 შეიერთე იგი და მით გვიხსენ ჩვენ.
 ჩამოეშვი ჩვენში ვითარცა კავშირი უხილავი.
 ჩვენ ვართ შენნი. იყავნ შენცა ჩვენი.
 ამიერიდან უკუნისამდე.
 („ლილე“ ნელდება. აველანი მზერენ უფსკრულთან მისულებს. თვალს ადუნებენ).
- შეწირულ ი.** ტანსაცმელი გახადეს.
 მსახური ხელს ჰკიდებს.
 ხოლო ეს რაა?. ხელი არ მორჩილობს.
 მიწაზე ვარდება.
 უახლოვდება მეორე.. რა ემართება?!
 ვერ ეკარება... ისიც მიწაზე ვარდება...
 (დუმილი. გაოცება. მოვარდება მონაწილე).
 რა ხდება? რა მოხდა?
- ხმები.**
- მონაწილე.** მსახურნი ვერ ასრულებან დავალებას.
- ქურუმი.** როგორ? რა ემართებათ?!
- მონაწილე** უახლოვდებიან თუ არა—იქვე იკეცებიან.
- ხმები.** საოცარია. საოცარია.
- ქურუმი.** ჰოი სუსტნო და უძლურნო.
- ოთარ.** ჰოი მორჩილნო სილამაზის.
- მონაწილე.** ერთმა მსახურმა ჩაკეცვის დროს მუხლზე აკოცა
- ქურუმი.** დიდია ცდუნება სილამაზის.
 ჰოი სუსტნო!
- ოთარ.** ჰოი მორჩილნო ბედის ერთგულის.
- მონაწილე.** მეორე ყეხებზე დაუვარდა კოცნით.
- ქურუმი.** საშინელია ავხორცობა.
 ჰოი უძლურნო.
- ოთარ.** ჰოი მორჩილნო თავდადებულის.
- მონაწილე.** მესამე...
- ქურუმი.** დაჩუმდი:
 ჰოი სუსტნო და უძლურნო.
- ოთარ.** ჰოი მორჩილნო უცხო ყვაეილის.
 (უცხრათ წამოიჭრება თამაზ. გაფითრებულა მეტად. საცხე უფლვარებ რაღაც
 გადაწყვეტა. მიმართავს ქურუმს).
 დიდო მოხუცო!
- თამაზ.** მომეც ნება მე თვითონ შევასრულო ღვთის განაჩენი.
 (გაოცება უმწვერვალესი. მოვარი შეირბევა. შეაშტერდება შვილს მხრით)

- მთავარი** შეილო. რა გემართება?
ქურუმი. იყოს ნება შენი.
 (თამაზ მივა მამასთან. შეჩერდება. მოეხევევა. მთავარს რაღაც წინაგრძნობა გაჭკრავს.)
- მთავარი.** შეილო?
თამაზ. არაფერი...
- მთავარი.** შეილო?
თამაზ. სიყვარული...
- მთავარი.** შეილო?!
თამაზ. ქორწილი უკანასკნელი...
მთავარი. შეილო?!
თამაზ. მამავ...
 (უცნაოდ აკოცებს მამას, მამა გრძნობს გ. მოუცნობ ტკივილს. თამაზ მოსტტება და უფსკრულისაკენ გაეჭანება. ყველანი თვალს აუოღებენ. განსაკუთრებით მთავარი).
- შეწირული.** ეხვევა... ჰკოცნის...
 ხელში აიყვანა... უნდა გადაისროლოს...
 მაგრამ ეს რაა... ჰაა... თვითონაც... თან...
- მთავარი** (იკივლებს)
 შეილო?! მამულო?!
 (მთავარი ჩაიკეცება. მასსაში გმინვა ძლიერი. შორით წყობა „ლილე“)
- ხორც.** „ისკვამი დიდები ბინგოა შილე და ლილეო.
 დიდები თარგლეა ზერსი და ლილეო“.

სპარსეთი, ზამადანი, ზაფხული 1917: ხილეა.
 აზერბაიჯანი, ყაზახი, ზაფხული 1919: მესრულება.

კონსტანტინე გამსახურდია

ქრისტე პარიზში 1999 წელს

კლსმიური პოემებიდან.

Tibi,

qui vestigia Iesu Christi premis,
hoc poema pio animo dedico.

I

ჰხედავთ
 ერებო
 რევოლიუციის
 აღვირახსნილი
 დაჰქროლავს რაში.
 ღმერთის სუნთქვაა რომ შეარყია
 სიბნელის რიდე. და ცეცხლის სვეტი გადაჰხიდა
 მზემ
 უკუნეთში.
 ოკეანეებს გადაულახავთ ნაპირის ზღუდე
 გრანიტის დამბა.
 პირსისხლიანი მიწის აჩრდილი
 ზეცის ეკრანზე
 გადაისტამბა.
 მიწამ
 ოცნების სისხლი დაჰლია.
 მიწა ღმერთს შესწვდა
 და ეზიარა.
 და გაჰხსნა
 ღმერთმა
 უხეში ხელით მიწის სხეულზე მწარე იარა.
 ფერმილეული,
 მკრთალი ლანდები
 მოჰქრიან ციდან
 ტუბილის სიმღერით.
 და ჩამოეშვა მზის სიმალლიდან
 ნარინჯისფერი სხივის ჩანჩქერი.
 ევროპის მკედრები
 ამდგარან მკედრეთით და პოზაუნებს ახმაურებენ.

შუბლს

აიაზმა ატყვიათ სისხლის

და გარუჯული ჭრილობა გულზე.

ტუჩზე ღიმილი შემოჰხმობიათ როგორც იარა
ქრისტეს სხეულზე.

II

ჰკრთოდეთ

მაღალო,

თვალშეუდგამო

სასახლეებო,

ჰოტელებო

ღამის ბარებო.

თქვენ:

მოედნებო სანეერმენის,

კონკორდ და კლიში.

არ გერიდებათ

თქვენ უფლის ენის?

ნუთუ არა გაქვთ

მატხოვრის შიში?

შენც

ეიფელო,

ბაბილონო ჩვენ საუკუნის,

მოდის გრიგალი ვერ გიშველის შენ მეხთამრიდი.

ეგ არ გეგონოს არც მაროკო, ალჟეერ, ან ტუნის,

არც გერმანეთი,

ალბიონი ცრუ და პერფიდი.

როგორც ლანქერი

ვაგრამის გზით და ეტუალით

ბრბო გაექანა ნოტრდამისკენ

მირაბოს ხიდით.

— მოლანდებაა სინამდვილე ნახული თვალით.

ისმის ძაბილი პოზაუნის კიდიდან კიდით.

მოდის

უფალი

ფეხშიშველა, გაუკითხავი

და გეკითხებათ: „ეგ თქვენა ხართ, სულს ფულზე ჰყიდდით?“

მოდის

უფალი

მოკრძალებით დაჰხარეთ თავი

ეპიფანიის სასწაული დღე არის დიდი.

III

ქუჩები

დიდი მოედნები

და ბულვარები აივსო ხალხით.

დიდი

ქარხნები,

რესტორანები

და სინემები დაცარიელდა.

ისმის კივილი, ჟრიაშული.

საერთო ელდა.

პუროპურის ცრემლით

ატირდა ზეცა.

აეარდა ალი.

განკითხვის დღეა.

სიგნალი,

სიგნალი,

სიგნალი...

ცეცხლის ტოვებით

გიყი შხედრები

დააქროლბენ

ცისფერ ტაიჭებს

და ამბოხების პირქუში მღვევი

კაცთ კანონებზე გადმოაბიჯებს.

ჩუ!

მოუსმინეთ, მილიონების ენა შეუხსხამთ

ცისკრის თანფარებს

და მათხოვრები ხელყავარჯნებით

ამტვრევენ ბირჟის დარკინულ კარებს.

IV

ერთს

მოელოდენ მილიონები

და დაეარდება

ვინმე

ქადაგად.

ვისაც ოცნებით ზრდიდენ მონები

მოველინება მსოფლიოს ცხადად.

ახალი მოდგმა ადამის ტომის

მაღალ ღვთაებას უმღერს ოსანას.

ახალ სამყაროს.

სამყაროს შრომის

ქრისტე უბოძებს

მისტერიურ

შანას.

პარიზი.

1923. ოქტომბერი.

ალექსანდრე პუშკინი

საშობაო მოგზაურობა

ჩაღვაძარები

ვუძღვნი ჩემ ძმას გიორგის.

დაბრუნდენ ლეჩუმს ჩაღვაძარები.
 გაუყდიათ პური და ვაშლი...
 მიაქეთ ნავაჭრი მთაში, ძარები.
 კვესავდა ნალი მთის ქვიან გზაში.
 შობა დღეს უნდა ვათევა სახლში,
 ამისთვის ყველა აშურებს კერას.
 თუ გინდ ჩავარდეს ჩარჩისგან ვალში...--
 ღარიბიც ახალ ჩოხას იკერავს.
 ეახშმად რიონის ნაპირად დასხდენ.
 ქალამანები, პაიჭის თასმა--
 ცეცხლს უსხდებიან-- გულები გახსნეს.
 პურს სჭამენ, ღვინის დაიწყეს შასმა.
 ქვეითად ბევრი მოირონინეს,
 სოფელში მიაქეთ ჩითი, კაბები,
 ქალებზე ფიქრში ისმის რანინა,
 ნელი ღიმილი და კვეს-აბედი.

*

შუბით, ხანჯლებით სვანები შეხვდათ.
 ტანზე ემოსათ ჯიხვების ტყავი.
 მყინვარზე მივლენ: ლენჯერ--ლაშხვერში.
 საყიე სიტყვა მთის ჩიყვიანი.
 ისმოდა სიტყვა ძველებურ ზმნითა.
 ველურ ბგერებით, ბრძმედი, მაგარი,
 როგორც რიონის კლდე შორის გმინვა
 თეთრ ლოდებიან ხევში ნალვარი.

*

ნათელ ქედებით ამოდის მთვარე
 სჩანს სვანეთისკენ გზები თეთრ-გველა.
 არვის ახსოვდა ცეცხლთან სამარე--
 ფრუტუნებს ცხენი ვით ბედისწერა.

წინ მოუძლოდა მამალით სვანი,
 დიაცი შუბით მოლიპულ გზაზე.
 ბეროში ცხენით მიაქვთ ცხედარი;
 იყო დაკრული ჩელტით კურტანზე.

იგი სხვა მხარეს გარდაიცვალა,
 და მშობელ მიწას მიელო სურდა.
 სული რომ ქვეყნად ბევრი ეწვალა
 ეხლა მამალმა ჩაიდგა თურმე...

რა გადავიდა თეთრი შვალამე,
 გაჩნდა ვარსკვლავი ცაზე საშობო,
 მყის მიეყივლა ეწერის მხარეს,
 რომ კვლავ იხილა სულმა სამშობლო...

*

ცნობისთვის ახლო მივიდა გუნდი:
 არწივად ქალის თვალი იელვებს:
 მრისხანე ბრჭყალი და თვისი შუბი
 მიჰმართა ცოფით გადამთიელებს.

უკან ჩამოდგენ. ფრუტუნებს ცხენი.
 აღარ შეჩერდენ უცხო კურტანით.
 სვანებს ეგონა რომ ცოცხალია
 ფხიზელ მამალში სული ცხედარის.

და აწვდილ კოშკებს მამა-პაპათა
 ჩქარი ბიჯებით მიაშურებენ.
 ექნებათ სვანებს დიდი ალაპი.
 გაწყდება შობის საკლავ-ფურები...

*

დამუნჯდა მთვარე ოცნებით მთვრალი.
 სიზმარში ძალგვიძს ხილვა უწვედომის.
 მთის თეთრ ღამეში ჰყივის მამალი
 და ჯადო ღამე ღუმლით მოდის...

უსხედან კოცონს იღუმალ ფიქრით.
 უკან უცქერენ მამალს და ცხედარს.
 რიონზე ცივი ქარები მიჰქრის.
 და რჩება ლანდი მთის უცხო მხედარს.

ეს უხილავი სული თუ არი?
 აჩრდილი მუნჯი და შეკუთვილი!
 ნაჯიხვარ ტყავით, ფართო ხანჯარით
 გადიარს ყინვარს თეთრ ღამის შვილი.

ქონსტანტინე ზიზინაჟი

Finis

ქეთო ინგოროყვას.

უკანასკნელი აზრდილი ნავიდან
ცახცახით გადავიდა,
და დაიკეტენ საუკუნოდ ყველა შიფრები.
გულზე დაიწყო ხარონმა დაღლილი მკლავები.
მთვარე ფერწასული და ვარსკვლავები
დასჩერებთან მიწას განცვიფრებით.
ალარავინ მოვა... და თავის ნავიდან
თვითონ ხარონი თავდახრილი წავიდა.
ირხევა ნავი, და მდინარის შავი რგოლები
დახრილ იალქანებს ატირებით ეფერებიან.
ნავის ფსკერიდან ცივ ვარსკვლავებს შესჩერებია
ქული გავსილი თეთრი ობოლლებით.

არისტო ზუზაძე

დაუბეუელი

(სკანდინავიის სერიიდან: „ცხოვრების ზღაპრები“)

— Allo! 13-72-53?

— დიახ, სამეფო კირასირთა შტაბი. ჰერ ერიკ შტრომბერგ? ეხლავ, როგორ მოვახსენო? ბარონესა ფონ-ლუნკვისტ? კეთილი. მოითმინეთ.

ეტტა ძლიეს იმაგრებს სიცილს. აი, ამ წამს მოვა აპარატთან ეს უცნაური, დამთხვეული ყმაწვილი, რა უნდა უთხრას? როგორ აუხსნას? რითი იმართლოს თავი!

— Allo!

დგას ყურზე სასმენმიდებელი და ცუღლუტად ილიმება. რალაც უცნაური, სიკეღქენარევი ქროღვანი აღელვებენ მის გულს. ო, ეს გული! ათას გვარის ჰირვეულობითა და უმიზნო ლტოღვით აღსავსე პატარა, მაგრამ ოკიანესავით დამტევი. ხან ნახი, როგორც ოდნავ პირნაჩენი კუკური, ხან კიდევ—და უფრო ხშირად—კუშტი. როგორც საქარიშხლო ღრუბელი. მთელი მისი არსება ეინიანი და ვერავი. რასაკვირველია, ქალური. უაღრესად ქალური, მაგრამ მიინც არა ისეთი, როგორიც ვიკინგების ქერა ასულნი არიან.

დგას და ელოდება. მის პირდაპირ, ვენეციურს ტრუიმოში, ნათლად ისახება შნოიერი ფიგურა; გაშლილი სახე, ოდნავაწეულის ვიწრო წარბებით, ლურჯი თვალები, ლურჯი, ვით მისივე სამშობლოს მძინარე ტბები, და ეს ტანი, ლალად ნაკვეთი მავრიტანული, რომელიც ბარცელონელს უფრო შეეფერება, ვიდრე შხერელს—დაქანებული უხორცო ბეჭები და ვაჟური თეძოები. სპორტსმენის უზადო ტანი.

უცქერის თავის ორეულს და ილიმება—არა ხორცის შეგნებისათვის. თვითონვე იცის საკუთარი ფასი არა! საუცხოოა m-mie d'Oret-ის მიერ ნახელოვნევი მანტო. Strandvägen-ზე ყველა თვალი მხოლოდ მისთვის იცქრება.

ან კი საიდან გაჩნდა მასში ეს უგეში ლტოღვა და, მიწის სუნიო გაყენითილი, მიმზიდველობა ხორცისა!

იგონებს. იგონებს და მისი თვალები ღიმილის ნაბუღვილით კრთიან... შორეული მყუდრო დაღარნე: მათათა დარგვალებული წვერვალეები და ფართო ქალები. გულდასმით დეაგრცხნილი ყანები და ვერცხლის ქსელებად დაბანდუ-

ლი გზატკეცილები. ზღაპართა ბუდე—კამკამა ტბები... მშობლიური სახლი—კომ-
 კი—ქარბუქთა და ქარიშხალთა სამიზნო, თოვლით დაყურსული ზამთარი,
 თბილს ბუხართან თვლემა და ოცნება სახვალხო სპორტისა. და ეს სანუკვარი,
 სევდიანი Angelus, დილით და საღამოთი... შემდეგ: ცივი და უშნო ბალტი; სისუ-
 ქნით გასიებული გეტებორგი—ფუსფუსა, იალქან-ანძამიჯრილი; დაეიწყებია თით-
 ქმის... ხოლო იქით: ჩრდილოს მზეთუნახავი სტოკჰოლმი... ულვეი სპორტი და უთვა-
 ლავი ფლირტი. მერე, ბალები, ჟურ-ფიქსები და სასახლის ბრწყინვალე ანტურაჟი.
 ხოლო სადღაც შორს—ჭრელი სიზმარი ქალწულობისა, თუ უბიწოების—Aix-les
 Bains, Biarritz, Riviera... და უეცრად ბარონ ჰილმერფონ ლუნკვისტ...

— Allo!

უგუნებო შეიქნა. თითქმის გაჯავრდა.

ჰმ! იქ, რიკსდავის საფინანსო კომისიაში, ბარონი აულელევებელის დაზმუ-
 ლობით მოახსენებს პატივცემულ დეპუტატებს უაზრო ციფირების ნუსხას, აქ კი
 ბარონისას გული საგულეს აღარ ეტევა.

მოწყვეტ ჩამოაცვა სასმენი ჩანგალს და მოდუნებული ჩაეფლა თურქულს
 საეარძელში.

თვალში ეცა „სტოკჰოლმს დაგბლადეტ“-ის ნომერი, საღამოს გამოცემა.
 უგუნებოდ გაშალა.

პირველს გვერდზე სხვილის ასოებით ეწერა:

სამეფო ავიო-კლუბი.

9 მაისს საერთაშორისო კონკურსი. სიმალის რეკორდი. 7000 მეტრი.
 მხოლოდ ჰიდროპლანებისთვის. შვეციის მხრით გამოდიან: ჰანს ჰოლდეკ (ნაციო-
 ნალური კლუბის ინსტრუქტორი), იოჰან ზუნდსენ (ფლოტის ეკიპაჟდან) და
 ცნობილი, დაუჯაბნელი მფრინავი-ქალი, ბარონესა ფონ-ლუნკვისტ, რომელმაც
 შარშან 6000 მეტრის რეკორდი დაამყარა.

„დაუჯაბნელი“ მფრინავი-ქალი.

მაშინალურად გაიმეორა.

ჰმ, რა ტუტუტია ქვეყანა! ათიათასობით ეფინება ეხლა ეს ამბავი შვეციის
 სხვადასხვა კუთხეს: ტელეგრაფსა და რადიოს სასწრაფოდ მიაქვს იგი დედა-მი-
 წის უცხო კუნძულებში. მილიონები და მილიონები წაიკითხვენ, გამიმეორებენ;
 შეიძლება გაიკვირონ კიდევ: ვინ არის ეს „დაუჯაბნელი“ მფრინავი ქალი.
 მერე? რა გამოვა მერე, ამ ფრაზას რომ „მფრინავი“ გამოვაკლოთ? დაუჯაბნე-
 ლი ქალი! ჰა, ჰა, ჰააა! მგონი, ეს უფრო საინტერესო იყოს! იმათთვის მაინც,
 ვინც ჰაერში ფრენას მაინცა და მაინც აგრე რიგად მიჩვეული არ არის.

გაზეთი განზე გადაისროლა.

კვლავ ფიქრი ფიქრს აეკიდა, ვით აბეზარი ღამის აშკი: ვინ მოსთვლის,
 რამდენი ბრძოლა გადაუხდია, ზოგი შეტევითი, ზოგიც თავდაცვითი; არა რო-
 გორც მფრინავს, არამედ როგორც ქალს. ო, ბევრი, თითქმის უთვალავი. მერე,
 ყოველთვის გამარჯვებული გამოსულა? ყოველს შემთხვევაში „დაუჯაბნელი“
 მანიც! ეხლა კი...

თვალეზზე ხელი მიიფარა, თითქო სათაკლოს რასმე მოერიდაო.

და უეცრად, თვალთა შინაგანის ცქერით განჭვრეტილს ყვავილნარში, მკაფიოდ გამოინაკვთა ვაჟური სახის მტკიცე პროფილი... ოჰ, ეს გრძელი, უჯი-ათი კოშმარი! სიყვარული? (ოდნავ ჩაფიქრდა) არა. უფრო მეტი. რალაც დიდი. დაუტევეწელი... რა არის სიყვარული? უწყინარი, მყუდრო იდილია, რომელიც ან გულამოსკენილის ოხვრით თავდება ან კიდევ რბილის ლოგინით! არა. აქ ბრძოლაა, საშინელი, დაუნდობელი: ვნება და სიძულელი. ახლოობა და განტოება. სურვა და მოციქება. ნუ თუ ეს სიყვარულია? არაოდეს! აქ ჭიდილია, რქათა ჯახუნი—კუნთებ-მოდუნებამდე, ქანცმილევამდე. ვინ ხარ მამაცი!.. ანკი რა სურს იმ უცნაურ ბავშვს? შემთხვევით შევხვდით ერთმანეთს და შეიძლებოდა ასევე განშორებულეიყავით. ვანა ცოტაა სხვა ქალი, თუნდ მფრინავიც, რომლის დამარცხება უფრო ნაკლებ დაუჯდება... საიდან გაჩნდა დალარნელის ნელ-თბილს არსებაში ეს უშრეტი ალობა დაუგეშელობისა?

მაგრამ ფიქრიც რომ აღარ შეუძლია! აღარა სურს. იცის მხოლოდ, რომ სადღაც—სულის თვით მიუვალს ხეულებში—მაძიარ ზოასავით თვლემს გორგალი სახეუჩინარ მოვონებათა. არა! განცდათა. პაწია მიღწევათა და დიდ შეცდომათა, რომელსაც წარსულს ეძახიან. არ უნდა გააღვიძოს. რა საჭიროა? ვანა აწმყო უფრო მეტის მოულოდნელობით არ არის აღსაყეს? ჰო, და მასაც ეს უცნობი მოთვალთვალე უყვარს, მისი სტიქიონი იზიდავს და სწევავს. ამის უკეთესი იქნება რამე?..

წკრრ...
 —All! დიახ. ავიო-კლუბში? კეთილი, გმადლობთ!

ნაწყენი თვალი მიმოავლო ოთახის არეს. მერე მუდლის პორტრეტს დაა-ცქერდა, უაზროდ, თვალგაშტერებით, ცალკუბად გაეცინა: ბარონმაც იცის აწმ-ყოს ფასი. დღითი-დღე გულმოდგინედ აბამს ერთმანეთს კუდიან ციფირებს, რომელნიც, რალაც მანქანებით, ყვითელი კრონების გორასა დგამენ. დიახ, გო-რას! იგინი რომ ერთმანეთზე შეაწყო, მგონი ტორვალდსენის გოდოლსაც ასც-დეს. ბარონესამ კარვად იცის ესა. იცის, მაგრამ ის კი აღარ გაეგება თუ რად ემსახურებიან ასე ერთგულად ეს უცნაური ვნომები მის ბარონ-მუელღეს. სრუ-ლიადაც საინტერესო არ არის მაინცა და მაინც ამისი ცოდნა!..

ნერვიულად მოიძრო კოპწია ქუდი. ფარჩის შევ-ლონზე გაიშვართა. სპი-ლოს ძელის პაწია მაგიდაზე სწვდა სივარეტს და აანისლა სუნნელოვანი. ო, რა განცხრობისა და ნებიერობის ბოღნაა ეს ბუღდუარი!

თვალი მოხუჭა და გაიბრინდა. სადღაც, კაბინეტსა თუ სასადილოში, ხან-დაზმით რიკრაკობს კედლის საათის ბორბორვლა. მაგრამ, რათ არის ასეთი სი-ჩუმე? ტკბილი, მილეული. ჰო, საფინანსო კომისიის სხდომაა და იმიტომ... ულე-ველი, კუდიანი ციფირები ერთი-მეორეს ებმებიან, ეჯახვებიან... რამდენადაც იგინი იზრდებიან, იმდენადვე ემატება სიმალღე ოქროს სვეტს... უცნაურია. აი, აიშალა გუნდი თეთრფრთიან ჰაეროპლანებისა... მიჰქრიან, სისინებენ... დახე! ერთი მათგანი ოქროს სვეტს დასტრიალებს. ჰმ, უნდა, თავს დააჯდეს... მაგრამ, ეს ხომ ერიკ შტრომბერგია! ერიკ, სასურველო...

თვალი აეხილა. სივარეტი ჩამქრალიყო. პირდაპირ ძვირფასი ჩარჩო ეკიდა:

ბრუნო ლილიეფორსის „მძინარე ყვავები“. აღბად, დედალ-მამალი, იმიტომ უფრო, რომ იგი ჰილმერის პირველი ნობათი იყო.

იდილია! ჰა, ჰა, ჰაა. ფინანსისტი და „მძინარე ყვავები“, ციფრები და სენტინტალიზმი!

მყისვე წამოიჭრა. ელექტროს ზარის დილს თითი დაადო.

— მოახსენეთ ბარონს, ავიო-კლუბში მინახულვებს.

— მაშ, ასე, ძვირფასო ეტტა, ხვალ, დილის მატარებლით მარიესტადს მივიდვართ. კონკურსი 9-საა დანიშნული, დღეს კი შეიდი მისია. ერთი თავისუფალი დღე ჩვენთვის აუცილებლად საჭიროა.

ქრეოლვით ჩააცქერდა მიბინდულს თვალებში. ქალმა არაფერი უპასუხა. თითქოს არც კი უსმენდა. სავარძელში გადაწოლილი, გაქვავებულივით იჯდა. ხან და ხან მაშინალურად მიიტანდა ტუჩზე შამპანურის ფიალას და პეპელასავით მოწუწუნდა.

კლუბის დარბაზი საესე იყო ბო-მონდით: სამხედრო მუნდირები, ფრაკები, ქალთა საბალო ტუალეტები. ნათელი პროფილები. მქრალი სილუეტები. სიბერე და სიყმაწვილე. ლიკერთა და შამპანურით ავარდებული სახეები. ალკოჰოლისა და კოსმეტიკის სუნით შეზავებული ჰაერი. ფრთიანი ფრაზები, მათრობელი ჩორჩული. წყნარი მუსიკა. მორიდებული სიცილი...

არც ამას ამჩნევდა ფრუ ეტტას განწონილი ცქერა. თუმცა ჰხედავდა, რომ მთელი დარბაზი მხოლოდ მასზე ასვენებდა თვალს: ვინ წრფელად, ვინ შურით და ვინ კიდე იმ უცნაურის გრძობით, რომელსაც შვენიერების მიუწოდლობა შობს ხოლმე. იგი სულ სხვა მხარეს იმყოფებოდა. იქ, სადაც ვერც ჰაეროპლანი და ვერც ფრთამძლავრი ორბი მიალწევს: ქალის ძლევა მოსილ ამპარტავნობის წვერვალზე, საიდანაც ხილული ქვეყანა მხოლოდ თვისი ჰირვეულობისთვის შექმნილად ეჩვენება.

უეცრად გამოერკვა.

— იცი, ერიკ, მაშინებს ეგ კონკურსი... არა მოსალოდნელის მარცხით ან დამარცხებით, არა!

— ამაღამ კარგად უნდა გამოიძინო!

— ჰირიქით. ნერვები მხოლოდ მაშინ არ მღალატობენ, როცა აღგზნებულნი არიან.

— მაშ, რა გაწუხებს? შენი ერიკი ისეთივე მტკიცე და შეუპოვარია, როგორც მისი ავიონი.

ქალმა წუთით ჩაჰხედა თვალში კირასირს და მყისვე მოარიდა.

რა შევნიერია ეს ქერა, ჯანსალი ბავში! თან საბრალოც. ააა, როგორ შესძლებს ძუ ვეფხის შებმას ჯერ კიდეც ბრქალწამოუზრდელი, თოთო გავაზნი!

ნერვიულად აიტაცა შამპანურის ფიალა.

— შენი გამარჯვებისა იყოს, ლეიტენანტო!

ორჭოფი ღიმილით წარმოსთქვა.

ვაჟმა სახე დაუახლოვა და თითქოს გულუბრყვილოდ:

— იცი ეტბა?..

— რა, ძვირფასო?

— რომელს უფრო ენდობოდი: მე თუ ჩემს ჰაეროს?

ქალს ღიმი მოადგა. მყისვე დააშთო.

— შენ კი როგორ გგონია?

— არ ვიცი. მიტომაც გეკითხები.

ლორენტის ძეწკვი შეათამაშა. ცულლუტი ცქერა შეავლო ირიბულად.

— არც ერთს.

მტკიცედ წარმოსთქვა.

წუთის დუმილი. მძიმე და უხერხული. ქალმა იგრძნო მოუზომლობა დაკერისა. თვალთ მიუალღერსა.

— არა მესმის რა— თვალდახრით დაიწყო ვაემა—არც ერთს ენდობი და... ჩემს ჰაეროვლანზე, ჩემისავე მექანიკოსობით კი აპირებ რეკორდის დამყარებას.

— სწორედ.

— თუ კი სანდონი არა ვართ!

— არა ხართ. მაგრამ მაინც ვიფრენ, რადგან ქალი ვარ და ავიატორი.

— უცნაურია!

თითქმის ვაჯაერებით წამოიძახა მხედარმა და ჰერს მიაპყრო სისხლმოწოლილი თვალი.

— აგერ, ბარონიკ! ესეც უცნაურია, არა, ბატონო ლეიტენანტო?

— მეჯავრები. მეზიზღები.

ძლივს წაისისინა ბრაზით.

თავაწეული, ღინჯის ნაბიჯით მოემართებოდა ფინანსისტი ჩამწკრივებულ სუფრათა შორის და განუწყვეტლად იხრიდა თავს ნიშნად სალამისა. გვერდით, შორი ახლოს, მოსდევდა გახამებული მეტრ დოტელი და გზას უკვალავდა.

ცალი წარბის ოდნავი დახრით მიესალმა ერიკს, რომელიც მხედრულად გაჭიმული ელოდებოდა. ეტბა მიუხედა უგუნებობას.

— დაღლილხარ, ძვირფასო!

— დაბრძანდით, მიმართა ბარონმა ერიკს. ცოლის ორმა სიტყვამ ყინული გაუღლო—სნდომა გამიგრძელდა, თავსატეხი საკითხი იყო ვადასაწყვეტი.

— მოგშივდებოდა კიდევ!

თაფლად ჩააწვტა ცოლმა.

— თითქმის, ჩემო კარგო!

მეტრ დოტელმა მენიუ მიაწოდა.

— მაგრამ თქვენ უკვე გივანშმნით. ლამსტიკტ შამპინიონებით.

— სასმელად?

კრძალვით შეეკიბა მსახური.

— რა კი ჩემს კომპანიას შამპანურით დაუსრულებია, მეც სწორედ იმითვე დავიწყებ. White Star.

— შენი ქება მითხრეს, ლეიტენანტო, — დაიწყო ბარონმა—მიამა, რადგან ყმაწვილი ხარ!

— მაპატიეთ, ბარონო, ვერ გავიგე, რა გიამათ: ჩემი სიყმაწვილე თუ ის, რომ მაქვს.

— ერთიცა და მეორეც, თუ გნებავს.

ეტტა ნერვიულად შეირხა. ბარონს ჩვეულება ჰქონდა: თუ ვისთანმე კინკლაობას განიზრახავდა, ჯერ ქებას დაუწყებდა. და სცადა საუბრის შებრუნება.

— შეხე, ჰილმერ, რა შევნიერია ლეიდი ვისინგან!

ბარონმა პირი იბრუნა.

ლეიდი მართლაც შევნიერი იყო. კარებთან იდგა, სარდალივით ამყაი. ხელოვნურად დახტუქუბული თმა გიზგიზა კოცონად უბორბლავდა თავს. შენიშნა ბარონესა და თვალთ მივისალმა.

— შევნიერია, სისხლით შეღებილი რომ არ იყოს!

ზმურად თქმული იყო ბარონის მიერ: წითელ თმასაც შეეხებოდა და იმ სისხლსაც, ლეიდის ვამო რომ დაიღვარა ფარეკაობაში ერთი თვის წინად.

— თავაღებულია ეგ შოტლანდიელი nibbler! არ მომწონს.

დაუმატა ლეიტენანტმა და განგებ განაერცო სიტყვა nibbler, რათა ხაზი გაესვა მისი მღაბიო ჩამომავლობისათვის.

— უმართებულო ბრძანდებით, ბატონო ლეიტენანტო, — ფიციალურის კილოთი შენიშნა ბარონმა — ლეიდი ვისინგან თავად ამყარებს საკუთარ არისტოკრატობას!

— ექვი არა მაქვს, მაგრამ... ყოველს შემთხვევაში, შოტლანდიელ გოგონას ჩვენს საზოგადოებაში საქედმალლო არაფერი აქვს.

არ იამა ბარონს ასეთი თქმა. ის იყო შეტყევა განიზრახა, რომ წყნარის ღიმილით, კბილთა ქათქათით მიუახლოვდა მათ ლეიდი ვისინგან და დამსხვრეულის შეედღურით მიაყარა:

— ო, რა მიამა, ძვირფასო ეტტა, როგორ ვამახარა. დიახ, წავიკითხე, არა, კი არ წავიკითხე, ლუსიენმა შემატყობინა (ხომ იცი, შენი დიდი თავანისცემელია!) ფეიცავ უმაღლესს, აღტაცებული ვარ, მაგრამ... ვწუხვარ, ვერ დაგესწრები. იცი, მთელი სტოკჰოლმი შენზე ოცნებობს. აი, ეს არის საელორდან მოგდივარ, ლორდი ბრამლეი მთელი საღამო მხოლოდ შენზე ლაპარაკობდა (მოგესხენება, რა უთქმელი ვინმეა). ოჰ, რა საინტერესოა, ალბად, 7000 მეტრზე ცთომილივით სრიალი! ბარონ, როგორ გიკითხოთ? თქვენთან სიტყვა მაქვს. არ იჭენეულობთ, რომ შევნიერ ეტტას ასე აღმერთებენ? ა, გამარჯობა, ბატონო ლეიტენანტო. მაპატიეთ, მუსიაფს გავები, როგორ არის თქვენი მერანი? ხომ აღარ კოკლობს? საბრალო! აბა ვის გაუგონია იმოდენა ყორეებზე თავდაყირა ხტომა!

— დაბრძანდით, ლეიდი!

კრძალვით გააწყვეტინა ბარონმა.

— გმადლობთ, არ შემძლია, ელჩი მიმელის. თუ წუთით აქ შემოვიხედე, ისე თქვენა ხართ ამის მიზეზი...

— შხადა ვარ, გემსახუროთ!

— არ გამიჯაერდეთ, ძვირფასო ეტტა, მხოლოდ რამდენიმე წუთით უნდა წავართვა.

თვლით დაემშვიდობა ბარონესას. კირასირს ხელი გაუწოდა, განურად, მიუხედავად.

— ვწუხვარ, ვერ დავგესწრები. ექვი არა მაქვს, გაიმარჯვო!

სთქვა და ბარონის თანხლებით სალონისკენ გაემართა.

— უჰ, ძლივს!

წამოიძახა ეტტამ.

— ნამდვილი სახრიალა!

— დაუმბა ერიკმა.

— შხაძიანი ხარ ამ საღამოს. ვერანდაზე გავიდეთ. აქ ჰაერი დამძიდა.

დაჩრდილულს კუთხეში დასხდნენ, საღაც ელექტრო ნაკლებ სწვდებოდა. მათ წინ გიშრად შეტბორვილიყო მეღარენის ტბა, მყუდრო და გულჩახვეული. ოდნავ ფოფინებდა გრილი სიო. ეტტას სიამით გააყრყოლა. მჭიდროდ მოიბურა წაეის წამოსასხამი და, ფეხებგაწვდილი, გაყურდა. ზედ ყურის ძირში გრძობდა ვაჟის ცხუნარე სუნთქვას და ნეტარებით ყრულ გმინავდა, საღაც შიგნივ ენებათა ნაბრალებში. სიამე ტკივილად იქცა. საყრდნობი გამოეცალა, მოეშვა, მოითენთა. ოჰ, კარგია, კარგი!

— ეტტა, სასურველო...

— ჩუმად ერიკ!..

— მითხარი, რათა ხარ ეგეთი? როცა ჩემთან ხარ, ვიცი, რომ სხვაგან ხარ, თუმცა... აი, შენს ტანს ვეხები... მაგრამ ვგრძნობ, რომ შენი არსება აქ არ არის, სულ სხვაა შენი ნამდვილობა... შენი ლტოლვანი... მითხარ, რათა? რისთვის? როდემდე? ნუ თუ ვერაოდეს დავიჭერ შენს ტანთან ერთად იმ რაღაცასაც, რომელიც შენში ორდება ყოველთვის, როცა შენს ახლობას ასე მინდა ვეწაფებოდე?... ეტტა, აღარ შემძლია. ასე მგონია, ათასი რკინითა ვარ შესალტული... თავის იმედი აღარა მაქვს, ან დამხსენ... ან თუ ავიწყვიტე, მაშინ... მითხარი, რათა ხარ აგრე გაორებული, უკმეხი? რა ჰქვია იმას, რაც შენში, შენს იქით იმალება? ეტტა, სანუკვარო, მითხარი რამე!..

— იყურე, ერიკ! ჰხედავ!..

შორს, ტბის იქითა მხარეს, ცის ჩაქუფრული გუმბათი ცეცხლის რკალად გადასერა გზადანუელმა ცთომილმა და ნაპერწკლად მიღებული, უსაზღვროების წიაღს შთაინთქა. და თითქოს განგებ ამ მომენტისთვის, მახლობელ ვილადან ანახდეულად მოისმა გრიგის ატირებული სულის Oses Tod...

განა კოპწია მარიესტადს მოსწრებია ოდესმე ასეთი სანახაობა!

მიღეთის ხალხი დამპყრობთა ურდოებივით შემოსევია მის მყუდრო არეს:

ქვეითნი და ცხენოსანნი. ავტომობილები და ლუქსური ეტლები. მოტორები და ბისიკლები. საყვირთა ზრიალი. ზარის წყრიალი. მათრახთა ტლაშენი. სიცილი. გუგუნნი. ერთმანეთს დაცილებულთა ძახილი. აივნები, ფანჯრები, სახურავები, ხეები, თევზი, ცოცხალ აკიდობებდა დახუნძლული და ათასფერი. ჯარები, ჯარები — შვეციის თვლი და სიამაყე — ლაპლაპა კასკები. ცისფერი დროშები. მიდიან. მოდიან, მტკიცედ გაზოდვილნი, გადასალტუნნი.

ხოლო იქ, გრანტიტ შეჯავშნილს განიერ სანაპიროებზე, უთავბოლოდ ჩაღიხული, უსახო მასები. ტორტმანობენ, ეხლებიან, იშმუშენებიან. თვალნი არ ჰყოფნისთ საცქერლად. ყურნი სასმენად. ზრიალებენ. ვილაცას რაღაცას ეკითხებიან. თვითონაც არ იციან, ვის, რას.

მოუთმენლობენ. ელოდებიან...

ცოცხალის ჩარჩოებით შემოფარგლული, წყნარად იზმორება მაისის ცხუნარე მზით ნალოლიავეები ლურჯა-ტბა, რომლის სარკეზედაც ფარფატთა გუნდით ფართქალებენ ჰიდროპლანები...

აჰა, იფეთქა სასიგნალო რაკეტამ.

ააა!

აღმოხდა უეცრად ბრბოს და გაითანგა ხახადაღებული, თვალდაბრეცილი.

— ერთი, ორი, სამი... ათი, ოცი...

თან და თან აიშალა ფარფატთა გუნდი, ზუზუნით, რიალით, ბზრიალით

— ფრანგული, შვედური, ინგლისური, ამერიკული...

ზოგი ფართო წრით. ზოგი სპირალით. მიკიბე-მოკიბებით მიჰქრიან მაღლა. ერთმანეთის წინ, ურთერთის თავზე. სულ მაღლა, მაღლა. მიზნის მიჯნაზე, რეკორდის ზღვრაზე.

მასსაც თან მისდევს, უძღები, ხარბი.

— ის შვედურია, აი!

— დიახ, ჩენია!

— ყველაზე მაღლა!

— ყვითელის ჯვარით!

— რომ ველარ ვარჩევ!

— ველარც მე ვხედავ!

აააა...

ალარა სჩანან. წერტილებად-ლა ისახებიან...

— ეტტა, საქე!

— არის, ჩემო!

— რამდენი?

— 6,000!

— ერთიც კიდევ!

— არის!

გუგუნებს მოტორი. ზუზუნებს პროპელერი.

სუნთქვა უწყდებათ. ცივა, ცივა.

— ერიკ!

- ეტბა!
- გახსენი ლიუჯი!
- არავენა სჩანს!
- ალტიტუდა?
- 7000!

და ერთად: Liva, Liva!..

ჰიდროპლანი, № 77. ოდნავის რხევით, ლალის ნავარდით უელის ფართო წრეს.

გული ძლივს ჰფეთქავს.

— ერიკ!

— ეტბა!

თვალი თვალს შეხვდა, ველური, გიჟი. და ერთი წუთი, მხოლოდ ერთი. საშინელი, როგორც ზმანება...

— რას შერები, მხეცო!

— ან ეხლა, ან არაოდეს!

და ცივი ხელები, ცივი ვით სიკვდილი, სწვდნენ ქალის ქერა თმებს და დაითრიეს „დაუჯაბნელი“.

— ააჰ, ერიკ!..

გუჯუნებს მოტორი უპატრონო. ზრიალებს ბედის ამარა მიგდებული პროპელერი. და ჰიდროპლანი გამარჯვების ამაყ წვერვალიდან მთვრალის ბარბაცით ეშვება სულ ძირს, ძირს. უშნო, უხერხული, როგორც ფრთამოტეხილი თეთრი ფარფატი.

პალერიან გაზრინდაზვილი

ქონცერტზე

იყო კონცერტი მძიმე და კარგი.
 თქვენ დაესწართ სათუთ მკლავებით,
 თქვენ დაესწართ პატარა სარკით,
 განათებული თეთრ ვარსკვლავებით.

თქვენ მაგონებდით კაბის შრიალით
 პუშკინის ღუელს და პაგანინის.
 მესმოდა ზღვების მე ზეტიალი
 და უნაზესი ქროლვა ნანინის.

გიჟი მაესტრო ველარ ავლაგმეთ
 და როგორც მთვარე მოდის ბაქარა.
 კარტს დაგვირიგებს ჩვენ ლედი მაკბეტ.
 დატრიალდება სხვა ნიაგარა.

დამარცხებული იქცევა კარტად,
 როცა ელვარებს ნავსი ბითური.
 მე მანეკენი გავხდები მარდათ,
 რომ განვიცადო ცა იქითური.

კიდევ მაგიდა. კრუპიე არის
 სფინქსი რჩეული და ანდამანტი.
 მოდის ვაგნერი—მსგავსი მარმარის.
 კარტს დაიკავენს მოცარტის ლანდი.

სთვლემენ კარტებზე უცხო ნოტები.
 აქ თვითმკვლელობას ნიშნავს წაგება.
 და ბეთჰოვენმა გაბოროტებით
 სცნო ტყვიის გემო და გაშმაგება.

მაგრამ კონცერტი სწრაფად თავდება.
 თქვენ კვაზიმოდო გაცემევს გამაშებს.
 ჩემი სიზმარი არ დაბრმავდება
 და ღღეს პაოლო კარტს ითამაშებს.

რამდენ გზებამი

წიგნიდან: „რეკლამისია“

მამაჩემი მუშაა მიწის—
ოთხმოცი წლის მოხუცს კვლავ ახარებს ბარაქა ყანის.
მან არაფერი იცის
ლოცვების გარდა.
მე კი მიტაცებს უცხო ყაყანი,
(მინდა პირველმა აესწიო თარდა)
და გვიან მივხვდი, რომ სისულელეა
(როცა ირგვლივ ცრემლების ღელეა)
დროს მოსაკლავათ ცოლს ეთამაშო ყოველ დღე ნარდი.
ო, აღარ ვნატრობ: დამემთავრებია იყალთოს აკადემია
და მეცხოვრა თამარის კარზე.
ეხლა ჩემს ძარღვებში მზის ნაკადებია.
და რომელიც დასწერს გენეალოგიას ჩემს გვარზე—
ის იტყვის, რომ მე ვერ ავსცდებოდი ამ საუკუნეს.
მესმის ქუდ-მოხდილს, დედამიწა როგორ გუგუნებს!
ვიმღერი ლილღოს! მივდივარ რთველში.
(მწუხარებას ვისთვის რა მიუცია?)
მე ვარ გლადიატორი
და საქართველოს რომ არ დაეცეს სიკვდილის ტორი,
რომ არ დამარცხდეს რევოლიუტია,
ჩემი ლოზუნგია: ყველა მებრძოლი საქართველოში.
მე აწი სიკვარულზე აღარ დავსწერ ლექსების წიგნებს,
აღარც სონეტებს მისტიურ კატეზზე:
ჩემი შემდეგი ლექსის თემა იქნება:
„პოეტებო! ბარბიკადებზე!“

ი. გრიშაშვილი

კ ა შ ზ ა

მეუბნებიან: ათჯერ, ათასჯერ
 სურვილით ველარ გაიღიმებო!
 კაპასი კბილით ძარღვი გადასჭერ,
 რომ სიცოცხლეში კიდევ იმეფო.

გზა სიკვდილისკენ არ შემოკლდება,
 მწამს საყვედური ცოცხლების მიმართ.
 ამაღამ ბევრი გზავრი მოკვდება,
 ტფილისელებო, დიდება იმათ!

ქუჩა მოელის მთვარეს ნახევარს.
 სულის სარდაფში არ დადის ქარი.
 მე დავეჩვიე ლექსის დახვეას,
 ინგრევა ციხე ნაქალაქარი.

დამწიფდა წიგნი. სიტყვა ქართული
 ველარ ავასხი, ვერ ავამძივე.
 შევედექი ფიქრებ-შემოკვართული,
 როგორც ამ ლექსში დასმული მძიმე.

ელენე ღარიანი

პარიზისკენ

უნდა აყევადეს მალე ქვიშნები,
 უნდა ბალახი დილამ დართვილოს;
 მე ამ ზაფხულზე დაეინიშნები
 და მივატოვებ ჩემ საქართველოს.

მე დაეშორდები ძვირფას პოეტებს
 და თან წამყვება ვაჟას კრებული;
 ჩემ ლექსს ბალიშ ქვეშ ვინ ამოიდებს
 ჩემი კოცნებით გაოგნებული.

ჩემო ქვეყანა, მეტად ძნელია
 შენი დაკარგვა და დატოვება;
 სოფლის ბავშვები აღარ მელიან
 არ მელის მუხა ათასტოვება.

ჩემო ქვეყანა, ვიცი პარიზი
 არი გულის და თვალის ამხელი.
 ვიცი მომელის მე უარესი,
 ალბად გატყდება ჩემი სახელი.

აქ ჩემ სულს კიდევ მზე მოუვლიდა,
 დაშორებულს კი ველარ მიშველი;
 იქნებ დაიწყოს ცოდვა ლუვრიდან
 და გადავიქცე მე ბულ მიშელი.

მაგრამ არ მინდა ლზინი ჭიქების,
 მინდა მივიდე შეუტოდველი
 ყრუ მონასტერში კათოლიკების,
 სადაც მიკითხავს ლოცვას კლოდელი.

მაშინ დავცინებ მე ჩემს საროს ტანს,
 უკვე დაქანცულს ვნების წვალებით...
 მე ველარ მივალ სოფლის წყაროსთან
 და ვერც თამაშით დავილალები.

მიხეილ ადამაშვილი

ტყის კაცი

1.

ტყის მცველი პავლე სასაფლაოდან მოდიოდა. ხელში ეჭირა ორი წლის ვაჭიშვილი გოგია, ხოლო უკან ლასლასით და ბარბაცით მოსდევდა მისი მეორე ვაჭი, ხუთმეტრი წლის ნიკო—თაფჩაქინდრული, ნამტირალი და გაფითრებული. ცოტა მოშორებით მოდიოდნენ სოფლის დედაკაცები, ყორნებივით შავებში გახვეულნი; სულ ბოლოს ათიოდე გლეხი მოიხლანხნებოდა.

პავლეს ეზოში მეზობელი გლეხები და დედაკაცები ტრიალებდნენ—ქელეხს აშხადებდნენ. პავლემ იმათკენ არც კი მოიხედა და სახლში შევიდა. ნიკოც მიჰყვა. პავლეს სოფლის მოხუცი ღვდელი ლავრენტი და რამდენიმე გლეხი სახლში შეჰყვნენ. მღვდელი პავლეს გვერდით მოუჯდა, გლეხები აქა-იქ აიტუხნენ.

—კაცო, პავლე!—ტკბილად უთხრა ღვდელმა,—რა დაგემართა, შე კაი კაცო! ერთი ხმა ამოიღე, თორემ სადაურია, სამი დღეა შენგან სიტყვა არავის გაუგია.

—ცოლი მეც მომიკვდა, შეილოსან, მაგრამ არ დავმუნჯებულეარ.—სთქვა ერთმა გლეხმა.

—შენ რა, შენ ჩემი იკითხე,—დაუმატა მეორემ.—ერთ წელიწადში ცოლიც დაემარხე, დედაც და ორი ვაეიც. ჰეეე, ძნელია, ძალიან ძნელია, მაგრამ რა მექნა! ჰირს გაძლება უნდა, აკი გავუძელ კიდევ.

პავლე მაინც ხმას არ იღებდა, უაზროდ ჩასციებოდა კარებს და ვერავის ჰხედავდა, მათი ლაპარაკი არ ესმოდა.

—გაიგე, პავლე? გაიგე რა სთქვა ნასყიდამ?—ისევ მიუბრუნდა ღვდელი პავლეს, თან მკლავში ხელი წაავლო და ოდნავ შეანჯღრია.—გაათავე შე კაი კაცო, სთქვი რამე.

პავლემ ღვდელს გადმოჰხედა, მერე უზარმაზარი მკლავები ისე აიჭნია, თითქო ფრინველს ან პირუტყვს აფრთხობსო, და თავის ბოხი ხმით წამოიხრიალა:

—გავათავე, მაშა! დავმარხე და გავათავე!.. აკი გავათავე...

— ლეთის ნება იყო, ჩემო პავლე,— დაიწყო ლედეღმა, მაგრამ პავლემ აღარ გაათავებინა: წამოვარდა და ხელების ქნევით ალაპარაკადა:

— ლეთის ნება! ლეთის ნება! რათ უნდოდა ლმერთს ჩემი დაჭერივება?! რათ უნდოდა ამ ბავშვების დაობლება?!.. ვის რა დაუშვავეთ?! რა ვერჩოლეთ?! რას გვერჩოდა?..

მერე ისევ ტახტზე ჩამოჯდა, თავი ხელებში ჩაიმალა და ისე დაიწყო ქშენა, თითქო საბერვალი უბერავსო.

— ლმერთს ნუ ჰგმობ, შვილო.— ურჩია ლედეღმა.

— ლმერთს ნუ გაიმწყრალებ, თორემ უარესს გიზამს.— გააფრთხილა მოხუცებულმა სიმონამ.

თითქმის ყველანი გაიკრიფნენ ქეღების საქმელად. ლედეღი, დიაკვანი და ორიოდ მოხუცი ჩააცივდნენ პავლეს, მაგრამ ადგილიდან ვერ დასძრეს. სვეს, სქამეს, გაძღნენ და დაიშალნენ. მღვდეღი, სვიმონა და ნასყიდა ისევ შემოვიდნენ სახლში, პავლე გლეხური ნუგეშით გაამზინვეს და წავიდნენ.

სალამომდის პავლე ხაფანგში გაბმული მგელივით ტრიალებდა და დაჭრილი დათვივით ჰგმინავდა, ლმუოდა, ოხრავდა, ჰქშინავდა. ერთხელ ბავშვებმა შემოიხედეს, მაგრამ გამხეცებული მამა რომ დაინახეს და გმინვა-ოხვრა რომ გაიგეს, ისევ გარეთ გავიდნენ, ღერეფანში მიწვნენ და მეტის დათენთილობისაგან და უილაჯობისაგან მალე მიიძინეს.

ნასყიდას ცოლმა მიძინებული ყმაწვილები რომ დაინახა, თავის საბანი გამოიტანა და გადააფარა.

რომ დაბინდა, ნასყიდამ ბავშვები გამოაღვიძა, ოთახში შეიყვანა, ბუხარში ცეცხლი აუნთო, პავლეს ორიოდ სიტყვით ისევ გული გაუმაგრა და წავიდა.

პავლემ შვილები გვერდით მოისვია; დიდხანს აქნევდა გარეთიანებულ თავს, თან გაშტერებული ბუხარს ჩასცქეროდა, მერე წაილულულა:

— გაეთავეთ, შვილებო... დავმარხეთ... ოხრად დავგრჩა ყველაფერი... სახლ-კარი დაგვენგრევა... კერა გაგვიცივდება... მეც დავჭერივდი, თქვენც დაობლდით... ვილა მოვივლით... ვილა გვიპატრონებს... ვაი ჩვენს უბედურებას! ვაი დაქცეულ ოჯახს!

და თავში ხელები წაიშინა, თან ატირდა; ატირდა ვაჟკაცის პირველი ტირილით— გულამოსკენით, მოთქმით და ხარბად,— ატირდა და შვილებიც აატირა.

II

პავლე ოცი წლის წინად სხვა სოფლიდან ჩამოსახლდა იმ სოფელში. ჯერ მოჯამაგირედ დაუღვა იქაურ მემამულეს და ოთხი წელიწადი სწია ჰაპანი სხვის სახლ-კარზე. მუყაითი, ერთგული, ბეჯითი და ჩუმი მუშაკი იყო, ამიტომ მემამულეს და ნაცნობ-მეგობრებიც აფასებდნენ და დიდ პატივსაც სცემდნენ. პავლე ახოვანი ტანის ვაჟკაცი იყო,— ძარღვიანი, ჩაკირული, წელში მოზრილი, დათვივით ღონიერი, მოუხეშავი; სიტყვა-პასუხში და ურთიერთობაში— ჩუმი, გულჩახვეული, უქმები, პირდაღვრემილი და წარბშეკრული, მაგრამ პირდაპირი, პირიანი და სამართლიანი. იმ მემამულეს თვრამეტი წლის მოახლე ჰყავდა — პელო —

ჩუმი, უწყინარი, მორცხვი და მშრომელი,—ერთად ერთი ქალიშვილი მარტო-ხელა ქვრივი დედაკაცისა, რომელსაც იმავე სოფელში პატარა სახლ-კარი და ერთი კალთა მიწა ჰქონდა. პელო პავლეს გულში ჩაუყარდა. ჯერ დიდხანს ვერაფერს უბედავდა, ბოლოს ერთს სალამოს საბძელთან მიასწრო, გულის სათქმელი უთხრა და სამაგიეროც მოისმინა.

იმავე შემოდგომას ქორწილი გადახადეს და პელოს სახლში დასახლდნენ. ორივემ მარჯამაგირეობას თავი დაანებეს. სოფელმა ზედისძედი შესული პავლე ძმურად მიიღო, რადგან პატიოსანი, მშვიდი და მშრომელი ადამიანი ღირსი იყო ძმობისა და პატივისცემისა.

მაღე ხაზინას ტყის მცველი დასჭირდა. წინანდელი ბატონისა, მამასახლისისა და მღვდლის დახმარებით ეს ადგილი პავლემ მიიღო. მას აქეთ პავლეს პატარა ოჯახი მოკეთდა, მოლონიერდა, ფეხზე წამოდგა; მისი ოჯახური ცხოვრება ერთ დონეზე დადგა, მშვიდობიან კალაპოტში ჩაეარდა და დინჯად წავიდა.

პავლეს დაოჯახების შემდეგ გავიდა თექვსმეტი წელიწადი. პავლეს და პელოს წინანდებურად უყვარდათ ერთმანეთი, უყვარდათ თავისებური, ჩუმი, სოფლური სიყვარულით: უსიტყვოდ, უცეცხლოდ, უცრემლოდ და უტყუად, მაგრამ მაგრად, მტკიცედ, ღრმად და ერთგულად.

ერთი წლის შემდეგ პელოს ვაჟი ეყოლა. ნიკა დაარქვეს. ხუთი წლის შემდეგ დედა მოუყვდა, ორი წლის წინად მეორე ვაჟი დაებადა—ფუნჩულა და ბუთხუხა გოგია.

პავლე ხან შინ მუშაობდა, ხან მთელი დღით მთებში მიდიოდა ტყის დასათვლიერებლად და სანადიროდ. ხელკალიერი სახლში არ დაბრუნდებოდა: ხან კურდღელს მოიტანდა, ხან მგელს, ხან მელას, ხან ჯიხვს, მშველს და ფრინველს. ხშირად მოუკლავს პავლეს ირემიც, ფოცხვერიც, აფთარიც. რამდენჯერმე დათვიც ჩამოუტანია. ერთხელ დათვი ხანჯლით მოჰკლა, მაგრამ თვითონაც ისე იყო ნაკბენ-ნათელი, რომ თვითონ ვეღარ იარა და გზაში შეხვედრილმა მეურმეებმა ჩამოიყვანეს. მას აქეთ დაშინებული პელო ხშირად ეხვეწებოდა თავის ტოლდასადგმ მეფულეს, ნადირობას თავი დაანებეო, მაგრამ პავლემ არ მოიშალა, არ დაუთმო, რადგან ნადირობის ხალისიც დიდი ჰქონდა და შემოსავალიც ხეირიანი.

პავლეს მომღურავიც ბევრი ჰყავდა ახლო-მახლო, რადგან სამსახურში მტკიცე და ერთგული იყო. უბარათოდ და უწყსოდ ტყეს არავის გააფუჭებინებდა. თუ მოასწრებდა უბარათოს, ცულს, უღელს, ჯამბარას წაართმევდა და საჩივარს აღძრავდა. მტერი პავლეს მაინც არ ჰყავდა, რადგან დინჯი, სამართლიანი და პატიოსანი ადამიანი იყო.

შარშან პელო წყალზე გაცავდა და დასნეულდა. დაღონდა, ჩინგრა და დაიჩაგრა პავლე. დარდმა ხელი დაჰრია და მოთელა. გულზე წისკილის ქვა დააწვა, სიცოცხლის უნარი გაუტყდა. ორი წელიწადი ექვდებოდა სულთამხუთავს, რომელიც დღე და ღამე პელოს თავს დასტრიალებდა. პავლეს გული, ისედაც დაბურული, უარესად ჩაიკეტა და დაიხურა. ტყეში სიარულს უკლო, ბალ-მინდერის მუშაობაზედაც გული აიყარა. მუდმივ სახლში ტრიალებდა, მუდ-

მივ ავადმყოფს თავს ევლებოდა. ბოლოს სულთამხუთავმა მინც სძლია პავლეს, მინც თავისი გაიტანა და ისედაც გატეხილ ოჯახს მიღეულ-დამდნარი დედაბოძი გამოაცალა.

მას აქეთ პავლე სულ დაბნელდა, მიიღია, წელში უარესად მოიხარა, ორ თვეში აჰალარავდა, ენა მუცელში ჩაიგდო და დამუწვდა. სალაპარაკოდ აღარავის იკარებდა, სოფელში აღარ გადიოდა, ტყიდან ნადირი თითქმის აღარ მოჰქონდა. ტყეში რომ მიდიოდა, ნიკას ზოგჯერ თან წაიყვანდა და სახლს დაჰკეტავდა, ხოლო გოგიას და საქონლის პატრონობას ნასყიდას მიაბარებდა.

უპატრონო ოჯახი დღით-დღე უკან-უკან მიდიოდა, ინგროვდა და ნიავედებოდა, მაგრამ რა ექნა პავლეს: სამსახურს თავს ვერ ანებებდა, რადგან კარგი შემოსავალი ჰქონდა, ხოლო ორივე საქმეს—სამსახურსაც და ოჯახის მოვლასაც მარტოხელა ადამიანი ვერ ერიოდა. ბოლოს, ბევრი ფიქრისა და ტორტმანის შემდეგ გადასწყვიტა ტყეში გადასახლება.

პეტრე დოღენჯაშვილი საკუთარი სახლ-კარის აშენებას აპირებდა. პავლე სვიმონას მოელაპარაკა. სვიმონამ შუაგაცობა იკისრა და პეტრეს სიტყვა გადაუკრა: რათ გინდა ახალი სახლ-კარი, აიღე და პავლეს სახლიც იყიდე, ბაღიც და სახნავი მიწებიცაო. პეტრე შეძლებული კაცი იყო. დათანხმდა. მისვლა-მოსვლამ და ლაპარაკმა დიდხანს გასტანა. ბოლოს ორმოც თუმანზე მორიგდნენ. სახნავ-სათესი მიწები მაშინვე ჩააბარა, ხოლო სახლ-კარი მისში უნდა დაეცალა.

პავლემ ხაზინიდან გაამოიტანა იფნიანის ტყეში დასახლების უფლება და მაშინვე საქმეს შეუდგა. თედო ბირთველაშვილს იფნიანში სამოცი მოჭრილი ხე ჰქონდა. პავლემ ეს ხეები იყიდა და ტყეში რომ თოვლი აიკრიფა, მებრახეები, ღურგლები და მეზობელი გლეხაკები იფნიანში წაიყვანა. ნიკაც თან ჰყავდა. ასტყდა ულრან ტყეში ცულების ჩახა-ჩუხი, ხერხის ქვივილ-ხვივილი, ჩაქუჩების ჩახა-ჩუხი, შალაშინების შრიალ-ფრიალი. დღე და ღამე ცეცხლი ენთო და მისი ბოლი შორიდანვე მოსჩანდა. ნადირი დაფრთხა და იქაურობას მოშორდა. ნიკა ძლივს ასწრებდა სოფლიდან ცხენით საგზალის ზიდვას.

საიდგომოდ ყველაფერი მზად იყო. აღდგომა პავლემ ძველ სახლში გაატარა, მერე სახლ-კარი პეტრეს ჩააბარა და თვითონ თავის ორი შვილით იფნიანში გადასახლდა, თან ოჯახის მოწყობილება წაიღო და საქონელიც წაიყვანა.

იმ ხანებში ვილაცამ პავლეს ტყის კაცი დაარქვა. მას აქეთ ეს სახელი დასჩემდა.

III

იფნიანის უზარმაზარი ტყე ერთი დღის საეალზე იყო გადაჭიმული. ამ ტყის შუაგულში სამი წოწოლა გორა აღმართულიყო, სამივე ულრანი ტყით შემოსილი. ერთი გორის ძირში დიდი ტაფობი იყო გაჭიმული, რომელიც ისეთი მაღალი ბალახით და ათასფერი ყვავილით იყო დაფენილი, რომ ადამიანს მკერდამდის სწვდებოდა. შუაგულ ტაფობში ზეცამდის აჭრილიყო სამი დევი, სამი გოლიათი, სამი უზარმაზარი, დაბურული, დაბერებული შეიდადლიანი მუხა; სამივენი ისე გაჩაჩხულიყვნენ და გაწოლილიყვნენ, რომ იმათ ჩრდილში თუნდ ორა-

სი კაცის სუფრა გაიშლებოდა. ერთი გორიდან მოზრდილი წყარო ჩამოიხუჩხუხებდა, ამ ტაფობზე ბალახ-ბულახში მიცოცავდა, მერე ტყეში შედიოდა და იქიდან შხულით ღრმა ხეეში გადადიოდა.

ამ გორაკის ძირში, ტაფობის ნაპირად წამოუქიმა პავლეს თავის ახალი ორსართულიან ხის სახლი. ქვემო სართულში გომური გაემართა, ზემო სართულში—საცხოვრებელი ბინა. სამიოდე მუშა კიდეე ჰყავდა. იმ ტაფობს მაგარ ღობეს ავლებდნენ, სასიძინდეს აშენებდნენ, საბოსტნეს ჰბარავდნენ. მაისის დამდეგს ძველმა მეზობლებმა იფნიანში გუთნეული ამორეკეს და ხუთ დღეში ტაფობი თითქმის მთლად გადახნეს, დასთესეს და დაფარცხეს. მერე ყველანი წავიდნენ. პავლე, ნიკა და გოგია მარტოდ-მარტონი დარჩნენ ბნელსა და თვალუწვდენელ ტყეში.

ჯერ კიდეე ბევრი სამუშაო ჰქონდათ პავლეს და ნიკას. რიერაეზე ადგებოდნენ, იქვე წყაროზე პირს დაიბანდნენ, ძროხებს და ცხვარს მოსწველიდნენ, რძეს აადულებდნენ, მერე დილის ძილში წასულ გოგიას სადარაჯოდ ერთგულ ძალს—ბოლიას ან ყურმას კიბესთან მიუბავდნენ და თვითონ ცუღით, წალდით, ბარით და თოხით სამუშაოდ გადიოდნენ, თან საქონელს გაირეკავდნენ, იქვე მინდორზე გაუშვებდნენ და მეორე ძალს მიუშენდნენ. ორივე ძალი იხე იყვნენ დაგეშილები, რომ სახლთან არავის მიუშვებდნენ, ტაფობს დასტრიალებდნენ, მუღმივ საქონელს გარს უვლიდნენ. თუ ხარი, ძროხა, კამეჩი, ან ცხვარი ნახირს მოსწყდებოდა და ტყისკენ წავიდოდა, ძალი ღრენით და ყუფით გზას მოუკრიდა, ფეხებში ჰკბენდა და იქამდის არ მოუსვენებდა, სანამ ნახირში არ დააბრუნებდა.

პავლე და ნიკა წელზე ფეხს იდგამდნენ, დღე და ღამეს ასწორებდნენ და იფნიანის უღრან ტყეში ახალ ოჯახს იშენებდნენ. ჯერ ღობე დაამთავრეს, მერე საქათმე ააშენეს, მერე წყარო რუში ჩააყენეს; ხან სთოხნიდნენ, ხან ჰმარგლავდნენ, ხან პირნახულს ჰრწყავდნენ, ხან კიდეე, როცა ძალიან წამოცხებოდა, იმ გოლიათი მუხების ჩრდილში სკებს და გოდრებს სწნავდნენ.

სამხარი რომ მოატანდა, სახლში შევიდოდნენ, გოგიას ააყენებდნენ, პირს დაჰბანდნენ, მოუვლიდნენ, შენაყრდებოდნენ და ისევ მინდორში გავიდოდნენ, თან გოგიასაც წაიყვანდნენ და სანოვაგეს წაიღებდნენ. მუხების ქვეშ ცეცხლს გააჩენდნენ, ზედადარზე ქვეს შესდგამდნენ და სადილს იქ იხარშავდნენ; კეცსაც გაახურებდნენ და ხშიადს ან ჰადს გამოიცხოვდნენ, დასაკერებულსაც თვითონ დაიკერებდნენ, გასარეცხსაც თვითონ გაირეცხავდნენ.

სოფელში თუ რამ საქმე ჰქონდათ, პავლე ნიკას გაჰგზავნიდა, რადგან ნიკას გზაში უფრო ენდობოდა, ვიდრე იფნიანის ტყეში, სადაც ნადირიც იყო და შეიძლება ავი კაციც გაჩენილიყო.

პავლე არც სამსახურის საქმეს ივიწყებდა. ზოგჯერ, უფრო ავდარში, თოფს აიკიდებდა და ტყეს დაათვალიერებდა, ზოგჯერ ნანადირევსაც მოიტანდა. მაინც შორს წასულას ვერ ჰხედავდა, რადგან დიდი ხნით ბევრების დატოვებისა ეჩინოდა.

ზოგჯერ პავლე გორაკზე ავიდოდა და იქიდან ყურს მიუგდებდა, ცულის ხმა ხომ არსაიდან ისმისო, ან ტყე ხომ არ იწვისო.

ნიკასთვის და გოგიასთვის საუცხოვო, უჩვევი, საშინელი და საარაკო იყო იმ ტყეში ცხოვრება,—უკაცოდ, უმეზობლოდ და უტოლ-ამხანაგოდ.

ტყე უთავბოლო, უხარმზარი, უღრანი, ბნელი და ათასი იღუმალებით იყო სავსე. ზოგჯერ ტყეში ისეთი სიჩუმე ჩამოვარდებოდა, რომ საკუთარი სუნ-თქვაც ისმოდა. უფრო ხშირად ტყე ხმაურობდა, დუღუნებდა, შრიალებდა და ფუსფუსებდა.

მაისის ღამეს მოულოდნელად გაიეღებდა, დაიჭექებდა და მთელი ღამე მშხილით წვიმდა. ზოგჯერ უცებ გრივალი ამოვარდებოდა და ისევ უცებ ჩავარდებოდა.

დიდ ქარში ტყე ჰღმუოდა, კენესოდა, ზანზარებდა, გრიალებდა და კაქა-ქუქი გაჰქონდა. მეორე დღეს საამური, მოლხენილი და მზიანი დილა გათენდებოდა. ასეთ მზიან დღეში ნიკა და გოგია ტაუჯურს დაირბენდნენ და ახლო-მახლო ტყეშიც შეერეოდნენ, თან ყურშას ან ბაღრიას წაიყვანდნენ.

ნამიანი ტყე და ფაფური ათასფერად ბრწყინავდა, ფრინველების ჟრიამული იქაურობას აყრუებდა, კვერნა, ციყვი, თრითინა, დედოფალა და კატუნი თავისუფლად და მზიარულად ნავარდობდნენ, გრივალის შემდეგ ტყე წაქცეული და გაჩეხილი ხეებით ისე გაივსებოდა, ვითარცა ბრძოლის ველი დახოცილი ვაჭკაცებით.

ცაში არხეინად დასკურავდნენ ცის მეფენი—არწივი, ქორი, სვაგი და ძერა. ზოგჯერ რომელიმე იმათგანი ისარივით დაეშვებოდა დაბლა; წვრილფეხა ფრინველებში ერთი ჟრიამული და ჟივილ-ხივილი ატყდებოდა. მოურიდებელი და მშიშარა ოჯოფი მაშინვე გულაღმა დაწვებოდა და ნისკარტს ზევით აიწვედა; კრუხები აიბურძვებოდნენ, კუხკუხს ასტეხდნენ და წიწილებს დაუვლიდნენ; გოგია გაჰკიოდა: „ჰაია! ჰაია!“ ნიკა თოფს შეიმზადებდა და ხან ძერას ჩამოაგდებდა, ხან ქორს.

შროშანი ცხვარს ჰხილავდა; შაშვი დილით ქახუხებდა; მოლაღური მუდმივ „ბიკო გოგიას“ გაჰკიოდა; გუგული გუგუნებდა; კოდალა აკაკუნებდა; მემატლიე, ჩხიკვი, ყაყაპა, ღაღღა, ანკარა და ასნაირი ჩიტების ჟივილ-ხივილი იქაურობას ავსებდა და ზეცას სწვდებოდა.

შუადღე რომ მოატანდა, სიცხისგან დათენთილი ფრინველი და ცხოველი მიუჭრდებოდა, ტყე თვლემას მიეცემოდა; გვრიტი მაინც დვრინავდა, კოდალა ისევ აკაკუნებდა, ქედანი ლულუნებდა, ანცი ციყვი ისევ დახტოდა.

როცა დაღამდებოდა, ღამის ფრინველი და ნადირი მაშინ გაიღვიძებდა, სორო-ბუნაგიდან და ბუდიდან გამოვიდოდა, ახმაურდებოდა და იმ უღრან ტყეს ღამის სიკაცხლით გააცოცხლებდა.

ერთი ოღოლა მეორეს გადასძახოდა: „იოფე-ე-ე“ მეორე უპასუხებდა: „ვერა. ვერა-ა-ა“; ასიღამა წვრილ ხმაზე გაიძახოდა: „კლიპ-კლიპ! კლიპ-კლიპ!“ ქორტი თავისას გაჰკიოდა.

ზოგჯერ საღმე ხეგში მიკიოტი საზარლად დაიყვილებდა. იმის ყვივლზე

ძაღვები ყმუილს ასტეხდნენ, პავლე პირჯვარს იწერდა და ბურტყუნით იწყევლებოდა. დილამდის ძაღვებს არ ეძინათ: იღრინებოდნენ, ჰყეფდნენ და ხილულს და უხილავ ნადირს იგვრებდნენ.

ლამის წვედიაღში ხან ახლო, ხან მოშორებით მოისმოდა მგლის ყმუილი, ტურისა და მაჩვის ჩხავილი, ზოგჯერ მელას წრიპინი და დათვის ბურტყუნი.

ნიკა ზოგჯერ ახლო-მახლო ფუტკარს ეძებდა. როცა იპოვიდა, წალდით იმ ხეს დამორავდა, საცა ფუტკარი ბუდობდა; მერე მამას დაუძახებდა. ორივენი ფუტკრის ამოსაყვანად წაიდოდნენ, თან დაწნულ სკას წაიღებდნენ. ფუტკარს რომ შეუბოლებდნენ და ხის ფულუროდან გამოათრენდნენ, იმ ხეს მოსჭრიდნენ, თაფლს ამოიღებდნენ, სკაში ჩასდებდნენ, მერე შიგ ფუტკარს ჩაპყრიდნენ და ცაცხვის ქვეშ დასდგამდნენ. ბუთხუზა გოგია ახლო-მახლო დაცოცავდა და ბილილას, ღელის შროშანას, სამყურას და ნასარს აგროვებდა, ხან მვალოს, პანტას, სვინტრს, სატაცურს, მუაუნას და ტყემალს ჰკრეფავდა.

პავლეს საქონელი შეილივით უყვარდა და მისი მოვლაც იცოდა. სხვა მშველელი რომ არაივინ ჰყავდა, თვითონ გააკეთა სადღვებელი და ხის კასრები. მამა-შვილი თვითონ შესდღვებავდენ კარაქს, თვითონ გადაადნობდნენ ერბოს, ყველს გააკეთებდნენ და გულდებში, კასრებში, ქილებში ინახავდნენ.

ზაფხულში სიმინდს მაჩვი და დათვი შემოიყვია. პავლემ დათვეს კვალი აულო და ლამე ჩაუსაფრდა. ნიკოც თან ჰყავდა. ნელი ნიაეი იქით უბერავდა, საიდანაც დათვი უნდა გამოსულიყო ამიტომ დათვემა ჩასაფრებულთა სუნი ვერ აიღო და გამოვიდა. თან მოჰყვა ორი ბელი, ორი პატარა ბოკვერი.

შუალამე გადასული იქნებოდა, რომ ღობის ქაჯა-ჭუჭი მოისმა. მამა-შვილი ბუჩქის ძირში იდგენ და თოფები შემზადებული ჰქონდათ. მთვარე ჩასავალს იყო და იქაურობას მკრთალად ანათებდა. დათვემა თითქო ხიფათი იგრძო, შესდგა და გაინახა. მამა-შვილიც გაინახენ. ცოტა ხნის შემდეგ ისევ მოისმა ლაწა-ლუწი. დათვი ღობეზე გადმოვიდა, ორივე ბელიც თან მოჰყვნენ.

პავლემ ნიკას ყურში ჩასჩურჩულა:

— ბელს თავე დაანებე. დედას ესროლე...

მოისმა ფაჩი-ფუჩი. თავჩალუნული დათვი ჰაერს ჰსუნავდა და ფრთხილად მობობავდა. პავლემ ნიკას ნიდაყვი წაჰკრა. ორივემ დაუმიზნეს. ორმა ცეცხლმა გაიეღვა, ორმა თოფმა დაიგრიალა და ის გრიალი ტყეს ქუხილად მოედო. იმავე წამს ტყე გააყრუა დათვის ღრიალმა. დაჭრილი დათვი მაშინვე უკანა ფეხებზე ატორტმანდა და ბლაგილით, ხრიალით წამოვიდა. პავლემ ეს რომ დაინახა, ნიკას მიამხა:

— გატენე თოფი!—და თვითონ მარცხენა ხელით ბეწვიანი ქუდი დათვეს პირში მისცა, ხოლო ადლიანი ხანჯალი მარჯვენა ხელით ყელში გაუყარა.

იმავე წამს ნიკამ დათვეს ხელმეორედ დაახალა თოფი. დათვემა ერთხელ კიდევ დაღრიალა, მერე ზურგზე გადავარდა და ხრიალი დაიწყო. პავლემ ხანჯლით ყელი გამოსჭრა და წაიბურტყუნა:

— გათავდა. აბა ეხლა ბეღებს გავეყვით.

სიმინდის ლაწა-ლუწს გაჰყვნენ. ღობის კუთხეში ორი პატარა ბელი აბუ-

ზულიყო. ორივენი ხელით დაიჭირეს. დათვის ღრიალზე ძაღლებიც მოვარდნენ და უღრანი ტყე მხიარული ყეფითა და წკმუტუნით აავეს.

იმ დღიდან პატარა გოგიას გასართობი მოემატა.

შემოდგომაც მოვიდა. ბოსტნეული მოკრიფეს, ზოგი წნილად ჩასდეს, ზოგიც ისე შეინახეს. ბოლოს სიმინდიც მოსტეხეს. ყველაფერი რომ აიკრიფა და დაბინავდა, პავლემ რამდენიმე დღით ნასყიდა დაიბარა და თავის მაგივრად ტყეში დასტოვა, თვითონ კი ქალაქში ყველი, ერბო და თაფლი წაიღო. მალე დაბრუნდა, რაც საზამთროდ საჭირო იყო, მოიტანა.

იუნიაში ისევ სიჩუმე და მყუდრო ცხოვრება დამყარდა. პავლემ შვილებს თბილი ტანსამოსი უყიდა, ნიკას ჩოხა და ქურჭი ჩააცვა, ხოლო გოგიას ტანსამოსის გარდა ხმელი ხილიც მოუტანა, მაგრამ დაუშალა და ყოველ დღე უზოგავდა, თან კვლავტრის ოდენა კაჟიან თითებს ფუნჩულა ლოყებზე უსვამდა და ბურტყუნებდა:

— შენ ეი, გოგიავე, კკვიანად იყავი, თორემ... მე ვიცი შენი, შე დათვის ბელო, შენა!

გოგია მართლა დათვის ბელს ჰვავდა, რადგან თავის მამის შვილი იყო და დათვის ბელებთან იზრდებოდა: შავთელწარბა, თმაჯაგარა, ფუნჩულა და რგვალი, როგორც მისი ორი მეგობარი, რომელნიც ხშირად ბლაოდნენ და გოგიასაც აბლაღლებდნენ.

ნიკაც თავის მამის შვილი იყო. ხუთმეტის წლისა ძლივს შესრულდა, მაგრამ თითქმის დაეწია თავის მამას: მალალი, მხარბუქიანი, ტლანქი, ჩუმი და მოხუბშავი. ზოგჯერ დღე ისე დამთავრდებოდა, რომ მამა-შვილი ერთმანეთს ხმასაც არ ვასცემდნენ, ორიოდვე სიტყვას არ ეტყოდნენ. არც პავლეს, არც ნიკას ლაპარაკი არ უყვარდათ, არ ეხერხებოდათ; ორივემ თავის საქმე იკრდა და ერთმანეთს უფრო ხშირად თვალებით ელაპარაკებოდნენ, ვიდრე ენით. ორივენი დარდასაც, სიხარულსაც გულში იხვევდნენ და ერთმანეთს არ უზიარებდნენ; ან რა საჭირო იყო სიტყვა, რაკი ერთმანეთის აზრი ყოველთვის იცოდნენ და ერთმანეთის გულისინადებაც ესმოდათ.

პავლე მაინც დარდობდა, ნაღვლობდა და მომავალზე ჰფიქრობდა, რადგან მისი აწუშო და მომავალიც ოლონდაც სადარდელი და საფიქრებელი იყო.

— უქალო ოჯახი, ისიც ამ ვერანა ტყეში, თუნდ არ ყოფილა,— ჩაუყრა სიტყვა ნასყიდამ, როცა პავლე ქალაქიდან დაბრუნდა.

პავლემ მოკლედ მოუჭრა:

— ნულარ მეტყვი, ქალს ნულარ გამიხსენებ.

ნასყიდამ იცოდა პავლეს ხასიათი, ამიტომ ცოლის შერთვაზე ხმა აღარ ამოუღია. პავლეს გული მაინც არ უტყრებოდა, გონება არ უყუჩდებოდა. ოცდაშვიდმეტის წლისა ძლივს იქნებოდა; ჯერ ისევ ახალგაზრდა, მაგარი და ჯანიანი იყო, ამიტომ ბუნება ერეოდა და თავისას თხოულობდა, მაგრამ პავლე მას პირს არიდებდა და მეორე ცოლის შერთვას აზრადაც არ იტარებდა, რადგან განსვენებულ პელოს თავის გულში ფიცი მისცა—შენ არავისზე არ გაგცვლი, არავის განაცვალბო.

პავლეს სხვა რამ უწუხებდა გულს, სხვა რამ აფიქრებდა: როდემდის უნდა იცხოვრონ იმ ვერანა ტყეში გავარდნილი ნადირივით იმსამა შვილებმა? როგორები გაიზრდებიან უქვეყნოდ და უხალხოდ? ვინ მიიღებს, ვინ დაუმოყვრდება, ცოლს ვინ მიათხოვებს ამ უდაბნოში ნიკას, რომელიც ალბათ მალე მოინდომებს დაოჯახებას? ვთქვათ ან პავლე ან ნიკა ავად გახდნენ: ვინ მიჰხედავს საქონელს? ვინ მოუვლის ტყეს? ვინ გააკეთებს ამოდენა საქმეს?

გოგია ორი დღით ავად გახდა. პავლე ექიმის მოყვანას ჰფიქრობდა, მაგრამ ვის მოიყვანდა, ვინ მოვიდოდა ამ სიშორეზე, ამ უდაბურ ტყეში? ნიკა უნდა გაეგზავნა, მაგრამ ტყე? საქონელი? ბოსტანი და სიმინდი? ორ-სამ დღეს მოითმენდა პავლე, მაგრამ როგორ დაენებებინა ყველაფრისათვის თავი ერთი კვირით, ან ერთი თვით?

პავლე ჰფიქრობდა და სწუხდა, მაგრამ გზა ვერ ეპოვნა, ამიტომ ყველაფერი ისევ ძველებურად, ისევ თავის გზით წავიდა.

IV

შემოდგომამ ტყე ათასფერად შეღება: ჩალა, მიხაკი, ოქრო, რუხი, ლურჯი, ალი, მწვანე და წითელი—ყოველნაირი ფერები ერთმანეთში აირია და გაითქვიფა.

ფრინველებიც გაფრინდნენ. დარჩნენ მხოლოდ კაჭკაჭი, კოდალა, ჩხიკვი, შაშვი, წიწკანა, ბელურა, ჟივჯივი და ყვავი, რომელნიც ჩხავილით და ჟივილხივლით იქაურობას აყრუებდნენ.

ზოგჯერ მთელი კვირით ტყეს ნისლი დააწვებოდა და ღრუბლიანი ცა წვიმით იცრებოდა. ასეთ დარში პავლე და მისი შვილები ვერ ისვენებდნენ, გალიაში მომწყვდეულ მხეცებივით დარბოდნენ პატარა სახლში და უჯრო ხშირად საქონელს, დათვის ბელებს და ძაღლებს ელაპარაკებოდნენ, ვიდრე ერთმანეთს. მერე ჭურა გააკეთეს და ნახშირს სწვავდნენ. ცაში ასვტილი ბოლი ერთი დღის სავალზე მოსჩანდა. ბარში გლეხები ზოგჯერ იტყოდნენ:

— იფნიანში ტყის კაცი ნახშირს სწვამს. ალბათ ი კაცი სულ გამოყრუვდა და განადირდა.

ნადირობას მოუხშირეს. რიგრიგად დადიოდნენ, თან კუნელას, ზღმარტლს, წიფლის თესლს და რკოს ჰკრეფავდნენ.

ზამთარიც უცებ მოვიდა. ერთ ღამეში ერთი ადლი თოვლი დასდო. ირგვლივ მხოლოდ თეთრი ფერი—ლა მოსჩანდა. ნადირი გათამამდა და იფნიანს მიეტანა. გახშირდა მგლები ღმუილი და ტურა-მელას ჩხავილი.

სალამობით პავლე ორ-სამ ალაგას დააგებდა ხოლმე ხაფანგს. დილით ორივენი თოვებით ვადიოდნენ ხაფანგში გაბმული ნადირის მოსაკლავად. უფრო ხშირად აწყვდებოდნენ მგელს და მელას, უფრო იშვიათად—აფთარს და ფოცხვერს. თუ ნადირი ხაფანგში ადრე გაებმეოდა, ხშირად საკუთარის კბილით გაბმულ ფეხს მოიჭამდა და წავიდოდა; თუ დილით გაებმეოდა—მონადირეებს ცო-

ცხალი ჩაუვარდებოდა ხელში. ნადირის ხორციით ძაღლებს ასუჭებდნენ, ტყავს ამარილებდნენ და ახმობდნენ.

გაუთავებელ ზამთარში სამივენი თვითონაც განადირდნენ, ქუჭყით აივსნენ და დამუნჯდნენ.

ზამთარი ძლივს დაიღია. ბარში თოვლი გადნა. თბილმა სიომ დაუბერა და ტყეში ლილო გამოაჩინა, თოვლი გაალხო, აკრიფა და შეჭამა. კვირტი გასივდა და გაიბერა.

ცაში წეროების ყივილი გაისმა. მოფრინდა ოფოფი, მერცხალი, გუგული, ლაგლაგი. ტყე ახმაურდა, აიშალა, აიბურძგნა და ნელ-ნელა აყვავდა. ჯერ შინდი აყვითლდა, მერე პანტა, მაქალო, კუნელი და ტყემალი აიპენტნენ, ათეთრდნენ და შევარდისფერდნენ. მერე ამწვანდა და აიკუნწლა იფინი, ნიკერჩხალი, წიფულა, თელა, რცხილა, მუხა და ცაცხვი. ბოლოს დაიქუხა, დაიქუქა და გაზაფხულის ყუყუნა წვიმაც წამოვიდა. პავლე და ნიკა ისევ თავიანთ მიწას დაეძვრნენ და დილიდან სალამოდის ვაშმაგებით, გააფთრებით ოვლში იწურებოდნენ.

ერთხელ გოგიას ხველა აუვარდა და სიცხეც მისცა. პავლემ ჯერ ყურადღება არ მიაქცია. სალამოზე ბავშვს ხმა ჩაუწყდა და გონება დაეკარგა. პავლე აიშალა, აიბურძგნა და აიშლერა. გათენებამდის თვალი არ დაუხუჭია. ხან გამგელებული დარბოდა ოთახში და ბურტყუნებდა:

— პა, ექიმო აქ არ ამოვა?... მე წავალ... წაიყვან... შენ წადი... შენ წაიყვანე...

ხან გოგიას მიუჯდებოდა, ანთებულ ლოყებზე და შუბლზე ტლანქ თითებს უსვამდა და ეკითხებოდა.

— შეილო, გოგია, ვერა მცნობ? გოგიავე, ხმა ამოიღე, ბიჭო, რა დაგემართა?... რა გემართება?..

რიტრაქმა რომ მოატანა, გოგიამ ხრიალი დაიწყო. პავლემ ჯერ სველი ტილოთი დაწია ბავშვი, მერე ერბო წაუსვა, ყელში ძმარი ჩაასხა, მაგრამ ავადმყოფს არაფერი ეშველა.

პავლე გააფთრდა და გაგიჟდა. მეტის სიმწარისგან თავს ბოძს ახლიდა, თან ჰლმუოდა:

— შეილო, გოგია!.. შეილო გოგია!..

— კარგი, გაათავე!—დაუყვირა ნიკამ, მკლავში ხელი წაავლო და ბოძს ძალით მოაშორა.—მაგით რას უშველი? ექიმთან წაიყვან. ჩქარა ფული მომე.

პავლე უცებ გამოფხიზლდა, დაფაცურდა.

— აბა, შენ იცი... ეხლავე წაიყვანე... დღესვე ამბავი მომაწოდე... აი ფული, წაიღე, სულ წაიღე... აბა, ჩქარა, არ დაიგვიანო...

პავლემ გონება დაკარგული გოგია თბილად შეახვია, ხელში აიყვანა, ჯერ დიდხანს უტკეროდა, მერე პირველი კოცნით აკოცა შუბლში და ნიკას გადასცა. ორივენი გამოვიდნენ. თენდებოდა. პავლემ დიდ მანძილზე გააცილა ნიკა, ერთხელ კიდევ აკოცა გოგიას და გაისტუმრა. უკნიდან მიაძახა:

— აბა, ნიკავ! შენ იცი და შენმა ბიჭობამ. ცოცხალი აღარ დაბრუნდე, თორემ... შენი იმედით ვარ, გესმის ბიჭო!

და თვალი გააყოლა ტუნძლით მიმავალ ნიკას, რომელიც მალე ტყეში მიიმალა.

პაველ დიდხანს იდგა გაშტერებული და გარინდული, მერე სახლში დაბრუნდა და რომ იგრძნო თვისი მარტობა, რომ წარმოიდგინა გოგიას სიკვდილი, ისევე გამწარდა და ისევე ეცა ბოძს, თან ჰღმუნდა:

— შეილო, გოგია!.. გოგიაჯან!.. ჩემო გოგინო!..

მერე უტებ თოფს ხელი დაავლო, ბოლრიას საქონელი ჩააბარა, ყურშა თვითონ წაიყვანა და ნიკას გამოუდგა. უნდოდა დასწეოდა, ნიკა დაებრუნებინა, გოგია თვითონ წაეყვანა. ხევე რომ ჩავიდა და კარგი მანძილი გაიარა, მარჯვნივ, ქილათხევი ცულის რაკუნნი მოესმა. გზას გადაუხვია და მგლის ნაბიჯით მიეპარა ღარიბ-ღატაკ მიხა ნარიკაშვილს. სხვა დროს უღელს, ცულის და ჯამბარას წაართმევდა, ეხლა კი რალაც დაემართა: გამარჯვება უთხრა, იქვე მორზე ჩამოჯდა და მიხას ოჯახის ამბავი გამოჰკითხა. მიხას შარშან ხუთი წლის ვაჟი მოუყვდა. პაველმ იცოდა ეს ამბავი, მაგრამ არ იცოდა რისგან და როგორ მოკვდა, ან მიხამ როგორ მოინელა შვილის სიკვდილი. მიხამ დაწვრილებით უამბო თავის ვაჟის სიკვდილი. ბოლოს დაუმატა:

— შენს მტერს, რაც მე სიმწარე ვნახე. ღმერთმა გაშოროს. ძნელია, ძალიან ძნელია შვილის სიკვდილი. დედაკაცი რომ არ მყოლოდა, გავეჟღებოდი ან თავს მოვიკლავდი. ერთმანეთს მხარი მივეცი და ერთმანეთი ვავიტანეთ.

დიდხანს იჯდა პაველ ჩაფიქრებული. კარგად იცოდა, რომ მიხას ბარათი არ ჰქონდა, მაგრამ არ მოსთხოვა, ხმა არ ამოიღო. ნიკას ვეღარ დაეწეოდა, ამიტომ უკანვე დაბრუნდა. ადამიანის ნახვამ დალაპარაკმა დაამშვიდა, გაცხარებული ტვინი დაუბა.

ნიკამ ავადმყოფი ძმა ღვდელს მიუყვანა. ღვდელმა ავადმყოფს ვერაფერი გაუგო და ნიკას ქალაქში წასვლა ურჩია. სადგურამდის ურმით ჩავიდნენ, საღამოზე უკვე ქალაქში იყვნენ. ღვდელმა ნიკას წერილი გაატანა თავის ბიძაშვილთან, რომელმაც მაშინვე დაუძახა ეჭიმს. მეორე დღეს ბავშვი გონს მოვიდა. ორი დღის შემდეგ ეჭიმმა უთხრა, ერთ კვირაში მორჩებაო. ეს ამბავი ღვდელს მისწერეს, ღვდელმა კიდევ ტყეში მიმავალი გლეხის პირით პაველ ვახანარა. პაველ გამოცოცხლდა, გამხიარულდა. სხვა რომ არავინ ჰყავდა მოლაპარაკე, სიხარული ძაღლებს გაუხიარა:

— შენ ჰეი, სამგლე! ჰკუთ იყავი, თორემ მე ვიცი შენი!.. ყურშავ, მოისვენე, თორემ გოგიას ვეტყვი და ის ამოვა შენს ოხტში!

მერე დათევებს გაუღიმა, გაუცინა და გაეთამაშა:

— პაი თქვე ციმფოებო თქვენა! ნუ იკბინები, შე მიიმუნო! ბოლრია, მიშველე! ყურშავ, მომაშორე ეს სამგლე!

და უღრან ტყეში პირველად გაისმა საერთო ხუმრობა და სიცილი გაველურებული პაველსი, მხიარული ყეფა-წიმუტუნნი ძაღლებისა და ბოდვა-ბურტყუნნი დათვის ბოკერებისა. ყველანი გორაობდნენ, ერთმანეთში აირიენენ, ბლლარ-ტუნობდნენ, ერთმანეთს ახჩობდნენ, ხუმრობით ჰკბენდნენ და ჰიდაობდნენ.

— ბიჭო გოგიავე, მიშველე! ნიკავ, სადა ხარ ბიჭო, მიშველე!—ხრიალებდა და ხარხარობდა პავლე.

მერე, რომ დაიღალა და მოიქანცა, ძაღლებს მიჰმართა:

— ბოლრიავე! ყურშა! აბა ეხლა საქონელს მივხედოთ.

ღობეზე კაჭკაჭი ჩხაოდა.

— შენ ჰეი, ტუტრუცანავ, რასა ყბედობ მანდა!

საქონელსაც შეატყობინა გოგიას და ნიკას ამბავი:

— ლაბავ, შე ზანტო, შენა! ნიკას სახრეს გადაეჩვიე, განა! დაიცა, მოვიდე!... შეინდავე, გოგიას ნახვა მოვიინდა? მოდის შვილოსან, მოდის... შენ ჰეი, ცერცეტავ!—დაუძახა თხას,—რას აცანცარებ მე ვწვერსა! გოგია რომ მოვა და თითო-თითოდ რომ დაგავლეჯავს, მაშინ რაღას იზამ?

ასე აყბედდა და ალაპარაკდა იმ დღეს პავლე.

რამდენიმე დღის შემდეგ ნიკასგან შემოთვლილი ამბავი მიიღო—სამშაბათს საღამოზე უეჭველად იფინანში ვიქნებითო. პავლე შვილების დასახვედრად მოემზადა: ნადირი მოჰკლა, სამწვადე დაამზადა, ხმაილი გამოაცხო, გასარეცხი გარეცხა და სახლი მიალაგ-მოალაგა, თან ყველას ატყობინებდა და ემუქრებოდა—ბოლრიას, ყურშას, დთავებს, კაჭკაქს, ლაბას, შეინდას და ცანცარა თხას:

— გოგია და ნიკა დღეს მოდიან... დაიცადეთ... მოიცადეთ... ისინი ამოვლენ თქვენს ოხტში...

V

სამშაბათს ნიკამ გოგია სადგურზე ამოიყვანა. ნაცნობ მეურმეს შეხვდა. წავიდნენ. ერთი ხარი კოკლობდა, ამიტომ ნელა იარეს. სოფელში რომ ამოვიდნენ, უკვე შეზინდა. ღვედელმა, სვიმონამ და ნასყიდამ ნიკას ურჩიეს, ამაღამ სოფელში დარჩიო, მაგრამ ნიკამ წასვლა დაიჟინა, რადგან იცოდა, რომ პავლე იმ ღამეს არ მოისვენებდა, რაკი შვილების მოლოდინში იყო. სანამ ნიკამ და გოგიამ ლობიოს შეჭამანდი შეჭკამეს, დაბნელდა კიდეც.

ორივენი პავლეს შვილები იყვნენ, ტყეს და ღამეს ნაჩვევნი, ამიტომ სიბნელეს არ მოერიდნენ. ნიკამ გოგია ზურგზე აიკიდა და გზას გაუდგა. გასცდა პეტრეს ვენახს, გვერდი აუხვია რიყეს და ეკლესიასთან გავიდა. გალავანს რომ აჰყვა, უცებ რალაც ბლული მოესმა. იმავ წუთს ნიკას მკერდში მძლავრად შავი რამ დაეტაკა. ნიკას თვალებიდან ცეცხლი წამოსციკვიდა, თავბრუ დაეხვია, წაბორტმანდა, წაიქცა, გული შეულონდა, სული შეუგუბდა და გონება დაჰკარგა.

თავზარდაცემული გოგია წამოხტა, შავს რასმეს გაუსხლტა და სიბნელეში თავდაღმა დაეშვა, თან ყვიროდა:

— მამილო, მიშველე!.. მამილო!.. მამილო!..

უცებ მისი ხმაც შესწყდა.

ეკლესიის დარაჯს მათეს და იმის ცოლს ყრულ მოესმათ ბავშვის ყვირილი. ერთმანეთს გადახედეს. მერე მათე გარეთ გამოვიდა.

— რომელი ხარ?.. ვინა ყვირის მანდა?..

რაკი პასუხი არ მიიღო, ჯოხი აიღო და ეკლესიას შემოიღურა. იქ რომ ვერავინ ნახა, ეხოდან გამოვიდა და გალავანს ჩაუარა. თან ნელის ხმით ყვიროდა:

— რომელი ხარ?.. ვინა ხარ?..

სიბნელეში შავს რასმეს წააწყდა.

— რომელი ხარ მეტეი?

პასუხი არავენ მისცა.

— ჯვარი აქაურობას... ქვა ეშმაკსა!—წაიბუტბუტა მათემ, პირჯვარი გადიწერა და უფრო ახლო მივიდა. მიწაზე გაშლართულ კაცს წაადგა. ხელი წაავლო, თან ანჯღრედა და ეკითხებოდა:

— კაცო, რომელი ხარ? გესმის, ხმა ამოიღე!

მთვრალი ეგონა, ამიტომ წაიჩოქა და პირსახეზე დასუნა. მერე ღვდელთან გაიქცა. ათიოდე კაცი შეიკრიბა. გულწასული ნიკა ასწიეს და ღვდლის სახლში შეიტანეს. მხოლოდ იქ იცნეს ნიკა. გოგიაც მოაგონდათ. ახალგაზრდები მის საძებნელად გაიქცნენ, მეზობლებს ეკითხებოდნენ:

— პავლეს ბიჭი გოგია ხომ არ გინახავთ?

ეკლესიის მიდამოები, ბაღები და ხევ-ხუეები შემოიკრიბნენ. შუალამემდის ხან აქედან, ხან იქიდან ისმოდა მათი ყვირილი:

— ბიჭო, გოგია! ბიჭო გოგია!

გოგია თითქო მიწამ ჩაყლაპა. მას აქეთ, რაც ნიკა და გოგია სოფელს გასცდნენ, არც ერთი და არც მეორე არავის უნახავს. მათე მეასეჯერ უამბობდა ყველას:

— მე და ჩემმა დედაკაცმა ჩვენი ყურით გავიგონეთ, რამდენჯერმე დაიძახა: „მამილო, მიშველიო“. სხვა იმის მეტი ეკლესიასთან იმ დროს ვინ იქნებოდა? ღვდელმა გულწასულ ნიკას გულისპირი გაუხსნა და მკერდი გაუღელა. შეკრთა, შეფიქრიანდა, ენაზე იკბინა, თითქო რალაცას მიავნა, რალაც ენიშნაო; მერე ღილები საჩქაროდ ისევ შეუკრა.

ნიკას ზედ მკერდზე, ძუძუებთან, ორი დალურჯებული და დასისხლიანებული დაღი ჰქონდა.

— ალბათ მკერდი ქვევს დაჰკრა.—თქვა ერთმა.

-- ეგრე თუ იქნება. თუმცა ეგრე მაგრა როგორ დაჰკრა, რომ ასე ჩაიმტვრია მკერდი.—დაუმატა მეორემ.

ღვდელი სდუმდა.

ტყეში მიმავალი გლეხი იპოვნეს და იმის პირით დაიბარეს პავლე, ხოლო მეზრეებს და სხვებსაც სთხოვეს, რომ დილიდანვე კარგად მოეძებნათ დაკარგული გოგია.

მეორე დღეს ერთი გლეხი ავიდა იფნიანში და უთხრა პავლეს:

— ი შენს შვილებს რალაც დაემართათ. ჩადი, დახედე.

პავლე ისედაც არეულ-დაღონებული იყო, რადგან წინა ღამეს შვილების მოლოდინში იყო და დილამდის თვალი არ დაუხუჭია. გველნაკებნივით წამოხტა. ენა დაება, ელდა ეცა. ძლივს წაილულულდა:

— რა... რა დაემართათ... რომელს?

პასუხი რომ მიიღო, სახლი არც კი დაჰკეტა, თოფი ზურგზე გადაიგდო და ჩქარის ნაბიჯით, ძუნძულით დაეშვა ქვეით. თითქმის მირბოდა, თან ბუტბუტებდა:

— ვაიმე... ვაიმე შეილებო... ვაი ჩემო თავო...

შუადღემ მოატანა, პავლე რომ სოფელში ჩამოვარდა. ნიკა ის იყო გონს მოვიდა. პავლე ღვდელს და ნიკას დაეტაკა:

— რა იყო?... რა მოხდა?... გოგია სად არის?

ნიკამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად უამბო ყველაფერი. მერე მკერდი გადიღელა და დასიებულ-დალურჯებულ გული უჩვენა.

— გოგია სად არის, გოგია?— ისევ წამოიხრიალა პავლემ.

— გოგია მთელი ღამე ვეძებეთ,— უპასუხა ღვდელმა. ეხლაც ათიოდე ბიჭი დარბის. ყველაფერი გადავაბრუნეთ: ვენახები, ბაღები, ჭალები და ხევები.

— ვაიმე, შეილო!— წამოიძახა პავლემ და გარეთ გაეპარდა. მათეც გაჰყვა.

მათე ძლივს მისდევდა. იმ ადგილს რომ მივიდნენ, საცა ნიკა იპოვნეს, მათემ ყველაფერი დაწერილებით უამბო, ბოლოს, დაბალი ხმით დაუმატა:

— ღვდელს ერთი გიგი ბულა ჰყავს. ვერც ნახირში უშვებს, ვერც სოფელში. კინალამ დახოცა ჩვენი ბავშვები და დედაცაცები. ამას წინათ ღვდლის მოჯამაგირეს თედოს გულმუცელი ჩაუნგრია. ი ბულას ამ გალაგანში შეაგდებს ხოლმე და დალამებამდის აქა ჰყავს. ალბათ ი ვერანა თუ დაეტაკა სიბნელეში ნიკას. ეხლაც აქ არის.

ეკლესიის ეზოში შეიხედეს. იქ შავი ბულა იდგა თოკით დაბმული. პავლე და მათე რომ დაინახა, ჯერ თვალები გაუშტერა, მერე თავი დალუნა, წინა ფეხებით მიწას ბრღღვინვა დაუწყო, თან ჰბლუოდა და იმათყენ იწევდა.

პავლე გამობრუნდა და სირბილით ქვემოთ დაეშვა.

— კაცო, სად მიხვალ?— მიაძახა მათემ.— მთელი სოფელი იმას დაეძებს, შენ რას გაუხდები?

პავლემ არც კი მოიხედა.

შუალამემდის ხან ქვემო-ჭალიდან, ხან გაღმა-ჭალიდან, ხან ქილათხვიდან, ხან ვენახებიდან პავლეს ჩრინწიანი ხმა ისმოდა:

— შეილო, გოგია-ა-ა! ბიჭო გოგია-ა! სადა ხარ, გოგია-ა-ა!

შუალამე რომ გადავიდა, ნასყიდა და სეიმონა პავლეს არხის თავზე წაეწივნენ და თითქმის ძალით ჩამოიყვანეს. თვალებში აზრი აღარ ჰქონდა, თითქო აღარავის სცნობდა; ხმას აღარ იღებდა, თრთოდა და ძაბდაგებდა. მხოლოდ რიკრაჟზე მილულა თვალი. დილით ისევ წამოხტა და ისევ ჭალებისკენ დაეშვა. სოფელში ან მინდორში ვისაც დაინახავდა, მიაძახებდა:

— ჩემი გოგია არ გინახავს?— და ისევ მირბოდა.

შუადღემ რომ მოატანა, მიხა ნარეკაშვილმა ღვდელს გადმოსძახა:

— იპოვნეს! გოგია იპოვნეს!

ეს ამბავი უკვე მოსდებოდა სოფელს. ყველანი— დედაცაცები, მამაცაცები, დიდი და პატარა— ეკლესიისკენ გარბოდნენ.

ეკლესიის გვერდით, გზის გადაღმა ქვრივ დედაცაცს თინას ერთი ნაჭერი მიწა ჰქონდა— ძველი ნავენახარი, უღობო და უპატრონო. იმ ნავენახარში ერთი დანგრეული საწნახელი იდგა; საწნახლის გვერდით ქვევრი იდგა, მუდმივ საესე ნაწვიმარით და ბაყაყებით. მათე იმ დღეს იმ ნავენახარს და ჯაგანარს

დასტრიალებდა. ბოლოს ქვევრშიც ჩაიხედა, აყროლებულ წყალში რაღაც საეჭ-
 ვო რამ შენიშნა. სარი მოიტანა და წყალში მიურ-მოურია. ბავშვის თავი ამო-
 ტივტივდა. მითეს კინალამ გულს შემოეყარა.

გასიებული და ტალახში ამოსვრილი გოგია წყლიდან ამოელოთ და ქვევ-
 რის პირზე დაედოთ. ვარშემო ხალხი ეხვეოდა. აქეთ-იქიდან ვაი-ვუი, კენესა
 და ოხერა ისმოდა:

— ნეტავი დედაშენს, შეილო, რომ შენ არა გხედავს. — წუწუნებდა ერთი.

— ვაი მამა შენს, შე უბედურო, შენა! — კენესოდა მეორე.

— ეს უბედურება აკლდა რაღა, იმ საწყალს იმას! — ოხრავდა მესამე.

— პავლეს შეატყობინეთ ვინმემ, თორემ ჭალებიდან ამოღამც არ დაბ-
 რუნდება.

მიხამ ითავა პავლეს მოძებნა და ჭალებისკენ დაეშვა. გოგიას გვამი ფარ-
 დაგში გაახვიეს და ღვედლის სახლში წაიღეს. ღვედლი გულში ჰგრძნობდა უნე-
 ბურ დანაშაულს, ამიტომ იკისრა მკედრის მოვლა-პატრონობა.

სანამ პავლე მოვიდოდა, გოგიას გვამი გააბანეს, შემპოსეს, შუა ოთახში დაა-
 სვენეს და სანთლები აუწათეს.

ნიკამ რომ მკედარი ძმა დაინახა, კლაკნით და გრეხვით წამოდგა ტახ-
 ტიდან, კარგა ხანს დასცქეროდა ძმას, მერე თავში ხელები წაიშინა, ატირდა
 და სხვებიც აატირა. ძმას თავთ მოუჯდა, განუწყვეტლივ პირსახეში ჩასცქერო-
 და და თავზე ხელს უსვამდა.

პავლე დაჭრილი დათვით შემოგორდა ოთახში; ცხედრის წინ გაშეშდა,
 მერე უხარმაზარი ხელების ქნევა დაიწყო, თითქო ფრინველს აფრთხობდა, და
 ჩახლენილის ხმით წამოისროლა:

— ჰა, გოგია, გიპოვნეს, განა? ჰა, ბიჭო, ქვევრიდან ამოვიღეს, განა?.. ესეც
 ხომ გაებათავით!.. მოვრჩით და გაებათავით!.. ესეც ღმერთმა მომცა და ისეც
 ღმერთმა წამართვა, განა!..

დიღხანს იქნია მორგვის ხელები, იყვირა და იბოდა. მერე უცებ გაჩუმდა,
 მოეშვა, მოღბა და ბავშვური სევდით და მწუხარებით დააცქერდა გოგიას.

ღვედლმა ხელი წააელო და ტახტისკენ წაიყვანა. არ გაუძალიანდა, ჩა-
 მოჯდა, თავი მკერდზე ჩამოიფდო, თითქო კისრის ძარღვი გაუწყდა, მკლავები
 თოკებივით ჩამოყარა და აღმვრელი თვალები თავის ფეხებს გაუშტერა.

პავლე მთელი ღამე გაშეშებული და გარინდებული იჯდა, მხოლოდ დრო-
 გამომშვებით საბერეკელივით ჰქმნიდა, ხელებს არწივის ფრთებივით იქნევდა და
 დათვით ბურტყუნებდა. ნიკა ახველებდა, კენესოდა და სისხლს აღებინებდა.

იმ ღამეს პატარა კუბო შეჭკრეს, დილით გაღავენში პატარა საფლავი
 ამოთხარეს.

შუალღვე ცხედარი გაასვენეს, წესი აუგეს და საფლავში ჩაასვენეს. ნიკა
 ფეხზე ვერ იდგა, ამიტომ ნასყიდა და მიხა ილიებში შეუსხდნენ. მთელს სო-
 ფელს იქ მოეყარა თავი. პავლე არ სტიროდა, მხოლოდ ძაგძაგებდა, თრთოდა და
 ამღვრულ თვალებს კუბოს არ ამოკრებდა.

საფლავი რომ ამოავსეს, პავლემ მარჯვნივ გაიხედა. ოღნავ შეკრთა, გაშე-
 შდა, გახმა; პირსახეზე სიმტკიცე, სიმკაცრე და უსაზღვრო მძულვარება აღებეჭ-

და. კარგა ხანს ჩაცივებით და დაჟინებით ერთ წერტილს გასცქეროდა და მას თვალს არ აშორებდა. სხვებმაც პავლეს თვალს თვალი გააყოლეს.

გალაენის მეორე კუთხეში რკინის ძეგლივით იდგა შავი, მოზრდილი ბუღა. ისიც ჩაცივებით პავლეს მისჩერებოდა. პავლეს პირსახე დაეღმიჭა, ზედ რალაც უცნაურმა ღიმილმა გადაურბინა. მიიხედ-მოიხედა. ხუთიოდე ნაბიჯზე იასაული იდგა. პავლე მგელივით მივარდა იმ იასაულს, ზურგზე გადაგდებული თოფი ჩამოჰვლიჯა, ხალხის ჯგუფიდან გავარდა და თოფი უშალ ბუღას დაუმიზნა.

— პავლე, რას ჰშვრები! პავლე, გონს მოდი!.. კაცო, რა დაგემართა!— მიადახეს აქეთ-იქიდან.

იმავ წუთს თოფმა იგრილა.

თედო ბირთველაშვილმა თოფს ხელი აჰკრა. ტყვიამ კედელს მტვერი ააყრევინა. ბულამ ხიფათი იგრძნო. შეკრთა, შეინძრა, მერე კული გაიფშოკა, თავი ჩალუნა; წინა ფეხებით მიწას ბრღღვინვიდა, ბულრაობდა, ჰღმუოდა და ჰბლუოდა, თან თვალებიდან ცეცხლს აფრქვევდა და ისევე პავლეს გამოსცქეროდა.

პავლე მოტრიალდა, თედოს ხელი ჰკრა, თოფში მეორე პატრონა უნდა ჩაეგდო, მაგრამ იასაული გაუძლიანდა.

თოფი მაშინვე მიწაზე დააგდო და ადლიანი ხანჯალი იშიშვლა, თან ხალხს მიიძახა:

— ხელი! ხელი არავინ მახლოს, თორემ ვაი იმის ბრალი!.. დედას ვუტირებ, დედას!

ხალხი უშალ გაიფანტა. დედაკაცები და ბავშვები კვილი-ჟივლით გაცივდნენ გალანნიდან, მოზრდილები ეკლესიის და გალანის კედლებს აეკრნენ.

ყველანი კარგად იცნობდნენ პავლეს, ამიტომ ყველანი გაჩუმდნენ და გულის ფანქვალით, შიშით და ძრწოლით ადევნებდნენ თვალყურს გაგიჟებულ ბუღას და გამხეცებულ ადამიანის ბრძოლას.

პავლემ ჩოხის კალთები აიკრიფა, მორგვის მკლავები დაიმკლავა, წელში ორად მოიხარა, ბუღას თვალში თვალი გაუყარა და ნელის, ფრთხილის ნაბიჯით გაემართა იმისკენ, თან დათვივით ბურღუყუნებდა:

— გოგოას ზედ უნდა დაგაკლა... ზედ უნდა დაგაკლა... დედას გიტირებ... დედას გიტირებ...

— მამა! მამილო!— უძახდა ვაფითრებული ნიკა.

— დაიცა... დამაცა... დამაცა...

ბულამ თავი გაიქნია და თოკი ისე ადვილად აიგლიჯა, თითქო ძაფი გაწყვიტაო. მერე თეთონაც წამოვიდა პავლესკენ ჯერ ნელის ნაბიჯით, მერე თავ-ჩალუნული და დაოთხებულთა გამოეჭანა. პავლე გაჩერდა, გაშეშდა, მოიკუზა და მოილუნა; ბუღა ზედ მიახტა პავლეს. ხალხში კვილი გაისმა. იმავ წუთს პავლე გვერდზე გასხლტა. ჰაერში ფოლადმა გაიელვა და ბუღას კისერზე გაიჩახუნა. ბუღა ჰაერს დაეტაკა, მიწას მტვერი აადინა, წინ გამოხტა, მერე უკანვე მიტრიალდა, გაჩერდა და თავის ქნევა დაიწყო. ბუღას წინა ფეხებთან მიწა მუქი სისხლით შეიღებდა. პავლე იმავ ფრთხილი ნაბიჯით ათიოდე ნაბიჯზე მიუახლოვდა გაშტერებულ ბუღას, მერე თოკის ყურს დასწვდა, მარცხენა მჯაჯზე დაიხ-

ვია, ბუღას გარს შემოუარა და იგი ისევ გოგიას საფლავისკენ მიატრიალა. ბუღამ ჯერ უკან დაიხია, თან პავლე დაითრია, მერე ხელმეორედ გაეჭანა. ისევ გაისმა კვილი და ყვირილი. ბუღა ისევ ჰაერს დაეტაკა, პავლე ისევ რქებთან გაუსხლტა მას და სწორედ იმ დროს, როცა ბუღა მოტრიალდა, ხანჯალი ტარამდის ფაშვებში მისცა. ბუღამ გულსაკლავად დაიბლაღა, და ამ ბლაველიში მოისმა ადამიანური კილო სასოწარკვეთილების, უიმედობის, ხეცწნა-მუდარისა და თავის შებრალებისა. პავლემ რომ ეს ბლაველი გაიგო, სიხარულის ყიჟინა დასცა, თან დაიბლაღა და გაშმაგდა, განადირდა, გამხეცდა: ხანჯალს ორივე ხელით ბუღას მჯეცელში უტრიალებდა და ბურტყუნებდა:

— ესეც შენა!.. ესეც... ესეც...

მაგრამ ნადრევი იყო მისი გამარჯვების ყიჟინა. ბუღა უცებ ისევ მიუტრიალდა და გამოუღვა, თან გამოყრილ ნაწლებებს მიათრევდა. პავლე ხალხისკენ მიბრუნდა, მერე უცებ ისევ მობრუნდა. სწორედ გოგიას საფლავზე შეხვდნენ და დაეტაკნენ ერთმანეთს კიდევ ერთხელ და უკანასკნელად: ერთსა და იმავე დროს პავლემ ბუღას ყელში ხანჯალი გაუყარა, ხოლო ბუღამ პავლე რქებით თავზე აივლო.

ერთი წუთის შემდეგ ორივენი გოგიას საფლავზე ეყარნენ: ერთი უსულო, ყელში ხანჯალ გაყრილი, ხოლო მეორე-მკერდწინაგრეული და გულწასული.

VI

ორი კვირის შემდეგ ხელი-ხელ გადახვეულნი მამა-შვილი ბარბაცით და ზღანზვნით იფნიანში ავიდნენ. მალე ქვემოდან გლეხები ამოვიდნენ და ისევ გადახანეს, დასთესეს და დაფარცხეს ტაფური. ტყის ჰაერმა პავლე მალე გამოაცოცხლა, ხოლო ნიკას მაინც არაფერი ეშველა: ისევ ახველებდა, ყელიდან სისხლს ანთხევდა და დღითი დღე დნებოდა და ილეოდა.

ქვეით, სოფელში ნიკა ექიმს აჩვენეს. ექიმმა უიმედოდ ჩაიჭინა ხელი. შორიდან მეორე ექიმი მოიყვანეს—უსწავლელი, მაგრამ ვანთქმული. იმანაც ვერაფერი უშველა, მხოლოდ ურჩია—ისევ ტყეში აიყვანეთ, წამალს ნუ მისცემთ, თუ მოარჩენს რამე, ისევ კარგი ჰამა-სმა და ტყის ჰაერიო.

პავლე მარტო რომ ვერ გასწვდა საქმეს და ავადმყოფის მოვლას, ოცი წლის დათა ვარდუაშვილი აიყვანა მოჯამაგირედ. დღით ნიკას მუხების ან ცაცხვების ქვეშ გაიყვანდნენ და ჩრდილში დააწვენდნენ, საღამოზე ისევ სახლში შეიყვანდნენ. მოჯამაგირეს გამურში ეძინა. მარტონი რომ დაარჩებოდნენ, პავლე ნიკას მიუჯდებოდა, ჭრაქს ახლო მიიღვამდა და დიდხანს ჩუმად ჩასტკეროდა მილეულ პირსახეში, მერე მესასეჯერ ჰკითხავდა:

— ერთი მითხარი ნიკაჯან, ი ოხერი მოზვერი როგორ დაგეტაკა?

ნიკაც მესასეჯერ უამბობდა.

— შენ რომ გული წავივიდა, გოგია სოფლისკენ გაქცეულა, არა?. თურმე ყვიროდა, მამილო მიშველეო. ი სიბნელეში ქვევრი ვერ დაუნახავს და ჩავარდნილა. ოოჰ, დედიშენის ღმერთსა, პავლევ! სად იყავი მაშინ?

ნიკა ეხვეწებოდა პავლეს, გოგიას ნულარ იგონებ, ნუ დამტანჯეო, მგარამ პავლე არ სცხრებოდა, მუდმივ გოგიაზე, ბულაზე და ნიკას ჩანგრეულ მკერდზე ფიქრობდა, ლაპარაკობდა, რიფრაჟამდის ჰგმინავდა, ოხრავდა და ჰქმენდა.

პავლეს გაუგებარი ჩვეულებანი დასჩემდა, უცნაური რამ ემართებოდა: მეს-სიერება ძალიან დაუწლუნვდა, საქონლის და ძაღლების სახელებს ერთმანეთში ურევდა; ტყის ჩამოვლას სულ თავი მიანება. ხანდახან ყელში რალაც მოაწვებოდა, ახრჩობდა; თავის ტკივილს სჩიოდა, ხშირად გოგია ელანდებოდა და მასთან ლაპარაკს გააბამდა ხოლმე:

— ბიჟო გოგიავ, აქამდის სად იყავი? რატომ შენი ამბავი არ შემატყო-ბინე, ჰა?

ზოგჯერ გოგიას ძველს ტანისამოსს, ქუდს და ფეხსაცმელს გასტენავდა ბალახით, იქ მიაწვენდა, საცა გოგია იწვა ხოლმე, და სიბუნელში გაუგებარს რასმეს და არეულ-ღარეულს ეჩურჩულებოდა. ბოლოს ნიკამ ეს ტანისამოსი გა-დამალა.

მუშაობასაც თანდათან გადაეჩვია. ბარზე ან თოხზე დაეყრდნობოდა და იქამდის ჩასცქეროდა ერთ წერტილს, სანამ ვინმე გამოაფხიზლებდა. აღარც პირსახეს იბანდა, არც თმას და წვერ-ულვაშს ივარცხნიდა.

ერთხელ თავის მოზვერს ამღვრეული თვალებით ჩააცქერდა, მერე ამოღე-ბული ხანჯლით იმისკენ გაექანა.

— მამა, რას შერები? რა მოგდის, რა გემართება?— მიაძახა ნიკამ, რომე-ლიც ამ დროს ჩრდილში იწვა და პავლეს თვალს ადევნებდა.

მოზვერი გაიქცა. პავლემ ნიკას ხმა რომ გაიგო, გაჩერდა, თვალები მოიფ-შენიტა, და შერცხვენილი ბუტბუტით გაბრუნდა:

— დასწყევლა ღმერთმა, ეს რა მემართება?..

მეორეჯერ პავლემ ჯერ დიდხანს უთვალთვალა თავის მოჯამაგირე დათას, რომელიც რძეს ადუღებდა, მერე ქურდის ნაბიჯით მიეპარა და ორივე ხელით კისერში ეცა, თან ჰღმუოდა და ხრიალებდა. ნიკამ დათა ძლივს გააგდებინა ხე-ლიდან. იმ დღიდან დათა პავლეს ზურგს აღარ უჩვენებდა, მუდმივ მას თვალ-ყურს ადევნებდა და იფინიანიდან თავის გარიდებას ჰფიქრობდა.

ერთ საღამოს ნიკა ძალიან ცუდად გახდა. ბევრი სისხლი წამოანთხია და მეტის მეტად მისუსტდა. ხელს ვეღარ ანძრევდა, თვალები ჩაუშავდა და ჩაუც-ვივდა, ცხვირი დაუწვირდა და გაუთხელდა, ყბები ჩაუფარდა და ენა დაემა.

თვალ-ამღვრეული, აბურძენილი და აშლილი პავლე ოთახში მგელივით ტრიალებდა, ბოძს თავს ახლიდა, წამდაუწუმ ნიკას მიუჯდებოდა, ანჯღრევდა და ეკითხებოდა:

— ბიჟო ნიკა, რა მოგდის?.. ბიჟო, ერთი ხმა გამე რალა!.. ნიკა!.. ნიკაჯან!..

ბნელი, თბილი და წყნარი ღამე იყო. ტყე ოდნავ ფუსფუსებდა. შორს ხეე-ში ჭოტი გაჰკიოდა, დაბლა, კიბისქვეშ დათვები ბურტყუნებდნენ, ძაღლები იღ-რინებოდნენ.

ერთი ოღოლა მეორეს გადასძახოდა: „იბოვე-ე-ე?“ მეორე შორით უპასუ-ხებდა: „ვერა, ვერა-ა-ა“.

სულგანაბულმა პავლემ ყური მიუგდო ტყის ხმაურობას, ფრინველთა კი-
 ვილს, ძაღლების ღრენას, დათვების ბურტყუნს და თითქო იმათ ხმაურობაში
 მას რალაცა ნაცნობი, მშობლიური, სანატრელი ხმა მოეჩვენა და მოელანდა. წა-
 მოდგა და სმენად გადიქცა. უცებ იქვე, სახლის ჭერზე მიკოტმა საზარლად
 დაიყვილა.

პავლე შეჭკრთა, აერჯოლდა და კარებს ეცა. მიკოტის ყვილზე ძაღლებმა
 ღმუილი ასტეხეს, დათვებმა ხმა გაიკმინდეს, დათა ბუტბუტით გარეთ გამოვარდა:

— აი ამოწყვიტოს ღმერთმა შენი ჯიში!... შენი თავი ამოჰამე, შენი თავი!..

ტყისკენ ფეხაკრევით მიმავალი პავლე რომ დაინახა, გამოუდგა, ხელში
 ხელი წააელო და ჰკითხა:

— სად მიხვალ, პავლი?

პავლემ დათას არც კი შეჰხედა, ხელი გაინთავისუფლა და ტყეში შეერია,
 თან ბურტყუნებდა:

— დაიცა... დამაცა... მოვალ, ეხლავე მოვალ...

ხუთიოდე წუთის შემდეგ ქვეით, ხევში პავლეს მძლავრი და ჩახლჩილი
 ღმუილი გაისმა:

— ბიჭო, გოგია-ა! ბიჭო გოგია-ა-ა!

მამის ხმა ნიკასაც ჩასწვდა ყურში. თვალები გაახილა, თავი წამოიწია და
 სმენად გადაიქცა. ხეიდან ისევ პავლეს ღმუილი მოისმა:

— ბიჭო, გოგია-ა! ბიჭო ნიკა-ა!

მიკოტმა ერთხელ კიდევ დაიყვილა და გაფრინდა. ძაღლებმა ისევ ყმუი-
 ლი გააბეს, ხანგრძლივი და შესახარი.

დათა დაფრთხა, შეშინდა, აილესა და აიბურძენა. ისევ კიბეზე ავარდა:

— ნიკა!. ნიკაჯან!

პასუხი რომ არ მიიღო, დაიხარა, ჩააცქერდა, მთრთოლვარე ხელი შუბლ-
 ზე დაადო.

ნიკა ცვიდებოდა.

დაფეთებულნი ისევ გამოვარდა, რახრახათ კიბეზე დაეშვა და ისევ ხეების
 ჩრდილში შეერია.

პავლეს ღმუილი და ბურტყუნი ახლოვდებოდა. ბოლოს მისი ქშენაც მოისმა.
 თავზარდაცემული დათა მოსხლტა და ცაცხვებისკენ გაიქცა, თან ბალახ-ბუ-
 ლახი ააშრილა, ბუჩქებში ლაწა-ლუწი ასტეხა.

კულამომუხებელი, თავჩალუნული ძაღლებიც უკან დაედევნენ.

თვალამღვრეული, თმაგაწეწილი, წვერაშლილი პავლე ნიკას თავს ადგა,
 ძაგძაგებდა და ჩურჩულებდა:

— გძინავს, ბიჭო?.. გძინავს თუ... ბიჭო ნიკა, ერთი ხმა გამე...

მერე დათას მუხების ქვეშ მოესმა დაჭრილი, მომაკვდავი მსხვილი ნადირის
 ღმუილი, — ხანგრძლივი, უიმედო და სასოწარკვეთილი. იმ ღმუილის თან მოჰყვა
 იმავე ნადირის კვნესა, ბურტყუნი, ხრიალი და ყმუილი.

კარგა ხანი გავიდა. უცებ სიბნელეში ალის ენა ავარდა, — ჯერ ერთი, მე-
 რე ორი და ათი. ის ალი სწრაფად გაიზარდა, გაიშალა და მთელ სახლს
 მოედო.

ძილებმა კვლავ ყმილი ასტეხეს. გომურიდან საქონლის საცოდავი ბლავილი და დათეების ბლუელი მოისმოდა.

ცამდის ავარდნილი ალი იმ ტაფურს და ტყის პირს დღესავით ანათებდა. ხმელ სახლს ჭახჭახი, კრიჭინი, ლაწალუწი და ტკაცატყუი გაჰქონდა.

უჭულო და გაწეწილი პავლე სახლის გარშემო დარბოდა, გრძელ ხელებს ფრთებივით იქნევდა, მუხლებზე იცემდა და ყვიროდა:

— ბიჭო გოგიავე! ბიჭო ნიკა-ავ! მიშველეთ, ბიჭებო! სადა ხართ, შვილებო-ო-ო! დათა ტყე-ტყე გომურს მიიპარა და, როცა პავლე სახლს მიეფარა, გომურის კარს ეცა და კარი დროზე გააღო. საქონელი კუდაყრილა გამოცვივდა და ბლავილით ტყეში მიიფანტ-მოიფანტა. დათეებმაც თავს უშველეს.

დათაც ტყეს შეერია და ქუდ-მოვლევჯილი სოფლისკენ დაეშვა. დაგეშილმა ბოღრიამ და ყურშამ დაფანტულ საქონელს ისევ თავი მოუყარეს და ერთ-გულ პატრონივით დარაჯად დაუდგნენ.

პავლე მეორე დღეს სოფელში ჩაიყვანეს...

დადის მას აქეთ კარ-და-კარ, ქალებში, ვენახებში, ხევ-ხუეებში,—დაგლეჯილ-დაფლეთილი, გაბურძგნული, ფეხშიშველი, უჭულო და ქუჭუყისგან შექმული. დადის და ვისაც დაინახავს, ზედ მივარდება და ჩახლენილი ხმით მიაძახებს:

— ჩემი ბიჭები ხომ არ გინახავს?

ზოგი მარცხნივ მიუთითებს, ზოგი—მარჯვნივ.

პავლეც ხან აქეთ გარბის, ხან იქით, და დღე და ღამ ეძებს თავის შვილებს.

ზოგჯერ ღამის მეზრეებს ფეხაკრეფით თავს წაადგება, ან დაგვიანებულ მგზავრს გზას გადუღობავს, ან ვინმე გლეს ეზოში მიუვარდება, ლანდივით თვალწინ აეტუზება და პირში მიახლის:

— ჩემი ბიჭები ხომ არსად გინახავს?

ხოლო ზოგჯერ, როცა დაღამდება და ყველაფერი ძილში შვევა, ხან გაღმა ჭალიდან, ხან ზემო ჭალიდან, ხან ჭილაანთ ხევიდან, ან რომელიმე ვენახიდან სოფელს მგლის ღმუილივით მოსწვდება ხოლმე პავლეს უიმედო, სასოწარკვეთილი და სევდიანი მოწოდება:

— ბიჭო ნიკა-ა-ა! ბიჭო გოგია-ა-ა!

ხარბონ ვარდოშვილი

სივრცეები

ცას ვეუბნები:
 სახეს ნუ მიცვლი —
 აქ სამარეა.
 მე ეხლა არ ვარ დაშლილი ნისლი
 ეხლა ქარი ვარ!

ქარი ვარ მძაფრი, ფრთათა შრიალს
 ვესვრი მზის თვალებს,
 და მიხარია როს გაშლიან
 ელვები ალვებს.

როს სივრცეები ცეცხლის გველად
 დაიტრიალებს.
 და მე მიფრინავ უზოგველად
 როგორც ხრიალი.

მოჩვენებები დაფეთებით
 ჩემთან წივიან,
 და მეწამული ნაფლეთები
 თავს დამცვივიან.

ვარ უეცარი განათებით
 შუქთან მისული,
 ქვევით მიწაა განათელი
 და დანისლული.

სიმაღლეები თეთრი ბოლის
 მახვევენ რკალებს,
 და მე მივყვები ჩვეულ თრთოლას
 და სიკანკალეს.

მშვიდობით მიწავ—ბედის ჰუნე
 დღის გადარევა!
 ხმები აუშვი მოგუგუნე
 ეხლა ქარი ვარ!

სოლომონ თავაძე

რიჩრახევი

მე—რიჩრახევის ცეცხლთა აღმურით სულდაგუბული
 ამოველ მაღლა და სივრცეებით გადაბუგულით
 ისევ შენ გიხმობ, იღუპალებით სავსე ნათელი:—
 ბურუსი მწვავე, დამდგარი მტვერად, გადმოარღვიე,
 რომ ავაფეთქოთ ჩვენ ზღუდეები და გადავთელით
 მიჯნა მაღალი, მძიმე წამების აღს რომ აღვივებს...

გადავწვით ყველა ზღვის ზომალდები... ყოფილ კუნძულებს
 არ ძალოდსთ შეველა, და აღარც ველტვით განელილ ნაპირებს,—
 საგოდებელად დარჩათ უძღურებს—
 ჩვენ რომ ბრძოლებით მიდამოები ვადვინადირეთ...

ვიყავით მთერალი ახალი ღმერთის აელვარებით,
 და შენი ზუჭი ქარტხილების იყო მშვენება.
 ჩამოვანგრიეთ მრავალ ღამეებს ჯადო-ქარები,—
 და უბსკრულეებზე გადაქენება
 აწყვეტილ რაშით—
 ნისლში და ქარში,
 სისხლი და ალი რომ ენთებოდა წითელ ენებად,—
 მარად წინ სრბოლით შეღალადებდა სხვა გათენებას...

და მე—პოეტი
 ბრწყინვალე რწმენის სხივით მოსილი
 ამოხოქრებულ მძვინვარე ბრბოში მუდამ ვპოვებდი—
 რომ იყო ერთხელ ქრისტე მართალი და ქედმოხრილი...

აორთქლდა ლოცვა
 და განიავდა ზმანება ნაზი,
 მიწის წიაღში წარღვნათა ცეცხლის ზვაგი ჩამოწვა
 და ამოიგოს იგი მსხვერპლების სისხლიან ბრაზით...
 და ამ ქაოსში, შემორკალული
 ბნელ ნაპრალების გაუალოებით,
 გაჰქრა ოცნება და სიბრალოლი...

და სინამდვილის თვალეზ-ამღვრულ იდუმალობით
 სულ-გადამწვარი
 მე გადავეფი ცხელ რიქრაქების სისხლიან თქეშში,
 და აფერფლებულ ძვალთა ნაცარი
 (სვავსა და ყორნებს რომ აღარ დარჩათ საკორტნად ლეში),
 გადამენისლა შავად მე მზერა...

და ჯოჯოხეთის ახალ იერიით
 მიჰქრის დღეები მეწამულ ჩქერად—
 რაც არ უხილავს წამების პოეტს—ალიგიერის!..

აქ თავისქალებს მეოცნებეთა ლოკავდა ძალი...
 ახალი ღმერთის ძიებით დაღლილს
 ნთქავდა თხრილები
 და ეხვევოდა ხარბად მღიღები...

ეს ეშაფოტი ცოდვილი რწმენით ნაჭედი არის.
 ბნელ ღამეებში ელვები ჰპირავს...
 ვინ იცის, რამდენ მსხვერპლებს შესწირავს,
 რომ მიაღწევდეს აღთქმულ მანძილებს დაჭრილი მგზავრი...

მეტად ხსნა მაინც არ გვიწერია:
 დღეების მწვავე ფერისცვალება
 ნისლია მხოლოდ და ნამქერია
 აზღვევებული მძლე გრიგალებად.
 უნდა გაირღვეს ცეცხლის ფარდები,
 და დედამიწის ახალ რუქაზე,
 უცხო ელვებით ვანაშუქარზე,
 ზეცის კალთებით
 დაეშვას მადლი და ნეტარება,
 რომ გაჰქრეს ჯანლი ცად აღმართული უღეთო კარება!

ჰოი, შორეულო! ამ რიქრაქების ცოდვილი შვილი,
 თუ ვერ დაგვეცალდა ნაპირზე მისვლა,
 შენსკენ ოცნებით გადმოფრენილი და გულ-დაჭრილი
 მოგელანდები სისხლიან ნისლად!

მარიჯან

ვეფხისტყაოსნი

ყავა. ქებაბი და ბანანები.
აღმოსავლეთი სურვილს აბასრებს.
ვარდის სურნელში გავებანები
და შზეს ჩოხიდან ჩამოვხსნი მასრებს.

მე შენს თვალებში ღამე ჩავლურსმე.
დაოკდა გული ზღვისფერ ქაფებზე.
შუალამემდე ღიმილით უსმენ
შენს განმარტებას თეჯლისს—გაფებზე!

მაღალი შუბლი და ქერა თმები.
სევდა სამფერი. თავდავიწყება.
მოგზაურობა. კუბე. ატმები—
მე არაფერი დამავიწყდება.

ვარლამ რუხაძე

ნოემბრის ქარში

აიწყვეტს აღვირს ნოემბრის ქარი,
 აჭიხინდება ვერაზე უინით,
 შვიბერტყს ფაფარს ხილზე სიჩქარით
 და დიდუბეში გამართავს ჯირითს.

აქვითინდება ხეივანთ ჯარი,
 ქუჩა ფოთლებით დაიფარება
 ჩამწედება გულში ბუნების ზარი
 და, როგორც სარკე, გაიბზარება.

მეწვევა ფიქრი სულის მძეძავი,
 თანვე მოიტანს სევდათა კოცონს,
 და ურცხვად, როგორც ქალი მძეძავი,
 გადამეხვევა და გადამკოცნის.

და, რომ გავექცე ფიქრს მოძალადეს
 გავყვები ქუჩას, სახლებით ვაკრულს,
 ხან მტკვარს ვეწევი, ხან ნაძალადეს, —
 ხავერდის მკერდზე ბაია დაკრულს.

მომეგებება ნოემბრის ქარი,
 კუდიანივით დატრიალდება,
 კორიანტელი ადგება ჩქარი
 და ყველაფერი გამტვრიანდება.

ს. ფაშალიშვილი

უკვდავები

ჯანლის ჯარები ებრძოდა ქარებს
და მზე ვეფხივით ყალყზე ღვებოდა:
მე ავდიოდი მაღალ მწვერვალებს
და სული ცეცხლში იძირებოდა.
სიმღერა ჩემი სივრცეებს ნთქავდა
და ნაკვალევი ჰლუნავდა ქედებს:
მარადისობის ავხადე თარდა
და მზეებს იქით გადავიხედე
და უკვდავება ვიხილე მაშინ—
საკუთარ სულის მზის ამოსვლაში:
ცეცხლის მახვილი გატყდა მინაში
და გრიგალები ადგა ჯოკებათ—
დაიმსხვრა ზეცა; და ჩემს წინაშე
მე ვნახე ღმერთის წამოჩოქება!..

სანდრო შანშიაშვილი

VITA NUOVA

I

ჩემში— ჩემს იძით

„უფირგინო ზღში დადის, გაცრეცილი როგორც ლანდა“.

ვინ არაკუნებს ამ ციხის კარებს?
 ან ვინ იძახის ძველ გმირთა ვეარებს?
 ვინ მიხმობს გარედ? ვინ მამბოროტებს?
 ქარი ხომ არ სტეხს ძველ მუხის ტოტებს?

— მსახურო ჩემო! არ გესმის? ადე!
 ნუ თუ დაგხურეს გრძნეულის ბადე?

რჩეულმა გმირმა გზა თუ არია,
 ან იქნებ უცხო მას გვირგვინს სტაცებს?
 მაშ ერთხმად ეს რა გლოვა-ზარია?
 ან რა აღელვებთ ჭალარა კაცებს?

იქნებ ანაზღად მტერი დაგვეცა?
 ალაში ჩვენი წმინდა დაკეცა?
 ჩემთან აფრინეს შიკრიკი თადე!
 — მსახურო ჩემო! არ გესმის? ადე!

იქ ვილაც ამტვრევს გაცრეცილ მინებს!
 ვერ გადმოუვა მოაჯრის რკინებს.
 უხმე თეთრ დარაჯს! ვილაც დამციინის,
 რომ მე ამ რიგად შემიპყრო შიშმა:
 ჩემში იმტყუნა რაინდის ჯიშმა!

ციხის კარებთან ვილაც სდვას შავად,
 სხვას არვის ენდო, ნახე შენ თავად:
 — მსახურო ჩემო: არ გესმის? ადე!

უცნობი ხელი ფარდას აბრუნებს
 ქრუანტელს მივლის, გრძნობას აბრუებს.
 მსურს დაეუყვირო და ხმა მიწყდება.
 მსურს რალაც ვკითხო, მსწრაფლ მაღიწყდება!
 — მსახურო ჩემო! არ გესმის? ადე!
 ხომ არ დაგხურეს გრძნეულის ბადე?

ციხის კარებთან ჯერ არ ნახული
 შავის პირბადით სდვას დათალხული,

ჩემსკენ მოიწედის ნაცრისფერ მკლავებს
 და თან ქვითინებს, ისეველებს კავებს!
 ვინ არის იგი? ან რაზედ ჰგოდებს?
 კიდევ ჩემს გარდა ვის ალაშფოთებს?
 ჩემს ობოლ ბალში ქარი სტეხს ტოტებს,
 შავს ამბავს მოსთქვამს და მამბოროტებს!

II.

სიკვდილი სარკეში

შემომეჩრდილა თამბაქოს ბოლი!
 ჩემის სახის წინ გაავლო ზოლი!
 ამ დროს ოცნებამ ვერვინ მიჩვენა სხვა ჩემი ტოლი...
 ჩემს გონებაში სხვა და სხვა ხსოვნა მთლად ამერია.
 ბოლი კი თეთრად თავს დამტრიალებს, როგორც ფერია.

მსურდა მეფიქრნა ან წარსულზე, ან მომავალზე...

თვალი შეჩერდა უცნაურს რკალზე.
 მალლა არ მიდის: ჩემ წინ გრძელდება...

შეიკუმშება, ისევ თხელდება...

შემდეგ სიფრთხილით შემომეხვია, შემომეზუნდა:
 თითქოს მოველი რალაც სასწაულს...

გრძნეულსა ვისმეს თუ რაბა უნდა—

მე რა შევიტყო ბოლის ნიშნებით?

ეს! ვიცი! მისებრ ვჭრებით, ვიშლებით!

ვფიქრობ და ფიქრი მევე მლალატობს!

სჯაჰვავს ერთსა და იმავე კალაპოტს?

ჩემ წინ სარკეში მე უნდა ვჩანდე,
 სულით თუნდ არა, მას სახით ეგავდე,—

მაგრამ ჩემს ნაცვლად ბოლის რკალებში,

თეთრი სიკვდილი სდგას ჩემს სარკეში

და მიცქერს იგი მკვეთრად თვალებში,

ჩემებრ თამბაქოს მძიმედ აბოლებს.

ისიც ოცნებას თვის გულს აყოლებს.

შეეკრთი, რა ვნახე ის ჩემი სახე,

წამოვდეგ, გული ზედ მივაჯახე.

ვერძნობ: ჩვენ ერთმანეთს არას დავუთმობთ,

ჩემს მოფიქრებულს იგი ასრულებს:

მითხრა: შენი ვარ! მე შენს სარკეში

გარდავქმნი ხოლმე ყრმებს და ასულებს!

შალვა დადიანი

უბედური რუსი

თავი მეორე

დაკბაზობა თამარისა.

3.

ორი ახალგაზრდა რაინდი მიმდგარიყო ერთ ბუმბერაზ და ახოვან სვეტთან, რომლის კოზმიდიც სადღაც მალლა იღუპებოდა.

უცხოთ მოხრახნილ კოზმიდზედ დიდი თალის ბოლოები იყო ჯვარედინათ დაყრდნობილი და ეს სვეტიც ერთ-ერთ ბურჯად უდგა თავზე დაწოლილ სიმავრეს.

სვეტი სრულიად მოხატული იყო ქართველ ხელოვანთაგან.

მთავარ შუა ტანზე გამოსახული იყო თამარის მამის, გიორგი მესამის ერთ-ერთი ლაშქრობა.

მავრამ ისე ხერხიანად იყო ნახატი შეთხზული, რომ ნაღებავი კი არ ეტყობოდა, გეგონათ თვით ქვები ბუმბერაზ სვეტისა გამოიტყოდა ამ ფერთა გარიგებულებას, ამ სიმწყაზრეს სურათოვნებისას, თვით აზრს მხატვარის შემოქმედებისას.

ნახატი ირგვლივ უვლიდა მთელს სვეტს და ჩარჩოთ კი, ზემოთ და ქვემოთ შემოვლებული ჰქონდა მეტად წმინდათ შესრულებული არშია, აქ მოხატული იყო: ქართული დროშები წმინდა გიორის გამოსახულებით, ბაგრატიონთა გვარის ნიშანი: ქნარი დავითისა, საქართველოს სასოება და იმედი ქრისტეს წმინდა კვართი, ოროლები, შუბები, გურზი და ლახტები, ისრები, მშვილდ-კაპარქები და სხვა საომარ იარაღთა კონა.

სვეტს ნაზი სინათლე უცხო შარავანდედად მიღვამოდა.

ეს შუქი სინათლისა მოდიოდა განის კედლებში მალლა ატყორცნილ ვიწრო, მავრამ უცხო ნაკეთიერების სარკმელთაგან.

უხვად იყო ირგვლივ კედლებში ისეთი წერწეტა, კამაროსანი სარკმლები.

ამიტომაც მთელს დარბაზში რაღაც მყუდრო ნათელი სუფევდა.

დიდი იყო დარბაზი.

ერთი კუთხიდან თვალი ძლივს სწვდებოდა მეორე კუთხეს, მაგრამ იმავ დროს ის შორეული კუთხეც თითქო თქვენი მახლობელი იყო.

ამ ჟამად ხსენებულ ორ რაინდს გარდა დარბაზში ბევრნი იყვნენ სხვებიც. მაგრამ სივიწროვით მაინც არვინ წუხდა.

ხოლო არც თუ შიში მარტოობისა, ხალვათობისა იპყრობდა ვისმეს.

დარბაზში უცხო რამ შრიალი გაისმოდა, თითქო ნიაფია, ნაზი რამ სიო, რომელმაც ტურფა ყვავილებს და ხასხასა მობიბინე ბალახს თავზე გადაურბინაო.

ეს—შრიალებდა ქალთა სალუქი სამოსი, ვაეთა მსუბუქი ყურთმაჯები.

იქა-აქ ხმლისა და სხვა მოქვილი იარაღის ჟღარუნიც გამოკრთებოდა.

ზოგჯერ ჯავშნოსანთა შეჩხარუნებაც მოდიოდა სასმენელს. უხვად იდგნენ საჭირო კარებთან და სხვა დანიშნულ ალაგას მთიული გოლიათები.

რაკარკებდა და ჩხრიალებდა თითქო მთის წყარო.

ეს—ნელად საუბრობდნენ მანდილოსნები, დარბაისლად ბაასობდნენ ხანდაზმულნი და ვაჟი-კაცები.

ზოგჯერ სადღაც, თითქო შეხლტაო წყლის ჭავლი: ქალწულის გაეცინა, ჩიიკისკისა, სული მოითქვა, შეტრიალდა ვერცხლისებური ბგერა და...

კვლავ წელი წკანწკარი, უცხო შრიალი, ნიაფი, სიო.

დარბაზში მყოფთა სახე მხიარული იყო, მოციხარი, სილაღის მჩენი.

თან ეტყობოდა ამ სახეებს მოლოდინი. ეტყობოდა ჯერ არ მომხდარიყო.

ის უმთავრესი, რისთვისაც თავი მოეყარათ.

გული კი ფანქვალეზდა, სისხლი ჩქროლავდა ახალგაზდების.

მოხუცები არ ამჩნევდნენ, მაგრამ სიახლის და უნახავის მოლოდინი მათაც აცთუნებდათ.

— მაშ არ გინახავს?..—

ეკითხებოდა სვეტთან მდგარი რაინდი ერთი მეორეს.

— ვერა, ვერ ვნახე.

— ოო, უცხო ჰაბუკია... ფრიად კარგი სანახავი. დადიანს ჰყავდა წუხელ. მეც იქ ვახლდი მსახურთ-უხუცესს.

— რას ამბობ, მართლა?

— მერწმუნე. დიდად მოუღბინა დადიანმა. მშვენიერი მგალობლები, ვგრი-სელნი ჰყავდა. კლარჯეთიდან მოცეკვავენი...

— მანდილოსნები არ ბრძანებულან?

— აბა საიდან?! ჭალბატონი ნათელა, დადიანის მეუღლე აქ არ ბრძანდება ამ ჟამად. ლიხთ-იმერეთს გადასულა პაწია შერგილის ძიძის სახლში.

— მაშ მარტო მამაკაცები იყავით?

— დიალ... ეტყობოდა რუსის უფლისწული ნასიამოვნევი დარჩა... მხოლოდ ერთი რამ შევამჩნიე.—

— ჰო, რა, რა, თუ გიყვარდე?

— ღვინოს ეწყობა.

— ეეჰ, ღვინოს კი არა!..

— სარწმუნო იყავ! მხოლოდ მე იმას ვამბობ: ახალგაზრდაა ჯერ სულ. რა იცი აბა რუსმა ჩვენებური ღვინის ამბავი... ეგეც ბავშვია, მოეწონა, ღვინომ ჩაიტყუა და...

— მოეკიდა?

— ახლა როგორ? კარგი კაცი კი არის ვილაც ახლავს.

— ვინა?

— აი მოხუცი რუსი, მაგის გამზრდელია თურმე... ისიც დიდი თავადი ყოფილა...

— მერე რაო?

— ბევრი უშავლა... მათებურად ბევრი რამ, ეტყობოდა, ტუქსევით უთხრა. მაგას კი თანდათან ღვინო ეკიდებოდა... ჯერ სიცილით პასუხობდა რალაცას შემდეგ გაიბუტა და ბოლოს ტაბლაზე მუშტიც კი დაჰკრა... ოო, რამდენი იცინა დადიანმა... დიდი კაცია! ისევ ის მოეფერა, იმ რუს გამზრდელსაც უთხრა, რა უშავს, ნებას მიუშვიო! გამზრდელიც დაჰყვა მასპინძლის ნებას...

— ვინ უთარგმნიდა?

— ყივჩაყი შარაგანი.

— მერე?

— ისე დაგვეთრო, ისე დაგვეთრო, რომ...

აქ მოსაუბრემ თავი ახლო მისწია მსმენელისაკენ. იმანაც ყური მიუ-
ახლოვა.

— ხელით გავიტანეთ... უგრძნობელი!

— ეე, რას ამბობ?!
— მართლა.

ორივემ უხუმარის, გაკვირვებულის და თან დარწმუნებულ სახით ერთი მეორეს თვალი გაუყარეს.

ერთ ხანს იყვნენ ასე შეჩერებული. შემდეგ ერთს ნელა გაეცინა:

— კარგი არ იქნება ჩვენი მეფე მთერალი... ჩვენი მეფე ხელით გაგვეყან-
დეს?!

მეორესაც გაელიმა, მაგრამ უეცრად მოკრძალებით ვილაცის წინაშე თავი დახარა...

მათ უახლოვდებოდა ერთი საგანგებო ვაჟკაცი, უზარმაზარის ტანისა; მაგრამ ეს დიდი სხეული ისე იყო თანაბრად ჩამონაკეთული შესაფერ მხარბექთან და სახე-პირთან, რომ საამურ შთაბეჭდილებას სტოვებდა.

ეტყობოდა ჰალარა ერეოდა შესახედაობით ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ვაჟკაცს. ეს უფრო მის მსხვილსა და გრძელს წაბლისფერ ულვაშებს დამჩნევოდა; ეს იყო თამარის განთქმული მეომარი ზაქარია მხარგრძელი.

ესეც ამ ჟამად სადარბაზოდ იყო მორთული და ჩვეულებისამებრ საომარი აბჯარი არა ჰქონდა ასხმული. ერთი სპილოს ძვლის ტარიანი საშუალო მოყვა-ნილობის ხმალი ერტყა და ამ ჟამად ეს იყო მისი „საომარი საჭურველი“.

— სალამი მოყმეთ!—

დარბაისლურ ბოხის ხმით მიმართა ზაქარიამ.

მოყმეები განკრძალვით თავ-დახრილნი იდგნენ.

— რაზედ საუბრობდით?

ეხლა აიღეს მხოლოდ თავი. ერთმა მოახსენა:

— აი რუსის უფლისწულზე... მეგობარს უნახავს და...

— მართლა? ხომ მეგეწონა?

— საუცხოვო მოყმე ბრძანებულა...

— ჰო, ეგრე მოსწონს ყველას. გუშინ კიდევ კათალიკოსს ვახელით და კათალიკოსმა დიდად მოიწონა...

— მართალია, ბატონო ზაქარიაე, რომ ჩვენი ბატონის მამიდას, მეფეთ-მეფის თამარის აღმზრდელს, რუსუდანსაც, წარუდგა რუსთა უფლისწულიო?

— მართალია, მოყმე, მართალი. დიდ ქალბატონ რუსუდანსაც მოეწონა... ეტყობა ბედი უღიმის ამ გიორგი რუსს...

— გიორგი რუსს?.. მომიტყევე, სარდალო, და მე ესე გავიგე, თითქოს სხვა სახელი ეწოდებოდეს?

— ჰო, მართალია?.. მათებურად იურა თუ იური რქმევია, მაგრამ კათალიკოსმა გუშინვე ბრძანა: ჩვენ გიორგი უნდა ვუწოდოთო. ერთი რომ კათალიკოსს გადაწყვეტილი აქვს—მეფედ ეგ უნდა დავსვათ. ამიტომ გიორგი ბედნიერი სახელია და ქართულ სულსა და გულსაც უფრო ეთვისება. თამარის დიდებულ მამასაც გიორგი ერქვა; მაშნუ მოვსპობთ ჩვენი ტახტის ნუგეშად ამ სახელს და მეორე ეს მათებური იურიც ჩვენებურ გიორგის უდრის. მათი საქრისტიანო ეკლესია ჩვენებურ გიორგობას დღესასწაულობს იურის დღესაო.. ესე ბრძანა.

— ჩინებულია, სარდალო...

— რაკი კათალიკოსმა ბრძანა, ეგრე აჯობებს უთუოდ.

დაუდასტურეს რაინდებმაც.

— ეხლა მხოლოდ რას ბრძანებს თვით პირიმზე... ეს არის საგულისხმო...

— არა ვიცი თ რა, ზაქარიაე, თუ რა აზრს ადგია თვით თამარი.

— ვინ შემძლებელ არს მისდა მიხვედრად თუ რას განიცდის ჩვენი ღვთაება.

დარბაზს თანდათან შემოემატნენ.

ხმათა ბგერანი უფრო შემჭიდროდნენ, უფრო გასუქდნენ.

მობრძანდა თვით ამირ-სპასალარი, ზაქარია და ივანე მხარგმელის მამა, ღრმად მოხუცებული სარგის არღუთაშვილი. მას თან მოჰყვა ახოვანი ქარმაგი მოხუცი, ნაცვალი სპასალარისა გამრეკელი-თორელი.

უეცრად დარბაზის ერი თითქოს შექუჩდა. მღუმარებამ მოიკვა ყველანი.

მთავარ შემოსაველიდან მოდიოდნენ მსახურთ უსუცესის ვარდან დადიანის წინამძღოლობით უფლისწული იური, საქართველოში აწუქვე გიორგით ხსენებული, მისი გამზდელი კუხმა რუსი, შორი ახლო ზანქან ზორაბაბელი, ყიფიყათა უფროსი შარავანი და დამხედური საპატიო ამალა.

უფლისწულს რუსული, ძველებური ფარჩის ჯუბა ეცვა, თვალ-მარგალიტით მოქედილი, შვინდისფერი ხავერდის მავარი საყელო, წითელ და ლურჯ

ფერად შეღებილი, ტყაყის ამომწვარი, მალალ-ქუსლიანი ფეხსაცმელი და წელ-ზედაც აღმოსავლეთურ იერის მახვილი. თავზე არა ეხურა-რა; იცოდა, რომ თავ-მოხდილი, ოქროს ხუჭუჭ-თმებიანი უფრო მშვენიერი იყო.

ის მზიარულად შემოდიოდა დარბაზში.

კუზმა რუსი კი სამხედროდ იყო გამოწყობილი. მწვეტიანი მუზარადიც კი ეხურა და ესე მორთული მართლაც ვაჟკაცურად გამოიყურებოდა.

„მართლაც საუცხოვო მოყვება“. „ღირსეული ჭაბუკი ყოფილა!“ „ის ვილა არის? რა ვაჟკაცი ყოფილა!“ „სულ გათეთრებულია, მაგრამ ხნიერი კი არ უნდა იყოს.“ „გამზრდელია“. „რომელზე ამბობ?“ „აი მეკრძზე თეთრი ულვაშები სცემს“.

ეტყობოდა რუსები მოეწონათ.

დადიანმა ერთ საგანგებოდ განმზადილ ტახტთან მიიყვანა უფლისწული. გზა და გზა დარბაზს მყოფნი ზრდილობით თავს იხრიდნენ სტუმრის წინაშე. იური-გიორგიც იქით-აქეთ სიამოვნებით იხედებოდა. თავი კი არავისთვის არ დაუქრავს. ყელ-მოღერებით მისდევდა დადიანს.

ზოგიერთს გაუკვირდა: რატომ თავის დაკვრით არ გვიბასუხაო? მაგრამ მეორენი უხსნიდნენ, რომ უთუოდ მათს ქვეყანაში სხვა წესია, აქაური არა იცის-რა და ჩვენს წესს, არაფერია, ადვილად შეითვისებსო.

იური-გიორგის დაეტყო, რომ მოეწონა საქართველოს კეკლუცები.

კუზმას გადაუჭურჩულა:

— რა ლამაზები სცოდნია ამ ქვეყანასაო!

კუზმას გაშლილი სახე მოეღრუბლა და ზრდილობიანად, მაგრამ მაინც ტუქსევით უთხრა:

— კარგია ერთი, შენ გაზრდას, დინჯად იყავ...

ვერა ხედავ რა პატივით და ზრდილობით მიგვიდეს! სიღარბაისლე გმარ-თებს... ხომ ამჩნევ რა დიდებული ხალხიც ყოფილა! აქ სიყმაწვილე არ გამო-ვადგება... ვაი რომ მამა-შენმა ვერ მოასწრო შენი სახელმწიფოდ გამოზრდა... ბევრი რამ არ იცო... იყავ ზრდილობიანი, თავაზიანი და დინჯი... უმთავრესად არაფერი არ გაიკვირო... როგორც დავარიგე, ისე მოიქეც, თორემ კიდევ შე-მარტყვენ...

იური-გიორგიმ გაბუტვით გადმოხედა.

— ჰო, კარგი, აღარ ვაეხსენებ, რაც მოგივიდა წუხელის. მხოლოდ გახ-სენებ, რომ თავის შეკავება გმართებს... გახსოვდეს, რომ ამ წუთზეა შენი ბედი და უბედობა დამოკიდებული... და განა მარტო შენი? ხომ გახსოვს რაც არის ჩვენი მიზანი: დიდებულ იმპერიის დაარსების ბედ-იღბალიც... ეს არ ვანიშნობო ფიქრისაგან... არც ამათი პატრიარქი, გუშინ რომ ვნახეთ; არც ის საპატრიო მან-დილოსანი, შენი საცოლოს აღმზრდელი რომ ყოფილა, მისი მამიდა, აი ისეთის დიდის ამბით რომ მიგვიღო; არც ეს სხვა რაინდები, გარს რომ ესრე გველე-ბიან... არც ერთ ამათ არ შეუძლიან შენი ბედის გადაწყვეტა. ისევ ის, თვი-თონ, აი ვისთანაც ვართ დღეს საღარბაზოდ... იმაზეა ყოველივე დამოკიდებუ-ლი... ხომ გაიგე, რომ დიდ გონიერს ვისმე ამბობენ. უნდა ეცადო იმას თავი

მოაწონო და როგორც რამდენჯერმე გითხარი, რამდენათაც მე შევიტყვე—ისე ვერაფრით ვერ მოაწონებ თავს, როგორც სიღინჯით, თავის დაჭერით და მოკრძალებითა...

ამას ყოველივეს კუზმა-რუსი მტუქსავეს კილოთი, მაგრამ სახის თავაზიანი გამომეტყველებით გადმოსცემდა, რადგან მართალია დარბაზში მყოფთ ზოგიერთს გარდა მისი არა ესმოდა რა, მაინც ეშინოდა სახეზე არ შეემჩნიათ საგანი საუბრისა.

იური-გიორგი კი ეტყობოდა ყურს არ უვდებდა. მის თვალებს მოეძებნათ საგანი ქერეთისა და ამას დაეპყრო.

მანდილოსანთა შორის შეემჩნია აბულასანის კეკლუცი მეუღლე და მას მიშტერებოდა.

ქალის თვალებიც მისკენ იყენენ გაისრული.

ორივენი ჩამბოდნენ უთარგმანო, იღუმალს, მაგრამ ჟრუანტელის მიმგერელს, გულის ამჩქროლებელ თვალებით საუბარსა.

ზ.

კუზმას ყიფიყამა შარაგანმა მკლავში ზრდილობიანად ხელი ჩაავლო:

— როგორ მოგწონს დარბაზი? გინდა ცოტაზე გავიაროთ?

კუზმა დაეთანხმა.

— ეხლა დრო არ არის სასახლის დათვალიერებისა, მაგრამ ზოგ რასმე მაინც დავანახებ... ეგერ ხედვე, სიღრმეში ათასფრად რომ ბრწყინვალებს, თვალსა სჭრის მისი ელვარება. ეგ სამეფო კარებია მთლიან ოქროსაგან ჩამოსხმული და შიგ ძვირფასი თვალმარგალიტი უზის. თუ ძალიან ახლოს არ მიდი, ისე მოხერხებულად ადგია აი ამ ყელ-მოდერებულ სარკმელთაგან მონადენი სინათლე, რომ ძნელი დასანახია, ბრჭყევილებს. ახლოს კი ამ ჟამად არ მიისვლება. წესია ეგეთი. და არც თუ ნება დაურთველად მიგიშვებენ. აი ის ორი მღვევი კაცი, დარაჯათ რომ იქით-აქეთ უდგანან მეფის ბჭესა... რაო? შენ ცოცხლები არ გეგონა? ოქროსაგან გამოკეთილსა გვანან? ეგ მათი საზეიმო სამოსია და მართლაც ასე გგონია ამ კარიბჭის ვაგრძელება არისო, არშია... არა! ეგენი ცოცხლები არიან, ქართველები, სვანეთიდან. თამარს დიდად უყვარს ეს მთიულები. ერთ-გულნი არიან და ღონიერები და ესეთ საპატიო სადარაჯოზე უფრო ხშირად ეგენი დგანან. თვით ამ ოქროს კარი-ბჭეზე გამოჩაყეთულია სხვა და სხვა სურათი მფეთთა და საქართველოს ცხოვრებიდან. ქართველებს ერთი საარაკო ოქროს მოქანდაკე ჰყავთ, ბეჭა ოპიზარი ეწოდება. იმის ნახელოვნებია. მაგრამ ეხლა ცოტა აქეთ მოუფხვიოთ...

მიმავალ ყიფიყასა და რუსს დარბაზში მყოფნი ზრდილობიანად გზას უთმობდნენ. შარაგანი კი განაგრძობდა:

— ეს სასახლე, საცა ჩვენ ეხლა ვიმყოფებით, თვით თამარის აგებულია. წელიწადი თუ იქნება, რაც საძირკველი ჩაეყარა ამ შენობას, მაგრამ ისეთის-სისწრაფით შენდებოდა, იმდენი მუშა ესია, რომ არ გაუჭირდათ ასე მოკლე ხანში ასეთი დიდი სასახლე გაემწყაზრათ და ესე კეკლუცად შეემკათ. თუ ვინმე საუკეთესო ხელოვანი იყო ქართველებში—ხუროთ-მოძღვარი, მხატვარი და მქან-

დაკებელი, სულ აქ იყო თავ-მოყრილი და ამათმა შეერთებულმა გეგმამ და შრომამ შექმნეს ეს მოხდენილი, საზღაპრო სამყოფელი... დიდებულია თამარის წინაპართა მიერ ნაშენები სასახლეები აქ, ისანს, ტაბახელას, ქუთაისს, ბედიას, ართანუჯს და სხვაგან, მაგრამ სიმშვენიერით, სიმტკიცით და შემკულობით თამარის ნაგებს ვერც ერთი შეედრება. მართო აქ კი არ აღუშენებია, სხვა ბევრგანაც. აი მთაში, სვანეთშიაც ააგო, ხევსურეთშიაც. მაგრამ ყველას კი, მე გონია, ლიხთიმერ აგებული, გუგეთის სასახლე აჯობებს... ჯერ არ არის დასრულებული... ესლა კიდევ აქვე ტფილისის მიდამოში, დიდებუე ჰქვია ერთ ალაგს, აქ შენდება სალხინო სასახლე... აი პაწია ტაძარი რომ არის ქალაქ გარედ. ხომ შეამჩნიე?... და იცი, რა გითხრა, მეგობარო... მე ბევრი მომივლია ქვეყნები... ზოგი ომის დროს, ზოგიც ისე მშვიდობიანობაში.—კარგა ხნის კაცი ვარ ესლა—გავყოლივარ ქართველებს, აი იერუსალიმში... ოო, იქაც რა დიდებული მონასტრები აქვთ ქართველებს... თავიანთ წესზე ნაშენები... ვყოფილვარ ბიზანტიას, მისრეთს და ერთი რამ შემიმჩნევია, განსაკუთრებით მისრეთში: იქაური შენობები, ბუმბერაზია, უზარმაზარი... თითქო უნდა თავის სიღიადით შევაშინოს და დაგაპყროსო... ბიზანტიაში კი უფრო მოხდენილად არის ნაგები ტაძრები და სრა-სასახლეები. მაგრამ ამ უზარ-მაზარობას ვერც იქ ასცილებიან... თვით განთქმული წმ. სთფის ტაძარი უწინარეს ყოვლისა ბუმბერაზ შთაბეჭდილებასა სტოვებს... აქ კი, საქართველოში, მათთან შედარებით მომცროა ყოველივე, მაგრამ სამაგიეროდ რა მოხდენილია, რა კოხტა, რა კეკლუცი! აი შეხედე ამ არშიას. უბრალო ზოლია ოქროსი... მაგრამ როგორ თავის ალაგას არის, როგორ შეპფერის ამ ვარდისფერ ქვას ფერ-მიღებულსა. და აი თუნდა მხატვრობა იიღე... ეს თამარის პაპა, დავით II... ქართველები იმას აღმაშენებელს უძახიან, რადგან მართლაც და მან აღაშენა და ააღორძინა საქართველო. შესამჩნევი პიროვნება ყოფილა. მე არ მახსოვს, აბა საიდან?! ესლა ხომ 1185 წ. დავით კი 1125 წ. გარდაიცვალა და მე ხომ ჯერ 60 წლის არც კი ვიქნები. დიდი მეფე კი ყოფილა: გონიერი, გამჭრიახი, შემაერთებელი. მცირეწლოვანი ასულა ტახტზე. იმ დროს კი საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილს არაბები ფლობდნენ და ქვეყანა დამონებული ჰყავდათ, მაგრამ ამ იშვიათმა ადამიანმა ისე მოახერხა,—მონობის უღელი გადაუგდო მის ქვეყანას, განდევნა არაბები, დაიმორჩილა სხვა მტრებიც, შეაერთა საქართველოს ყველა ნაწილები, გასწია და გააფართოვა სახელმწიფოს საზღვრები, დაასახლა და მოაღონიერა ხალხი. განაახლა დანგრეული ციხეები, ტაძრები, სრა-სასახლენი, აღაშენა ახალნი... აი ხედავ მხატვრობაზე: მარცხენა ხელში ტაძარი უჭირავს! ეს არის მშენება და სიამაყე მისი მოღვაწეობისა, გაენათის*) მონასტერი... ტანზე... ეგ... ბიზანტიური დაღმატიკა აცვია... ბიზანტიელებს დიდი გავლენა ჰქონდათ საქართველოზე და გონიერი მეფეც დიდად ცდილობდა, რაც კი საუკეთესო რამ იყო ბიზანტიაში, თავის ქვეყანაშიაც გადმოენერვა. ყოველ წლობით ახალგაზრდა ქაბუკებს აგზავნიდა საბერძნეთში, ათინას, სხვადასხვა სწავლისა და მეცნიერების შესაძენად.

*) გელათი.

ისედაც დიდი დამოკიდებულება ჰქონდა... თვით ჯვაროსანთა ომშიაც მიიღო თავის ლაშქრით მონაწილეობა... მისი უმცროსი ძალიც ბერძენთა უფლისწულს მიათხოვა და დუსასა და კომნიანოსთა (კომნენთა) საგვარეულოს დაუნათესავდა...

კუხმა გულ-მოდგინეთ უსმენდა შარაგანს და თან დიდი დავითის გამოსახულებას მოკრძალებით შესტკეროდა. არ მიუხედავია ისე ფრთხილად შენიშნა:

— შენ, მეგობარო, ბევრი რამ გცოდნია... მეცნიერი კაცი ყოფილხარ...

— არა, მეცნიერი არა, მაგრამ... რაც ყოფილა ამ ქვეყანაში და რაც არის, როგორ არ უნდა ვიცოდე... აქ ამ ქვეყანაში უვიცობა სირცხვილია... თითქმის ყველა მწიგნობარია, ყველამ იცის მათი წარსული, მათი ვითარება... ზოგი ხომ ისე დახელოვნებულია ამ საქმეში, რომ ბერძენ ფილოსოფოსთა არ ჩამოუვარდებია. აი, აქ კი მე მოვიკოჭლებ, თუმცა სიამოვნებით ვისმენ ხოლმე მათ დავაპაექრობას მაღალ საგნებზე... ამ დავითის ამბავი კი როგორ არ უნდა ვიცოდე! ეს ჩვენი, ყიფიანების მოვალეობაც კია. პირველი ეგ იყო, რომ საქართველოში მოგვიწოდა და ჩვენ ყიფიანულთაგან როქის სპა შეადგინა. არ გაავგონია?.. ჩვენებური ქალი ჰყავდა ცოლად... როქის სპას კი აქ იმით ეძახიან, ვისაც მეომრობისათვის განსახლვრული ჯილდო ეძლევა, დაქირავებულია...

— ჰო, ეგ ვიცი...

— ჩვენც ამ დავით აღმაშენებლის შემდეგ ერთგულად ვემსახურებით ქართველ მეფეებს. ეგნერიც იმას გარდა, რომ ჯამაგარს გვაძლევენ, ისედაც დიდ პატივსა გვცემენ. ეს ეხლა მეოთხე მეფეა ქართველთაგან, რომ ჩვენ ვემსახურებით: დავითის შემდეგ იყო მისი ვაჟი დემეტრე I, შემდეგ დავით III, შემდეგ გიორგი III და აი ეხლა გიორგის ასულის კარზედა ვართ. სულ პირველად 1118 წელს გადმოუყვანივართ დავით აღმაშენებელსა, სულ 45000 სული, აქვე მოგვცეს ბინა, საცხოვრებელი და რაღა თქმა უნდა, რომ ჩვენგანი უმრავლესობა საქართველოში დარჩა და გაქართველდა. რჯულიც კი გამოიცვალა უმეტესობამ, გაქრისტიანდა. ამიტომ ჩვენ ვერასოდეს ვერ დავივიწყებთ ქართველ მეფეების ჩვენზე ამავს და განსაკუთრებით დავითისას... ოო, ის დიდზე დიდი მეფე იყო...

კუხმა ეტყობოდა უსმენდა, მაგრამ ისევე დავითის სურათს მისჩერებოდა, თითქო ყოველ მხრიდან უნდოდა შეესწავლა ამ საკვირველი კაცის სახე. შარაგანი ნელის ხმით ისევე განაგრძობდა:

— მე ეხლა მიხვდი რათაც მოგვიწვია დავითმა. ქართველები ფრიად შემკული ხალხია, მაგრამ ერთი დიდი ნაკლი ჰქონიათ: თავის-თავის ღალატი. უკეთუ მათგანი ვინმე ზე-წამოიწია და გაღონიერდა, შემდეგ თავს მაღლა იღებს და ურჩობას იწყებს. თვით მეფესაც აღარ ეუბნება. საზოგადო ივიწყებს და საპირადოზე გადადის. ასეთი მდგომარეობა ეხარბება სხვებს და ეხლა ისინი იწყებენ ამავე გზით სიარულს, რომ შემდეგ ერთი-მეორეში შუღლი მოუვიდესთ, ან კიდევ მათი შემეპურებელი ტახტი დაამზონ... სულ ასეა ხოლმე, უკეთუ ტახტზე ღირსეული და მძლავრი პიროვნება არ დაჯდება... ასეთი იყო დავითიც. მხოლოდ მან მისი დიადი გონებით გასჭვრიტა, რომ მარტო პიროვნებაზედაც არ იყო ყოველივე დამოკიდებული. ტახტი უსათუოდ ძლიერი უნდა ყოფილიყო, რომ საქართველოს უღური არ დაცემულიყო და ერთობა არ დაშლილიყო. ამი-

სათვის მან მოგვიწოდა ჩვენ და ესეთმა განსწავლულ ლაშქრის ყოლამ ალაგმა შინაური მტრები. იმას აქეთია საქართველოს დანაწილება და განხეთქილება აღარ მომხდარა... და თუ ვინმე განდგომია, მეფეს და მის ლაშქარს ყოველთვის მოუხერხებიათ მისი დაძლევა და ამ გვარად მთლიანი საქართველო აღარ დარღვეულა... აი რა დიდი საქმეც გააკეთა ამ კურთხეულმა...

კუზმას ცრემლი მოადგა თვალებზე. ეს შენიშნა შარავანმა.

— შენ რა?.. ხომ არ გაგახსენდა შენი ქვეყნის ბედი?..

— ცხონებული ანდრეი ბოგოლიუბსკი გამახსენდა... დიდი კაცი იყო ისიც... იმას კი ვერ შეუსრულდა თავისი საქმე. ეს უფრო ბედნიერი ყოფილა...

— მართალი ხარ, მაგრამ აი მის ვაჟს მგონი არა ნაკლები ბედი მოეღოს...

კუზმა მიბრუნდა.

— მეც მაგ ნუგეშითა ვცოცხლობ...

ჩამოშორდნენ დავითის სურათს. შარავანმა ეხლა მეორე მხარეს გადაიყვანა და თამარის მამის, გიორგი III სურათის წინაშე დააყენა.

— ოო, ესეც ეტყობა დიდი ვაჟკაცი ყოფილა...

შენიშნა კუზმამ, მაგრამ იმდენხანს აღარ შეუჩერებია სურათზე ყურადღება. ეხლა უკვე ერთი კედლის ჩუქურთმას და მურდახლებს ათვალეობდა.

შარავანა კი კიდევ უამბობდა.

— აი, მაგის დროს იყო დიდი ამბოხება... ძმისწული განუდგა, მაგრამ სძლია იმასაც და სახელმწიფოს კეთილდღეობა არ მოშლილა. თვითონ თამარის დროსაც... ოო, დიდი ამბავი იყო... მთელი დასი შესდგა მის წინააღმდეგ... ჩვენები, ნაყიფაყარებიც ერიენ შეთქმულებაში. ეს გიორგი რომ გარდაიცვალა, მაშინ მოხდა... უნდა ვიფიქროთ, რომ ეგონათ ქალია და შევაშინებთო... მაგრამ აქ კი გამოჩნდა პირადი ღირსება თამარისა... მისი გონება-მახვილობა, მისი სათნოება... მერმე დიდებული დამხმარეებიც გამოუჩნდა: ორი საუკეთესო გონება-მაღალი მანდილოსანი... აი ნახვ იმათაც... ერთია რატი სურამელის დედა, ხვა-შაქი ცოქალი და მეორე განთქმულ სამცხელ თავადების, სამძივარების, მშობელი კრავაი ჯაყელი... ამ ორმა ქალმა მშვიდობიანის მოლაპარაკებით დააცხრეს ამბოხება... ეს დაუვიწყარი ამბავია... ამას ოდესმე უფრო დაწვრილებით გაამბობ...

კუზმა-რუსი თანდათან მეტის კრძალვით იმსჯელებოდა გარემოსადმი. ის არ მოელოდა ასეთ სიმდიდრეს, ასეთს წესსა და რიგს, ასეთ საეგულისხმო და თვალსაჩინო პიროვნებათა ხილვას ანუ მათი ამბის გაგებას.

მას მოესურვა მეტის გაგება. გულით უნდოდა ყოველივე გამოეწვლილა ამ ქვეყნისა. სიფრთხილით შეეკითხა:

— ეხლა კი, მეგობარო, ეხლა აღარავენ არის ეგეთი, რომ შინაობაში საფრთხეს წარმოადგენდეს?

— ოო, ეხლა... თამარი იმდენად დიდ-ბუნებოვანი გამოდგა, რომ მთელი ქვეყანა აღმერთებს... ვინ გაბედა ეს მის საწინააღმდეგოდ დასძრას ენაც კი... ან რეები არ მოიქმედა!.. ცოტა ხანია, რაც ტახტზე მარტოთა ზის, მაგრამ არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე საქართველოსი, რომ რაიმე თვალსაჩინო არ მიეძღვნას, არ გაეკეთებინოს... ამიტომაც ყოველი კუთხე მადლიერი ჰყავს და ყველა

მის სულსა ლოცავს... ოო, თუ განგებამ და დმერთმა დააცალა, დიდ ბედნიერებას მოუტანს თავის ხალხსა... თუმცა ისე, რასაკვირველია, ეხლაც ბევრნი არიან მძლავრნი და გავლენიანი სახელმწიფოში... აი ყველაზე უფრო დიდი კაცი, სიმდიდრით და სიმძლავრით მსახურთ-უხუცესი ვარდან დადიანია... ოო, სხვანაირი კაცია... პირდაპირ მეფეა თავის ქვეყანაში, მაგრამ ქვეყანია და ჯერ-ჯერობით ერთგულია თამარისა... რომ მოისურვოს? ოო, დიდი ზიანი შეუძლია მიაყენოს სამეფო ტახტსა...

დარბაზში მყოფნი კვლავ შეინძრნენ. ჩოჩქოლი შეიქმნა.

მწიგნობართ-უხუცესი დიდი ჭყონდიდელი და სრულიად საქართველოს კათალიკოსი მცხოვანი ნიკოლოზი შემობრძანდნენ დარბაზში.

„ისპოლა!“, გაისმა მგალობელთა გუგუნნი დარბაზში.

კუზმა მობედა. მგალობელნი ვერსად ნახა. შარაგანმა აუხსნა, რომ განის კედლებში, მალა, ქორედზე იყვნენ მოთავსებულნი.

ჭყონდიდელი და კათალიკოსი, ნათელის სახით, ორივე მხრისკენ ხელებით ჯვარს სახაედნენ და ისე მეომართებოდნენ.

კუზმამ თავი დახარა.

დ.

ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ კათალიკოსთან ხელზე სამთხვევლად. ეგრევე ჭყონდიდელთან.

კუზმას უკვირდა, რომ ეს ამოდენა ქალი და კაცი არც არეულა ერთი-მეორეში, არც ერთს მეორისათვის გაუსწრია, არც მიხლი-მოხლიან ერთმანეთს. მორიგისით, უფროს-უმცროსობით ნელად ჩამოიარეს, გამოსთხოვეს შენდობა ეკლესიის მამათმთავრებს და ისევ თავის ალაგას დადგნენ.

კათალიკოსი აღვიდა მისთვის მიჩენილ საფეხურიან ტახტზე და მარგალიტით მოოქვილ შავი ხავერდის დალიქზე დაჯდა. საფეხურთან კი მისი კვერთხის მტვირთველი საამური სახის მორჩილი გაჩერდა.

მის მოღმა ცოტა უფრო მომცრო ტახტზე ჭყონდიდელი დაბრძანდა. მასაც მისი მორჩილი მიუდგა საფეხურთან.

ვარდან დადიანმა შარაგანის თანხლებით უფლისწული იური და კუზმა რუსი მიჭვარა კათალიკოსსა და ჭყონდიდელს.

ორივე მწყემს-მთავრებმა სათნოდ მოიკითხეს უფლისწული.

სწორედ ამ დროს ბუკის ხმა გაისმა და მთელი დარბაზი შეშმაშურდა.

თვით კათალიკოსმაც კი გაისწორა პანალია და თოვლივით თეთრ სვეტაკ წვერზე ხელი ჩამოისვა.

მეფის ტახტის საფეხურთან ამავე დროს გამოჩნდა დარბაისელი და გონიერი სახე სკარამანგ-მოსილისა და არვან-მპყრობელის მანდატურთ-უხუცესის ჭიანჭურისა.

მან არვანი ზე-ასწია და მყისვე მამაკაცთა მგალობელმა გუნდმა სავაეკაცო ჰიმნი დასძახა ქორედიდან.

მიმოიბნენ ეს ხმები დარბაზის კედლებ შორის. თითქო სალამი უძღვნეს კედლებზე მოხატულ ქართველ გმირებს და ღვაწლ-მოსილებს, მადლობით შეკ-

ლიმოდნენ ვარემოს, შემდეგ გვირგვინად დაადგნენ თავს იქ მყოფთა და ბოლოს ჩასწვდნენ გულთა.

გუგუნებდა ვაჟაკთა გამონაძახი. იზრდებოდა, სუქდებოდა, ფართოვდებოდა. თითქო ვერ იტევდა ამ ხმებს დარბაზი, მაგრამ არც თუ იზხარებოდა მეტის-მეტე ტლანქი მიწოლისაგან.

შეტრიალდებოდა კრიმინაჟული, 'დაუფურგურებდა ბანი და სულ დინჯი დვრინი ქრისტიანულ სათნოებამდე ჩამოიყვანდა მოძახილსა და დამწყების წარმართულ გამეივანობას.

ოქროს სამეფოს კარები გაიღო.

თითქო გაიელვაო მთელს დარბაზში. მოძრაობისგან ერთომა მოიდღეს ძვირფასმა ქვებმა და კეთილშობილმა ლითონმა.

თეთრსა და ლურჯ ფერებში მოსილნი უცხო ასულნი გამოვიდნენ ამ კარებიდან.

და ამ სისპეტაკემ სრულიად დაჰფარა ბრქვეილა ოქრო.

მოდიოდნენ. თითქო ბოლო არ უჩანდა.

შემოაკალა ამ სითეთრემ, ლურჯში რეულმა, ფართო წრე დარბაზის შუაგულ. იმავე დროს გაისმა უზენაესი ქალთა სავალბელი.

ვაჟნი სდუმდნენ.

ეს სავალბელი-ნამდვილი წარმართული იყო, ოდესღაც სარწმუნოებრივი ჰიმნი, მაგრამ ეხლა საერო, სამოქალაქო კილოდ დარჩენილი.

ამ სავალბელში ქალთა ნაზი ბავე შეამკობდა ღმერთ-ქალს ყამარს, რომლის კოშკიც „ცაზე იყო ჯაჰვეით ჩამოკიდული“. ვილაც თანამედროვე მგოსანს კი გადაეჭლო ამ თქმულებისთვის თავისი ნაწარმოები და ყამარის ქება თამარისაზე გადმოეყვანა.

მსმენელნი იხიბლებოდნენ ამ ნარნარ ხმათა ბგერით.

მაგრამ ავერ ეს სავალბელიც შესწყდა და წინწილათა და ებანთა შექმნეს უცხო წკრიალი.

იმავე დროს სამეფო ტახტის ახლო, მარმარილოს ორ კვარცხლბეკზე შემდგარ ოქროს ლარნაკებს მოლურჯო, ძლივ-დასანახი ბოლი ავეარდა და მთელს დარბაზს მოეფინა მუშკისა და ამბრის სურნელება.

დარბაზში თამარ პირ-მზე შემოდიოდა.

თ.

კუზმა თითქო ამ ქვეყნად აღარ იყო.

მას სიზმრადაც არ მოჩვენებია ამ გვარი რამ, არც თუ საღმე ზღაპრად ჰქონდა განავონი.

— ეს სამოთხეა, თუ ამ ქვეყნად ვარ? —

ფიქრობდა კუზმა და მიწიერი ცნობისმოყვარეობა თანდათან სტოვებდა მას. მისი უმეშვეო ბუნება უკვე მზად იყო კი არ განესაჯა ვარემო ვითარება, არამედ პირდაპირ რწმენად გაეხადა.

ხოლო, როდესაც თამარი პირველად იხილა, თითქო გული ჩაწყდა სამუდამოდ:

— ეს მართლა ღვთაება ყოფილა, ჩვენ საიდან ვბედავთ ესეთი ამაყური ზრახვანი გულს ჩავიდოთო.

თავის თავი სულ პატარად, მცირეთ მოეჩვენა და ვით მზისგან თვალმოჭრილმა, მეფე ქალს თვალი აარიდა. თითქო უნებლიეთ მის უფლისწულს გადახედა.

იური-გიორგის სახე მოლრეცოდა, პირი დაეღო და თითქო არაფერს არ უყურებსო, ისე იყო გარინდული.

კუზმას სისხლი თავში აუვარდა ამ სანახაობაზე. შორს იყო იურისაგან. წესისამებრ სხვა რიგში ჩაეყენებინათ, მაგრამ არ დაერიდა წესიერების დარღვევას და მისი ბატონიშვილისაკენ ანახლად გაიწია.

ბედი!

სწორედ ამ დროს მისკენ იბრუნა პირი იურიმ და სახეც თითქო უფრო გაუსწორდა.

კუზმას აღარ დასჭირდა მისკენ წასვლა: მთელი მისი გამომეტყველება იხმარა და ანიშნა—გასწორდიო.

ეტყობა ისეთი ძალუმი იყო ეს ნიშნება, რომ გაზრდილი მიუხვდა საწადელს და მისმა სახემ უკვე ჩვეულებრივი სიმწყაზრე მიიღო. თვალემაც კი გაუტინეს.

— მადლობა უფალს, ყველას ვბედავთ კვალად მშვიდობით!

ეს იყო თამარის ხმა.

მაგრამ რა ხმა იყო იგი?

კუზმა ეხლა ყურებსაც აღარ უჯერებდა: მტკიცე და ნაზი, ძალდაუტანებელი და ყველასათვის გასაგონი, თან ბგერა ხმისა ნამდვილ მკერდიდან აღმოჩნდარი—მკერივი და კრიალა, უხიწო და შინაარსიანი.

ტახტზე იღვა მეფე-ქალი.

თეთრი სამოსი ეცვა, ლურჯი ფარჩის ოლარითა და სამხრეებით, რომლებიც თეთრის მარგალიტებით იყო მოოჭვილი. თეთრივე გვირგვინი ეღვა ლაქვარდოვან თვლებით მორთული, წვრილ ფირუშების არშია-მოვლებული.

მაღალი ტანის იყო, ახოვანი, ჰაეროვანი. თითქმის სრულიად ახალგაზრდა, უმანკო გამომეტყველების, მაგრამ მაღალ ფიქრსა და ზრუნვას სიღარბისლის იერი უტხოდა შეექსოვა მის ნატიფ სახე-პირისათვის.

თვალემა ჰქონდა უსაზღვრო ღმობიერებით აღსავსე, შემწყალებ და მომტყეველი, მაგრამ იმავ წამს იგრძნობდით, რომ ამ გამომეტყველებას ვერ გაუშინაურდებთ, ვერ გაუტოლებთ თქვენს განცდას, ვერ ჩაითრევთ ყოველ-დღიურ, წვრილმან სურვილებში.

აქ იბადებოდა უფსკრული თქვენს შუა.

ის ყოველთვის მაღლობზე იღვა.

ეს ყოველივე კარგა შეამჩნია კუზმამ და თანდათან მეტმა კრძალვამ მიიპყრო.

თვალი მიმოავლო დარბაზს.

შეამჩნია: იქ მყოფთ თითქო რაღაც გამოუთქმელი სანეტარო ნათელი გადაჰფენოდათ. ყველა თითქო მის მეფე-ქალს შეხაროდა. შეფერფინვით შესცქეროდნენ: ესახელებოდათ და უყვარდათ.

— ვინ არის, რომ თაყვანი არ სცეს ამ ლეთიურ არსებას? თავი არ გასწიროს მისთვის? სხვა მიზეზი რაღა უნდა? თამარი ბრძანებს, თამარისთვის საჭიროა... უნდა შესრულდეს. როგორ ეტყობა ყველას გამომეტყველებას, რომ ამ აზრს ადგანან. სხვა ხატი რად უნდათ, სხვა სალოცავი?.. არა, ჩვენ მავას არა-ვინ არ მოგვანიჭებს... თუმცა...

მაგრამ შესწყდა კუზმას ფიქრთა გვრიობა.

კათალიკოსი რაღასაც ბრძანებდა.

კუზმას არა გაეგებოდა-რა, მაგრამ შეატყო, რომ ეს თუ თამარის ხოტბა და ქება არ იყო, დალოცვა მიიღო იყო.

უცვრად იგრძნო, რომ კათალიკოსმა ის და უფლისწული დაასახელა.

— რუსი! რუსი!

ეს ადვილი მისახვედრი იყო მისთვის.

მსახურთ-უხუცესი დადიანი წინ წამოდგა და იური და კუზმა გაიწოდა. ორივენი წარდგნენ პირი-მხეს წინაშე.

თავი დახარეს.

ხოლო, როდესაც კუზმამ მეფე-თამარს ზე ახედა, ვერაფერი ამოიკითხა მის სახეზე, თავაზიანი გამომეტყველება იყო, მაგრამ მიიწო ტვინში შავად გაუელვა: — წაავაგეთ!

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ი

სუკვილეში ცის კამარაში.

ი.

ზეიმი დასრულდა.

თამარმა სანადიმოდ მიიწვია სტუმრები და თვით კი ისევ მის სამყოფელს დაბრუნდა.

ოთახის კრებამდე მიაცილა ქალთა ამაღამ და შემდეგ მხოლოდ გამდლის და ორიოდ შემუნვარის ამარა შებრძანდა ოთახში.

ოთახის კარის გარეთ ორი ბუმბერაზი მთიული დარაჯად დადგა.

ოთახს დასავლეთის მხრით პაწია ჩარდახი ჰქონდა, საიდანაც მთელი ქალაქი იხედებოდა.

თამარი მარტო გავიდა ჩარდახზე და ვარდისფერ მარმარილოს მოსხლეტილ სვეტს მარცხენა ხელი მიაყრდნო.

მის სახეს საშინელი დაღლილობა და სევდა დაეტყო.

თვალთა გამომეტყველება ჩაულრმავდა, თითქო შინაგან, მის სულიერ ვითარებას ათვალეირებსო.

იგრძნო, რომ საღდაც შორს შეგნებაში კვლავ დაბრუნდა თამარ-ქალი და თამარ-მეფეს კამათი დაუწყო.

— აბა რას ჩაღიხარ, თამარ?!—

— ამბობდა ქალი.

— რა გინდა მოიქმედო?.. გინდა გაჰყვე ამ შორეულს უფლისწულსა?.. გული რომ მაგას არ გითქვამს? რომ არც მოგწონებია?.. კარგად შეამჩნიე ლამაზია, ვაჟკაციც უნდა იყოს, მაგრამ ისიც ხომ შეატყვე: თვალები აქვს ამღვრული! ეგრე ახალგაზრდა და საღ დაკარგა სიცოცხლე და სიწრფობა წმინდა სულისა?.. მერე ეგ რა შენი ფერია! რას უჯერებ დიდებულებს, რას დასდევ ხალხის ხმას?.. ვანა შენი გული უფრო ძვირფასი არ არის შენთვის? შენი წრფელი გრძობა, შენი განცდა, შენი სიმართლე... თავს ხომ ვერ ეტყუები?.. შენი გული ხომ მკვლარია უკვე, შენი გრძობაც ჩაფერვლილი... მას ველარას უშველი... გლოვია გამართებს უკვე!.. მაშ რად არ უჯერი შენ გულს, რასაც გიკარნახებს... რაკი არ გელირსა ამ ქვეყნიური ბედნიერება, შენი გულის ყვავილის გადაფურჩქვნა, აღიკვეცე მონაზვნად, წალი მონასტერში...

— მონასტერში?—

დაიწყო მეფემ.

— მერე სამეფო?.. მერე მისი საქმეები?..

— სამეფოს რას დაეძებ, შენ შენს თავზე იზრუნე...

— მერე რომ მოხდეს აღშფოთება ამ ქვეყანაში?.. მერე რომ მონაზვნათ წავიდე, ტახტს ვინლა უპატრონებს?.. ხომ განდიდდნენ მაშინ ერისთავნი, დიდებულნი და ასტეხეს ურთი-ერთარს შფოთი და ანაზი?..

— მაშ კარგი. დარჩი ისევ მეფედ და განაგე შენი საყვარელი ქვეყანა, მხოლოდ ნუ შეიუღლებ ნურვის, რადგან შენი გულის მეუფე ვერვინ გახდება... თავს აბა რად ეცრუები.

თამარ-ქალს ნელი ოხვრაც კი აღმოხდა, მაგრამ თამარ-მეფემ სევდიანმა დინჯად შეუბრუნა:

— ვაგლახ მე, რომ არც ეგ ეგების... ვიყო მეფედ და მეუღლე არა მყავდეს, ვიყო გამეგ ქვეყნისა და ტახტს მემკვიდრე არ დაუტოვო? საბოლოოდ ხომ აქაც აღრევა სოფლისა და შუღლი სამშო უნდა დავთესო...

— შენი თავი?

— ჩემი თავი უნდა დავთმო, ბედშავო თამარ!.. ქვეყნის ბედი უმაღლესია ჩემს საპირადოზე. ხალხი მოითხოვს, რომ ტახტს მემკვიდრე ჰყავდეს? კანონიერია მისი სურვილი. ჩემი ტახტი მისი შემაერთებელი ღონეა. გზა და ხილია მისი კეთილდღეობისა. მეც ეგ უნდა მივანიჭო. ტახტს მისი, ეფრემის რტოით მემკვიდრე უნდა ჰყავდეს. მართალნი არიან!.. ქმარი უნდა შევიუღლო და აქ ჩემ გულს არავითარი არ უნდა ძალ-ედვას... მას მღუპარება მართებს... და თუ ის მკვლარია, ამითი უფრორე უნდა მოკვდეს და ამ სიკვდილით განაცოცხლოს ხალხის სიკეთე, მისი მშვიდობიანი მომავალი... მხოლოდ ვინ? ვინ?... ეს ქაბუკო

— რუსი?... აი აქ კი, თამარ-ქალო, მე თამარ-მეფეც შენი აზრის მოზიარე ვარ: ღირსი კი არის ეს უცხო და სრულიად უცნობი ახალგაზრდა ადამიანი საქართველოს მეფობისა?... შეიძლება ამ დიდად საპატიო მოვალეობის ტვირთვას?... დიდი დავით აღმაშენებლის ტახტს, მამა ჩემის გიორგი ლომ-გულის სკიპტრას ღირსებით შეიფერებს?... აქ ხომ არ ცდებიან ქართველები? ვინ არს ეს რუსი?... საიდან იცნობენ?... იციან მისი ასავალ-დასავალი? საყვარელმა მამიდამ მიბრძანა, რომ უცებურად არის ჩამოყვანილი. ერთ თათბირზე აბულ-ასანს უქია როგორღაც... ეხლა ირკვევა, რომ მხოლოდ ჩვენს სოფდაგარს ზანქანს სცნობია თურმე... მაკვირვებს ესოდენ ნაჩქარევი გადაწყვეტა საკითხისა. რისა ვრიდებათ?..

თანდათან გაიტაცა თამარ-მეფე სამეფო ზრუნვამ და ახალგაზრდა თამარ-ქალი, მისი სიმკვირცხლით მფეთქავი გულით თითქო სულ მიყუჩდა.

მეფე განაგრძობდა თავის თავთან ბჭობას.

— ხომ არ აფიქრებს ამ ხალხს, რომ ამ ჟამდაც ხიფათი რამ მოელის სამეფო ტახტსა... ის პირველი აპოზხება ხომ დაცხრა. მართალია ყურთლუ-არსლანის დასს არრა დავუთმე და სრულიად შეეცვალე სახელმწიფოს გამგენი და ხელმძღვანელი, მაგრამ თვით მე სწორედ ის გავაკეთე, რაც ხალხს უნდოდა. სახელმწიფო საკითხებს ხალხის წინამძღოლთა და ერისთავთა „თანა-დგომითა და ერთ-ნებაობით“ ვსჭრი მეცა. მაშ ვილა უნდა იყოს უკმაყოფილო.. ხალხი?... აკი მათთვის ზრუნვას არ ვიშლით და თანდათანობით მაქვს ღვთის იმედი, მისის შეწვევითა ბევრს სასიკეთოს მოვაგვარებთ. მაშ ერისთავთაგან?... ჰოო! ეგ კი შესაძლოა... ნეტა ვინ?... ვინ?... ნუ თუ დადიანი?... ან რად გავახსენდა უთუოდ ეს?... არა, ალლო არ მაცთუნებს... მძლავრი კაცია, დამოუკიდებელი და პატივთ-მოყვარე... ვინ უწყის რა არ განიზრახოს!.. ბრძნულადა ბჭობენ მაშ ქვეყნის მოკირნახულენი... დიად, დაჩქარება უნდა საქმესაო... მხოლოდ ამასთან?... ამ ჩვილ ბაღდათთან?... რა ვქნა, უფალო, მის თვალბში მე გონება ვერ აპოვიკითხე და სული წმინდა და სპეტაკი ვერა ვპოვე... საშვილიშვილო შეცდომა არ მოგვივიდეს...

უფრო ჩაფიქრდა დიდი მეფე:

— ჰა, ჩემო ხალხო... უკუ-ვაგდე ჩემი საპირადო... მოვდივარ შენთან... ისე ვმსჯელობ, ვით სახელმწიფო მპობელი ვინმე, მაგრამ საშვილისშვილო შეცდომა არ მოგვივიდეს!

ფიქრმა მგორჯერ გაიფეთქა ეს უკანასკნელი წინადადება.

თამარმა თითქო ვახედაო სივრცეს, მაგრამ ემჩნეოდა თვალბი ისევე შინაგან იყურებოდენ:

— მაშ ესე დავასკვნათ. სურვილი ხომ დიდი აქვთ, მე ქმარი მყავდეს. ხომ ეს გაუზნდათ საზრუნავი. რამდენი არ ითათბირეს, ვინ არ მოიფიქრეს, ვინ არ მოიყვანეს... ეხლა ეს უფლისწულია. ყველამ მოიწონა. კათალიკოსმაც, მამიდა ჩემმაც. გუშინ კიდევ უჩემოდ თათბირი ჰქონიათ. ეხლა მე მგლოდებიან... მეც მეყო ამდენი უარი... აღარ გავამწვავებ საკითხს... დე, იყოს ვერე... მხოლოდ უნდა გავიცნოთ ეგ რუსი, მისი ხასიათი, მისი საქციელი, მისი თვისება... მოა-

თიოს აქ ხანი ჩვენსა... იყოს ჩემს სასახლეში ერთი წელიწადი მაინც და როს დაეინახათ, ავწონ-დავწონით, მაშინ ისე მოვიქცეო, ვით აჯობოს... მანამდე კი... ოოჰ, მანამდე!... აი გამოსავალი: დავყვები ნებას, რომ მოხდეს... მხოლოდ დაწინდვა და ეს დაწინდვა მოხდეს ზემით და გამოჩინებით... მაშინ ყოველნი მტერნი ჩვენის ტახტის შეწრებებიან, ყოველნი მამძიებელნი ჩემის შეუღლებიას შესდგებიან... მერყეობას არღა განვიციდით...

სახე გაეშალა, შეჭირვების შავი ღრუბელი მოშორდა მის ნათელ სახეს და წმინდა თვალეები დაუბრუნდა გარემოს განცდას.

ამ თვალეებმა გახედეს მტკვარ-გაღმა მთის კალთებზე შეფენილ ტფილისის ქალაქს.

მწვანედ შებურულ ტყის სიხშირეში, მთის შუაგულ თეთრად გამოკიაჟობდა მთაწმინდის ტაძარი.

მის ქვემოლ გაშლილ მოედანზე სახელმწიფო მოხელეთა და ხელჯობიანთა ციხე-დარბაზის კოშკები ზე-აზიდულიყვნენ.

კიდევ იმის ქვემოლ მყარი და მტკიცედ ნაგები საქულბაქოები მოფენოდნენ მიდამოს.

თვალი სწვდებოდა თვით დიდუბემდე და თითქმის იქამდე მთელი ქალაქი წარმოადგენდა ერთ უცხო ბაღნარს, საცა ხსენებული შენობები გამომატოცხლებელ ნაკეთებად ჩასდგომოდნენ.

ამას ზედ თავს ერქვა ლურჯი ცის კამარა, ამ ჟამად სრულიად მოკრიალებული.

მეფემ ზე-აიხედა.

ერთი ღრუბელიც არ მოსჩანდა ცის ტატნობზე, მხოლოდ შორს, შორს რომელიღაც სწრაფი ჩიტი ლურჯ ეთერში მისრიალებდა.

ბრძენ-მეფეს გაელიმა ამის დანახვაზე, თვალი გააყოლა თავისუფლად მონავარდე ფრთოსანს.

და თითქო ამ ფრთებმა წარიტაცეს მისი სურვილებიც ცის კამარაში. იქ გაუჩინარდნენ.

შინ შებრუნდა. სახე დამშვიდებული ჰქონდა, თითქო უფრო მხიარული.

უბრძანა შიმუნვარებს—სამეფო სამოსი და გვირგვინი მოეხადნათ მისთვის. მოართვეს საშინაო—ნაცრისფერი, ოქრო-მკედით ანაკერი კაბა. ამაზე გრძელი, სალუქი ლეჩაქი გადაიფარა. თავს ჰაწია, ოქროს თაჯი დაიხურა, შინქსოვილი, დარაიის მოსასხამი მოიბურა და მისი აღმზრდელის, მამიდა რუსუღანის სამყოფელისაკენ გაემართა.

თან კვლავ სამნი იახლა: გამდელი და ორი შიმუნვარი. კარის დარაჯთან გან ერთი შორი-ახლო გაჰყვა.

ია.

გრძელ ერდოზე მოუხდათ გავლა.

გზაზე არავინ შეხვედრიათ, თითქო სასახლე დაცალიერებულიაო. ეტყობოდათ, რომ ნადიმობამდე, ჩვეულებისამებრ, ლოქინის ხევისაკენ საასპარეზოდ გაქრეფილიყო სტუმრები და დარბაზის ერი.

მხოლოდ ერთი კარებიდან სიმღერის ხმა გამოდიოდა.

თამარი შედგა ცოტა ხანს.

ვაქეცის საიმური ხმა ჩანგურის ნაზ კილოვნებას მიუყვებოდა. მღეროდა:

„ყველა ფრინველი ხეზე ზის,

მწყერი მიწაზე გოგდება...
ქალი რად გინდა უცხო მხრის?—

ქალი რად გინდა უცხო მხრის?—

დასწეულდება, მოკვდება!“ *)

გულს მოხვდა ეს სიტყვები.

თავისი გზა განაგრძო.

— ვინა მღერის ნეტა?

— ეგ გორგა მოშაირე თუ გახლდებათ...

ჰკადრა გამძლემა.

— ვისთან უნდა იყოს... კვლავ იკითხა თამარი. გულში კი მეტყველებდნენ ეხლა განაგონი სიტყვები:

„ქალი რად გინდა უცხო მხრის“...

— ოსთა ბატონიშვილი, დავით სოსლანი გხლებიათ წუხელის...

— დავით სოსლანი?—თამარი თითქმის პირი მოიბრუნა გამდლისკენ. შემდეგ დამშვიდებით განაგრძო:—მერე, დღეს რომ არ მინახავს ზეიმზე?...
— გახლდა, ჩემო თვალის სინათლევ, მამიდა შენის ამაღლაში ერია, მაგრამ ცალკე არ წარგდგომია.

სიჩუმე ჩამოვიარდა. მხოლოდ მარმარილოს ფილაქანი ნაზად ამქლავებდა მათ მიმავალთა სრბოლას.

თამარს გაახსენდა მისი ბავშვობა. მისი თან-შეზრდილი დავით სოსლანი. მამიდის კარზე რომ იზრდებოდნენ და... საშინელი სიმწვავე და ობლობა იგრძნო მისმა გულმა.

გახსენდა სხვა ვინმე უცხო ჰაბუკი, ისიც მასთან შეზრდილი, მისი ბიძაშვილი, ერთ დროს საქართველოს ტახტის მემკვიდრე, დემნა.

სანახავედ ფრიად მშენიერი, მსწავლული და განგებიანი...

დემნა!

იდუმალი ლოცვა ათრთოლდა თამარის ბავშვზე. მიმავალი იმეორებდა:

— ჰოი, უფალო, რომელი ყოველგან ხარ და ყოველსავე აღავსებ... შეუძვე მონასა შენსა საცლადვ დემნას, თუ რომ ცოდვა მიუძღვის შენს წინაშე და აცხოვენ სული მისი...

ამ პაწია ლოცვამ თითქო ნუგეში სცა, სიმწვავე გაუნელა.

უკვე მეტის დამშვიდებით იხსენებდა გადასრულსა.

— რა სასტიკად მოგბყრა მამა-ჩემი, გიორგი მეფე, საბრალო დემნას... თვალეები დასთხარა, დაასაქურისა...

უნებლიედ მარჯვენა ხელი თვალეებზე გადაისვა და შემდეგ კვლავ იდუმალი ლოცვა აღავლინა:

— შეუნდევ მამა ჩემსა, უფალო, რამე თუ გარდახდა შენსა მცნებას, ჰოი ტკბილო ქრისტევ, და არა მიუტევა თვით მტერთაცა...

*) ხალხურია.

კვლავ შესდგა ფიქრი ღემნას გარშემო.

— როგორ დაისაჯენ მისი მომხრენიც... რა სასტიკად, რა უწყალოდ... უმრავლესობა ტანჯვანავით... ზოგი კი განდევნეს, ექსორია უყვეს, ზოგიც განპატიყდებულ იქმნა, ზოგიც გარდაიხვეწა... სად არიან ეხლა ნეტა?... მართლა, ჭიბურს რომ ვუბრძანე ცნობები შეეკრიფა? რამდენი ღირსეული მამულიშვილი მოგვაკლდა მაშინ... თვით რუსთაველი, შოთა... კაცი ბრძენი და ცის ნიჭად მოვლენილი... აქამდე ჭიბურს არაფერი უცნობებია... მართლა ვინ მითხრა?... გავიგეთ, რომ შოთა ამ ჟამად არაბეთს იმყოფებოდა... უნდა ვუბრძანო, ცნობა მიაწვდინონ, რომ დასტურს ვაძლევ სამშობლოში დაბრუნებისას. ეს არ დამავიწყდეს... ღირსეული კაცი ჩემს ტახტთან უნდა იმყოფებოდეს. და აი, ბედშავო თამარ-ქალო!.. შენ მეტით ვერაფრით-ღა გაგახარებ... შოთა ხომ ღემნას გულითადი მეგობარი იყო, მის ხეაშიაღდა მოწილადე, თანაზიარი... ის იქნება შენს ახლო... მას გამოგესაუბრებ. ოო, ეს რა უცხო რამ გავიფიქრე! მეფეთა ამბები ხომ იწერება... არაბეთს, მისრეთს და ბიზანტიას... მთელს აღმოსავლეთში ხომ ამ გვარი მწიგნობრობა გავრცელებულია... უკვლავ ნაფიქრთა და ნააზრევთა ნაკვალევი დღესაც გვშთენია... შოთაც ხომ მწერალია და მწერალი ენა-მზე და აზრმახვილი... მე მისგან მშრალ მატთანეს არ მოვითხოვ... მან უნდა აღწეროს სულ სხვა მატთანე—თამარ-ქალის გულის ძგერისა და... საცოდავ ღემნას უბედობედი... ამას შეიძლება. ყოველი იცის მაღალ-ნიჭიერმა და ყოველსავე განსჭვრეტს...

თამარი კვლავ გამოკეთდა.

დიდად იამა, რომ ამ გუნებით მიაღდა დიდი რუსულანის კარი-ბჭქესა.

მოფარდაგული გადასწია.

დაინახა, რომ მამიდა მისი მარტო არ იყო: ორიოდ საპატო მანდილო-სანი და რატი სურამელი იყო რუსულანთან.

[შემდეგი იქნება]

ღავ. კასრაძე.

მ ე ლ ტ ი ნ ა

(ფრაგმენტი რომანიდან: „ღმერთების საფარველი“.
პომპეუსის და მიტრიდატ ევპატორის ეპოქა).

პომპეუსთან საომრად გამზადებული მოხუცი პონტოს მეფე მიტრიდატ ევპატორი და მისი მოკავშირე ქართველთა ბატონიშვილი სულჯი თავის კარავში მოელოდნენ ქურუმთა-ქურუმს, რომ გაეგოთ მისგან წინასწარმეტყველება და მიეღოთ რჩევა. ამ დროს მოულოდნელად ცა მოიღრუბლა. ევპატორი კარავიდან გამოვიდა და ცას შეხებდა ავ-დარიანობის გასაგებად. შუბლზე რამდენიმე მსხვილი წინწყალი დაეცა.

— ცა საწვიმრად გაემზადა,—სთქვა შიგნით შემობრუნებულმა; მართლაც, ორიოდე წუთს არ გაველო, რომ კოკისპირულად წამოუშვა.

— აი ღმერთების წყალობაც ასეთი უნდა! სთქვა მიტრიდატმა და მთელი შუბლი შეექმუნენა მკმუნვარებისგან: შეუძლებელია ომის დაწყება, ვიდრე სინამდვილეს არ გავიგებთ...

— მე კი მგონია, ტყუილი შიშია... რაც მალე დავიწყებთ, უმჯობესია... კრძალვით შეჰნიშნა სულჯიმ.

— გამოუცდელი ხარ და იმიტომ ჩქარობ, ჩემო კარგო. თუნდაც სიზმარი სისულელე იყოს და ღმერთების ხელი შიგ არ ერიოს, მაინც ასეთს აედარში ხომ მთელი ლაშქარი ამოგვეხოცა...

მოუთმენლობამ ისე მოიცვა ევპატორი, რომ რამდენჯერმე ცხენი მოიკითხა ქურუმთან საკუთრად მისასვლელად. ამასობაში ცა თანდათანობით რისხდებოდა, თითქოს გამოდარებას არ აპირებდა. ელვარე გარდატეხილი ცეცხლის შუბებით ისე ხშირად აწვიმებდა ისრებს, თითქოს მთელი ქვეყნიერების გადაწვა ჰსურსო. საშინელი გრგვინვა და ვეშაპსავით გაზოდილი ღრუბლები გულს უღონებდნენ ადამიანს.

— ნეტავ ვის ემუქრებიან ღმერთები, მე თუ პომპეუსს? ჰეჰქრობდ ცრუმორწმუნოებით უკვე საკმაოდ გულათრთოლებული ევპატორი. ყოველ შემთხვევისთვის მსახურთ უბრძანა, ოქროსი და ვერცხლის სურებით გაეტანათ რაცკი რამ უძვირფასესი სურნელი ჰქონდათ, რომ ავდრის ღმერთები დაემწყალობებინათ

თვითონაც საკუთარის ხელით აანთო ძვირფასი ზეთის ლამპარი და თვის მფარველ კარვის კერპს წინ დაუწყო. ორიოდ წუთში კერპმა ფანტასტიური სახე მიიღო და წითელ-ყვითელ-მოლურჯო ფერთა ტალღები შარავანდელათ შეემოსა. ლამპარზე არა ნაკლებ ელევებს ისვროდნენ სოსანისა და ლალისფერი იაგუნდები, მრავალჯერა ფირფხი, ხასხასა ზურმუხტის თვალეტი, მთვარესავით ამღვრეული მტრედის კვერცხის ოდენა თეთრი ქვები, ჯაღო საწვავი ტოპაზები, ბაქტრიანული ოპალები, რომელთაც მიტრიდატ თვალცემისათვის ინახავდა, საიძლისპირო ღმერთის ქვები, გიშერი, ქარვა, ტეხილ სხივებით ეცემოდნენ ლოცვად მდგარს ევატორს და რაღაცა საიდუმლოებით შესთამაშებდნენ მის მოქანცულ თვალის ბაიებს...

ამასობაში შეღამდა კიდეც. წვიმა შენელდა. მოხუცი სარდალი და სულჯი გარედ გამოვიდნენ საყარაულოების დასათვალისებლად. ბევრგან დასძინებოდათ კიდეც, ბევრგან მღეროდნენ, ცეკვავდნენ, ბევრგან საამური ხითხითი გაისმოდა. ეტყობოდათ რომ იქ გასართობ ამბებით უსაქმურობის ჟინსა ჰკლავდნენ. ერთგან კი უფრო სასურველ სურათს წააწყდნენ: მეომრები ცეცხლაბირ ისხდნენ და ფარშუბსა სწმენდნენ. იქით კიდეც ერთს უფროსს ათი კაცი დაეყენებინა და ლამითაც ავარჯიშებდა:

— შენ ეი, ბოტავ, — აძლევდა შენიშვნას ხან ერთს, ხან მეორეს: ფეხი გაი-სწორე, წელში გასწორდი მეთქი!..

— შეტს წინ ნუ ჰხრი, ამხანავს არ მოახევედრო... შენ კიდეც რა ღმერთები შეგეწყინენ, რომ ფარის მოხმარება ვერ ისწავლე! აუკარ ფარი, აბა, მარჯვედი!

— აი შე სველა ქათამო, მარჯვენა ხელი მიაშველე... მარჯვენას გეუბნები, ყრუ, მარჯვენას, აღარ იცი, რომელია მარჯვენა?

— გასწორდით!.. მწყრივად!..

ამ გატხარებულ მუშაობამ სიამოვნება ავრძნობინა მოხუცს სარდალს:

— აი, რა სამხედრო მასალა! რამდენიმე თვე ასეთი თავგამოდებული წვრთნა, რომაული დისციპლინა მიეცეს ამ ბუმბერაზებს და ნახავ, თუ თვით მათი ღმერთები ოლიმპიდან არ გადმოივლიან!

უფროსი კი განაგრძობდა სწავლებას:

— ფარს აუკარი, შე ტარტაროზის კერძო! ჰო, აგრე...

— შენ ეი, დაშნა მარჯვედი...

— შენ კიდეც, ჩუგლუგი უნდა დასცხო ეხლა...

მიტრიდატმა აღარ შეუშალა ხელი მოვარჯიშებებს, ბანაკის დათვალისებება განაგრძო. დიდად კმაყოფილი იყო, რომ ლაშქარი გულმოდგინეობის სამზადისში იყო, თუმცა ნახევარზე მეტი ფეხშიშველები იყვნენ.

ბანაკის შემოვლა არ დაემთავრებინათ, რომ მოგვთასაკენ დაიწყეს ყურება.

— ნეტავ რა იქნა ქურუმის რამაზ?

— მშიშარაა; ალბად ღმერთებს თუ მსხვერპლსა სწირავს...

— რით ვერ შესწირა?

მოუთმენლად შესძახა ევატორმა. ყოველი ღრუბლის ნაფლეთი, რასაც კი უსწორ-მასწორად ქარი გადააფრიალებდა ცის უბეზე, მას რამაზად ელანდებო-

და. მოუსვენრობამ გული შეუღონა, მით უფრო, რომ სულჯიმ ვერავეთარი საქმე ვერ გაარიგა ისე, რომ მოხუცის ფიქრები რითიმე გაერთო. იგი თავის ფიქრებით დანაწარღობდა ათას მხარეს და არ დაეძებდა, რა ყოფაში იყო მოხუცი. ხმალი აზოდებული ჰქონდა და ხან ბუჩქს ერთის შემოქნევით უსხეპავდა ტოტებს, ხან ქვას შემოჰკრავდა ყუით და ანაპერწყლებდა, თითქოს მის მჭრელობას და ფხას მათზე სცდისო.

სულჯი ის იყო კიდევ აპირებდა ხმლის გაეღვებას, რომ მცხეთის მიდამოებში სარკინეთის გრებილზე უშველებელი ცეცხლი დაინახა:

— ეს რა ამბავია?—იკითხა შეკრთომით. მატრიდატმაც გაიხედა სარკინეთისკენ.

— ეგ ცეცხლია... სპასპეტ მანეყანს ნიშანი მიუცია... მალე ყოველს მწვერვალზე და გორაკის თავზე აგეთი ჭიკოკონა აფარდება, რომ ყველამ გაიგონ, ხვალდილისთვის ჩვენ გადავდივართ შეტევაზე... აგერა კიდევ...

მართლაც, სარკინეთს მეორე მხრითაც მისცეს პასუხი გორგვანიდან, არმაზის ციხიდან, ბელტის ციხიდან და მალე ასეთი ალი დატრიალდა, თითქოს ყველა მწვერვალის გადაწვა დაუსახნიათ მიზნადაო.

— განა ნაადრევი არ არის ასეთი ნიშნის მიცემა?

— მეც აგრე ვფიქრობ... ჯერ მეფე არტოკი არსად სჩანს და ნიშანს კი ვაძლეეთ... უცნაურია, უცნაური... რატომ მაინც არ დამეკითხა? ეგ რაღას სჩქარობს...

ამ ლაპარაკში იყვნენ, რომ მათ წინ, კარიოს შესავალთან, აჩრდილივით ვილაცა გადაეღობათ.

— ვინ არის?—იკითხეს ორთავემ და ხმლები გაიძრეს.

— ჩვენს ხელმწიფეს ვახლავარ... დიდებულ მიტრიდატს... სახელგანთქმულს ევპატორს... მე ვიცი, რომ მისი ხმალი რომაელთა სატლეტად ამოდის ხოლმე ქარქაშიდან... ეხლა რად დასჭირდა, რომ საწყალ ქალს გაქრობით ემუქრება.

მიტრიდატი გაკვირვებით უყურებდა უცნაურ ქალს, რომლის კილო თითქოს ეცნობოდა.

— ვერა მცნობ, ხელმწიფეო?

— ვერა...

— არც ვასაკვირველია... დიდი ხანია ერთმანეთი აღარ გვინახავს...

— მაინც ვინა ხარ?

— გაიხსენე, ვინ მოგცა სინოპში უვნებულობის თილისმა, მაგ ხმალზე რომ გაქვს შემოკრული.

— მელტინა?!

— ჰო, მელტინა...

— საიდან გაჩნდი?

— საიდან? მეც არ ვიცი... თეთრ მელის ზურგზე შევეჯექი და ის მომაფრენდა...

— ჯოჯოხეთის ღმერთებმა წაიღონ შენი თავ-კისერი!

— ჯოჯოხეთისა რას მიშველის; იქ სულ ბუს ცეკბლის თვალები ანთია... მე კი შენი ხელი მეჭირვება...

— მელტინა!.. ცივად შეჭნიშნა ევბატორმა: წარსულზე კრინტი...

— არა, არა... ეგ ისე წამომცდა... ან რა საჭიროა... სიყვარული მოჭორი-ლი ზღაპარია... არც მყვარებიხარ... არც გყვარებიხარ... ასე არ იყო, დიდებუ-ლო?.. ჰო, ჰო, ასე იყო... ასეა ეხლაც...

— რას დაწანწალებ?

— ვმკითხაობ, ევბატორო, ვმკითხაობ... ყველა ღმერთებმა შემიყვარეს, ყველანი ყველა ადამიანზე მელაპარაკებიან... ყველას მომავალს ვიგებ და ჩემსას კი ვერა... ჩემსაზე სდუმან ღმერთები ისევე, როგორც პირველად ჩემ მიერ ვი-თომდა შეყვარებულ ადამიანის გული...

მელტინა ბერძნის ქალი იყო, რომელსაც ბოლო დროს დიდი მკითხავის სა-ხელი ჰქონდა გავარდნილი. ახალგაზრდობაში მან მოინადირა ევბატორის გული. ათი წლის განმავლობაში სულ თვალწარბში შეჭყურებდა და მის ბედნიერების ლოცვაში იყო; ვინ იცის, იქნებ მას პირველობაც დარჩენოდა მეფის ვრცელს ჰარამხანაში, რომ შურიან აბეშურას დასმენას არ გაემეფებინა იგი სინოპიდან. მელტინა შურის საძიებლად მხად იყო, მაგრამ სიყვარულმა დასძალა და შურის-ძიება მის დღევრძელობას შესწირა. მას შემდეგ მკითხაობა დაიწყო და თავს მით ირჩენდა. მიტრიდატს ბოლოს შეურიგდა. გაჭირვების დროს ათასში ერთ-ხელ სამკითხაოდ მიჰმართავდა კიდევ, მაგრამ მისი სიყვარული აღარ დაპბრუნებია. ამასაც ბედნიერებად სთვლიდა მელტინა, რომ მას ერთგვარ სამსახურს უწევდა მკითხაობით. ბოლოს, იმედების გადაწყვეტის შემდეგ, იგი დაეშვა, ლო-თობას მიჰყო ხელი და საექვო თავშესაფარებში ყოველ ღამე ნახავდით მას უგონოდ მთვრალს, რამაც ნახევრად გამოასულელა იგი. ათასში ერთხელ თუ გაახსენდებოდა თავის პირველი სიყვარული. იგი მოჰყვებოდა ტირილს და უნუგემოდ თავში ცემას. განსაკუთრებით დიდ მოუსვენრობასა ჰგრძნობდა რომაე-ლების მიერ სინოპის დამბობის შემდეგ. თითონაც არ იცოდა, რად, ან როგორ დაწანწალებდა ერთი კუთხიდან მეორეზე, მიზანი თავის წყვეტებისა უცბად შეიმცნო მაშინ, როდესაც შემთხვევით იბერიელთა შორის ამოჰყო თავი პონ-ტოელ ჯარისკაცებთან ერთად, რომელთაც მისი კარავი მოასწავლეს და ავტო-იპოვნა კიდევ საბოგნელი.

შიგნით შეიყვანეს. საცოდავად აბურძნული და ფეხშიშველი სულ ძაგძაგებ-და. სახითაც მოჩვენებასა ჰგავდა. თავშალში მუჭა-მუჭად ამოწეული გაწეწილი თმით. იქვე რომ პურის ნაჭერი დაინახა, ხარბად მივიარდა და კბეჩა დაუწყო.

— რა რივ ჰშიებია, საბრალო!—სთქვა სულჯიმ და სახელდახელო საუზმე, გადაუწყო. მელტინამ ხელები დაუყოცნა და ისევ უხმოდ ჰამა განავრძო.

— მართლა მკითხაობს?—ჰკითხა ცნობისმოყვარეობით სულჯიმ.

— ოდესღაც ყოველისფერს საოცრად წინასწარმეტყველებდა.

— აბა ეხლაცა სცადე...

— ეხლა არ ვიცი, კიდევ შესძლებს?...

— მაინცა ვცადოთ...

მიტრიდატ რალაცა ფიქრებს ჩაენთქო, იქვე სკამზე ჩამოჯდა და მალალი შუბლი იდაყვის ბოძზე დაასვენა.

— არ გინდა გიმიტიხაო ლამაზო კაცო?— მიჰპართა მელტინამ სულჯის, როდესაც მთელი ჰური გადაყლაპა, თან კი თეთრი კბილები დაახრაჭუნა და ელვარე შეუქი შეანათა სულჯის თვალებში: მომეცი ხელი, გიმიტიხაო... შენ ძალიან კეთილი ყოფილხარ... ძალიან კეთილი... გინდა?.. ჰო და მომეცი... აი აგრე...

სულჯის ხელი ასწია და დაკვირვებით რალაცის ამოცნობას შეუდგა.

— არ მესმის, ეს რანაირი ხაზები!.. აი, საშუალო ძარღვი... მკლავის გულზე რომ იკლანება... დღევრქელი სიცოცხლე... ბედნიერება... მაგრამ ვინ არის ის მშვენიერი, რომ ცრემლად დნება? ნუ სტირი, საბრალო, ნუ სტირი... შენს რაინდს უყვარხარ და თავზე გველება... შენ კი გვონია, მილალატაო... მაგრამ შეხედეთ... ბეწვის ხიდი გაიღო... აფროდიტეს ჰერა შეჩოჰხვდა... იქით! იქით!... შენ რა ხელი გაქვს ცისკრის მხესთან?, იცი, ჰშურს, ჰშურს მისი ბედნიერება...

მიტრიდატმა შეაჩერა.

— მელტინა, არ იქნება რო მაგის წინასწარმეტყველება შემდეგისათვის ვადასდო და ჯერ ჩემი მომავალი გამოიცნო?

— რატომაც არა, რატომაც არა...

მელტინამ ხელი გაიჭნია და რალაცას დაუსტვინა.

— ჩემსკენ, ჩემსკენ!..

შემდეგ თვალები დაიქოლვა, თითქოს მზის ჰერეტას ერიდებოდა და გველისავით წაისისინა ცალფეხზე შემდგარმა, და მთელი სხეულით წინ გადახრილმა.

— სს!.. შურა!.. ვინ ხარ შენ?! აჰ, გიცან, გიცან ღმერთების მოციქული!.. იქ ღმერთები მეჯლისის იხდიან, განა?.. წიფელაზე თრია გადახტა... ნიფალა წამოიზღაზნა... ვახლავანილი ვეშაბი მოჰჭრის... ცეცხლის ისარე მოიმარჯვა... მიტრიდატ, ჰხედავ, თავზარდაცემული გარბის მტერი შენი... გარბის!..

მიტრიდატს გული მიეცა:

— რაო, მელტინა, გაიგე რამე?!.

— როგორ არა, როგორ არა... ყოველისფერი გაიგე... ყოველისფერი უკვე ვიცი... ისიც, რასაცა ჰფიქრობ... ისიც, რაც უნდა გეფიქრან... ისიც, რაც უნდა მოიფიქრო... რასაც მოიფიქრებ მომავალში... ყოველისფერი ვიცი... ყოველისფერი ამოვიცან...

— სიზმრების ახსნა კი არ გემაჯგვება, მელტინა?

— სიზმრებისა? ოჰ, ძალიან... ძალიან!.. აი, დილასაც აკი ნახე? ზომ?!. მითხარი და... ან და მე თითონ გეტყვი რაცა ნახე... კიდევა ვხედავ, რასაც ნიშნავს... აი, აი...

— ჰო, ჰო, სთქვი მელტინა, სთქვი, გააჩირალე ათას ძალით ეგ შენი სიბრძნე და ოქროში ჩაგვადმ...

— მომეცი ეგ ბეჭედი, მომეცი... მაგის თვალში დავანახებ ყოველისფერსა...

მიტრიდატმა ცერიდან შეიხსნა მღვრია-თვალისანი ძვირფასი ბეჭედი. მელტინამ შიგ გაიხედა და მოჰყვა ღრქვას:

— სიზმარი... შენი სიზმარი... აგერ, მოდი და დაინახე საკუთარ თვალით... ისე კარგად სჩანს, როგორც ეხლა შენ ჩანხარ... მის შინაარსსაც ისრე ვცნობ, როგორც იმას, რომ მიტრიდატ ევპატორი ხარ!..

— თუ ასეა, მიჩუქებია ეგ ბეჭედი...

მიტრიდატმა თვითონვე დაწვრილებით უამბო თავის სიზმარია. მელტინა მის თხრობის დროს ღიმილით ქვეითა ტუჩს ათამაშებდა:

— ვიცი, ეგ ყოველისფერი ვიცი... ეგ უფრო ადრე ვიცოდი, ვიდრე დავისიზმარა... ფროსიანი გველი არ ხოხაეს... არც ქუხილია... არც დარი... სისინით მორბის... ჰაერში მოჭკრის და ელვსავით მოიყვანება... ქეჩო აუშლია... მაგრამ იგი უფნებელია, როგორც ანკარა... მის სისინს შხამი არა აქვს... მის ცეცხლს წვა არა აქვს... მის ისარს გესლი დაჰკარგვია, რომ გავნოს რამე... მხოლოდ გაბორბლებული ამრეზაა... ქეჩოს ტყუილად ჰშლის...

— სთქვი, სთქვი, მელტინა, მერე! კიდევ რასა ჰხედავ?

მოუთმენლობით იწვებოდა მიტრიდატ.

— ვინ არის უცხო მონადირე, რომ ბადეს აგებს? არ იცის, განა, რომ ლომს უბრალო ბადე ვერ დაიჭერს... აგერ, ვითომც არწივი დაიჭირა... მაგრამ არწივმა ნისკარტით გული ამოაბღღენა დამჭერელს... სისხლმა იფეთქა... სისხლიდან იცლება უბადრუკი...

მელტინას უთავბოლო ლაყბობაში მიტრიდატმა პომპეუსის დამარცხება ამოიკითხა.

— მერე, მერე?

— აი, მარჯანი დაეწვა.. კურდღელიც მინდა... თეთრი კურდღელი... რაც თეთრი... თუ არა და მიშინო იყოს...

ეს უკანასკნელი უფრო ადვილად მოუყვანა ევპატორმა, ვიდრე კურდღელი. მელტინამ სახელდახლო მიშინოს გაუჭრა გული და მის სისხლის დღლილში რაღაცა ბუტბუტს მოჰყვა, შემდეგ მის სისხლში ამოავლო ქარვა და აღვზნებულს ცეცხლში წმინდა ნაკვერცხალი აიღო და შიგ ჩასწვა:

— აი, ჩემი საღმრთო მარჯანი... ჩაიწვას ცეცხლში და ასარკდეს იმისი ბოლი!..

რამდენიმე წუთით თვალეზი ააჭყუენა და ავარდნილ ბოლში რაღაცას დაუწყო ყურება.

— შეხეთ, შეხეთ!—დაიძახა ალტაცებით.

— სთქვი, სთქვი თუ რამეს ჰხედავ!

ცნობისმოყვარე მოხუცი სმენად გადაიქცა.

— ხმალი... მუხარადი... თეთრი ცხენი... დამფრთხალი ცხენი... იქვე დავარდნილი რახტი... აგერ დაშნის ნამსხვრევიც... ვინაა ეს თვალდაფეთებული კბუტი? რა დემრთი გასწყრომაია!.. რად იგლეჯს ლამაზ ხუჭუჭს? ვინ აძლევს საყვირს ქარიშხლის შესაბრუნებლად?.. პომპეუს გიცან შენ!..

— პომპეუს!..—

შეჭრილა თავშეუკავებელი აღმაფრენით ევპატორმა:

— სთქვი, მელტინა, სთქვი და ყოველისფერი წაიღე... აჰა, ეს სირიული

მარგალიტის ყელსაბამი... აი, ეს საქლაურები... ეს კიდევ ბეჭედები... ეს კიდევ ოქროთი საფეხ ქისა... შიგ ას ტალანტზე მეტი არის... კიდევ გასურს რამე; სთქვი... სთქვი და განაგრძე...

— იმერთები შენს მხარეზეა, ევბატორ, შენი მტერი ისე გაჭკრება, როგორც მთრთოლავი ვერხვის ფურცელი დილანდელ ქარიშხალისგან მოწყვეტილი...

— მჯერა, ოჰ მჯერა .. აჰა ესეც... აჰა ესეც... აი ეს ბრილიანტები... ეს ზურმუხტი... ეს ლალ-მარგალიტი...

მელტინამ ხელები დაუკოცნა, უცვრივ მკითხაობა შესწყვიტა და ნაჩუქარს დაუწყო აღერსი, კოცნა, გულში მიხუტება...

— შემიძლიან წავიდე?

— კარგია, წადი მელტონა, წადი და მომიგონე ხოლმე... ასეთს გასაჭირში გამომადექი...

— ჰო, ჰო... მაშ ვილა უნდა მოვიგონო?

და მელტინაც გაჭკრა კარაგიდან. სულჯიმ გულიანად გაღიხარხარა:

— აი, თურმე სიზმარი რას ნიშნავდა...

ეგეც შენი განთქმული მკითხავი, სახელოვან მელტინა... როგორ გგონია, კარგა ხანს ეყოფა ეგ საჩუქრები, რომ თავისი საყვარლები აქეიფოს... შენი არ ვიცი და მე მგონია, რომ ეგ დიდი გაიძვერა ვინმე უნდა იყოს... ქურდ-ბაცაცა რომლისთვისაც თოკიც კი არ უნდა გაიმეტოს ადამიანმა, რომ ჩამოხრჩობის საშუალება მისცეს...

— აგრე ნუ დასცინი... ის ქალი ჩემი თაყვანისმცემელია და გაიძვერობასაც არ იკადრებს...

— ოჰო, სიყმაწვილის თინმა დაგძლია,—დაცინივით უთხრა სულჯიმ: მჯერა, მჯერა შენი გულწრფელობა... ყმაწვილობით მონაწყვეტი სიტურფე უკვდავების თანასწორი სახსოვარია...

ამ ლაპარაკში იყვნენ, რომ მელტინამ კრძალვით კარები შემოაღო. ორთავეს გაუკვირდათ.

— ამბავი?!

— არაფერია... მცივა... ძალიან ცივა გარედ... ნებას მომცემ, რომ ცოტაოდენი ხნით გავთბე?

— კარგი!..

— გმადლობ, სულგრძელო ევბატორ! სულის სიმშვენიერე მოხუცებაში უფრო გაგზრდია...

ცეცხლაპირს ჩამოჯდა. უსაზღვროდ დანაღვლიანებული იყო.

— ცივა, რა რიგად ცივა...

— დაეანთებინო უფრო მეტად?

— არა, ევბატორ... ისევე მე დაეანთებ... მე...

ნეტავ რად არის, რომ აქ ცეცხლიდანაც-კი სიცივე მოდის... წინად კი ასე არ იყო... წინედ არ ყოფილა... უცეცხლოდაც ძალზე ვთბებოდი... იქნებ ამახ მინც გამათბოს...—

სთქვა და მიტრიდატის ყველა ნაჩუქარი თვალ-მარგალიტი, ყელსაბამი და პეკტლები სწრაფად ცეცხლს ჩაუკეთა.

— აკი ვთქვი: უჰ, უჰ, რა საამურად დათბა!.. რა საამურად დათბა!..

ამის დანახვაზე ორთავემ ერთად შესძახეს:

— ეგ რა ჰქენ, მელტინა?

— მელიტნას სციოდა და მელტონა ვასთბა... არაფერია... არაფერი... გმადლობთ... დიდათა გმადლობთ... უჰ, რა კარგად გავთბი... სისხლი ამიმოძრავდა... მელტინას აღარ სცივა... მშვიდობით...

და როგორც მოჩვენებასავეთ შემოვიდა, ისე მოჩვენებასავეთ გაჰქა.

— საბრალო, შეშლილი ყოფილა! — წარმოსთქვა სულჯი.

— შინ კი ვაიძვერა უწოდე... ძნელია ადამიანის გამოცნობა...

ამასობაში ქურუმთან გაგზავნილი კაცებიც დაბრუნდნენ, ამბავი მოუტანეს, რომ ქურუმი იგი დაყუდებულია და ხიალ ნაშუადღევამდე ვერ მოიცილსო. მაგრამ მიტრიდატს მისი მოსვლა აღარ ეჩქარებოდა. იგი საკმაოდ დამშვიდებულად ჰგონებდა თავს. მელტინას ყოველი სიტყვა ღმერთების მიერ შთაგონებულად ჩასთვალა და დარწმუნებულიც იყო, რომ ხვალ დადგებოდა შურის ძიების დღე, ის ალთქმელი დღე, რომელსაც სიზმრად თუ ცხადად ეალერსებოდა და ბერძნული ენით ყოველს განსაცდელში თავს მის მოლოდინით იხუცეშებდა ხოლმე:

„მარადისობა მხოლოდ ერთ დღეს მისთვის გაჩუქებს, რომ ოლიმპივით გამობრწყინდეს დიდის დიდებით“...

— შუალამე გადატყდა და ძილმაც თავისი მოითხოვა. ორთავე წამოწვივნენ, თავთავიანთს ფიქრებში გაეხვივნენ. სულჯი ნაისს ემშვიდობებოდა ხვალინდელ დღის მოლოდინში, ხოლო მიტრიდატ ბრწყინვალე გამარჯვების დღის ანგარიშში იყო; შემდეგ გამარჯვებიდან მელტინაზე ფიქრმა გაიტაცა. გაახსენდა მასთან ტყბილად გატარებული დღეები, გაახსენდა მისი სიტურფე, რისთვისაც მისი სახე დიოსკურიის ტაძრის ღვთაების ქანდაკზე გადააღებინა ცნობილ მხატვრებს, შემდეგ დაშორება, მელტინას დაავადმყოფება და ბოლოს აპოთეოზი მისი უბედურობისა, — საკუთარ თავისადმი შურისძიება, რომ ის იმდენად ლამაზი და ძლიერი არ გამოდგა, რომ ევატორი თავის ნაწინავეებზე გამობმული ეტარებინა, როგორც აბეშურას. კითხულობდა მიზეზს, როგორ და რად გაჩნდა ჩემს ბანაკში, ან რატომ მომიგინაო? გულწრფელად მაღლობელი იყო მისი, თანაც საშინელს სინიდიისს ქეჯნას განიცდიდა, რომ უღიერად ხელი ჰკრა და გააგდო, ვერ დააფასა ღირსეულად იმისი გრძნობა.

— და აი, სიღარიბეში, ძუნწი ცხოვრებისაგან დაჩაგრული, დაქუცქებული თავში მახლის ჩემს საჩუქარს!.. ოჰ, შურისძიების უკეთესს ვერ გამოიგონებდა ვერც ერთი ქვეყნის ღმერთთა დღერთი... მელტინა, საბრალო მელტინა...

მოხუცს ცრემლები მოერია მაგრამ მის დაღლილ თვალებს კარგა ხანს ძილი მინც არ მიჰკარებია...

საიათნოვას დაუბეჭდავი ლექსი

მეთვრამეტე საუკუნის ტფილისელი პოეტი საიათნოვა (1712—1795) მეტად ორიგინალური ფიგურაა კავკასიის პოეზიაში. ტფილისის მკვიდრი და დაახლოვებული პირი თითონ ერეკლე მეფისა, ხოლო შთამომავლობით სომეხი, იგი თავისი შემოქმედებით ეკუთვნის როგორც ქართულს, ისე სომხურს და თურქულ პოეზიას.

საიათნოვას ლექსების კრებულს განსაკუთრებული ბედი ეწია. 1795 წ. აღამაჰბადხანის შემოსევის წინ, საიათნოვას ლექსების კრებული—ავტოგრაფი გატანილ იქნა მოზდოკში პოეტის შვილის მიერ, და მხოლოდ 1850 წლის ახლო ხანებში დაბრუნებულ იქნა იგი ტფილისში (დღეს ეს კრებული ინახება სომეხ მწერალთა ბიბლიოთეკაში). ხელნაწერი ამ ხნის განმავლობაში დაზიანებულა და მხოლოდ სანახევროდ შენახულა: აკლია თავი და ბოლო. ხელნაწერში, როგორც ჰტიქრობენ, საიათნოვას ლექსები დალაგებული ყოფილა ასეთის რიგით: ჯერ მოყვანილი ყოფილა ქართული ლექსები, შემდეგ თურქული, ხოლო ბოლოში სომხური. ხელნაწერის თავის დაკარგვასთან ერთად დაკარგულა ყველა ქართული ლექსები და ნაწილი თურქული ლექსებისა, ხოლო ხელნაწერის ბოლოსთან ერთად დაიკარგა სომხური ლექსების ნაწილიც. დღეს კრებულში დაცულია 114 თურქული ლექსი, 46 სომხური ლექსი (—ეს სომხური ლექსები გადაწერილია ქართული ასოებით), ხოლო თვით ქართული ლექსებიდან აღარც ერთი აღარ შენახულა.

საიათნოვას ქართული ლექსების ავტოგრაფის დაკარგვის შემდეგ ჩვენ რასაკვირველია მეტად უსრული წარმოდგენა გვაქვს ამ დიდი პოეტის შემოქმედების შესახებ ქართულს ენაზე. საიათნოვას ლექსები, მისი ავტოგრაფის გარეშე, ძლიერ ცოტაა შენახული, და რაც მოღწეულა, ისიც მეტისმეტად დამახინჯებულია. საქმე ის არის, რომ საიათნოვას ლექსების ის მცირეოდენი ნაწილი, ჩვენდამი რომ არის მოღწეული, სხანს გადმოწერილია არა პირდაპირ პოეტის ავტოგრაფიდან, არამედ ყველა ნიშნებით ზეპირად უნდა იყვეს აღდგენილი. აღვივლად გასაგებია ამიტომ, თუ როგორი დამახინჯება უნდა განეცადა პოეტის ლექსებს. სულ შენახულია 28 ლექსი, რომლის ცოტად თუ ბევრად აღდგენა შეიძლება. აქედან 15-მდე ლექსი ჩაუწერია პოეტის შვილს ივანეს თეიმურაზ ბატონიშვილისათვის, ხოლო 13-დე ლექსი გაბნეულია სხვადასხვა კრებულებში მე-XIX საუკუნის პირველი ნახევრისა.

ქვემოთ მოთავსებული საიათნოვას ლექსი (რიგით ოცდამეცხრე), დღემდე არ იყო მთლიანად ცნობილი. საიათნოვას ეს ლექსი სხანს ზეპირად იყო გაერთკლებული ტფილისში წარსულ საუკუნის დასაწყისში და ორი სტრიქონი

მოჰყავს პოეტს გრიგოლ ორბელიანს, როგორც ეპიგრაფი ერთი თავისი ლექსისა („გიორგი ონიკის დარღები“):

„როდის მობრძანდები ჩემო ბატონო,
 ფეხქვეშ გაგეშალო ფიანდაზადა!“

ეს ლექსი მთლიანად აღმოჩნდა ჩაწერილი ერთს მე-XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ხელნაწერში, რომელიც კერძო პირს ეკუთვნის. აქედან გადმოღებული ასლი გადმოსცა რედაქციას ი. გრიშაშვილმა.

საფიქრელია, რომ ეს ლექსიც ზეპირის გზით არის აღდგენილი, რადგან ზოგ ადგილს ცხადად ეტყობა დამახინჯება. (ასე შეუძლებელია საიათნოვას მიეწეროს ასეთი უფერული სტრიქონი: „ნაქები ხარ შენ სუყველაფერშია“, სტროფი 4, სტრიქონი 3).—

ამ წინასწარ განმარტებათა შემდეგ მოგვყავს თითონ ტექსტი ამ ლექსისა.

სამოთხიდან გამოსული

სამოთხიდან გამოსული ვარდი ხარ,
 მუდამ თან გიღევნო სუფრის მახათა;
 ტანადობით ალვა განაზარდი ხარ,
 ალვის ხეო, რამ გაგზადა ვაზადა.

ნეტავი რა უყო, რა მოვიგონო,
 მე შენი ზიანი არ გავიგონო,
 როდის მობრძანდები ჩემო ბატონო
 ფეხქვეშ გაგეშალო ფიანდაზადა.

როდის გნახავ, თვალო, იაგუნდითა,
 წარბები შეგეღებოს სურმა-გუნდითა,
 აღმასის ჯილა ხარ, ოქროს ბუდითა,
 სირმა-ვერცხლი მოგიხდება რაზადა.

ხოხობივით დაგლოლავედ ველშია,
 ბროლის ჩაფი დაგეკიროს ხელშია,
 ნაქები ხარ შენ სუყველაფერშია,
 შევარდენო რამ გაქცია ბაზადა.

ვიწვი ეშხისავან, ალი არა მაქვს;
 ნებით გეხვეწები, ძალი არა მაქვს;
 საიათნოვა ამბობს: ბრალი არა მაქვს,
 ნულარ დამწვავ, ეს მეყოფა ჯაზადა.

მხატვრული ლიტერატურა.

უ ს ხ მ ე თ ი.

პოლ კლოდელი

გზა შეწყვეტილი

პოლ კლოდელის უკანასკნელი პოემა—La Route interrompue დაწერილია შუკენჯში 1923 წლის ივლისში. იგი პირველად გამოქვეყნდა პარიზში ამავე წლის ოქტომბერში Revue Européenne-ში. კლოდელი ამეამად საფრანგეთის ელჩია ტოკიოს მთავრობის წინაშე. იაპონიის უკანასკნელი მიწისძვრის მეორე დღეს მთელი მოწინავე საფრანგეთის საზოგადოება იყო: რა მოუვიდა პოლ კლოდელს? ამიტომაც, როგორც კი გამოქვეყნდა ამ პოემის ფრაგმენტი, რომელიც „კავკასიონი“-ს მორიგ ნომრისთვის ითარგმნა, იგი წამსვე მრავალგზის გადაისტამბა პარიზის ლიტერატურულ პრესაში.

* *

ნეტავ თუ ვიპოვნი ჩემს სამგზავრო ფურცლებში რამოდენიმე დღის შესვენებას, რომელიც ნებას მომცემდეს არ გავეხმაურო კილომეტრების გარდუვალ ძახილს, ფეხქვეშ არ გავთულო ეს უბირი ნიადაგი, სადაც წინდაწინვე უჩინარი ყამირი არ მიმზადებდეს რაიმე მოვალეობას.

მუდამ არ ვეძებდე უდაბნოს ქარებით მოტიტვლებულ გზებს, მეწყერებით გადაკეტილ ბილიკებს, ტროპიულ ვვირვებით მოფენილ შარებს, სპილოების ქარავანების ფეხით გადათლილებს, და გზატკეცილებს, —რომელზედაც თვალშეუღდამ სიმაღლეებიდან საშინელის ყიყინითა და ტრიალით ეცემიან ამომავალი მზის სხივებში პირდაბანილი მაიმუნები.

არც კი ვიცო, როგორ და როგორ უჯავებსა და ქვიშარებს შორის ვიპოვნი საოცრად გადაკედილი საკრალური ფრაგმენტები წარუზოციელი გზისა. ჩემი თავი საამდროვო მოგზაური როლი მგონია, არამედ უნებლიეთ მივყავები ამ ქვეყნის მეფეების საოცარ კორტეჟს, რომელიც უხსოვარ დროიდან შემდგარა გზად. გზა გზას ერთვის და მე ორთავეზე მიდგია ფეხი.

რამდენი ხანია, რაც ამ გზებზე დავდივარ.

გზა—ადამიანებიდან მომავალი, გზა ადამიანებისკენ. — პარიზიდან №...მდის. №...დან X...მდის. პეკინიდან—რომამდის.

რა მოუცია მსოფლიოსთვის მითხარით ამ გზას?

— გზა იგი მიიკლავება კაფეების ტერასების ქვემოლ, სადაც ამ ქალბატონებსა და ბატონებს თავი მოუყრიათ...

დაბებში მის გაღმა-გამოღმა ჩამოუმწკრივებიათ რესტორანები, ბიუროები, პალატები, საეპაროები, ბანკები და W. C.-ები.

როგორ იკარგება იგი სანდალების მტვერ ქვეშ. ხანაც ფეხსა და ურმის თვალს ეძახის შორეთს სავალად.

მას შეჰყურებენ ღია კარები, ღია ფანჯრები, მისკენ მოისწრაფვის ყველა ნატურალი, ყოველი მოძრაობა ჩვენი ყურადღების მიმქცევი.

გზა მოვიწოდებს გამგზავრებისკენ; ვერსად შეჩერებულხარ. შეჩერდები, იგი მაინც წინ მოისწრაფის.

ვერსად ნახავთ ვერც ბნელ კუთხეებიდან მშვერავ ჩარჩებს და ღორმუცლებს, ვერც ნისლში ჩაფლულ წისქვილებს, ვერც წვეჯოშკიან ჰოტელებს, რომელთაც მარჯვნივ და მარცხნივ არ უვლიდენ, არ ეძებდენ გზატკეცილები, შარა-გზები და ბილიკები.

მეორე, სხვანაირი გზა,—მაგრამ ჯერ სამყაროს სამი თუ ოთხი კონტინენტი უნდა წარმოღვენილ იქნას, როგორც ადამიანების საცხოვრებელი კოშკები, ზეციურ პლანეტების მზგავსად წყალთა უღაბნოებში როს გაუბნევია ღმერთს.

აუცილებელია ყოველი ნაწილის ცალ-ცალკე ახსნა, მთავარი ქმნილების სიდიადის შეგნება, ფანჩატურების, რეპლიკების, ფერდობების, სანათურების განწყობილების გამოკვლევა.

ტექსტის სიტყვა-სიტყვით გაშიჟრეას, მე ვარჩევი ზღვა მოგეცათ გადასანთკავად.

ღმერთის ნებაც არ არის მთლიანი და ერთსახიერი. ეს სიპრტყეები, ეს სანახები, ეს ბორცვები და მთების ზუჩები აქუსმაციებენ მას,—თანაც ისე განმარტავენ როგორც მოცემულია იგი ყოვლადი სითხის სახით.

განგების ყოვლადობა ყოველივე მოძრავის არსთაარსში, მისი გამოცხადება ამ მუქ-ლურჯ ელემენტის უშველებელ მოძრავე უფსკრულში ჩემთვის ნათელია, რადგან იგია სწორედ სიცოცხლის განუყოფელი კავშირი.

ალარაა საჭირო მრავალგზის შეწყვეტილი რიტმის მიგნება. მე ცენტრი მიჭირავს, მე იქა ვარ. ამ უშველებელი გულის ცემა ყოველივეს ნათელ ყოფს.

და განუზომელი გზის ძახილზე ფართოვდება ჩემი გულაც.

ჰოა ზღვიო, როგორ მიყვარხარ! და ამ წამში ვგრძნობ, რომ ღმერთს ვეხები.

შუცენჯი. 1923 წლის ივლისი.

ფრანგულით სთარგმნეს
კ. გამახახურდიძე,
ა. ტუმბაძემ.

როგორღე-მონტაჟიუ

* * *

ბავშვებს ასწავლეთ ზღვის ტალღების მიმართ ვედრება.
ცა ძირს დაეშვა და ღრუბელი ქაფია მისი;
მასში მზის დისკომ გაანელა აღმური თვისი,
ჩვენს დაღლილ თვალებს ის ქვევიდან არ ემკვებრება.

ბავშვებს ასწავლეთ ზეცის მიმართ ლოცვები წყნარი.
ის ზედა ზღვაა, ხოლო ქაფი კი ღრუბელია,
სიკვდილზე ფიქრი მაშინ უფრო ახლობელია,
როდესაც მალლა აჩრდილივით გაივლის ქარი.

ყველა ნივთიებზე შეასწავლეთ ლოცვა ყმაწვილებს.
სულიერ ფუტკარს ყველგან ძალუძს ნადევი ნახოს,
ის მხოლოდ ერთ წუთს სურნელოვან ყვავილზე დაჰყოფს
და მას ათეულ სიყვარულად დაანაწილებს.

თარგმნი ფრანგულით

ბ. ბ.

ზარლ ბოდლეი

პარიზის მხნევა

ო, ეს არ არის ბოდვა პირველი!
 ისე ვით სივრცე უხმო ველებით
 სჩანს პეიზაჟი გასაკვირველი,
 საესე უნახავ საშინელებით.

სიზმარი ავი, გაუთენარი!
 ჩემი ოცნების მაღალ სურვილით
 არც ერთი ხით და ცოცხალ მცენარით
 არ იყო სივრცე იქ დაბურვილი.

მე—ხელოვანმა შევქმენ სამეფო
 მკედარ ფერებიდან—უბურმარილო.
 გავაბატონე, როგორც სამება:
 წყალი, ლითონი და მარმარილო.

სასახლე იყო ეს გიგანტური
 მაღალ კიბეთა უსაზღვროებით,
 და შადრევნების ჯარი ლანდური
 ცას ასკდებოდა მწველ ოქროებათ.

როგორც თეატრის ფარდა გრძნეული,
 რომ თავის ფარჩით კრთის დიდებულად,
 წყალვარდნილები მზეთ დაფრქვეული
 ფიქალ ზეციდან დაკიდებულა.

ირგვლივ ტბებისა სვეტების ჯარი;
 მძიმე ტალღები აღარ დაობდენ,
 და სირენები უზარმაზარი
 ქაფიან წყალში მიქანაობდენ.

შემორკალულნი გრანიტის რკალით
დარონინებდენ ცისფერი ზღვები,
თვალუწვდენელი ლამობდა წყალი
გადაელახა მიწის საზღვრები.

არ ამ ქვეყნიურ ყვაველთ კლდეები,
წყალთა ჯგებირი და ხეტიალი:
ფაფარაყრილი პრაიმეთეები,
მათში ზეციურ სხივთა კრიალი,

სადაც უსიტყვო ჩქარ ელვარებით
ცეცხლის განგესნი ყალყზე დგებიან,
სადაც აღმასებს ნიაღვარები
ლაქვარდისაკენ ერეკეიან!

ციხე-დარბაზებს ვქმნიდი დიდებით.
გული ამენთო მე—ტიტანს—კიდევ-
და მოჭედილი თვლებით ხიდები
ოკეანეზე მე გადავკიდე.

და ყველაფერი, თვით შავი ფერი
ვით ცისარტყელა ცეცხლად ალობდა.
ტალღა სუნთქავდა როგორც ნამქერი
და ვერცხლის ფერად იღუმალობდა.

ვერ შეხედავდა გადაშლილ ცაზე
დღის მანათობელს კაცის თვლები,
მაგრამ ჯადოსნურ პანორამაზე
დღე ელვარებდა მეტ ბრწყინვალეებით.

და მთელ სამყაროს აქ ეფარება
(საშინელი და უცხო იარა:
აქ არის ხილვა, სმენა კი არა!),
მარადისობის ყრუ მღუპარება.

თარგმანი ფრანგულით.

გ ა ლ ე რ ი ა ნ გ ა ფ რ ი ნ დ ა შ ვ ი ლ ი ს ა .

ფრედერიკ სტენდალ

პანიწა პანიწი

ანუ

ზოგი დაწვრილებითი ცნობები კარბონარიების უკანასკნელი ვენტიის შესახებ, რომელიც აღმოჩენილ იქმნა პაპის სამკლობელთში.

იტალიური ქრონიკა.

მოხდა ეს ერთხელ საღამოს, 182... წ. შემოდგომას. მთელი რომი ამოძრავებულყო: ცნობილი ბანკირი, ჰერცოგი ბ., მართავდა ბალს თავის ახალ სასახლეში, ვენეციის მოედანზე. ამ სასახლის მოსართველად ყველაფერი იყო გამოყენებული, რისი მოცემაც კი შეეძლო იტალიის ხელოვნებას, პარიზისა და ლონდონის ფუფუნებასთან ერთად. საზოგადოება ბლომად იყო მოწვეული. ინგლისის დიდგვაროვან ამპარტავან ლ. მან ჰერა ქალებსაც ხედათ წილად დასწრებოდნენ ჰერცოგის ბალს და გგუფ-გგუფად მოისწრაფოდნენ სასახლეში. რომის ულამაზესი ქალები მათ პირველობას ედავეოდნენ.

მამის თანხლებით დარბაზში შემოვიდა ახალგაზრდა ქალი, რომლის მოელვარე თვალები და შავი ხის ფერი თმა მოწმობდნენ, რომ იგი რომელი უნდა ყოფილიყო. ყველამ მიაპყრო მას თვალები. არაჩვეულებრივი სიამაყე გამოკრთოდა ახალგაზრდა ქალის თითოეულ მიმოხვრაში.

უცხოელი სტუმრები ჰკვირობდნენ, რომ ჰერცოგს ასეთი ჩინებული ბალი გამართა. „ეს ბალი“, ამბობდნენ ისინი, „ჩაჩრიდლავს ევროპის მეფეთა დღესასწაულებსაცო!“

მეფეებს არა აქვთ იტალიურ ხუროთმოძღვრების სასახლეები, ამას გარდა ისინი იძულებულნი არიან დღესასწაულებზე მოიწვიონ სასახლის სეფე-ქალები, მაშინ როდესაც ჰერცოგმა ბ. მხოლოდ ლამაზი ქალები მოიპატიეთა. ამ საღამოს კი მასპინძლის არჩეიანი განსაკუთრებით გამართლებული იყო: ლამაზი ქალები თვალს სჭრიდნენ მამაკაცებს.

შესანიშნავი ქალების ერთად თავმოყრამ კითხვა აღძრა დამსწრეთა შორის, თუ რომელი იყო მათში ყველაზე უფრო ლამაზი. ერთ ხანს არ

იკოდნენ ვისზე შეჩერებულიყვნენ, მაგრამ ბოლოს შავთმიანი და ელვარე თვალებიანი თავადის ქალი ვანინა ვანინი სალამოს დედოფლად გამოაცხადეს, და მყისვე როგორც უცხოელებმა, ისე ახალგაზრდა რომაელებმაც დასტოვეს ყველა დანარჩენი დარბაზი და თავი მოიყარეს იმ დარბაზში, სადაც ვანინა ვანინი მოუფებოდა.

ქალის მამამ, დონ-ასდრუბალ ვანინმა, მოისურვა, რომ მის ქალს პირველად სამ გერმანელ პრინცთან ეცეკვა. შემდეგ ვანინა ვანინიმ იცეკვა რამდენსამე იშვიათად ლამაზ და ჩინებულ ინგლისელთან, მაგრამ მათმა მედიდურმა თავდაპირველობამ მას თავი მოაბეზრა. ეტყობოდა, რომ ქალს უფრო მეტს სიამოვნებას მიანიჭებდა ახალგაზრდა ლივიო სიველლის გაწვალება, რომელსაც, სჩანდა, მთელის არსებით უყვარდა იგი. ლივიო სიველი ეკუთვნოდა ყველაზე უფრო გამოჩენილ ახალგაზრდა რომაელთა წრეს. იგი თავადიც იყო. მაგრამ მისთვის რომ რომანი მიეცათ წასაკითხავად, ოციოდე გვერდის წაკითხვის შემდეგ თავის ტკივილს მოიმიზეზებდა და წიგნს განზე გადასდებდა. ეს ვანინის შეხედულებით დიდი ნაკლი იყო.

შუალამე იქნებოდა, როცა ბალზე გაერცელდა ახალი ამბავი, რომელმაც დიდი შთაბეჭდილება დასტოვა.

სწორედ ამ სალამოს წმ. ანგელოზის საპყრობილიდან გაიქცა ახალგაზრდა კარბონარი, სხვის ტანსაცმელში გადაცმული. როცა გაქცეულს ციხის უკანასკნელ დარჯთან მიუღწევია, რომანტიული გაბედულობით წათამამებული ხანჯლით მიეარდნია ჯარისკაცს, რომელსაც იგი დაუჭრია. მდევნელები გაპოლიათ სისხლიან კვალს, დაჭრილი კარბონარი რომ გზადა-გზა სტოვებდა, სრულიად დარწმუნებულნი რომ ამნაირად უთუოდ შეიპყრობდნენ მას.

როცა ამ ამბავს ჰყვებოდნენ, დონ-ლივიო სიველიმ ისიც იყო გაათავა ცეკვა ვანინასთან და ქალი ისევ მის ადგილას დასვა. ვაჟი დაბრმავებულიყო ვანინას გრაციითა და სიმშვენიერით. სიყვარულისაგან მას თითქმის ჰქუაც დაჰკარგოდა. დასვა თუ არა ქალი თავის ადგილას, აღტაცებით ჰკითხა:

— მითხარით, ღვთის გულისათვის, ვის შეუძლია დაიმსახუროს თქვენი მოწონება?

— იმ ახალგაზრდა კარბონარის, რომელიც ესეც არის ციხიდან გაქცეულა, — უხასუხა ქალმა. — ყოველ შემთხვევაში იმას მეტი გაუყვებოდა რაღაც, ვინემ სხვებს, რომელთაც მხოლოდ ის შრომა მიუძღვით ცხოვრებაში, რომ ქვეყნათ დაბადებულან.

თავადი დონ-ასდრუბალი მიუახლოვდა თავის ქალს.

ამ მდიდარს ოცი წელიწადია, რაც ანგარიში არ მოუთხოვია თავის გამგისათვის, რომელიც სესხად აძლევდა მისსვე საკუთარ ფულს დიდ სარგებელს ქვეშ. ქუჩაში რო შეგხვდეთ, იგი ძველი არტისტი გეგობებათ. ვერ შეამჩნევთ, რომ თითებზე ჩამოცმული აქვს ხუთი თუ ექვსი ბეჭედი დიდრონი ბრილიანტებით. ორი მისი ვაჟი იეზუიტების ორდენში ჩაირიცხნენ, და შემდეგ ქუჩაზე შეირყენ და მოკვდნენ. დონ-ასდრუბალს დაავიწყდა ისინი, მაგრამ ახლა უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ერთად ერთ მის ქალს ვანინას გათხოვება არ უნდო-

და. ცხრამეტი წელიწადი უსრულდებოდა, მაგრამ ყველა შესანიშნავ წინადადებებზე უარს ამბობდა. რა მიზეზი იყო, რომ ასე იქცეოდა? იგივე, რამაც სულა იძულებული დიკტატურაზე უარი ეთქვა, — რომაელების სიძულვილი.

ბალის მეორე დღეს ვანიანამ შეამჩნია, რომ მამა მისი, რომელსაც თავის გამოცემა არაფერისათვის არ სჩვეოდა და გასაღებიც კი არასოდეს ხელში არ აეღო, დიდის გულმოდგინებით ჰკეტავდა სასახლის მესამე სართულში ამავალი პატარა კიბის კარს. ამ სართულის ფანჯრები გადიოდა ფორთოხალის ხეებით მორთულ ბანზე.

ვანიანა ქალაქს გაემგზავრა სავიზიტოდ. როცა დაბრუნდა, სასახლის მთავარი ალაყაფის კარები დახშული დახვდა საილიუმინაციო სამზადისის გამო და მისი ეტლი იძულებული იყო უკანა ეზოში შესულიყო. ვანიანამ თვალები ასწია მალა და დანახა, რომ ერთი ფანჯარა იმ ოთახისა, რომლის ასავალს გულმოდგინედ ჰკეტავდა ამის წინაღ მამა მისი, ღია იყო. ამ გარემოებამ დიდად გააოცა ქალი. მოიშორა მხლებელი და თვითონ კი მალა სართულში ავიდა. მცირე ხნის ძიების შემდეგ მიაგნო რკინის ბაღიან პატარა ფანჯარას, რომელიც გადიოდა ფორთოხალის ხეებით მორთულ ბანზე. ის ღია ფანჯარა, რომელიც მან ქვემოდან შეინშა, სულ ორი ნაბიჯის მანძილზე თუ იქნებოდა მისგან. ეჭვი არ იყო, რომ პატარა ოთახში ვიღაცა ცხოვრობდა. ვინ უნდა ყოფილიყო?

მეორე დღესვე ვანიანამ იშოვა გასაღები იმ პატარა კარისა, რომელიც გადიოდა ფორთოხლებიან ბანზე. ჭურდის სიფრთხილით მიუახლოვდა ფანჯარას, რომელიც წინანდებულად ახლაც ღია იყო. შეიჭვრიტა შიგ დარაბებ შორის. ოთახის სიღრმეში ლოგინი იდგა და ლოგინზე კი ვიღაცა იწვა. პირველად ვანიანამ განიზრახა უკანვე დაბრუნებულიყო. მაგრამ ერთ-ერთ სკამზე დადებულს ქალის ტანსაცმელს მოჰკრა თვალი. მაშინ კი დააკვირდა ლოგინში ჩაწოლილ ადამიანს. ყოველი ეჭვი გაუქრა: სჩანდა, რომ იგი ქერა და ძალიან ახალგაზდა ქალი უნდა ყოფილიყო. სკამზე დადებული კაბა სულ ერთიანად გასისხლიანებული იყო. ქალის ფეხსაცმელებიც, რომლებიც სკამზედღე იდგა, სისხლში იყო გასერილი.

უცნობი ქალი შეინძრა და ვანიანამ შეამჩნია, რომ იგი დაჭრილი იყო.

გულმკერდზე გადაფარებული ჰქონდა სისხლით გასერილი დიდი ჩვარი, რომელიც მხოლოდ ზონარით ჰქონდა მიმაგრებული. ცხადი იყო, რომ ქრილობა დოსტაქარის ხელით არ იყო შეტყეული.

ვანიანამ შეამჩნია, რომ მამა მისი ყოველ დღეს, ნაშუადღევს ოთხ საათზე, ჩაიკვებოდა თავის ოთახში, და შემდეგ კი მალა ავიდოდა უცნობი ქალის სანახავად, საიდანაც მალე დაბრუნდებოდა, ჩაჯდებოდა ეტლში და გრაფის ქალითან ვიტტელესკისთან გაემგზავრებოდა.

როგორც კი წავიდოდა მამა, ვანიანა ავიდოდა პატარა ბანზე და იქიდან უთვალთვალებდა უცნობ ქალს.

ახალგაზდა ქალი ძალიან მოეწონა ვანიანას, და ცდილობდა გაეგო მისი ისტორია. სკამზე დადებული კაბა, როგორც სჩანდა, ხანჯლით იყო დახვრეტილი. ვანიანას შეეძლო დაეთვალა მასზე ნახვრეტები.

ერთხელ ვანიანამ ზედმიწევნით დათვალიერა ფანჯრიდან უცნობი: მისი ცისფერი თვალები ცისკენ იტკირებოდნენ; ეტყობოდა, რომ ლოცულობდა. მალე აუტვრებოდა კიდევ თვალები ავადმყოფს, და თავადის ასულს დიდი ძალა უნდა დაეტანებია თავისთვის, რომ არ დალაპარაკებოდა.

მეორე დღეს ვანიანამ ისიც კი გაბედა, რომ ბანზე დაიმალა მამის მოსვლის წინ. მან დაინახა, თუ როგორ შევიდა დონ-ასდრუბალი უცნობთან საქმელით საესე კალათათი. თავადი ძალზე აღელვებული იყო, ცოტას ლაპარაკობდა და ისე ჩუმად, რომ ვანიანამ ვერც კი გაარჩია მისი სიტყვები, თუმცა ფანჯარას დარბაზ გაღებული იყო. დონ-ასდრუბალი მალე გავიდა ოთახიდან.

„უშუველად ამ ქალს ბევრი საშიში მტერი ჰყავს“, გაიფიქრა ვანიანამ, „თუკი მამაჩემიც, რომელიც ესოდენად დაუდევარია, სხვას არავის არ ენდობა და თვითონ ამოდის ყოველ დღე ასე-ოც საფეხურიან კიბეზე“.

ერთ საღამოს ვანიანამ სულ ახლოს მიიტანა თავი უცნობი ქალის ფანჯარასთან. მათი თვალები მოულოდნელად შეხვდნენ ერთმანეთს. ვანიანამ უნებლიეთ გასცა თავისი თავი.

თავადის ქალი მუხლებზე დაეცა და წამოიკივლა:

— შე თქვენ მიყვარხართ!... თქვენი ერთგული ვარ!

უცნობმა ანიშნა და ვანიანაც შევიდა ოთახში.

— მშაბტივთ, — მიმართა ავადმყოფს, — ჩემი ცნობისმოყვარეობა ალბად შეურაცხებდა გეგვენებათ, გეფიცებით, ყოველივე საიდუმლოდ დარჩება, და თუ მომთხოვთ, არასოდეს არ ამოვალ აქ.

— ნუ თუ მოინახება ისეთი ადამიანი, რომელიც არ იგრძნობს ბედნიერებას თქვენს დანახვაზე? — უპასუხა უცნობმა ქალმა. — თქვენ ამ სასახლეში ცხოვრობთ?

— რა თქმა უნდა! — უპასუხა ვანიანამ. — მაგრამ თქვენ, ალბად, არ მიცნობთ: მე ვანიანა ვარ, დონ-ასდრუბალის ქალი.

უცნობმა ქალმა გაკვირვებით შეხედა ვანიანას, გაწითლდა და სთქვა:

— მომეცით ნება იმედი ვიქონიო, რომ ყოველ დღეს მნახავთ, მაგრამ ვისურვებდი კი, რომ თავადმა არ იცოდეს თქვენი ვიზიტების ამბავი.

ვანიანას გული ძალზე უცემდა. უცნობი ქალის მანერები ღირსებით აღსავსე ეჩვენებოდა. ალბად, ამ უზედურმა ქალმა შეურაცხყო ვინმე გააღვნიანი პირი, ფიქრობდა ვანიანა. ისიც შესაძლებელია, რომ იქვიანობდა და ამ ნიადაგზე საყვარელი შემოაკვდა. ვანიანას შეუძლებლად მიაჩნდა, რომ უცნობი რაიმე უბრალო მიზეზის წყალობით ყოფილიყო გაუბედურებული.

უცნობმა ქალმა გაუმზილა ვანიანას, რომ იგი მზარშია დაჭრილი, და იპრა ისე ღრმად ჩადის გვერდში, რომ დიდად სტანჯავს მას. ისიც უთხრა, რომ ხშირად სისხლი ყელითაც ამოსდის.

— თუ ასეა, ნუ თუ დოსტაქარი არ დადის თქვენთან? — იკივლა ვანიანამ.

— განა არ იცით, რომ რომში დოსტაქრები ვალდებული არიან წარუდგინონ ანგარიში პოლიციას იმ დაჭრილთა შესახებ, რომელთაც სწამლობენ? — უპასუხა უცნობმა, — თავადის პარტივისცემა ჩემდამი განუზომელია! თვითონ მიხვევს ჭრილობას ამ ტილოს ჩვარით.

უცნობმა დიდის მოზერბებით დაფარა მისი თავდადასავალის საიდუმლოება. ვანიანს მთელის არსებით შეუყვარდა იგი, თუმცა დიდად აკვირვებდა ის გარემოება, რომ მეტად სერიოზული საუბრის დროს უცნობი ძალას ატანდა თავს, რომ არ გასცინებოდა.

— ჩემთვის ძალიან სასურველი იქნებოდა თქვენი სახელის გაგება, — უთხრა მას ვანიანმა.

— მე კლიმენტინა მქვია!

— მაშ ასე, ჩემო კლიმენტინა, ხვალ ხუთ საათზე მოვალ თქვენთან.

მეორე დღეს ვანიანმა უარესობა დაატყო თავის ახალ მეგობარს.

— მე მინდა, დოსტაქარი მოგიყვანოთ, — უთხრა ვანიანმა და აკოცა.

— უმალ სიკვდილს დავთანხმდები, — უპასუხა მეგობარმა. — განა შემძლია ჩემი კეთილისმყოფელნი სახიფათო მდგომარეობაში ჩავეყენო?

— რომის გუბერნატორის სენიორი საველი კატანცარას დოსტაქარი ჩვენი ერთ-ერთი მოსამსახურის შვილია, — მიუგო ვანიანმა, — ის ერთგულია ჩვენი და მდგომარეობაც ისეთი აქვს, რომ თამამად შეუძლია არავის არ მოერიდოს. მამა ჩემი მაინცა და მაინც არ ენდობა მას, მაგრამ მე მოვიწყვევ...

— მე არ მჭირია დოსტაქარი, — გააწყვეტინა უცებ უცნობმა და აღელდა. ამან ვანიანა დიდად გააკვირვა. — მნახეთ ხშირად, და თუ ღმერთმა ინება ჩემი გავწვევა ამ ქვეყნიდან, ბედნიერი ვიქნები თქვენს ხელზე დავლიო სული.

მეორე დღეს უცნობი უფრო უარესად შეიქმნა.

— თუ მე გიყვარვართ — ურჩია ვანიანმა, როცა მისგან წასვლა დააპირა, — დოსტაქარი მოვიხმოთ და ჰკითხეთ რჩევა.

— მისი მოსვლით მე ბედნიერება გამომეწირება!

— მე გავგზავნი მასთან, — არ ეშვებოდა ვანიანა.

უცნობმა არ გაუშვა ვანიანა, უსიტყვოდ მოკიდა ხელზე ხელი და ზედ რამდენიმეჯერ აკოცა, რის შემდეგ ხანგრძლივი სიჩუმე ჩამოვარდა. ავადმყოფს თვალები ცრემლით აეცსო. ბოლოს გაანთავისუფლა ვანიანს ხელი და ისეთი გამომეტყველება მიიღო, თითქოს სასიკვდილოდ ყოფილიყო განწირული.

— უნდა გავიმხილოთ საიდუმლო. ამ სამი დღის წინად მოგატყვევლეთ, როცა გითხარით კლიმენტინა მქვია მეთქი. — წარმოსთქვა მან. — მე ერთი უბედური კარბონარი ვარ...

გაოცებულმა ვანიანმა სწრაფად გასწია მისგან სკამი, რომელზედაც იჯდა, და აჩქარებით ადგა.

— მე ვგრძნობ, — განავრძო კარბონარი, — ამ განცხადებით ვკარგავ ერთად ერთ საუნჯეს, რომელიც მაკავშირებს სიცოცხლისთან. მაგრამ თქვენი მოტყუება ჩემს ღირსებას არ შეეფერებოდა. მე მქვია პიეტრო მისსირილი და ცხრამეტის წლისა ვარ. მამა ჩემი ღარიბი დოსტაქარია Sant-Angelo-in-vado-ში, მე კი კარბონარი ვარ. ჩვენი ვენტა აღმოაჩინეს და მეც რომანიიდან რომს ჩამომიყვანეს ბორკილებში. ჩამავდეს ციხეში, რომელიც დღითაც და ღამითაც ღამპით არის განათებული. აქ ცამეტ თვეს დავყავი. ერთ გულშემატკივარ ადამიანს აზრად მოუვიდა ჩემი დახსნა. ჩამაცვეს ქალის ტანსაცმელი. იმ დროს, რო-

ცა ციხიდან გამოვდიოდი და დაუახლოვდი უკანასკნელ კარებთან მდგომ ჯარისკაცებს, გავიგონე, რომ ერთი მათგანი წყევა-კრულვით იხსენიებდა კარბონარიებს. მე მას სილა გავარტყი. მე თქვენ გარწმუნებთ, რომ ეს ბავშვობით არ მომსვლია, უბრალო გულმავიწყობის ბრალი იყო. ამ გაუფრთხილებლობის შემდეგ, ხიშტით დაჭრილს დამდევდნენ რომის ქუჩებში თითქმის მთელი ღამის განმავლობაში. ძალაგამოლეულმა შევირბინე ერთ სახლში, რომლის კარები ღია დავინახე. მდევნელი ჯარისკაცების ფეხის ხმა აქაც შემომესმა. მაშინ გადავხტი ბაღში, სადაც დავეცი იქ მოსეირნე ქალის ახლობლად.

— გრაფის ქალი ვიტტელესკი, მამა ჩემის მეგობარი!—სთქვა ვანიჩამ.

— რაო? განა ეს მან თქვენ გაამბოთ!—წამოიყვირა მისსირილიმ.—მაგრამ ვინც არ უნდა იყოს ეს ქალი, რომლის სახელი არასოდეს არ უნდა ითქვას, მან მიხსნა სიკვდილისაგან. იმ დროს, როცა ჯარისკაცები შედიოდნენ მასთან, მამა თქვენი მე ეტლით მიმაქროლებდა. ძალიან ცუდად ვგრძნობ ჩემს თავს; ეს რამდენიმე დღეა, რაც ჭრილობა სუნთქვას მიშლის. უთუოდ მოკვდები სასოწარკვეთილებისაგან, რადგანაც კვლავ ვეღარ განახავთ თქვენ.

ვანიჩამ მოუთმენლად მოუსმინა კარბონარის და შემდეგ საჩქაროდ გავიდა ოთახიდან. მისსირილის არ შეუშინებია მის მშვენიერ თვალებში თანაგრძნობის ოდნავი ნიშანიც კი,—ვანიჩას თვალები გამოხატავდნენ მხოლოდ შეურაცყოფილ სიამაყეს.

ღამე დოსტაქარი გამოცხადდა. ის მარტოდ-მარტო მოვიდა. მისსირილის ყოველი იმედი დაეკარგა; დარწმუნდა, რომ ვანიჩა ამიერიდან არ მოვიდოდა მის სანახავად. ათასი კითხვა მისცა დოსტაქარს, მაგრამ არც ერთზე არ მიუღია პასუხი, ისე გაუღო დოსტაქარმა სისხლი. შემდეგი დღეებიც ანაარადვე გავიდა. პიეტროს თვალები არ სცილდებოდნენ ბანზე გამავალ ფანჯარას: ვანიჩა ამ ბანით შემოდებოდა ჩვეულებრივად მასთან. ახალგაზდა კარბონარს უბედურზე უბედური ეგონა თავისი თავი. ერთხელ, შუა ღამე იქნებოდა, რომ მოეჩვენა, თითქო თვალი მოჰკრა ვიღაცას ბანზე. ვანიჩა ხომ არ არის?

ვანიჩა ყოველ ღამე მოდიოდა და ლოყით მიეყრდნობოდა ფანჯარის მინას.

„თუ ხმა გავეცი, უთუოდ დავიღუპები“.—ფიქრობდა ქალი.—„არა, მე არასოდეს არ უნდა ვნახო იგი“.

მაგრამ გარეშე თავის ნებისა, მიუხედავად მიღებული გადაწყვეტილებასა მის მოალონდა ის მეგობრობა, რომელიც ჩამოვარდა მასსა და ამ ყმაწვილს შორის, როცა იგი ასე წინდაუხედავად ქალი ეგონა. ასეთი დაახლოვების შემდეგ საჭირო იყო დაევიწყნა იგი სრულიად. როცა ვანიჩა აკვირდებოდა თავის მსჯელობას, აშინებდა ის ცვლილება, რომელიც მომხდარიყო მის აზროვნებაში. მას შემდეგ რაც მისსირილიმ გამოამქლავნა თვისი ნამდვილი ვინაობა, ჩვეულებრივი ფიქრების საგნები რალაც დაშორდნენ ვანიჩას, თითქოს ნისლში გაეხეივნენ.

არ გასულა ერთი კვირაც, რომ აკანკალებული და გაფითრებული ვანიჩა შემოჰყვა დოსტაქარს ახალგაზდა კარბონარის ოთახში. ვანიჩა ეწვია ახლა ავად-შეოფს იმის სათქმელად, რომ საჭირო იყო მამა მისის დათანხმება, რათა მის

მაგიერობა ავადმყოფის მოვლის საქმეში ამერიიდან მოსამსახურეს გაეწია. ქალმა ამ შემთხვევაში ათიოდე წამი ლა დაჰყო ავადმყოფთან, მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ კაცთმოყვარეობამ დასძლია და კვლავ ეწვია მას დოსტაქართან ერთად.

ერთხელ საღამოს, მიუხედავად იმისა, რომ მისსირილლი გაცილებით უკეთ გრძნობდა თავს, ვანინამ მაინც ინახულა იგი. ახლა ქალი მარტო ეწვია ვაქს. მისსირილლის ნეტარება უსაზღვრო იყო, როცა ვანინა დაინახა, მაგრამ ძალა დაატანა თავს და დამალა აღტაცება. უწინარეს ყოვლისა მას არ უნდოდა ელალატნა მამაკაცის შესაფერ თავდაქერილობისათვის. ვანინას კი სახე ანთებული ჰქონდა.—ქალს ეზინოდა, რომ ვაქს სიყვარულზე არ ჩამოეგდო მასთან საუბარი, მაგრამ გააკვირვა კი იმ გარემოებამ, რომ მისსირილლი შეეგება მას მხოლოდ მეგობრულად და არაეთიარი სხვა გრძნობის ნასახივ კი არ გამოამჟღავნა. არც კი უთხოვნია მოეცადა, როცა ვანინამ წასვლა დააპირა.

როდესაც რამდენიმე დღის შემდეგ ვანინა კიდევ ეწვია, მისსირილლი მას ისევე შეხვდა, როგორც ამას წინაღ. იგი მხოლოდ აჩუმუნჯდა ქალს, რომ ერთგული იქნებოდა მისი საუკუნოდ და მადლიერი შეუცვლელად. თუმცა ვანინას შორს ეჭირა თავა იმ აზრისაგან, რომ შეენელებინა ახალგაზრდა კარბონარის მგზნებარება, მაგრამ მაინც კი უნდოდა შეიტყო, თუ რამდენად ინაწილებდა იგი მის სიყვარულს. ამ დღემდის ესოდენად ამაყი ყმაწვილი ქალი გულის ტკივილით გრძნობდა, რომ გონიერებას ჰკარგავდა. მაგრამ თავი მზიარულად ეჭირა, თითქმის ცივად. იშვიათადაც ეწვეოდა ავადმყოფს, მაგრამ ის კი ვერ შესძლო, რომ სულ არ ენახა.

მისსირილლი კი იწოდა სიყვარულისაგან, მაგრამ არ ავიწყლებოდა, რომ უბრალო შთამომავლობისა იყო და დიდი მოვალეობაც აწვა თავს. ამიტომ გადასწყვიტა გაცეხადებია სიყვარული ვანინისათვის მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ქალი მთელი ერთი კვირის განმავლობაში არ ინახულებდა მას. ახალგაზრდა თავადის ასულის თავმოყვარეობაც შეილახა; თავის მზრით ვანინამაც გადასწყვიტა ბოლომდის თავი შეეკავებინა.

— „რა ვუყოთ მერმე?“—გაუიჭრა მან.—„მხოლოდ იმისათვის დავდივარ მის სანახავად, რომ ეს მე მსიამოვნობს, მაგრამ არასოდეს კი არ გაუმხელ, რომ იგი მაინტერესებს.“

ვანინა ხანგრძლივად რჩებოდა მისსირილლისთან, მაგრამ ვაქი ესაუბრებოდა ისეთ კილოზე, თითქოს ოცი კაცის საზოგადოებაში საუბრობდა. ერთხელ კი, საღამო უამს, მას შემდეგ რაც მთელი დღის განმავლობაში ვანინას სძულდა მისსირილლი და გადაწყვეტილიც ჰქონდა უფრო ცივი და სასტიკი ყოფილიყო მასთან, ვინმე ჩვეულებრივად იყო, ქალმა უთხრა ვაქს—მიყვარხარო. გავიდა კიდევ რამდენიმე დრო, და ქალს უკვე აღარ შეეძლო არ დათანხმებულყო ყველაფერზე, რასაც ვაქი მოისურვებდა.

თუმცა სიგივე იყო ყოველივე ეს, მაგრამ, უნდა ითქვას, რომ ქალი უსახლგროდ ბედნიერი იყო. მისსირილლისაც აღარ ეზინოდა ახლა თავისი ღირსების დამცირებისა. მას უყვარდა ისე, როგორც უყვარო პირველად, როგორც

უყვართ ცხრამეტ წლიანებს და ისიც იტალიაში. ისეთი კეთილსინდისიერი იყო მისი ალტაცებული სიყვარული, რომ ვანიჩას ისიც კი გაუმზილა, თუ რა ეშმაკობას მიმართა, რომ ქალს შეყვარებოდა იგი. მისსირილლი არ მოელოდა, რომ ასე უსაზღვროდ ბედნიერი იქნებოდა.

ოთხმა თვემ შურდულივით გაიბრინა. დადგა დღე, როცა დოსტაქარმა თავისუფლება მისცა ავადმყოფს. „ახლა კი რაღა ვქნა?—გაიფიქრა მისსირილლიმ.—განა შესაძლებელია ჩემთვის რომის ულამაზეს ქალთან დამალვა?.. წყევული ტირანები, რომელთაც ცამეტი თვე მაწვალეს ციხეში, უთუოდ ისე გაიგებენ ამას, თითქოს გამტეხეს, დამიმორჩილეს. იტალიავ, მართლაც უმედური ყოფილხარ, თუ შენი შეილები ასე ადვილად მიგატოვებენ შენ!“

ვანიჩა არ ეპკობდა, რომ პიეტროსათვის უდიდესი ნეტარება იყო მასთანამედიდოდ დაბრუნება. ვაჟს ეტყობოდა, რომ ბედნიერად გრძნობდა თავს. მაგრამ ბონაპარტეს მიერ თქმული ერთი ფრაზა საყვედურის სახით ჩაესმოდა მუდამ გულისყურში და უწამლავდა ნეტარების წუთებს. 1797 წელს, როცა გენერალი ბონაპარტე ბრეშიიდან მიდიოდა, მუნიციპალიტეტის მოსამსახურეებმა მიაცილეს იგი ქალაქის კარამდე და უთხრეს, რომ ბრეშიის მცხოვრებთ ყველა იტალიელებზე უფრო უყვართ თავისუფლებას.

— დიაღ,—მიუჯო გენერალმა,—მათ უყვართ თავისუფლებაზე ლაპარაკი თავიანთ საყვარლებთან.

მისსირილლიმ ცივად უთხრა ვანიჩას:

— როგორც კი დაღამდება, უნდა წავიდე.

— შეეცადე, რომ განთიადამდე დაბრუნდე. მე მოგიცდი.

— განთიადზე მე რამდენიმე მილის მანძილზე დაეშორდები რომს.

— ძალიან კარგი, ცივად უპასუხა ვანიჩამ,—მაგრამ სად აპირებ წასვლას.

— რომანიაში,—შურის საძიებლად.

— რადგანაც მე მდიდარი ვარ,—უპასუხა ვანიჩამ სრულიად დამწვიდებულად—იმედი მაქვს, რომ უარს არ იტყვით და მიიღებთ ჩემგან ფულს და იარაღს.

მისსირილლი ერთხანს თვალების მოუცილებლად შესტკეპროდა ვანიჩას, რის შემდეგ გულში ჩაიხუტა სატრაფო.

— ჩემო სიციცხლე, შენ მე მაგიწყებ ყველაფერს, ჩემს მოვალეობასაც კი, მაგრამ რამდენადაც უფრო კეთილშობილური გული გაქვს, იმდენად უფრო უნდა გესმოდეს ჩემი გულისთქმა.

ვანიჩამ ბევრი ცრემლი დაღვარა. გადაწყვიტეს, რომ პიეტრო მხოლოდ ერთი დღის შემდეგ დასტოვებდა რომს.

— პიეტრო,—უთხრა ვანიჩამ მეორე დღეს,—თქვენ ხშირად გითქვამთ ჩემთვის, რომ მდიდარ კაცს, მაგალითად რომაელ თავადს, რომელსაც ბევრე ქონება აქვს, შეუძლია თავისუფლების საქმეს დიდი სამსახური გაუწიოს, თუ ავსტრია ჩვენგან დამორებულ სადმე საზღვარზე არა ხელსაყრელ ომში იქნნა გათრეული.

— შექველია!—უპასუხა გაკვირვებულმა პიეტრომ.

— თქვენ დიდებული გული გაქვთ, მხოლოდ მდგომარეობა კი არა. მე თქვენ გაძლევთ ჩემს ხელს და ორას ათას ლივრს შემოსავალს. მამა ჩემს მე თვითონ დავითანხმებ.

პიეტრო ფეხქვეშ ჩაუფარდა ქალს. ვანიანაც გაზარებული იყო.

— მე თქვენ მთელის არსებით ნიყვარხართ, —უთხრა ვაქმა, —მაგრამ ჩემი სამშობლოს ერთი ღარიბი მოსამახურეთაგანი ვარ, და რაც უფრო უბედურია იტალია, მით უფრო ვალდებული ვარ მისი ერთგული ვიყვე. დონ-ანდრუბალის დასათანხმებლად იძულებული ვიქნები შეუფერებელი როლი ვითამაშო რამდენიმე წლის განმავლობაში. ვანიანა, შე უარსყოფ შენს წინადადებას.

მისირილის ამით უნდოდა უკან დასახევი გზა გადაეჭრა თავისთვის. ვაქ-კაცობამ ულაღატა მას.

— ჩემი უბედურება ის არის, რომ სიცოცხლეზე უფრო მიყვარხარ, —წამიძახა მან, —რომიდან წასვლა ჩემთვის უდიდესი სასჯელია, მაგრამ რატომ არის, რომ იტალია ბარბაროსების ხელშია! რა სიამოვნებით წავიდოდი შენთან ერთად ამერიკაში!

ვანიანა ცივად შეხვდა ამ სიტყვებს. მისი თავმოყვარეობა შეოახა პიეტროს უარმა. მაგრამ არ გასულა წამიც, რომ იგი კვლავ ჩაეკრა გულში მისირილის.

— არასოდეს არ ყოფილხარ ასე მშვენიერი! —უთხრა ალტაცებით, —დიდი ჩემო პატარა სოვლის დოსტაქარო, მე სამუდამოდ შენ გეკუთვნი. შენ ისეთი დიდებული ხარ, როგორც ჩვენი ძველი რომაელები.

თავი შიანებეს მომავლის გეგმაზე ლაპარაკს, განზე გადასდევს შავი ფიქრები, და სიყვარულის ექსტაზში მოიკვამათი არსება. როცა კი ვანიანა დაუბრუნდათ, ვანიანამ უთხრა:

— მეც რომანიაში ვიქნები თითქმის ერთსა და იმავე დროს შენთან. მე ვაიძულებ დამინიშნონ პორეტის აბანოები და დავედები San-Nicolo-ს ჩვენს სასახლეში, ფორლის ახლო.

— იქ კი სიკვდილამდე შენთან ვიქნები! —უბასუბა მისირილიმ.

— ამიერიდან ჩემი ხვედრია ყველაფრის გაბედვა. მე შენთვის თავს დავილუპავ, მაგრამ განა ეს სულ ერთი არ არის! შეგიძლია თუ არა, გიყვარდეს პატივყარი ქალი? —ჰკითხა ვანიანამ.

— განა შენ ჩემი ცოლი არა ხარ? ცოლი, როგორცაა მე ვალმერთებ სიკვდილამდე. მე შევძლებ შენს დაცვას და სიყვარულს.

ვანიანა სახლიდან სადღაც უნდა წასულიყო, როგორც კი გავიდა იგი ოთახიდან, მისირილი დაფიქრდა თავის საქციელზე და დარწმუნდა, რომ ბარბაროსულად მოიქცა.

— რა არის სამშობლო? —ჰკითხა მან თავს. —ეს ხომ ცოცხალი არსება არ არის, რომლის მადლობელი უნდა ვიყვეთ მონიჭებული სიკეთისათვის, და რომელიც უბედურად იგარძნობს თავს და დაგვეწყველის, თუ უყურადღებოდ დავსტოვებთ. სამშობლო და თავისუფლება იგივეა, რაც ჩემი მოსახამი, —სასარგებლო ნიფთი, რომელიც, მართალია, ფულით უნდა შევიძინო, თუ მემკვიდრეობით არ დამრჩენია მამისაგან. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს მე მიყვარს სამშობლო და თა-

ვისუფლებდა იმისთვის, რომ ერთსაც და მეორესაც ჩემთვის სარგებლობა მოაქვს. მე არ მეტყობინებდა რა უნდა ვუყო მათ, თუ ისინიც ისე გამოამადებებიან როგორც მოსასხამი მარიამობის თვეში. მაშ რად უნდა ვიყიდო ისინი და ისიც ასე ძვირად? ვანინა მშვენიერია. მაღლით მოსილია! იგი ბევრს უყუყუარდება და მე კი დავაფიწყლები. რომელ ქალს ჰყავს მხოლოდ ერთი საყვარელი? იმ რომის თავადებს, რომლებიც ასე მძულს, მრავალი უპირატესობა აქვს ჩემთან შედარებით. წარმოდგენილი მაქვს, თუ რა მომჯადოებელი იქნებიან ისინი! დიახ, თუ წავედი აქედან, ვანინა დამივიწყებს და საუკუნოდ დავკარგავ მას!

ღამე ვანინა ეწვია მას. პიეტრომ უამბო, თუ როგორ ყოყმანობდა იგი და რანაირი განმარტება მისცა ღიად სიტყვას სამ-მშობლოს ვანინას სიყვარულის ზეგავლენით. ქალი ბედნიერი იყო.

„თუ ჩემსა და სამშობლოს შორის არჩევანზე მიდგა საქმე, იგი მე მაკუთვნებს უპირატესობას!“ თქობდა იგი.

საეკლესიო სააომა სამჯერ დარეკა. დადგა უჩანსკენელი გამოთხოვების დრო. პიეტრომ მოიშორა მეგობარი ქალი. უკვე პატარა კიბეზე ჩადიოდა, რაცა ცრემლქვეშ მოლიმარმა ვანინამ უთხრა:

— უბრალო გლეხის ქალს რომ მოველო შენთვის ამდენ ხანს, განა არაფრით არ აღნიშნავდი მისადმი მადლობას და არ შეუცდებოდი მის დასაჩუქრებას? მომავალი გამოუცნობელია. შენ მრავალი მტერი გეყოლება გარშემო. მადლობის ნიშნად მაჩუქე კიდევ სამი დღე... დამსაჩუქრე მოვლისათვის, როგორც ღარიბი გლეხის ქალი.

მისისირილი დარჩა. მერმი კი დასტოვა რომი. უცხოელების საელოზოში შეძენილი პირადობის მოწმობას წყალობით ბოლოს მიიღწია დედ-მამის სახლამდე. ვაუზარდათ მისი დაბრუნება, რადგანაც ცოცხალი არავს არ ეგულებოდა. მეგობრებს უნდოდათ ედღესასწაულებიათ პიეტროს დაბრუნება და აღენიშნათ იგი ორი კარაბინერის მოკვლით (კარაბინერებს პაპის სამვლობელს ეანდარებენ უწოდებდნენ).

— უმიზეზოდ ნუ მოვკლავთ იტალიელს, რომელმაც იარაღის ხმარება იცის — უთხრა მათ მისისირილიმ. — ჩვენი სამშობლო კუნძული არ არის, როგორც ბედნიერი ინგლისი და ჩვენ გვაკლია ჯარისკაცები იმ შემთხვევისათვის, თუ ევროპის მეფეები თავიანთი ჯარებით შემოგვესევინან.

გავიდა რამდენიმე ხანი და მისისირილმა ვანინას მიერ ნაჩუქარი დამბაზით მოჰკლა ორი კარაბინერი, როცა მას დასაჭერად გამოედევნენ. პოლიციამ გამოაცხადა, რომ დიდ ფულს გაიღებდა პიეტროს თავისთვის.

ვანინა არ ჩამოდიოდა რომანიაში. მისისირილის ეგონა, რომ დაივიწყა სატრფომი. მისი თავმოყვარეობა შეილახა. მან ბევრი იუიქრა თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობის შესახებ, რომელიც ასე აშორებდა საყვარელს.

წარსული ბეონიერების მოგონების დროს, როცა გულს წუხილი შემოაწვა, აზრად მოუვიდა რომში დაბრუნება ვანინას სანახავად. ამ შეუსაბამო აზრს ისიც

იყო უნდა დაეძლია ის, რაც მას მოვალეობად მიიჩნდა, როცა ერთ საღამოს სა-
 ეკლესიო ზარმა მთებში რაღაც განსაკუთრებულად დარეკა, თითქოს მრეკავი
 სხვა სქმით ყოფილიყოს გაართული. ეს იყო კარბონართა იმ ვენტის შესაკრე-
 ბი ნიშანი, რომელსაც მისსირილლი შეუერთდა რომანიაში დაბრუნების
 უმაღლე.

ლამე იყო, როცა ვენტის ყველა წევრმა თავი მოიყარა ტყეში მეუღლებო-
 თა სენაკში. ორი მეუღლებოვე ოპიუმის საშუალებით დააძინეს და მათ ვერც კი
 გაიგეს რა მიზნისათვის იქმნა გამოყენებული მათი სენაკი. მისსირილლი ძალიან
 მოწყონილი გამოცხადდა კრებაზე. აქ გაიგო, რომ ვენტის უფროსი შეეპყრათ
 და მის მაგიერ მისსირილლის ასახელებდნენ უფროსად, მიუხედავად იმისა, რომ
 ძლივს შეუსრულდა ოცი წელი და ვენტაში კი ირიცხებოდნენ ისეთები, რომელ-
 ნიც ორმოცდაათ წელიწადს იყვნენ გაცილებულნი და რომელთაც მიურატის
 1815 წლის ლაშქრობის შემდეგ არა ერთ შეთქმულებაში მიეღოთ მონაწილეობა.

ასეთი დიდი პატივის ამბავმა პიეტრო მეტად ააღელვა. როგორც კი მარ-
 ტო დარჩა, გადასწყვიტა ფიქრშიც აღარ გაეგლო ახალგაზრდა რომაელის ქა-
 ლის სახელი, რომელმაც დაივიწყა იგი, და მთელის ძალღონით ემუშავა იმისა-
 თვის, რომ გაეთავისუფლებია იტალია ბარბაროსებისაგან*).

გაიარა ორმა დღემ და მისსირილლიმ ამოიკითხა ქალაქს ჩამოსულთა და
 წასულთა სიაში, (ამ სიას მას უდგენდნენ, როგორც ვენტის მეთაურს, რომ თა-
 ვადის ასული ვანინა ჩამოსულიყო რომანიაში და დამდგარიყო San-Nicolo-ს სა-
 სახლეში. როცა სიაში ვანინას სახელი წაიკითხა, პიეტრომ უფრო შეშკოვთება
 იგრძნო ვინემ სიხარული. ამოდ ცდილობდა იგი სიმტკიცით დაეცვა სამშობლო-
 სადმი ერთგულება და არ წასულიყო San-Nicolo-ს სასახლეში. ვანინაზე ფიქრს
 თუმცა გაუბრბოდა, მაგრამ მაინც ხელს უშლიდა იგი შეისრულებინა თავისი მოვა-
 ლეობა, როგორც ამის საჭიროება მოითხოვდა. მეორე დღესვე წავიდა და ნახა
 ვანინა. ქალს კვლავად ისე უყვარდა იგი, როგორც რომში ყოფნის დროს. ვა-
 ნინას მამას უნდოდა გაეთხოვებინა შვილი და ამიტომ რომიდან გამგზავრება
 სხვა დროისათვის გადაეძევა. ვანინას თან შოჰქონდა ორი ათასი ცეხინი. ამ მოუ-
 ლოდნელმა დახმარებამ საშუალება მისცა მისსირილლის სანაქებოდ შეისრულე-
 ბინა ვენტის უფროსის მოვალეობა. ხანჯლები კორუეში შეუკვეთა. მოისყიდა
 ლეგატის პირადი მდივანი, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა კარბონარიების დევ-
 ნა. ამნაირად ხელთ ჩაივდეს იმ მღვდლების სიაც, რომლებიც მთავრობის ჯა-
 შუშებად ითვლებოდნენ.

ამავე დროებით დამთავრებული იქმნა ერთი შეთქმულების ორგანიზაციაც,
 იმათზე ნაკლებ თავზნებულადებული, რომლებსაც ხშირად აწყობდნენ ხოლმე
 საცოდავ იტალიაში. მე აქ ზედმეტ წვრილმანს არ შევცები. ვიტყვი მხოლოდ.

*) Liberar e'Italia de'barbari, 1350 წ. პეტრარკას მიერ წარმოთქმული სიტყვებია,
 რომლებიც შემდეგში გაიპოვრეს იულიანე II, მაკიაველლიმ და კრაფმა ალფიერი.

*ელტორის შენიშვნა.

რომ შეთქმულების წარმატება დიდ სახელს მოუხვეჭავდა მისსირილლის. პიეტრომ ისე მოაგვარა საქმე, რომ რამდენსამე ათას კაცს განსაზღვრულ ნიშანზე უნდა დაეწყო ამბოსება იარაღით ხელში, რის შემდეგ მათ მეთაურებიც შეუერთდებოდნენ. დგებოდა გადაწყვეტი მოიენჭი, როცა, როგორც ეს ჩვეულებრივად ხდება ხოლმე, შეთქმულება აღმოაჩინეს და მეთაურებიც შეიპყრეს.

რომანიაში ჩამოსულ ვანიჩას ეჩვენებოდა, რომ სამშობლოაღმე სიყვარული ერთიანად ჰფლობდა პიეტროს გულსა და ყველა სხვა მის გრძნობას იმორჩილებდა. ახალგაზრდა ამაყი რომელი ქალი აღშფოთებული იყო ამ გარემოებით. ამაოდ ცდილობდა იგი გონიერების კარნახს და ორჩილებოდა. შავმა სევდამ შეუპყრო გული. იქამდისაც კი მივიდა, რომ გმოზდა თავისუფლებას. ერთხელ როცა ფორლში ინახულა მისსირილლი, ვერ მოითმინა და გაუბნოლა საყვარელს ის ფიქრები, რომლებს გაომეღავენების ნებას აქამდე თავმოყვარეობა არ აძლევდა.

— მართალია, — უთხრა ვაქს, — თქვენ მე გიყვარვართ, როგორც ქმარს, მაგრამ მე ეს არ მაქამყოფილებს.

ამას შემდეგ ვანიჩამ იჩირა კიდევაც მაგრამ ის ტიროდა სირცხვილისაგან, რომ თავი დაიმცირა საყვედურის თქმით. მისსირილლის კი ყურადღებაც არ მიუქცევია მისი ცრემლისათვის. ამისათვის არ სცალოდა ახლა ვაქს.

უკვებ ვანიჩას აზრი დაებადა, მივანებებ თავს და რომში წავალო. სასტიკ სიხარულს განიცდიდა იმისგან, რომ თავს დაისჯოდა იმ სისუსტისათვის, რომელმაც გულის ნადები გამოამეღავენებია. სულ რამდენსამე წამში გადაწყვიტა კიდევაც, რაც ფიქრად მოუყვია. სხვანიირად რომ მოქცეულიყო, მისსირილლის ღირსად ვერ ჩათვლიდა თავს. დიდის სიხარულით წარზიდგინა პიეტროს გაკვირვება და წყენა, როცა დარწმუნდებოდა, რომ ვანიჩა მასთან აღარ იყო.

ახლა იმ აზრმა შეაწუხა, რომ სავსებით ვერ მოინადირა ამ კაცის გული, რომლისათვის ამდენი სისულელე ჩაიდინა. ამან კი ერთიანად აუფორიაქა სული. დაარღვია სიჩუმი და ყოველ ზომას მიმართა, რათა პიეტროს სიყვარულზე დაეწყო მასთან ბაასი. ვაქმა ყოველად დაიწყო საყვარულზე ლაპარაკი. მაგრამ როგორც კი მოაგონდა თავისი პოლიტიკური საქმე, დიდის წუხილით სთქვა:

— ჰო, თუ ეს შეთქმულებაც დამარცხდა! თუ ესეც გამააშკარავა მთავრობამ, მეტი არაფერი დამრჩენია, რომ გამოვემშვიდობო სამშობლოს.

ვანიჩა საბტად დარჩა ამ სიტყვებისაგან. უკვე მთელმა საათმა განვლო, რაც თავში ისლა უჭრილებდა, რომ უქანასკნელად ხედავდა თავის სატრფოს. ვაქის სიტყვებმა საბედისწერო მიმართულება მისცეს ქალის აზრებს.

„კარბონარებმა მიიღეს ჩემვან რამდენიმე ათასი ცხენი. მათ არ შეუძლიათ იქვი შეიჩანონ ჩემს თანაგრძნობაში“. გაიფიქრა მან.

ვანიჩამ ახლა იმისთვის დაიწყო ლაპარაკი, რომ პიეტროსათვის ეთქვა შემდეგი:

— ნუ თუ არ გინდა გაატარო ჩემთან ერთი დღე და ღამე San-Nicolo-ში? ვენტის საღამოს სხდომას არ გვირგება მაინცა და მაინც შენი დასწრება. ზვალ დილას ჩვენ გავისეირნებთ San-Nicolo-ში. ეს შენ დაგამშვიდებს და ნერვებს დაგიწყნარებს, რაც გესაჭიროება მომავალი დიდი საქმის გაკეთების წინ.

პიეტრო დასთანხმდა.

ვანინა წავიდა, რომ მომზადებულიყო გასამგზავრებლად. წასვლის წინ ჩვეულებრივად დაკეტა იმ ოთახის კარი, რომელშიც მალავდა პიეტროს.

იგი გაიქცა ერთ-ერთ მის ყოფილ მოსამსახურე ქალთან, რომელსაც გათხოვების შემდეგ საწვრილმანია საეპრო გავლო ფორლში. შევიდა ამ ქალის ოთახში და საჩქაროდ წააწერა ჟამნის ფურცლებზე, რომელიც ხელში მოჰყვა შემთხვევით, იმ ადგილის სახელი, სადაც იმ საღამოს უნდა მომხდარიყო კარბონართა ვენტის კრება. წააწერა ასე გაათავა: „ეს ვენტა შესდგება ცხრამეტი წვერისაგან. აი მათი სახელები და მისამართი“. ამას შემდეგ შეადგინა სია, რომელშიც აღნიშნა ყველა კარბანარის ვინაობა გარდა მისსირილისა. თავის ერთგულ ყოფილ მოსამსახურეს კი უთხრა:

— მიუტანე ეს წიგნი კარდინალ ლევატს. წაიკითხოს, რაც სწვრია და უკანვე დაგიბრუნოს. აი, ათი ცუხინი შენ. თუ ლევატმა ოდესმე გაამხილა შენი სახელი, იცოდე, სიკვდილი არ აგცდება. მაგრამ შენ მე სიკვდილისაგან მიხსნი, თუ ლევატს წააიკითხებ ამ წიგნის ფურცელზე ჩემ მიერ წარწერილს ამბავს.

ყველაფერი მშვენიერად მიმდინარეობდა. ლევატს ისე შეეშინდა, რომ სულაც კი დაავიწყდა თავისი მალალი მდგომარეობა. მან ნება დართო უბრალო ქალს ნიღაბში წარსდგომოდა მას იმ პირობით, რომ წინა წარ ხელეები შეეკრათ მისთვის. ამ სახით მიიყვანეს ქალი ლევატთან, რომელიც ბარიკადად დადგმულ მწვანე მაუდიან დიდ მაგიდას ამოფარებოდა. რადგანაც მოწამლის ემზინდა, წიგნი შორს დაიჭირა, საიდუმლო საწამლავი არ ჰქონდესო, და ისე წაიკითხა ჟამნის წარწერიანი გვერდი. მერმე დაუბრუნა უკანვე მომტანს და განკარგულება ვასცა, რომ ქალისათვის არ ეთვალთვალათ.

ორმოცი წუთი გავიდა, არც მეტი არც ნაკლები, მას შემდეგ, რაც ვანინა წამოვიდა თავის საყვარელისაგან, და ისევ მასთან გაჩნდა. როცა დაინახა მოსამსახურე ქალის მშვიდობით დაბრუნება, ვანინამ გადასწყვიტა, რომ პიეტროს ამიერიდან მას ეკუთვნოდა და მხოლოდ მას.

მან უთხრა მისსირილის, რომ ქალაქში არაჩვეულებრივი მოძრაობაო, კარაბინერები ისეთ ჭრებშიც კი დადიან, სადაც არასოდეს არ გამოჩენილან.

— თუ ჩემს რჩევას მიიღებ, ახლავე წავიდეთ San-Nicolo-ში!—დაამთავრა თავისი სიტყვა ვანინამ.

მისსირილი დასთანხმდა. ისინი ქვეითად წავიდნენ ვანინას ეტლამდე, რომელიც მათ ელოდებოდა ნახევარ მილის მანძილზე ქალაქიდან. ეტლში იჯდა ვანინას კომპანიონი, საიმედო მესაიდუმლე, რომელსაც კარგი გასამგებლო ჰქონდა დანიშნული.

San-Nicolo-ს სასახლეში ვანინა შეაკრთო მის მიერ ჩადენილმა უცნაურმა საქციელმა და გაორკეცებით დაუწყო აღერსი საყვარელს. მაგრამ როცა სიყვარულზე ელაპარაკებოდა მას, ეჩვენებოდა, რომ კომედიას თამაშობდა. საქმე ისაა, როცა გაცემას აპირებდა, სულაც არ უფიქრია სინიდიის ქეჯნაზე. ეხვეოდა პიეტროს და ასე კი ფიქრობდა:

„საკმარისია ერთი სიტყვა, რომ სამუდამოდ შეეძულდე!“

ღამე იყო, როცა ვანიანას ერთ-ერთი მოსამსახურე მოულოდნელად შემოვიდა ოთახში. ვანიანამ არ იცოდა, თუ ეს მოსამსახურე კარბონარი იყო. მაასადამე მისსირალო უმნიშვნელო შემთხვევებსაც უჭალავდა მას. ქალს შეაკანკალა.

მოსამსახურემ შეატყობია მისსირილის, რომ ფორლში ცხრამეტი კარბონარის ბინას მთავრობამ ალყა შემოარტყა და სუყველანი შეიპყრო, როცა ვენტის სხდომიდან დაბრუნდნენ. თუმცა მოულოდნელი იყო თავდასხმა, მაგრამ ცხრამ მინც მოახერხა გაქცევა. ათი ციხეში წაასხეს. როცა სატუსაღონი შეჰყავდათ, ერთი დაჭერილთაგანი ჭაში გადავარდა და თავი მოიკლა.

ამის გაგონებაზე ვანიანამ თავი ველარ შეიკავა. საბედნიეროდ პიეტროს ეს არ შეუშინებია. რომ შეენიშნა, ქალის თვალეზში უთუოდ ამოიკითხავდა ჩადენილი ბოროტ-მოქმედების ამბავს.

— ამ ჟამად ფორლის გარნიზონს ალყა აქვს შემორტყმული ყველა ქუჩებისთვის. ჯარისკაცები ისე ახლო სდგანან ერთმანეთისაგან, რომ საუბრობენ. მცხოვრებთ შეუძლიათ გადაციდნენ ქუჩის ერთი მხარიდან მეორეზე მხოლოდ იმ ადგილას, სადაც ოფიცრები სდგანან.

მოსამსახურის წასვლის შემდეგ პიეტრო დაფიქრა.

— ახლა არაფრის გაკეთება არ შეიძლება, — სთქვა მან ბოლოს.

ვანიანას მომაკვდავის სახე ჰქონდა. პიეტროს ყოველ შეხედვაზე ქალს შეაცახებდა.

— რად ხართ ასე უცნაური? — ჰკითხა ვაჟმა.

მერმე მისსირილი სხვა რამეზე დაფიქრდა და ქალისათვის არ შეუხებდავს.

შუადღე იქნებოდა, როცა ვანიანამ გაბედა და ჰკითხა საყვარელს:

— აი, ერთი ვენტაც აღმოაჩინეს. მე მგონია, ამიერიდან მინც დაწყნარდებით ცოტა ხნით!

— მაშა! — უბასუხა მისსირილიმ გაღიმებით. მისი ღიმილისაგან ვანიანას შეაცახებდა.

ვანიანასთვის საჭირო იყო სოფელ San Nicolo-ს მოძღვარი ენახა, რომელიც, შესაძლებელია, იეზუიტების ჯაშუშიც ყოფილიყო.

შვიდ საათზე იგი დაბრუნდა სადილის საქმელად. მის გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა ის ოთხი, რომელშიც პიეტრო იმალებოდა, ცარიელი დახვდა. მოთმინებდან გამოსულმა ქალმა მთელი სახლი შემოიბრინა, მაგრამ საყვარელი არსად არ იყო. სასოწარკვეთილი ვანიანა ისევ პატარა ოთახს დაუბრუნდა, სადაც მხოლოდ ახლა აღმოაჩინა პიეტროს მიერ დატოვებული წერილი. წაიკითხა:

„მივედივარ ლეგატთან, რათა დამაჩყვევონ. მე არ მწამს ამიერიდან ჩვენი საქმის გამარჯვება: ცა ჩვენი წინააღმდეგია. ვინ გაგეცა ჩვენ? ალბად იმან, რომელმაც ჭაში ჩაიგდო თავი. რადგანაც ჩემი სიცოცხლე აღარ ესაჭიროება საცოდავ იტალიას, აღარ მსურს, რომ მეკობრეებმა იქვე მიიტანონ ჩემზე, როგორც გამცენზე, იმ მოსაზრებით, რომ მე მარტო გადავჩი დაჭერას. მშვიდობით.“

თუ მე თქვენ გიყვარვართ, იზრუნეთ იმისათვის, რომ შური იძიოთ ჩემთვის. მოჰკალით, არ დაზოგოთ ვინც ჩვენ გაგვცა, მამა-ჩემიც რომ აღმოჩნდეს მოლაღატყ.

გრძობა-დაკარგული ვანიხა იქვე ჩაიკეცა სკამზე.

ენა სასახე მიეკრა. სიტყვა ვერ დასძრა. თვლები მშრალი ჰქონდა და ანთებული.

ბოლოს მუხლი მოიყარა და ღალადით სთქვა:

— დიდო ლეკოთო, მიიღე ჩემგან ალთქმა: მე დავსჯი უსინიდისო გამცემს, მაგრამ პიეტროს კი დაუბრუნე თავისუფლება!

ერთ საათს შემდეგ ის უკვე როს მიემგზავრებოდა მამა დიდი ხანი იყო, რაც აჩქარებდა ვანიხას სახლში დაბრუნებულყოფას. მისი არ ყოფნის დროს დონ-ასდრუბალს სახანმოძაც კი მიუცია ლიეიო საველლისათვის ვანიხას მიტხოვებაზე. როგორც კი ვანიხა ჩავიდა სახლში, მამამ მყისვე გადასცა ეს ამბავი. თავადი მტად გაოცდა, რომ მისი ასული გაგონებრსთანხავე დათანხმდა ქორწილზე. იმავე საღამოს დონ-ლიეიო თითქმის ოფიციალურად წარუდგინა ვანიხას მამამ ჰრაფის ქალს ვიტტელესკის.

ვანიხამ ბეკრი ესაუბრა საქმროს. დონ-ლიეიო რომის ყველაზე უფრო გამოჩენილ აზნაურთა წრეს ეკუთვნოდა. მშვენიერი ცხენები ჰყავდა, და თუმცა ჰქვიან კაცად ითვლებოდა, მაგრამ ნსუბუქ ყოფაქცევისა იყო და ფიქრობდნენ, რომ სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის აო გამოდგებოდა.

ვანიხა ფიქრობდა, რომ თავს შეაყარებდა დონ-ლიეიოს და ამნაირად მეტად მოხერხებულ ავენტად გაიხდიდა მას. ქალს ის ანგარიში ჰქონდა, რომ ჯაშუშები ვერ გაბედავდნენ მისი საქმროს თეალკურის დევენებას, რადგანაც იგი როის გუბერნატორისა და პოლიციის მინისტრის სენიორი საველლი კატანცარას მისწული იყო.

რამდენიმე დღის განმავლობაში თავაზიანად ეტირა თავი მასთან ვანიხას, მაგრამ შემდეგ კი გამოუცხადა, რომ ცოლად არასოდეს არ გაჰყვებოდა, რადგანაც ძალიან მჩატე ჰქუის პატრონად სთვლიდა.

— რომ თქვენ ბავშვი არ იყოთ—უთხრა მას ვანიხამ,—ბიძა თქვენის მოსამსაურენი თქვენგან არაფერს არ დაფარავდენ! მაგალითად, იცით თუ არა თქვენ რა სასჯელი ვადაუწყებიტეს ამას წინად ფორლში დაპატიმრებულ კარბონარიებზე?

არ გასულა ორი დღეც ამის შემდეგ, რომ დონ ლიეიომ აცნობა ვანიხას, ფორლში დატყვევებული კარბონარიები ყველანი გაქცეულანო.

ქალმა მოუსმინა ეს ამბავი და თავისი დიდრონო, მძულეარებით აღსავსე შავი თვლები დაკინკით მიაპყრო დონ-ლიეიოს. მთელსაღამოს ხმაკი არ გაუცია. მეორე დღეს დარცხვენილმა დონ-ლიეიომ აღიარა ქალის წინაშე, რომ იგი მოატყუეს.

— მაგრამ—სთქვა მან—მე ვიშოვნე ბიძაჩემის ოთახის ვასალები და გავათვალთვრე საიდუმლო ქალაღლები. ქალაღლებიდან სჩანს, რომ ინიშნება საიდუმლო კომისია ყველაზე უფრო ნდობით აღჭურვილ კარდინაღებისა და ლეგატებისაგან შემდგარი, რომელსაც ვეაღება იმის გადაწყვეტა, თუ სად უნდა

დანიშნოს კარბონარიების გასამართლება—რავენაში თუ რომში. ცხრა კარბონარი, რომელნიც შეიპყრეს ფოროსში და მათი უფროსი, ვილაც მისიერილი, რომელსაც სისულელე ჩაუდენია და თავის ნებით გამოცხადებულა პოლიციაში, ამ ჟამად San-Leone-ს *) ციხეში იმყოფებიან.

როცა დონ-ლივიომ სიტყვა „სისულელე“ წარმოსთქვა, ვანინამ ისე შეხედა ვას, თითქოს მისი განადგურება უნდოდა.

— მე მინდა თვითონ ვნახო ოფიციალური ქაღალდები და ამისთვის ბიძა თქვენის ოთახში შევიდეთ: თქვენ ცუდად წაგიკითხავთ ქაღალდები!—უთხრა თავადს ვანინამ.

ამ სიტყვებმა შეაცხვებინა დონ-ლივიო: ქალი შეუძლებელს მოითხოვდა მისგან. მაგრამ ვანინას ასეთმა ჟინიანობამ უფრო გაუწვევა მას სიყვარული.

რამდენიმე დღის შემდეგ სენიორი საველის ლაქიად გადაცემულმა ვანინამ ნახევარ საათზე მეტი გაატარა პოლიციის მინისტრის კაბინეტში, სადაც გადაიკითხა მთავრობის უსაიდუმლესი ქაღალდები. დიდი სიხარული ვანინა ვანინამ, როცა ხელში ჩაუვარდა ერთი მოხსენებათავანი, რომელსაც ყოველდღიურად უდგენდნენ სენიორ საველის პიეტრო მისიერილის შესახებ. ქალს ხელები უკანკალებდა, როცა კითხულობდა ამ მოხსენებას. პიეტრო მისიერილის სახელის წაკითხვა ისე მოქმედობდა მასზე, რომ მისგან გული უსუსტებოდა. როცა გამოდიოდა რომის გუბერნატორის სასახლიდან, ვანინამ ნება დართო დონ-ლივიოს ეკონა მისთვის.

— თქვენ გამარჯვებული გამოდით იმ განსიკდელისაგან, რომელშიაც ჩემის წყალობით იმყოფებოდით!—უთხრა მან თავადს.

ასეთი სიტყვების შემდეგ ახალგაზდა დონ-ლივიო მზად იყო ვატიკანისათვისაც წაეკიდებია ცეცხლი, ოღონდ კი ვანინას მოსწონებოდა. იმ საღამოს საფრანგეთის ელჩს ბალი ჰქონდა გამართული. ვანინამ ბევრი იცეკვა, თითქმის სულ დონ-ლივიოსთან, რომელიც დაითვრა სიხარულისაგან. საჭიროება მოითხოვდა, რომ არ გამოფხიზლებულიყო იგი.

— მამაჩემი ხშირად ძალიან უცნაურია ხოლმე.—უთხრა ერთხელ მას ვანინამ:— დღეს დილით მან ორი მოსამსახურე დაითხოვა. ორივე ჩემთან მოვიდა და თავიანთი უბედურება შემომჩვილეს. ერთმა მთხოვა, რათა სამსახურში დავაყენო ბიძათქვენთან, რომის გუბერნატორთან მეორემ კი, რომელიც ფრანგებთან ჩხუბის დროს არტილერიაში მსახურობდა, მთხოვა წმ. ანგელაზის ციხეში მიშოვნენ ადგილიო.

— ორივეს მე დავიყენებ სახლში!—საჩქაროდ მიუგო თავადმა.

— განა ამას ვთხოვთ?—მედუდურად გაიკვირვა ვანინამ.— მე თქვენ სიტყვა სიტყვით გადმოგეცით ამ საწყლების თხოვნა. მათ უნდა მიიღონ ის, რასაც ითხოვენ.

*) რომის ს. დ. რომანიის ახლო. ამ ციხეში დაიდგა ცნობილი კლასატრო. ამობტენი იტალიის ავტორის შენიშვნა.

ამაზე უფრო ძნელი საქმის მოგონებაც არ შეიძლებოდა. მონსინიორი კატანცარა მჩატე ჭკუის კაცი როდი იყო. იგი სახლში არავის არ შეუშვებდა, თუ კარგად არ იცნობდა.

მხოლოდ გარეგანი, მოჩვენებითი იყო ის სიამოვნება, რომელსაც იღებდა ვანინა კნაყოფილებით სავსე ცხოვრებისაგან. ნამდვილად კი ქალი დიდად იტანჯებოდა. სინდიის ქეჯნიდა მას და უბედურად გრძობდა თავს. კარბონარიების საქმის გარჩევა ძალიან გვიანდებოდა. მამის ვეკილმა ფულით უზრუნველ ჰყო ვანინა. ამ შეთხვევაში განა არ უნდა წასულიყო ვანინა რომანიაში და არ უნდა მიეღო ყოველი ღონის ძიება თავის საყვარლის დასახსნელად? თუმცა ეს აზრი დიდად გაბედული ეჩვენებოდა, მაგრამ ვანინა მზად იყო მაინც მოეყენა იგი სისრულეში. ხოლო ბედმა შეიწყალა იგი.

ღონ-ღივიომ უთხრა მას:

— მისსირილის ვენტის ათი კარბონარი გადმოყვანილნი იქნებიან რომში იმ განზრახვით, რომ სიკვდილის განაჩენის გამოტანის შემდეგ სასჯელი რომანიაში მოიყვანონ სისრულეში. ბიძაჩემმა ეს ანბავი დღეს გაიგო პაპისაგან. მხოლოდ თქვენ და მე ვიცით ქვეყანაზე ეს საიდუმლო. კმაყოფილი ხართ თუ არა?

— თქვენ მამაკაცი ხდებით,—უპასუხა ამაზე ვანინამ,—მომეცით თქვენი პორტრეტი.

მისსირილის რომში ჩამოყვანის წინაღობით ვანინამ რაღაცა მოიმიზება და ჩიტტა-კასტელიანაში გაემგზავრა. ამ ქალაქის ციხეში ათევიანებენ ღამეს რომანიიდან რომში გადმოსაყვან პატიმართ. ვანინამ დაინახა მისსინილი დილით, როცა იგი ციხიდან გამოიყვანეს. პიეტრო ბორკილებში იყო და ურემზე იჯდა. ვანინას მოეჩვენა, რომ იგი გაფითრებული იყო, მაგრამ, ეტყობოდა, სულით არ დაცემულიყო. რომელმალაც დედაბერმა იის კონა ესროლა მას. მისსირილიმ გაუღიმა და მადლობა გადაუხადა დედაბერს.

საყვარელის დანახვამ ენერგია გაუორკეცა ვანინას. იგრძნო, რომ სამოქმედოდ ღონე მოემატა.

ამაზე გაცილებით უფრო ადრე მან დიდი პატივი დასდვა წმ. ანგელოზის ციხის მღვდელს (ამ ციხეში უნდა მოეთავსებიათ მისი საყვარელი.) ეს მღვდელი ვანინამ თავის მოძღვრად აირჩია. თავადის ასულის მოძღვრად ყოფნა, ისიც რომის გუბერნატორის ძმისწულისა, პატარა საქმე როდია.

ფორლის კარბონარიების პროცესი დიდ ხანს არ გაგრძელებულა. რომში მათი ჩამოყვანის წინააღმდეგი იყო რეაქციონური პარტია, მაგრამ მის ჩამოყვანას ვერ შეუშალა მაინც ხელი. სამაგიეროდ ის კი მოახერხა, რომ გამასამართლებელი კომისია ისეთი ლეიტებისაგან შეადგინა, რომლებიც სამსახურში დაწინაურებისათვის განსაკუთრებულ სისასტიკეს იჩენდენ. ამ კომისიის თავმჯდომარედ იყო პოლიციის მინისტრი.

კარბონარიების წინააღმდეგ კანონი ნათელი იყო. ფორლის კარბონარიებს შებრალების იმედი არ ჰქონდათ. მიუხედავად ამისა ისინი თავგამოდებით იცავდენ თავს. ზოგი მოსამართლე სიკვდილის განაჩენითაც არ დაკმაყოფილდა და ხმა მისცა უსაშინელეს სასჯელს—გაოთხებას და სხ. პოლიციის მინისტრის

კარიერა დამთავრებული იყო (ამ თანამდებობას თავს ანებებენ მხოლოდ მაშინ, როცა საზოგადოდ სტოვებენ სამსახურს), ამიტომ მისთვის საჭირო არ იყო გაოთხებით სიკვდილის მისჯა. როცა წარსდგა მოხსენებით პაპის წინაშე, იშუამდგომლა, რომ სიკვდილი რამდენიმე წლის ციხით შეეცვალათ დამნაშავეთათვის. პაპამ შეიწყნარა მისი შუამდგომლობა. მხოლოდ პიეტრო მისსირილლი შეადგინდა გამოჩაქვსის. ეს ახალგაზრდა მინისტრს საშიშ ფანტიკოსად მიაჩნდა. ამას გარდა მისსირილლის სიკვდილი ჰქონდა მისჯილი ორი კარბანიერის მოკვლისათვის, რის შესახებ ჩვენ ამის ხეშოდ გვექონდა საუბარი.

ვანიანამ, როგორც განაჩენის ისე მისი შეცვლის ამბავი მაშინვე გაიგო, როგორც კი მინიატრი პაპისაგან დაბრუნდა.

მეორე დღეს, როცა სენიორი კატანცარა შუალამეს დაბრუნდა სახლში, გაკვირვებას მიეცა, რომ ლაქია შინ არ დახვდა. დარეკა რამდენჯერმე. ძველი, გამოთავყვანებული მოსამსახურე ეახლა ნაწყენი დარჩა. ვადასწყვიტა თავის ხელით გაეხადა და დაწოლილიყო. ოთახის კარი დაკეტა. ცბელოდა ძლიერ: გაიხადა ტანსაცმელი, შეეუშვნა და სკამისკენ ისროლა. მაგრამ ზედმეტი მოქნეულის წყალობით ტანსაცმელი სკამს გადააცილა და ფანჯარის მარმაშის ფარდას მოარტყა. ამ დროს ფარდაზე აღამიანის ტანი გამოიხაზა. მინისტრი მივარდა ლოგინს და დამბაჩა აიღო ხელში. როცა ფანჯრისკენ წამოვიდა, წინ შეეგება მისი ლაქიას ტანსაცმელში გამოწყობილი ყმაწვილი დამბაჩით ხელში. დაინახა თუ არა ეს, მინისტრმა სწრაფად მოიმარჯვა იარაღი და უცნობს დაუმიზნა. ყმაწვილმა კი გაუღიმა და ჰკითხა:

— რას ნიშნავს ეს, ჩემო დიდო ბატონო? განა ვერ მიცანით ვანიანა ვანიანი?

— რას ნიშნავს ეს სულელური ხუმრობა? — იყვირა გაჯავრებულმა მინისტრმა.

— ვილაპარაკოთ დამშვიდებულად, — უბასუხა ყმაწვილმა ქალმა, — ჯერ ერთი, თქვენი დამბაჩა გაუტენელია.

გაოცებულმა მინისტრმა ფიცხლად გასინჯა იარაღი, დარწმუნდა, რომ ქალი მართალს ეუბნებოდა და მკისვე ამოიღო ხანჯალი ჯიბიდან.*)

ვანიანამ თავაზიანად, მაგრამ ბრძანების კილოთი მიმართა მინისტრს:

— დავსხდეთ, მონსენიორ.

და თვითონ არხეინად დაეშვა სავარძელში.

— გამაგებინეთ მაინც, გახლავსთ თუ არა ვინმე?

*) რომაელი პრელატი უეჭვლია ვერ იქნებოდა ჯარის კარგი მეთაური, როგორც საფრანგეთის პოლიციის მინისტრის თანამდებობის (დმარულტეელი გენერალი პარიზში; მაგრამ ნებას კი არავის მისცემდა შეეპყროთ ისე, რომ წინააღმდეგობა არ გაეწია. კოლლეგების დაციონის შეეშინდებოდა: რამეღი, რომელმაც ი ეს, რომ იგი სძულთ, ყოველთ ია კარგათ შეიარაღებულა. საქართვეო არ მოიხიოთა ვლნიშნოთ აქ, თუ რა განსხვავება არსებობს რომაელისა და პარიზელის ყოფიქცვეთა შორის. ამ განსხვავების შესახებ თავამად შეიძლება დადუაზავად წერა. ავტორის მიერ აქ დახასიათებული რომაელები არ გვანან ფოანგებს.

— გეფიცებით, სულ მარტო ვარ!

მინისტრმა დაათვალიერა ოთახი, შეიჭვრიტა ყველა კუთხეში. შემდეგ აილო სკამი და ვანინასაგან სამი ნაბიჯის სიშორეზე დაჯდა.

— რატომ უნდა მოუხპო სიჯოცხლე ისეთ გონიერ ადამიანს, რომლის ადგილს, ალბად, დაიჭერს სუსტი და ფიცხი კაცი. ასეთი კი თავს დაილუპავს და სხეებსაც აენებს.—დაიწყო მშვიდად ვანინამ.

— ბოლოს და ბოლოს რა გნებაეთ, ქალბატონო? ეს სცენა მე სრულიად არ მომწონს და უნდა შეწყდეს იგი!—უპასუხა მოთმინებიდან გამოსულმა მინისტრმა.

— ის, რასაც დაუმატებ თქმულს,—და ვანინა მედიდურ კილოზე გადავიდა,—უფრო თქვენ შეგვებათ, ვინემ მე. არიან ისეთი პირები, რომელთაც სურთ, რომ კარბონარი მისსირილლი არ იქმნეს სიკვდილით დასჯილი. თუ იგი მოკლეს, არ გავა ერთი კვირაც, რომ თქვენც მას გაჰყვებით. მე ამ შემთხვევაში პირადად არ ვარ დაინტერესებული. ეს სიგიჟე, რომელიც თქვენ არ მოგწონთ, მე ჩავიდინე იმისთვის პირველ ყოვლისა, რომ გავრთობილვიყავ, და აგრეთვე სამსახური გამეწია ერთი ჩემი მეგობარ ქალისათვის. მე მინდოდა,—და აქ თავაზიანსა და მეგობრულ კილოზე გადავიდა ვანინა,—სამ ახური გამეწია ჭკვიან კაცისათვის, რომელიც სულ მალე ჩემი ბიძია გახდება და, როგორც სჩანს, მოწოდებულია თავისი გვარს სახელი გაუთქვას.

მინისტრი მოლბა. უეჭველია, ვანინას სილამაზე იყო მიზნები მისი გუნების შეცვლისა. რომშიც ცნობილი იყო, რომ მონსენიორ კატანცარას ლამაზი ქალები უყვარდა, და ვანინა კი მომჯადოებელი იყო საველლის ლაქიას ტანსაცმელში: ფეხზე შემოკრული ჰქონდა აბრეშუმის ჩულქი, ეცვა წითელი ქურთუკი და ზედ მოკლე, ღია ცისფერი წამოსასხამი ვერცხლის ყაითანითა. ხელში კი დამბაჩა ეჭირა. თვალს მოსჭირდა კაცს მისი სილამაზე.

— ჩემო მომავლო ძმისწულო,—უთხრა მას სიცილით მინისტრმა—თქვენ ჩაიდინეთ გიჟური სიცილე და, რასაკვირველია, იგი უკანასკნელი არ იქნება.

— იმედი მაქვს,—უპასუხა ვანინამ—ისეთი გონიერი ადამიანი, როგორც თქვენ ბრძანდებით, მე არ გამცემს, და განსაკუთრებით კი არ გამამხელს დონლივიოსთან. თუ დამპირდებით, რომ იხსნით იმემაწვილს, რომლის შესახებ შუამდგომლობს ჩემი მეგობარი ქალი, მე თქვენ გააკოცებ!

ასე ნახევრად სახუმარო კილოზე განაგრძო ვანინამ საუბარი,—რომელმაც ქალებმა იციან ხუმრობაში დიდი საქმეების მოგვარება. ასეთი კილოს წყალობით თავის დამბაჩით ვიზიტს ბოლოს ისეთი ხასიათი მისცა ქალმა, თითქოს იგი, როგორც თავადი საველლის მეუღლე, მოსულიყოს ბიძამისთან, რომის გუბერნატორთან.

მონსენიორმა კატანცარამ მალე მოიშორა თავიდან ყოველნაირი შიში და ვანინას უამბო, თუ რამდენი დაბრკოლების დაძლევა დასჭირდება მას მისსირილის დასახსნელად. ამ საგანზე საუბრია დროს ვანინასთან ერთად ოთახში დასეირნობდა. მერე მაგიდასთან შეჩერდა და ლიმონადით აავსო ბროლის ჭიქა, როცა პირთან მიიტანა. ვანინამ გამოსტაცა ჭიქა ხელიდან. სულ მცირე ხანს

ხელში დაიჭირა და შემდეგ, თითქოს უცაბედად გაიარდნოდეს, ფანჯრიდან ბაღში გადაავდო. პატარა ხნის შემდეგ მინისტრმა კოლოფიდან შოკოლადი აწოილო. ვანიანამ წაართვა და ღიმილით უთხრა:

— სიფრთხილე გმართებსთ. აქ ყელაფერი მოწამულულია, რადგანაც თქვენი მოკვლა უნდოდათ. ჩემი მომავალი ბიძა იმდენად მწყალობს, რომ საველღების ოჯახში ხელცარიელი არ მინდა შემოვიდე.

უკიდურესად გაკვირვებულმა მონსენიორმა კატანცარამ მადლობა გადაუხადა ვანიანას და იქელი მისცა, რომ მისსირილლის უშველიდა.

— ჩვენი ვაჭრობა გათავდა, მაშ! — წამოიკვილა ვანიანამ, — ამის დასადასტურებლად, აი, ჩემი საჩუქარიც... — და ამ სიტყვებით აკოცა.

მინისტრმა მიიღო საჩუქარი.

— გთხოვთ იცოდეთ, ძვირფასო ვანიანა, — სთქვა მან — რომ მე პირადად სისხლის დაღერა არ მიყვარს. ამას გარდა მე ჯერ კიდევ ახალგაზდა ვარ, თუმცა, შეიძლება, თქვენ მოხუცად გეჩვენებით. შესაძლებელია მივაწიო იმ დრომდე, როცა შურს იძიებენ იმ სისხლისათვის, რომელიც ახლა იღვრება.

ნაშუაღამევას ორი საათი იქნებოდა, როცა მონსენიორმა თავის ბაღის კარამდე მიაცილა ვანიანა.

მეორე დღეს, როცა მინისტრი, შუამდგომლობის აღძვრის მოლოდინით შემკრთალი წარსდგა პაპის წინაშე, მისმა უწმიდესობამ ასე მიმართა მას:

— უწინარეს ყოვლისა, მე მინდა გთხოვოთ შეიწყალოთ ერთი ადამიანი. ფორლის ერთ კარბონართავანს სიკვდილი აქვს მისჯილი. ამაზე ფიქრმა მთელი ღამე არ დამძინა. უნდა უშველოთ როგორმე იმ ყმაწვლის!

მინისტრისათვის ცხადი შეიქმნა, რომ პაპამ დაასწრო. ახლა თვითონ გაუხდა წინააღმდეგი და მრავალი საბუთიც მოუყვანა, რომ ეს შეუქლებელი იყო. ხოლო იმით კი დაამთავრა, რომ იქვე დასწერა პატიების დეკრეტი (motu proprio), რომელსაც პაპამ, წინააღმდეგ ჩვეულებისა, თვითონ მოაწერა ხელი.

ვანიანას იმედი ჰქონდა, რომ მის საყვარელს სიკვდილით დასჯას აპატიებდნენ. მაგრამ ეკვობდა, რომ შესაძლებელი იყო მოეწამლათ იგი. წინააღმდეგ მისსირილს ვანიანას მოძღვრისაგან, რამდენიმე ნამცხვრით სავსე პარკი მიიღო გაფრთხილებითურთ, რომ მთავრობის საქმელს ახლო არ მიჰკარებოდა.

ამას შემდეგ ვანიანამ შეიტყო, რომ ფორლის კარბონარიები სან-ლეონის ციხეში გადაყვადათ რა მოისურვა მისსირილლის ნახვა ჩიტა-კასტელიანაში. იგი ჩავიდა ერთი დღით წინ ამ ქალაქში, სადაც რამდენიმე დღით ადრე ჩამოსული მღვდელი, კარიც დახედა. მოძღვრმა დაითანხმა ციხის ზედამხედველი, რომ მისსირილლისათვის ნება დაერთო საპრობილის სამლოცველოში მოესმინა ცისკრის ლოცვა. ამას გარდა ზედამხედველი იმაზედაც დაითანხმეს, რომ თუ მისსირილი წინააღმდეგი არ იქნებოდა, მას ბორკალებს დაადებდნენ ფეხებსა და ხელბუზე, რაც მისცემდა ზედამხედველს საშუალებას შორს დამდგარიყო მისგან, მხოლოდ თვალი ეღვენებია, ხოლო მისი სიტყვები კი არ გაეგონა.

ბოლოს დადგა დღე, რომელსაც ვანიანას ბედი უნდა გადაეწყვიტა.

იგი დილიდანვე სამლოცველოში იყო ჩაკეტილი. ვის შეუძლია იმისი გადმოცემა, თუ რა ფიქრები სტანჯავდნენ მას მთელი დღის გასმავლობაში. შექმნილი მისსირილის ეპატები მისთვის ყოველივე, რაც ჩაიდინა? პატიებისათვის საჭირო სიყვარული ჰქონდა თუ არა მისადმი ვაჟს? ვანიანამ გასცა ვენტა, მაგრამ პიეტრო ხომ იხსნა სიკვდილისაგან? როცა გონიერება აღაპარაკებოდა ვანიანას გატანჯულ სულში, იმედი მიეცემოდა, რომ მისსირილი დასთანხმდებოდა მასთან ერთად დაეტოვებია იტალია. თუ ვანიანამ შესცოდა, ეს იმიტომ, რომ გაეციებოდა უყვარდა პიეტრო. როცა ოთხი საათი შესრულდა, ვანიანას ცხენების ფეხის ხმა მოესმა: კარაბინერები ქალაქში შემოვიდნენ. გაგონილმა ხმამ თითქოს შიგ ქალის გულში გაიხმაურა. მალე ურემების ჭრიალიც გაიგონა, რომლებმაც მოჰყავდათ პატიმრები. ისინი შესდგნენ ციხის წინ მოედანზე. ვანიანამ დაინახა, თუ როგორ გაღმობიყვანა ორმა კარაბინერმა მისსირილი, რომელიც ურემზე იჯდა ისეთ მძიმე ბორკილებით შეკრული, რომ განძრევა არ შეეძლო. „მადლობა ღმერთს, რომ ცოცხალია მინც“, გაიფიქრა ქალმა, — „და ჯერ კიდევ არ მოუწამლავეთ!“ საღამო საშინელი იყო. საკურთხეველის წინ დანთებული კანდელი, რომელშიაც ციხის დარაჯი ძალიან გამოზოგვით ასხამდა ზეთს, მალა ეკიდა და პატარა სამლოცველოს ყველგან ერთნაირად ანათებდა. ვანიანას თვალები ძალაუვნებურად არ სცილდებოდნენ ჯერ კიდევ საშუალო საუკუნოებში მეზობელ საპურობილემში გადაცვლილ წარჩინებულთა რამდენსამე საფლავს, რომლებზედაც მრისხანე გამომეტყველების ქანდაკებანი იყვნენ ამართულნი.

ყოველი წამი მიწყნარებული იყო და ვანიანა თავის შავბნელ ფიქრებს მისცემოდა.

როგორც კი გაიარა შუალაქი, ქალის სმენა შეარბია რაღაც ხმაურობამ, რომელიც ლაშურას გაფრენას ემსგავსებოდა. ვანიანას უნდოდა გასცლოდა იქაურობას, მაგრამ საკურთხეველის მოაჯირზე ჩაიკეცა თითქმის გრძნობაწასული. მყისვე ორი ლანდი მიუახლოვდა მას ისე ჩუმად, რომ მათი ფეხის ხმა არც კი გაუგონია. ესენი იყვნენ ზედამხედველი და ბორკილებ-შემორტყმულა მისსირილი. ზედამხედველმა აანთო თარანი და საკურთხეველის მოაჯირზე ვანიანას ახლობლად ისე ჩამოიღვა, რომ პატიმარის დანახვა შორიდანაც შესძლებოდა მას. როგორც კი გაშორდა მათ ზედამხედველი, ვანიანა გადაეხვია მისსირილის. ეხეოდნენ ქალი საყვარელს, მაგრამ ცივსა და მზვლეტელ ბორკილების ვარდა სითბოს არა გრძნობდა ვეცისაგან. „ვინ ჩაქედა ასე ბოლკილებში?“ ნაღვლობდა ვანიანა, ვინაიდან არავითარ სიამოვნებას არ განიცდიდა აღერსისაგან. მაგრამ ამ უბედურებას მეორეც დაემატა, უფრო მწვავე: ვანიანას ეჩვენებოდა, რომ მისსირილი იცოდა მისი დანაშაული, იმდენად ცივად შეხვდა ვაჟი.

— ძვირფასო მეგობარო, — უთხრა პიეტრომ ბოლოს, — დიდად ვწუხვარ, რომ ასე გიყვარვართ. მეგონა, რომ არ დამიმსახურებია თქვენი სიყვარული. სჯობს დაუბრუნდეთ უფრო ქრისტიანულ გრძნობას და დაევიწყოთ წინანდელი შეცდომანი. მე არ შემძლია თქვენი ვიყო. ჩემ მიერ დაწესებული ყველა საქმე, იქნება, იმიტომ დამარცხდა ასე, რომ ყოველთვის მომაკვდინებელ ცო-

ღვას ჩავდიოდი. უბრალო სიფრთხილე მოითხოვდა, რომ მეც დავეჭირეთ იმ საბედისწერო საღამოს ფორლში. რად მოხდა, რომ მე მაშინ არ ავლმოგჩნდი ჩემს სადარაჯოზე? ამ გარემოებამ საშინელი იჭყები დაბადა ჩემს წინააღმდეგ. და ყოველგვ ეს მოხდა იმიტომ, რომ იტალიის სიყვარული არ იყო ერთად ერთი ჩემი მამოძრავებელი გრძნობა!

ვანინაზე დიდი შთაბეჭდილება დასტოვა იმ ცვლილებამ, რომელიც მისი სირილში მომხდარიყო. თუმცა ვაჟი არ იყო გამხდარი, მაგრამ ოცდაათის წლის კაცს დამსგავსებოდა. ვანინამ ეს დარაჯების ცული მოპყრობით ახსნა, და ტირილი დაიწყო.

— ღმერთო ჩემო, — სთქვა მან, — ზედამხედველები კი მპირდებოდნენ, რომ ცუდად არ მოგეპყრობოდნენ!

საქმე ისაა, რომ სიკვდილის მოახლოებამ ისე იმოქმედა ახალგაზრდა კარბონარზე, რომ გაუცხოველა რელიგიური გრძნობები, რომლებიც კი არ ეწინააღმდეგებოდნენ იტალიის განთავისუფლების იდეას. მალე ვანინაც დარწმუნდა, რომ მის საყვარელში მომხდარი ცვლილება არ იყო ცული მოპყრობის შედეგი, და რომ მორალური ხასიათის ცვლილებასთან ჰქონდა საქმე. ის უბედურება, რომელიც უსაზღვრო ეგონა ვანინას, ახლა უფრო გაუძლიერდა.

მისი სირილი სდუმდა. ვანინა კი ცრემლისაგან იხრჩობოდა. მცირედ აღეგებულმა ვაჟმა უთხრა:

— თუ ვინმე კი მიყვარდა ამ ქვეყნად, ეს იყავით თქვენ, ვანინა! მაგრამ მადლობა ღმერთს, ჩემი ცხოვრების მიზანი ახლა ერთია: მე მოვკვდები საპყრობილეში, ან იტალიის თავისუფლებისათვის ბრძოლაში!

კვლავ სიჩუმე ჩამოვარდა. ვანინას უნდოდა რაღაცა ეთქვა, მაგრამ ველარ შესძლო. მისი სირილიმ განაგრძო:

— მოვალეობა სასტიკ მსხვერპლს მოითხოვს, ჩემო მეგობარო. მაგრამ ასე რომ არ იყოს, არც გმირობა იქნებოდა! მომეცით სიტყვა, რომ თქვენ ამიერიდან აღარ მოისურვებთ ჩემთან შეხვედრას.

რამდენად ბოროტი მისცემდა საშუალებას პიეტრომ ხელი გამოსწია და ქალს თითები გაუწოდა.

— თუ რჩევის ნებას მისცემთ იმას, ვინც ძვირფასი იყო თქვენთვის, მინდა გითხრა, რომ მისთხოვდეთ ღირსეულ ადამიანს, რომელსაც ავირჩევთ მამათქვენი. ნუ ინებებთ მოიგონოთ თქვენს ქმართან არა სასიამოვნო ისტორია და ნურც ჩემთან შეხვედრას მოისურვებთ. ვიყო უცხონი ერთმანეთისათვის. თქვენ მნიშვნელოვანი თანხა გაქვთ შეწირული სამშობლოს სისარგებლოდ. თუ ოდესმე განთავისუფლდა იტალია, ეს ფული ეროვნული ხაზინიდან დაგებრუნდებათ.

ვანინა მკვდარივით იყო. მთელი ამ საუბრის დროს პიეტროს თვალები მხოლოდ მაშინ გამოცოცხლდნენ, როცა მან სიტყვა სამშობლო ახსენა.

მაგრამ ბოლოს სიამაყე შეეშველა თავადის ასულს. მას თან ჰქონდა ალმასი და პატარა ქლიბები. უპასუხოდ დასტოვა რაც გაიგონა და ისე გაუწოდა ისინი პიეტროს.

— მოვალე ვარ, მივიღო თქვენგან ესენი—უპასუხა ვაჟმა,—რამდენადაც საჭიროა ჩემი გაქცევა. მაგრამ ვფიცავ ამ ახალი თქვენი კეთილისყოფის მადლს, რომ არასოდეს არ გნახოთ. მშვიდობით ვანიხა! მომეცით პირობა, არასოდეს არ მომწეროთ წერილი და არასოდეს არ შემხვდეთ! დაანებეთ ჩემი თავი სამშობლოს. მე თქვენთვის მოგკვდები! მშვიდობით!

— არა!—წამოიკივლა ახლა გაცხარებულმა ვანიხამ,—მე მინდა, რომ შენ იცოდე, რაც ჩამადენინა შენდამი სიყვარულმა.

და ვანიხამ უამბო ყოველივე, რაც მან ჩაიდინა იმ წამიდან, როცა მისსირილლი San-Nir-ის სასახლიდან წავიდა და ლეგატთან გამოცხადდა. ამბავი ასე დაასრულა ქალმა:

— ეს კიდეც ცოტაა. მე შეტიც გამაქეთებინა შენმა სიყვარულმა! და უამბო, თუ როგორ ვასცა.

— გველშაპო!—იყვირა პიეტრომ და ქალს მივარდა, რათა ბორკილებით მოეკლა იგი.

იქნება, მოეხერხებინა კიდევაც ეს, მაგრამ ამ დროს ზედამხედველი მოუახლოვდა მათ ყვირილის გაგონებაზე. მან ხელი მოჰკიდა მისსირილლის.

— აჰა, გველო! არავითარი დახმარება შენგან!—და ამ სიტყვებით გადაუგდო ქალს აღმასი და ქალიბები, რამდენადაც ხელის გაქანევის ნება მისცა ბორკილმა, და სასწრაფოდ განშორდა.

ვანიხა დამარცხდა. იგი დაბრუნდა რომს, და გაზეთებშიც აუწყეს საზოგადოებას მისი დაქორწინება თავად ლივიო საველისთან.

თარგმანი ლ. ქ.

მერმანიის ლიტერატურაიდან

I.

იოკან ვოლფგანგ გოტე

ზტრასტურგის კათედრალი

როცა მე პირველად ვინახულე ზტრასტურგის კათედრალი, თავი სავე მქონდა „ქარგი გემოვნების“ ნაირ-ნაირ თეორიებით. მხოლოდ განაკონის და ნათქვამის მიხედვით ვაფასებდი მასსების ჰარმონიას, ფორმების სიუაქიზეს, ყოველივე გოტიური ჩექქურთმების შეურიგებელი მტერი ვიყავი. რუბრიკა—გოტიურის ქვეშ, როგორც სიტყვარის განმარტებაში, მოთავსებული მქონდა მრავალნაირი სინონიმური აბდაუბდა.

რა თქმა უნდა, მე უფრო მეტს გონიერებას არ ვიჩენდი, ვიდრე ის ხალხი, რომელიც ყოველივე მისთვის უცნობ სამყაროს ბარბაროსულს უწოდებს.

ჩემთვის, ყველაფერი გოტიურს მოასწავებდა, ყველაფერი, რაც ჩემს სისტემაში არ ეტეოდა.

გოტიურს ვეძახდი, როგორც შაბლონურ კრელ-კრელა სურათებსა და ტიკინებს, რომლითაც ჩვენი შეძლებული წარჩინებულები თავიანთ სადგომებს იმშვენებენ, ისე ძველი გერმანული ხუროთ-მოძღვრების უძველეს ნაშთებს. ამგვარი წინასწარ განწყობილებით წავედი ამ უშვილებელი, თმახუჭუჭა დევის სანახავად. როგორი მოულოდნელი ვაოცება გამოიწვია ჩემში მისმა პირველმა შეხედვამ! დიდზე უდიდესმა შთაბეჭდილებამ კიდემდის აავსო ჩემი სული.

იგი სავესე ზყო ათასნაირი ჰარმონიული დეტალებით, მათი შეთვისება და შიგარძნობა მე შეესძელი, მაგრამ მათი შეცნობა და შეგნება მე ვერ მოვახერხე. თქვენ მეუბნებით ეს ზეციური სიხარულის თანაზიარობააო?

რამდენჯერ მოვშორდი მას,—ისევე მასვე მივუბრუნდი, ისევე მასთან მივედი, რომ ამ ზეციერი და მიწიერი სიხარულით ცხადივე დავმტკბარიყავ, რათა ამ უკვდავ ქმნილებაში მეხილა ჩემი უფროსი ძმების გოლიათური სულის სიღიადე. რამდენჯერ დაუბრუნდი მას, ყოველი მხრით შემოვფარე, მინდოდა: ყოველ მანძილზე, დღიურ სინათლის ყოველ ნიუანსში მემზირა მისთვის, და დავმტკბარიყავ მისი სათნო ქედმაღალობით.

გული ვარამით აევსება კაცს დღითშობილს, როცა მისავე ძმის, თანამოსისხლის ქმნილება ისე მალალია და თვალშეუდგამი, რომ მას ქედის მოხრისა და მდაბალი თავყანისცემის მეტი არა დარჩენია რა.

როდენჯერ მყუდრო განსვენებით მიაყუჩა ჩემი, ძიების თინით დაქანცული თვალი საღამოს მწუხრმა, როცა იგი ძირს დეშვებოდა და მისი წყალობით ამ უშველებელი ქმნილების ათას-სახოვანი ნაწილები ერთ ჰარმონიულ მთლიანობად შეიკვროდენ, შედღედებოდენ.

და იგი ლალი და მალალი თავზე წარმოადგებოდა ჩემ სულს და ისიც ნეტარების ქრუანტილ-მოგვრილი უკანასკნელად შეეცდებოდა მის შეგრძნობასა და შეცნობას.

ასეთ წუთებში ეცხადებოდა ჩემ სულს დიდი შემოქმედების გენია. „რა გაკვირს შენ,—წარჩურჩულებდა იგი. „ეს ზომიერება, ეს სიმეტრია უცილოდ საჭირო იყო. და განა, ჩემი ქალაქის ძველი ეკლესიები ასეთივე სიმეტრით არ მეტყეველებენ!

მათი შემთხვევითი ზომიერება მეარმონიულ სიდიდემდის ავიყვანე. შეხედე, მთავარ აღსავლის კარებს გვერდით მივეუჩინე ორი, უფრო პატარა.— ზემოდან რომ პატარა ვიწროდ შემოხაზული გარსი მოსჩანს, ეს სარკმელი ეკლესიის ნავს ეხმაურება, ეს ფანჯარა დღიურ სინათლის პატარა კარებია. მაღლა, სულ მაღლა სინათლის ტალღას მე მივეუშენე მცირე სარკმელი. მაღალ სამრეკლოს ტან-წერწერტ აღნაგობაში მე მოვათავსე უხილავი უცხო ძალები; მათ უნდა აეჩუორცნათ ცის სიმაღლეში ორი, სამრეკლოს მაღალი კოშკი. ერთი მათგანი აწ აღარ არის“.

მითხრა, დამტოვა მე მარტოხელა ჩუმის ვარამით გულგასენილი.

დილის რიქრაქზე როს აიშალენ ცის ფრინველები ნაირნაირი, მაღალ კოშკების, კათედრალის ნიშებში შემოხიზნული და მზეს შესტრფოდენ, შეშხაროდენ ტკბილის სიმღერით, მათ გამაღვიძეს განათიადის ტკბილი ძილისაგან.

რა უეცარად, დილის ცისკარის ბრწყინვალეებით პირგაბადრულმა შემომანათა კათედრალმა მე მგზავრს დაქანცულს.

როგორის ნდომით გამიშვერია ორივე ხელი დიდ ქმნილებისკენ. შეგხედე: ვნახე, და ვიხილე დიდი ჰარმონიული მასები თვის აურაცხელ ნაწილებში რომ ამეტყეველდენ.

ისე, როგორც მარად-ქმნილ ბუნების პირმშოში, აქ ყოველივე ნატამალი განუყრელია და უმცირესიც შეადგენს ნაწილს ერთი მთლიანი ერთსახეობის.

ვნახე: როგორის სიმსუბუქით ატყოცნილა ეგ მკვრივი და მძლე გოლიათი მსუბუქ ვთერის უსაზღვროებაში. რა ნაზი ხელით დაჩითულია მისი კედლები და ჩუქურთმები, მაგრამ ყოველი და ყველაფერი შექმნილი არის სამუდამამოდ.

შენსა განსწავლას მე ვუმადლი ჰოი გენიუს! მაღლი შენს სახელს, რომ შენს შემყურეს მე უფსკრულებშიც არ მესხმის რეტი, რომ ჩემს სულშიაც შენი წვეთი გადმოფრქვეულა, და მე ეგ წვეთი მიმატებს ძალას, რომ ვიმეტყეველო როგორც თვით დღერთი.

II

ანბლუს სიღვინუს

„ქერუბიმული მოგზაურიდან“

1. ისე დიდი ვარ, როგორც თვით ღმერთი,
 ღმერთი ჩემსავით პატარა არი.
 მას აღარ ძალუძს უჩემოდ ყოფნა,
 უღმერთოდ ყოფნა სიტყვაა მცდარი.
2. რაც დღემდის უთქვამთ ღმერთის შესახებ
 ჩემთვის ეგ ჯერაც ხმაა მსუბუქი,
 ზე ღვთაებაა ჩემი სიცოცხლე,
 ჩემი სიცოცხლის ცხოველი შუქი.
3. ღმერთი ისევე ღმერთში შეიქმნა
 ღმერთი ისევე ღმერთს შეეწირა.
 მისი ტახტი ვარ, მისი ტაძარი,
 მისი ჩანგი ვარ და მისი წკირა
4. მე არ ვარსებობ ღმერთის გარეშე,
 ღმერთი უჩემოდ ვინ გაიგონა!
 მე მისი ელვის სამოსელივარ,
 მან ჩემის ყოფნით გზა გაიფონა.
5. ღმერთი აზრია, ღმერთი—თამაში.
 ღმერთი—სინათლე. ღმერთი— მიწანი.
 ჩემსა ძმობილში, ჩემსავ მამაში,
 ღმერთს შევეყარე, ღმერთი ვიცანი.

ქველგერმანულით ნათარგმნი.

C. G.

ანტიური ლიტერატურა

პლატონის ეპიგრამები

წინასწარი შენიშვნა.

ღვთაებრივი პლატონი, ვიდრე იგი საბოლოოდ შესწირავდა თავს ფილოსოფიას და დასწერდა თავის დიალოგებს, უფრო ადრე პოეტი იყო. მაგრამ პლატონის პოეტურ ქმნილებათაგან ჩვენამდე მხოლოდ ნაწილი შენახულა: მადრიგალები და ეპიგრამები¹.

ჩვენ აქ „კავკასიონისათვის“ ვთარგმნეთ პლატონის ათი მადრიგალი-ეპიგრამა². გარდა უშუალო პოეტური ინტერესისა, ჩვენ ამ შემთხვევაში გვაინტერესებდა ელევთური დისტიხის ფორმის გადმოცემა ქართულს ენაზე.

ცნობილია რომ ქართულად დღემდე არ ყოფილა დამუშავებული ელლენური ლექსის მეტრები, კერძოდ ჰექსამეტრი და პენტამეტრი. მართალია, ქართულს პოეზიაში ჯერ კიდევ გურამიშვილის და ბარათაშვილის დროიდან შემოვიდა დაქტილი, მაგრამ იგი არასოდეს არ ყოფილა აყვანილი ჰექსამეტრის და პენტამეტრის რიტმიულ სისტემაზე. არც ერთ ექვს-მუხლიან დაქტილურ ლექსში არ არის დაცული დიდი ცესურის წესები, არ არის მხედველობაში მიღებული მუხლების ჰიპოსტასა (დაქტილის შეცვლა განსაზღვრულ შემთხვევებში ქორეის მუხლებით, — რიტმის მოძრაობისათვის), და არც კატალექტიკის კანონები (ჰექსამეტრის და პენტამეტრის ორთავე კოლაში). — ხოლო ამის გარეშე ჰექსამეტრი და პენტამეტრი მოკლებული რჩება ყოველგვარ რიტმიულ ღირებულებას.

¹) სულ პლატონს მიეწერება ოცდაათამდე ასეთი პატარა პოეტური ტექსტი. ფილოლოგიურმა კრიტიკამ გამოარკვია, რომ პლატონს აქედან ეკუთვნის მხოლოდ ერთი ნაწილი (20-მდე ეპიგრამა); დანარჩენის პლატონისადმი კუთვნილება საეჭვოა (იხ. Bergk. Poetae lyrici graeci, vol. II, Lipsiae 1882).

²) ამ ათი ეპიგრამიდან პლატონს უცილობელად ეკუთვნის ექვსი ეპიგრამა (1, 2, 3, 4, 5, 10). ხოლო დანარჩენი ოთხი ეპიგრამის (6, 7, 8, 9) კუთვნილება პლატონისადმი საეჭვოდ არის მიჩნეული.

მკითხველი, რომელიც იცნობს კლასიკურ მეტრიკას, შეამჩნევს, რომ ქვე-
მოდ მოყვანილ ქართულ ჰექსამეტრსა და პენტამეტრში დაშვებულია ზოგიერთი
თავისებურობა; ასე,—ჰიპერმეტრია (ზედმეტ მარცვალთა დართვა დასაწყისში).
ეს შეგნებულად არის მოხდენილი. საქმე ის არის, რომ ბერძნულ მეტრს მრავა-
ლი საშუალება მოეპოება ლექსის რიტმიული ვარიაციების შესაქმნელად; ხოლო
აღნიშნული თავისებურობანი მიღებულ იქნა ქართულისათვის, რათა მიღწეუ-
ლი ყოფილიყო რიტმის მოძრაობის ექვივალენტობა.

პლატონის ეპიგრამები.

გუძღვნი ამ თარგმანებს
პ რ ო ფ. გ რ ი გ ო ლ წ ე რ ე თ ე ლ ს.

1.

ასტერი ს. [ვარსკლავს*].

ვარსკლავებს შესცქერი ცაზე, თვით ვარსკლავო! ცა ვიყვე ნეტავ,
და ვარსკლავთა უამრავ თვალს თრთოღვით მოგაპყრობდი შენ!

2.

ასტერი ს. გარდაცვალების შემდეგ.

ვარსკლავო, ცოცხალთა შორის ენთე ვით ვარსკლავი დილის,
ხელა-კი უნათებ შენ სალამოს ვარსკლავად მკედრებს.

3.

აგათოს.

აგათოს ბაგეზე კოცნით შევაჩერე შემკრთალი სული.
— ვაჰმე!—გასაფრენად მას უკვე გაეშალა ფრთა...

*) ასტერი, რომლისადმი მიმართულია ეს მადრიგალი-ეპიგრამა, ყველა ნიშნებით—
პლატონის მეგობარი იყო. სახელი „ასტერი“ (Aster) ამავე დროს ნიშნავს სიტყვას „ვარსკლავი“.
პლატონის პირველსა და მეორე ეპიგრამაში ამ სიტყვას ეძღვება სწორედ ასეთი ორმაგი
მნიშვნელობა: სახელი „ასტერი“, და ამავე დროს „ვარსკლავი“.

4.

ახალგაზრდა ქალს.

გესროლე პურპურის ვაშლი... თუ იმეტებ სიყვარულს ჩემთვის,
 ეს ვაშლიც მიილე შენ, ქალობა შემწირე მე.
 ვერ ბედავ მორცხვობით მკრთალი... მაშ იფიქრე ერთ წუთას მაინც:
 ამ ვაშლის პურპურსაც დრო აღრევე შეუცვლის ფერს.

5.

მადრიგალი
 პოეტ არისტოფანზე.

ექვბდნენ ქარიტნი ქვეყნად მარად დაურღვეველ ტაძარს
 და მოიპოვეს აქ, მიაგნეს პოეტის გულს.

6.

წარწერა
 საპფრის ქანდაკებისა.

„ცხრა არის მუზა“,— შეცდომით გადმოგვეცმს ამბავი ძველი;
 აი ჩვენს წინაშე სდგას მეთათე მუზა საპფრ.

7.

დიოდორის ვერცხლის ქანდაკება:
 მძინარე სატირი.

ეს არ არის ქანდაკი ვერცხლის: აქ დააძინეს სატირი ვერცხლში.
 ვერცხლი შეუპყრია ძილს... სიტყვა,—და გაახელს თვალს.

8.

კამეა.

იაშმის პატარა ქვას დაუტევნია ხარების ჯოგი.
 გგონია—ნამდვილად აქ ხარები სტკეპნიან ველს.
 წამს გაიფანტება ჯოგი! მაგრამ ოქროვანი რკალი
 გალაენად არტყია გარს, არ უშვებს ველიდან მათ.

9.

პ ა ნ ი .

ჩამოჯექ დაბურულ ფიჭვთან. ქარის უნაზესი ქროლვით
ნელი-ნელ ირხევა და ტკბილად მუსაიდობს ის.
წყარო სჩქეფს რბილი და ნელი. მიეცი ოცნებას თავი
და მაშინვე მოგარხევს რულს ჩემი სალამურის ხმა.

10.

ა ფ რ ო დ ი ტ ე და მ უ ზ ე ბ ი .

კიბრიდამ უბრძანა მუზებს: ქალწულნო, თაყვანი მეციოთ,
აღრე ეროტის მშვილდს თქვენკენ მოვმართავ მე.
მუზებმა უთხრეს: ო ღმერთავ, მიმართე ამ სიტყვით არესს...
ვერ შესძრავს ეროტი ჩვენს მარად დამშვიდებულ გულს.

თ ა რ გ მ ა ნ ი
A s m i-ს მიერ.

ოვანეს თუშანიანი

ანუშ

პროლოგი

მთის ფერიები ღრუბლის ქულაზე
 ჩამომსხდარიყენენ ნაზად და ობლად—
 და ორ საფლავის ამოსაშრობლად
 ცრემლებს აფრქვევენდნენ თბილს და უნაზეს.

ვით მორჩილი ბაღლები—
 სათუთ სიოს ტალღებში
 ეხვევოდნენ ჩუმად
 მთვარის აბრეშუმად.

გუნდს მოსდევდა გუნდი
 მწკრივად,
 ყოველმხრივად,
 ცრემლის იაგუნდი
 ეფრქვევოდათ მძივად.

და ანუშის საფლავს, დამწვარს სიყვარულით,
 დასტიროდნენ ასე ჩათუთქულის გულით:

„ბადიებში შვიდ წყაროდან
 წყალის ჩასხმა გიხაროდა.

შვიდ ბუჩქებთან ვარდს რომ რგავდი
 ჩვენს დობილებს სახით ჰგავდი.

მკითხაობდი ვარდის წყალზე
 და თიქრობდი მომავალზე:

—სსივთ, წყალში ჩადი მარტათ
 და მომგვართ ვინც მიყვარდა!—

მაგრამ ვარდი დასკვნა აღრე
და შენც ველარ ინავარდე.

სამარეში დღეს ვინ უმზერს
მაგ თვალების შავ ფიროუზებს!

მაშ, სულეზო, ძირს დაეშვით
და აჩუქეთ ცრემლი პეშვით“...

ყვავილები გაბნეულან ფერებად
და ამბობენ: „ნეტა რა გვემღერება!
ეს ფოთლები ლამის სისხლით შევსვაროთ:
ალარა გვყავს არც ანუში, არც სარო!“
ჩურჩულებდნენ ყვავილები ამგვარად
და მიწაზე იღვრებოდნენ ნამცვარად.

ვიდრე ცამ დილა არ შეითვისა
და არ ავიდა გოდება ცამდე:
ეს ფერიები—სულეზი მთისა—
ასე მოსთქვამდნენ განთიადამდე.
ზეცა აფეთქდა სხივების ნალმად,
ცაზე აისი ჩირალდნებს ანთებს,—
სულეზი გაჰქრენ მთების გადაღმა
და მიაშურეს ჩანჩქერის კალთებს.

პარი პირველი

I

ნიხიზობს, მეძახის უძილო სევდა
ჩემს პაპისეულ ძვირფას მამულში.
ფრთამალ ოცნებით გადაფორინდები
თვალის და გულის სანატრელ მხარეს.
მე იქ მიმელის ჩემი ჯალაბი—
სადაც ზამთარში შუაგულ ცეცხლთან,
მჭიდროთ და ირგვლივ შემოგარსულნი
მოსთქვამენ არაკს ძვირფას წარსულზე.
და მაგონდება თუ ვით სცხოვრობდნენ
ოდესღაც ლორში გმირი დევები.

ჩემო სამშობლოვ! შენი ხეობა
მთებს უვლის ფერხულს ლეგენდარულად.
შენს გარეშემო მთის მწვერვალებად
გაქვავებულან თული დევები.

ამბობენ: ძველად მათ მოიტაცეს
 ალაგოზის მთების ასული
 და როცა ზეიმს იხდიდნენ ლორში—
 ალ-დევე, ბედ-დევი და სხვანი კიდევე—
 ქორწილის ღამეს გადიქენენ მთებად.

II

სალამი თქვენდა, ძველო ნაცნობნო!
 ტყევე, გამოზრდილო მთების მკერდებით—
 სალამი თქვენდა! რამდენი კარგი
 მოგონებანი მახსოვს თქვენ შორის.
 გაჰქრა, წავიდა ოქროს წარსული
 ვით გაზაფხულის ფერადოვნება.
 და თქვენც, ყანებო, მწიფე თავთავით
 აღარ ამშვენებთ გაშლილ გარემოს.
 ახალგაზრდობის ცეცხლიან დღეებს
 სულით ობოლი ვეძებ ამოდ!
 რატომ არ ცოცხლობთ ჩემებრ სიცოცხლით?
 რატომ არ ძალმიძს ჩემის ლექსებით
 ჩაგიდგათ სული, ძვირფასნო ლანდნო?
 ახ, ნეტავ სიზმრად მინც მჩვენოს
 ჩემი წარსული ხელშესახებად,—
 ხორცაკრეფილი, სუნთქვით გამთბარი.
 მოვედ! მგოსანი გიხმობს, გეძახის...
 მოვედ! მგოსანი გემუდარება!

III

და ხავსმოდებულ მთის თალებიდან,
 და ხშირფოთლოვან ტყეთა სიერცეში—
 მე მესმის ჩემი ყრმობის სიცილი
 წარსულ ცხოვრების გამოძახილად.
 ო, მოგონება ცოცხლად ნახული
 წამოდგა მკვდრეთით და აიშალა:
 ეს იალალი, სოფლის ხმაური,
 ალაჩუხები, კვამლი მოლურჯო;
 აგერ განთიადს ჰკოცნის ღრუბელი,
 ციმციმებს ნამი და მღერის მწყემსი:

IV

— „ქალო დარჩი კარავში, მოიფარე ფარდები.
 ნუ დადიხარ გარედა, თორემ შემოყვარდები.
 გადვიქცივი აშულად, კლდეზე გადავარდები.“

სალამურმა წკრიალით
სევდა ვერ დამიჟარა,—
უპატრონოდ, იოლად
დამეფანტა ცხერის ფარა.

ქალო, რა უღმერთო ხარ! დამწვი ეშხის ალითა.
დამიბორკე ფეხები ნაწნავების რკალითა.
ო, მეტს ველარ მოვითმენ—მოგიტაცებ ძალითა.

ანუშ! შენი თვალები
ლამესავით შავია.
რატომ არ გებრალბები?
სარო დამნაშავეა?

მაგრამ გფიცავ, თუ შენს თავს, შეყვარებულს ვნებითა,
შენი კერპი დედ-მამა არ დამითმობს ნებითა—
სისხლს დავაქცევ! და გულსა დავიქოლავ ქვებითა.

რა გიხდება, რა გშენის,
წარბები კამარულად.
მე ვერ გაფძლებ უშენოდ—
მოგიტაცებ ფარულად!“

V

და მღერის სარო ტრიალ მინდორზე.

ანუში სახლში ველარ ჩერდება.

— დედი, ხომ გესმის? ვილაც გვეძახის...

— გეყოფა, ანუშ, მაგდენი თრევა!

სად გაგონილა, აბა მითხარი,

გასათხოვარი ქალის წანწალი?

ო, ღმერთმა ნუ ქნას რომ ხმა დაირხეს

და დაგივარდეს სახელი ცუდი.

— დედი, ხომ ხედავ ზურმუხტ ფერდობზე

როგორ ხასხასებს ლოლო და ბალბა—

წავალ და მოვკრეფ სადილისათვის...

ჰო: ამალღების დღეობაც არის!

რა გენადვლება, წავალ დედიკო

და სხვებთან ერთად ვიმღერ „ჯანგულუმს“.

— ანუშ, ცელქობა აღარ შეგშენის,

დღეს საპატარძლო ქალი ხარ უკვე.

უნდა ერიდო ვაჟთან შეხვედრას—

ქალის ნამუსი დაიცვა მტკიცედ—

ხომ იცი ნაძრახს...

— ო, ღმერთო ჩემო!

გული ვალაღებს, გული მიკენესის,
 ფართხალებს როგორც გალიის ჩიტი —
 ლამის მკერდიდან ამომივარდეს.
 ალბად მოგველის უბედურება.
 რა მემართება, მითხარ დედიკო!
 ეს წინათგრძნობა რას მოასწავებს?
 ეხ, წყალ გარედ, ავიღებ კოკას,
 იქნებ მეც გულზე მომეშვას დარდი.
 აგერ ტოლებიც მიდიან წყალზე.

VI

ქალებს ჩაფები შეუღდამთ ძხარზე—
 წყაროსკენ მწყობრად ეშურებიან.
 ნარნარის რხევით შოლტავენ ბილიკს,
 ანკარა ხმებით მღერიან ნახად:

„კლდის გულიდან ცივი წყარო
 მოთამაშობს, მონაეარდობს.
 ვაჟი მთებში უწყინარად
 გულდამწვარი ქალზე დარდობს.“

წყაროვ, მთიდან მოვარდნილო,
 იკლაკნები როგორც გველი —
 ვინძლო ეშხით გააგრილო
 მოსიცხული ნწვანე ველი.

ვარდის თასი სპეკალ ცვარით
 ამოავსე, გადანამე
 და მიდამო გადამწვარი
 ანუგეშე დღე და ღამე.

აგერ წყალში მზის ძაფებად
 ვხედავ სატრფოს შავად ბურვილს,
 წყაროს გრძნობით ეწაფება
 და ვერ იკლავს მაინც წყურვილს.

კლდის გულიდან ცივი წყარო
 მოთამაშობს, მონაეარდობს.—
 ვაჟი მთებში უწყინარად
 გულდამწვარი ქალზე დარდობს!“

VII

ნისლი ჩამოწვა ბარში მთებიდან...
ველარ ისვენებს მოხუცი დედა.
შიშობს, ვაი თუ, ანუშს წყაროზე
მოულოდნელად შეემთხვას რამე.
ბინდი მუქდება. ღამის წყვედიანი
ხავსიან სერებს გადაეფარა.
ნადირი სტოვებს საკუთარ ბუნავს
და ავაზაკი სდარაჯობს მგზავრებს.

დედის თვალები არღვევს სიბნელეს:
ცდილობს გაიგოს ქალის გზა-კვალი—
გადმოდგა ქინზე, ომახიანად
ეძახის შვილსა: „ანუშ დაბრუნდი!“
— ამ ბნელ ღამეში სადა ხარ, ვისთან,
მთებში რა გინდა, შე უსირცხვილო!
კარგს რას შეიძენ ღამ-ღამე თრევით,
სახიფათოა შენთვის მანდ ყოფნა!
და შემოიკრა ხელი მუხლებზე:
„ვაიმე, ალბად, შეემთხვა რამე!“

ბინდი მუქდება. ღამის წყვედიანი
ხავსიან სერებს გადაეფარა.
ნადირი სტოვებს საკუთარ ბუნავს
და ავაზაკი სდარაჯობს მგზავრებს.

VIII

— გამიშვი, სარო, დედა მეძახის!
— გემუდარები, დარჩი ნუ მიხვალ!
— დამლუპავ, სარო, დედა შეიტყობს...
განა არ ვიცი მატყუებ მხოლოდ,
დიდი ხანია მოგბეზრდა ანუშ.
მე ვიტანჯები, ვსტირი უშენოდ,
შენ ბულბულივით ილხენ და ლაღობ.
აბა ამდენხანს რად მალოდინე?
თვალნათლივ მოველ—შემომალამდა.
მე შენს ლოდინში დამწყდა თვალები
და შენ კი მაინც არ სჩანდი არსად.

„ამბობენ, რომ ძველად ძეწნა
ქალის სახეს ატარებდა;
თმები კოხტად ჩამოეწნა—
სატრფოს თვალებს ახარებდა.

ერთხელ როცა პაემანზე
მოელოდა მიჯნურს იგი—
გადასვენდა. ცხელ სილაზე
იშლებოდა ტბის ცივლივი.

მაგრამ ვაჟი არ მოვიდა—
ამაოა ქალის ხვეწნა—
აქვითინდა და გლოვიდან
გადაიქცა მტირალ ძეწნად.

ავონდება ქალის ლაწევებს
ვაჟის სიტყვა დანაპირი—
დახრილ ტოტებს წყალში აწვენს,
ერთ ადვილას სღვას და სტირის!“

— არა გრცხენიან? ნუთუ ღირსი ვარ
მაგ საყვედურის!
ვანა სიმღერით აისის ქება
შენ არ გაკუთვნე?

ღამით სალამურს როცა ვაკენესებ—
ვალვიძებ კლდეებს.
ნუ თუ არა გრძნობ ჩემი ოცნება
შენ ერთს გეძახის.

როცა გშორდები, შენი თვალები
გზას მინათებენ.
და ჩემი გული მხოლოდ შენს გულთან
საუბრობს სევდით.

დადღმდა მწყემსი. და ეშხნაკრავი
ქალის თბილ მკერდზე დაემხო მუნჯად.

IX

კვლავ დაბლობისკენ გაისმის ხმები:
— ანუშ, არ გესმის, შემოდი სახლში!
დედის დაძახილს ქალმა ხმა მისცა:
— ჰაუ, მოვდივარ, დედი, მოვდივარ!

ანუშ! დალალი ჩამოგეშალა.
რად აგიღეწა ლოყები წითლად?
კანკალებ? რისთვის? რამ შეგაშინა —
თითქოს შველი ხარ მონადირისგან
შეშინებული და დაგვიშილი!
რა უყავ კოკა? რა უყავ წყალი?
სად დაგავიწყდა ქალაია?

— რა სულელი ვარ, როგორ შევშინდი,
ციებ-ცხელებამ დამრია ხელი...
ღმერთო! რამდენი უცნობი დამხვდა.
თათრები... დიად, ბლომა თათრები
ჩვენს მდინარეში დაბანაობდნენ.
— ანუშ, დაქალდი და მაინც ანცობ?
რად ხარ მშიშარა, შე უგერგილო!
მომეცი კოკა მე წავალ წყალზე...
და ხელში კოკით, წყევლით, ბუზღუნით
წყლის მოსატანათ წავიდა დედა.

პირი მემორა

I

ანაღლებაა. დღესასწაული.
ყვავილთა ნოხი აღვივდა მოღზე.
მაშ რალას ელით, ნაზო ასულნო,
შემოეფინეთ ამ მთების კალთებს—
შეჰკონეთ ვარდი ნაირფერებად,
ჩაუთქვით „ვიკაკს“ თქვენი საბედო;
სინღერით, ცეკვით, ლხენით, ღრეობით—
ადიდეთ, ქალნო, მაისის დილა:

„ამაღლების მთებო,
აზიდულო სეკტად.
გავეშუროთ, ღებო,
ვარდის მოსაწყვეტად;

ნეტა ვის უყვარვარ,
ჩემზე ვინა ფიქრობს?
რატომ შენი არ ვარ,
ბედი რად არ მიხმ-ბს.
მთვარის მკრთალი ჭარვა
სევდის კანდელს მიქრობს.

ამაღლების მთებო,
 აზიდულო სვეტად, —
 გავეშუროთ, დებო,
 ვარდის მოსაწყვეტად.

იადონის სტვენამ
 გააღვიძა ნარდი,
 ზოგს აჩუქა ლხენა,
 ზოგს ქორწილის დარდი,
 თუ მლაღატობ შენა
 რისთვის შეგიყვარდი?

ამაღლების მთებო,
 აზიდულო სვეტად.
 გავეშუროთ, დებო,
 ვარდის მოსაწყვეტად“.

ყოველ გაზაფხულს ლამაზ ქალისთვის
 მოაქვს სხვადასხვა არმალანები —
 ზოგს გულის მურაზს უკრულებს ხელად,
 ზოგს ჰხვევს კაეშნის თალხ სამოსელში.

II

ისმის სიმღერა „ჯანგულუმისა“.
 ჰანგებმა მთები აახმიანა.
 ქალებმა ქილა ჩამოიტანეს,
 რომელიც ლამით — აე თქმულია —
 უმძრახი წყალით დაედვათ ბანზე.
 მოგროვდნენ ერთად ქილის გარშემო
 ჩაუთქვეს ბედი და „ჯანგულუმით“
 თითო ნიშანი ჩაჰყარა ყველამ.

მისანი ქალი, როგორც მთის ვარდი,
 ზის და მკითხაობს დობილთა შორის:

— ქალო, ქალო, შენი ბედი
 ამ რამლებით შემიტყვია:
 შენს საყვარელს უცაბედათ
 გულს გაუპობს ცხელი ტყვია!

ანუშ შეწუხდა. ქალები შეკრთნენ:
 — სულ ტყუილია! არ დაიჯერო!
 — მარჩიელობა ვასართობია!

- გულს ნაადრევად ადარდიანებ...
 — ანუშ! გაჰფანტე მუქი ფიქრები
 და შემოსძახე ჩვენთან: „ჯანგულუმ!“
- არა მაქვს ბედი, ბედი არა მაქვს!
 ნუ თუ აღსრულდა?— ფიქრობს ანუში —
 მე ხომ აკენითვე ვარ დაწყვეტილი.
 ერთხელ ჩვენს ოჯახს ესტუმრა მგზავრი,
 გადმოხვეწილი შორის ქვეყნიდან—
 მღეროდა, ხტოდა და მოწყალებას
 ხელგაშვერილი ითხოვდა თურმე.
 დედას კი ეთქვა: რა დროს თხოვნაა,
 არა მკალიან— მიტირის ბავშვი!
 „დაე იტიროს მთელი სიცოცხლე!“
 ეთქვა იმ დღეებში და წასულიყო.
- მოგკლია რაღა! შენც გჯერა ერთი!
 — „ვიჭაკი“ მხოლოდ ხუმრობა იყო,
 — ჩვენ გულთმისანი ხომ არ ვართ მართლა!
 — აბა, ქალებო, განვაგრძოთ მღერა:
- „იღბლიანო ქალო,
 სთქვი, რა გავალალებს!
 ცრემლი ლამაზ თვალებს
 უნდა მოაცალო!
- რჩეული ხარ სხვებში,
 უნდა ვაიხარო —
 შენი სატრფო სარო
 სდგას მთასავეთ მთებში.
- ამაღლების მთებო—
 აზიდულო სვეტად.
 ვარდის მოსაწყვეტად
 გავეშუროთ, დებო!“

პარი მისამ

I

ქორწილს იხდიან ზამთარში სოფლად.
 ისმის ყიჟინი. ზურნა. დაფდაფი.
 ციკაბო მთიდან მწყემსების გუნდი
 ბარში ესტუმრენ ლოთ მაყრიონებს.

სიმღერა. ცეკვა. ზმა და შაირი.
 ახალგაზღვებით გაივსო ბანი.
 ხელად გაკეთდა წრე ხელკავებით
 და ფალავანდებს ასახელებენ:
 „აბა, ბიჭებო, ვინ ვის აჯობებს!“

სარო გამოჰყავთ ძალის-ძალათი...
 მეორე მხრიდან მოჰგვარეს მოსო.—
 (მოსო ხომ ძმაა საროს სატრფოსი)
 ხუმრობენ. ხტიან. ლაზღანდარობენ
 და საჭიდაოთ ზომავენ არეს.
 ქალებს შიშისგან უცემდათ გული
 და ვაჟები კი ხალხს აქეზებდნენ...

სარო და მოსო დასდგნენ პირისპირ.
 შემოიკეცეს ჩოხის კალთები,
 ჯერ მიწას დაჰკრეს ორივე ხელი
 და მერე უცბად ეცნენ ერთმანეთს.

მაგრამ ძველთაგან უკვე თქმულია—
 რომ მჯობთა მჯობი არ დაილევა.
 და ორმა მწყემსმა—ორმა ჯომარდმა—
 ერთი-მეორე საჯაროდ კრივეში
 ღონით არ უნდა დააბეჩავოს.

როგორც შეშენის მთის ფალავანდებს,
 ისე ჭიდაობს ორი ვაჟკაცი.
 ხან ცივ მიწაზე ენარცხებიან,
 ხან ისევ ერთად სდგებიან ზეზე.
 სჩანს თანასწორი ღონეა მათში.

სულ ტყუილია მთერალთა ყიჟინა:
 „ყოჩაღად, ბიჭო!“ „ჰა, არ გაჯობოს!“
 ეს გართობაა მხოლოდ ხალხური,—
 განა მწყემს მწყემსი გაუმკლავდება!
 მაგრამ უეცრად დობილებ შორის
 სარომ იხილა ანუშის სახე
 და თითქოს საროს თვალთ დაუბნელდა:
 გადაავიწყდა ძველთაგან ძველი
 ამხანაგური ადათი, წესი,
 იგრძნო კუნთებში მღვეფური ძალა—
 სურდა საჯაროდ ანუშისათვის
 მარიფათობა ეჩვენებინა—

იხელთა სარომ დრო შესაფერი
ორივე ხელი ჩასჰიდა მოსოს,
ძირს დაანარცხა ანაზღეულად
და მუხლის თავი გულს დააქირა.

ხალხი განვაშებს. ხარობს. იცინის.
და გამარჯვებას ულოცავს საროს.
მიჰყავთ დარბაზში და ფალავანსა
სევამენ ეჯობთან მარჯვენა მხარეს.
მაგრამ ამავე დროს ალექსილ სახით
მას სდარაჯობდა ანუშის ხედვა:
„არა გრცხვენიან, სარო რა ჰქენი!
არა გრცხვენიან, ზეიმობ კიდევ!“

II

ო, ანუშ! ანუშ! აგერ შენი ძმა
წამოვდა. იხმობს მოპირდაპირეს:
— „ჩართი არ არის, ხუმრობა იყო,
მე მინდა ბრძოლა—გაჰკივის იგი—
კაცი არ ვიყო თუ შევარჩინო,
მოვიდეს რაღა!“ მაგრამ მის სიტყვებს
ხალხი დაცინვით გაეხმაურა:
— საღ ეჩხირები? ვაგიჟდი ბიჭო?
ვანა არ გეყო გვერდების შევა?
სჯობს გაიბერტყო ჩოხის კალთები!

III

შეურაცყოფილ მოსოს სტანჯავდა
ბოღმა და მარცხი საფათერაკო.
უარპყო ლხინი. დასტოვა ხალხი.
გაჰშორდა ყველას. მაგრამ დაცინვა
არ შორდებოდა კვლავ იმის ყურებს.
— რა მომივიდა! ვაი სირცხვილო!
ნუ თუ დავმარცხდი მე სამუდამოდ?
სირცხვილი ამ ჩემს ახოვანებას!
ჯერ არ მქონია ჩოხის კალთები
ასე მიწაში ამოგანგლული!
მთასავით კაცი ძირს დამანარცხა.
როგორ გამოვინდე ეხლა ქალებში?
ვინ რას იფიქრებს! ან რას იტყვიან!

რა დამრჩენია? ჰო: ორში ერთი---
 ან თითისტარი, ან-და სამარე.

IV

— ძმაო, ჩააგე ხმალი ქარქაშში,
 რად გსურს დაღვარო შენი ღის სისხლი?
 ო, შემობრაღე! ძმაო იწამე—
 საროს სიყვარულს აღარ ვნატრულობ.

მოსოს ფეხებთან ასე მტირალი
 საბრალო ანუშ დაჩოქილიყო,
 მოსო კი... მოსო ფხა-ასხმულ ხანჯალს
 გაშმაგებული ატრიალებდა:
 — მაშ შემოიფიცე წმინდა და-ძმობა,
 რომ საროს აღარ გავეკარები—
 თორემ ამ ხანჯლით—ფეციცე მამალმერთს,
 ახლავ გაგიბობ მაგ გულის ფიცარს.
 — რა საჭიროა ფიცი მონისა—
 განა ძმის სურვილს და ეურჩება?
 იწამე ჩემი! მე არ ვატყუებ...
 საროსთან ყოფნა—არ მიწერია.
 ჩვენ სხვა-და-სხვა გზით წავალთ ამიერ.
 — სტყუი! შენ საროს ვერ დაივიწყებ—
 მე მესმის შენი ჩუმი ტირილი,
 როს გულისძილში ბოდავ მის სახელს.
 — აგრემც შენს ძმობას დავენაცვლები,
 ნუ ეშურები, ძმაო, ჩემს მოკვლას.
 ცოტა მადროვე... ცოტა მაცალე...
 მე შევისრულებ თხოვნას, ძვირფასო,
 საროს გულიდან ამოვირეცხავ
 და მხოლოდ ერთგულ დათ ვაღვიქცევი.

V

ასე დამთავრდა სოფლის ქორწილი —
 ორ ძმობილ შუა ჩავარდა მტრობა.
 შუამავალნი ბევრსა ცდილობდნენ
 და შერიგება ველარ მოხერხდა.
 ჯიუტი მოსო ბრაზობს, უარობს,
 საროს არ აძლევს ანუშს საცოლეთ—
 სურს სიყვარული ქალის გულიდან
 ცხელ ხანჯლის წვერით ამოაცალოს.

ვინ იცის! იქნებ მარტოდ ყოფნის დროს
სტანჯავდა მოსოს შურისძიება
და მწყემსის ჯავრის ამოსაყრელად
ავი ზრახვები თავს ევლებოდნენ!

ვინ იცის! იქნებ უმთვარო ღამით
მეზობლის ფარას დაეცეს მტერი
და ცხვრებს ყელები გამოულადროს!

ვინ იცის! როცა დღიურ სიცხადით
სოფელს დაქანცულს მიეძინება—
სადმე მეზობლის თივების ზვინი
გაანიავოს ჭიაკოკონან?!
—

პერი მემოთხმ

I

ღრუბელთა ჯარი ცის დასავალზე,
ვით აქლემები, დადიან ზანტად.
პირველმა სხივმა გაჰკრა მწვერვალებს
და ვარდის ფერად ცა დაისერა.
წამოიშალა მთელი სოფელი
თოფებით ხელში გარბიან ტყისკენ—
თითქოს ნადირი მოვარდნილიყოს...
და ქალები კი მოედნენ ზანებს.

II

აგერ მოხუცი გამოჩნდა ხალხში.
ჩიბუხი ხელის გულზე გაბერტყა.
ჯერ ჯელები გაგზავნა მდეგრად
და მერე ქალებს უამბო ასე:
— „ღამე ნახევრად გადასულიყო
და მაინც რული ვერ მომეკიდა.
უცებ მომესმა ყეფა ძაღლების—
გასამხნეველად დაუსისინე.
ირგვლივ სიჩუმე. ვიფიქრე: „ნუ თუ
სოფელს ნადირი ეწვია სტუმრად!“
ძალლი გაიჟმდა. ღამე კვლავ ბნელობს.
მივწეპი. ძილი არ მეკარება.
და ამ ბნელ ღამეს ძლივს გავარჩიე—
თუ ორი ჩრდილი როგორ გარბოდა.
მათ ჩაუარეს ჩემს ქოფაკს გვერდით...
ამაზე მეტი არა ვიცი-რა!“

აი, რად ასტყდა სოფლად განგაში—
 აი, ნაკვალევს რისთვის ზვერაღდნენ—
 თურმე ანუში საროსთან ერთად
 ღამით უჩუმრად გაპარულიყო.

III

მთვარე იცვლება. ხალხი დაბრუნდა.
 ამაო იყო მათი წადილი—
 მდეგრებმა მტერი ვერ მიაკვლიეს—
 ხელცარიელნი დაბრუნდნენ სახლში.
 შეყვარებულთა გამბედაობა
 ახალგაზღობას მოსწონდა გულში.
 მაგრამ მოსო კი ვერ ისევენდა—
 დარბოდა ტყე-ღრე, სინჯავდა ნაკვლევს
 და შიშველ ხანჯლით ჩასაფრებული
 ორივეს სიკვდილს ნატრობდა ბრაზით.

IV

— ვარდიშახ! აბა გაშალე ქერი,
 და იმკითხავე ხეალ რა მოგველის?
 წუხელ სიზმარში—ღამიდგეს თვალი—
 ვიღაც უცნობი მგზავრი მესტუმრა.
 ეს კი არ ვარგა. დარღს ნიშნავს მგონი.
 მერე ვიხილე: ტრიალ მინდორზე
 საროს ცხვრის ფარა დაქსაქსულიყო
 და კაცთა მოდგმის ხმაზე ბლაოდნენ.
 რას ნიშნავს ნეტა? ბედი ბრმა არის,
 ღეთის საიდუმლოს ვერვინ მისწვდება.
 იმ დაობლებულ ცხოვართა ხმები
 ეხლაც მიწივის ყურებში ზარად.
 კიდევ რა ვნახე: საროს მშობელი
 დაფანტულ ცხვარში გადასულიყო—
 აფრიალებდა სახიან ბაღდადს
 და ცხვრებთან ერთად ცეკავდა ღამით:
 ცხვრები კი.. ცხვრები სტიროდნენ ცხარედ.
 ვარდიშახ! მითხარ, რას ნიშნავს ესა?
 — ცუდი სიზმარი გინახავს, დაო,
 ჩემო მანუშაკ! აი, დახედე
 ეს ქერი როგორ ქეშად დაეცა!
 შავ გზასა ნიშნავს. ესაც საროა.
 ღმერთს შევევედროთ, რომ დაიფაროს
 საბრალო სარო და იმის ღედა.

V

წინ—ბედისწერა და ზურგში—მტერი.
ვინ შეიბრალებს საბრალო საროს?
მოყვარე იქცა სასტიკ ღღუშმანად.—
სარო შევლივით მთებს შეეხიზნა.

ბინდი დაეცა. მიუჭრდა მდელო.
უკანასკნელი ყირმიზა სხივი
მთების გადაღმა გადაიწვერა—
სარო კი სევდით მღერის ბაიათს:

„ო, ციცაბო მთებო!
ამართულნო ზეცად,
თქვენთან ღრუბლის კაბა
მორცხვად დაიკეცა.
გამოვიქეც თქვენსკენ—
შემიფარეთ მეცა.

მიწავ! მწვანე ჩითი
ანუშვივით გშვენის,
გაალრმავე ჩქარა
ნაპრალევი შენი.—
ჩაიხუტე სარო
ოხრად დასარჩენი.

დაობლებულ ანუშს
ვილა აიმედებს?
ვინ გაუთბობს მკერდის
პაწაწინა მტრედებს,
ალბად ჩასაქოლად
ბევრი გაიმეტებს.“

პარი მსხუმთი

I

პატივყარილი და შერცხვენილი
ძირს დამხოზილი სტიროდა ანუშ.
შეგროვილიყენენ სოფლის ქალები
და სინანულით შესციკივებდნენ.
გადახვეწილი მისი ძმა—მოსო
ანუშის ბედზე არ იყო შინა.
სამაგიეროდ მოხუცი მამა
საბრალო ანუშს სწყევლიდა ასე:

— კრულვა შენს სახელს, შე უნამუსო,
 ფიცის გამტეხო და მოლაღატეც!
 გვირგვინის ტოტი დაგემტვრას თავზე
 და ვაგიშავედეს თეთრი მანდილი.
 მტერთან წახველი განა უჩუმრად?
 ოხ, რაღა პირით უნდა შემხედო...

აღელდა მამა და წასწვდა თმებში...
 მაგრამ გარს ხალხი შემოეხვია—
 ხელიდან ქალი გაავდებინეს.

ხმა აღიმალა აქ სოფლის მღვდელმა:
 — რას ერჩით საწყალს! დაგვტოვეთ მარტო.
 ანუშ! გულწრფელად გამენდე, შვილო,
 მითხარი, საროს ნებით გაჰყევი—
 თუ მოგიტაცა ნაძალადევი?
 გიყვარს? მითხარი, ნუ გეშინიან—
 შეყვარებულებს გადაგწერთ ჯვარსა...

ხმაური. ოხვრა. ვიში. ყიჟინა.
 — მოჰკლეს! ვინ მოჰკლეს? მოსომ! სად? როდის?
 — არიქა წყალი! ღმერთო ძლიერო!
 — ანუშ! ა, ანუშ! ჭირს მოსდევს ჭირი.

II

ვით გაზაფხულის ნიაღვრისაგან
 საესე მდინარე მირბის ღრიალით—
 ისე ამ სოფლის ჯეელკაცობა
 მთებიდან ბარში დაეშვა ხელად.

ო, ეს რა არის! ო, ღმერთო ჩემო!
 ხანხასა მდელი სისხლს შეუღებავს.
 მრისხანე დევბედ ჯებირს აწყდება
 და სიბრაზისგან ცოფებს ჰყრის ირგვლივ.

დარბაისელი მოხუცებულნი
 ერთ მაღალ კონცხზე გადმომსხდარიყვნენ.
 შეწუხებულნი, ჩაფიქრებულნი
 ამბის გაგებას ელოდნენ ყუჩად.

ღრიალებს ქვევით დევბედის ხევი—
 რუხრუხებს, როგორც ქუხილი ცისა
 და თითქოს გვამცნობს ფეხამბარობით
 უბედურების უბედურებას.

III

ხალხის წინაშე სახე შეშლილი
 შლეგიანივით გაივლის მოსო.
 მკვლელის თვალებში შიში დასცურავს
 და განაფითრი ვერავის ამჩნევს.
 მივიდა სახლთან. დააგლო ქული.
 დაჰკიდა თოფი მკვდარი გველივით.
 ზარდაცემული, გარინდებული,
 სულგანაბული ხალხს დააშტერდა.

უცხად მოისმა ქალის კეითინი
 — ვაიმე, შვილო, მოგიკვდეს დედა!
 და საროს დედა გააფთრებული
 იგლეჯდა თმებსა, იხოკდა ლაწვებს.

IV

უბედურ დედას უბნის ქალები
 მწკრივად მისდევდნენ მკვდრის სანახავად.
 ჯერ დაიტირეს საბრალო სარო
 და შემდეგ — როგორც ჩვეულებაა —
 საკუთარ მკვდრებზეც აფრქვეის ცრემლი.
 ხოლო ჰაბუკნი, საროს დოსტები,
 ცხედარს დუმლით შემოჰხვეოდნენ
 და იგონებდნენ მის ვაჟაკობას.
 დედის კივილი ჰაერს აპობდა,
 შავად ბურვილნი მოსთქვამდნენ მწარედ.

ახ, ანუშ! რატომ სხვა არ გიყვარდა —
 რისთვის დაღუპე საბრალო მწყემსი?
 ვინ ანუგეშებს ხნიერ დედიკოს,
 ვინ შეაგროვებს დაფანტულ ფარას,
 რა ეშველება სოფელს უმწყემსოდ!
 მთების სიხარულს ვილა გვიმღერებს!

ამხანაგები გავლენ სამწყესოდ
 და სარო გვერდით არ ეყოლებათ.
 მისი ძალი კი მეზობლის ბანზედ
 გაიღმულიებს შესაზარავად.

ო, მწყემსის ნაცვლად სახლში დარჩება
 თავდალურსმული მძიმე კომბალი —
 რომელსაც, ნიშნად დიდი გლოვისა,
 ამხანაგები შეუმურავენ.

და ის ხანჯალი წელზე რომ ერტყა—
 დედა დაჰკიდებს გრძელ ტახტის თავთან,
 თავის ქარქაშში ჩასაქანგავად.

ველარ გაჰხედავს დედა მთის კვერნაქს—
 სადაც უკრავდა სალამურს მწყემსი—
 გულჩაქცეული იჯდება სახლში
 შვილის წარსულზე იფიქრებს მხოლოდ.

ეხ! ნუ აღვიძებთ ძველ მოგონებებს
 სჯობს დაივიწყო წარსული დედაე!

— სადა ხარ, შვილო, ნუ თუ ეგ თვალი
 აღერსით აღარ შემომინათებს?
 შვილო, ეგ კუბო მე მეკუთვნიდა
 რად შემედავე? რისთვის წამართვი?
 ვაიმე, შვილო, ხმა გამე... გესმის!

მაგრამ ცხედარი ტკბილ განსვენებით
 ესვენა ყუჩად ბაგედაკრული,
 ხელნი დაეწყო გულს ჯვარდინათ
 და ამა ქვეყნის მოთქმა, მუდარა
 საბრალოს აღარ ეყურებოდა.

დაბინდდა. გლოვა ოდნავ მინელდა
 ჭირისუფალნიც მიმოიფანტნენ—
 მხოლოდ დევბედი, მძაფრი დევბედი,
 ვით მგლოვიარე დაულალავედ
 სქექდა, გრგვინავდა, იმდულრებოდა.

V

და საროს ნეშტი სადათ, უბრალოდ
 იქვე, დევბედთან დაასაფლავეს—
 და შვილი მიწის ჩაიკრა მიწამ.
 მხოლოდ ადათის ნირშეუცვლელად
 დოსტებმა ჩუმად დაღვარეს ცრემლი;
 მხოლოდ მთის აშულს, მთის საცეცხლურმა—
 შაშვრა, სოსანის სუნით გამთბარმა—
 ჩამოაკმია მთის საკმეველი;
 მხოლოდ დევბედმა ხაო-აყრილმა
 თეთრი ბუტბუტით აუგო წესი
 და სულთათანა მიუგალობა.

დაასაფლავეს. მორჩა. გათავდა.
და ახლად გაჭრილ საროს საფლავზე —
განსვენებულის პატივსაცემად —
საროს დოსტებმა თვითიუღ პეშვით
მიწის ტაგრუცი დაუდგეს ძეგლად —
რომ უსახელო მწყემსის სამარე
მიწის პირიდან არ აღგვილიყო.

პარი მემქმსა

I

გამოზატხულდა. მთა და მინდორი
მწვანე ხავერდით გადაიხაზა.
მერცხალთა გუნდი თბილ ქვეყნებიდან
ისევე ესტუმრნენ ანუშის სოფელს.

წყლის პირად დადის ერთი ასული —
კაბის კალთაში აგროვებს კენჭებს.
მღერის. ბუტბუტებს. იცინის. სტირის.
და საპასუხოდ ბანს აძლევს მთები.

— ვის ეძებ მინდვრად, ლამაზო ქალო,
დაკარგულივით რად იარები?
ვისზე ღერი ცრემლებს, ვის გლოვობ ნეტა?
იქნებ მაისის ვარდი მოგინდა
და ამ წყლის პირად ვერ გიპოვია?
ო, იქონიე ცოტა მოთმენა —
ქალო ლამაზო — მოვა მაისიცი!
იქნებ დასტირი სატრფოს სამარეს?
ო, ამოა ცრემლი, გოდება —
მიწამ წაგართვა გულის მურაზი,
მიცვალებულებს ვერ გააცოცხლებ!
ნუ ლუპავ მაგ შენს ახალქალობას,
ნუ ისნეულებ ცრემლებით თვალებს.
აჰყე ცხოვრების ჩარხის ტრიალსა,
გადაივიწყე მიწაში მყოფნი,
იმზიარულე და სხვაც ახარე.

— გზად მიმავალო! შენს რჩევას სურვილს
ვერ შევიფარდებ ბედ-დაწყველილი.
გზა მშვიდობისა! გზა მშვიდობისა!
გმადლობ უცნობო, გწყალობდეს ზეცა!

ვისურვებ შეგხედეს კარგი საბედო—
 ახალგაზღობის ასაყვავებლად;
 მე კი... წილად მხედა ვაება, ტყემა
 ვერ მოვიკალი წყურვილი ცრემლის.

II

დაეხეტება ანუშ მთაბარად
 მღერის და სტირის, სტირის და მღერის.
 აბნეულია მის სიმღერა—
 ნალელიან ხმაზე ბოდავს და მოსთქვამს:
 — ჩემო იმედო, სად დაიკარგე!
 ჩემთვის ქვეყანა დაცარიელდა.
 დაყრუვდა ჰანგი სალამურისა.
 ძაძა გლოვისა ჩაიცივს მთებმა.
 რატომ ამდენხანს აღარ ბრუნდები—
 სადა ხარ სარო! სადა ხარ სარო!

„ცხერის ფარასთან ძალი ჰგოდებს,
 მიწა ცრემლით დაღბა.
 ეს ვინ არის არხვეს ტოტებს—
 ოხ, ქარია ალბად!

ჩემო კარგო! გძინავს სულა,
 გაიღვიძე ჩქარა!
 დაფანტულა, დაქსაქსულა—
 უპატრონოთ ფარა.

იქნებ მიწის ცხელმა სუნმა
 ისე გამოგათბო—
 რომ დაჰკარგე ჩემზე ზრუნვა,
 დაივიწყე სატრფო!“

ზეცამ სიბნელე შემოიერთა.
 მთებს გადაეველო ყვავების გუნდი.
 — ასი სიცოცხლე, რომ მქონდეს ერთად
 შენ შემოგწირავ, ოლონდ დაბრუნდი!

„მაღალ კორდზე, ბუჩქის ძირას
 ქვებმა რაღაც სთქვეს.
 სამარეში ვისა სძინავს,
 მწვანე ნაბდის ქვეშ“

„ჩუ! დაირები სტირიან ქარში.
 აგერ დუღუკიც! ლხინია, ლხინი.
 რა ქორწილია! გამოდით კარში—
 ნუ თუ არ გესმით ცხენის ქიხინი?“

„ფუ ეშმაკსა! ფუ ეშმაკსა!
ყველას ჯვარი სწერია!
აკი ვითხარ: სატრფოს შმაგსა
ვინც ენღობა—შტერია.

„აქ დაასვენეთ ჩემი შვის კუბო.
აქ—ყვავილებთან! გესმით თუ არა?
— რად მილალატე, შე მატყუარა,
მაშ უნდა შენთან მეც დავიღუპო...

„მეკუბოვე! კუბო
ჩქარა შეჰყარ ფართე!
ერთი—ორივესთვის,
მასთან მინდა ძილი;
უნდა დავიბრუნო—
საროს კოცნა ჰშართებს,
საალერსოთ გვიცდის
დიდი ცაცხვის ძირი!

„სარო! ტანად სარო,
ლამაზი ხარ ისევე!
სარო, სიხალისევე!
სევდას რისთვის მისევე
მთების შესადარო?
სარო! სარო! სარო!“

III

დევბედის პირად,—სადაც ქარაფი
გამოქვაბულა საბედისწეროდ,—
ხაესით შესუდრულ ცივ სამარეში
ამაყი მწყემსი მარხია ობლად.
საბრალო ქალი შეშლილი სახით
საფლავს ყოველდღე უვლის გარშემო,
დღისით ვერ იშრობს თვალებზე ცრემლებს
და ღამით რული არ ეკარება.
მაგრამ მუქაფად ანუშის მოთქმას
შეისიტყვება მიწა ნამარდი?!

შრიალებს ქარი, ნავარდობს ქარი!
საროს მაგიერად ეჩურჩულებს:
— ანუშ! დაეამსხვრევ მიწის ბორკილებს!
ანუშ! სინათლეს ვიხილავთ მალე!

შმაგი დევბედიც ჩვეულებრივად
 ესაუბრება თავის სამსხვერპლოს:
 — ანუშ! მოენდე ჩემს ფაფუკ ტალღებს
 წაგიყვან უცნობ ედემის მხარეს—
 მე დაგანახებ მშვენიერ საროს.

და ანუშს თითქოს ყურს ჩაესობა
 დედის ძახილი: „ანუშ, დაბრუნდი!“

მაგრამ დღემიღმა მოიცვა არე-
 ირგვლივ სიჩუმემ ჩამოიარა,
 დამუნჯდა ქარი... დადუმდნენ მთები.

მხოლოდ დევბედი, მღვრიე დევბედი,
 ქვებიდან ქვებზე ჩამომდინარე
 მოსთქვამს და ჰგოდებს მარად და მარად:
 „ანუშ, ჩემი ხარ! „ჩემი ხარ ანუშ!“

მეჩლოქში

ამბობენ: ღამით, ამაღლებისას —
 როს ყოველ სულდგმულს მიეძინება,
 როს უტოდველი დუმილი სუუევს
 სააქაოსა და საიქიოს —
 ცა ერთის წუთით გადაიხსნება
 და ძირს ჩამოდის კურთხევა უულის:

და ორი სული შეყვარებულთა,
 ბედმა რომ ცოცხლად დააცალკევა—
 მხოლოდ ერთ წუთით, მხოლოდ ერთ წამით,
 დაეშვებიან ვარსკვლავეთიდან —
 ჩაეკვრებიან ერთი-მეორეს...
 და მერე ისევ ცის ალაყაფი
 მზის ურდულეებით დაიხურება.

თარგმანი სომხურით
 ი. გრიშაშვილისა.

კ რ ი ტ ი კ ა .

ლიტერატურის და კულტურის საკითხები.

ვახტანგ კობახიშვილი

ივანე მაჩაბელი

(დაბადებიდან 70 წლის შესრულების გამო)

ამ წერილში, ავტორი არ ისახავს მიზნად ივანე მაჩაბლის შესახებ სრულ გამოკვლევის მოცემას. მისი პიროვნების და მოღვაწეობის საბოლოო და საჭირო ანალიზი მეტად რთული საქმეა. ჩვენი ლიტერატურის მდგომარეობა არ იძლევა ასეთ მუშაობისთვის აუცილებელ პირობებს. ბიოგრაფიული მასალები, ხელთნაწერები, მოგონებები, და სხ., რაც საჭიროა პიროვნების ლიტერატურული პორტრეტის აღსადგენად, ჩვენში ძნელად საპოვარნი არიან. ლიტერატურული მემკვიდრეობა კი ისეა გაბნეული ძველ ჟურნალ-გაზეთებში, და ხშირად უსახფლოდაც, რომ მეტის-მეტად ძნელდება სრული გამოკვლევის საქმე. ეს საზოგადო მოვლენაა, ხოლო რაც შეეხება ივ. მაჩაბელს, აქ საკითხი უფრო რთულდება, რადგან მისი ცხოვრების დასასრული ბურუსით არის მოკული. და ასეთს პირობებში, რასაკვირველია, მე იძულებული ვარ მხოლოდ მკრთალი კონტურები აღვნიშნო, იმ იმედით, რომ ეს ცდა იქნება კიდევ ერთი სტიმული ივ. მაჩაბლის პიროვნების და მოღვაწეობის დიდი ზრდის ამოსაცნობად. საკითხი საკმაოდ მომწიფებულია, და ქართველი საზოგადოება მოუთმენლად ელის ამ მეტად საინტერესო ადამიანის ტრადიკულ ცხოვრების ნათელ-ყოფას.

* *

ვიდრე ივანე მაჩაბლის მოღვაწეობის შესახებ დავიწყებდეთ საუბარს, საჭიროდ მიმაჩნია მოვიხსენიოთ მისი ბიოგრაფიის მოკლე ქრონიკა: იგი დაიბადა 1854 წ. იანვრის 27, სოფ. თამარაშენში, ქართლში. იმისი მამა გიორგი, სვიმონ მაჩაბლის შვილი იყო, ოცდა-ათიან წლებში ცნობილ მემამოხისა, რის აღნიშვნაც საჭიროდ მიმაჩნია ოჯახურ სულის გასათვალისწინებლად. ალბად, პოლიტიკურ ასპარეზზე დაპარცხებული ქართული სინიდისი ოჯახის კედლებში გამოიკეტებოდა, და აქ დაგუბდებოდა ის კეთილშობილი რომანტიკა, რომელიც აუცილებელი პირობა არის გმირული სულის გამოსაზრდელად. და მე მგონია, რომ ივ. მაჩაბლის დაუდგრომელ არსებაში, უჩვეულოდ მიმოიქცეოდა გვარის შეგუბებული სისხლი, და მემამოხე წინაპართა სული შეიტყობოდა ღირსეულ შთამო-

მავლის მაჯის-ცემით. ივ. მაჩაბელი ბავშვობიდანვე მოძრავი და დაუღებარი ყოფილა. მოუსვენარი თვალებით იგი მუდამ თითქოს რაღაცას ეძებდა, და ეპყვს გარეშეა, მასში აღრევე დაიწყებოდა სულიერი დუღილი. მით უმეტეს, რომ იმ დროინდელ მოწინავე წრეებში უკვე სწარმოებდა ახალ ცხოვრების დასაწყისისთვის ბრძოლა და მზადება. „თერგ-დალეულთა“ მოურიდებელი შეტევა, მიმართული ყველასადმი, ვინც კი აუერხებდა ერის შემოქმედებითი გამოცხადებას, იმდენად მაინც ძლიერი იყო, რომ შეეძლო ერთი თაობის გამოფხიზლება. და სწორედ ამ თაობას ეკუთვნოდა ივანე მაჩაბელიც. მასში მზორგავი დიდი ზომის შინაგანი ძალა აუცილებლად მოსძებნიდა გამოსავალს, და ივ. მაჩაბელიც, მიუხედავად შევიწროებისა, მაინც არღვევს დაბრკოლებათა ზღუდეებს.

ივ. მაჩაბელმა სწავლა მიიღო ჯერ ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, რომელიც დაამთავრა 1873 წელს. ნივთიერ პირობათა უქონლობის გამო, იგი იძულებულია ორი წლით დააგვიანოს უმაღლეს სასწავლებელში გამგზავრება, და 1875 წ. კი წავიდა პეტერბურგს, უნივერსიტეტში, ბუნების-მეტყველების შესასწავლად. მაგრამ დიდხანს არ დარჩენილა რუსეთის სატახტო ქალაქში, და გაეგზავრა საზღვარ-გარე, ევროპაში, ჰოვენგეიმის სამეურნეო აკადემიაში. არც აქ დარჩენილა დიდხანს. იგი მიდის პარიზში, და 1878 წ. ისევ პეტერბურგს უბრუნდება.

საქართველოში დაბრუნებისთანავე იგი შეუდგა საზოგადოებრივ და სამწერლო საქმეებში მონაწილეობის მიღებას. ჯერ დაინიშნა იგი ყოფილ სათავადაზნაურო სკოლის ინსპექტორად, მაგრამ ამ თანამდებობას ცოტა ხნით შერჩა. მისი მღელვარე ბუნება ითხოვდა სულ სხვა ასპარეზს. სასწავლებლის სქელი კედლები და პროგრამულ მეთოდიურობის მოსაზღვრულობა შეუფერებელი იყო ივ. მაჩაბლის ატეხილ სულისთვის. მის ბუნებას უფრო უდგებოდა პრესის ტრიბუნაზე დგომა, რომ ყოველ-დღიურ მღელვარებაზე პასუხი ეძლია და ყოველი პასუხით კვლავ გამოეწვია ახალი მღელვარება. ხოლო ყველაზე მაღალი ტრიბუნა იყო „ივერია“, საიდანაც იღია ჭავჭავაძე სცემდა ბრძანებებს. და ივ. მაჩაბელმა მას მიაშურა. მით უმეტეს, რომ საზოგადოდ ცივი და მიუკარებელი იღია ჭავჭავაძე დიდი თანაგრძნობით შეხვდა ამ ახალგაზრდა ენტუზიასტს, რომელსაც „ჩქვიანის და სასარგებლო კაცის“ ატესტატი მისცა. ათი წლის განმავლობაში მუშაობდა ივ. მაჩაბელი „ივერიაში“, იყო მისი მეორე რედაქტორი, მეტად ბევრი ენერჯიაც შესწირა, და დაანება თავი მას შემდეგ, რაც მოხდა პირველი უთანხმოება მის და იღია ჭავჭავაძის შორის.

ეს ათი წელი დღეს თითქოს არაფერს გვეუბნება, მაგრამ იმ დროს ლიტერატურული მუშაობა ღვაწლი იყო, ერთგვარი თავ-განწირვა. არჩილ ჯორჯაძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ „იმ თავითვე ქართულ პრესაში სამსახური და შრომა ინტელიგენციისათვის მსხვერპლად შეიქნა. მაგრამ როდესაც გულში ცეცხლი ღვივის და ფიქრი მუდამ აღფრთოვანებულია, მსხვერპლის ატანა ადვილია. და სანამ ეს ცეცხლი და ეს აღფრთოვანება იყო, ჩვენი პრესაც არაჩვეულებრივად გაიფურჩქნა და აყვავდა“. და ივ. მაჩაბელი კი სწორედ ამ ცეცხლით და აღფრთოვანებით იყო მდიდარი, და ამან შეაძლებინა „ივერიის“ მძიმე ტვირ-

თის ზიღვა. ნივთიერის მხრივ რას ნისცემდა მას ეს გაწეოთ, როცა ზარალის მეტს არაფერს იძლეოდა, როგორც საზოგადოდ იმ დროისდელი ჟურნალ-გაზეთები, და ილია ქავჭავაძეს ხშირად თავის ჯიბიდან გაუღია წლიურად 200—300 თუმნები დეფიციტის დასაფარავად.

ივ. მაჩაბელის ნივთიერი წყარო იყო ბანკი, სადაც ის ჯერ მოლარეობას ასრულებდა, შემდეგ დამფასებლად იყო და ბოლოს ბანკის დირექტორადაც იქნება არჩეული. რასაკვირველია, არც ეს წყარო იყო უხვი, მაგრამ დანიშნულ ვადაზე ხომ იცოდა, რაც იქნებოდა მისი გამტანი თვიდან-თვემდე?

თითქოს არც კი არის საჭირო ამ წვრილმანების ხსენება, რადგან წერილი დიდ ადამიანს ეხება, მაგრამ ამ წვრილმანებს აქვთ მნიშვნელობა, რადგან უფრო მკაფიოდ აჩვენენ ჩვენი პირობების შემავიწროებელ ხასიათს. ხოლო ივ. მაჩაბელს კი უფრო ავ-ბედითი პიროვნებად წამოგვიდგენენ ყველა ეს პროზაული დეტალები. ქართულმა სინამდვილემ ივ. მაჩაბლის ატეხილ სულს სისტემატიურად ამტვრევინა ფრთები, და შორ პერსპექტივებისაკენ ოცნებით მიმფრენი, უმძიმეს და გამომფიტველ საქმეს მიაყენა. საადგილ-მამულო ბანკში მოლარეობა!.. რა ირონიაა ბედის? დიდი ნიჭის ადამიანი, საცხე ცხოვრებაზე ფიქრებ-მიშვებულები, ზღაპრულ საქმეთა შესრულების წყურვილით წონა-სწორობა დაკარგული, უფრო ვიწრო გალიაში გამოჰკეტეს, რომ დიდიდან-საღამომდე კარგად ეთვალა შემოსავალ-გასავალი, დებეტ-კრედიტი, და ბუჰხალტერიის წიგნების მკვდარ ფურცლებში ჩატარებულიყო მოჭარბებული ენერგია და ფხიზელი ჰკუთის ყუათი.

1883 წ. ივ. მაჩაბელი „დროების“ რედაქტორია. 1885 წლამდე აწარმოვა ეს გაზეთი, ვიდრე მთავრობა დახურავდა.

1893 წ. შეიდი თვის განმავლობაში „კვალში“ თანამშრომლობს, მაგრამ მთელს ენერგიას ბანკის საქმეებს ანდომებს.

1893—94 წლები ქართველ ინტელიგენციის ისტორიაში მეტად მნიშვნელოვანი წლები არიან. თუმცა კონკრეტული თემა ბანკი იყო, მაგრამ ეს იყო ჩვენი საზოგადოებრივი და ეროვნული ცხოვრების პატარა ნიშანი, რომლის იქითაც იმალებოდა დიდი ამოცანა ქართველი ერის მომავლისა. მაგრამ ამის შესახებ შემდეგ.

1896 წ. ივ. მაჩაბელმა ბანკს თავი დაანება. შეიძლება ითქვას, რომ იძულებულ ჰყვეს დაეტოვებინა. ამის შემდეგ გორის სინდიკატმა აირობია თავმჯდომარედ და ეს იყო უკანასკნელი პოზიცია.

ამავე ხანში დაიწყო ავადმყოფობაც. დაწირქიანებული პლევრიტი მეტად ადვილად სტეხავდა მანამდე ნებით უტეხს, და როგორც მისი მეგობრები ამბობენ, ძალიან დიდ ვაგლენას ახდენდა მის პსიქიკაზე. მუდამ ანთებული, სხეებისავე შთამგონებელი და აღმგზნები, დაუღალავი მოსაუბრე და მეტად ღებუნჯი, ამ ავადმყოფობამ პირდაპირ სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანა. მღელვარე ცხოვრებას შეჩვეული, მოქმედების ჟინით დაუდგრომელი, რასაკვირველია ძნელად

შეურიგდებოდა ბინტების გათანგვას. როგორც ივ. ელიაშვილი ამბობს, ივ. მაჩაბელი დაკარგვის წინ იყო სრულიად სასოწარკვეთილი. ინვალიდი ვარ, ჩემი მორჩენა არ შეიძლებათ. ამას შესჩიოდა ყველა თავის მახლობელთ. ყურში ჩააწვეთეს ქლეტიანობაც, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ეს უსაფუძვლო იყო, როგორც დაეინებით ამბობს იგივე ივ. ელიაშვილი, რომელსაც გაუშინჯავს ავადმყოფი, ივ. მაჩაბელს მიანიჭა ამ ქლეტის უსაფუძვლობა არა სჯეროდა. და ასეთივე ავადმყოფი დაიკარგა კვალ-წმინდად 1898 წ. იენისის 26.

„ცნობის ფურცელი“ ამ ტრალიკულ ამბის შესახებ სწერს:—„გუშინწინ, 26 იენისს, დილით აღრე, თითქმის ოთხ საათზე, თ. ივ. მაჩაბელი გამოვიდა თავის სახლიდან და არსად აღარ სჩანს. სახლში დაუტოვებია პორტმონე, საათი და ოქროს ლილეები პერანგისა. ერთი სიტყვით, არავითარი ძვირფასი თან არ წაუტანია. ამ ამბავმა მომეტებულად ააღელვა მისი ოჯახობა და მაშინვე დაუწყეს ყოველი მხრით ძებნა. აგერ მესამე დღე გადის და კიდევ ვერ უპოვნიათ. ლაპარაკობენ, რომ ვითომ ზოგიერთს ნაცნობებს ენახოთ თავ. მაჩაბელი 9 საათზე დილით, სახაზნო თეატრთან და 10 საათზე—ფრეილინის ქუჩაზე, მაგრამ ნამდვილი არვინ იცის. ამ უკანასკნელ დროს თ. მაჩაბელი ძალიან კარგად გრძნობდა თავს, ავადმყოფობა სრულებით აღარ აწუხებდა. პირველ ივლისს იგი უნდა გამგზავრებულიყო ოჯახობით აბასთუმანს. შინაურობაში სრულებით არავითარი საწყენი არა შეხვედრია—რა. მხიარულად იყო. წინა ღამეს აკაკი წერეთელი იყო იმასთან სტუმრად, ერთად უეხაშმიათ და სრულებით არავითარი შეწყუბება არ ეტყობოდა სახეზეო. გორის სინდიაკატის საქმეს მხნედ მოეკიდა და მუშაობდაო. ყველასათვის სრულიად გაუგებარია, თუ რამ აიძულა თავ. მაჩაბელი ასე დამიჯლოს სადმე, და თავის მოსიყვარულე ოჯახობას მცირედაც არის ცნობა არ დაუგდოს, თუ სად წავიდა. ეძებენ ყოველგან, და როგორც კი რასმეს შეეიტყობთ, ჩვენც ვაცნობებთ მკითხველებს.“ („ცნ. ფურ.“. 1898 წ. № 570).

მაგრამ გაზეთი ნერვიულობს. მე-572 ნომერში კვლავ სწერს: „დღეს მეშვიდე დღეა, რაც ვერ უპოვნიათ თავ. ივ. მაჩაბელი. ამდენი ხნის მოუძებნელობის გამო ტფილისში ათასი ლეგენდა და მითქმა-მოთქმა შეითხზა. ამბობენ, რომ ცოცხალი უნდა იყევსო, სადმე იმალებოდესო, მაგრამ ამის დასამტკიცებელი საბუთები არსად სჩანს, რადგან მთელი კვირა ასეთი ცნობილი კაცი ვერსედ დაიმალებოდაო და ან მიზეზები უნდა ვიცოდეთ, თავისი სურვილით რად დაემალებოდა ან ოჯახს, ან ქვეყანასაო. შეიძლება, რომ ვინმემ გაიტყუილა სახლიდან და მოკლესო, ამის მიზეზად მოჰკავთ ვილაც მეპურის ჩვენება. ეს მეპურეც თავ. მაჩაბლის სახლის პირდაპირ სტოვრობსო და იმას უთქვამს, ვითომ ვილაც მოვიდა პარასკევ დილით და მაჩაბელს აივნიდან ელაპარაკებოდაო. ძნელი დასაჯერებელია ეგ ამბავი, რადგან თუ საიღუმლოდ თ. მაჩაბლის გასატყუებლად მოვიდა ის კაცი, ქუჩიდან აივანზე ბაასს არ გამართავდა, და ესეც არ იყვის, ყველა დარწმუნებულია, რომ თავ. მაჩაბელს ისეთი მტერი არ ჰყავდა, რომ სასიკვდილოდ გამოემეტის“—ო. და მხოლოდ „ცნობის ფურცელი“ კი არა, მთელი იმ დროინდელი ქართულ-რუსულ-სომხური პრესა იყო აზნაურებული და საზოგადოება ხომ ისედაც მისტიფიკაციისათვის სულ-წასული, ამ შემთხვევაში უფ-

რო ვაიმახვილებდა ზღაპართ-მქნელობის უნარს. პრესა სცილილობს, რომ აფორიაქებული ლეგენდები, ჭორები, როგორმე მოსპოს, და მხოლოდ ფაქტების აღნუსხვა უნდა. იგივე „ცნ. ფურცელი“ მკითხველებს მიმირთავს: - „ნამდვილი მხოლოდ ის არის:

1. პარასკევ დილიდან თავ. მაჩაბელი აღარ სჩანს.
2. იმან დასტოვა ყველაფერი, რაც კი ღირებული იყო, „კონკის“ აბონე-შენტის ბილეთებიც კი არ წაუღია თან.
3. წინა დამის სრულიად არ შეეტყობოდა, რომ რაიმე მძიმე გადაწყვეტილება მიუღია, ან და რაიმე ამაღლებელს მოელოდებოდა.
4. ჩვეულება ჰქონია, რომ ქვეშაგებელს თითონ გაასწორებდა, და ამ დილით კი არ გაუსწორებია.
5. საათს არასოდეს არ იცილებდა ჯიბიდან და სახლში დაუტოვებია.
6. რვა-ცხრა საათზე ადრე სახლიდან თითქმის არასოდეს გამოსულა, და პარასკევს კი 4 საათამდეც არ მოუცდია.
7. რაც გორის სინდკატის საქმეს შეეხება, ყველაფერი შემოწმებული და წესიერად დაუტოვებია.
8. ოჯახობა დარწმუნებულია, რომ სახლიდან იმას ფულად ერთი მანეთიც არ წაუღია.
9. სახლიდან გამოსული ძალიან აღელვებით და აჩქარებით წასულა გოლოვინის პროსპექტისაკენ. ყველგან, სადაც ტელეგრაფის მავთულებია დიგვით აცნობეს, რომ თავ ივ. მაჩაბელი იქნებ ვინმემ დაინახა. მტკვარში ეძებენ 40 ვერსის მანძილზე ყაზახამდის, ყველა ტფილისის გარშემო ხევები, ბალები დასახრიკეს, და არაერთარი ნიშანი არა სჩანს!..“

თითქოს ვაზეთი ფაქტების ნიადაგზე სდგას, მაგრამ ამ ფაქტებიდან უფრო მეტი გზები ეხსენებთ ლეგენდებს. ხალხი თავისას არ იშლის. ზღაპარი ზღაპარს ემატება. მეტად საინტერესოა თვით ლეგენდებიც.

პირველი: ვილაც კრუა გამოცხადებულა ანასტასია მაჩაბელთან და უთქვამს, რომ დილით ადრე, 26 ივნისს, ვერის ხიდიდან გადავარდა მტკვარში ვილაც კაცი, რომელიც ჩაცმული ანიშნა. კრუა გაჰქრა.

მეორე: ივ. მაჩაბლის სახლში, ქვედა სართულში სცხოვრობდა ვილაც ოსი „გოროდოვოი“. ივ. მაჩაბლის დაკარგვისთანავე გაჰქრა ეს ოსიც. შემდეგ მის ოთახში ნახეს ვითომდა სისხლის წვეთები, რაც არ გამართლდა, „გოროდოვოი“ კი მის შემდეგ არ გამოჩენილა.

მესამე: „Чудов монастырь“-დან იტყობინებიან, რომ იციან ივ. მაჩაბელი სადაც არის, და თხოულობენ ფულს ჩამოსაყვანად.

მეოთხე: ახეთივე ცნობეი მოდიან ციმბირიდან..

მეხუთე: მეზობლების ჩვენებით, დილით ადრე მოვიდა ორი კაცი, გამოიხმეს ივ. მაჩაბელი და საბურთალოსკენ წაიყვანესო.

მექექსე: აქსტაფაში დაიჭირეს ვილაც ინტელიგენტი მათხოვარი, რომელიც ძალიან ჰმალავდა თავის ვინაობას. იქნებ სულ სხვა ვილაც იყო, მაგრამ საზოგადოებას უნდოდა ეს „ვილაც“ ივ. მაჩაბელი აღმოჩენილიყო. ამ ლეგენდას

„ცნობის ფურცელი“ ასე იხსენიებს:—„...გუშინ გავრცელდა კიდევ ერთი ხმა, ვითომ აქსტაფაში ფეხით მისულყოფის ვილაც დაქანცული, ფეხებ-დასისხლიანებული ინტელიგენტი მშვიერი კაცი, და ეთხოვოს პური. როგორც ვინაობა ჰკითხეს, უპასუხნია: „მე პურსა გთხოვთ, მშვიერი ვარ, და ჩემი ვინაობა რად გინდათ გაიგოთ, სულ ერთია ვინც უნდა ვიყვეო“....

მეშვიდე: დრეზდენიდან ვილაც ქართველი სტუდენტი ქალი თხოულობს სასწრაფოდ ივ. მაჩაბლის უკანასკნელ სურათის გაგზავნას და იწერება, რომ სტუდენტთა სასაბუღალტროში დადის ვილაც კაცი, რომელიც ივ. მაჩაბელსა ჰგავს, მაგრამ ეჭვობს, რადგან ივ. მაჩაბელი ბავშობაში მინახავს და იქნებ მისი სახე კარგად არ მახსოვსო. სურათი სასწრაფოდ გაუგზავნეს. პასუხი იყო: ივ. მაჩაბელია, მაგრამ დაიმალო. ამ ამბავს ასე იწერება: სტუდენტების სასაბუღალტროში ყოველ დღე მოდიოდა ერთი კაცი ქართული სახისა, რომელიც ძალიანა ჰგავდა ივ. მაჩაბელს. ეს უცნობი სულ მარტო მოდიოდა, მიჯდებოდა კუთხეში, ისადილებდა და ფეხ-აკრეფით მიდიოდა. ეს კაცი დადიოდა სისტემატიურად, ვიღრვ ის ქალი სურათს მიიღებდა. სურათის მიღების დღესაც მივიდა ის კაცი სასაბუღალტროში, და თითქოს შენიშნა, რომ ეს საგანგებო ინტერესით უქვეყნდნენ. სასწრაფოდ ადგა და წაიგია. ქალი გამოსდევნებია უკან, როგორც იწერება იმ განხრახვით, რომ მიჰყოლოდა ბინამდე და გაეგო სად სცხოვრობდა. უცნობი კაცმა მოიხედა და დაინახა, რომ ის ქალი ფეხ-და-ფეხ მისდევს. უცნობი აჩქარდა და კიდევ მოიხედა. ქალი კიდევ ახლო მისდევდა. უფრო უმატა სიარულს, კიდევ მობრუნდა და რა დარწმუნდა ქალის განზრახვის უეჭვობაში, შეეშინა სადღაც კარებში, ქალიც შეჰყვა, მაგრამ უცნობი გაჰქა. მას შემდეგ ის კაცი სტუდენტების სასაბუღალტროში აღარ უნახავთ.

ვინ მოსთვლის იმ მრავალ ვარიანტებს, რომელიც ზღაპრული სისწრაფით ჩნდებოდნენ და ვრცელდებოდნენ. საზოგადოებრივი აზრი ამ საკითხის გარშემო ბრუნავდა, ოჯახის ლაპარაკის საგანი ეს იყო, და ყველა სცდილობდა თავისი „წვლილი“ შეეტანა ამ საშინელების გამოსარკვევად. „ყველასა ჰურს ლეკოკობა გამოიჩინოს და საქმეს შეიძლება სულ უბრალოს, მარტოს, უფრო აბნელებენ“. პროვინციაც ღელავს, „ცნობის ფურცელი“ სწერს: ჩვენმა რედაქციამ მიიღო ამ დღეებში საქართველოს ყოველი კუთხიდან დებუშები, და გვეკითხებიან დაწერილებითი ამბებსო. (ცნ. ფურ. № 573) და გაზეთებშიც სცდილობენ თითქმის ყოველ-დღე გააგებინონ მკითხველებს საქმის ვითარება.—„გუშინდელმა დღემ მოგვიტანა მხოლოდ ერთი ამბავი, რომ თ. ივ. მაჩაბლის ძეგნაში მტკვრიდან ამოზიდეს 16 დამზრჩვალის გვამი, და არც ერთს მათგანს არავითარი მსგავსება არა აქვს დაკარგულთანო. შემდეგ:

„თ. ივ. მაჩაბელს გუშინ და გუშინ-წინ 200 პოლიციელი თუ ცხენებზე, თუ ფეხით, პოლიცემისტერის ბრძანებით დაეძებდნენ მთელ ქალაქში, და ქალაქის ყველა ხევებში, მაგრამ კიდევ ვერას ვახდნენ. მტკვარში ძეგნას განაგრძნობენ გამუდმებით.“ (ცნ. ფ. № 375). კიდევ: „გუშინ საღამოთი ქალაქში ხმა გავრცელდა, რომ თავ. ივ. მაჩაბელი ვითომ ენახათ წარსულ კვირას მცხეთის სადგურზე“.

საზოგადოების და პრესის აზრი ელავს და ჰქრება; ხან იმედი მიეცემათ ყოველ ახალ ხმის გავრცელებასთან ერთად. ხან კი გულ-დაწყვეტილები ხელს ჩაიქნევენ, მაგრამ კიდევ სულ უმნიშვნელო ჭორი ისევ აფორიაქებს მათ განცდელს და იმედებს. ამის ნიმუში:

— „ამდენი ხნის ტენამ სულ ტყუულად ჩაიარა.. ათასგვარი ჭორებისაგან მოსვენება არ არის... ვილაც ყორღანოვმა მთელი ტფილისი შესძრა, მაჩაბელი ენახეო კვირას, ე. ი. დაქარგვის მესამე დღეს. ამ ჟამად კიდევ ახალი ცხელი ამბავი დატრიალებს ქალაქში: ვითომ თავ. მაჩაბელი რომელიმე უდაბნოში, მონასტერში იმალებოდეს... (იქვე, № 537). ეს ლეგენდები დიდხანს სცოცხლობენ. იგივე „ცნ, ფურ.“ № 620-ში კიდევ იძახის: „ბევრს დაუჭინია, ცოცხალი“—ო. და ეს ლეგენდები დღევანდლამდე არ მომკვდარან. ქართველი საზოგადოება და განსაკუთრებით მწერლობა დღესაც ეძებს ამ უქვალო გაქრობის კვალს, მაგრამ საპასუხოდ იზრდება დიდი ამოცანა, რომელიც ალბად ვერასოდეს ვერ იპოვნის საბოლოო ახსნას.

* *

ივანე მაჩაბელი 24 წლისა გამოვიდა სალიტერატურო და საზოგადო ასპარეზზე, და თუმც თავისი პროგრამული profession de foi ამაყად არ დაუძახინია, მაგრამ მის პირველ ვაჟოსკისათანავე გამოაჩნდა დიდი საქმის უნარი, ჭკუა და სერიოზული მომზადება. მიტომ იყო, რომ ილია ჭავჭავაძემ მაშინვე თავისი კალთა გადააფარა, და „ივერიის“ მეორე რედაქტორობა ჩააბარა. ეს აქ, ტფილისში. ხოლო აქამდე, პეტერბურგში ილია ჭავჭავაძემ და ივანე მაჩაბელმა ერთად სთარგმნეს შექსპირის „მეფე ლირი“⁴. და თუ გავითვალისწინებთ, რომ იმ დროს ილია ჭავჭავაძე სიდიადის მწვერვალზე იდგა, და როგორც ოლიმპიელი, დინჯად ატარებდა თავის წინ ქართველ საზოგადოების ყველა ძალებს, აშკარა ვახდება ის არა-ჩვეულებრივი ჭკუა და მომზადება, რომლითაც ახალგაზრდა ივ. მაჩაბელმა შესძლო ამ მიუკარებელ ადამიანის გვერდში ამოდგომა. მაგრამ ივ. მაჩაბლის მთელი ფიგურის უფრო ახლო გასაცნობად საჭიროა იმ დროინდელი საზოგადოებრივი და ლიტერატურული ფონის აღდგენა, რომ უფრო მკაფიოდ გამოიჩნდეს ამ პიროვნების და იმ საზოგადოების შორის არსებული ურთიერთობა, გონებრივიც, ზნეობრივიც, პოლიტიკურიც და სხ... ეს უფრო იმისთვის არის საჭირო, რომ იმ დროის ფიქრი, ზრახვა, იმედები, უცხონი არ იქნებოდნენ ჩვენი მწერლობისათვის, და ყველაფერი ეს რა პრიზმით და როგორ გარდაიტება მასში, როგორ მოახდინა ამ გარემოში ყოველივე ზემოთქმულის გაპიროვნება და ამალღება, ეს მოგვეცემს საშუალებას ივ. მაჩაბლის არსების გასაგებად და შესაფასებლად.

დიხ, ჩვენ გვინდა, რომ რაც შეიძლება გამოკვეთილად წარმოსდგეს ამ ადამიანის მრავალკუთხედი ინტელექტუალურ-მორალური აგებულება, რომელიც იყო მეტად დიდი ზომის მკვერმეტყველი, სერიოზული ცოდნით გამართული, გონება-მახვილი პუბლიცისტი, კარგი ფინანსისტი, ფიზიკური პრაქტიკოსი, და რაც უმთავრესია, მეტად მნიშვნელოვანი მხატვრული და ლიტერატურული ძა-

ლის პატრონი. მრავალ-მხრივად განვითარებული და დამოუკიდებელი ადამიანი, თითქოს შემკრებლობითი პუნქტი იყო ყველა იმ დაუანტული ძალებისა, რომელნიც ელავდნენ იმ დროინდელ ჩვენი ცხოვრების სიყველეს.

ჩვენი საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში მე 80—90 წლები მეტედ მნიშვნელოვან ხანას წარმოადგენენ. ეს იყო ერთგვარი უღელ-ტეხილი, სადაც დაიწყო ჩვენი კულტურული ენერჯის ახალი ფორმაცია, და მესამოცე წლებში ატეხილ ლიტერატურულ აჯანყების შემდგომ განხორციელების სტადიაში გადადგომა. ესაა, ამ ხანებში მესამოცე წლებთან შედარებით, საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ცხოვრების ნაპირები უფრო განზე იყვნენ გაწეულნი ჯგუფებს უფრო მეტი გარკვეულობა მიეცათ, პიროვნებები გაიზარდნენ და ცხოვრების მაჯისცემაც უფრო ძალოვანი გახდა. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ იდეოლოგია იმდენად არ გაღრმავებულა, რამდენადაც—საქმის დაწყების აუცილებლობა.

რომ უკვირდებით იმ დროინდელ ლიტერატურასა და ცხოვრებას, რწმუნდებით, რომ უმთავრესი მნიშვნელობა იმას კი არა ჰქონდა, თუ რა აზრები აცოცხლებდნენ ავტორებს, არამედ იმას, თუ რას უკარხახებდა თვით ცხოვრება. ეს უკანასკნელი კი მოითხოვდა სრულიად გადაჭრით, რომ ყველგან დაწყებულიყო შეტევა, ეკონომიკიდან მოყოლებული—მხატვრულ შემოქმედებამდე. მაგრამ მხოლოდ ამის დანახვა გაუმართლებელი იდეალიზაცია იქნებოდა. მართალია, გარეგნულად და არსებითადაც იმ დროინდელი საქმიანობა მნიშვნელოვან სანახაობად მოსჩანს; პრესა განვითარებულია, რამოდენიმე გაზეთი და ჟურნალი გამოდის, სკოლების საკითხი მწიფედ სდგას, მამულის პატრონობა საზოგადოებრივ ზრუნვის მთავარ ამოცანად ქცეულა და სხ... მაგრამ სინამდვილის ანალიზი, ცხოვრების ფესვებში ღრმად ჩახედვა, შორს-შეკრეტელობა ყოველმხრივი, საქმიანობა დაულალავი და მედგრად გამწევი, მხოლოდ რამოდენიმე დიდ პიროვნებას ახასიათებდა, როგორც იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, სერგეი მესხი, ივ. მაჩაბელი და კიდევ რამდენიმე სხვა... ესენი იყვნენ, რომ ყველაფერს სწვდებოდნენ, და თუმცა წელში სწყყდებოდნენ, მაგრამ დიდი საქმის შეგნება და მოვალეობის პასუხისმგებლობა აძლებინებდა ყოველ მათგანს ამ მძიმე ვაზზე.

ისინი გმირები იყვნენ, და თავის შარავანდდით აშუქებენ გარემოსაც, თორემ ირგვლივ რაც იყო, ეს დღეის მანძილიდან უფრო კარგად მოსჩანს. ამ დიდ პიროვნებების გარშემო იყო დარჩენილი საკმაო სიცალიერე, გონებრივ-ზნეობრივი სიეწროვე, პრაქტიკულ ძალთა მოუმზადებლობა, რაც ერთად იძლეოდნენ: დავაში - სიჯიუტეს, თავმოყვარეობაში—დაწვრილმანებას. ესენი ბევრნი იყვნენ, და სწორედ ეს ხალხი ჰქმნიდა თუ ისტორიას არა, ატმოსფეროს მაინც და უსაქმურობით მოქანცულ ენერჯიას ახმარებდა ამა თუ იმ დიდ პიროვნებისადმი ყინიან თავყანისცემას. ამ ხალხში ნაკლები იყო გაგება, ხოლო გაცილებით მეტი—ცუად დაფართული პატივ-მოყვარეობა. და ყველა ეს ცხადებოდა ყოველთვის, როდესაც კი ჩვენს სინამდვილეში აღიძვრებოდა და აღიმართებოდა ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი კითხვა.

და მე მგონია, ივ. მაჩაბელი სწორედ ამ გარემოს ნაწილობრივი მსხვერპლი იყო, იმ აზრით, რომ მას ძალიან ბევრი ენერჯის დახარჯვა დასჭირდა წერილმანებში, და ბევრად მეტის შემძლებელმა, უფრო ნაკლები მემკვიდრეობა დაუტოვა ქართულ კულტურას. რასაკვირველია, ივ. მაჩაბლის ღვაწლი დიდია, მაგრამ სხვა პირობებში მისი სტიქიონის პატრონი უფრო გრანდიოზულად გამოაჩენდა მოწოლილ ძალებს. ზემოდ დასახელებული პირები, მიუხედავად დიდი ზომისა, რასაკვირველია ვერ შესძლებდნენ გარს-შემოხვეულ საზოგადოების ხელმეორედ აღზდას, რომელნიც უფრო უძნელებდა გასაკეთებელ საქმეს. ეს საზოგადო მოვლენა, მხოლოდ ჩვენში სპეციფიურობა მეტი ჰქონდა, რაც გამოიხატებოდა ხელმძღვანელ პირთა მეტ კომპრომისიანობაში, რასაც ეროვნული პრიზმით ეძლეოდა ახსნა, და გარემოს მეტ აქტივობაში, რასაც საზოგადოდ ასეთი ხასიათი არა აქვს. ამ შემთხვევაში ივ. მაჩაბელი, რასაკვირველია, არც იმდენად სუსტი ნების პატრონი იყო, რომ მისი ჩათრევა ადვილი ყოფილიყო, მაგრამ ძნელად მიიწვებოდა ამ ჩათრევის მსხვერპლი, ისევე, როგორც ილია ჭავჭავაძე და სხვები... ეს უნდა გვახსოვდეს ივ. მაჩაბლის ლიტერატურულ და საზოგადოებრივ ღვაწლის დაფასების დროს.

პირდაპირ მიძნელებდა არჩევანი, თუ რა მხრიდან დავიწყეთ მისი მოღვაწეობის შესახებ საუბარი. მოვეყვით ისევ „ივერიიდან“. ვისთვისაც ეს სახელი რაიმე ასოციაციების გამოიწვევია, ვისაც უგერძენია, რომ ეს გაზეთი თავის დროზე ქართველი ერის უმაღლესი ტრიბუნა იყო, ის უნდა დამეთანხმოს, რომ ილია ჭავჭავაძესთან ერთად, ივ. მაჩაბელიც იყო ამ დიდი საქმის ავტორი და შთამოგონებელი. კითხულობთ, და ხშირად, ამ უსახელო მეთაურებში ვეღარ არჩევთ, ვის ეკუთვნის; იღებთ მთელს კურნალს, თუ გაზეთს და აღარ იცით სად თავდება ილია ჭავჭავაძის ხელი და სად იწყება ივ. მაჩაბლისა. და თუ ისიც იცით, რომ ილია ჭავჭავაძე ძალიან ხშირად ვეღარ იცლიდა „ივერიისთვის“, და მთელი სიმძიმე გადადიოდა ივ. მაჩაბელზე, მაშინ აშკარა გახდება, თუ რა განზომილება სჭირდება ივ. მაჩაბელს, რომელიც სულ ახალგაზრდა ილიაობასა სწევს, და ისე, რომ გარეშე საზოგადოება ვერც კი არჩევს, თუ ილია ჭავჭავაძის სახით სხვა ლაპარაკობს და არა თვით ილია. იქნებ იმ განხეთქილების მიზეზიც, რომელიც ჩამოვარდა ილიასა და მაჩაბლის შორის, ნაწილობრივ აქაც იმალებოდეს. ე. ი. რომ ივ. მაჩაბელი ბუნებრივად, ორგანიულ ზრდის გამო ვეღარ ეტეოდა ილიას კალთის ქვეშ, და უნდოდა საკუთარი ადგილი. ყოველ შემთხვევაში ეს ივანე მაჩაბელს ნაკლად ვერ ჩათვლება. პირიქით, ასეც უნდა ყოფილიყო, და მოხდა კიდევ. რასაკვირველია, ზოგი-ერთებმა სცადეს კიდევ საკითხის სხვა მოტივებით ახსნა, მაგრამ მგონია, რომ ის მოტივები უბრალო საბაბის ხასიათისანი იყვნენ, ნამდვილი მიზეზი კი პსიქოლოგიურ ქვეყანაში მდებარეობდა და ეს ვერ შენიშნეს.

გრ. ყიფშიძე ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფიაში სხვათა შორის სწერს: ილიასა და ივ. მაჩაბელს შორის პირველი სამღურავი მოხდა 1881 წ. ივ. მაჩაბელი ჩოღა, ჟურნალს ვაწარმოებდა და არა მშველისო. მაგრამ ჩემის აზრით ამ „სამღურავს“ უფრო ღრმა საფუძველი ჰქონდა,—იქ, სადაც იწყება დიდი პიროვნების

შეგნებული დაბადება. იგივე გრ. ყიფშიძე განხეთქილების მეორე მიზეზად ასახელებს შემდეგ ფაქტს: 1883 წელს ბანკის დამფასებელი ივ. მაჩაბელი იღვამს ყუთის სადირექტოროდ, ირჩევენ კიდევ, და გაშავებული რჩება დ. ავალი. შვილი, რაც ილია ქავჭავაძეს ძალიან ეწყინება. ეს უკანასკნელი ამბავი კი ეწყინება თვით ივ. მაჩაბელს. აქ საქმე უბრალო წყენაში კი არ არის, არამედ თავისი უფლების გადაწყვეტით მოთხოვნაში, საკუთარ უნარის შეგნებაში, რაც არასოდეს არ უშინდება მსხვერპლის გაღებას. მესამე საბაბი: 1883 წელსვე, „დროების“ რედაქტორი სერგ. მესხი ავად გახდა, კაცი იყო საჭირო, რომ რედაქტორობა გაეწია, და ილია ქავჭავაძემ ასეთ კაცად დაასახელა ქანანოვი. არც ეს ესაიშვნა ივ. მაჩაბელს, რომელმაც ამის შემდეგ მიაწინა თავი „ივერიას“, იშოვა ფული და „დროების“ რედაქტორობა დაიმტკიცა. ამის შემდეგ კი იწყება „ბანკობიდა“, სადაც ილია და მაჩაბელი სდგანან პირის-პირ უკვდავ ფალაგნებივით, ებრძვიან ერთმანეთს დაუნდობლად, და ამ ბრძოლაში მონაწილეობას იღებს თითქმის იმ დროინდელი მთელი ქართველი ინტელიგენცია.

აი აქ გამოჩნდა ის ავ-ბედითი განხეთქილება მთელი თავისი ზომით, საფუძვლებით და საშო-აღესილობით. და რასაკვირველია, მხოლოდ უნებლიე დამცილება იქნება ამ დიდი პირებისა, რომ ეს დავა ისეთ წვრილმანებით აიხსნას, რომელნიც ზემოდ მოვიხსენიე. არა. აქ იყო თუ გნებავთ ორი ქვეყნის შეხლა, რომელნიც შეიძლება ერთსა და იმავე ნიადაგზე იდგნენ, მაგრამ სულ სხვა ჰქონდათ ამ საერთო ნიადაგზე აღმოცენებული გზნებაც, ფიქრიც, საქმიანობაც, და მომავლის ჩვენებაც. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, სულ ფუქსავატებად გამოჩნდებოდნენ ყველა იმ დროის ადამიანები, რომელნიც ჩარეული იყვნენ ამ საქმეში უჩვეულო აღგზნებით და ინტერესით. ბრძოლამ ყველანი ჩაითრია თავის მორევში: ისინიც კი, ვისაც ბანკთან საერთო არა ჰქონდათ რა, და ისეთი მღვობარეობა შეიქმნა, როგორც ამას ამოწმებენ იმ დროის მომსწრენი, რომ ოჯახების თანხმობის თუ უსიამოვნების მიზეზად ხდებოდა „ქავჭავაძიზმის“ და „მაჩაბელიზმის“ გამო ატეხილი მეტად-მნიშვნელოვანი დავა. იბადება კითხვა: მაშ რა აყო მიზეზი ამ ორი დიდი ადამიანის ურთი-ერთ ბრძოლისა, და როგორი იყო ის პრინციპიალური სხვაობა, მათ რომ ხელს უშლიდა თანამშრომლობაში?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად იმ დროის ფურცლების გადასინჯვაა საჭირო. დღეს რასაკვირველია ეს „ბანკობიდა“ ჩვენში ღიმილის მეტს არას იწვევს, და პრინციპიალურ ნიადაგსაც ვერ ვხედავთ გარკვეულად, მაგრამ იმ დროის საკითხს სულ სხვა სიმწვავე ჰქონდა. ბანკს უტყუროდნენ როგორც დიდ ეროვნულ დაწესებულებას, იქ ანგარიშის შესახებ უფრო ნაკლებს ლაპარაკობდნენ, ვიდრე მორალოზე. ბანკში სამსახური ითვლებოდა ერის სამსახურად, და რასაკვირველია, ასეთ „ეროვნულ“ დაწესებულებაში ყოველ წვრილმანს მიეცემოდა დიდი სახელი და წონაც. მიტომ იყო, რომ ბევრმა ნიჭიერმა ქართველმა, და უპირველეს ყოვლისა ილია ქავჭავაძემ და ივ. მაჩაბელმა მას შეალიეს თავისი გონებრივი უნარი და ზნეობრივი ძალა. მხოლოდ ამის შემდეგ ეძლევა ახსნა ბევრ ისეთ „წვრილმანს“, რომელიც დღეს მხოლოდ გულწრფელად გვაცინებს, იმ დროს კი ხშირად ხანჯლების დატრიალებას მოითხოვდა. კითხულობთ იმ დროის

სათავად-აზნაურო კრებების ანგარიშებს, საპოლემიკო წერილებს და ვერ გავი-
 ვიათ, ვის მხარეზეა სიმართლე. ილიასაც და მაჩაბელსაც, რასაკვირველია ერის
 კეთილდღეობა უნდოდათ, ეს უკანასკნელი ბანკის მომავალთან ჰქონდათ დაკა-
 ვშირებული, ნაწილობრივად მაინც, და მაშასადამე, როგორ წავიდოდა ბანკის
 საქმე, რა ზომები უნდა მიეღოთ და სხვა წმინდა პრაქტიკულ ხასიათის კითხვე-
 ბი ილევდნენ ამ გოლიათ ადმიანების დიდ ძალას, რომ სათვალავში არ ჩაეგდოთ
 ის „სათავად-აზნაურული“ ბრბო, რომელსაც საქმე მაინც არა ჰქონდა რა. მიტომ
 არის, რომ 1894 წ. რაც საადვილ-მამულო ბანკის ისტორიაში საგანგებო წლად
 ითვლება, ბრძოლის მიზეზუნად ისეთი პატარა საქმეებია გამოცხადებული, რო-
 გორც მირიამანოვ-აბხაზის სახლის შეფასება, ბანკის გამგეობაში მეოთხე კაცის
 მომატება და სხვა ასეთი დახურდავებული კითხვები. კენჭის ყრას ხშირად 6-7
 საათი უნდება. ყველაფერი ეს საგულისხმოა. რომ ბანკი დიდ ეროვნულ საქმედ
 არ მიეჩინათ, ყოველ შემთხვევაში ივ. მაჩაბელი მაინც მის საქმეებში აღარ
 მიიღებდა მონაწილეობას, რადგან პირადად მით სულაც არ იქნებოდა დაინტე-
 რესეგული, როგორც მამა-პაპულ მამულზე ნებით უარის-მთქმელი. ბევრი სხვაც
 აღბად ასევე მოიქცეოდა, მაგრამ საქმეც ის არის, რომ ბანკს სულ სხვა თვა-
 ლით უსკეპროდენ. და ისეთი თხიზელი და ღრმა აზრის პატრონი, როგორც
 ნიკო ნიკოლაძე, სხვათა შორის აი რასა სწერს ბანკის შესახებ:—„ბანკი ის და-
 წესებულება, რომელსაც იშვიათად შესჩერებია ყველაფერი რაც კი კეთი-
 ლი და სახიეროა ჩვენის ერისათვის, არ უნდა გავხადოთ ბაზრად ცბიერე-
 ბისა და გარყენილობის. როგორც ერთ ღროს იერუსალიმის ტაძრიდან გან-
 დევნილ იქმნენ ეპურები, რომელთაც გაებედნათ სახლი ღვთისა გადაეცემათ ვა-
 ქრობის სახლად, ისე ეხლა ჩვენც უნდა გავდევნოთ საერო საქმიდან ყველა ის,
 ვისაც შიგ ცბიერება, მატყუფრობა, პირადი სარგებლობა და ხალხის გარყენა
 შეაქვს“... დიახ, ასე ესმოდათ ეს ჩვენთვის უმნიშვნელო საკითხი, და მიტომ
 ეწირებოდა მას საუკეთესო ქართველთა ძალა და პათოსი.

ხოლო ილია ჭავჭავაძის და ივ. მაჩაბლის შორის ატეხილი ბრძოლა კი
 დარჩა დაუმთავრებელი. ამ ბრძოლამ დაჰქანცა საზოგადოება. საქმესაც დიდი
 ზიანი აღებოდა, როგორც ირწმუნებიან იმ დროინდელი ჟურნალ-გაზეთები,
 და მიტომ დაიბადა საზოგადოებაში აზრი ილიასა და ივანე მაჩაბლის შერიგე-
 ბის შესახებ. ბევრსაც სცდილობდნენ, მაგრამ ყოველგვარმა ცდამ ამაოდ ჩაიარა.
 ბოლოს თავად-აზნაურთა კრებაზე აღიძრა საკითხი კომისიის არჩევის შესახებ,
 რომელიც შეისწავლიდა ამ დავის ყოველ მხარეს, და რომელიც გამტყუნდებოდა,
 ხელი უნდა აეღო სალიტერატურო და საზოგადოებრივ მუშაობაზე. მაგრამ
 აქაც ბრძოლამ იჩინა თავი. იმ კრებაზე, სადაც ეს საკითხი აღიძრა, თითქმის
 ერთი-ორად სკარბობდნენ ილიას მომხრეები, და ივ. მაჩაბელმა მიტომ არ
 ისურვა კომისიის წევრთა იმ შედგენილობიდან არჩევა. ამის შესახებ ივ. მაჩა-
 ბელმა „Кавказ“-ში დაბეჭდა ვრცელი განმარტება, სადაც სხვათა შორის სწე-
 რდა: რომ იგი თანახმაა კომისიის არჩევისა მხოლოდ ისე, რომ თვითელმა
 დასახელოს სამ-სამი კაცი, და უკანასკნელმა კი მოიწვიონ გარეშე ვინმე თავ-
 მჯდომარედ. ეს იქნებოდა მაჩაბლის აზრით საქმის ობიექტიურად გამჩრევი კო-

ლევია. ასეთ კომისიის შესახებ სწერდა:—„სიამოვნებით მივანდობ ჩემს ბედ-
 ილბალს მომავალ კომისიას. „ბედ-ილბალსა“—მეთქი, ვამბობ იმიტომ, რომ ამ
 წერილით ჩემის მხრივ ვალდებულად მიმაჩნია უარი ვსთქვა ყოველ საზოგადო
 მოღვაწეობისაგან, თუ კომისიის მიერ გამტყუნებული ვიქვენ. განუმარტებელი
 რომ არა დამრჩეს-რა, აქვე აღვნიშნავ იმ ნაკლულევენებას თ. ჭავჭავაძის მოღვა-
 წეობისას, რომელიც მიზეზი იყო ყველასაგან ცნობილ ჩვენ შორის ატეხილ
 უთანხმოებისა.“

მაგრამ, როგორც ვთქვი, ეს კომისიაც ვერ შესდგა, და დარჩნენ შეურიგე-
 ბელნი ეს ორი დიდი ადამიანი. და მძულვარება კი იმდენად დიდი ყოფილა,
 რომ „ივერიამ“ ივ. მაჩაბლის დაკარგვის გამო და შემდეგაც, ერთი ქრონიკის
 მეტი, რამდენადაც ვიცი, არაფერი არ დასწერა.

* *

ენახოთ ახლა ივ. მაჩაბელი, როგორც მხატვრულ ლიტერატურის წარმომ-
 დგენელი. მართალია, მას ლექსებიც უწერია, მაგრამ ქართველი საზოგადოება
 მას იცნობს როგორც შექსპირის მთარგმნელს, და მისი ლიტერატურული და-
 მსახურბაც მხოლოდ ეს არის. ივანე მაჩაბლის თარგმანი, ლიტერატურულ და
 მხატვრულ მნიშვნელობით, წარმოადგენს ჩვენი მწერლობის უდიდეს განძს. აქ
 ჩვენ გვაქვს სტილის მხრივ მეტად წმინდა თარგმანი, რომელიც დიდ სახელს
 ჰმატებს ჩვენს ამ მხრივ მეტად ღარიბს თარგმნითს ლიტერატურას. ვინც გა-
 სცნობია მის მიერ თარგმნილ „ჰამლეტს“, „რიჰარდ III-ს“, „იულიუს კეისარს“,
 „მაკბეტს“, „ოტელლოს“ და სხ... შეუძლებელია არ ეგოძნოს ის დიდი შთავო-
 ნებითი ძალა, რომელიც გამოჰკრთის ყოველ მის ფრაზაში, და რომელიც ისე
 მოგაჩვენებთ ნაწარმოებს, როგორც ორიგინალურ ქართულ შემოქმედებას. მე
 მგონია, რომ ივ. მაჩაბელი ისეთივე სასოებით და გატაცებით, ისეთივე მოვა-
 ლეობის გრძნობით და წმინდა გულით სთარგმნიდა შექსპირს, როგორც ჩვენი
 მთაწმინდელეები სთარგმნიდნენ საქრისტიანო წიგნებს. და აქ ერთი გარემოება
 უნებლიეთ იქცევა ყურადღებას: თვით ის ფაქტი, რომ ივ. მაჩაბელმა მთელი
 თავისი ლიტერატურული ძალა მოანდომა შექსპირის თარგმანს, სიმპტომატიურია
 და ბევრის მეტყველიც. ივ. მაჩაბელი, როგორც ვნახეთ, დიდი ტემპერამენტის
 ადამიანი იყო. და ბუნებრივია თუ შექსპირი, ეს პათოსის გიგანტი, ჰხიბლავდა
 ჩვენს მწერალსაც. იმიტომ არის, რომ იშვიათი გულწრფელობით და თავდადებით
 ეკიდებოდა ყოველ სიტყვას, რომ საეხებით ვადმოეცა ამ ადამიანის ბუნების
 უცნაურ მხილველის ყოველი სიტყვა და სიტყვის კალორიტიც კი. ივ. მაჩაბელ-
 საც შეეძლო ეთქვა შექსპირის აჩრდილისთვის:—„მე შენ არ მოგშორდები, ვიდ-
 რე არ მამცნობ შენი არსებობის საიდუმლოებას“—ო. გაეცანით ყველა მასალებს,
 როგორ სწერდა, რა პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა ყოველ სიტყვას (თუ სადმე
 სიტყვის გამო ექვი დაებადებოდა, დეპეშებს უგზავნიდა შექსპირის ცნობილ
 მთარგმნელებს და ეკითხებოდა, როგორ გესმით ესა თუ ის სიტყვა), და და-

რწმუნდებით, რომ იგი პირდაპირ ინთქმებოდა ტექსტის ანალიზში, თითქოს მართლა დაფარულ საიდუმლოს ამოწურვა უნდაო.

და თუ მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ ჰამლეტი—ეს თვით შექსპირია, რადგან ჰამლეტის ტანჯვა იგივეა, რითაც სავსე იყო ავტორის გული, მე მინდა ვთქვა, რომ ივ. მაჩაბელიც შექსპირის მაღალ პერსონაჟების ნათესავია, და მათი სახეების გადმოღებით, თითქოს იმსუბუქებდა მოწოლილ სისხლს; მათთან დაკავშირებით ჰჰარავედა საკუთარ ნელანქოლიას. ისე მეჩვენება, რომ შექსპირის გმირები ივ. მაჩაბლისთვის შეადგენდნენ ყველაზე მახლობელ მეგობრებს, და ლიტერატურისთვის შეწირულ საათებში, მათთან ერთად განიცდიდა ბოროტების ძალას, სისულელის ყოველს-შემქლებლობას, ქვეყნის უკუღმა მხარეს, მათთან ერთად განიცდიდა ქვეყნიურ ტრალედიას.

— „უცალო ვიყავ და უფროისი ღამით მიწვრია“—ო, ამბობს ერთგან ეფეთი-მე მთაწმინდელი, და ამ სიტყვებით მინდა დავამთავრო ეს წერილი. მგონია, რომ ეს ნათქვამი შეეფერება ივ. მაჩაბლის დაუღალავ შრომას და განმარტოებულ სულს.

ვალმირიან გაფრინდაშვილი.

შენიშვნები ლირიკაზე

I.

ტიტანიკის დაღუბნამ ნახა თავისი განსახიერება კინოში და ეპოსში, მაგრამ ლირიკას ქმნიან უფრო ინტიმური მომენტები.

ინოკენტი ანენსკიმ გამოიტირა პატარა დედოფალა, რომელიც შეიქნა წყალვარდნილის უდანაშაულო და უმიზნო მსხვერპლი (То было на Вален—кос—ки). ჩვენ გვახსოვს არტურ რემბოს საშინელი ზღვა, სადაც ტალღები გვიანან უძველეს დრამის აქტიორებს. მარიონეტების თეატრისათვის ეს ბარბაროსული ოკეანე არ გამოდგება. და ლირიკა მარცხენა ხელით ხატავს ზღვის მინიატიურულ პორტრეტს:

ზღვას ენატრება იყოს პატარა,
 ვით უნაზესი ჩიტი კოლიბრი.
 ხარბი ტალღები დიდხანს ატარა
 თვითონ მარადი ხარბი და ლიბრი.

ზღვას მოეწყინა თავის სიმძიმე,
 ბუმბერაზობა, გრივალი, მეხი.
 ნახა სიზმარში ტბა მოციმციმე
 და ჩინელ ქალის მტკივნეილი ფეხი.

ზღვას აღარ უნდა თავის სისრულე;
 თითქო წურბელი მის გულს მოება.
 უღონო ტრფობით ის დაისრულა—
 სურს ბექდის თვალში განმარტოება,

რომ ქინძისთავის იგრძნოს სინაზე
 და გაჰყვეს სმენით მცირე ნაკადულს,
 რომ მოგონების მსუბუქ სინაზე
 ჩამოეკიდოს, როგორც კაკადუ.

უცხო ამალით მოვიდა ქალი,
თავის სახელი წყალზე დაწერა.
ნილაბიანი როგორც გრივალი,
იღიმებოდა ის აღმაცერად.

თავისი თავი ზღვამ გაიმეტა,
გაჰყვა დედოფალს როგორც წლელი.
ცაზე გამონდა ახალ იმედათ
სხვა ირონია და ვიფელი.

(ტრისტან მანაბელი)

ანდერსენის დედოფალა შეაშინა ცის უბსკრულმა და იგი სთხოვს თავის კავალერს ოთახში დაბრუნებას. ლირიკა ანდერსენის დედოფალაა. ვერლენმა გამოაცხადა ნაჩრდილები (ნიუანსები) ჰეშმარიტ პოეზიით, ყოველივე დანარჩენს მან უწოდა ლიტერატურა.

მთელი ქვეყნის ტურისტები და მწერლები მიმართავენ კოლიზიის მჭერ-მეტყველ მონოლოგებით. ეს არ არის ლირიკა. მაგრამ როდესაც პოეტი სიტყვას ეუბნება კაფეში თუთიყუშის მანეკენს, რომ თავისი მეტაფორებით და ცრემლებით გააცოცხლოს მკვდარი ფრინველი, იბადება ლირიული მომენტი. მითი პიკალონიზე და გალატეაზე ისევე გაიჭროლებს ჩვენს წინაშე.

ლირიკა მიდის თავისი ვიწრო და ბუნდოვანი გზებით. მისთვის არ არსებობს სამი განზომილობის კანონი.

იგი დაეხეტება უდაბნოში ვერლენის და რემბოს სახით და აკანონებს მთავარდნილ მირაჟებს—იეროგლიფებს. დღეს იგი ცხოვრობს საუტხოვო ვილაში, როგორც ალბერ სამენის ამპარტავანი ინფანტა, ხეალ მისი ბინა—მაკადამია.

ლირიკა როგორც „მარადი ურია“ განწირულია შორ და საიდუმლო გზებისათვის, მან იცის სიხარულთან ერთად „გეთისიმანიის ოფლი და უკანასკნელი მწუხარება“ (სიტყვები პავლე ინგოროყვასი).

ყერარ დე-ნერვალ—წმინდა მეოცნებე და თავისმკვლელი, სიმბოლოა ასეთი ლირიკის. ამ ლირიკის გარეგანი სახეა დაუდგრომელი ბოგემა.

ხშირად ეს ლირიკა შეიკვარებს რომელიმე სახელს და ეალერსება მას მთელი საუკუნეების განმავლობაში. მერის სახელი უტოლდება შელლის და მადონნას სახელს. იგი ამშვენებს ინგლისურ პოეზიას, როგორც მარადი ინფანტა. ამ სახელის პირველი მეოცნებე იყო ბარბი კორნუელი—ინგლისელი პოეტი.

ბარატინსკი ამბობს ერთ ლექსში, რომ იგი მიესალმება სიკვდილის შემდეგ თვით საიქიოს საიდუმლო სახელით, რომელიც მან მისცა საყვარელ ქალს. ლირიკა დაეძვბს ამ სახელს, რომელიც მიანიჭებს მას უკვდავებას.

მის ლეა—ლეა—ლაფორგის მეუღლე შემოდის ლირიკაში, როგორც მოქანცული ქიშკრა. ლირიკა ესწრება მის გასვენებაზე, უკონის გამზდარ ხელებს და უკითხავს თავის რეკვიემს.

პოეტები დადიან, როგორც ვიზიონერები. ერთი მოულოდნელი განცდა და ჩვენება პოეტის, სხვანაირი დანახვა მსოფლიოსი ქმნის ახალ ლექსს და ახალ

სკოლას. ბალმონტმა გამოაცხადა კიდევაც კულტი წუთიერების, რომელშიდაც მოსჩანს მარადისობა.

რომანტიზმის პირველი სიმღერა სთქვა ლამარტინმა. როდესაც დაიწერა მისი ლექსი: „სალამო“—რომანტიულ ლირიკის სათუთი ობელსკი აიმართა ცის დაფაზე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ერთმა გასეირნებამ მთაწმინდაზე („შემოღამება მთაწმინდაზე“) გვაზიარა მსოფლიო სევდას და სერაფიულ პოეზიას.

როდესაც ბოდლერმა დასწერა თავისი სონეტი „შესაბამება“, მან შექმნა სიმბოლიზმი. მისივე ლექსი „პარიზის ოცნება“, სადაც მოსჩანს პარიანის გაბედული და მძიმე სელი, არის წინასწარი პროგრამა პარნასიზმის.

ვერხარნმა მოგვცა პოეზია ურბანისტული და პროლეტარული თავისი „აჯანყებით“, უიტმანმა პოეზია კოლექტივის თავისი წიგნით.

როდესაც დეგაზმა ორკესტრში დაინახა გრძელი მიზრაფი, თითქოს ვაწვდილი პარტერიდან სცენაზე, მან ნახა საიდუმლო მთელი თავისი შემოქმედების. ვლადიმირ სოლოვიოვმა ეგვიპტეში ნახა „მშვენიერი ქალბატონი“, რომელზედაც ირონიულად მოგვითხრობს „სამ პემანში“. ამ შეხვედრიდან წარმოიშვა რუსული სიმბოლიზმი მთელი მისი მისტიკით და მარადი ქალურობის იდეალით. (ბლოკი, ბრიუსოვი, ბელლი).

მთავარი სტიმულის როლს თამაშობს ერთი ორიგინალური განცდა—ჩვენება, რომელზედაც პოეტი ნადირობს მთელი წლები.

ბევრი გზები ვაიარა ლირიკამ. იყო ბოდლერის მორგი, პარნასელების პანოტიკუმი, ლაფორგის ფერიული ირონია, უიტმანის კოსმიურობა, ვერხარნის ურბანიზმი, ფუტურისტების აბრაკადაბრა, დადაისტების კაბარე, ცისფერი ყანწელების ინტიმი. დღევანდელი დღე ანტრაქტია. პოეზიის კულისებიდან ისმის გაურკვეველი ხმაურობა. მოეა ახალი ლაფორგი, დახუჭული თვალებით წარმოიდგენს სამყაროს და იტყვის ახალ სიმღერას.

II.

ლირიკას უყვარს სახეების დატრიალება. ვინც იცნობს ჰომიროსის ნაუზიკაიას და შექსპირის ოველიას, მისთვის არ იქნება გასაცარი ამ ორი ფანტომის შეხვედრა ლირიკაში.

ლირიკის მუსიკალური სამეფო ელიზიუმია, სადაც ტრაგედიის გმირები მხოლოდ ფანტომები არიან. აქ აღარ არის რეალობა. აქ მხოლოდ მისტიკაა მსუბუქ ანრდილების. ლირიკაში რეალური სახე კარგავს თავის სიმძიმეს და ეზიარება იმ სიმალეს, სადაც სუნთქვენ ბეატრიჩე და ლურა.

ეპოსი და ტრაგედია ინფერნალია და კათოლიკური განსაწმენდელი, ლირიკა სასუფეველია და ამ ნირვანში შეხვედრა შორეული მიზანია ყველა ლიტერატურული გმირების.

„თეზისი ვიანესად ივანოვის (როგორც თეორიული განმარტება სიმბოლიზმისა de realibus ad realiora—რეალურიდან უფრო რეალურისადმი—განხორციელდა ქართულ პოეზიაში. 1914 წლიდან ქართული პოეზია დაშორდა რეალობას და „ცისფერ ყანწელებმა“ მთელი რეა წლით გამოაცხადეს ფანტასმა-

გორის და მითის კულტი. ეს აუცილებლად საპირო იყო, რომ პოეზიას გადაეღაზა ეთნოგრაფიის და სინამდვილის ვიწრო ნაპირები. ქართული პოეზიის უდაბნო აივსო მოჩვენებებით და ეგზოტიური სატყვებით

დაიწყო რეაქცია. პოეზია 1922 წელში მეტი სიხარულით და მადლობით ესალმება რეალურ ქვეყანას. პოეტები ბრუნდებიან ელისეის მინდვრებიდან, პოეზიის ელიზიუმიდან და როგორც ელეაზარი ითბობენ თავის გაყინულ სხეულს სინამდვილის მშვეზე. სიმალღებების სუსხიანი ქარის შემდეგ მომხიბლავია ბარის თბილი ნიაგი.

ეს არის დაბრუნება მიწასთან.

დიონისიურ ლამის შემდეგ მოვიდა აპოლონი მთელი თავისი ბრწყინვალეობით.

პოეზია პირველად ეტანება რთულ სახეებს, შემდეგ ის შეიყვარებს ბრძნული სიყვარულით პრიმიტივის. აქ არის ფიროსმანის და ვაქას ხახა⁴.

ეს ციტატა, ჩემ მიერ მოყვანილი, დაწერილი იყო 1923 წლის დასაწყისში (გაზეთი „ლაშარი“ — № 1).

იმავე წერიაში მე („ახალი 1922 წ. ქართულ პოეზიაში“) ავნიშნე ეროვნული ხახი ახალ ქართულ პოეზიაში. უკანასკნელი წლების ქართულმა პოეზიამ ეს ეროვნული ხახი (რომელიც არ განისაზღვრება ვიწრო პარტიოტიზმით), დაუკავშირა მითის ძიებას.

მას შემდეგ, რაც მოკვდა პანი და გაიმარჯვა ქრისტიანობამ, პოეზია მთელი საუკუნეების განმავლობაში სარგებლობდა მითოლოგიური სახეებით. ზევესი და აპოლონი, მშვენიერი ელენე და პარისი დიდხანს ამშვენებდნენ პოეზიას.

მითი გადაგვარდა. ქრისტიანობამ დაიპყრო ხელოვნება და შექმნა თავისი საკუთარი მითოლოგია. შემდეგ დაიწყო ქრისტიანობის დეკადანსი.

ელლინურმა მითოლოგიამ მეტი სახეები და სახელები მისცა პოეზიას, ვიდრე ქრისტიანობამ. პოლითეიზმი მონოთეიზმზე უფრო ნაყოფიერი გამოდგა ხელოვნებისათვის.

თანამედროვე პოეზია ნაკლებად ხმარობს წარმართულ და ქრისტიანულ სახეებს. დღეს პოეზია ქმნის რეალურ სახეებიდან სიმბოლოებს და მითებს. ძალიან დიდხანს ლირიკისათვის ტყვილად იკარგებოდა პოეტის ბიოგრაფია და სახელი. თანამედროვე ლირიკას სურს გამოიყენოს პოეტის ბიოგრაფია და სახელი, რომელიც არის მისი შემოქმედობის ეზო და ექვივალენტი.

პოეზიაში საბერძნეთის ღმერთების ადგილს იჭერენ პოეტები.

რემპო და ჰოუმანი, ვილიე-დე-ლილ-ადან და მაჩაბელი არა ნაკლებ შთაგონებას აძლევენ პოეტის ოცნებას, ვიდრე ზევესი და აპოლონი, ვენერა და დიანა. წინა პოეტები, ვარაქმნილი დროის და სივრცის ჯადოქარობით, უნდა გახდნენ არა მარტო ეპიურ და დრამატიულ, არამედ ლირიულ სახეებათ.

თუ წინად პოეზიაში იყო ზევესი, ახლა არის გოეტე, თუ წინად იყო მედუზა, ახლა არის ედგარი და მალდორორი ლოტრეამონის.

ღმერთების ადგილს იკავებენ პოეტები და ძველ ანტიურ გმირების როლს თამაშობენ პოეტის გმირები (ოფელია და ჰამლეტი).

იქმნება ახალი მითოლოგია.

თანამედროვე პოეტების ინტუიციამ უნდა გამოიყვანოს წარსულიდან ყოფილი პოეტების და ეპოქების აჩრდილები. ეს აჩრდილები ლირიკის მომქმედებებად უნდა გადაიქცეონ.

კონსტანტინე გამსახურდია.

ახალი ეპროკა

ლიტერატურული პარიზი

რედაქტორი: მ. ჯანაშია
 გამომცემი: კ. ჯანაშია

I მითოს მოკლებული დრო.

ევროპული კრიზისი!

ეს სიტყვა გასცვდა მწერლების პირში. ნახევარი საუკუნე კრიზისის ანალიზ-ფრიდრიჰ ნიცშემ წამოაყენა ეს პრობლემა ევროპული კრიზისისა. მისმა თანამედროვეობამ სიგიჟეში ჩამოართვა მას ეს მისწერი ნათელხილვა. ნიცშე ჰგონებდა ათასეული წლის უღელტეხილთან მიღწევას, გაუგონარ კატასტროფას, რომლის სახელი თვით არ იცოდა. ამ კრიზისის კონტურები ჩვენი თანადროულობისთვის უფრო ხელშესახები გაჰხდა.

ეგებ ნიცშეს კატასტროფა, ეს იყო ხუთი საუკუნის ინდივიდუალური წყობილების აღსასრული?

შუბლით ვეხლებით ახალ დროს; მისი საუკეთესო ეპიტაფიაა: მითოსს მოკლებული დრო.

მიზეზები შეიძლება უფრო შორს ვეძიოთ.

რენესანსი.

მისი დამსახურება? მან ადამიანი თეოლოგიის არტახებიდან განათავისუფლა. განათავისუფლა, მარტო დასტოვა. ვინ იტყვის ასეთი განათავისუფლება უფრო მძიმეა, თუ მარტოობის ტრაგედია?!

საშუალო საუკუნე—ღმერთთან თანაზიარობა. ღმერთთან თანაზიარობის მოგვი—ეკლესია. მას ექვემდებარებოდა: სახელმწიფო. მეცნიერება. ხელოვნება.

ამის ნაცვლად განათავისუფლებულ ადამიანობას ხელში შერჩა უფლება მარადიული ადამიანისა... ამ უფლებიდან იწყება ინდივიდუალიზმი. ამ უფლებაში—ჩვენი დროის იმპერიალიზმი. კაპიტალიზმი. აქედანვე იწყება დაუსრულებელი ევროპული კრიზისი. ამ მოვლენას ვერც მწერალი და ვერც მკითხველი გვერდს ვერ ჩაუვლის.

საერთო ფონი თანამედროვე ევროპისა: მეცნიერებაში რელატივიზმი. ხელოვნებაში ფუტურისმი და დადაისმი. ყალბი ცივილიზაცია. უსულო მექანიზმი.

უკანასკნელმა ომებმა და რევოლუციებმა ყველა დაარწმუნა, რომ „ასე არ შეიძლება“. რომ ახალი უნდა იშვას. ცხადია თანამედროვე ევროპის მწვევე ტყვილები ახალი ღმერთის შობით უნდა იქნეს გამოსყიდული.

II ლათინიზმი თუ გერმანიზმი.

გასული საუკუნის მეორე ნახევარიდან გერმანია უწყევს ევროპას ინტელექტუალ დირიჟორობას. ევროპის ჰეგემონიას გერმანია პოლიტიკურადც ესწრაფებოდა განახლებული იმპერიის პირველი დღეებიდან. გერმანიის ტრაგედია სწორედ ის არის, რომ იგი თუმცა ფაქტიურად დამარცხებულია, მაგრამ იგი არა ჰკრძნობს თავს დამარცხებულად. პუანკარემ ერთ-ერთ სიტყვაში განაცხადა კიდევაც: რურის ამბები მხოლოდ იმისთვის იყო აუცილებელი, რომ გერმანიას დამარცხება ეგრძნოვო.

პოლიტიკური ვითარება ტონის მიმცემია კულტურის მსვლელობისათვის. ინგლისელი ესთეტიკოსი უალდი ამტკიცებდა, თითქოს ხელოვნების გავლენა იყოს პრიმერული. შეცდომაა. ისტორიის ასპარეზზე პრიმერული მნიშვნელობა პოლიტიკურ მომენტს ჰქონია ყოველთვის. არც ერთი არტისტული შკოლა არ წარმოშობილა პოლიტიკური ატმოსფერისაგან დამოუკიდებლად. თუნდაც სიმბოლიზმი!

70—71 წლების დამარცხებამ წარმოშვა საფრანგეთში სიმბოლიზმის უნუგეშო ფილოსოფია. პოლიტიკური კატასტროფა მუდამ წინ უსწრებს სულიერ რენესანსს. პოლიტიკურმა დამარცხებამ უკანასკნელ მსოფლიო ომში საესვებით შეარყია გერმანიის სახელმწიფო; რევოლუციის დემონს მუდამ თან ახლავს დაუტბრომელი ძიების დემონი. იგი ხელოვნებაშიაც შეიჭრება.

1918 წლის გამარჯვებამ განამტკიცა საფრანგეთის ბურჟუაზიული რესპუბლიკა... ამ ფაქტმა გაანელა რადიკალიზმი ხელოვნებაში. საფრანგეთის როგორც ლიტერატურაში, ისე მხატვრობაში ტრადიციონალიზმია გამეფებული.

1923 წელს მე ვანახე ბერლინში პიკასოს და ბრაკის მოწაფეების სურათები. გერმანელი მოწაფეები უფრო რადიკალური აღმოჩნდნენ, ვიდრე თვით პიკასო და ბრაკი.—როლები შეიცვალნენ.

საფრანგეთი, რომელიც რევოლუციის კერა იყო მე-18 საუკუნეში, დღეს „ანსიან რეჟიმის“ ციხე-სიმაგრედაა ქცეული. ამ გარემოებამ „რეაქცია“ გამოიწვია ხელოვნების ყველა დარგში. მარინეტი ამ ეამად დადუმებულია ჩამქრალი ვულკანივით. პარიზში არავითარი გავლენა არა აქვთ არც ფუტურისტებს, არც დადაისტებს, არც ექსპრესიონისტებს. უკანასკნელთ ომის დროს მეტი რეზონანსი ჰქონდათ. რევოლუცია და ომი უდიდესი განმანათლებლებელი ფაქტორებია. ეს მომენტი ჩემთვის უფრო საინტერესოა, ვიდრე მათი პრაქტიკულ-პოლიტიკური შედეგები.

70-71 წლის საფრანგეთის კუ დ'ეტამ სიმბოლიზმი წარმოშვა. 1918 წლის გერმანიის რევოლიუციამ ექსპრესიონიზმის გაძლიერებას შეუწყო ხელი.— აღსანიშნავია ისიც, რომ ორივე მოძრაობას ნიციშემ მისცა იმპულსი.

ფრანგ-გერმანელთა დაპირდაპირებისთვის. არა მარტო სიმბოლიზმი, თვით ჰიპოლიტე ტენის და ემილ ზოლას ნატურალიზმის სათავეები გერმანიაში უნდა ვეძიოთ, რადგან საფრანგეთის ნატურალიზმის მამამთავარი—ტენი ჰეგელიდან გამოვიდა. გერმანია, როგორც ფსიქოლოგიური ფაქტორი, უდიდესს ზედგავლენას ახდენს საფრანგეთზე, როგორც ლიტერატურაში, ისე სოციალურ ცხოვრებაში (მარქსიზმსა და მეცნიერულ სოციალიზმს რომ თავი დავანებოთ). თვით დღევანდელი საფრანგეთის ტონის მიმცემი ანრი ბერგსონი ნიციშეს ინტელექტუალური ვასალია. მიეკრძება რომ არ დამწამონ თვით ფრანგ მწერალს ვალაპარაკებ: *La plupart des grandes idées, des grandes conceptions bergsoniennes, sont en germe, sinon toujours développées, dans les œuvres philosophiques de Nietzsche¹⁾*.

თუ მე-18 საუკუნეში ინგლისის სანიშნობებით მიდიოდა ევროპის კულტურა, სოციალურ ცხოვრებაში საფრანგეთი იყო ავანგარდი. ჰეგელიდან დღემდის, თუმცა უჩინარად, მაგრამ არსებითად გერმანია მიუძღვის წინ ევროპულ კულტურას. ლიტერატურაში, ფილოსოფიაში, მუსიკაში, სოციალურ ცხოვრებაში, გერმანია იძლევა ახალ იდეებს. ერთად ერთი დარგი ხელოვნებისა, რომელშიაც საფრანგეთს შერჩა უპირატესობა, ესაა მხატვრობა. საერთოდ პლასტიური ხელოვნების გერმანია—საფრანგეთის დაპირდაპირება უმწვევესი პრობლემაა ევროპის კულტურათა პირველ დღეებიდანვე. ბრძოლა გერმანიზმსა და ლათინიზმს შორის მთავარი მოტივია ევროპულ განვითარებაში დანტედან ჩვენ დრომდის. გერმანელობისა და ფრანგობის ბრძოლა, ეს მისტიციზმისა და ნათელი რაციონალიზმის, კატოლიციზმის და პროტესტანტიზმის დაუსრულებელი ჭიდილია.

გერმანელი იდეალისტი, ფრანგი იდეოლოგი. გერმანელი ბუნებით მისტიკოსია, ფრანგი ბუნებით რაციონალისტი. ფრანგული გენია თავის ლოლიკური და ნათელი კონცეპციებით გაცილებით ახლოა ბერძნებთან, ვიდრე გერმანელი. ფრანგებისათვის სრულიად გაუგებარია გერმანული ტიტანიზმი, სულიერი მარტილობანი და ძიებანი დოქტორ ფაუსტისა. ფრანგი უუსკრულეებს და სიბნელეს ერიდება, რადგან მისი ხალხური ნატურელი—მარჩხაა. მაჩვენეთ თუნდ ერთი, ეგზომ აღტყინებული, ბობოქარი მსოფლიო ისტორიული სტიქიონი საფრანგეთში, როგორც ლუთერი.

დღელი სამყაროსთან ახასიათებს როგორც ლუთერს, ისე ნიციშეს.

გერმანელი მუდამ კოსმიურ პრობლემების ბორბალზეა დაბმული. გერმანელების სულიერი ტრაგიზმი ექსპანსიურობით განისაზღვრება. უბსკრულების თავზე ზარატუსტრას დაკიდელი არწივების ქროლვა. ბეთხოვენისებური „ყელს მოგებევიით მილიონებო!“.

¹⁾ ბერგსონის დიდი იდეების, დიდი აზროვნული კონცეპციების უმთავრესი ნაწილი ერთგვარი იდეური დერიტის სახით (თუმცა ხშირად კონსექვენტურად განუფითარებელი) მოცემულია ნიციშეს ფილოსოფიურ კნხილებებში. Henri Bataeu, Mercure de France. 1918. 16. III.

აი რა არის გერმანელობა.

ფრანგული ხელოვნება ნაციონალურია თავის შინაარსითა და ფორმით. გერმანული ფორმით — ნაციონალური, შინაარსით — კოსმიური. ფრანგული სულთა მუდამ ნაციონალურ არტახებითაა შებოქველი, გერმანელობა მუდამ კოსმიურ მერიდიანებს უმიზნებს. ფრანგი სუბიექტივისტია. აქედან: ფრანგული სული — ლირიკული, გერმანული — ეპიური.

ფრანგული რევოლუცია, ეს იყო პიროვნების ამბოხი სახელმწიფოს და საზოგადოების წინააღმდეგ. რომესპიერის და მარატის რევოლუციონური ტირადები უსაკო გიმნაზიელის მონოლოგებია ლუთერისა და ნიცშეს რევოლუციონერობასთან შედარებით. გერმანულ შეგნებაში პიროვნება მუდამ ზვარაკია სახელმწიფოს ღმერთის, ეთიური იდეალის ტრაპეზეზე.

კანტმა და გერმანელობამ შექქენეს მოვალეობის აპოლოგია. ეს მოვალეობის ფილოსოფია არავის ისე არ ესმის, როგორც თვით გერმანელობას. ამიტომაც, არც ერთ არა-გერმანულ პოლიუსზე არ ესმით კანტი, ამიტომაც არც ერთ კულტურულ ენაზე არ არსებობს კანტის წმინდა გონების კრიტიკის ზუსტი თარგმანი. გერმანელობა ცოცხალი, მისტიური მოდგმაა ევროპიული ცივილიზაციის შუადღეში. ალიგერი დანტე გერმანელ კეისარს უხმობდა მსოფლიოს მოსარჯულებად. ამიტომაც გერმანული მესიანიზმი არა გერმანელ დანტესგან იწყება.

გერმანელი მარადიული ღმერთთან მორკინე იაკობია. მის ფანტაზიას მუდამ ბიბლიური კიბე სჭირია, რომ ღმერთი ციდან ჩამოიყვანოს, ღმერთს ებრძოლოს მიწაზე და თვით ეწამოს ღმერთის წამებით. ღმერთთან ბრძოლით თუ აიხსნება ფაუსტის სულიერი კატასტროფა. ღმერთთან ბრძოლამ დაუბნელა მზე ჰოლდერლინს და ნიცშეს. ფრანგებისათვის ეთიკაც პრაქტიკული მოსაზრების საგანია. გერმანელობისთვის ეთიური მასშტაბია მსოფლიოს შესატყვისი. ასეთივე პრაქტიკულ იერს ატარებს რელიგიაც ფრანგობის თვალში. გერმანულ ჰერდერისათვის კულტურული ურთიერთობა რელიგიოზურ თანახმარობას ნიშნავდა. ამიტომაც რელიგიოზური მომენტი უმთავრესია გერმანულ ხელოვნებაში. ხელოვნებას მუდამ რელიგიის მომიჯნედ გულისხმობდნენ ნიცშე და ვაგნერი, გოეტე და ჰოლდერლინი.

III. სიმბოლიზმის კატახტროფა.

ვასული საუკუნის მიწურულში უპირატესად ფრანგული სიმბოლიზმი აძლევდა ტონს ევროპულ ლიტერატურას. მისი სათავეები: ნიცშეს და ვაგნერის გერმანიზმი, ფლანდრიული მისტიური პაგანიზმი, ფრანგული ანარქიზმის დემონი. ეგონათ სიმბოლიზმით გაიხსნება ახალი დიდი ლიტერატურული ერა. მიუხედავად იდეური სისხლის აღრევისა ამ მოძრაობას ფრანგული დამლა შერჩა. როგორც კულტურ-ფილოსოფია სიმბოლიზმი პოზიტივიზმის, პარნასისტებისა და ნატურალისტების დაპირდაპირება იყო.

სიმბოლიზმის მთავარსარდლები: სტეფან მალარმე, არტურ რემპო, შარლ პოდლერ, კონტ ლოტრეამონ.

ხოლო საფრანგეთს ვარეშე: მორის მატერლინკ, ჟორჟ როდენბახ, დანიელი იაკობსენ, იტალიელი დ'ანუნციო. რამდენადაც გენიალური იყვნენ ამ ლიტერატურული ლაშქრობის მთავარსარდლები, იმდენად უძლური მათი ეპიგონები.

სიმბოლიზმის ეპიგონების თაობა არ იყო ღარიბი კულტურით, მაგრამ მათ აკლდათ ინდივიდუალური გენია. ამ მოძრაობამ მთელი თავისი ძალა ახალი ფორმების ძიებას შეაღწია. ბოლოს პოეზია რითმის აკრობატობამდის მივიდა. ეწადათ გაუგონარი რევოლიუცია მოეხდინათ პოეზიაში, მაგრამ ეს ცდა გაუგონარი ბანკროტით დასრულდა.

აღსანიშნავია, რომ სიმბოლიზმი სხვადასხვა ნაციონალურ მილიონში ფრანგული სიმბოლიზმის ეტლს გადასცდა. (გერმანული და რუსული სიმბოლიზმი).

იმავე სანიშნოებით იწყება ნეოსიმბოლიზმი: ფრანცის ვ. გრიფენანრი დე რენიე, სტიუარტ მერილ, ანდრე ჟიდ, კამილ მოკლერ, რემი დე გურმონ.

იდეოლოგიურად საინტერესოა რენე ჟილი თავის *L'instrumentation verbale*-ით.

რენე ჟილი ხმოვანებში ფერადებს ეძებს. სიტყვის მარცვლები ლექსის ინსტრუმენტს უნდა გაეხმას. მილიანი ლექსი უნდა წარმოადგინოს იქნას როგორც მილიანი ორკესტრი. ამ მეთოდით ეძიებს ჟილი ადამიანური კულტურის ფილოსოფიურ სინტეზს. ამ თეორიას აპყვა ჟილის მოწაფე სტიუარტ მერილ, რომელიც ამერიკიდან ევროპაში ჩამოვიდა ასონანსებზე და ალიტერაციებზე სახადიროდ.

სიმბოლიზმის ეპიგონებს ლექსის კულტურა ტიპოგრაფიულ ნიშნებით ვარჯიშობამდის დაჰყავთ. აქ აშკარად ჰგონობთ ლექსის ინსტრუმენტისადმი დამონებულ პოეზიას.

სიმბოლიზმის რეაქცია 1891 წლიდან იწყება.

ჟან მორესის მანიფესტი. „რომანულ სკოლის“ დაარსება. მორესის *Pelerin Passioné*-ში გამეორებულია ძველი თეორია: ბერძნულ ლათინურ კულტურათა დაახლოება ფრანგულ სულთან. სანიშნოები: ათინა, რომი, პარიზ.

საფრანგეთის კულტურის სათავეა ჰელადა და რომი. მიდერნული ფრანგული კულტურა უნდა დაუბრუნდეს ამ მარად ქალწულურ პირველ სათავეებს.

Pelerin Passioné-ს ავტორის გარშემო დაჯგუფდნენ: მორის დე პლესის, რაიმონ დელლა ტელედ, ერნესტ რაიმონ, შარლ მორას.

ამ პოეტებმა გააცოცხლეს ყველა ბერძნულ-რომაული ლემერტები. ეკოლ რომანისტები ლექსის რესტავრაციას შეუდგნენ. უარყოფა თავისუფალი ლექსის. მათემატიკური ჰარმონიის აღდგენა ლექსის სტრუქტურაში.

ეკოლ რომანისტები უარჰყოფენ მიდერნულ ცხოვრებას, მიდერნულ გრძნობებსა და ემოციებს. მსოფლიო კაპიტალიზმის ფონი არ იძლევა პოეზიის თემებს. აქედან: ოლიმპის გაცოცხლება.

მორესის უკიდურესმა რომანიზმმა იმსხვერპლა მაღალნიჭიერი პოეტი მორის დე პლესის. საშინელი გრამატიზმი. სამსართულიანი ბიოლოგიური ცნე-

შეგი. არა ბუნებრივი პათოსი, რომელიც ხშირად რიტორიკაში გადადის. მითოლოგიის ლექსიკონი უნდა გეჭიროთ ხელში, როცა მის Palas Occidental-ს და Ode Olympiques-ს ჰკითხულობთ.

Que si j'ai sur la lyre
 Fait d'un doigt bien appris
 Bruire
 Rome, Athènes, Paris. (Ode Olimp.)

ქვევით:

O Diane, fidèle
 Honneur Olympien
 Modele
 Mon esprit sur la tien...

მისს ლექსებს ზეთის სუნი უდის.

ესა მორასს არ აკლია დიდი და გულწრფელი პათოსი ლათინური გენიის. მისს ლექსებში ჰკრთის ბერძნული სისადავე, ჰარმონია, სიმჭევრე და ძველ-ლათინური გრაცია. მისი პოეტური ხატები გამსჭვირვალეა და რბიული როგორც ბერძნული კრისტალის ვაზები. მისი ლექსი—ლაღი და უზადო.

ეტაპების მიხედვით თუ მიუღდგებით თანამედროვე ფრანგულ პოეზიას, ბევრი მაღალნიჭიერი პოეტი განზე დარჩება. ზოგიერთი პოეტი ვერც ერთ შკოლას ვერ ეგუება. ერთი მათგანი არ შემოძლია არ ვახსენო.

თანამედროვე ვეროპას სამი დიდი ქალი ჰყავს. სკანდინაველი—სელმა ლაგერლოფ, გერმანელი—რიკარდა ჰუბ, ფრანგი ლა კონტესს ანნა დე ნოელ. გამოაკლით ეს სამი ქალი მსოფლიო ლიტერატურას და მაშინ უნებლიეთ უნდა დავეთანხმობთ ანტიფემინისტებს, რომ ქალისთვის აქტიური შემოქმედება მიუწვდომელია.

სამივე პოეტესსა მარად-ქალური პრიზმით შეჰყურებენ ბუნებასა და ცხოვრებას. როგორც მიჯნური, როგორც ცოლი, როგორც დედა. მათ სრულიად ეფუცხოვებათ ის მოდერნული ქალ-ბიჭური იდეები, რომელიც თანამედროვე ქალს საზიზღარ გერმაფროდიტად აქცევს ხშირად.

ლა კონტესს ანნა დე ნოელ ერთი შესანიშნავი პოეტთაგანია დღევანდელ საფრანგეთში.

მახელი და ელასტიური ინტელექტი. არაჩვეულებრივი ერუდიცია. დიდი არტისტული გემო. მისი ლექსების მისტიური, სევად გადაკრული გრაცია ალაგ-ალაგ ნოვალისის ცისფერი რომანტიკით სუნთქავს.

ფრანგული კულტურის ქალური სინაზე შეუდარებლად ენამჭევრობს დე ნოელის პოეზიაში. გოეტე ამბობდა ფრანგებზე: რასაც ქალები მოასწავებენ მამაკაცთა შორის, იგივეა ფრანგები ერთა შორის.

Je viens pourtant sur mois,
 La douce odeur des mondes.

„მოველ მოსილი ამ ქვეყნიურ ტკბილ სურნელებით“.

დე ნოელის *Les vivantes et les Mortes* უმშვენიერესი საჩუქარია ფრანგული პოეზიისათვის. (1913 წ.)

ფრანგ სიმბოლისტების ძველი თაობიდან, სტეფან მალარმეს გარდა, ყველაზე ძლიერ ზედგავლენას ახდენს თანამედროვე პოეზიაზე ვერჰარენ.

ვერჰარენმა ჯერ კიდევ ომის დროს უღალატა *l'art pour l'art*-ის თეორიას და ძველს იმპრესიონისტურ ესთეტიზმს. თანამედროვე ინდუსტრიალი კულტურის მისტიური ვიზიონერი—ვერჰარენ ექსპრესიონისტური გაგების კოსმიური პოეტიკა.

ოკეანიის გადაღმიდან ევროპულ პოეზიას გზას უნათებს უალტ უიტმანი. თავის ურბანიზმითა და პურიტანიზმით უალტ უიტმანი გაცილებით ახლოა ექსპრესიონიზმთან, ვიდრე ნატურისტებთან.

ვერჰარენ და უიტმანი მომავალში სადავო მამამთავრები გახდებიან ნატურისტებისა და ექსპრესიონისტებისათვის.

საინტერესოა როგორც ლიტერატურული ძიება: დადა. ამ მოძრაობას სათავეში უდგანან ტრისტან ტეარა, ლუი არაგონ ანდრე ბრეტონ. დადაიზმი არტურ რემბოს ესთეტიკის ზერელე ინტერპრეტაციის შედეგია. ამ „ცოდვაში“ გუიომ აპოლინერსაც ედება ბრალი.

IV. ფრანგი ექსპრესიონისტები.

ექსპრესიონიზმი ბევრს ნაციონალური გერმანული მოძრაობა ჰგონია. ეს დიდი შეცდომაა. უკანასკნელ ათეულ წლებში მთელს ევროპაში საგრძნობი გახდა მისტიურ რელიგიოზური გრძნობის რენესანსი. საფრანგეთში ანრი ბერგსონმა დაამსხვრია რაციონალიზმის ციტადელი. გერმანიაში მოაზროვნეთა ლეგიონები იბრძოდნენ ამ მიმართულებით. გერმანია მისტიკის სამშობლოა.

ცხადია, ჩვენი საუკუნის მისტიური რენესანსი იაკობ ბოეჰემეს, მაისტერ ექჰარტის და ანგელუს სილვეზიუსის სამშობლოში უნდა დაწყებულყო.

ფრანგული მწერლობის ახალი თაობის მარშიც რაციონალიზმის ციტადელებზე ბერგსონიდან დაიწყო. მისი მოძღვრება *élan vital*-ზე და ინსტიციის გამოცხადებითი ძალის შესახებ ურყევი სარწმუნოების სიმბოლია მისტიურად განწყობილი ახალთაობისათვის.

გერმანიაში ნიცშეს შემოქმედების პირველ ეტაპში გათავდა ინდივიდუალიზმის ტრადედია. ავადმყოფი ნიცშე უკვე ჰგრძნობდა გაორებას. იგი აშკარად აცხადებდა, რომ აწ მარტოსვლა არ შეიძლება. რომ მოდის საუკუნე მასების მისტიკისა. ნიცშეზე გვიან, ახალი საუკუნის რიკრატზე ფრანგმა პოლ ადამმა იგრძნო მასების მისტიკის პირველი პოზაუნის ხმა.

Le Mystère des Foules!

პოლ ადამის მასების მისტიკას ვაეხმაურა ლირიკოსი და რომანსიე ოიჟენ მონფორ.

ამვე სანიშნობით მიდის ესეც რევიერ. (*Le roman d'aventure. N. Revue Francaise. 1913*). 1908 წ. პარიზში არსდება ლიტერატურული კლუბი *l'abbaye*. ინიციატივები: შარლ ვილდრაკ, რენე არკოს, ჟორჟ დიუჰამელ. ეს კლუბი შტირე ხანში დაიშალა. იგივე პოეტები გაერთიანდნენ ჟიულ რომენის *La vie Unanime*-ის ვარშემო. მათი დეკლარაცია: ახალ ჰუმანიზმობა პოეზიაში. შარლ ვილდრაკის *Chants désespérés*, მართლაც სასოწარკვეთილი ამღერება ომიზე განადგურებულ ევროპაზე.

ფრანგი ექსპრესიონისტები ისევე უარყოფითად შეჰხედნენ უკანასკნელ მსოფლიო მასაკრებს, როგორც მათი გერმანელი კოლეგები. საგულისხმოა, სიმბოლისტები აპოლიტიკოსები იყვნენ. მსოფლიო ომის შემდეგ ისეთი მწვავე ხასიათი მიიღო მსოფლიო პოლიტიკამ, რომ აპოლიტიკოსობა დღეს მხოლოდ შარლატანებს შეუძლიათ. ყოველთვის და ყოველ დროში ხელოვნებისა და კულტურის ბედი დიდი პოლიტიკიდანაა დამოკიდებული.

ექსპრესიონისტების პოლიტიკური კრედო:

ძირს მსოფლიო ომი. ძირს მსოფლიო კაპიტალიზმი!

ომმა წარმოშვა ახალი, გათახსირებული კლასი, რომელიც არსებითად განსხვავდება თავის წინაპირს უფრო „განათლებულ“ ბურჟუაზიისაგან.

უკულტურო, „ნუფორიშ“, სპეკულანტი.

რენე არკოსს ახალ ეთიურ იდეალებს ჰქადაგებს.

Le meilleur homme, უკეთესი კაცი! სინტეზი ლეთაებრივის და მარადიულის!

ჟორჟ დიუჰამელმა მთელი ევროპის ყურადღება მიიქცია თავისი *Vie des Martyrs et civilisation*-ით. (მარტვილთა ცხოვრება და ცივილიზაცია). რამდენადაც ორიგინალურია დიუჰამელის არტისტიული ფილოსოფია, იმდენად უსრულა მისი წერის მანერა; იგი ფორმალისმის უარყოფამ მეორე უკიდურესობამდის მიიყვანა. დიუჰამელის ფორმას დიდი დაუდევარობა ეტყობა.

ჯგუფების გარეშე ფრიალ თვალსაჩინო ფიგურაა ვალერი დარბო. (ლიტერატურის ასპარეზზე გამოვიდა 1902 წ.). ვალერი დარბოს პოეზიაში ოკეანის ზომალდების და ბენზინის სუნის სდის. ვალერი დარბო ევროპიული კოსმოპოლიტიზმის პოეტია. „სამყარო ვითარცა ვაფართოებული სამშობლო.“ აქ იგი გოეტეს კოსმოპოლატიზმს უკავშირდება. ვალერი დარბო მღერის ევროპიული დიდი ცივილიზაციის მწუხარზე და ცისკრებზე. დარბო მარინეტიზე აღრე იყო ფუტურისტი.

V კლოდელი და ბარეხი.

მარტხელათა შორის აღსანიშნავია პოლ კლოდელი თავის მეფურ მართობაში. ამ ტიპის პოეტები ლიტერატურულ მარქაფებს არ დაეძებენ.

პოლ კლოდელი ახალი საფრანგეთის სიამაყეა.

მისი პოეზია მღვდელ მსახურება მისტიურად მურუჯიან გოტიურ კათედრალის თაღებს ქვეშ. მისი დიდი ხმა ორღელა გოტიურ კათედრალის.

კლოდელი კათოლიკური მისტიციზმის პირმოა. ღრმა რელიგიოზური გრძობებითაა გამთბარი მისი „ვერზეტები“ მისი პატარა პოემები და დრამები. (l'Otage, l'Anonce fait Marie).

თანამედროვე ფრანგ რომანისტებს ანატოლ ფრანსი, ანდრე ჟიდი, მორის ბარესი და ახალი თაობიდან ჟან კოკტო (თავის „თომას ლ'იმპოსტერიო“) აძლევენ ტონს. უახლეს პოეზიის შეფეხად პოლ კლოდელი და ვალერი დარბო უნდა ჩაითვალოს.

ჯერ კიდევ 1903 წ. გეორგ ბრანდესმა მიაქცია ყურადღება კლოდელს. ცხადია გასული საუკუნის ფიზიკურ რაციონალიზმზე აღზრდილი ბრანდესი უარყოფით ექცევა კლოდელის მისტიციზმს.

პარიზში (1923 წლის ოქტომბერში) კერძო საუბარში ბრანდესმა განაცხადა: პოლ კლოდელი საფრანგეთის რეაქციის სულის ჩამდგმელიაო. იგი ამ მხრით მორის ბარესს უახლოვდება. იდეოლოგიურად პოლ კლოდელი ბერგსონს ემყარება. მისი რელიგიური მსოფლ-მხედველობა ლირიკულად განსახიერდა მის ხუთს დიდ ოდაში.

Soyez beni, mon Dieu, qui m'avez delivré de la mort.

(იყავ კურთხეულ, უფალო ჩემო, რომ დამიხსენი სიკვდილისაგან).

თავის l'Art poétique-ში იგი კათოლიკურ მეტაფიზიკას ჰქადაგებს.

ხილული და უხილავი სამყარო ერთი ჰარმონიული ღვთაებრივი სუნთქვითაა გამთბარი. კოსმიურობაში ღვთაებრივი ჰარმონიის აღმოჩენა.

არტურ რემბოს და შარლ ბოდლერის დემონიური პოეზიის სტიქიონიდან გამოსული კლოდელი, უმეშვეოდ უკავშირდება ალიგიერი დანტეს მისტიურ შეტაფიზიკურ რეგიონებს.

პოეზიაში თუ პოლ კლოდელი მეთაურობს ანაბაზის ალიგიერი დანტესკენ, პროზაულ ლიტერატურაში მორის ბარესს ხელმძღვანელობს ამ უკუქცევას.

ფრანგული სულობა იტალიანურ რენესანსზე აღორძინდა. ამიტომაც გასაგებია ამ ორი გიგანტის დანტესკენ მოხედვა. ალიგიერი დანტეს სიკვდილიდან 600 წლის შესრულების გამო სამი სიტყვა წარმოსთქვა მორის ბარესმა პარიზში: დანტე. პასკალი. რენანი.

„დანტეს პურგატორიოში განსახიერებულია ძალა და ძლიერება ოგიუსტ ბარბიესი, ესთეტიციზმი დანტე გაბრიელ როზეტის, ფლუიდიობა პოლ ვერლენის და რობერტ ბროენინგის მისტიციზმი“.

„დანტეს პარადისი ევ სურვილის ექზალტაციაა. ექზალტაცია ჰერტიკია. ბერგსონი იცნობს ნეტავი დანტეს სამოთხეს?“.

„ბერგსონი, რომელიც ექსპერიმენტალ მეტაფიზიკის (sic! კ. გ.) შექმნაზე ოცნებობს, იცნობს თუ არა იგი ამ სახეებში და სიმბოლოებში ამეტყველებულ მისტიკისა და მეტაფიზიკის უდიდეს ესსეის?“ (მ. ბარეს. დანტე. პასკალი. რენანი.)

დანტეში ჰხედავს მორის ბარესი უდიდესს მიჯნას, რომელიც მერმიაშიაც უნდა იქნეს ზღუდე გერმანულსა და ლათინურ კულტურათა შორის. აქ თავს იჩენს ბარესის გერმანოფობობა.

თანამედროვე საფრანგეთის იდეური ინსპირატორები მორისს ბარეს და ანატოლ ფრანს, როგორც მთელ რომანული შკოლა უახლესი პოეზიისა, თუმცა სხვადასხვა რიგად, მაგრამ ყველანი გერმანულ-ლათინურ კულტურის პირველ სათავეებისაკენ იშვერენ ხელს. ასეთივე რანგის დიდი მიწერალი რომენ როლანი, წინააღმდეგ, გერმანიას შეჰყურებს. მისი ინსპირატორი: გერმანელი ბეთხოვენი.

VI. ახალი ადამიანი.

მორის ბარესის და ანატოლ ფრანსის ინტელექტუალური ანაბაზისი ანტიკისა და რენესანსისაკენ მრავალგზით ნაცადია.

ევროპული კრიზისის მიზეზები ამ უკუქცევით არ ამოიწურება. ევროპის სულიერი კრიზისი, ეს არ არის სტილის კრიზისი, ან იდეებით სიღარიბე.

მითოსს მოკლებული დრო. აქ არის სიმძიმე.

როგორც ქრისტიანული ერის პირველ ათასეული წლების მიწერულში, დღესაც რადიკალური გადატეხის მოლოდინში ვართ. ათასეული წლების უღელტეხილები ძნელი გადასავალი ყოფილა.

არა მარტო ხელოვნება, თვით სოციალიზმი რელიგიად უნდა იქცეს. სოციალიზმი ჩვენ თვალწინ რელიგიურ იერსღებულობს.

ექსპრესიონისტების უახლესმა ლიტერატურულმა თაობამ სწორედ შეივანო ევროპული კრიზისის მთავარი მიზეზი. მითოსს მოკლებული დრო უნდა დაძლეულ იქნას. მიტომაც ექსპრესიონიზმი არ არის ლიტერატურული სტილის საკითხი. იგი უპირატესად ახალი რელიგიისთვის ფეხმძიმობაა.

ახალი ეთოსი.

ახალი ჰუმანიზმობა.

ახალი ადამიანი, —ისმის სცენიდან, პოეზიიდან, კათედრიდან.

„მოიტათ ახალი ადამიანი“, —გაისმის ფრიც ფონ უნრუჰს უკანასკნელ ტრადიციულში „ვარდების ბაღი“ (Rosengarten). ზეცის დეორეები უნდა გაიხსნას. დინამიკით უნდა ავაფეთქოთ ძველი მიწა და ძველი იდეალები!

ჩამოღის ციდან თაობა ახალი. ტრადიციის გმირი—დიტრიხი ჰამლეტის ტკივილებითაა სწული. მისი სიყვარულის გმირები: ელინორ და ვერონიკა. ელინორ—ხატება მიწიერ სიყვარულის, ვერონიკა—ზეციურ ზმანების. (დაუპირდაპირეთ ღვთაებრივ კომედიის საკრალურ ეროტიკას!).

ფრიდრიჰ შილლერმა მე-18 საუკუნეში იგრძნო ევროპის სულიერი კონფლიქტების მოახლოება. „ჩვენი საუკუნე“, სწერდა იგი, „მარიონეტებით ქანაობს სიმანინჯის და ველურობის სამიჯნოებს შუა“. განა იგივე არ ითქმის ახალ ევროპაზე? განა ყოველივე მაღალსა და მშვენიერს განადგურებას არ უპირობს პრაქტიკულ ანგარების იდეალებით აღტყინებული ეპოქა? მაგრამ შილლერი იმ ბედნიერი, სათნო და პიეტეტით აღსავსე თაობის წარმომადგენელი იყო, რო-

მელსაც კიდევ შეეძლო ეთქვა: „და საუკუნის უდიდტეხილთან სდგახარ, ბრწყინვალე ბზის ტოტით ხელში“.

ხოლო მოეძევა კი ახალ ევროპას უნრუჰს დიტრიხივით მიწიერ და ზეციერ ვნებების შემთავსებელი გული? აქვს თუ არა ახალ ევროპის პოეზიას იმდენი სულიერი ძალა, რომელიც თანამედროვე მექანიურ ცილიზაციის ინფერნოს ისევ ღმერთებით და მარტვილებით დაასახლებს? იქნება ისევ პოეზია იგი ნარნარი და ნაზი ბეატრიჩე, რომელიც დანტესავით განაწამებ კაცობრიობას სამოთხის დაუნჯებულ ბჭეებში შეიყვანს? მოეპოება თუ არა თანამედროვე ევროპას ახალი სულობით აესილობა, მარტვილის ჯიუტობით რომ იტყოდეს: „ჩვენი რწმენაა—ჩვენი მტკიცე სიმაგრე?..“

თუ ჰო ითქმის, მაშინ მითოსს მოკლებული დრო დაძლეული იქნება.

ორაკელის ბრძანებით, მეგობრებმა უფსკრულის პირად დასვეს პსიხე—რომ ბინდისას ღმერთს წაეყვანა.

თანამედროვე სულობაც უფსკრულების ნაპირზე მოელის ახალ ღმერთს. ღმერთი მოვა, ხმოზა უნდა ღმერთს!

ტფილისი 1924. მარტი.

სახვითი ხელკვება. მუსიკა.

პროფ. გიორგი ჩუბინაშვილი.

ქართული პლასტიური ხელოვნების შესწავლის ამოცანები

წერილი პირველი

1.

თითქმის ასი წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც შვეიცარიელი მეცნიერისა და მოგზაურის დიუბუა—დე—მონპერეს გამოკვლევათა წყალობით ძველი ქართული ხელოვნების ძეგლებს ყურადღება მიაპყრეს ევროპის მეცნიერებმა და გახადეს ხელოვნების ამა თუ იმ საისტორიო მიმოხილვის ნამდვილ საგნად. ამ ხნის განმავლობაში, რა თქმა უნდა, თან და თან გროვდებოდა მასალა, როგორც ამას ვეიჩენებენ მხატვარის გრ. გაგარინისა და არქიტექტორის დავით გრიშმის გამოცემანი, „კავკასიის საარქეოლოგიო მასალები“, და აგრეთვე შრომანი აკად. ბროსესის, პლ. იოსელიანის, დ. ბაქრაძის, ე. თაყაიშვილის, აკად. ნ. მარრისა და სხ. ყველა ამ მდიდარსა და მრავალნაირ მასალებს ახასიათებს ის, რომ ისინი იძლევიან ძეგლების აღწერილობას ილუსტრაციების დართევით (გადახატვა, ფოტოგრაფია და სხ.). ამნაირადღეს მასალები დიდმნიშვნელოვან განძს წარმოადგენენ ქართული ხელოვნების ძეგლების გასაცნობად, მაგრამ უგულებელყოფენ ისეთ საკითხებს, რომლებმაც უნდა გამოარკვიონ ქართული ხელოვნების ევოლუცია, მისი წყაროები, თავდაპირველი საფეხურები, და განვითარების მერმინდელი ხაზები. იმის შემდეგაც კი, რაც 1876 წ. ნ. პ. კონდაკოვმა მოგვცა ძალიან მოკლე და თავისი ქრონოლოგიურ დაწყობით დაძველებული, თუმცა სხვა მხრით კი სანიმუშოდ შესრულებული, ნარკვევი, ძეგლების აღწერილობა არ ყოფილა დაქვემდებარებული რაიმე განსაზღვრულ ამოცანას და შეფარდებული ნათლად დასმულ კითხვებთან.

სრულიად ბუნებრივია და გასაგები, რომ ყოველი აღწერილობა უნდა სწარმოებდეს გარკვეული ამოცანის მიხედვით, რომელსაც ის უნდა ემსახურებოდეს. გარეშე ამისა იგი ვარჯიშობას ემსგავსება და მიზანს ვერ აღწევს. მართლაც უწყებულ აღწერილობათ სხვა-და-სხვანაირი ღირსება აქვთ. როდესაც ისინი შეეხებიან მარტივსა, არართულ არქიტექტურულ ძეგლს, რომლის წარწერებში თარიღი არ მოიპოვება, მკვლევარი მათი მიხედვით ვერაფერს ვერ გამოარკვევს, თუ აღწერილობას ფოტოგრაფია არ ახლავს. ხოლო თუ ძველი დამახასიათებელია

თავისი ფორმებით, აღწერილობა—ერთსა და იმავე პირობებში—მეტს მასალას იძლევა, მაგრამ მაინც ვერ ააშკარავენს ჩვეულებრივად, თუ რა ცვლილება განიცადა ძველმა ისტორიის განმავლობაში. იმ შემთხვევაში კი, როცა აღწერილობა შეეხება დიდს, მაგრამ დაძველებულს, გადაკეთებულს და სხ. ძეგლს, იგი სრულიად ვერავითარ დახმარებას ვერ გვიწევს;—მისგან ის შთაბეჭდილებას არ ჩეხება, თითქოს ძველს დამუშავება სჭიროდეს. მეორე მხრით კი თუ ძეგლს აღმოაჩნდა რაიმე წარწერა თარიღითურთ, ეს უკანასკნელი ძეგლის აგების თარიღად ცხადდება, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგ შემთხვევაში ძეგლები წინ უსწრებენ წარწერასა და თარიღს, (მაგ. ატენის სიონი), ზოგჯერ კი პირიქით ხდება, არაფერიც რომ არ ვსთქვათ იმ ხშირ შემთხვევების შესახებ, როცა თარიღები სწორედ არ არის წაკითხული. მოკლედ, ხელოვნების შესახებ არსებული მეცნიერული მეთოდები სათანადოდ, სისტემატიურად და თანდათანობით არ იყო დაცული ქართული მასალების შესწავლის დროს.

დღეს მე მიინდა ვცადო—შევეხო ამ მასალებს სწორედ იმ მხრით, რომ შესაძლებელი შეიქმნეს მთლიანად ქართული ხელოვნების განვითარების გზის ჩვენება, და შევეცდები განსაკუთრებით გამოვყო ის ძეგლები, როგორც ნაწილები მთლიანისა, რომელთა სახე უფრო ნათლად წარმოგვიდგინა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშთა ამას წინადად გამართულმა გამოფენამ. ამ პირველი მიმოხილვისათვის მე დამჭირდება უფრო დაწვრილებით დავახასიათო ჩვენი კვლევის მსვლელობა და მისი ნოტიკები. ამნაირად იძულებული ვიქნები შევეხო ქართული ხელოვნების მთლიანად შესწავლის ამოცანებსაც, როგორც წინადადებას და დამუშავებულთა, ისე იმათაც, რომლებიც ამ ჟამად არიან რიგში, ან ახლო მომავალში უნდა გადაიქცენ კვლევა-ძიების საგნად*).

ქართული ხელოვნების კვლევის საქმე მოითხოვს ერთმანეთთან ორგანიზაციულად დაკავშირებულ მკოდნეთა შრომას, რომელთაც გარკვეული მიზნები აქვთ დასახული. ასეთის განწყობილებით მუშაობის მოწყობა რამდენიმედ მაინც მოგვარდა 1921 წლიდან. ამ დრომდე კვლევა-ძიება სწარმოებდა ad hoc მოწვევით, ე. ი. თანაშრომლების თითოეულ შემთხვევისათვის მოპატიებებით. მართალია, მეცნიერული ძიების საქმე ახლაც არ არის დაყენებული როგორც ამას მოითხოვს საგნის სირთულე, მაგრამ მე უკვე მაქვს თანხმობა, რომ ეს საქმე ფართო მასშტაბით იქნება მოწყობილი. როდესაც ასეთნაირად გამართული მეცნიერული აპარატი ამუშავდება, მიზანიც მით უფრო ადრე იქნება მიღწეული.

ქართული ხელოვნების ძეგლების აღწერილობათა დამუშავებამ, რომელიც შესრულებულ იქნა ხელოვნების მეცნიერული ისტორიის თვალსაზრისით, მთელი მასალა დაანაწილა შემდეგ განყოფილებებად: ხუროთმოძღვრება, მხატვრობა, ქანდაკება და ესრედ წოდებული პრაქტიკული ხელოვნებანი. ეს განყოფილებანი თავის მხრით დანაწილდნ რამდენიმე ქვე-განყოფილებად. ამასთანავე

*) ეს წერილი, რამოდენიხუდ შემოკლებულად, ამოღებულია იმ მოხსენებიდან, რომელიც ავტორმა ამა წლის მარტის 8-ს საქ. საისტ. და საეონ. საზ. სხდომაზე წაკითხა.

ნათლად გამოირკვა, როგორც მთავარ განყოფილებათა ურთიერთობა, ისე განყოფილებათა ნაწილებისაც. აქედან სრულიად ბუნებრივად წარმოიშვა ამოცანათა გრადაცია, მათი ერთმანეთთან დამოკიდებულება, თუ რამდენად შესაძლებელი იყო ერთის შესწავლა უკვე შესწავლილი მასალების შემწეობით. ამ შემთხვევაშიაც გამოირკვა, რომ ყველა პლასტიური ხელოვნება მკიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული,—და ამასთან დამტკიცდა საგნებით ძველი სენტენციის სიმართლეც: *architectura est mater artium* (არქიტექტურა ყველა ხელოვნების დედაა). ამისდა მიხედვით, სწორი მეთოდოლოგიური მისვლა საგანთან მოითხოვდა, რომ პირველ ამოცანად გამხდარიყო ქართული არქიტექტურის შესწავლა. ჩვენც აქეთვე დავიჭირეთ გეზი და ამ ყამადაც სწორედ ამ ამოცანაზე ვმუშაობთ. მართალია, ის კვლევა-ძიება, რომელიც მოხდენილია ამ მიმართულებით, უკვე საკმარისად მტკიცე საფუძველს იძლევა წინასწარ, მოსამზადებელ გამოკვლევის მოსახდენად ხელოვნების სხვა დარგებშიაც,—და ეს რეალურადაც კეთდება უკვე,—მაგრამ ძიების ძირითად საგნად მაინც ისევ არქიტექტურა რჩება, რადგანაც იგი გვაძლევს განვითარებას ყველაზე უფრო სრულ სურათსა და დაუშრეტელ ახალ მასალებს. ამიტომ ამ წერილში უპირველესად და უფრო ფართოდ სწორედ ქართულ არქიტექტურის შესწავლის ამოცანებს შევხებით. მხოლოდ ამ ამოცანათა გარკვევის შემდეგ შეიძლება შევხებით ქართულ პლასტიური ხელოვნების სხვა დარგთა ზოგიერთ ამოცანებსაც.

2.

როგორც სხვა ქვეყნების, ისე ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, რამდენიმე ჯგუფად განიყოფებიან. ასეთნაირი დანაწილება იმაზეა დამყარებული, თუ რა მიზნისათვის აშენებდნენ ხოლმე მონუმენტალურ შენობებს. ამ რიგად განიზრჩევიან საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლები—სამოქალაქო, საერო ხასიათის ძეგლებისაგან. ამ უკანასკნელთა შორის სასახლეები და საზოგადოებრივი შენობები განსხვავდებიან ციხეებისაგან, ხიდებისაგან და სხ. უკვე ეს დასახლებაც საკმარისია იმისათვის, რომ ცხადი შეიქმნეს კვლევის ამოცანების სხვადასხვაობა თითოეულ შემთხვევაში. აქ უკვე *a priori* იგულისხმება, რომ სხვადასხვა ამოცანასთან ვაქვს საქმე. ეს დამტკიცდა მაგალითად, როცა ერთ პუნქტში მასალების შეხამება ისეთი აღმოჩნდა, რომ ჩვენ შევძელით გაგვეთვალისწინებია საერო ხუროთმოძღვრების ამოცანებიც, მაგალითად კახეთის ხუროთმოძღვრების ნაშთების შესწავლის დროს*). ანალოგიურად, მაგრამ უფრო ნაკლებ მიღწევით, შევძელით გაგვეშუქებია საქართველოს ციხეების ხუროთმოძღვრების საკითხები, როცა შევისწავლეთ გარეჯის მონასტრებისა**, და იმავე კახეთის ხუროთმოძღვრების ნაშთები. საქართველოს ციხეების არქიტექტურა ჯერ კი-

*) იხ. ჩემი წერილი „საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში“ ტფ. უნივ. მოამბე, III, ტფ. 1923.

**) აქედან გამომდინარე ნიმუშების (ასლები, ნაბატუნი და სხ.) გამოვლენა მოწყობილი იყო 1921 წ. ნოემბერში, ხელოვნათა სასახლეში“. აქ გაიმართა საჯარო მოხსენებაც ექსპედიციის შესახებ.

დედ გამოუცნობელი ამოცანაა; იგი ქართული ხუროთმოძღვრების ისეთი პრობლემაა, რომლის გარკვეული ფორმულაც ჯერ არც კი არსებობს.

კვლევა-ძიების სწორი ხაზი მხოლოდ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში იყო აღებული. აქ ჩვენ გეპყეს საშუალება, გარდა თითონ ძეგლების ანალიზისა, ვისარგებლოთ ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც იმ დამატებითი ცნობებით, რომელსაც გვაწვდის მატიასენი, ისტორიული მასალები, თვით ძეგლები და წარწერები. შეიძლება ითქვას, რომ საქართველო ერთად ერთი ქვეყანაა, სადაც ასე მრავლად არის დაცული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლები და ეს გარემოება აადვილებდა მისი თანდათანობითი ზრდისა და განვითარების შესწავლას ჩვენში, ოღონდ საჭირო იყო მეთოლოდოგიური მისვლა საგანთან.

საეკლესიო ხუროთმოძღვრების წინასწარმა განხილვამ საქართველოში—(აქ იმავე ამოცანასთან გეპყნა საქმე: შენობათა დამატებითი ტიპების გამოცალკევება, პირველ ყოვლისა ძირითადი ტიპებისა განხილვა)—ყველა ძეგლები დაგვანაწილებია ორ ერთმანეთისაგან მკაფიოდ განსხვავებულ ჯგუფად, რომელთაც განსაზღვრავს ქრონოლოგიური ჩარჩოები. ერთი ჯგუფის ძეგლები, რომლებსაც თარიღად მე-VII საუკ. აქვთ, თითქოს წარმოადგენენ ქართულ ხუროთმოძღვრების თავდაპირველ ნიმუშებს, მისი პირვანდელი ისტორიის დასაწყისს; ხოლო მეორე ჯგუფი, რომლის ტიპური ძეგლები თარიღდებიან მე-X-XII საუკ., წარმოადგენენ სრულიად გარკვეულ არქიტექტურულ ფორმებს, მრავალფეროვანი დეკორატიული მოტივებით. ცხადია, პირველ ყოვლისა გამოსარკვევი იყო პირვანდელი ძეგლები, როგორც განვითარების გამოსავალი პუნქტები, ანე დაიბადა საჭიროება ბაზილიკური, არაგუმბათიანი ძეგლების შესწავლისა ერთის მხრით, ხოლო მეორე მხრით ცენტრალ-გუმბათიანი ჯვარის გეგმაზე აგებული შენობებისა. მე არ შეეცხები აქ დაწვრილებით ამ ამოცანათა დანაწილებას, ან იმ პერიპეტიებს, რომლებიც განიცადა კვლევა-ძიებამ მრავალ წელთა გაგმავლობაში, ვინაიდან ამ კვლევა-ძიების საძირკველი უკვე ჩაყრილი იყო 20-მდის, თუმცა ამ დრომდი ეს არ იყო წერილობით გამოთქმული*). მაგრაც რაც შეეხება ამ ძიებათა რეზულტატს, და აგრეთვე იმას, თუ რა ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოექცა მთელი ეს განყოფილება, ამის აღნიშვნა კი აქ აუცილებელია.

3.

როგორც დასმა ამ კითხვებისა, ისე თვით საგანის დანაწილება გამოწვეულია საერთო ისტორიის ფაქტებით. ცნობილია, რომ ძველი ქრისტიანული ხელოვნების ტაძარს ძირითად ტიპად აღებული ჰქონდა სამ-ნაგანიანი ბაზილიკა. ამ არქიტექტურულმა ფორმამ მე-IV საუკუნიდან დაწყებული განსაზღვრული ევოლუცია გამოიარა, და ცნობილი ძეგლების მიხედვით ქრონოლოგიურად მე-VII დასაწყისი არ გასცილებია. ბაზილიკური ფორმების ქართულ შენობებს

* ზოგი შემთხვევა მოხსენა საქ. საისტ. და საეთნ. საზოგადოების საჯარო სხდომას 1916, 1918 და სხ. წლ. მაგ: „საქართველოს ბაზილიკების შესახებ“, „წრომის ტაძარი“, „შედახენის ბაზილიკა, როგორც კახეთის ხუროთმოძღვრების ძეგლი“ და სხ..

ბუნებრივად უნდა გამოეწვია დიდი ინტერესი. თუმცა სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილი იყო მხოლოდ ერთი ქართული ბაზილიკა, ურბნისისა, ხოლო სხვებს კი მართოდენ სახელებით თუ იცნობდნენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა რეალური გამოკვლევა ურბნისის ბაზილიკით არ დაწყებულა, არამედ რკინით, ვერეთი, ბოლნისით და სხ. ეს ძეგლები მართლაც შეუფერებოდნენ იმ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს, რომლებსაც ხუროთმოძღვრების ზოგადი ისტორია განსაზღვრავდა. მაგრამ შესწავლილი იქმნენ სხვებიც, რომლებიც ამ ჩარჩოებს სცილდებოდნენ და მე-VIII, IX და მე-X საუკუნეებშიც გადადიოდნენ, ხოლო კახეთში მე-XI საუკუნეშიც კი. ამნაირად არქიტექტურული ფორმის ხანგრძლივობა საქართველოში სრულიად ახალი სახით წარმოგვიდგა: მან 500 წელზე მეტიც კი გაატანა, ვიდრე სხვაგან. ამასთანავე გამოირკვა ისიც, რომ ეს ფორმა ამ ხნის განმავლობაში ცვლილებებს განიცდიდა. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების ახალი გამოკვლევა Gabriel Millet-ს მიერ წარმოებული, რომლის წიგნმა მხოლოდ ამ დღეებში მოაღწია ტფილისამდე, ადასტურებს ზემოდ თქმულს და აღნიშნავს ბაზილიკური ტაძრების მთელ ჯგუფს, რომლებიც საშუალო საუკუნეებს ეკუთვნის*). ამნაირად სრულიად დამოუკიდებლად სხვადასხვა მასალის მიხედვით წარმოებულმა დეტალებმა გამოკვლევამ ერთი და იგივე დასკვნა მოგვცა ქრონოლოგიის მხრით. რაც შეეხება ამ არქიტექტურული ფორმის განვითარების უძველეს საფეხურს, Millet მას არ შეეხებია. იგი მუშაობდა მხოლოდ X—XV ს. ს. ძეგლებზე. საქართველო კი ამ მხრით დიდად საინტერესო მასალებს იძლევა.

ამ მიმართულებით მუშაობა დაიწყო ბოლნისის სიონით. იგი კოლოსალური შენობა აღმოჩნდა, რომელიც საფუძვლიანად შეუკეთებიათ მე-XVII ს. ნახევარში. მისი ზოგი ნაწილები მიწის ზევით არის დაცული, ზოგიც მიწაშია მოყოლილი. იგი მრავალი კაპიტულით ყოფილა დამშვენებული. აქვს რამდენიმე წარწერა. სრულიად შემცდარი აღმოჩნდა დიუბუასა და ბროსეს აზრი, რომლებიც ამ ტაძრის აშენებას აკუთვნებდნენ მე-XI ს.—ნამდვილად იგი წარმოადგენს მე-VI საუკ. პირველი წლების ძეგლს. მიუხედავად იმისა, რომ მისი შესწავლა ადგილობრივად ორჯერ იყო მოწყობილი და ხანგრძლივადაც სწარმოებდა, მაინც დამთავრებულად ჯერ კიდევ ვერ ჩაითვლება. ამ ძეგლს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართული ხელოვნების ისტორიაში; იგი იძლევა ძვირფას მასალას შესახებ ქრონოლოგიისა, არქიტექტურული ფორმების განვითარებისა, და კულტურული ურთიერთობისა. აუცილებლად საჭიროა, რომ მის გალავანში მოქცეული ადგილი გაითხაროს მეცნიერულად შემუშავებულ გეგმის მიხედვით, და ამნაირად აღმოჩენილი იქმნეს ტაძრის დაფარული ნაწილები. საქმე ისაა, რომ ამ ძეგლის ჩამონგრეული ნაწილები, როგორც მაგ. მისი უძვირფასესი სკულპტურული ფრაგმენტები, მიწის ქვეშ არიან მოყოლილი. ასეთი გათხრა საშუალებას მისცემს მეცნიერებს სწორედ გაზომოს

*) L'école grecque dans l'architecture byzantine. Paris 1916.

ეს ძველი და აღადგინოს მისი პირვანდელი სახე. როგორც ზემოდ აღენიშნე, ეს შეადგენს ბაზილიკური ტაძრების შესწავლის მორიგ ამოცანას.

კვლევა-ძიებამ აღმოაჩინა, რომ ჩვენ მოგვეპოვება მთელი რიგი ძველებისა, რომლებიც ბოლნისის სიონის ტიპის ჯგუფს ეკუთნიან. ასეთები არიან: ურბნისის ბაზილიკა და ანჩისხატის ეკლესია ტფილისში. ამათი გვემა და ზომა წარმოდგენილი იყო ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების გამოფენაზე. ამავე ჯგუფში შედიან: ხაშმის სამება (კაწარეთი), ურიათუბნის საყდარი და სხვ. ყველა ეს ძველები ეკუთნიან მე-V ს. დასასრულსა და მე-VI ს. დასაწყისს. დიდის სიფრთხილით, დიდის მოკრძალებით, საკითხისა და მასალის არა ერთხელ და ორჯელ გადასინჯვის შემდეგ, გამოტანილი იქმნა ასეთი დასკვნა.

მაგრამ სულ ახლო ხანში, როდესაც—ცუდად თუ კარგად შესწავლილ ნიმუშების მიხედვით—გამოირკვა მთლიანი სურათი საქართველოს ბაზილიკური ხუროთმოძღვრების ძველების ფორმათა ევოლუციისა*), აღმოჩნდა, რომ საქართველოში დაცულია ბაზილიკის უფრო ძველი ნიმუშები. ასეთია სხვათა შორის ძველი შუამთის ბაზილიკა, რომელიც ეკუთვნის მე-V ს., და ნეკრესის მცირე ბაზილიკა**)—მე-IV საუკ. უკანასკნელი მეოთხედისა***)).

ასეთმა კვლევა-ძიებამ მოგვცა საშუალება ახალი მიდგომით გადაგვეჭრა ქართული ბაზილიკის წარმოშობის საკითხი. ექვემოტანელი შეიქმნა სირაუულე ამ პრობლემისა; აქ ჩვენ ვვაქვს მრავალ მიმართულებათა შეხედურა. გამოირკვა, რომ თითოეულ საუკუნეს თავისებური მისგლა ჰქონია აღნიშნულ ფორმასთან და მათი წარმოშობა სხვა და სხვა ნაირი იყო. ამასთანავე სირიის, მესოპოტამიის, სომხეთის, მცირე აზიის ან ბიზანტიის ბაზილიკებთან შედარების დროს ისიც დამტკიცდა, რომ ქართული ბაზილიკა სრულიად დამოუკიდებელი ყოფილა. ამნაირად თანდათან ხდებოდა საკითხების დეფერენციაცია და სპეციალიზაცია, რაც ზოგად მნიშვნელობის ამოცანების დასმას უწყობდა ხელს; ამავე დროს ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების საკითხები შეუმჩნევლად, მაგრამ მჭიდროდ უკავშირდებოდნენ ხელოვნების ზოგად ისტორიის კითხვებს; ამ უკანასკნელთათვის ჩვენი ხუროთმოძღვრების ისტორია იძლევა ბაზილიკის ტიპის ძველების მასალას დაწყებული მე-IV ს. ვიდრე XI საუკუნემდე.

ბაზილიკური შენობების შესწავლამ აღმოაჩინა კიდევ მთელი რიგი თავისებური ხასიათის ძველებისა, რომლებშიაც ბაზილიკური ფორმები გარედ არის დაცული, ხოლო შიგნით კი შენობა გაყოფილია სამ ერთნაირი სიდიდის ოთახად, რომლებიც კარებით არიან ერთმანეთთან შეერთებული. ერთი ამნაირი ძველის შესახებ 1916 წ. დავბეჭდუე წინასწარი ცნობა, რადგანაც იგი დიდ ინტერესს წარმოადგენდა. ეს იყო ბოლნის-ქაფანახჩის საყდარი****). ახლა კი ჩვენ მიერ აღნუსხულაა ორმოცზე მეტი ასეთი ძველი, თუმცა იმდენივეა თითქ-

*) საქართველოს სამხატვრო აკადემიის ლექციები 1923-24 წ.

**) მათი სწორი გვემა და ფოტოგრაფიები წარმოადგენილი იყო ჰსენებულ გამოფენაზე.

***) უკანასკნელი დროის ბაზილიკებთან წარმოდგენილი იყვნენ გაპოვენაზე; ხელახანია მე-VIII ს. შესაბამეობად (ნაახლებით) და აკურას მამა-დაეიისა მე-IX ს. ნაჩერისა (ნახატ).

****) იხ. XB, ტ. V, გვ. 217 შმდ. ორი ნახაზი.

მის ბაზილიკური ფორმის ძეგლებიც. ერთიც და მეორეც ნახევარზე მეტი შეუსწავლელია. ამნაირად ამ ჯგუფის შესწავლის ამოცანები ნათელია. ზოგადი კითხვების შრიც ფრიად დამახასიათებელია, რომ ამ ტიპის ბაზილიკები სხვაგან არსად არ გვხვდება. საქართველოში კი მათ განვლეს თავისებური ევოლუციის გზა, ხოლო კერძოდ კახეთში კი მე-VII და VIII ს. წარმოშვეს დამახასიათებელი მხატვრული კომპოზიციაც. გამოფენაზე ამ ჯგუფის შენობები წარმოდგენილი იყო საჯურამოს (ქასურის) წმ. გიორგის საყდრის სახით, ნეკრესის და შილდის საყდართა სახით (ნახატებით). ამ ფორმის ხანგრძლივობა თარიღდება მე-XI საუკუნემდე. მოკლედ, ბაზილიკური არქიტექტურის ეს ორივე ტოტი გადადის ქართული ხუროთმოძღვრების მეორე ეპოქაში, რომელიც ქრონოლოგიურად მოსდევს პირველს.

4.

როგორც აღენიშნეთ ბაზილიკების საკითხთან ერთად დაისვა ჯვარის გეგმაზე აგებული ცენტრალ-გუმბათიანი შენობების საკითხიც. ეს საკითხი იმ პრობლემებმა და სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღძრულმა საკამათო დებულებებმა გამოიწვიეს, რომლის მოკლედ გამოთქმა ასე შეიძლება: „ბიზანტია თუ აღმოსავლეთი?“. —საქმის არის, რომ მე-XX ს. დასაწყისიდან დაიწყო ბიზანტიური ხელოვნების დასაბუთებული დაპირისპირება იმ შემოქმედებით ვანძთან, რომელიც შეიტანა ევროპულ ხელოვნებაში აზიისა და აფრიკის ქრისტიანულმა კულტურამ. მიეჭვა უდიდესი ყურადღება ამ უკანასკნელის მნიშვნელობას, როგორც ბიზანტიური ხელოვნების განვითარების ფაქტორს და აგრეთვე თვით მისი ვაფორმების განმსაზღვრელს მოვლენას. ამნაირად ის დებულება, რომელიც პირდაპირ არ იყო გამოთქმული, მაგრამ უკამათოდ ყველას მიერ იყო აღიარებული, —თითქოს ბიზანტია ყოფილიყოს შემქნელი მთელი აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ხელოვნებისა და გამომწვევი მისი თითოეული ეროვნული ფორმისა, —ეს დებულება არა თუ საეჭვო გახდა, არამედ მრავალ შემთხვევაში პირიქით მოსაბრუნებელიც, —სახელდობრ გამოირკვა ის, რომ ბიზანტიური ხელოვნება არის აღმოსავლეთის შემოქმედების გავლენის შედეგი. ზედმეტია იმის აღნიშვნა, რომ ყველა ამ წინააღმდეგობის ასახსნელად მთავარი ყურადღება უნდა მიქცეოდა აღმოსავლეთის, და განსაკუთრებით ქრისტიანული აღმოსავლეთის ხელოვნების ცალკე ნაწილების შესწავლას. რამდენად უფრო ღრმად ეძებოდა და ფართოდ ეძებოდა ეს შესწავლა, მით უფრო ცხადი ხდებოდა, თუ რამდენად სწორი იყო ახალი თეორეტიული დებულება. ამ საკითხის გადაჭრის დროს არა უკანასკნელი ადგილი ეთმობა ჩვენი ქვეყნის წარსულს, სადაც ქრისტიანობამ პირველ ხანებშივე მოიღვა ფეხი და მოაღწია დღევანდელ დღემდე, და სადაც მხატვრული ტრადიციები სრულიად დამოუკიდებელ ფორმებში ჩამოყალიბდნენ, და ქართველი ხალხიც მისი ისტორიის მთელ სიგრძეზე კულტურის მოწინავე დარაჯად იღვა წინა აზიაში. ასეთი ვადატება უკვე ხდება თანამედროვე სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში. ზემოდ მოხსენებულ Gabriel Mil-ის გამოკვლევაში დიდი ყურადღება არის მიქცეული იმ მასალაზე,

რომლის გამოყენებაც კი შესძლო, ავტორმა ქართული ძეგლების გამოცემა და ერმაკოვის ფოტოგრაფიების წყალობით. არ უნდა იყოს საჭირო აქ იმისი აღნიშვნა, რომ დასახელებულ შრომაში არ არის განცალკევებული ქართული და სომხური ხელოვნება, თუმცა ავტორი სცდილობს მასალების ცალ-ცალკე დალაგებას. რაც შეეხება სტრიგოვსკის გამოკვლევებს, მე მქონდა შემთხვევა საუბროდ გამეცხადებია, რომ იგი ქართულსა და სომხურ ხელოვნებათ ერთმანეთში ურევს და ერთად ათავსებს*). მაგრამ სამაგიეროდ სტრიგოვსკის სამართლიანად ეკუთვნის პირველობა ქართულ და სომხურ ხელოვნების მნიშვნელობის აღნიშვნის საქმეში. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში თავიდან არ არის აცილებული მასალების არა სწორედ განმარტების საფრთხე.

ჯვარის გეგმის ცენტრალ-გუმბათიანი ტაძრების შესწავლა თავის თავად შეიცავს მრავალნაირ კითხვებს, როგორც საერთო-თეორიულს, ისე ამ ტიპის სისტემატიზაციის შესახებ. მე აქაც არ შეეხები მეცნიერული ძიების რეალურ სვლას, არამედ შევეცდები დებულებათა საერთო ჯამის გადმოცემას. სულ ადრე, სახელდობ მე-VII საუკ. პირველ ნახევარში, კომპოზიციის ორი ტიპი ჩამოყალიბდა პირველი კომპოზიცია, რომელიც, როგორც სჩანს, წარმოიშვა ჯერ კიდევ არაგუმბათოვან ფორმებისაგან, სრულიად გარკვეულად და მჭიდროდ შემოახაზეს თავისი კედლებით მთელი შენობის კონტურს და მის ერთიანს მთლიანს შინაგან სივრცეს თავისი ყელიანი გუმბათით ცენტრის გადაჯვარებაზე. მეორე კომპოზიცია გარე კედლებისაგან დამოუკიდებლად ხდის ამ სივრცეს ცენტრალ გუმბათითურთ და ამავრებს გუმბათის ყელს ოთხს თავისუფლად ამართულ სვეტზე. მაგრამ ეს სიტყვიერი განმარტება ლიტონი ფორმულაა მხოლოდ, მნიშვნელობა აქვს ამ ქარგაზე მიცემულ კონკრეტულ სახეებს, იმ რეალურ ფორმებს რომლებიც შექმნეს ხუროთმოძღვრებმა.

პირველი ჯგუფი, რომელიც თითქო უბრალო გვეჩვენება, გვაძლევს მთელი რიგი პრობლემების გადაწყვეტას, რომელთა შორის მრავალი მეტად საინტერესოა და დამახასიათებელი. მე არ ვიზიარებ იმათ აზრს, რომლებიც სცდილობენ ერთ ხაზზე მოათავსონ ყველა ფორმა და მოწადინებული არიან მაინც და მაინც ერთიმეორეზე მიყოლებით ერთმანეთთან გადააბან ყველა ფორმები. მე დარწმუნებული ვარ პირიქით, რომ სხვადასხვა ფორმები პარალელურად წარმოიშვებოდნენ, და მხოლოდ ზოგი მათგანი გულისხმობს უფრო მარტივი ფორმების წინასწარ არსებობას, საიდანაც ისინი განვითარდნენ. მარტივი ფორმების სახით ჩვენ გვაქვს ტეტრაკონქის ტიპი, რომელშიაც ცენტრალ ოთხკუთხედს ყოველ მხრიდან ეკვრის ნახევარ-წრიანი აფსიდა. პარალელურად ვითარდებიან ისეთი ტაძრები, რომელთა გეგმის ჯვარის ფრთები სწორკუთხედით მთავრდებიან. ჩვენ შემთხვევა გვქონდა ამ ფორმის რამდენიმე ძველი შეგვესწავლა. მათ შორის უძველესი და ზოგად მეცნიერული პერსპექტივისათვის საინტერესოა გაეახი,

*) პროფ. სტრიგოვსკის წიგნი: „Die Baukunst der Armenier und Europa“, 2 Bände, Wien 1918, და ჩემი გარჩევა ამ წიგნისა ბერლინის ჟურნ. Monatshefte für Kunstwissenschaft 1922 წ. № 7-9 ზეჯეჯი სოცლრე: „Die Chistliche Kunst im Kaukasus and ihr Verhaltnis zur allgemeinen Kunstgeschichte“.

კისისხევი და სხვანი კახეთში*). სწორკუთხედ ფორმებიანი ჯვარის ტიპის მშენიერი ნიმუშს გვაძლევს სამწევრისი**), რომელიც ჰსახავს VI—VII საუკუნეთა ვადატებას. ეს უკანასკნელი ტიპი საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ მისი მერმინდელი განვითარება და აგრეთვე ღრმად ჩავწვდეთ მე-VI ს. მეორე ნახევარს, რომელსაც ეკუთვნის შიომღვიმის იოანე ნათლისმცემლის საყდარი. ამ საყდრის შესწავლა პირველ რიგშია მოქცეული. აღნიშნულ ჯგუფს ეკუთვნის აგრეთვე რამდენიმე ძველი კახეთში, რომლებიც წარმოადგენენ საინტერესო ვარიანტს და მდიდრები არიან ქრონოლოგიური ხასიათის წარწერებით. სამწევრისში განსაკუთრებული სიძნადით მოცემულია—(ესევე შეიძლება ითქვას სხვა მრავალ საყდრის შესახებაც)—დამახასიათებელი გადასვლა კვადრატის საფუძველიდან წრემოვლებულ გუმბათზე, სახელდობრ, ტრომპების სისტემა კუთხეებში; გარდა ტრომპების ძირითადი რიგისა ჩვენ გვხვდება დამატებითი ტრომპები, ერთ ან ორ წყებად ერთი-მეორის ზევით. ასეთი მეთოდი გადასვლისა, რომელიც შესწავლილი მასალების მიხედვით უნდა ჩაითვალოს ტიპურ მოვლენად საქართველოს უძველეს გუმბათოვან შენობათათვის, წარმოადგენს დიდად მნიშვნელოვან მომენტს პრობლემისას: „აღმოსავლეთი თუ ბიზანტია“. სულ უკანასკნელ დრომდე (10-12 წ.) ცნობილი იყო მხოლოდ ამ აღნაგობის ძველ ტაძრების ერთი-ორი ნიმუში. სტრიგოვსკის დაუცხრომელი ძიების წყალობით აღმოჩენილი იქნა აქ ახალი პერსპექტივები. ჩვეულებრივად მან ამ შემთხვევაშიც მძაფრად დააყენა დასახელებული დილემმა.—უკანასკნელმა გამოკვლევებმა—უპირველესად თითონ სტრიგოვსკისა—სომხეთის ხუროთმოძღვრების შესახებ აღმოაჩინეს ახალი მასალები და ახლა თითონ საკითხიც ამ სისტემის აღმოსავლური წარმოშობის შესახებ საკმაოდ გამორკვეულად უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ გამოურკვეველი რჩება, ფურო სწორედ რომ ვთქვათ, სავსებით გაუწესრიგებელია მასალები იმ რაიონების მიხედვით, სადაც ეს ძეგლები მოიპოვებიან, და რაც უმთავრესია,—საკითხიც კი არ არის დასმული იმის შესახებ, თუ სად და როგორ ხმარობდნენ ამ სისტემას, რანაირი ურთიერთობა იყო დამყარებული და სხ. ამას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს: კახეთსა და ქართლში ამ სისტემის სხვადასხვა ტიპი არსებობს, ხოლო აქაც შეიძლება ვათვალისწინება მისი ევოლუციისა, მე მგონია, თვითონ გენეზისისაც. ამას რომ მიუმატოთ აღმოსავლეთის სხვა მხარეების მასალებიც, მივიღებთ მეტად რთულსა და ბევრის მაჩვენებელს სურათს: აღმოჩნდება, რომ არსებობს მთელი რიგი ტიპებისა, მათი სახესხვაობანი, და სხვადასხვანაირი დაჯგუფება. ასეთ შემთხვევაში დასავლეთ ევროპის მაგალითები თავიანთ ადგილს ჰპოვებენ ამ სისტემაში; რა თქმა უნდა, საშუალსაუკუნეთა და მერმინდელ ისლამის ტიპის ტრომპები განცალკევებულ ჯგუფს შეადგენს. ამ რიგად აღნიშნულ სპეციალურ თეორიულ საკითხის გადაჭრის დროს ჩვენს მასალებს მოუხდებათ არა მკირე სამსახურის გაწევა—საზღვრებისა და ხასიათის გამორკვევაში. აგრეთვე

*) ტერაქონტის ნიმუშია კიდევ მე-XI ს. გადაკეთებული და მე-XIX ს. რემონტით გაფუჭებული მანგლისის ძველი ტაძარი. იხ. ჩემი „შენიშვნები მანგლისის ტაძრის შესახებ“ (საქ. მუზეუმის მოამბე № 1 ტფ. 1920-22).

**) ამის შესახებ მე მქონდა მოხსენება მოსკოვის სარკ. საზ-ის კავკ. განყოფილებაში.

გენეზისის საკითხში მათ მოელის უთუოდ თვალსაჩინო როლის შესრულება. ისინი უთუოდ თავის სიტყვას იტყვიან იმ დილემის განხილვის დროს, რომელსაც ეწოდება „ალმოსავლეთი თუ ბიზანტია“.

თუ განხილულ გეგმათა მარტივი ფორმების მიხედვით ამ დილემის გადაწყვეტა დამოკიდებულია მასალების დამუშავებისა და აქ-იქ შენახულ უძველეს ნიმუშებისაგან, რთული ფორმების შესახებ ჩვენ ისეთი მთლიანი კომპოზიცია მოგვეპოვება, რომელიც გარდა საქართველოსა და სომხეთისა სხვაგან არსად არის ცნობილი: ეს არის მცხეთის ჯვარის ტიპის ტაძრები. ამ მხრით ამ ტიპის შენობები დიდი ხანია ჩვენი მეცნიერული ძიების მთავარი საგანი გამხდარან. ვიდრე მეცნიერული კვლევისათვის შესაფერი კომპანია მომზადდებოდა (ჩვენგან დამოუკიდებელ მიზეზების წყალობით) მოხდა თითონ მცხეთის ჯვარის ეკლესიის გაზომვა. მე ვამბობ, ეს მოხდა ვიდრე შესაფერი კომპანია მომზადდებოდა, ვინაიდან ეს ძველი ახლა სრულიად სხვანაირ მიდგომას მოითხოვს. ეს ეკლესია სრულიად განსაკუთრებული, უაღრესად თავისებური არქიტექტურული ძეგლია, სადაც თითოეული წერილმანი სრულის აუცილებლობით არის მთლიანთან შეხამებული. ბედნიერებად უნდა ჩაითვალოს, რომ ასეთი ძეგლის სწორი თარიღი მოგვეპოვება. როგორც ყოველთვის ხდება ხოლმე, ამ შემთხვევაშიც ეს ძველი მართლაც ბუროთმოდერებისა და ქანდაკების მიღწევის ნიმუშად არ გვევლინება. მისი წარწერები უდიდესი მნიშვნელობის მასალებს იძლევიან იმდროინდელი ენისა და წერის შესაწავლისათვის. მე ბედნიერი ვარ, რომ დღეს დადებითად გადაწყვეტილია ამ მონუმენტის დაცვის საკითხი და ამ გაზაფხულზე შეგვეძლება მის დეტალურ შესწავლასთან ერთად მივიღოთ ზომები მის გასამაგრებლად. როგორც ეს თქვით, ეს ძველი მამათმთავარია ამ ტიპის შენობათა. ამისდა მიხედვით ჩვენს ამოცანას ისიც შეადგენდა, რომ შეგვესწავლა ამ ტიპის სხვა წარმომადგენლებიც. ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ მათ თარიღებში დიდი ბუნდოვანობა არსებობდა.—მართლაც, ატენის და მარტილის ტაძრებმა მასალა მოგცა ამ ბუნდოვანობის გასაფანტავად*).

როგორც ავღნიშნე, ამ ტიპის შენობები სომხეთშიც მოიპოვება. მაგრამ სამწუხაროდ იქ ისევე ნაკლებად არიან ისინი შესწავლილნი, როგორც უკანასკნელ დრომდე იყვნენ ჩვენშიც. ეს გარემოება მით უფრო სამწუხაროა, რომ ამ ტიპის ტაძრებთან არის დაკავშირებული ქართული და სომხური ხუროთმოდერების ურთიერთობის საკითხი, ან როგორც ლეტერატურაში ამბობენ, ქართულ-სომხური სტილის შექმნის საკითხი. ჩვეულებრივად ამ საკითხს სომხეთის სასარგებლოდ სჭრიან. მაგრამ კონკრეტული მასალა ასეთი მტკიცებისათვის ჯერ არ არის დამუშავებული და ჯერ კიდევ მკვლევარს მოელის. ეს საგანი, სხვათაშორის, უმთავრესი მიზანთაგანია იმ ექსპედიციისა სომხეთში, რომელიც უნდა გავცნოს ხუროთმოდერების ნიმუშებს ადგილობრივად. შუძლებელია გვერდი აუარო ჩვენი არქიტექტურულ მოვლენათა გაგებას, მით უფრო როცა შესასწავლი ძეგლები ასე ახლაა ჩვენგან.

*) .მ გამოკვლევათა შესახებ მოხსენადა საქ. საისტ. და საეთნოგრ. საზ. საჯარო სხდომაზე 24 წ. მარტის 14.

5.

აქ აღძული კითხვების შედეგ ჩვენ მიუახლოვდით საერთო დიდი საკითხის ახალ ფაზას, სახელდობ: თუ რა შეიტანა აღმოსავლეთის ქრისტიანულმა ხელოვნებამ ბიზანტიურსა და შემდეგ დასავლეთ-ევროპის ხელოვნებაში. ჩვენ უკვე ვხედავთ ჩვენს წინაშე წამოჭრილ კონკრეტ ამოცანას: გამოსარკვევია წინა-აღმოსავლეთის ცალკე ქვეყნების ხელოვნებათა ინდივიდუალური სახე და მათი ურთიერთი კავშირი, როგორ დამოკიდებულებაში იწყობებოდა საქართველოს და სომხეთის ხელოვნებასთან — ხელოვნება სირიისა, პალესტინისა, მცირე აზიისა, მესოპოტამიისა, და აგრეთვე სასანიანთა სპარსეთისა? ყოველივე ეს გადაჭრულ საკითხებს წარმოადგენს, დიდსა და რთულს საკითხებს, რომლებიც მორიგ ამოცანებად არიან ქვეყნნი, და რომელთა სიჩუმით ჩატარება უკვე შეუძლებელია. ამიტომ იძულებული ვარ, თუნდ ვაკვრიტ, შევებო მათ. ამ ეპოქად შეიძლება ითქვას, რომ სირიული გავლენა საქართველოს და სომხეთის არქიტექტურაზე თითქმის საყოველთაოდ მიღებულ აქსიომას წარმოადგენს, თუმცა უნდა ისიც ითქვას, რომ არც ისე დიდი ხანია, რაც ეს კითხვა სრულიად უყურადღებოდ იყო დატოვლილი. მართლაც პირველის შეხედვით თითქო არის კიდევ მსგავსება მატერიალებისა; აქაც და იქაც ჩვენ გვხვდება გათლილი ქვით სარგებლობა, სუფთად გასიპული ზედაპირით. და თუმცა ჩვენ არ უარვყოფთ ამ მსგავსებას, მაგრამ მინც არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ, რომ საკითხის ძირეულ მხარეებს ეს არ ეხება. რომ შესაძლებელი გახდეს გამორკვევა ერთი ხელოვნების გავლენისა მეორეზე, უნდა გამოყოფოდ იქმნეს სპეციფიური ხაზები სირიული ხელოვნებისა და სწორედ ამ ხაზების გავლენის ნიშნები უნდა იყოს აღნიშნულნი. ხოლო არც ერთი, არც მეორე შესრულებული არ არის. სირიულს ხუროთმოძღვრებას ცოტა რამ მოეპოვება ტიპური აღმოსავლეთ-ქრისტიანული, იგი უფრო „ელლინისტურ“ ხასიათს ატარებს. სირიული ხელოვნება მდიდარია „ბაროკალური“ (თუ შეიძლება ითქვას) სახეებით, აქ თითქმის სრულებით არ გვხვდება გუმბათიანი არქიტექტურის ძეგლები. ხოლო სწორედ ამ ოკანასკნელში არის მთელი ძალა ახალი არქიტექტურისა, სწორედ აქ იპოვა აღმოსავლეთის შემოქმედებთმა სულმა ყველაზე უფრო მკვეთრი და დამახასიათებელი გამოხატულება. დარჩა დეკორატიული მოტივები, მაგრამ აქ შესაძლოა დავინახოთ მხოლოდ სუსტი, შორეული გამოძახილი, თუ კი საზოგადოდ შეიძლება რაიმე გავლენაზე საუბარი.

რაც შეეხება მცირე აზიის ადრინდელ ძეგლთა გავლენას, ამის შესახებ არავითარი გარკვეული მტკიცების წამოყენება არ შეიძლება. უპეველია მხოლოდ ერთი რამ, — რომ აქ არის შეხვედრა ცალკე დამატებით ელემენტებში. ხოლო რანაირ ურთიერთ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნ ქართული და მცირე-აზიის ხელოვნება, ამის გადაჭრა ჯერ-ჯერობით ძნელია, რადგან მცირე-აზიის მასალები აქამდე ნაკლებ არიან შესწავლილი.

ურთიერთობის საკითხი მესოპოტამიის და აგრეთვე სპარსეთის ადრინდელ ქრისტიანულ ხელოვნებასთან, — განსაკუთრებით ხაზგასმით წამოაყენა სტრიგოვ-

სკიმ, რომელიც ცდილობს დამატკიცოს, რომ ყუთისებრი თალი, რომელიც მიღებულია ახალ არქიტექტურაში შენობათა გადახურვისათვის,—მომდინარეობს მესოპოტამიიდან, ხოლო გუმბათის სფერო ტრომპებზე კვადრატულ შენობათა ზემოთ—მომდინარეობს სასანიდურ სპარსეთიდან. შემდგომ ფაზას, გამოგონებას გუმბათის ყელისას, აგრეთვე მის ქვემო კვადრატულ სივრცის ვაფართოებას და მათ ოთხ მხარეზე აფსიდების დამატებას სტრიგოვსკი მიაწერს სომხეთს.

მარტო ეს სქემატიური ჩამოთვლა მთავარი პრობლემებისა, ანუ უფრო სწორედ პრობლემათა რთული კომპლექსებისა, გვიჩვენებს, რომ ეხლა ჩვენთვის აღარ არის საკმაო ცალკე ძეგლების უბრალო სტატიური აღწერა, არამედ მიუცილებლად საჭირო ხდება მხედველობაში მიღებულ იქმნას სირთულე წამოჭრილი პრობლემებისა, რათა აღნიშნული იყვეს ყოველი წერილმანი ხაზი, რომელსაც შეუძლია შუქი მოჰფინოს კითხვას. ჩვენი მასალები უნდა გადაიქცეს—ამას თხოულობენ ჩვენგან დასავლეთ ევროპის მეცნიერები—არა უბრალო დამატებად ხელოვნების საერთო ისტორიის სხვა განყოფილებათა, როგორც ეს აქამდე იყო, არამედ მათ სწორ-ღირსებულებიან მოვლენად.

6.

მე-VII საუკუნის პირველ ნახევრის, 630 წლის ახლო ხანებს, ეკუთვნის შესანიშნავი შემოქმედებითი აქტი ჩვენს არქიტექტურაში: ჩნდება ახალი არქიტექტურული კომპოზიციური სისტემა 4 თავისუფლად ამართული გუმბათის სვეტებით. ასეთ ნაადრევ ეპოქისათვის მე გერ-გერობით ვერ აღმოვაჩინე მეორე წარმომადგენელი გარდა წრომის ეკლესიისა (ქართლში*). ეს გრანდიოზული შენობა შესრულებულია საოცრის გაბედულებით, იძლევა კოლოსალურ ხალვათობას და სისუბუქეს შინაგანი სივრცის ვაშლაში, და აღბეჭდილია იშვიათი კეთილშობილი სიმარტივითა და ფასადების მასსიურობით. ამ ძეგლში ბევრი დეტალების გამოცნობა შეუძლებელი ხდება შენობის დაზიანების გამო. ამ ტაძრის გამოკვლევა მოხდა რამდენიმე წლის წინად, და სწორედ ამ დროსვე იქმნა შენიშნული სამწევრისის პატარა ეკლესია.

ამ ახალ არქიტექტურულ თემას განსაკუთრებულის სიყვარულით ამუშავებდნენ, და საერთოდ მისი ვარიანტების სახით არის მოცემული ყველაზე უფრო საჩინო და ტიპური ძეგლები ჩვენი საშუალო საუკუნეებისა. მაგრამ იგი არას შემთხვევაში არ არის ერთად-ერთი თემა, როგორც ამას ჩვეულებრივ ჰეიქრობენ. პირიქით, უნდა ითქვას, რომ მრავალ სხვა ძველ თემებსაც სიყვარულით ამუშავებენ ახალ ფორმებში მე-IX, X და XI, XII, და ზოგჯერ მე-XIII და შემდეგ საუკუნეებშიც. ეს ძველი თემები, ვამბობთ, ახალ ფორმებსღებულობდნენ, და აქ არ იყო უბრალო განმეორება. ამ რიგად, უბრალო ტიპოლოგიური ნიშნეულობა, სრულებით არ იძლევა გარკვეულ ქრონოლოგიურ ჩვენებას, თუმცა ზოგჯერ ამასაც აქვს ადგილი.

* მის შესახებ ჩვენ გქვანდა მოხსენება საქ. საისტ.-საეთნ. საზ., 1920 წლის იანვარში.

7.

ამრიგად ჩვენ მივიღით ახალ მთავარ საგანთან: საშუალო-საუკუნეთა ქართული არქიტექტურის ხასიათისა და თავისებურობათა შესწავლის საქმესთან. ეს საგანი ჩვენ მიერ ჯერ-ჯერობით აღებულია ცალკე პუნქტების სახით, რომლის მიხედვით ისახება წინასწარი ხაზები საკითხის სწორად და მეთოდურად გადაჭრისათვის. ამ მხრივ მხოლოდ კახეთი არის ცოტად თუ ბევრად დაწვრილებით შესწავლილი. მაგრამ ამ პერიოდისათვის კახეთის არქიტექტურა არ არის აგრეთვე დამახასიათებელი;—საქმე ის არის, რომ განსაკუთრებითი და არსებითი მხარე ჩვენი საშუალო საუკუნეთა არქიტექტურისა არის ორნამენტალური დეკორაჟი, აღნიშნული მოტივების განსაკუთრებული სიმდიდრით, რომელიც სწორედ კახეთში არ იყო მიღებული. ამის გამო ჩვენი მისვლა კითხვასთან უნდა გამომდინარეობდეს ძველებისაგან, რომლის ზედმიწევნითი თარიღები გვაქვს. რასაკვირველია ასეთი მუშაობა კარგა ხანია სწარმოებულა. და ამ მხრივ შესწავლისათვის უახლოეს რიგში სდგას ისეთი ძველები, როგორც არიან: მცხეთის სვეტიცხოველი, ქუთაისის ბაგრატიის ტაძარი, გელათის მონასტერი და ტფილისის მეტეხის ეკლესია. ამ ძველების დეტალური შესწავლა ორნამენტაციის მხრივაც მოგვეცემენ პასუხს, და ამასთან შეიტანენ სინათლეს სხვა დეტალებშიც.—კახეთის საშუალო საუკუნეთა ძველების შესწავლა აგრეთვე დაბეჯითებით მოითხოვს შესწავლის გაგრძელებას.

აი ამ გზით, ჩვენს წინაშე წამოიჭრა არა მარჯო ძველი, არამედ საშუალო საუკუნოების ქართული არქიტექტურის შესწავლის ამოცანები. აქვე აღვნიშნავთ, რომ არის ძველები, რომელთა შესწავლის გადადება შეუძლებელია; ასეთია კერძოდ რუისის ტაძარი. ეს ძველი არა ერთ გზის იყო დაზიანებული და შემდეგ შეკეთებული, ხოლო 1920 წლის მიწისძვრამ შეარყია და ნაწილობრივ დაანგრია კიდეც. ამ ძველის სახით დაცულია მრავალი ორნამენტალური მოტივები სხვადასხვა ეპოქებისა, რომელთა დათარიღება, ნაწილობრივ მაინც, ზედმიწევნით არის შესაძლებელი.

8.

ჩვენ ზევით არა ერთგზის მოგვიხდა გაცვრით მოგვეხსენებინა კახეთის არქიტექტურული ძველები, რომლებიც შეადგენენ ცალკე ჯგუფს, და საკმაოდ განსხვავდებიან დანარჩენებისაგან. ამ საკითხს აქ სპეციალურად უნდა შევეხოთ. საქართველო თავისი ტერიტორიის ფარგლებში შეიცავს ცალკე ნაწილების სახით გარკვეული სახის მქონე ერთეულებს, რაც გვაძლევს საშუალებას, ყოველ შემთხვევაში ჰიპოთეზის სახით, დაუშვათ ნათესაობა თვითეული რაიონის ძველებისა. მაგრამ ამ დებულებას ჩვენ ვერ მივიღებთ როგორც სავალდებულოს მთელი საქართველოს ყველა კუთხეებისათვის. მართლაც ჩვენ ხშირად გვხვდება გამონაკლისები, და სწორედ აი ეს „გამონაკლისები“ არის ყვე-

*) შეუდ. ჩემი წერილი: „საორბისის ტაძარი“ ჟურნალში XB, IV, IIრ. 1915 რ.

ლაზე უფრო საჩინო და მნიშვნელოვანი ძეგლები რაიონისა, ასე მაგალითად მარტვილი—სამეგრელოში, მოქეი, დრანდა და ბეღია—აფხაზეთში, და სხვ. ერთადერთი კახეთი იძლევა აქ გარკვეულ სახეს. მისი ძეგლები, გარდა იმისა, რომ შეიცავს საერთო ფორმებს, ენათესავებიან ერთი მეორეს საალმშენებლო მასალებით; აქ ადგილი აქვს მსგავს საალმშენებლო მეთოდებს, და ამას გარდა, ისინი იმითაც უახლოვდებიან ერთი მეორეს, რომ აქ დეკორატიული დამუშავებას ნაკლები ადგილი უჭირავს; ეს მოვლენა თავისებური მხატვრული ტენდენციის სახით გასდევს ყველა ამ ძეგლებს. ამას გარდა არის მთელი რიგი დამატებითი ხაზებისა, რომელთა შესახებ გავრცელება ძალიან შორს წაგვიყვანდა.

აი ამ თავისებურობის საკითხმა, რომელიც ცხადი გახდა პირველი გაცნობიდანვე, და იმ გარემოებამ, რომ აქ მრავალი ძველი ძეგლებია დაცული, აგრეთვე იმ მოვლენამაც რომ კახეთის არქიტექტურა სრულებით შეუსწავლელი იყო, გვაიძულა 1920 წლიდან შეედგომოდით კახეთის არქიტექტურის დეტალურ გამოკვლევას. რეზულტატებმა გადააქარბა მოლოდინს, და ამ დროიდან დაწყებული, ვიდრე 1923 წლის თებერვლამდე, როცა ვაზომილ იქმნა ალავერდი, სწარმოებდა სისტემატიური შესწავლა. მუშაობა ჯერ კიდევ დამთავრებულად ვერ ჩითვლება, საჭიროა კიდევ მისი გაგრძელება და გაღრმავება; მაგრამ მაინც უკვე შესწავლილია ისეთი მრავალი რიცხვი ძეგლებისა და ისეთი ფართე რაიონი მათი გავრცელებისა, რომ ჩვენ მიერ გამოტანილი საერთო ხასიათის დასკვნები უნდა ჩაითვალოს მტკიცედ და დასაბუთებულად. თუ კი სხვა საკითხებიც ასევე დამუშავებული იყვნენ, ჩვენ გვეჩვენებოდა ნათელი და მრავალმხრივი წარმოდგენა ქართული არქიტექტურის ისტორიის შესახებ. აქ აღნიშნულმა ერთობლივ კახეთის არქიტექტურისა—საჭიროდ გახადა გამოკვლეული ყოფილიყო ყველა ძეგლები, დამოუკიდებლად მათი დროის, ფორმების, დანიშნულებისა; ამან საშუალება მოგვცა გამოგვერკვია მთელი რიგი დღემდე ამოუცნობ საკითხებისა. ციხესიმაგრეთა შენობებზე, სამრეკლოებზე, დასასრულ—სასახლის შენობებზე. ამ უამდ ამ უკანასკნელი ჯგუფების შესახებაც ჩვენს წინაშე ისახება პირობები გამოკვლევის ფორმულების დასადგენად*).

ასეთია ძირეული მთავარი საკითხები, მათი ჯგუფები, რომლებიც სდგანან ჩვენს წინაშე გარკვევით, და რომლებიც გადაბმულია იმასთან, რაც უკვე შესრულებულია. ასეთი შეხვედრილი ხაზები, რასაკვირველია მაჩვენებელია დაწყებული მუშაობის სიცოცხლისა. ჩვენ აქ შევეხეთ მხოლოდ ტაძრების არქიტექტურას. ჩვენ აქ აღარ შეჩერდებით იმ ამოცანებზე, რომლებიც ეხებიან სამრეკლოებს, სანონასტრო შენობებს და სხვ., თუმცა აქაც ისახება საინტერესო პერსპექტივები. რაც შეეხება საერთო სამოქალაქო არქიტექტურას, და მათ შესწავლასთან დაკავშირებულ სინებლებს, ამას უკვე შევეხეთ გაკვირით ზემოდ, და აქ მეტს აღარ გავრცელებდით.

(დასასრული პირველი წერილისა **).

* კახეთის არქიტექტურის გამოკვლევათა რეზულტატის შესახებ მოხსენდა საქ. საისტ* და საეთნ. საზ. საჯარო სხდომას, 15 მარტს 1924 წელსა.

** მეორე წერილი: კანდაკება. მხატვრობა. პრაქტიკული ხელოვნებანი.

ღმონ მელიქსეთ-ბეგი.

სიმბოლო ქართულ-სომხურ ხუროთმოძღვრებაში.

შესწავლა ძველი ქართული და სომხური ხუროთმოძღვრებისა, კერძოდ სა-
 ეკლესიო ხუროთმოძღვრებისა, ჩვენ წინაშე აყენებს ზოგ საკითხებს არქიტექტუ-
 რული ფორმების სიმბოლოური მნიშვნელობის შესახებ.

შეუძლებელია გავიზიაროთ ლიტერატურაში გამეფებული ის შაბლონური
 და შემცდარი აზრი, ვითომდა არქიტექტურული ფორმების სხვა-და-სხვაობა ან
 სირთულე აისხნებოდეს მხოლოდ პრაქტიკული მოახოვნილებით.

რასაკვირველია, როდესაც ხუროთმოძღვარი აშენებს ორ ან მეტ სართუ-
 ლიან სიხლს ერთ სართულიანის მაგიერ, იგი ხელმძღვანელობს პრაქტიკული
 თვალსაზრისით; როდესაც რომელსამე სასახლეს მიაშენებენ ხოლმე კოშკს, ესეც
 პრაქტიკული მოთხოვნილებით აიხსნება, ე. ი. სასახლის დაცვის საჭიროებით.
 მაგრამ, როდესაც სასახლეს გარედან ჰფარავენ ქანდაკებითა და ჩუქურთმებით,
 აქ პრაქტიკულ მხარეს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. აგრეთვე, პრაქტიკუ-
 ლი მნიშვნელობა არა აქვს იმ მოვლესას, როდესაც ეკლესია, ერთის მაგიერ,
 ორი, სამი ან ხუთი გუმბათითაა დაგვირგვინებული, ანდა იგი, ერთის მაგიერ,
 სამი ნავისაგანაა შემდგარი.

ეკლესია ჩვეულებრივ სამი ნაწილისაგან შედგება: აფსიდისა (საკურთ-
 ხეელისა), შუა ნაწილისა და კარიბჭისაგან. ამგვარ დაყოფას აქვს პრაქტიკული
 მნიშვნელობა, მაგრამ იმავე დროს იგი მოკლებული არაა სიმბოლოური მნიშვნე-
 ლობასაც, ვინაიდან გამოჰმატავენ „ერთარსებიან სამეხას“. „ერთარსებიანი სამეხა“
 წარმოდგენილია აგრეთვე აღმოსავლეთის აფსიდის სამ უბნში, კარიბჭის სამ კა-
 რებში და სხვა.

ეკლესია, თუ რომ სიონური ანუ ბაზილიკის სტილისა არ არის, ანდა იგი
 არ წარმოადგენს ცენტრალურ-გუმბათიან რვაგალი ფორმის, ორ ან სამ სარ-
 თულიან, მრავალსვეტიან შენობას, მუდამ აკებულია ჯვარისებრ გეგმაზე. ასეთი
 ჯვარისებრი გეგმა აუცილებელია ყველა ეკლესიებისათვის როგორც ცენტრალ-
 გუმბათიანის (გარედან ჯვარისებრი, ვარსკვლავისებრი, ოთხკუთხედი კვა-
 დრატი ან მოგრძო), ისე გუმბათიანი ბაზილიკის სტილისა (ჩვეულებრივ მოგრძო
 ოთხკუთხედი და ოთხსვეტიანი).

გუმბათი გამოჩნატველია ცისა, როგორც ღვთაების სამკვიდრებელისა. იმავე
 დროს, იგი არის სიმბოლო ერთღვთაებისა. ამიტომაც თეორიულად ეკლესიას

მხოლოდ ერთი გუმბათი უნდა ჰქონდეს. მაგრამ, ამასთანავე ერთად, ჩვენ ზოგჯერ (თუმცა, სიმაართლე რომ ვთქვათ, იშვიათად) გვხვდება გამონაკლისებიც, რომლებსაც თავისებური განმარტება და ახსნა სჭირია.

ეგვიპტის საკათალიკოსო ტაძარს ამ ჟამად აქვს ერთი გუმბათი, რომლის გარშემოც სამრეკლოებია O, W, N და S მიმართულებით. მაგრამ ძველად, როგორც ხუროთმოძღვარ თოროს თორამანიანის გამოკვლევებიდან ჩანს, იგი ხუთ-გუმბათიანი ყოფილა: ხუთი გუმბათიდან ერთი—ცენტრალური—ახლანდელ ადგილას, დანარჩენი ოთხი კი NO, NW, SO და SW-ის მხარეს. ასეთივე ხუთგუმბათიანი ყოფილა, როგორც ეტყობა, ქალაქ ანისის ე. წ. „მოციქულთა“ ეკლესია, რომელიც, როგორც ფიქრობენ, აგებულია ეგვიპტის წინანდელი ტაძრის გეგმაზე და მის მსგავსად.

ტფილისის სომეხთა საკრებულო ვანქის ტაძარი სამნავიანი და სამგუმბათიანი, და იგი, ეპეს გარეშეა, ამით გამოჰხატავს „ერთარსებიან სამებას“ თუმცა იგი, როგორც ბოლო დროს შევძელ გამომერკვია, მე-XIV-ე საუკუნის პირველ ნახევარში უნდა იყოს აგებული და, მაშასადამე, მიეკუთვნება სომხური ხუროთმოძღვრების დაცემის ხანას.

საქართველოში ჯერჯერობით არაა აღმოჩენილი ხუთ ან სამ გუმბათიანი ეკლესია. სამაგიეროდ, აქ ცნობილია ორგუმბათიანი ეკლესია. ეს არის ს. გურჯანს ახლოს, კახთუნის ხეობაში, მდებარე ე. წ. „ყველა წმიდის“ (ყოვლად-წმიდის) სამნავიანი და ხუთ სამწირველოსაგან შემდგარი სიონი ანუ ბაზილიკა, რომელიც დაუგვირგვინებიათ ორი გუმბათით ეკლესიის სიგრძეზე, ე. ი. W—O მიმართულებით.

მაგრამ, რას უნდა ნიშნავდეს ხუთი, სამი ან ორი გუმბათი ეკლესიაზე? ამ საკითხზე შეიძლება მხოლოდ შემდეგი პასუხის გაცემა: ხუთი—სიმბოლოა „მაცხოვრისა და ოთხ მახარებელთა“, სამი—„ერთარსებიანი სამებისა“, ხოლო ორი—„ორი ბუნებისა იესო ქრისტეში“.

ერთ ან მრავალ გუმბათიან ეკლესიას ჩვეულებრივ აქვს ოთხი მთავარი სვეტი, რომლებსაც სომეხები უწოდებენ „დედა-სვეტებს“ (მაირ სიუნ) და რომლებზედაც დამყარებულია გუმბათი (მრავალგუმბათიან ეკლესიაში შუა გუმბათი). ეს არის სიმბოლო ოთხი მახარებლისა, რომლებზედაც დამყარებულია საქრისტიანო მოძღვრება. ეს გარემოება, სხვათა შორის, მტკიცდება იმით, რომ, სომეხთა ეკლესიის კანონით, ახალი ეკლესიის საძირკვლის ჩაყრის დროს ამ ოთხ სვეტს საფუძვლად უდებენ ოთხ ქვას—ოთხი მახარებლის სახელზე, როგორც სიმბოლოს ქრისტიანობის ოთხი მთავარი ბურჯისა. ოთხი მახარებლის სურათები ჩვეულებრივ მოთავსებულია ოთხი სვეტის თავში, იალქანსა ან ტრომპზე, როგორც სიმბოლო ქრისტიანობის ოთხი ბურჯისა*).

სომეხთა ანტიკალკედონიურ ეკლესიაში ბოშონი ანუ ბემი (ბერძნ. „ბემა“), ბერძნულ-ქართულ ქალკედონიტურ ეკლესიასთან შედარებით მაღალია. მას აქვს კიბეები N და S მხრიდან და თვითველი მათგანი შემდგარია 7 საფეხურისა-

*) ოთხი მახარებლის სიმბოლო გამოხატულია, სხვათა შორის, „გრეთვე, სომხურ სამართალში (შპრ. შაითარ გოშის სამართლის წიგნი, ვალარშაპატი, 1980, გვ. 287).

გან. ეს არის სიმბოლო 7 მთავარანგელოზისა, რომელთაც, თავის რიგზე, წარმოადგენენ ქრისტიანულ გადასახებას ე. წ. „უსხეულო ზეციერ ძალთასა“, ესე იგი ასტრალური შეიღწევაებისას ანუ შვიდ მნათობთა (მზისა, მთვარესი და ხუთ ვარსკვლავისა). მაგრამ, რატომ, არის 7 და არა მეტი ან ნაკლები. ამის პასუხი მარტივია: იმიტომ, რომ მხოლოდ ეს რიცხვი იყო და არის კიდევ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „საფეხურობის“ გამომხატველი საუკუნეთა განმავლობაში, როგორც წარმართობის, ისე ქრისტიანობის ხანაში: 7 დღე მსოფლიოს შექმნისა, 7 დღე კვირისა, 7 დღე მთვარის ფაზებისა, 7 მნათობი—ღმერთი და სხვა. ესევე რიცხვი, 7 სანთელის სახით, სჩანს აუხაზურ მითოლოგიაში (მჭედლობის კულტში). გარდა ამისა, ესევე რიცხვი სონებთა ეკლესიის საიერარქიო წესწყობილებაში არის გამომხატველი მღვდლობის ხარისხის 7 საფეხურისა (1—მეკარე, 2—მკითხველი [მეფსალმუნე], 3—დაფუცებული, 4—აკოლუთი, 5—კერძო დიაკონი, 6—დიაკონი, 7—მღვდელი), და ამ დებულებასთან ალბად უნდა დაკავშირებული იყოს იმავე ეკლესიის ის ჩვეულება, რომლის თანახმადაც ყველა ახალი ეკლესია უნდა შენდებოდეს 7 წლის განმავლობაში.

სამკვეთლო ძველად და ახლაც სომხეთსა და საქართველოში წარმოდგენილია აღმოსავლეთის აფსიდის მარცხენა მხარეს, კედლის უბეში. ეს სიმბოლოა ბეთლემის იმ გამოქვაბულისა, სადაც იშვა იესო ქრისტე.

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ეკლესიის აგებულობის სხვა-და-სხვა დეტალები სულ მუდამ არ ემორჩილებიან პრაქტიკულ მოთხოვნილებას, არამედ იგინი ხშირად გამოჰხატავენ სხვა-და-სხვა იდეას, ანუ სიმბოლოს.

დომიტრი არაყიფვილი.

ქართული ხალხური მუსიკა

წერილი მეორე

1.

ამ წერილში ჩვენ ვეხებით ქრისტიანობის დროის ქართულ მუსიკას.

ცნობილია, რომ ქრისტეს სარწმუნოების შემოღების შემდეგ (IV ს.) საქართველო ხარბად დაეწაფა ახალი ცივილიზაციის შეთვისებას. სირიაში, პალესტინაში და ათონზე დაარსებულ ქართულ მონასტრებში გამართული იყო სკოლები, რომლებიც ქრისტიანობის და ახალი ცივილიზაციის გადმოწვდვის საქმეს ემსახურებოდნენ. ამავე მონასტრებში სწავრობდა რელიგიური ხასიათის ხელთნაწერების გადმოღება, გადმოწერა. აქედანვე გაერცელდა აგრეთვე ახალი საეკლესიო გალობაც. ჩვენ ვიცით, რომ მე-IV საუკუნიდანვე საეკლესიო მუსიკას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ:—ბასილი დიდი ბევრს იღვწოდა მუსიკისთვის. მისი მეოხებით მცირე აზიის კესარიაში მოეწყო და მოგვარდა პირველად გალობის საქმე. წმ. იოანე ოქროპირმა პირველმა შემოიღო კონსტანტინეპოლის ეკლესიაში გალობა; ეფრემ ასურმა—პალესტინის სირიაში. ათანასე დიდმა—ალექსანდრისა და წმ. ამბროსიმ მილანის ეკლესიებში. პირველ საუკუნეში წმ. ეგნატე ღმერთ-მოსილის მიერ ანტიოქიაში დაწესებული ანტიფონური გალობა ყველა საქრისტიანო ეკლესიაში იქმნა შემოღებული. ამ დროიდან იწყება რვახმოვანი გალობის დამუშავებაც *).

ამნაირად ქრისტიანობის დამყარების შემდეგ საქართველოშიაც იწყება ხალხური მუსიკალური შემოქმედების ახალი ხანა. ამიერიდან ქრისტიანულ საეკლესიო გალობას თავისებური ხასიათი შეაქვს სიმღერის განვითარების ყველა სტადიაში. მაგრამ მიუხედავად დიდი გავლენისა, ახალმა ეკლესიამ მაინც ვერ აღმოფხვრა ხალხის გულიდან წარმართულ ჩვეულებებთან დაკავშირებულ ძველ სიმღერების სიყვარული. ამ წარმართულ დროიდან ხალხში დაშთენილ სიმღერებს მე შევებე პირველ წერილში.

* იხ. რუსეთის მართლმადიდ. საეკლესიო ისტორიის ნარკვევი, მღვდ. მეტალოვისა გვ. 13. (რუს.).

ყოველ შემთხვევაში ქრისტიანობის პირველ პერიოდში ქართველებსაც იმავე ხასიათის საეკლესიო გალობა ჰქონდათ, როგორც სხვა ქრისტიან ერებს. ქართველ მოღვაწეებს, რომლებიც ცხოვრობდნენ იერუსალიმის, ათონის და სხვ. მონასტრებში, თავისუფლად შეეძლოთ გალობათა შეთხზვა საერთოდ შემოღებულ წყობის მიხედვით. დროთა განმავლობაში ამნაირად შეთხზული მელოდიები ვრცელდებოდა ხალხში და თანდათან იღებდა ეროვნულ იერს. ასეთ ფორმებში იშლებოდა შემდეგი განვითარება. არ უნდა დავივიწყოთ ის გარემოებაც, რომ ქრისტეს სარწმუნოების მოციქულები ხშირად მიმართავდნენ ხოლმე ქრისტიანულ წესის ასრულების დროს ძველ წარმართულ გალობას, რამდენადაც ამ უკანასკნელს შეჩვეული იყო ხალხი. ხდებოდა ისიც, რომ წარმართულ წესებს სტოვებდნენ ძალაში და მათი ასრულების დროს ძველ გალობაში ახალს ქრისტიანულს შეურევდნენ. ეს იყო გამოწვეული იმ მიზეზით, რომ ხალხი ისე ადვილად არ ანებებდა თავს ძველს, რომელიც მის გულთან უფრო ახლოს იყო, ვიდრე უცხოეთით მოტანილი ახალი. ასეთი შერევა რომ მართლაც ხდებოდა, ამას რამდენიმე სიმღერა გვიჩვენებს, მაგ. „ვი შენ ჩემო თეთრო ბატო“. ამ სიმღერას რომ მეორე ხმა გამოვაკლოთ, რომელიც შემდგომი დაემატა, მივიღებთ ძველი დროის წმინდა საეკლესიო ოქტავო-ქვინტურ გალობას. ამნაირივეა „და-მუშახე, დაუშახე პატარძალო“, რომელსაც მერმინდელი მუსიკა ახლავს. ასე შესაგდა საეკლესიო—საერო გალობა,—საეკლესიო ხასიათისა, მაგრამ საერო ტექსტით. უნდა ვიგულისხმობთ, რომ ამ ორი ნაკადის შეერთებამ გამოიწვია გალობის ახალი ფორმებიც, რომლებიც ხელსაყრელ ისტორიულ პირობებში ერთნაირ მიმართულებას იღებდნენ, ხოლო ცუდ პირობებში კიდევ სხვანაირს.

ის სიმღერები, რომლებიც შეიქმნენ ხელსაყრელ პირობებში, არიან საეკლესიო—საერო ხასიათისა და ეკუთვნიან წყობით „გრძელთა“ კათეგორიას. ისინი ძველებურ იერს ატარებენ. მათში მოიპოება როგორც სუფრული, ისე საშობოც, სააღდგომოც და საქორწილო, სატრფიალო და სხ. ყველა ესენი საზემო ხასიათისაა. ქრისტიანობის წინა დროინდელ გალობასთან ამათ ის საერთო აქვთ, რომ ბანი ორსავე შემთხვევაში ორგანის პუნქტის როლის ასრულებს. განსხვავება კი მათ შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ძველი გალობა სრულდება ხორის ფონზე ერთი ხმით და მორიგეობით, ხოლო მერმინდელი კი სამხმიან ჰარმონიას ჰქმნის და ხან ერთი ხმით სრულდება, და ხან კი შეერთებულად. ფორმით და მუსიკითაც ისინი არსებითად განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან. ძველ გალობათა მუსიკას საზემო ხასიათი აქვს. იგი იმ დროს არის შექმნილი, როცა ხალხის ცხოვრება უფრო სრული ინტენსიური და თვითმყოფი იყო. რა თქმა უნდა, ჩვენ არ შეგვიძლია იმის თქმა, თუ როდის წარმოიშვა ასეთი სიმღერები. ამის საბუთი არ მოგვეპოვება, მაგრამ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იგი ეკუთვნის XII ს. ახლო ეპოქას, საქართველოს ისტორიის ოქროს ხანას*).

ასეთივე ძველი წყობისა არის მეორე სახის წმინდა საეკლესიო გალობაც, რომლის წარმოშობა ჩვენ უნდა მივაწეროთ ისეთ დროს, როცა სამოქალაქო

* ამ სახის სიმღერათა სრული ნიმუში (იხ. ჩვენს კრებულში ტ. I, დამატ. II, № 27).

ცხოვრება დაქვეითებული იყო ცუდ ისტორიულ პირობების წყალობით და ცხოვრება ეკლესიის გავლენის ქვეშ ვითარდებოდა.

ამ კათეგორიის ვალობას განსაკუთრებული ეკლესიური ხასიათი აქვს. ის განუყრელია საეკლესიო მუსიკასთან და ნაკლებად არის დაკავშირებული საერო მუსიკასთან. ამ ვალობათ ჩვენ კიდევ შეგვხვებით შემდეგში, ხოლო ახლა კი ისევ სიმღერის საერთო განვითარების ისტორიას დაუბრუნდეთ.

განვითარების შემდეგი სტადიის, უფრო ახალი ეპოქის სიმღერები როგორც ფორმით, ისე მუსიკალური შინაარსითაც დიდად განსხვავდებიან წინანდელისაგან. ამათი ფორმა შედარებით ძალიან მოკლეა. მათი მუსიკაც ახალია, რიტმი უფრო მდიდარი აქვთ (მოძრაობის მხრით) და ტექსტიცა. ისინი წინანდლებივით გრძლად არ იმღერებიან და საზეიმო ხასიათს არიან მოკლებულნი, უფრო ცოცხლად ითქვიან*).

მიუხედავად დიდი განსხვავებისა, რომელიც არსებობს ამ ორი პერიოდის სიმღერებს შორის, კავშირი მაინც არ აქვთ ერთმანეთთან გაწყვეტილი. მცირე სექტიმის დამახასიათებელი ინტერვალი (ბანიდან შუახმაზე) ორივე პერიოდის სიმღერას თან ახლავს, მიუხედავად იმისა, რომ მეორე პერიოდის სიმღერები მოკლენი არიან. ეს არის მათი გამაერთიანებელი მომენტი; უნდა ითქვას, რომ ეს მცირე სექტიმა იმდენად დამახასიათებელი რამ არის, რომ მას ითვისებს უფრო ადრინდელი, ქრისტიანობის წინა ეპოქის ზოგი სიმღერაც (ორი ხმა გარდიგარდმო და ხორო**).

არის სიმღერათა მთელი ჯგუფი, რომელსაც ეს მცირე სექტიმა არ ახასიათებს. ამ ჯგუფს ჩვენ უკანასკნელს ვუწოდებთ***). ჯერ კიდევ არ შეიძლება გადაჭრით ითქვას, წარმოადგენს თუ არა ეს ჯგუფი განვითარების შემდეგ სტადიას, თუ წინანდელის ადგილობრივ შტოს, ვიტყვივით მხოლოდ, რომ ეს სიმღერები ძალიან უახლოვდებიან ფორმით ზემოდ დახასიათებულთ და, შესაძლებელია, წარმოიშვენ ერთსავე და იმავე დროს მათთან. ყოველ შემთხვევაში უიქველია ერთი რამ, სახელდობრ ის, რომ როგორც წინანდელი ისე ეს ფორმაც ახალმა დროებამ წარმოშვა, რომელიც ღრმად აღბეჭდილა ხალხის ფსიქოლოგიაში. ხოლო ჩვენ გვაქვს შესაძლებლობა გამოვარკვიოთ უკანასკნელი სტადიის სიმღერების წარმოშობა, ე. ი. იმ სიმღერებისა, რომელთაც არა აქვთ მცირე სექტიმა.

კარგარეთელის კრებულში არის ერთი ისეთი სიმღერა, რომელსაც ორი ტექსტი აქვს. ტექსტებს არავითარი ლოგიკური კავშირი არ აქვთ ერთმანეთთან. ხშირია საჭარბველოში ასეთი შეერთება ტექსტებისა და მათ შესახებ ჩვენ ქვემოთ მოგვიხდება ლაპარაკი. პირველი ტექსტი მოგვითხრობს მეფე ერეკლეზე, რომელსაც „თუმც დაუხუჭავს თვალები, მაგრამ არ არის მკვდარი“. მეორე ტექსტი ღრმა სუბიექტური განცდის მატარებელია და შეიცავს ცხოველმყოფელ ჯვარისადმი ვედრებას. ეს ტექსტი თავის სუბიექტური ხასიათის წყალობით სახორო სიმღერებისათვის არ გამოადგება. ალბად იგი ერთი ხმისათვის იყო.

*) ნიმუშები იხ. ჩვენს კრებულის 1 ტ. მე-2 დამატება, № 24.

**) ibid დამატ. I, № 14 /გ. ნოტიო.

***) ibid. დამატება II, № 25.

შეთხზული და ადვილად შესაძლებელია მისი მელოდია ახლაც არსებობდეს. პირველი ტექსტი კი სრულიად ობიექტიურია და სახოროდაც ვარგა. ამრიგად ტექსტი გვიჩვენებს, რომ იგი შექმნილია ერეკლეს დროს, ე. ი. მე XVIII ს. დამლევა და მე XIX დამდეგს. მე XVIII ს. ერთი მხრით კულტურული წინსვლა დაღმურ სპარსეთს, მეორე მხრით ერეკლეს მეფობამ აღადგინა მისი პოლიტიკური ძლიერება. ამ ახალმა ისტორიულმა პირობებმა ახალი სიმღერებიც წარმოშვეს. დრო მართლაც ახალი იყო. რუსული სქოლასტიური განათლების ზეგავლენით ითარგმნებოდნენ ევროპის მწერლები (ვოლტერი, მონტესკიე, რასინი, ვოლფი და სხვ.), ეწყობოდა სტამბა, წესრიგდებოდა სამართალი, მართვა-გამგეობისა და გადასახადთა სისტემა და სხ. სხ. ამრიგად ამ ისტორიული მასალების მიხედვით შეიძლება დაახლოებით გამოკვლევა ამა თუ იმ სიმღერის ფორმის წარმოშობის დროსი. ტექსტი და მუსიკა—ეს ისეთი ძვირფასი ძეგლებია, რომლებიც გვიჩვენებენ, როგორ ცხოვრობდა ხალხი, რას გრძნობდა და როგორ ვითარდებოდა იგი. სიმღერა გამოხატავს ხალხის საერთო სულისკვეთებას, მის განებრებსა და მორალურს ზრდასა და განვითარებას.

ჩვენ არაფერს ვამბობთ მუშურ სიმღერებზე, აგრეთვე სასოფლო ერთი ხმიან სიმღერაზე. ესენი ახალ ფორმას არ წარმოადგენენ, რადგანაც წინადაც არსებობდა მათი პროტოტიპი. თავის დროს, როცა ამის მასალა დაგვიგროვდება, ჩვენ შეეცებით დაწვრილებით ერთხმიან სიმღერებსაც. ახლა კი ისევე თავიდანვე აღებულ გეზს დაუბრუნდეთ. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ დასახლებულ სასიმღერო ფორმებს ქმნიდა სოფელი, ხოლო რაც შეეხება ქალაქს, მას თავისი განსხვავებული სიმღერები ჰქონდა.

2.

საერო სიმღერების დაწვრილებით გასარჩევად, უთუოდ საქიროა ხალხური მუსიკის ორად განაწილება: ქალაქისა და სოფლის მუსიკად. დავიწყოთ პირველი და შევეცადოთ, რამდენადაც შესაძლებელია, დაწვრილებით შევისწავლოთ იგი.

ქართველ მოქალაქეთა მუსიკა შესდგება რამდენიმე კათეგორიისაგან. პირველ კათეგორიაში შედიან სახორო, და ჭურჭური საარღო სიმღერები, მაგ.: „ახ, მეზურნე“, „ოდელა ნანუნი“, სხვადასხვანაირი „მრავალკამიერ“ და სხ. ამ სიმღერების ცენტრია ტფილისი და ქუთაისი. ამ ქალაქებიდან ვრცელდებიან ისინი ყველგან საქართველოში. აღსანიშნავია, რომ ხალხმაც შეითვისა იგი. ამრიგად ეს მუსიკა თანდათან ფეხს იკიდებს სოფელში და აქვეებს იქიდან ხალხურ თავისებურ სიმღერებს. რასაკვირველია, ეს ახალი მოვლენაა, რომელსაც ანგარიში უნდა გავუწიოთ. ხალხური ყოფის ახალი ფორმების დამყარების დროს ასეთი მოვლენა ბუნებრივია. თუ ამ შემთხვევაში ჩვენ რამე გვაწუხებს, ეს ის არის, რომ არა გვაქვს მოწყობილი სათანადო ორგანიზაცია წინანდლებს შე-

საკრებად. თუ ეს ასე გაგრძელდა, ძველი ხალხური სიმღერები სრულ დაიწყებ-
 ბას მიეცემიან და ხალხური მუსიკალური ფონდი დაჰკარგავს დაუფასებელ განძს.

საქალაქო მუსიკის მეორე კათეგორიას შეადგენს ესრედ წოდებული „აღ-
 მოსავლური“ მუსიკა. ამ მატრიზე ყველა მღერის დაწყებული ბავშვიდან და გა-
 თავებული მოხუცებულებით; მღერიან ყველა წრეში. ინტელიგენცია კი სპარსული
 ინსტრუმენტების აკომპანიმენტსაც იშველიებს. ეს აღმოსავლური, განსაკუთ-
 რებით ერთხმოვანი მუსიკა წარმოადგენს შერევას სპარსული მუსიკისა (გაორე-
 ბული სეკუნდით და უამისოდ, და სინკოპურ-მელიზმებით), არაბულისას (არაბუ-
 ლი მელიზმებით თანახმად მ. მ. იპოლ.-ივანოვის აზრისა) და აგრეთვე სხვა ხალ-
 ხთა, რომლებიც არბევდნენ საქართველოს და როგორც გამარჯვებულნი უმთავ-
 რესად ცენტრში ამყარებდნენ თავიანთ წესს, ზნეს და აგრეთვე მუსიკასაც. ეს
 უკანასკნელი მათი წასვლის შემდეგაც რჩება და ქართულში ითქვიფება. ამნაი-
 რად წარმოიშვა სპარსულ-არაბულ-ქართული მუსიკა, რომელსაც ხშირად ლამაზი
 მელოდიაც აქვს, მაგ. „ახ, მთვარე, მთვარე“, „აღმართ აღმართ“ და სხვა სიმ-
 ლერები, ქართველ პოეტების ლექსების ტექსტზე აგებული. ხშირად გვხვდება
 წმინდა სპარსული მელოდიები, ზოგჯერ თურქულიც და სხ. ყოფილ ქართველ
 არისტოკრატიულ თავად-აზნაურულ წრეებში დიდად მოსწონდათ სპარსული
 მუსიკა, რომელსაც ხშირად გაიგონებდით ხოლმე აქ. ეს აისხნება იმ გარე-
 მოებით, რომ მე-XVI და XVII ს. ვამაჰმადიანებულ მეფეების დროს სპარსულ ზნე-
 ჩეულებათ იარაღის საშუალებითაც კი ათვისებდნენ ქართველებს და საეაღდე-
 ბულო იყო ყველაფერში სპარსელებისათვის მიბაძვა.

მაგრამ იბადება კითხვა, ჰქონდათ თუ არა ქალაქებში მცხოვრებ ქართვე-
 ლებს თავიანთი, საკუთარი მუსიკა? თუ მოვიგონებთ მაჩაბელის წერილს, რომე-
 ლიც მოთავსებული იყო 1864 წლის „ცისკარში“, ცხადი შეიქმნება, რომ ჰქონ-
 დათ და ეს მუსიკა საინტერესოც იყო. მას უმთავრესად ქალები ასრულებდნენ
 ჩანგზე დაკრით. ეს მტკიცდები იპ.-ივანოვის მიერ ჩაწერილი ნიმუშებითაც*).

უნდა ითქვას, რომ ყველა აქ ჩამოთვლილი სიმღერები ინტელიგენციას
 ქუთულ სიმღერებად მიაჩნია, ხალხი კი, ე. ი. გლეხკაცობა ამ მუსიკას არც კი
 იცნობს. ამ რიგად ჩვენი კვლევისათვის საჭიროა ისევ სოფელს დაუბარუნდეთ.

სოფელს მრავალნაირი სიმღერა აქვს: საქორწილო, საცეკვაო, სალაშქრო,
 სასიყვარულო, მრავალნაირი მუშური და სხ.

თითოეული ცალკე შესწავლას მოითხოვს. ჩვენ შეეცებით მათ ყოველი
 მხრით.—ისტორიულ, ტენიკურ და ეთნოგრაფიულ მომენტებს დიდი მნიშვნე-
 ლობა აქვთ მათ დასახსიათებლად. დაიწყებთ საქორწილო სიმღერებით.

3.

საქორწილო სიმღერას**) ამბობენ მაშინ, როცა მეფე-დედოფალი ერთი სოფ-
 ლიდან მეორეში მიჰყავთ. მღერის ხორო და ორი კაცი ერთმანეთის მორიგეო-
 ბით. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართლური საქორწილო განსხვავდება კახურისაგან

*) ნიმუშები იხილე ჩვენს კრებულში, ტ. I, დამატება 1, № 10—13.

**) ილიდ ტ. I № 9.

როგორც მუსიკით, ისე შესრულებითაც. რაც შეეხება საცეკვაოს, ყველამ იცის, თუ როდის მღერიან მას. შექმნიან ხოლმე წრეს და ერთი თუ ორი მორიგეობით ამბობს ტექსტს, დანარჩენები კი ბანს ეუბნებიან, უფრო ხშირად უსიტყვოდ. ამას გარდა უკრავენ ტაშს. წრეში კი ვინმე ცეკვავს. ეს სიმღერა ალბად წარმოიშვა წარმართობის დროინდელ დღესასწაულებისაგან. მუსიკალური მხრით იგი მოკლე ფრაზებისაგან შესდგება, რომლებსაც ათასნაირად სცვლიან. რიტმი უმეტეს შემთხვევაში ერთი აქვს, ხოლო ტექსტის შინაარსი მრავალნაირია. ხშირად არის, რომ ისტორიული შინაარსის ტექსტიდან სატრფიალოზე გადადიან, ან კომიკურზე, რომელსაც გულუბრყვილო იუმორი ახასიათებს. მაგალითად:

„სოფელშია ცოდვის მქნელი
 ჯერ მჭედელი, მერე ღვდელი“!

ან კიდევ:

„მამასახლისის კატასა,

ფეხი დასწვია საწყალსა“. და სხვა ასეთები.

ამნაირადვეა წარმოშობილი მარტივი საფერაზულო სიმღერაც, სამრიტმიანი და რთული საფერხულო „ზემყრელო“, რომელიც პირველისაგან იმით განსხვავდება, რომ მისი ასრულების დროს მოცეკვავეთა ერთი ჯგუფი მეორე ჯგუფის მხრებზე შესდგება და ცეკვა ამნაირად სწარმოებს*).

გადავიდეთ ს უ ფ რ უ ლ ზ ე. სუფრული ეკუთვნის განსაკუთრებულ კათეგორიას, რომელსაც ზემოდ ვუწოდეთ საზეიმო „გრძელი“ სიმღერა. სუფრული შექმნილია ხალხის კოლექტიური შემოქმედებით მისი ძლიერების პერიოდში.

ეს სიმღერა შეიძლება ორად გაეანაწილოთ: სუფრულზე და მრავალყამიერზე. პირველ შემთხვევაში სიმღერა მიმართულია ტოლუმბაშებისადმი, რომელსაც მასპინძელს უქებენ:

მასპინძელ კარგად მასპინძლობს გულითა მზიარულითა,

ახალი ჩექმა გაცვითა მარანში სიარულითა...

მრავალყამიერს კი იმ შემთხვევაში მღერიან, როცა სვამენ ვისიმე საღვინე-გრძელს.

სუფრულ სიმღერებს მღერიან ხორო და ორი კაცი. ხორო ორგანის პუნკტს მღერის, ორნი კი მელოდიური ლილინით უკრიმანჭულებენ არა სრულ დომინანტ-სეპტ-აკკორდის მცირე სეპტიმაზე. ხანდახან კრიმანჭულში კონსტრაქტებ-საც გაურევენ. როგორც ქართლში ისე კახეთშიაც სუფრულს თითქმის ერთნაირად მღერიან. მრავალყამიერს კი ქართლში მოკლედ ამბობენ, ხოლო კახეთში გრძლად, მეტად საყურადღებო მოდულიაციებით. დიდად საინტერესოა კახური მრავალყამიერის ბოლო: როცა მომღერლები მიუახლოვდებიან უკანასკნელ ნაწილს, იმის მაგიერ, რომ სიმღერა დაამთავრონ, ისე დასწყევნ ხმას, რომ წინანდელი მუსიკალური ფრაზები ტრანსპოლიაციით გადადიან დიდ სეკუნდაზე, და როდესაც მეორეჯერ მიუახლოვდებიან სიმღერის დასასრულს—კვლავ ამავე ხერხს მიმართავენ, და ასე გრძელდება მანამდე, სანამ ხმა ეყოფათ. როგორც სჩანს მრავალყამიერი გასაჯობრებელი იყო წინად. რასაკვირველია იმარჯვებდა ის,

*) მაგალითები მოგვყავს ჩვენ კრებულში, ტ. I. დამატება II, № 23-26.

ვისაც მეტი დიაპაზონის ხმა ჰქონდა. ამ კათეგორიის სიმღერები გარდა იმისა, რომ გვხიბლავენ თავის სიმშვენიერით და ორიგინალური მოდულიაქით, წარმოადგენენ, ჩემის აზრით, ხალხური შემოქმედების უდიდეს მიღწევას.

გადავიღეთ ახლა ყოფილი სიმღერების სიმღერებზე. ისინი ეკუთვნიან სხვა და სხვა ჯგუფებს, რომლებზედაც ზემოდ გვექონდა ლაპარაკი. მათ შორის მრავალი უაღრესად პოეტურია და ლამაზი. ბევრს შეხედებით აგრეთვე შედარებით უმნიშვნელოსაც. ტექსტი საკმაოდ მდიდარი აქვთ, ხოლო უმრავლეს შემთხვევაში სიყვარულს ეხება. ათასნაირად არის შექმნილი ქალის სილამაზე. ხალხი უაღრესად განიცდის სიყვარულის ძალას და ამას მარტივად, მაგრამ საკვირველი პოეტური ფერადებით გამოხატავს.

ხშირად გაიგონებთ ალეგორიული შინაარსის ლექსებსაც, რომლებიც ყოფიან არ გამოხატავენ. მაგალითად:

„მუმილი მუხასაო, გარს ეხეოდაო.

მუმილი დამძიმდაო, წყალში ჩავარდაო.

წყალი შეგუბდაო, ნაპირს გადავიდაო,

მუმილი დაიხრჩოო, მუხა ვადარჩაო“.

მუხა, ამ შემთხვევაში, სამშობლოა, ხოლო მუმილი — მისი გარეშე მტრები.

4.

ყოფის სიმღერებზე დიდხანს არ შევჩერდები. ისინი ახალს ვერაფერს ვერ გვეტყვიან. გადავალ მუშური სიმღერებზე.

ამ კათეგორიის სიმღერებს მღერიან მკის (როცა ნამგალს ლესვენ), ბარვის, ხენის, განიაგების, ლეწვის, მარგვლის, სიმინდის გარჩევის, თიბვის და სხ. დროს მუშური ორნაირია: ხოროს სასიმღერო, და ერთხმოვანი. მოკლედ შევებები თითოეულს.

მკის სიმღერა (როცა ნამგალს ლესავენ, — მე ვუწოდებდი მას ნამგლის სიმღერას) საინტერესოა იმით, რომ იგი სამოქმედოთ კი არ იწვევს მუშას, არამედ ასვენებს. რაც შეეხება იმ სიმღერებს, რომლებსაც მღერიან მკისა და ლეწვის დროს, მათ პირიქით ცოცხალი რიტმი აქვთ, მამოძრავებელი, მხიარული და წამქეზებელი. ნამგლის სიმღერა ქართლსა და კახეთში სხვადასხვანაირია მუსიკისა და ტექსტის მხრითაც, (თუმცა კახეთის ზოგი სოფელი ქართლურს მღერის). ქართლის ტექსტი პირდაპირ ნამგალს მიმართავს ხოლმე, კახური კი სიბარულს გამოთქვამს კარგი მოსავალის გამო.

სხვადასხვანაირია აგრეთვე ის სიმღერები, როდესაც გლეხები სახლში დაბრუნებისას ამბობენ. ზოგ ტექსტში გამოიხატება სიმღერის სიყვარული:

„არალალო გიამება,

როგორც ტკბილი ზიარება!“

ზოგში კი სიღარიბეზეა ჩივილი:

„საწყალსა კაცსა ვინ მისცემს
 ალებს ღამეს ღვინოსა.“

ზოგი კიდევ ეროტიული შინაარსისაა. საერთოდ აღსანიშნავია, რომ ქართველი ხალხი არ კმაყოფილდება ერთი ტექსტით სიმღერის დროს. ერთ კილოზე იმღერება სხვადასხვა შინაარსის ტექსტი, — ეროტიული, კომიკური, გმირული და სხ., რომელთაც არავითარი დამოკიდებულება არა აქვთ ერთმანეთთან. ეროტიული შინაარსის ტექსტი კი სქაბობს დანარჩენებს. ეს იმიტომ ალბად, რომ ჩვენი ხალხი დიდი პატივისმცემელია ქალის სილამაზისა.

მუშურ სიმღერას ორი ხმა ამბობს მორიგეობით და ხორა, ისე როგორც უძველესი წარმართობის დროინდელი სიმღერები იმღერებოდა, მხოლოდ ბოლოში ხორა და ორი ხმა ერთდებიან სამხიან ჰარმონიაში. უეჭველია, რომ ამ კათეგორიის სიმღერები წარმართულ სიმღერების შტოს წარმოადგენენ, ე. ი. ერთი ხმიანის მორიგეობით. ამრიგად წარმართული სიმღერის ფორმის განვითარება ახლანდელ მუშურთან ერთად ჩვენ წარმოდგენილი გვაქვს ისე, როგორც ეს ნაჩვენებია ჩვენი კრებულის I ტ-ის I დამატებაში № 14 a, b, c, d.

5.

სანამ ერთხმოვან მუშურ სიმღერებს შევხვებოდეთ, მინდა აღვნიშნო ერთი ფრიად საყურადღებო მოვლენა. აქამომდე სიმღერებში ჩვენ გვხვდებოდა ან სიხარული ან პოეტური რამ აფრთოვანება, ან კიდევ სამუშაოდ აღმძვრელი მოტივი. ზოგი სიმღერა ეხება ტვირთ-მძიმე ცხოვრებას. მაგრამ საკვირველი არ არის განა ის გარემოება, რომ ჩვენ ჯერ კიდევ არ შეგვხვედრია ისეთი სიმღერა, რომლის თემა სამშობლოს უბედურება იყოს, მისი თავგადასავალი? ეს მაშინ როცა საქართველოს ისტორია არის ერის ტანჯვის ისტორია, მარტივოლოგი. სიმღერაში ხალხის ცხოვრების სხვა მხარეებთან ერთად ეს მხარეც უნდა აღნიშნულიყო. ამ მხრით ჩვენ გვაქვს საოცარი მოვლენა საქართველოში: სახორა სიმღერებში არ არის გამოხატული ქართველი ერის უბედობანი, მისი ვაებანი. მე ჩაწერილი მაქვს 80 მეტი სიმღერა და მათში არ ურევია ერთიც კი, რომელიც ამ საგანს შეეხება. ყველა ჩვენში არსებულ კრებულში ასზე მეტი მიმღერაა მოქცეული და არც ერთი მათგანი არ გამოხატავს ისტორიულ ვაებას, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქეთევან დედოფლის ერთხმოვან სიმღერას მ. მ. იპოლ.—ივანოვის კრებულში. ტექსტები კი შეიცავენ გმირულ, პატრიოტულ, ისტორიულ ამბებს (მაგ. თამარ მეფის სიკვდილზე) მაგრამ მათი მუსიკა მხოლოდ იმდენად არის სევდიანი, რამდენადაც საეკლესიო.

რაც შეეხება მუშურ ერთხმოვან სიმღერებს, ესენი პირიქით, სულ ერთიანად სევდისა და ვარამის გამომხატველებია. სიღარიბე, მძიმე სოციალური უღელი და სხ. აი თემა ამ სიმღერებისა.

ამაირად ასახავს ხალხი სიმღერებში თავის სიბეჩავეს, მაგრამ არსად არ აღნიშნავს სამშობლოს გაჭირვებას გარდა ზემოდ აღნიშნულ ქეთევან დედოფლის ერთხმოვან სიმღერისა. ჩვენის აზრით ეს აიხსნება იმით, რომ წასულ ისტორიულ ქარტყელთა დროს ხალხი სარწმუნოებაში ჰპოვებდა ნუგეშს აქედან არის წარმოდგარი, რომ საეკლესიო მუსიკა მდიდარია საერო ტექსტით. ამ

აზრს ამტკიცებს სიმღერათა ზემოაღნიშნული კათეგორიის ევოლუციის გათვალისწინება. სამწუხაროდ ჩვენ ხელთ არა გვაქვს საკმაო მასალა ამის დასამტკიცებლად, მაგრამ სამაგიეროდ მუსიკის შესწავლა უფრო და უფრო გვარწმუნებს რომ ჩვენი ახსნა მართალია.

მუსიკა კი ჩვენ იმას გვეუბნება, რომ მტრის შემოსევის დროს, როცა დიდი და პატარა უმოწყალოდ იხოცებოდა, როცა ასობით მიჰყავდათ ტყვეები ან ქვეყანა ნადგურდებოდა, ხალხი ყოველთვის სარწმუნოებას მიმართავდა და მასში ეძებდა ნუგეშს*). ამის შედეგი ის იყო, რომ იქმნებოდა საეკლესიო ხასიათის გალობა საერთო შინაარსის ტექსტით. ამ შემთხვევაში თუ ტექსტი არა, მუსიკა გამოხატავდა ხალხის სულისკვეთებას უბედურების დროს. ასეთი სიმღერების ევოლიუცია, რამდენადაც ამის საშუალებას გვაძლევდა ჩვენს განკარგულებაში მყოფი მცირე მასალა, გათვალისწინებულია ჩვენი კრებულის შემადგალითეზე**).

6.

ერთბოვან სიმღერებს ეკუთვნის აგრეთვე იაენ ანა და ურმული. ეს სევდიანი სიმღერებია. ვასაგებია, რომ იაენანას სევდის იერი გადაჰკრავს: ქართველს ქალს მწარე ბედი არგუნა ისტორიამ. საქართველოს ყველა უბედურება მის თავზედ გადადიოდა პირველ ყოვლისა: დაუსრულებელი ომები, ბატონყმობა, სიღარიბე და სხ. სხ. ამიტომაც ჰყავს განსაკუთრებულ პატივცემად იგი ქართველ ერს***).

რაც შეეხება ურმულს, უნდა ვსთქვა შემდეგი: იგი უნდა მოისმინოთ, როცა მთაზე დგებართ, ან გზაში იმყოფებით, როცა მთვარე მკრთალად ანათებს გარემოს და ნიავიც ალერსით გიბიბინებთ, როცა ღამის იღუმალი ხმაურობა ფუსფუსებს ყველგან, და დროგამოშვებით ბუს წივილი გაისმის. სწორედ ამ დროს ვაგონილი ურმული გულში სწვდება ადამიანს და შორს მიაფრენს მის სულს.—ურმული სიტყვებით კი არ ხატავს იმას, რაც განუცდია ხალხს, არამედ მუსიკით, რომელიც ამტყვევლებს საუკუნეებს და ხატავს ხალხის გულის დარღსა და ვარაშსა. ურმული ამ მხრით მშვენიერ დამატებად გამოდგება იმ სიმღერებისა, რომელთაც საეკლესიო ხასიათის მუსიკა აქვთ, ხოლო ტექსტი კი (საერო. მაგრამ როცა მეორეს კოლექტიურად მღერიან, პირველს, ურმულს, მღერის ერთი კაცი, გლეხი, როცა თავის თავთან იმყოფება მარტო და გარს ახვევია როგორც საკუთარი, ისე საერთო მწუხარება. მე არ ვიკარგავ იმედს, რომ ოდესმე მოვიპოვებ ამ სიმღერის ნამდვილი ტექსტებს****).

ერთ ხმოვან სიმღერებს ამბობენ მელოდიური დალიღინებით, თავისუფლად. რიტმი დამოკიდებულია სიტყვის აზრისაგან.

*) იხ. ტექსტები და მუსიკა ჩვენს კრებულში, ტ. I, დამატება I პნ 15, აგრეთვე დამატება II № 8.

***) *ibid*, ტ. I დამ I, № 15, a, d, c, d.

****) იაენანას მაგალითები იხილვ. *ibid*, დ. II № 4.

*****) *ibid*, № 16.

7.

რაც შეეხება ამ სიმღერის ტექნიკურ მხარეს, უნდა ითქვას, რომ იგი სამზომოვანია. აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხები მას უცნაურად მაღალი ფალცეტით მღერიან, (თუმცა ინტელიგენტური წრეები ბუნებრივად ასრულებენ მას). მაღალია მხოლოდ ორი ხმა. პირველს ეწოდება „პირველი ხმა“ ან „მთქმელი“, მეორეს — „მოდახილი“, დანარჩენებს კი (რამდენიმეა) — ბანი. ამრიგად ქართულ სიმღერას არ სჩვევია ევროპული პრინციპი ხმების თანასწორად განაწილებისა. იგი სულ სხვა თავისებურ პრინციპზეა აგებული, რომლითაც დიდად განსხვავდება კიდევაც სხვა ხალხთა სიმღერებისაგან. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მეორე ხმას ქართულ მუსიკაში ჩვეულებრივ მარტო მეორე ხმის მნიშვნელობა კი არა აქვს, არამედ უფრო ხშირად დამოუკიდებელია და ასრულებს კონტრაპუქტის როლს ბანსა და პირველ ხმას შუა.

უფრო ძველი სამზომოვანი სიმღერების ტექნიკის განხილვასაც იმ დასკვნამდე მიყვებით, რომ ამ შემთხვევაშიც ქართულ მუსიკას ბუნებრივი ჰარმონია ახასიათებს, რომელიც თავისთავად არის სიმღერასთან შეხამებული. ეს ბუნებრივი ჰარმონია ერთდროულად აღებულ აკკორდში გამოიხატება, (ქვარტა მიმატებით სეკუნდა ზემოდან, ქვარტა-სეკუნდის ჰარმონია ანუ ტრიხორდი კვინტაში). მართალია ეს შემდეგ სხვა კომბინაციაშიც გადადის, მაგალითად დომინანტ-სეპტ აკკორდში, რომელიც ხშირად შეეცვლება პირველს, მაგრამ უმრავლეს შემთხვევაში პირველი კომბინაციით იწყება. და თუ ობერ და უნტერტონები განმარტებას საჭიროებენ ორზომოვან სიმღერებისათვის, სამზომოვანთათვის ისინი სრულიად ბუნებრივ მოვლენას წარმოადგენენ. სწორედ სამ ხმას შეუძლია ერთდროულად გაკეთოს e-f-g კომბინაცია, რასაც ორი ხმა მხოლოდ ცალ-ცალკედ აღწევს. უძველესი სამზომოვანი სიმღერებიც სულ ამ კომბინაციით იწყებიან, და აქედან სჩანს, რომ მათთვის ეს ისევე ბუნებრივია, როგორც ბუნებრივია დღეს ევროპული e-f-g.

რასაკვირველია, ჩვენ არ ვამბობთ ამით, რომ ქართული ჰარმონია მხოლოდ ამ ერთი კომბინაციით განისაზღვრება. პირიქით ქართული სიმღერების შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ მათ მრავალნაირი კომბინაცია სჩვევიათ, და ხშირად ტერციაზე აგებული ჰარმონიის ადგილს სრულიად კანონიერად სხვანაირი ჰარმონია იკვრს. ჩვენ მხოლოდ იმის აღნიშვნა გვინდა, რომ ჩვენებური აკკორდი წარმოადგენს დამოუკიდებელსა და თავისებურს მოვლენას, რომელსაც ახასიათებს დისონური შეერთება და რომელიც თავისუფლად გადადის სხვა აკკორდებში, როგორც მაგალითად კვარტა-სექსტ-აკკორდი, რომელსაც ჰარმონიულ ტეტრახორდს (do-fa-sol-do) უწოდებენ. ევროპულ ჰარმონიაში do-fa-sol ხელოვნურად გაკეთებული კომბინაციაა, რომელსაც გარდამავალი ხასიათი აქვს. მას მაგალითად არა აქვს დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სექტაკკორდი. ქართულში კი, პირიქით, იგი სრულიად დამოუკიდებელია, ე. ი. ბუნებრივად შექმნილი.

ამგვარად ჩვენი უძველესი სიმღერების სამზომოვანი ჰარმონია განსახვავდება ევროპულ ტერციისაგან. ეს განსხვავება, როგორც აღვნიშნეთ, მდგომარეობს

იმაში, რომ ქართულში ისევე ბუნებრივია ტრიხორდი კვინტაში (do-fa-sol, როგორც ევროპულში do-mi-sol. ქართული აკორდი, ჩემის აზრით, არ არის შეთხვევითი დისონანსური შეერთება; პირიქით იგი ბუნებრივი შედეგია ობერტონისა და უნტერონის კომბინაციისა, ანუ ზემო და ქვემო დომინანტისა—ნოტა (do-დან ზევით შებრუნებულ სუბდომინანტისა (do-fa-sol). როცა საჭიროება მოითხოვს იგი გადადის სხვა კომბინაციაშიც.

ყოველივე ეს:—სამხმოვანი ჰარმონია, არა-თანაბარი განაწილება ხმებისა, მეორე ხმის დამოუკიდებელი მნიშვნელობა—იმის მაჩვენებელია, რომ ქართული მუსიკა, თუმცა პირველად არიელი მოდემის ხალხთა მუსიკის საერთო საფუძველზე ვითარდებოდა, და შემდეგ კიდევ ქრისტიანულის ზეგავლენას განიცდიდა, მაგრამ სრულიად დამოუკიდებელი ფორმები შეიმუშავა. მართალია, საუკუნეთა განმავლობაში უცხო ხალხთა მუსიკა დიდ გავლენას ახდენდა მასზე, მაგრამ ეს გავლენა ერის ზედა ფენებს არ გასცილებია და ხალხური შემოქმედება უმწიკვლელი დარჩა.

ამგვარად, ამ მოკლე მიმოხილვას ჩვენ იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ქართველი ხალხის გენიამ, მიუხედავად მრავალნაირი ისტორიული და სოციალური დაბრკოლებებისა, შექმნა სიმღერის სფეროში ისეთი მრავალხმოვანება, რომლის მსგავსი, რამდენადაც ვიცით, არ მოეპოვება სხვა ხალხს არც ევროპასა და არც აზიაში.—ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ამ მხრით ქართველმა ხალხმა უდიდესი შემოქმედის სახელი დაიმსახურა.

მეცნიერება. ფილოსოფია.

პროფ. შალვა ნუცუბიძე

კანტი კაცობრიობის აზროვნების პერსპექტივებში

(ორასი წლის იუბილეს გამო.)

კაცობრიობის აზროვნებას, გარეშე ეროვნულ ათვისების და კულტურულ დონეს სხვაობისა, ერთი ძირითადი, მარადიულ ღირებულებათაგან ამძივებული ხაზი გააჩნია. ყველას არ ძალუძს ამ ხაზამდე აწევა და მის გაქანებაში უცილობელ ადგილის ამოკვეთა. ეროვნული თავისებურობა და კულტურული სხვაობა ყოველთვის ხელსაყრელი გარემოება როდია საკაცობრიო საგანძურში კარის შესვლაზე; უკანასკნელი ღირებულია იმდენად, რამდენადაც ხელს უწყობს და ხშირად შესაძლებელ ქმნის ფილოსოფიურ პრობლემათა ახალ ასახების მიწოდებას. გერმანეთს წილად ხვდა ასეთ შესაძლებლობის სინამდვილედ ქცევა და კანტი ერთი იმ მოაზროვნეთაგანია, რომელიც კაცობრიობის აზროვნების საველ ვზაზე ნათელის შორს მტყორცნელ ჩირაღდნად აზიდულა.

კანტის საქმე მეორე საუკუნეს ითვლის. აზრის სიძლიერე მარტო ჯერ უხილავ საიდუმლოებათა ამოკითხვით არ გაიზომება. ეს საქმის მხოლოდ ერთი ნაწილია, რომელიც ღირებულია მხოლოდ მეორე და უფრო მნიშვნელოვან ნაწილთან დაკავშირებით. აქ კი აზრის სიძლიერე იმაშია, რომ იგი სხვა აზროვნების კანონმდებელია. ინდივიდუალ აზროვნების კოლექტიურ აზროვნებამდე გასრულება, კოლექტიურ აზროვნების ინდივიდუალ აზროვნების სალტებში გაკერა—ასეთია ძლიერი აზრის სტიქია და გასაქანი. ანტიურ ხანის ფილოსოფიური ცა მრავლად იყო ასეთ ძლივამოსილ მნათობით შემეკული; ახალ ხანაში ყველაზე თვალსაჩინოდ, ყოველივე იქვის გარეშე, კანტი უნდა ჩაითვალოს. ევროპის კაცობრიობის აზროვნების პულსი უნდა შესდგეს მაგიურ გაქვავებით კანტის დაბადების ორასი წლის მოგონების მისტიურ წუთში. თუ საკაცობრიო კულტურა ზღაპარი და ლათია არ არის, ასეთ ინტერნაციონალ კონსონანსს ხელი ვერ უნდა შეუშალოს ახლო წარსულის გავერანებით განკვეთილმა იარებმა. ჰაერში და ზღვაზე მეტოქეობის ყინმა ვერ უნდა შეაჩეროს ინგლისელის აზროვნებაში იმ უმწიკვლო ძაფის გაბმა, რომელიც კენიგსბერგის ქტრუმის სამყოფელოსაკენ გაზიდულა; რურის ნახშირის აკვამლებაში არ უნდა დაიფერფლოს ფრანგის ცნობიერებაში ძლიერი აზრით გამოქანდაკებული სახე კანტისა. ყველა ეს წარ-

მავალია და იმავე დროს უბრალო საშუალება სიკეთის განივთიერებულ გავებისათვის. კანტის იუბილე აზრის ძლევამოსილობის ზემოთა, რომლის წიაღში აზრდობა დაიკრიცება ყოველი წარმავლობა, როგორც მზის ამოსვლისას ღამით შთენილი ნისლი დამარცხებული ჰაეროვნდება.

რა არის კანტის მთავარი ფილოსოფიური საქმე და რა ადგილი უჭირავს მას კაცობრიობის აზროვნების პერსპექტივებში? ძლიერი ნააზრევი ორგანიული მთლიანობით ხასიათდება. მისი აგება მონადიურია, რომლის ერთი ელემენტი მთელ სისტემის უშუალო უკუფენაა. ხარისხეული განსხვავება მონადათა შორის არ აუქმებს მთლიანობის ორგანიზმობას, ხოლო მისი ცენტრალი მომენტი იმავე მთლიანობის განმტკიცებაა. სადაა კანტის სისტემის ცენტრალი მონადა? უმკველად „პირველ ფილოსოფია“-ში, რომელსაც სრულიად უხეიროდ შემეცნების თეორია უწოდეს.

შემეცნების თეორია ანუ გნოსეოლოგია ეპოგონურ ფილოსოფიის საქმეა. კანტის ფილოსოფია გონებრივ ელემენტებზე არსად არ ლაპარაკობს არსისაგან განყენებით; ხოლო არსში აზრის გატანა სრულიადაც არ უდრის არსის ძიების აზრის შესწავლის ფარგლებით განსაზღვრას. კანტმა, რა თქმა უნდა, მრავალი საბაბი მისცა შემდეგ მოაზროვნეთ, რომ მისი ფილოსოფიური საქმე გავებული ყოფილიყო როგორც შემეცნების თეორია. მათ შორის თვალსაჩინოა მეტაფიზიკის წინააღმდეგ ბრძოლა და არსისა და აზრის წონასწორობის დარღვევა მისი ნააზრევის დასკვნითი ნაწილებში. პირველმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, თითქოს კანტმა ხელი აიღო მსოფლმხედველობის შემუშავებაზე და ნაკვლად მისალწვე მიზნისა, რომელიც ადამიანის ძალას თითქოს აღემატებოდა, მისალწვევი მასალის ანუ იარაღის ე. ი. გონების კვლევა-ძიებით შემოიფარგლა. საქმის ასეთი გაგება უმკველად დეკადანსის სააზროვნო კონტექსტია, როდესაც ფილოსოფიურ სისტემათა შენებაში უშედეგობით დაუძღურებული აზრი საკუთარი თავის რეფლექსიას უბრუნდება და დამარცხებული საკუთარ ციხეში ლამობს გამარებას.

კანტის თვალსაზრისის ასეთი გაგება შემცდარია იმ ისტორიულ კონტექსტის მიხედვით, რომელშიაც ჩაისახა და განვითარდა მისი აზროვნება. კანტის ფილოსოფია ამოვიდა „დოგმატიურ თვლემიდან“, რომლის უახლოესი მიზეზი, თანახმად კანტისავე თქმისა, იუმეს ემპირიზმი იყო. რაციონალი თეოლოგია, თუ ინტოლოგია, რომელზეაც ლაპარაკია „კრიტიკა“-ში, მიმართულების მიმცემი კი არაა კანტის ფილოსოფიისათვის, არამედ საილიუსტრაციო მასალა. ამდენად მოხსნილია ის ჩვეულებრივი სააზროვნო კონტექსტი, რომე უშიაც წარმოიშობოდა ხოლმე „რევიზიონისტული“ ფილოსოფია, შემოქმედების დეპრესიის მატარებელი.

დასკვნები, რომლებსაც მიაღწია კანტმა, უმკველად გონების პრიმატის იერს ატარებენ. ამით თითქოს მართლდება, რომ კანტის ფილოსოფია მარტოდენ „გონების კრიტიკა“ იყო, მაგრამ ეს, მთავარ თხზულების სათაურშიაც თითქოს გამართლებული შეხედულება, ზერელობის გამოშატველი იქნება, თუ არ ვაირკვა კანტის მიერ საკითხის დაყენება. ჩვენის აზრით კანტის სიძლიერე,

და დღემდის ღირებულება-უკლები საკითხის გადაჭრა კი არაა, არამედ დახმა-ამიტომაც, დასკვნითი შედეგები ოდნავადაც ვერ სცვლიან საკითხის დაყენების თავისებურობას და მნიშვნელობას. აზროვნების ისტორიის პერსპექტივების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია არა ის, რაც ამ ისტორიის ერთ წერტილზე შეჩერებას ლამობს, არამედ ის, რაც ახალ შესაძლოებათა ერას შლის კაცობრიობის წინაშე. სისტემა აზროვნების ისტორიაში სასვენი ნაფთსაყუდარია: მასში ყველაფერი ლოღიკურად არაა აგებული და ეპოქის ზრახვანი და მისწრაფებანი იმ ნიადაგს წარმოადგენს, რომლის წიაღში წმინდა სააზროვნო ძარღვები ყოველთვის სახელდახელოდ არა სჩანს. საკითხი ის თესლია, რომელიც მრავალ მოსავალს ეძლევა და ამ ნიადაგის მიხედვით ახალ თაობებში გადადის ხელახლად ასაყვავებლად.

თვით კანტმა უუქველად შემცდარი პასუხი ვასცა მისგანვე დაყენებულ საკითხზე, მაგრამ, როგორც დაეინახავთ, ამ შეცდომასაც კი თავისი დიდი ისტორიული მისია ჰქონდა, რომელიც მრავალ გაბედულ ცდებში გამოიხატა, რომელთაგან უმრავლესობა დიდ მსოფლმხედველობათა გამოუმუშავებისაკენ იყო მიმართული. ეს გარემოებაც იმის დამატებითი მაჩვენებელია, რომ ფილოსოფიურ სისტემათა შექმნის წყაროდ გამოსული კანტის ნააზრვეი არ იყო ეპიგონურ სტილით წარმოებული შემეცნების თეორია. განვიხილოთ რას წარმოადგენდა კანტის საკითხი და როგორ უნდა გავიგოთ, რომ მან თავისსავე საკითხს ჯეროვანი პასუხი ვერ ვასცა.

მხოლოდ ერთხელ ავიდა კაცობრიობის აზრი იმ სიმაღლემდე, საიდანაც აზრის და არსის განუკრელობა იხილა. ეს მოხდა იმ მწვერვალზე, რომელსაც პლატონის ფილოსოფია ეწოდება. იხილა თუ არა მან ეს საიდუმლოება, მაშინვე დაიბნა და სიღრმეში შეკრილ ქეშარიტების მოკლე ჭკუის ენაზე თარგმნა დაიწყო. ეს მოხდა იმ კონტექსტში, სადაც ფილოსოფიურ ინტუიციით მიწვდომილში წინააღმდეგობის ლოღიკა შეიჭრა და მთლიანად შენებულ არსში შინაგანი დაპირისპირებანი აღმოაჩინა. თვით პლატონმაც ვერ გაუძლო შინაგან რყევას და რწმენა რყეული გააფთრებული შეუდგა შუა გაბზარულ შენობის ჯერ საკუთარ საშუალებებით და შემდეგ პითაგორელებისაკენ გადახრით ამოვსებას. აზროვნების ისტორიაში ეს მომენტი კოლოსალური ტრაველია. მას ისტორიულად მხოლოდ ერთი ანალოგი აქვს: სინაის მთიდან ჩამომავალ პატრიარქის მიერ ხალხთა სულმოკლეობის ხილვისას უზენაესით მოწოდებულ ცნებათა დამსხვრევა. ფილოსოფიურ ეროსს განელბებულ აზროვნების პატრიარქს ხელთ შემოემსხვრა ზეციურ ასხივოსნებას შემოძარცვული არსის სახე, რა უამს ივი მოკლე ჭკუის სქემებს შეახო. **არისტოტელე** ამ პირობებშია შობილი. არსის და აზრის მთლიანობის აღდგენა როგორმე ლოღიკურ რეფლექსიის ნიადაგზე უნდა განხორცილებულიყო. „პირველ ფილისოფიის“ დიადი მიზანი ყოველივე არსებულის გარკვეულობაში წარმოდგენისა კოლოსალური ფილოსოფიური ხილვა იყო. არ იყო არსი, რომელიც გარკვეულობას ე. ი. ფორმას არ შეიცავდა, რომელიც იმავე დროს აზრის ფორმაც უნდა ყოფილიყო. მაგრამ თუ პლატონი მსოფლიოს ორგანიზმობის თვალსაზრისზე ვერ გამაგრდა, არისტოტელემ ორგანიზმი დი-

ნამიურობაში დაშალა და შეუერთებელი მისი აზრით ე. ი. იდეა და მოვლენა შესაერთებელის პრობლემით ე. ი. ფორმისა და მატერიის შესცვალა.

საუკუნეთა განმავლობაში მითვლემილმა აზრმა კანტის ფილოსოფიაში ახალი ძალით იფეთქა. აზრი და არსი არც შუა გაბზარულ სინამდვილის სხვა და სხვა ნაწილებში მოპყლილი ელემენტია, არც დაუსრულებელ დინამიურობაში ერთი მეორისადმი მსწრაფე. ემპირიული რეალობა არსებობს იმდენად, რამდენადაც მასში არსებობა მხოლოდ ორივე ელემენტის—არსის და აზრის სინთეზზე დამყარებულია. საგანი და მისი შემეცნებელი—ობიექტი და სუბიექტი—ორი ფენომენი კი არაა, არამედ ერთ მთლიან ფენომენის განუყრელი ნაწილები. ამით შექმნილია სრულიად ახალი პირობები ყველა იმ საკითხისათვის, რომელიც წინაკანტიელ ფილოსოფიას აინტერესებდა. და განა მართო მას? მთელი ის შინაგანი რღვევა, რომელიც ლოდიკურ რეფლექსიის ნიადაგზე აღმოცენდა, რომელმაც პლატონი ფილოსოფიურ ეროსის სიმადლიდან ჩამოაქვეითა, და არისტოტელეს „პირველი ფილოსოფია“ ზეცისაკენ აშვერილ ხელების ამბრა დასტოვებდა, რომელმაც საშუალო საუკუნოების აზროვნება დააწვრილმანა და ახალი დროც ახალ სქოლასტიკის აჩრდილის წინ დააყენა, ეს შინაგანი რღვევა უადგილოა ტრანსცედენტალ ფილოსოფიაში. დაპირისპირების, შეფარდების გზით გაზომვა, რომლითაც საზრდოობს რეფლექსიით გარეგლენილი გონება ძველი ლოდიკისა, ჭეშმარიტების ამავე კონტექსტში მაძიებელი, სრულიად ახალ ნიადაგზე დგება. მართლაც რომ აზრის რეგოლიუცია საჭირო იმისათვის, რომ ნათელი გახდეს რეფლექსიის გარეშე წარმოებელი ჭეშმარიტების გაგება. ასეთია ძირითადი ამოცანა ე. წ. ჭეშმარიტების ლოდიკისა. კანტის მთავარი საქმე სწორედ ეს ჭეშმარიტების ლოდიკაა და ეს გარემოება მისი დაბადების ორასი წლის თავზე მაინც აუცილებლად ნათელი უნდა გახდეს. ტრანსცედენტალი რეალიზმი ჭეშმარიტების თეორიით შენებული რეალიზმი, ანუ, თუ ეს მისაღები იქნება—ალეთოლოგიური რეალიზმი.

არსი კანტის ფილოსოფიაში შემეცნების და შესაცნობის კომპლექსია. მთელი რეალობის გასწრავ თითოეული მისი ელემენტი არსის და აზრის განუყრელი მთლიანობაა. ამიტომაცაა, რომ არა ტრანსცედენტალ მიდგომისათვის აღარცაა რჩება მონაცემის გარეშე მისი შემეცნებელი; ასეთი თვალსაზრისით არც იპოვნება გზა კანტის ფილოსოფიაში შესასვლელი. როდესაც ჩვეულებრივ „გნოსეოლოგიებში“ გამობრძნედილი აზრი კანტის ფილოსოფიის შესწავლას შეუდგება, მაშინვე იგრძნობს ისეთ რასმე, რაც თავის ბრულის გრძნობის მაგვარი უნდა იყოს. ჩვეულებრივად გნოსეოლოგიებში და შემეცნების თეორიებში აღებული შესადარებელი პირობები, „რელაციის“ ელემენტები: საგანი და შემეცნება, სუბიექტი და ობიექტი და სხვა სრულიად უაზრონი არიან კანტის ფილოსოფიისათვის. შესადარებელი ელემენტები ერთ მთლიანობაშია მოქცეული და ამდენად გნოსეოლოგია არამც თუ უმწეო მდგომარეობაშია, არამედ მოხსნილია კანტის ფილოსოფიაში. რა არის საგანი ტრანსცედენტალ ფილოსოფიისათვის? თავდაპირველად—არა ის, რაც შემეცნებას უპირისპირდება, მის გარედ არის. მაგრამ ეს იმმანენტური თეზისი არ კმარა. საჭიროა საგნის ცნე-

ბის სრული გადამუშავება და აი სწორედ ტრანსცენდენტალ ფილოსოფიის თვალსაზრისით ასეთი გადამუშავება უნდა მოხდეს. საგანია ის, რაც აზრის ფორმების რეალიზაციაა, რაც ამოქმედებს და ასრულებს აზრს. მაშასადამე, აზრი ისე არაა საგნის გარედ, როგორც საგანი აზრის გარედ. საგანს სხვა გვარად არ შეუძლია იყოს, თუ არა აზრის ფორმებში: ინტუიციის სქემებში, როგორცაა დრო და სივრცე და კატეგორიულ სინთეზებში აზრს არ შეუძლია იყოს სხვა გვარად, თუ არა ინტუიციით მოცემულ მასალაში. გაჩეხეთ ეს მთლიანობა და მიიღებთ ნულს. ფორმები უმასალოდ ცარიელია და მასალა უფორმოდ—ბრმა. არის აქ „გნოსეოლოგიის“ სუბიექტ-ობიექტი, რომლის ირგვლივ ტრიალებს მთელი მისი მუშაობა? ცხადია, რომ არა. არსებობს შემეცნება, რომელიც საგანს უნდა დაუპირისპირდეს და მასთან მიმართების გარკვევა, რომელმაც გნოსეოლოგიას არსებობის საბაზი მისცეს? ნათელია, რომ არა. ყველა ამის გამო ფილოსოფიაში არსებულ ყველაზე დიდ გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს კანტის ფილოსოფიის „შემეცნების თეორიად“ აღიარება და მისი დაბადების ორასი წლის თავზე მაინც ეს ეპიგონური ბალასტი შორს გადატყორცნილი უნდა იქნას.

ტრანსცენდენტალ სუბიექტის გამოყენება „გნოსეოლოგიისათვის“ საჭირო „რელაციის“ მომენტების გადასარჩენად კანტის ნააზრევის შარყვნის გაგრძელებაა. თითქოს ემპირიულ სუბიექტს შეეძლოს ჰქონდეს შემეცნება გარეშე ტრანსცენდენტალ სუბიექტის! შემეცნების შესაძლებლობა დაკანონებულია მაშინ, როდესაც ემპირიული სუბიექტი ამალღდება ტრანსცენდენტალ სუბიექტამდე, ე. ი. როდესაც მისთვის გარესაგანი მისდამი გარემდებარე კი არ იქნება, არამედ მისი აზრი საგანთან ერთ კომპლექსში შევა. აქ პრინციპული სხვაობა კი არაა, არამედ ხარისხეული განსხვავება, როგორც უსრულო და სრულ შემეცნების შუა. სრული და ჭეშმარიტი შემეცნება გვაქვს მაშინ, როდესაც ემპირიული სუბიექტი დაეუფლა ტრანსცენდენტალ სუბიექტს, ხოლო რამდენად ეს არ მომხდარა, იმდენად **სუბიექტის** შემეცნებასთან კი არა, არამედ **სუბიექტიურ** შემეცნებასთან გვაქვს საქმე. შემეცნება ობიექტიურია ე. ი. ჭეშმარიტი არა მაშინ, როდესაც სუბიექტის წარმოდგენა ობიექტს ეთანაბრება—ასეთი კონტექსტი არ უნდა არსებობდეს კანტისათვის—არამედ მაშინ, როდესაც ემპირიულ და ტრანსცენდენტალ სუბიექტს შორის განსხვავება და დაშორება მოხსნილია და შემეცნება და შესაცნობი ერთ მთლიან კომპლექსად იქცევა.

რა ადგილი უჭირავს კანტის ნააზრევიში „საგანს თავის-თავად“? ეს საკითხი დაუსრულებელ დავას იწვევდა, რომლის განხილვა ორიოდე სიტყვით შეუძლებელია. ზემოდ აღენიშნეთ, რომ კანტმა მართებულად დააყენა საკითხი, ხოლო მას სწორი პასუხი ვერ გასცა. სწორედ ამ გარემობასთან არის დაკავშირებული ეს ხორცმეტი კანტის ფილოსოფიაში, როგორცაა წარმოადგენს „საგანი თავის-თავად“. შემეცნება და შესაცნობი რომ ერთი მთლიანი მოვლენა—ეს კანტს კარგად ესმოდა, მაგრამ ის ამ კომპლექსის გაგებაში უცილობელ შეცდომაში ჩავარდა. კანტი ჭეიქობდა, რომ კომპლექსი მოახერხებელი და დასაშვებია მხოლოდ მაშინ, თუ ერთის მხრივ გვექნება პასიური და მეორეს მხრივ

აქტიური, თუ ერთ შემთხვევაში ავიღებთ უსახოს და უფორმოს და მეორეს მხრივ, მივსცემთ მას ფორმას და სახეს. კანტს რომ საქმე სწორედ აგრე ესმოდა იქედანაც სჩანს, რომ კომპლექსის ელემენტები ფორმისა და მატერიის სახით წარმოედგინა. ფორმა-მატერიის კონტექსტი ოდნავადაც არ ატარებს იმ განსხვავების იერს, რომელიც კანტმა ძველი ქვეყნის მიმართ შეიქცნა, თუნდაც იმ განსხვავების გამოყვანის დროს, რომელიც არისტოტელეს კატეგორიებსა და ტრანსცედენტალ ფილოსოფიის კატეგორიებს შორის უნდა ყოფილიყო.

როგორც სჩანს, კანტს შეუძლებლად მიაჩნდა, რომ კომპლექსისათვის მოცემულ მატერიას თავისი ფორმა ჰქონებოდა. მაგრამ ვინაიდან მატერია, როგორც შემეცნების ფორმებისათვის აუცილებლად საჭირო გარემოება, რომლის გარეშე, თანახმად პირობისა, არავითარ ფენომენს ადგილი არ ექნებოდა, საიდანმე უნდა მომდინარეობდეს, რისივე მოვლენა უნდა იყოს, ამიტომაც საჭირო შეიქნა, თუნდაც ერთგვარი წინააღმდეგობაში ჩავარდნით, მატერიის მომეღინებელ გარემოების გატანა ადამიანის შემეცნების ფარგლების გარეშე. სწორედ აქაა მოთავსებული „საგნის თავის-თავად“ მიღების მიზეზი და არა იქ, სადაც მას, მიუხედავად ამ საკითხის ირავლივ ორი საუკუნის განმავლობაში ხეტიალისა, ჩვეულებრივად ეძებენ ხოლმე. ფორმა-მატერიის კონტექსტი მოითხოვდა, რომ კომპლექსის ერთ ნაწილს არავითარი სახე არ ჰქონებოდა. ასე ჰეფიკრობდა მისი აღმოჩენი ძველი ქვეყანა. კანტმა გაიგო, რომ შემეცნება და შესაცნობი ერთი კომპლექსია, რომ მათ შორის ლოდიკურ რეფლექსიით ნაკარნახევი დაშორება და ამ ნიადაგზე აღმოცენებული რღვევა უადგილოა. პლატონისში არისტოტელიზმის რეფლექსიამ ვადაიტანა, მაგრამ ახალ დროში სწორედ კანტმა რეფლექტიურ ლოდიკას ტრანსცენდენტალი ლოდიკა დაუპირისპირა და მოსალოდნელი იყო, რომ კანტი იმ მხრივაც დასძლევდა ანტიურ აზროვნებას, რომ არსის და აზრის კომპლექსს აქტიურ-პასიურის განსხვავება-დაპირისპირებაზე არ აავებდა. ძველმა ხანამ ვერ დასძლია ამ მომენტების პრინციპული სხვაობა: მას აუცილებლად მიაჩნდა, რომ ერთი ნაწილი ერთეულ სინთეზებისა მომქმედი უნდა ყოფილიყო და სახე-ფორმის მიმცემი, მეორე კი ამ მოქმედებისათვის დაქვემდებარებული უსახო და უფორმო. ეს დაპირისპირება პლატონის ფილოსოფიაში უმაღლეს წერტილამდე აღვიდა. ეს რომ არ ყოფილიყო, არისტოტელეს ლოდიკა არ გაჩნდებოდა. კანტის შემდგომმა ხანამ, რამდენადაც კანტის მიერ დაუძლეველი დარჩა უმართებულო რეფლექსიის შედეგები, იგივე აზრთა კონტექსტი შეინარჩუნა და ხან „მე“ და „არა-მე“ს სახით გამოხატავს მას და ხან კი „სუბიექტ-ობიექტის“ დაპირისპირებაში.

კანტისათვის კომპლექსის ორივე მომენტები განუყოფელი იყო. ამდენად მეორე უფორმო ნაწილის მნიშვნელობა მაღლა იყო დაყენებული, ვიდრე ამას ანტიური აზროვნება სჩადიოდა. ამიტომაც ანტიურ ხანის „არ არსებულობდა“ — „მეონოდან“ დიდი მანძილია კანტამდე. კანტისათვის მატერია უკვე „მეონი“ არაა, არამედ შეიცავს სრულს არსებობას, ხოლო ეს არსებობა ეკუთვნის „საგნის თავის თავად“ და არა „მოვლენის“ სფეროს. რატომ? ამ კითხვის პასუხი, რა თქმა უნდა, კანტის ფილოსოფიაში არაა, ვინაიდან ეს მის გასაქანს

აღემატება. კანტს ეგონა, რომ თუ მატერიას თავისი ფორმაც ექნებოდა, მაშინ მისი შეერთება აზრის ფორმებთან მოუხერხებელი საქმე იქნებოდა. კანტი ჰუიქრობდა, რომ ასეთ პირობებში უკეთეს შემთხვევაში ლეიბნიცის წინასწარ განწყობილ ჰარმონიისაკენ დაბრუნება მოხდებოდა. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ კანტის ნააზრევის საფუძველს შეადგენს ის რწმენა, რომ თანასწორ და საკუთარ ფორმის მქონე ელემენტებისაგან შემდგარი კომპლექსი შეუძლებელია, რომ მაშინ თითოეული მათგანი თავის საკუთარი გზით მიდის და ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ მათ შორის გარეგნულად განწყობილ ჰარმონიისა, თუ სხვა რაიმე მიმართების შესახებ. აქაა ღერძი კანტის ფილოსოფიისა, აქედან გამომდინარე ბენ შემდეგი მოძღვრებანი შესახებ „საგნისა თავის თავად“ და „მოვლენებისა“ „ნოუმენალ“ და „ფენომენალ“ სამყაროსა, იდეების „კონსტიტუტიურ“ და „რეგულატიურ“ გამოყენების განსხვავებისა და სხვ. და სხვ.

რა არის ჭეშმარიტება „ჭეშმარიტების ლოლიკის“ თვალსაზრისით? მისი ძებნა ორის მიმართულებითაა შესაძლო კანტის ფილოსოფიაში: ან აზრისა და არსის ურთიერთობაში, ან და ემპირიულ და ტრანსცედენტალ სუბიექტის დამოკიდებულებაში. არა ო რ ი მომენტი ეთანხმება ერთი მეორეს—არამედ ერთი და იგივე მომენტი ა როგორც საგანში, ისე აზრში. ჭეშმარიტების თეორიის ანუ ალეთოლოგიისათვის ეს უდიდესი მიღწევაა. იგი თავისუფალია ყველა იმ სიძნელეთაგან, რომლებიც წინ ელობებოდნენ მუდამ დაპირისპირების და რეფლექტიურ ლოლიკის ნიადაგზე აგებულ ჭეშმარიტების თეორიას. ეს შედეგაა აზრის და არსის, როგორც მთლიანი კომპლექსის, გაგების და სწორედ ამის მიხედვით აიგივებდა კანტი ტრანსცედენტალ და ჭეშმარიტების ლოლიკას.

კანტის ძირითადი შეცდომა—აზრის და არსის სწორუფლებიანობის დარღვევა—ჭეშმარიტების პრობლემაშია იჩენს თავს. კანტმა აქაც მართებულად დააყენა დიდი და ახალი საკითხი, მაგრამ სწორედ ვერ უპასუხა მას. ჭეშმარიტება არაა გარეგანი დაპირისპირება ანუ რელაცია, მაგრამ ერთი ელემენტი, რომელიც საგანსა და აზრში უნდა იყოს, არც ერთ მათგანისაგან წარმოებული არ შეიძლება იყოს. თუ აზრი და არსი მთლიანი კომპლექსია, შეუძლებელია მთელის დახასიათება ერთი ნაწილისაგან მომდინარეობდეს. რატომ ხდება ეს კანტის ფილოსოფიაში? იმიტომ, რომ კომპლექსის მეორე ნაწილი მიღებულია როგორც ყოველივე ღირსება ახილი. პასიური, უსახო და უფორმო. ამით წაიშალა, როგორც ჭეშმარიტების, ისე ფენომენის და საზოგადოდ ყოველივე არსებულის გამოყვანის შესაძლებლობა. შესაცნობის ადგილი შესაქმნელმა დაიჭირა და კანტის მთელ არგუმენტაციაში არა სჩანს საბუთი რატომ და როგორ უნდა იყოს მიღებული კომპლექსის მეორე ელემენტი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმას, რომ ამ დაუსაბუთებელ მტკიცებაში გამოხატულია სუოვილი, რომ აზრის ფორმებს როგორმე ობიექტივობა მიეკუთვნოს. კანტმა ძალიან კარგად იცის, რომ მატერიის არარობად გამოცხადება შემეცნების ფორმების განიავებას ნიშნავს. მის აზრთა წყობაში აზრის ფორმებს არ გააჩნია ის შინაგანი ძალა, რომელსაც შეუძლია მატერიის უქონლობა აანაზღაუროს და ასეც რომ იყოს, ეს მთელი

მისი კონსტრუქციის შეცვლა იქნებოდა. ლოდიკურად ასეთი თვალსაზრისი შეიძლება გამომდინარეობდეს კანტისაგან, მაგრამ მას თვითონ ეს არ ჩაუდენია; ისტორიულად კი ცნობილია, რომ ამ ხაზით წავიდა კანტისაგან ამოსული აზროვნების საკმაოდ ძლიერი ნაკადი.

აქვს თუ არა კანტის ნააზრევს მნიშვნელობა ფილოსოფიის მომავალ პერსპექტივებისათვის? უუპეველად აქვს და ეს მნიშვნელობა მის ძირითად თეზაზა: არსი და აზრი ერთი კომპლექსია. ცხადია რა მხრივ საჭიროებს ამ დებულებაზე აგებული კანტის ნააზრევი გადაამუშავებას: **უნდა აღდგენილი იქნას კომპლექსის ელემენტების სწორ ღირებულება**. ძალაში უნდა დარჩეს არა „შემეცნების თეორია“, როგორც შემცდარად დაახასიათეს კანტის თეორია, არამედ „ქეშმარიტების ლოლიკა“. ამ დისციპლინისათვის უნდა აღდგენილ იქნას მტკიცე საფუძველი, რაც შესაძლებელი იქნება არა მაშინ, როდესაც გონების პრიმატის გამო ჰქრება კომპლექსის მეორე ელემენტი, არამედ მაშინ, როდესაც აზრიც და არსიც ერთი და იმავე, მათთვის თანასწორად სავალდებულო ონტოლოგიურ ბაზისზე იქნება აშენებული.

კომპლექსი მაშინ კი არაა შესაძლებელი, როდესაც ორი ელემენტი ერთი მეორეს უპირისპირდება, კომპლექსი გვაქვს მაშინ, როდესაც თითოეული ელემენტი ერთი მეორესთან მისასვლელ გზების მქონეა. ერთი მხარის აქტივობა კომპლექსს ვერ შექმნის; საჭიროა თითოეულ მათგანში იყოს ის, რაც არის და ამის გარდა კიდევ რაღაც. არსებული არის ის, რაც არის პლიუს ის ზედმეტი, რომ ის ამ გვარად არის, როგორც არის ე. ი. გარკვეულობა. ის რაც გარკვეულია თავის თავად, არკვევს იმასაც, რაც მასთან ონტოლოგიურ კავშირშია. ონტოლოგიურად არის მხოლოდ წინმდებარება ანუ საგნობრიობა. საგნობრიობაში თავს იყრის არა მარტო საკუთარი გარკვეულობა, არამედ სხვა ელემენტის თანაგარკვეულობა. ამაშია საგნის აქტივობა, რადგან მასთან თანაგარკვეულობა შეიძლება ხდებოდეს მხოლოდ იმ ხაზზე, რომელსაც მოითხოვს მისი გარკვეულობა ანუ ამგვარად ყოფნა. საგნის დაძლევა შეიძლება მხოლოდ საგნისთვის დამორჩილებით და ამაშია ის შინაგანი დიალექტიკა, რომელიც შემეცნების და შესაცნობის აქტივობის თანაბრობის გამომხატველია.

აზრიც ასეთსავე მდგომარეობაშია. იგი ის არის, რაც არის ე. ი. შინაგან გარკვეულობის შემცველი, მაგრამ იმავე დროს იმაზე მეტი და ეს ზედმეტი არის რაც მასში საგნისეულია, საგნის გარკვეულობით ნაკარნახევი. არ არის აზრი საზოგადოდ, ისე როგორც შეუძლებელია არსი საზოგადოდ. შემეცნების, ანუ აზრის ტრანსცენდენტალ პირობათა შორის არის ერთი, რომელიც კანტმა მხედველობიდან სრულიად გაუშვა და რასაც მთავარი მნიშვნელობა აქვს: თვით შესაცნობი საგანი. აზრი, როგორც გარკვეულობა შესაძლოა მხოლოდ მაშინ, როდესაც არსი უკვე მომხდარა და მის გარკვეულობის ნიადაგზე იშლება თანაგარკვეულობის არე, არსს ის უპირატესობა აქვს, რომ ის გარკვეულობის დასაბამია, აზრს ის უპირატესობა აქვს, რომ მას შეუძლია გადაღახოს საგნობრიობის ონტოლოგიური საზღვარი და წინ დაიყენოს ანუ წარმოიდგინოს სხვა და სხვა საგნები. საგანი უძლეურია ონტოლოგიურად, მაგრამ ძლიერი გნოსეოლო-

ვიურად, აზრი ძლიერია ონტოლოგიურად, მაგრამ უძლეური გნოსეოლოგიურად. საგანს არ შეუძლია ონტოლოგიურად ამოხტეს იმ საარსებო ჩარჩოდან, რომელშიაც იგი მოპყლილია ეს მისი პასივობაა, მაგრამ კანონმდებელი-აზრის გარკვეულობის მიმართ—ეს მისი აქტივობაა. აზრს შეუძლია გადალახოს საგნის ონტოლოგიური საზღვრები და დაიდგინოს წინ ანუ წარმოიდგინოს ონტოლოგიურად შორეული ელემენტებიც. ეს მისი აქტივობაა, მაგრამ მას მომხდარ წარმოდგენის შემდეგ არ შეუძლია თავის ნებაზე მოაწყოს იმ გარკვეულობის შინაარსი რომელიც მას საგნით დაეაღებულა აქვს.

ამ რიგად, საგანს, როგორც არსებულს და მის წარმატებულს, გააჩნია შინაგანი რელაცია. ამ რელაციის შინაარსს შეადგენს, რომ საგანი არის ის, რაც არის, ამ რიგად და არა სხვა გვარად. ამ რელაციის ნიადაგზე ჩნდება ის, რასაც შეიძლება ეწოდოს „ქეშმარიტება თავის თავად“. მეორეს მხრივ გვაქვს შემეცნების შინაგანი რელაცია, რომელიც იშლება აზრის, როგორც ასეთის, და იმ ზედმეტს შორის, რომელიც მას ასეთ და არა სხვაგვარ აზრად აქცევს. ორივე რელაციას აერთებს ის გარემოება, რომ ორთავეს ერთი ელემენტი **ხაერთო აქვს**—ის ზედმეტი, რომელიც არც არსს და არც აზრს განკერძოებით არ შეადგენს და ორივეში შედის, ორივეს შესაძლებლობას შეიცავს. რამდენადაც ჩვენ, შემეცნებელი ადამიანები ამ საერთო ელემენტის მოღმა ვსდგევართ, იმდენად საქმე გვაქვს „ქეშმარიტებასთან ჩვენთვის“, ხოლო რამდენადაც საგანი თავის შინაგანი რელაციით ამ საერთო ელემენტის მიღმა განიმტკიცება, იმდენად არსებობს „ქეშმარიტება თავის თავად“. ამდენადვე შემეცნება ქეშმარიტების „თავის თავად“ ქეშმარიტებად „ჩვენთვის“ გარდაქცევია.

კანტის მიზანი „ქეშმარიტების ლოგიკის“ დასაბუთება, იყო: საამისოდ მან შექმნა პრაბლემის დასაყენებელი საფუძველი, სადაც შესაძლო უნდა ყოფილიყო ასეთი ლოგიკის დამუშავება. ზემოდ დასახელებულ გარემოებაზე ხელი შეუშალა მას ეს დიადი განზრახვა სისრულეში მოეყვანა. კანტის საქმე დაგვირგვინდება მაშინ, თუ გადალახული იქნება ყველა ის დაბრკოლება, რომელიც ტრანსცედენტალ ფილოსოფიის გენიალ საფუძველმდებელს წინ აღემართა. კანტი მოთავსებული კაცობრიობის აზროვნების პერსპექტივაში, როგორც თავის მიღწევებით, ისე შეცდომებით ნათლად გვიჩვენებს იმ გზას, რომელზეც უნდა შესდგეს კაცობრიობის აზროვნება, დამოუკიდებელი იმასაგან იქნება ეს გზა იმავე დასაველეთის მოაზრეთაგან შეგნებულნი, თუ იგი აღმოსავლეთიდან მოვა.

პ.ო.ფ. ანდრია რაზმაძე

რელატივიზმის მოქალაქეა ეინშტაინისა

საზოგადო მიმოხილვა.

A. შესავალი

1. რელატივიზმის სახელწოდებით მონათლულია ის მოძღვრება, რომელიც გაძღვეს სრულიად ახალს ინტერპრეტაციას უპირველესად ყოვლისა დროისა, სივრცისა და მიმზიდველობის შესახებ, ხოლო შემდეგ იმ ცნებათა შესახებაც, რომელთაც პირდაპირი კავშირი აქვთ დროსა და სივრცესთან, როგორცაა სხეულთა ფორმა, მასა, ენერჯია და სხვა.

რელატივიზმის თეორია შემთხვევით როდია აღმოჩენილი. გზა ამისათვის გაკაფული იყო მე-19 საუკუნის დასასრულიდან. კლასიკური ცოდნის შენობა დროისა და სივრცის შესახებ თავისდათავად ინგრევოდა. საჭირო იყო მკორეოდენი შენძრევა, რომ მისგან მხოლოდ ნანგრევები დარჩენილიყო და ეს პირველად შეასრულა ალბერტ ეინშტეინმა თავისი შესანიშნავი გამოკვლევით: Zur Elektrodynamik bewegter Körper, რომელიც 1905 წ. Annalen der Physik-ში გამოაქვეყნა. ამ შრომაში მოთავსებულია ე. წ. კერძო რელატივიზმის საფუძვლები. სწორედ აქაა მოხდენილი დროისა და სივრცის ის ღრმა ანალიზი, რომელმაც სრულიად გააქარწყლა კლასიკური ცოდნის სუბიექტური შეხედულება ამ ცნებებზე და ობიექტური დრო და სივრცე აღმართა ნაცვლად ამისა. რელატივიზმის დრო და სივრცე სხეულთა ისეთსავე თავისებას წარმოადგენს, როგორცაა მაგალითად სიმძიმე, ელექტრობა, ფერი და სხვა.

ეინშტეინის გენია ამით რომ დაქმყოფილებულიყო, მისი სახელი ასეთი დიდებული როდი იქნებოდა. დროისა და სივრცის ცნებათა გადაშინჯვის შემდგომ მან შეუდგა მიმზიდველობის საიდუმლოების გამოკვლევას და სივრცის აგებულების შესწავლას. ათი წლის განმავლობაში აწარმოებდა ის განუწყვეტილვ ძნელსა და მძიმე სამუშაოს, ძნელს იმ მხრივ, რომ მას ამ მიზნისათვის მათემატიკური ანალიზის ურთულესი ნაწილების გამოყენება დასჭირდა. მაგრამ ბოლოსდაბოლოს მან სძლია ყოველგვარ დაბრკოლებას და 1915 წელს ახალი შენობის უმთავრესი ნაწილები დაამთავრა. დიადია ეს შენობა თავისი მშვენიერი სილამაზით, მომზიბლავია თავის სიმარტივითა და მთლიანობით და უნაკლულია შინაგანი ჰარმონიით. ესაა ის, რასაც დღეს ზოგად რელატივიზმს ეუწოდებთ,

2. რელატივობის მოძღვრებაში ორი მხარეა აღსანიშნავი. ერთის მხრით რელატივობის პრინციპი (კერძო და ზოგადი), რომელიც გარკვეულ ფაქტს გამოთქვამს ბუნების მოვლენათა შესახებ. ამ პრინციპების დამტკიცებაზე საუბარიც ზედმეტია. შეიძლება მხოლოდ ცდებისა და დაკვირვების საშუალებით შემოწმება იმისა, თუ რამდენად შეეფერება სინამდვილეს სამყაროს ის შენობა, რომელიც ეინშტეინმა ამ პრინციპებზე აავი: არის თუ არა ერთი და იგივე ეინშტეინის სამყარო და რეალური სამყარო? ამისათვის თურმე საჭიროა ზოგიერთ ძირითად ცნებათა ანალიზის მოხდენა, როგორცაა მაგალითად დრო, სივრცე, მიწვიდველობა და სხვა, და ეს შეადგენს რელატივობის მოძღვრების მეორესა და მასთანვე უმთავრესს მხარეს,--ესაა რელატივობის თეორია.

რელატივობის პრინციპები, როგორც კერძო ისე ზოგადი, კლასიკური მექანიკის რელატივობის პრინციპის განზოგადოებას წარმოადგენს. ეს უკანასკნელი ასე გამოითქმის:

ბუნების მექანიკური მოვლენები მიხედვენ ერთხა და იმავე საზოგადო კანონებს, სრულიად დამოუკიდებლად იმისაგან, თუ რომელ იმ სისტემათაგანზე, ერთმანეთის შესახებ თანაბრად და სწორხაზობრივად რომ მოძრაობენ. აქვს ადგილი აღნიშნულ მოვლენებს.

აქ გამოთქმულია ბუნების მოვლენათა საზოგადო კანონების დამოუკიდებლობა თანაბარი სწორხაზობრივი მოძრაობის სიჩქარიდან;--რომ შეუძლებელია ბუნების მოვლენებზე დაკვირვების საშუალებით თანაბარი სწორხაზობრივი მოძრაობის სიჩქარისა და მიმართულების აღმოჩენა, ე. ი. რომ თანაბარ სწორხაზობრივ მოძრაობას არ შეუძლია გამოიწვიოს რაიმე ეფექტი მექანიკურ მოვლენებში.

რელატივობის კერძო პრინციპი ზემოთაღნიშნული კლასიკურ პრინციპის გავრცელების წარმოადგენს ელექტროდინამიკურსა და ოპტიკურ მოვლენათა შემთხვევისათვის, ხოლო ზოგადი პრინციპი არის განზოგადოება იმავე კლასიკური პრინციპისა მოძრაობის ყოველგვარი ხასიათის შემთხვევისათვის (როგორც თანაბარ სწორხაზობრივისა, ისე უთანაბროსი).

3. რელატივობის კერძო პრინციპი ცდებისა და დაკვირვებათა შედეგად არის მიღებული: ერთის მხრით მთელი კლასიკური მექანიკა, რომელიც ამ პრინციპზე დაყრდნობილი გასაოცარის ზედმიწევნობით აღმოაჩენს ზეციური სხეულების მოძრაობას, ხოლო მეორე მხრით ცდები მაიკელსონისა ტრუტონ-ნობლისა და სხვ. გვაძლევენ მშვენიერ მოდელებს, რომელთაგან ნათლად დავინახეთ თანაბარი სწორგაზობრივი მოძრაობის სრული რელატივობა, რომ ის არავითარ ეფექტს არ იწვევს ელექტროდინამიკურსა და ოპტიკურ მოვლენებშიაც.

მაგრამ რელატივობის კერძო პრინციპი ჰგულისხმობს გარკვეულ პირობებზე ჩაყენებულ დამკვირვებელს, რომლისათვისაც კლასიკური მექანიკის ინერციის კანონის აქვს ადგილი. ასეთ სამყაროში აჩქარებასა და საზოგადოდ არათანაბარ მოძრაობას გარკვეული ეფექტი მოსდევს სხვადასხვა გვარის მოვლე-

ნის სახით. მაგალითად სითხისებრი სხეულის ბრუნვის დროს ჩნდება ცენტრმაშორი ძალები, რომელნიც მის გაბრტყელებას იწვევენ; გაბრტყელების ეფექტი მოისპობა, თუ სხეულს უძრავად დაეტოვებთ, ხოლო მის გარშემო მიდამო სხეულებს ვაბრუნებთ. ბრუნვის ამ ორ შემთხვევაში ცენტრალური სხეულისა და მიდამო სხეულთა რელატიური მდებარეობა ყოველ მომენტში ერთნაირია, მაგრამ ერთის მეორით შეცვლა შეუძლებელია, ვინაიდან ეფექტები მათ მიერ გამოწვეულის მოვლენების სახით სულ სხვადასხვა გვარისაა. ბრუნვით მოძრაობას ამნაირად აბსოლუტური ხასიათი ჰქონია.

ნიუტონი ცენტრმაშორი ძალებისა და მათ მიერ გამოწვეული გაბრტყელების ეფექტის ასახსნელად იძულებული იყო აბსოლუტური სივრცის არსებობა მიეღო. სწორედ ამ სივრცის შესახებ ხდება ბრუნვითი და საზოგადოდ ყოველი ის აჩქარებითი მოძრაობა, რომელსაც აბსოლუტური ხასიათი აქვს. აბსოლუტური სივრცე არის მიზეზი ცენტრმაშორი ძალების გაჩენისა და სითხისებრ სხეულთა გაბრტყელებისა. კლასიკურმა ფიზიკამ აბსოლუტურ სივრცეს უფრო რეალური სახე მისცა. მისი წარმოდგენით მთელი ეს სივრცე ავსებულია აბსოლუტურად უძრავ ეთერით, რომელიც ელექტროდინამიკურის და ოპტიკური მოვლენების გამატარებელ სუბსტანციას წარმოადგენს.

ძლიერ საეჭვოა მეორე მართ, რომ აბსოლუტური სივრცე, თუ გინდ უძრავი ეთერის სახით, როგორც ძიზეზი თავს გვაგარძობინებდეს მოვლენათა ერთ შემთხვევაში (ბრუნვითი მოძრაობა) და სრულიად არ იჩენდეს თავს მოვლენათა სხვა შემთხვევაში (თანაბარი სწორხაზობრივი მოძრაობა). თუ აბსოლუტურად უძრავი სუბსტანცია ნამდვილად არსებობს, მის შესახებ ერთისა და იმავე საჩინო რეალობის უნდა იყოს როგორც თანაბარი, ისე უთანაბრო მოძრაობაც; თუ იგი გვიჩვენებს უთანაბრო მოძრაობას, მან უნდა დაგვანახოს აგრეთვე თანაბარი მოძრაობაც. მაგრამ მაიკელსონის ცდამ დაგვარწმუნა სულ წინააღმდეგში, რომ ეთერის შესახებ თანაბარი მოძრაობის აღმოჩენა შეუძლებელია. ამნაირად აბსოლუტური სივრცე, როგორც მიზეზი, უარყოფილ უნდა იქნას და მაშინ ყოველგვარი მოძრაობა რეალურ სამყაროში რელატიურად უნდა ვაღიაროთ.

4. ზოგადი პრინციპი ზემოთაღნიშნული მოსაზრების ნაყოფია. თუ აბსოლუტური სივრცე, უარყოფილია, თუ სამყარო ისე არის აგებული, რომ მას არავითარი აბსოლუტური მოძრაობის ჩვენება არ შეუძლია, თუ მეორე მხრით კერძო პრინციპის კემშარიტობა მრავალნაირად არის შემოწმებული, მაშინ ბუნებრივია ამ პრინციპის შემდეგი განზოგადოება: ცდებისა და დაკვირვების საშუალებით ბუნების მოვლენებზე შეუძლებელია იმ სისტემის მოძრაობის აღმოჩენა, რომელზედაც აღნიშნულ მოვლენას აქვს ადგილი. ასეთია ფიზიკური აზრი, რომელიც რელატივიზმის საზოგადო პრინციპშია ჩადებული.

რელატივიზმის კერძო პრინციპი ექსპერიმენტების საშუალებით არის მიღებული; იგი ელექტროდინამიკისა და ოპტიკის ღვიძლი შვილია. საზოგადო პრინციპს კი არავითარი ექსპერიმენტალური ფაქტი არ უდევს საფუძვლად, იგი არ ეყრდნობა რაიმე დაკვირვებას ბუნების მოვლენებზე. ის არის მხოლოდ ღრმა ჩიწმინის შედეგი, რომ თანაბარი და უთანაბრო მოძრაობათა როლები ბუნების

მოკლენათა კანონების გამოთქმაში არ უნდა იყოს სხვადასხვანაირი. თუ ბუნების მოკლენათა სვლელობა სისტემის თანაბარი მოძრაობის გარეშე ხდება, თუ მოკლენები ასე ვთქვათ გვერდს უხვევენ თანაბარ მოძრაობას, მაშინ ეკვის თვალთ უნდა შევხედოთ იმ უპირატესობას მაინც, რომელიც კლასიკურმა მექანიკამ უთანაბრო მოძრაობას მიანიჭა: ვითომ უთანაბრო მოძრაობა რაღაც საგრძნობ რეალობას წარმოადგენდეს ბუნების მოვლენებისათვის, ხოლო თანაბარი არავითარს.

მეცნიერული გონება არ კმაყოფილდება აზროვნების განკერძოებული ფორმებით: მისი გზა ამ ფორმების სინთეზისკენაა მიმართული. ბუნებრივია ამიტომ, რომ ვინშტეინი თანაბარ მოძრაობაზე არ შეჩერდა და აღიარა ზოგადი პრინციპი, სადაც ბუნების მოვლენათა საზოგადო კანონების ჩამოყალიბებაში არც ერთი სახის მოძრაობას არ ეძლევა უპირატესობა. აქ გამოთქმულია სინთეზი ყველა დაკვირვებისა ბუნების მოვლენებზე, — იმ დაკვირვებათა, რომელნიც მოხდენილია სხვადასხვა სისტემიდან, ყოველნაირად რომ მოძრაობენ ერთმანეთის შესახებ.

რელატივობის მოძღვრებას სწორედ ასეთი გეგმის მიხედვით აქვს წარმოდგენილი სამყაროს აგებულობა. მის წინ იდგა საკითხი ამ პრინციპის შემოწმებისა, მაგრამ მთელი სირთულე სწორედ ისაა რომ ძნელი განსახორციელებელია მოდელი, რომელიც ყოველგვარ მოძრაობის რელატივობას გეიჩვენებდეს. აქ სულ სხვა მიდგომაა საჭირო: ზოგადი პრინციპიდან, როგორც პოსტულატიდან, შედეგები გამოვიდინარეობს; ამ შედეგების მიხედვით ბუნების მოვლენათა საზოგადო კანონების შესწავლა და მათი სინამდვილესთან შედარება, — აი ის გზა, რომლითაც შესაძლებელია ზოგადი პრინციპის შემოწმება. ამ გზით მიდის რელატივობის მოძღვრების მეორე ნაწილი, — ესაა რელატივობის თეორიის მიზანი.

5. როდესაც არსებობს ზოგადი რელატივობის თეორია ბუნებრივად შეიძლება წამოიჭრას ასეთი კითხვა: რათ არის საჭირო ამის შემდგომ კერძო რელატივობის თეორია კიდევ? საუკეთესო ახსნა-განმარტება ამისა თვით ვინშტეინის პასუხშია მოცემული. ვინშტეინი აღნიშნავს, რომ ელექტროსტატიკამ გზა გაუკაფა ელექტროდინამიკას და ამ უკანასკნელის განვითარების შემდგომ კი არ მოსპობილა, არამედ ელექტროდინამიკაში, როგორც ზღვრული შემთხვევა შევედა (შუცლადი არეების შემთხვევისათვის). სრულიად ასეთნაირადვე კერძო რელატივობა აუცილებელი საფუძველია ზოგადი რელატივობისა. ყოველი არათანაბარი მოძრაობა შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც თანაბარი დროის საკმაო მცირე შუალედის განმავლობაში; სწორედ ამიტომ კერძო რელატივობის ანალიზი დროისა და სივრცის შესახებ აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს კვლევა-ძიებაში დიფერენციალური კანონებისა, რომელნიც ბუნების მოვლენებს უსასრულო მცირე შუალედის განმავლობაში აღწერენ. კერძო რელატივობამ გზა გაუკაფა ზოგად რელატივობას. იგი ამ უკმაღ ზოგადი რელატივობის ზღვრული შემთხვევაა.

ეს ჩვენი მიზანი იყო მიზნად ისახავს ვინშტეინის თეორიის უმთავრეს მიღწევათა მოკლე გადმოცემას ჩვეულებრივი გასაგები ენით. აქ გამოტოვებულია

თეორიის ზოგიერთი დეტალები, რომლებიც მრავლად არის მოყვანილი პოპულარულ წიგნაკებში თეორიის გასაგებათ. აქ არ მიეცა ადგილი აგრეთვე მათემატიკურ ელემენტსაც, რომლის მნიშვნელობა თეორიაში განსაკუთრებულია: მათემატიკა აერთიანებს ექსპერიმენტების საშუალებით მიღებულ ფაქტებს იმ მოვლენებთან, რომლებიც რელატივობის თეორიის მეოხებით იქნა აღმოჩენილი პირველად. მაგრამ მიზანიც სულ სხვაა ჩვენს შემთხვევაში. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ხშირად ზედმეტი დეტალების გამო ნათლად არ მოჩანს თეორიის არსებითი მხარე, —ის საფუძველი, რომელზედაც თეორია არის აგებული. ჩვენის რწმენით ასეთ რთულ თეორიას, როგორიცაა რელატივობის თეორია, ყოველთვის უნდა წაემძღვაროს საზოგადო მიმოხილვა, სადაც ადგილი უნდა მიეცეს მხოლოდ არსებით მხარეს, სადაც სრული ზედმიწევნილობით უნდა იქნას გადმოცემული თეორიის უმთავრესი დებულებანი და მისი უმთავრესი მიღწევანი.

B. კარძო რელატივობა.

1. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ელექტროდინამიკურისა და ოპტიკურ მოვლენათა შესწავლა მტკიცე ნიადაგზე დგება და ამას ფიზიკის ელექტროდინამიკურისა და ოპტიკური ნაწილის სწრაფი განვითარება მოჰყვა. შესწავლის პროცესში გამოიკვია, წინააღმდეგობა რამოდენიმე ფაქტს შორის, რომლის ასახსნელად კლასიკური ფიზიკა და მექანიკა უძლური შეიქმნენ. ასეთია მაგალითად სხივის გავრცელების მოვლენა, სხივის აბერაცია, დოპლერის პრინციპი და სხვა.

კლასიკური მექანიკა ეხებოდა მხოლოდ მექანიკურ მოვლენებს, როგორცაა მაგალითად მატერიალურ სხეულთა მოძრაობა დედამიწაზე და საზოგადოდ ზეციურ სხეულთა ყოველგვარი მოძრაობა სივრცეში. დამახასიათებელი ასეთი მოვლენებისა არის შედარებით მცირე სიჩქარე. ჰაეროპლანის სიჩქარე მაგალითად არ აღემატება 75 მეტრს წუთში. უდიდესი სიჩქარე მოძრაობისა, რომელსაც ადგილი აქვს დედამიწაზე არ აღემატება რამოდენიმე კილომეტრს წუთში. თვით დედამიწის სიჩქარე სივრცეში=30 კმ.; მერკური ყველაზე უფრო ჩქარი პლანეტა 100 კილომეტრის სიჩქარით მოძრაობს.

ელექტროდინამიკურ და ოპტიკურ მოვლენათა შესწავლის დროს აღმოჩნდა, რომ ასეთ მოვლენებში ადგილის მქონე მოძრაობანი, განუზომელად დიდ სიჩქარეს გვაძლევენ მექანიკურ მოძრაობასთან შედარებით. მაგალითად სხივის სიჩქარე სივრცეში=300.000 კმ. წუთში. კატოდური სხივების სიჩქარე აღემატება 150.000 კმ. წუთში; რადიუმის β სხივების სიჩქარე=290.000 კმ. წუთში.

კლასიკურმა ფიზიკამ არ იცოდა ეს ფაქტები. იქ ეგონათ, რომ სხივი უცბად ვრცელდება, რომ სხივის სიჩქარე უსასრულოდ დიდია. შემდეგ გამოიკვია, ამას გარდა, რომ სხივის სიჩქარე მუდამ ერთი და იგივეა (300.000 კმ.) დამოუკიდებლად იმისგან, მოძრაობაშია სხივის წყარო, თუ იგი უძრავად დგას ერთსა და იმავე ადგილზე. ეს ფაქტი ეწინააღმდეგება სიჩქარეთა შეკრების მექანიკურ კანონს. საზოგადოდ აღმოჩნდა, რომ კანონები, რომლებსაც ელექტროდინამი-

კური და ოპტიკური მოვლენები ემორჩილებიან, არსებითად განსხვავდებიან იმ კანონებისაგან, რომლებსაც მექანიკური მოვლენები მისდევენ.

ფრიად საგულისხმოა ამ მხრივ ზემოთ დასახელებული მაიკელსონის ცდა, რომელმაც დიდი არე-დარევა გამოიწვია მეცნიერებაში: მრავალმა დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ სხივის გამტარებელი სუბსტანცია, ეთერი, უძრავია სივრცეში; მეორე მხრით მაიკელსონის ცდა სულ წინააღმდეგს გვიამბობს, ვითომ ეთერი თან უნდა მისდევდეს დედამიწას.

ასეთია ახალ ექსპერიმენტალურ აღმოჩენათა შედეგები, რომელნიც ერთბაშად წამოიჭრნენ მეცნიერებაში. კლასიკურ მექანიკას სრულიად არ ჰქონია გათვალისწინებული მოძრაობის ასეთი დიდი სიჩქარე და სხივის გავრცელების კანონის აღნიშნული განსაკუთრებულობა. სწორედ ამიტომ იყო უნაყოფო ის მრავალი ცდა, რომლებსაც მიზნად ჰქონდათ დასახული ძველ ვიწრო მექანიკურ შენობაში ამ ახალი ფაქტების ჩატევა. ყოველი ამისდაგვარი ცდა არამც თუ ხსნიდა რასმეს, პირიქით ის უფრო მეტს არე-დარევას იწვევდა. თვით ელექტროდინამიკურ კანონებშიაც ის ჰქმნიდა პარადოქსებს. მეცნიერების ასეთი მდგომარეობა მოითხოვდა ძველ მექანიკურ ცნებათა გადაშინჯვას და ახლის აგებას იმნაირად, რომ ამ ახალ შენობაში ხსენებულ ახალ ფაქტებს ძველთან ერთად მისცემოდათ ადგილი. პირველი, ვინც მოახდინა ასეთნაირი სინთეზი იყო ალბერტ ენშტეინი.

2. ყველა ზემომოხსენებული დაკვირვებიდან ბუნების მოვლენებზე ენშტეინმა გამოიყვანა ორი უდავო ფაქტი:

1° რელატივიზმა სწორხაზოზრივი თანაბარი მოძრაობისა. — ბუნების ყოველგვარი მოვლენები მისდევენ ერთსა და იმავე კანონებს სრულიად დამოუკიდებლად იმისაგან, თუ რომელ იმ სისტემათაგანზე, ერთმანეთის შესახებ თანაბრად და სწორხაზოზრივად რომ მოძრაობენ, აქვს ადგილი აღნიშნულ მოვლენებს.

2° სხივის გავრცელების სიჩქარის მუდმივობა. — სხივი ვრცელდება ერთისა და იმავე სიჩქარით გავომვის პირობათა დამოუკიდებლად ყოველ იმ სისტემათაგანზე, რომელთა რელატივური მოძრაობა თანაბარი და სწორხაზოზრივია. ჭეს სიჩქარე სიკარიელეში არის 300.000 კმ. წუთში).

პირველი ამ ფაქტთაგანი ეხება ყოველგვარ მოვლენებს, როგორც მექანიკურს, ისე ელექტროდინამიკურსა და ოპტიკურსაც; მეორე მხოლოდ ოპტიკური მოვლენებისთვისაა ჰეშმარტი, ვინაიდან მექანიკურ მოძრაობათა სიჩქარე ყოველთვის ვაზომვის პირობათაგან არის დამოკიდებული. მავალითად მატარებლის თანაბარი მოძრაობის სიჩქარე ერთია, თუ მას ზომავს ლიანდაგთან უძრავად მყოფი დამკვირვებელი. იმავე მატარებლის სიჩქარე სულ სხვა მნიშვნელობას ღებულობს, თუ მას ზომავს მოძრავი დამკვირვებელი. რომელიც თანაბრად და სწორხაზოზრივად მოძრავ მეორე მატარებელში იმყოფება.

მექანიკურ სიჩქარეთა კანონი აღნიშნული რელატივიზმის პრინციპის უშუა-

ლო შედეგია. მაგრამ სხივის სიჩქარე სრულიად არ ეთანხმება ამ კანონს. ამ-
 ნაირად აღმოჩნდა წინააღმდეგობა რელატივიზმის პრინციპსა და სხივის გავრცე-
 ლების კანონს შორის. მეორე მხრით მრავალი დაკვირვება ბუნების მოვლენებზე
 გვიჩვენებს, რომ შეუძლებელია უარყოფა როგორც პირველისა, ისე მეორესი.
 ამის გარდა მეორე, როგორც გარკვეული მოვლენის საზოგადო კანონი პირვე-
 ლის აუცილებელ შედეგად უნდა გახდეს.

ასეთ მდგომარეობაში იმყოფებოდა მეცნიერება. როდესაც 1905 წელს
 ეინშტეინი თავის ზემოთ დასახელებული ნაშრომით გამოდის. მან აღნიშნა, რომ
 რელატივიზმის პრინციპსა და სხივის გავრცელების კანონს შორის ნამდვილად არა-
 ვითარი წინააღმდეგობა არ არსებობს. თუ წინააღმდეგობამ მაინც იჩინა თავი,
 ეს იყო შედეგი მხოლოდ იმისა, რომ ჩვენი წარმოდგენა დროისა და სივრცის
 შესახებ სრულიად არ შეეფერებოდა სინამდვილეს. ეინშტეინმა მოახდინა
 ამ ცნებათა ღრმა ანალიზი, რის შემდეგმ სრული თანხმობა შეიქმნა ორ დასა-
 ხელებულ კანონს შორის.

ჩვენ ვთვლიდით ეინშტეინამდე, რომ დრო და სივრცე სხეულის მოძრაო-
 ბასთან არ არის შეფარდებული, ე. ი. შუალედი ორ მოვლენას შორის, ანდა მან-
 ძილი ორ წერტილს შორის, ერთი და იგივეა ყველა დამკვირვებელისთვის და
 ყოველ პირობაშიაც, ერთი სიტყვით: დრო და სივრცე აბსოლუტურია.
 ეინშტეინის თეორიის მიხედვით ასეთი შეხედულება არა თუ მხოლოდ მოკ-
 ლებულაა სინამდვილეს, არამედ ის სრული უაზრობაა, რომელიც სამუდამოდ უნ-
 და განიდევნოს მეცნიერებიდან. ეინშტეინის თეორიის მიხედვით დრო ისე
 როგორც სივრცე რელატიურ ცნებებს წარმოადგენენ: ყოველ მოძ-
 რავ სისტემას აქვს თავის საკუთარი დრო, რომელიც გარკვეულ შეფარდებაში
 იმყოფება სხვა მოძრავ სისტემის დროსთან. დრო რომელსამე სისტემაზე დამო-
 კიდებულია ამ სისტემის რელატიური სიჩქარიდან. ასეთნაირ მდგომარეობაში
 იმყოფება სხეულის ფორმაც: სივრცე, რომელიც სხეულს უკავია დამოკიდებუ-
 ლია მისი რელატიური სიჩქარიდან.

3. უღრმესი მნიშვნელობის ექსპერიმენტალური ხასიათის ფაქტები, რომელ-
 თავანაც დროის რელატივიზმი ნათლად მოჩანს, არის ერთის მხრით ერთ-
 დროულობის რელატივიზმი და მეორე მხრით რელატივიზმი დროის შუა-
 ლედისა ორ მოვლენას შორის.

აღვილად შეიძლება ერთდროულობის რელატივიზმის დანახვა ასეთ მაგალი-
 თზე: ვთქვათ, რომ S სისტემის, მაგალითად რკინის გზის ლინდავის A და B წერ-
 ტილებიდან გამოშვებულ ოქნა სხივის სიგნალები ერთდროულად, ე. ი. შუა C
 წერტილს ($AC=CB$) ეს ორი სხივი ერთსა და იმავე დროს მიაღწევენ. წარმო-
 ვიდგინოთ ახლა მეორე სისტემა S' , მაგალითად მოძრავი მატარებელი, რომელიც Y
 სიჩქარით მოძრაობს S სისტემის შესახებ AB მიმართულებით. მაშინ S' სისტემის
 (C' წერტილზე მოთავსებული მეორე დამკვირვებელი უჯრო ადრე დაინახავს
 სხივს, რომელიც B წერტილიდან მოდის, ვიდრე იმას, რომელიც A -საგან გამო-
 ვიდა, ვინაიდან პირველი სხივი მას წინ ეგებება, ხოლო მეორე უკან მისდევს. ამ-
 ნაირად ერთდროულობა S სისტემის შესახებ არ არი ერთდრო-

ულობა S' -ს სისტემისათვის; ე. ი. თუ შუალედი ორ მოვლენას შორის პირველ სისტემაზე არის 0, მეორეზე იგი არ არის 0. მათემატიკურად ამ უკანასკნელი შუალედის მნიშვნელობა ასე გამოითქმება:

$$\frac{v \cdot d}{c^2 \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} \text{ წუთი,}$$

სადაც d წარმოადგენს AB -ს სიგრძეს, რომელიც S სისტემაზეა გაზომილი. თუ მაგალითად $v=30$ კმ. ერთ წუთში, ხოლო $d=1$ კმ. მაშინ უკანასკნელი შეფარდების მნიშვნელობა იქნება $\frac{1}{10}$ წუთისა; მაშასადამე, ის რაც ერთდროულად ხდება S სისტემის A და B წერტილებზე S' სისტემის დამკვირვებლის თვალსაზრისით B წერტილის მოვლენა $\frac{1}{10}$ წუთით: წინ უსწრებს A წერტილის მოვლენას.

საინტერესოა ზემოთაღნიშნულ ფორმულაში ზღვრული შემთხვევა, როცა $v=c$. მაშინ იგი უსასრულოდ დიდი გახდება. მაშასადამე, როცა S' სისტემა სხვისებრ სიჩქარით მოძრაობს, მაშინ შუალედი A -სა და B -ს შორის უსასრულოდ დიდია.

ასეთნაირადვე რელატივიზმია დროის შუალედი ორ მოვლენას შორის, თუ S' სისტემის რომელსაღე წერტილზე დროის შუალედი ორ მოვლენას შორის არის 1 წუთი, მაშინ S სისტემის დამკვირვებელისათვის შუალედი იმავე ორ მოვლენას შორის სულ სხვაა:

$$\frac{1}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} \text{ წუთი,}$$

ე. ი. უფრო მეტია ვიდრე 1 წუთი. ბრონომეტრი S' სისტემაზე იკვივა, რაც S სისტემაზეც. მაშასადამე დრო მოძრავ სისტემაზე უფრო ნელა მიმდინარეობს, ვიდრე უძრავზე. მაგალითად დროის შუალედი, რომელსაც ჰაერობლანი ანღობებს ერთი ქალაქიდან მეორე ქალაქამდე მიფრენას ავიატორისთვის უფრო ნაკლებია, ვიდრე ქვემოთ მყოფი დამკვირვებელისათვის.

საინტერესოა აქაც ზღვრული შემთხვევა: წარმოვიდგინოთ, რომ S' სისტემა სხვის სიჩქარით მოძრაობას S სისტემის შესახებ; ეთქვას S' -ზე ორ მოვლენას შორის ერთმა წუთმა განვლო. დამკვირვებელისთვის S სისტემაზე იმავე ორ მოვლენას უსასრულოდ დიდი დრო აშორებს ერთმანეთიდან. შუქის სიჩქარე არის მოძრაობის ზღვრული სიჩქარე, რომლის გადაჭარბება შეუძლებელია.

ამნაირად დროის შუალედი ორ მოვლენას შორის ერთ გარკვეულ სისტემაზე ერთი და იგივე როდია დამკვირვებელთათვის სხვა და სხვა სისტემიდან, თანაბრად და სწორხაზობრივად რომ მოძრაობენ პირველი სისტემის შესახებ. მიზეზი ამისა არის მოძრაობის სიჩქარეთა უთანასწორობა. მოძრაობას ჰქონია გავლენა დროზე. დრო ყოფილა მოძრაობის დამახასიათებელი ელემენტი.

რაც შეეხება ახლა სხეულთა ფორმას, ისიც დამოკიდებულია მოძრაობის სიჩქარიდან; მოძრაობას მასზეც ჰქონია გავლენა. განვიხილოთ AB მონაკვეთი S¹ სისტემაზე მოძრაობის მიმართულებით და ვთქვათ მისი სიგრძე S¹-ზე არის d მეტრი. S სისტემის დამკვირვებლისათვის იმავე AB-ს სიგრძე უკვე d მეტრი როლი იქნება არამედ

$$d \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} \text{ მეტრი.}$$

ე. ი. ის განიცდის შემოკლებას $\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}$ შეფარდებით. ამ ფორმულის მიხედ-

ვით სხეული იმდენად მეტ შემოკლებას განიცდის, რამდენადაც მეტის სიჩქარით მოძრაობს იგი. თუ სხეული შექის სიჩქარით მოძრაობს, მისი სიგრძე მოძრაობის მიმართულებით ისპობა—ის არის 0. დედამიწის დიამეტრი მოძრაობის მიმართულებით მოკლდება $6\frac{1}{2}$ სანტიმეტრით. მაგრამ საგულისხმო ისაა, რომ სხეულის შემოკლების შემჩნევა მოძრავ სისტემაზე შეუძლებელია და ეს იმიტომ, რომ გაზომვის დროს იმავე შეფარდებით შემოკლდება მეტრი, რომლითაც გაზომვას ვასრულებთ.

ასეთია შუალედის რელატივობა ორ მოვლენას შორის და რელატივობა სივრცისა, რომელიც სხეულს სამყაროში უკავია. ამ სიტყვებში ჩადებულია ღრმა აზრი, რომ დროისა და სივრცის გაგება მოძრაობის გარეშე ვერ მოხერხდება, რომ ამ ცნებათა ათვისებისათვის მოძრაობის გამორიცხვა შეუძლებელია, ვინაიდან სხვადასხვანაირად მოძრავ დამკვირვებელთ სხვადასხვანაირად აქვთ წარმოდგენილი დრო და სივრცე. ამით არის გამოთქმული დროისა და სივრცის იმ ანალიზის დედააზრი, რომელიც უთანხმებს რელატივობის კერძო პრინციპს სხვის სიჩქარის მუდმივობას. სამწუხაროდ ყველაფერი ეს ძნელი წარმოსადგენია მათემატიკის გარეშე. დროისა და სივრცის ანალიზის გაგება შესაძლებელია მხოლოდ ლორენცის ფორმულების საშუალებით.

4. შედეგები სივრცისა და დროის ასეთი ანალიზიდან იმდენად პარადოქსალურად გვეჩვენება, იმდენად არ ვეუბნებიან ისინი აზროვნების ჩვეულებრივ მსვლელობას, რომ საჭიროა რამოდენიმე ძალდატანება ვონებაზე, რომ მათი ათვისება და გაგება შესაძლებელი გახდეს. აქ მოგვყავს რელატივობის თეორიის ორი ყველაზე უფრო საგულისხმო დასკვნა:

კლასიკურ მექანიკაში სხეულის დამახასიათებელი ელემენტი—მისი მასა მუდმივ სიდიდით ითვლებოდა: კლასიკური მექანიკის წარმოდგენით მასა ყოველ პირობაში დამოუკიდებლად დროისა, სივრცისა და მოძრაობისა ერთი და იგივეა. სულ სხვაა რელატივობის თეორიის შეხედულება: მასა, ისე როგორც დრო და სივრცე, რელატივური ცნებათაგანია: იგი დამოკიდებულია მოძრაობის სიჩქარიდან. თუ სხეულის მოძრაობის სიჩქარე მატულობს, იზრდება მისი მასაც.

მოძრაობის გავლენა მასაზე საგრძნობი არაა, როცა სიჩქარე მცირეა; მაგრამ, როცა სიჩქარე გარკვეულ საზღვარს გადალახავს, მაშინ მასა საგრძნობლად იზრდება. მაგალითად 1 კილოგრამის მასა ორკეცდება, ე. ი. ორ კილოგრამით

გადაიქცევა, როცა იგი წუთში 259.806 კილომეტრის სიჩქარით მოძრაობს. იგივე მასა უსასრულოდ დიდი ვახდება, როცა ის სხივის სიჩქარით მოძრაობს. ამ შემთხვევაში არ არსებობს ძალა, რომელსაც მისი გაჩერება შეეძლოს. შუქის სიჩქარე ამ შემთხვევაშია არის ზღვრული სიჩქარე, რომლის გადალახვა შეუძლებელია.

რელატივიზმის კერძო თეორიის მეორე შედეგი ენერჯიას ეხება. კლასიკური ფიზიკა ანსხვავებდა ენერჯიას მასისაგან. რელატივიზმის თეორია პირობით მათ შორის სრულ იდენტივობას ჰპოულობს. თურმე ყოველ ენერჯიას ჰქონია მასა, რომლის მნიშვნელობა არის თვით ეს ენერჯია გაყოფილი c^2 -ზე. უგრძობლად მცირე ენერჯიის მასა, ვინაიდან c^2 ძალიან დიდი რიცხვია, მაგრამ ფიზიკას ხელთ აქვს ისეთი იარაღები, რომლითაც ასეთი მცირე სიდიდეთა გამოვლენა შესაძლებელი ყოფილა. ასეთი იარაღების საშუალებით აღმოაჩინეს მაგალითად სხივის დაწოლა სხეულებზე, სრულიად ისე, ვითომ სხივი მატერიალურ ნივთიერებას წარმოადგენდეს. დედამიწა მზისაგან 1 წლის განმავლობაში ლებულობს სხივს, რომლის წონა 50.000 ტონას აღემატება.

ასეთი შეხედულება ენერჯიაზე სრულიად აქარწყლებს მატერიის მარადისობის კანონს, რომელზედაც თანამედროვე ქიმია არის აგებული. მართლაც, ელემენტთა შეერთების ქიმიურ რეაქციას თან მოსდევს თბიერების გამოყოფა და რადგანაც თბიერებას აქვს მასა, როგორც ენერჯიის ერთ-ერთ სახეს, ამიტომ ქიმიურ ელემენტთა შეერთებისას იკარგება გარკვეული ოდენობის მასა.

რელატივიზმის თეორია კიდევ უფრო შორს მიდის ამ გზაზე. მისი აზრით რადგანაც ენერჯია შეიცავს მასას, უნდა ვიფიქროთ, რომ უკუღმა თვით მდგარი მასაც შეიცავს ენერჯიას და თურმე მასის ენერჯიის ოდენობა საჩინოდ დიდი ყოფილა, ის არის მასა გადამრავლებული c^2 -ზე.

ამნაირად მასა და ენერჯია იდენტიურია. მასა შეიცავს უამრავ დიდ ენერჯიას. რადიოაქტივობა ზოგიერთი ნივთიერებისა არის მშვენიერი ექსპერიმენტალური შემოწმება გამოთქმული აზრებისა მასისა და ენერჯიის შესახებ.

ამით ვამთავრებთ საზოგადო მიმოხილვას კერძო რელატივიზმის თეორიის შესახებ. გადავდივართ საზოგადო რელატივიზმის თეორიაზე.

C. ზოგადი რელატივიზმის თეორია

1. ვინშტეინის უმთავრესი მიღწევა კერძო რელატივიზმში ისაა, რომ მან სრულიად ჩამოაცილა მეცნიერებას ზოგიერთი უსაფუძლო მანეჟე პიპოტენები, რომლებიც არამც თუ რასმეს ხსნიდენ, პირობით დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდენ ბუნების მთლიანობის ათვისებისათვის. ასეთია მაგ. პიპოტენი, რომელიც დროსა და სივრცეს აბსოლუტურად აცხადებდა; შემდეგ პიპოტენი ეთერის არსებობისა და სხვა. ამას გარდა დროისა და სივრცის ცნებათა ანალიზის საშუალებით მან დაუმორჩილა ერთსა და იმავე კანონებს როგორც ნელად მოძრავი მძიმე სხეულები, ისე აგრეთვე სწრაფი გავრცელებაც შუქის სხივისა, — როგორც მექანიკა, ისე აგრეთვე ოპტიკა და ელექტროდინამიკაც. ასეთი დიდებული სინთეზის მე-

ოხებით ბუნება უფრო მთლიანად წარმოგვიდგა ვიდრე წინეთ და ამიტომ უფრო უშუალო შეიქმნა იგი ათვისებისათვის.

მაგრამ ჩაითვლება ეს სინთეზი დამთავრებულად თუ არა? ბუნებაში ხომ არის კიდევ ერთი საიდუმლო მოვლენა—მიმზიდველობა სხეულებისა, რომელსაც კერძო რელატივიზმის თეორია არ შეეხებია სრულებით.

ნიუტონმა აღმოაჩინა მიმზიდველობის საყოველთაო კანონი, რომელსაც სრული ზედმიწევნით ემორჩილება, როგორც მცირე სხეულთა ვარდნა დედამიწაზე, ისე ავრთვე დიდი ზეციური სხეულების მოძრაობაც სამყაროში. მაგრამ თვით იმ ძალის ბუნება, რომელიც მიმზიდველობას იწვევს, გამოურკველი დარჩა. ნიუტონი არც ცდილობდა მის გამორკვევას იმიტომ, რომ ის მისდევდა პრინციპს *hypotheses non fingo*. რელატივიზმის კერძო თეორია გვერდს უხვევს ამ ძალას, იმიტომ მხოლოდ, რომ ის სრულიად არ იხილავს ძალებს: მისი განსაკუთრებული სავანია თანაბარი სწორხაზობრივი მოძრაობა, რომელიც ძალების თანადაუსწრებლად ხდება.

ზემოთაღნიშნულ სინთეზს აკლია ამნაირად მთლიანობა. რომ სინთეზი ბუნების მოვლენათა კანონებისა დამთავრებული გამხდარიყო ეინშტეინმა გადადგა შემდეგი ნაბიჯი განზოგადოების გზაზე და აღიარა რელატივიზმის ზოგადი პრინციპი. ეს იყო რელატივიზმის თეორიის განვითარების უკანასკნელი ეტაპი; ეს იყო ის, რამაც ახროვნების რევოლუცია გამოიწვია საზოგადოდ მეცნიერებაში. ზოგადი პრინციპი შეგვიძლია ასე გამოვთვალო:

ერთისა და იმავე საზოგადო კანონების მიხედვით მიმდინარეობს ბუნების ყოველგვარი მოვლენები, რანაირიც არ უნდა იყოს იმ გამოხავალი სისტემის მოძრაობა, რომლიდანაც ხდება დაკვირვება ამ მოვლენებზე.

ამ პრინციპში გამოთქმულია ბუნების კანონთა დამოუკიდებლობა სისტემის მდგომარეობიდან, კანონთა უცვლელობა. დაკვირვების საშუალებით ბუნების მოვლენებზე შეუძლებელია სისტემის მდგომარეობის აღმოჩენა ამბობს ზემოთაღნიშნული პრინციპი, რაიცა, როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, ისე უნდა გავიგოთ, რომ ყოველგვარი მოძრაობა სამყაროში რელატიურია. ეს შეზღუდვება სრულიად ეწინააღმდეგება კლასიკური მექანიკის წარმოდგენას, რომელიც აბსოლუტურ მოძრაობასაც სცნობდა.

რომ გავიგოთ მთლიანად ყოველი ის ახრი, მოძრაობის რელატივიზმის შესახებ, რომელმაც ეინშტეინი მიიყვანა ასეთ ზოგად დასკვნამდე, ამისათვის დაგვეჭრებდა რთული მათემატიკური ანალიზის დახმარება. მაგრამ ორი უმთავრესი მოსაზრება, რომელიც ზოგად პრინციპს საფუძვლად დაედო, ყოველ შემთხვევაში გასაგები ენითაც შეიძლება იქნას გადმოცემული.

2. პირველი მოსაზრება აღიარებული იყო ვენის ფიზიკოსის ე. მახის მიერ. ამ ჩვენი ნაშრომის შესავალში უკვე აღვნიშნეთ, რომ ცენტრმაზორი ძალების გაჩენის ასახსნელად ნიუტონი იძულებული იყო მიეღო აბსოლუტური სივრცის არსებობა. ნიუტონი ამას ასე ასაბუთებდა: ვინაიდან ცენტრმაზორი ძალები ყოველგან ერთნაირ ეფექტს იწვევენ მასების ურთიერთშორისო მდებარე-

რეობის დამოუკიდებლად სივრცეში, ე. ი. ის არ არის მასების ურთიერთშორისო მოქმედების შედეგი, ამიტომ მათი გაჩენის მიზეზი სხეულთა ვარეუბი უნდა იმყოფებოდეს: ესაა რალაც აბსოლუტური, ყოველგან ერთი და იგივე,—ესაა აბსოლუტური სივრცე. ბრუნვა არის მოძრაობა აბსოლუტური სივრცის შესახებ.

შესაველში უკვე გამოეთქვით ის მოსაზრება, თუ რათა მიუღებელი აბსოლუტური სივრცე როგორც მიზეზი გარკვეული ხასიათის მოძრაობისა. აქ გვინდა დაუმატოთ, რომ აბსოლუტური სივრცის არსებობა კიდევ იმიტომ არ არის დამაკმაყოფილებელი, რომ ასეთ სივრცეში შეუძლებელი ხდება წერტილის მდებარეობის განსაზღვრა. მაშასადამე ასეთ სივრცეში შეუძლებელია რაიმე მოძრაობის შემჩნევა.

ე. მახმა შეამჩნია, რომ ბრუნვა რომელიმე მასისა ხდება მხოლოდ სხვა მასების თანადასწრებით: თუ არაა გარემდებარე მასები, მაშინ არ არის ბრუნვა. ბრუნვა ხდება მხოლოდ გარემდებარე სხეულთა შესახებ, ბრუნვა არის რელატიური მოძრაობა. მაგალითად დედამიწის ბრუნვა ხდება ძალიან მოშორებულ ვარსკვლავთა შესახებ და ასეთი რელატიური მოძრაობა არის მიზეზი ცენტრმაშორი ძალების გაჩენისა და მისი გაპრტყელებისა. მაშასადამე აბსოლუტური სივრცე აქ არააფერ შუაშია. ბრუნვისა და მისი ეფექტის მიზეზი უნდა ვეძიოთ მოშორებულ ზეციურ სხეულთა მასების მოქმედებაში ცენტრალურ სხეულზე.

მაგრამ თუ ბრუნვითი მოძრაობა რელატიურია, თუ მის არავითარი აბსოლუტური ხასიათი არ ეძლევა, მაშინ შეუძლებელი უნდა იყოს მისი აღმოჩენა ბუნების მოვლენებზე დაკვირვების საშუალებით. მეორე მხრით ფუკოს ცდა და დედამიწის გაპრტყელება ნათლად გვიჩვენებს სულ წინააღმდეგს, რომ დედამიწის ბრუნვის აღმოჩენა სწორედ დაკვირვების საშუალებით არის შესაძლო. საინტერესოა ახსნა-განმარტებას ამის შესახებ თვით მახის იდეებში ეპოლოზობთ. მახის აზრით ერთნაირ რელატიურ მოძრაობას ერთნაირი ეფექტი უნდა მოსდევდეს. მაშასადამე დედამიწის გაპრტყელებისა და ფუკოს ცდას ადგილი ექნებოდა იმ შემთხვევაშიაც, დედამიწა რომ უძრავი იყოს და მის ვარშემო მთელი ვარსკვლავთა სისტემა ბრუნავდეს. ანაირად ეს ორი დაკვირვება არაფერს გვიამბობს დედამიწის მდგომარეობის შესახებ. რელატივიზმის თვალსაზრისით ერთნაირად მისაღებია როგორც დედამიწის ბრუნვა და ვარსკვლავთა უძრავობა, ისე აგრეთვე დედამიწის უძრავობა და ვარსკვლავთა ბრუნვა მის ვარშემო. ასეთია მოკლედ პირველი მოსაზრება, რომელიც სრულად ეთანხმება რელატივიზმის საზოგადო პრინციპს.

მეორე მოსაზრება ეხება მიმზიდველობას და მის მიერ გამოწვეულ ეფექტს. კლასიკურ მექანიკაში ცნობილია მოძრაობა სხეულისა, რომელზედაც არავითარი ძალები არ მოქმედობენ, ე. ი. მოძრაობა ინერციის საშუალებით. ასეთი მოძრაობა თანაბარი და სწორხაზობრივია, მეორე მხრით ეკვლირის კანონები გვიამბობენ, რომ ზეციურ სხეულთა მოძრაობა ხდება უთანაბროდ და მრუდხაზობრივ. ნიუტონს ეს ორი მოძრაობა სულ სხვადასხვა სახის ბუნების მოვლენათ ჰქონდა მიჩნეული: თუ პირველის მიზეზი იყო სხეულის ინერცია, მე-

ორის მიზეზად მან გამოაცხადა ცენტრალური ძალა, მიმზიდველობა. თუ პირველში ძალას სრულიად არ ჰქონია ადგილი, მეორე ამნაირად ძალის მოქმედებით არის გამოწვეული. სწორედ ამიტომ იქნა გამოყოფილი მიმზიდველობა კლასიკური მექანიკიდან და ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ მიმზიდველობა განცალკევებულად იდგა ფიზიკურ მეცნიერებაში თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში.

სულ სხვანაირად შეხედა ეინშტეინმა ამ საგანს. მისი უმთავრესი მიღწევა მთელს რელატიურ მოძღვრებაში ისაა სწორედ, რომ მან გამოიხატა საერთო კანონი ამ ორი მოვლენისათვის; მან მოახდინა ინერციისა და მიმზიდველობის კანონთა სინთეზი. ასეთი დიდებული აღმოჩენა გამოიმჩინარებობს შემდეგი ორი დაკვირვებიდან, რომელთაგან უკანასკნელი არის პირველის შედეგი:

1) სიცარიელეში ყველა სხეული, როგორც მძიმე ისე მჩატეც, სრულიად ერთნაირად (ერთისა და იმავე აჩქარებით) ეცემა დედამიწაზე.

2) ინერციის მასა და სიმძიმის მასა სრულიად ერთი და იგივეა, ე. ი. ინერციის მასა და სიმძიმის მასა ერთისა და იმავე რიცხვით გამოითქმება.

წარმოვიდგინოთ ახლა ყუთისებრი ოთახი ძალიან შორს სხვა სხეულებისაგან, სადაც მხოლოდ ანერციის კანონს აქვს ადგილი. ამ ყუთში მოთავსებულია დამკვირვებელი. ცხადია, რომ მისთვის არავითარი წონა არ არსებობს: სხეულები ყოველა ყუთის შიგ მდებარეობისათვის წონასწორობაში იმყოფებიან, ე. ი. სხეულებს წონა არ ექნებათ. ვთქვათ ახლა, რომ რაღაც მუდმივი ძალა თანაბრაჩქარებულად და სწორხაზობრივად ამოძრავებს ამ ყუთს. მაშინვე დამკვირვებელი იგრძნობს იატაკის მოწოლას ფეხებზე. სხეულები მოიპოვებენ წონას, რაიც იმით გამოითქმება მაგალითად. რომ თუ დამკვირვებელი ხელიდან თევზს გაუშვებს ეს უკანასკნელი იატაკზე დაეცემა და გატყდება. შემდეგ ის შენიშნავს, რომ ყველა სხეული, როგორც მძიმე, ისე მჩატეც, სრულიად ერთნაირად ჩქარა ეცემა იატაკზე. დამკვირვებელი მიიღებს რა მხედველობაში 1) კანონს აქედან გამოიყვანს იმ დასკვნას, რომ ის თავისი ყუთით იმყოფება განსვენებულ მდგომარეობაში მიმზიდველობის არეში.

წარმოვიდგინოთ ახლა მეორე დამკვირვებელი სამყაროს სივრცეში ყუთის გარეთ. ის სულ სხვა სურათს წარმოიდგენს. ის ხედავს აჩქარებულად მოძრავ ყუთს. მისთვის ერთნაირი დაკემა სხვადასხვა წონის სხეულისა არის ყუთის თანაბარი აჩქარებული მოძრაობის შედეგი. თვით სხეულები კი ინერციის ძალით განსვენებულ მდგომარეობაში იმყოფებიან.

პირველი დამკვირვებელისათვის სხეულთა მოძრაობა ყუთის შიგ იმ წონის შედეგია, რომელიც სხეულებმა უეცრივ მოიპოვეს, იმის გამო, რომ ყუთი ვითომ მიმზიდველობის არეში მოხდა. მეორე დამკვირვებელი კი ამბობს, რომ წონა არასფერ შუაშია, მოძრაობა არის სხეულთა ინერციის შედეგი: ნამდვილად მოძრაობს ოთახი-ყუთი, სხეულები კი ინერციის ძალით წონასწორობაში იმყოფებიან. მაშასადამე ერთისა და იმავე ღირებულებების უნდა ჰქონოდა ორი აღნიშნული შეხედულება ერთისა და იმავე მოვლენის შესახებ: ერთის მხრით მო-

ძრავობა როგორც წონის შედეგი, მეორე მხრით იგივე მოძრაობა, როგორც ინერციის შედეგი. ინერცია და მიმზიდველობა ერთი და იგივე ყოფილა. წონის მასა იგივე ინერციის მასა ყოფილა. ესაა ზემოთ გამოთქმული მე-2) ფაქტი. იგი კარგა ხანია ცნობილი, მაგრამ მას არავენ არ აქცევდა ყურადღებას, იმიტომ რომ შემთხვევით თანასწორობად სთვლიდენ მას. პირველი, ვინც სწორედ ამ ფაქტში დაინახა მიმზიდველობის ქვეშაირიტი ბუნება იყო ალბერტ ეინშტეინი.

ამნაირად, მოქმედება მიმზიდველობისა არაფრით არ განსხვავდება იმ მოქმედებისაგან, რომელიც თანაბარ აჩქარებული სწორხაზობრივი მოძრაობით იყო გამოწვეული. სხვანაირად რომ ვთქვათ: სრულიად ერთი და იგივეა მიმზიდველობის არე და ის არე რომელიც თანაბარი სწორხაზობრივი მოძრაობით არის გამოწვეული.

ასეთია ის მეორე მოსახრება, რომელიც რელატივიზმის ზოგად თეორიას საფუძვლად დაედო. იგი ადასტურებს ზოგად პრინციპს აღნიშნულ კერძო შემთხვევაში. მართლაც, ბუნების მოვლენის აღწერაში (სხეულის მოძრაობა ყუთის შიგ) ტოლიერებულების აღმოჩნდა ორი გამოსავალი სისტემა: ერთის მხრით ყუთი-ოთახი, რომელიც თანაბარ აჩქარებულად მოძრაობს სამყაროში, ხოლო მეორე მხრით სამყაროს სივრცე, რომლიდანაც ხდება დაკვირვება ყუთის მოძრაობაზე.

3. საუკეთესო მოდელს თანაბრად აჩქარებულ სწორხაზობრივ მოძრაობით გამოწვეული ძალის არისა ლიფტი წარმოადგენს. როცა ლიფტი ქვემოთ ეშვება, მაშინ შიგ მყოფი პირი ისეთ გრძნობას განიცდის, ვითომ იატაკი ფეხებს ეცლებოდეს. დამკვირვებელი იგრძნობს, რომ ის უფრო მჩატე გახდა, ვიდრე ჩვეულებრივ დედამიწაზე. წონის შემცირება შეიძლება ექსპერიმენტალურადაც შევაიმოწმოთ ზამბარაკის სასწორის საშუალებით. ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ ლიფტი ქვემოთ ეშვება 981 სანტიმეტრის აჩქარებით, ე. ი. იმ აჩქარებით, რომლითაც ხდება სხეულთა ვარდნა დედამიწაზე. მაშინ სხეულები, რა თქმა უნდა, დაჰკარგავენ წონას ლიფტის შიგ: თუ მაგალითად სასწორის ერთ ჯანზე 10 ფუთიან სხეულს დავდებთ, ხოლო მეორეზე 1 მისხალს, წონასწორობა ამით არ დაირღვევა. მიზეზი ისაა, რომ სხეული უკვე არ აწევბა სასწორის ჯამს, რადგანაც სასწორი ლიფტთან ერთად ვარდება დედამიწაზე იმავე სიჩქარით, რა სიჩქარითაც ვარდება მის ჯამზე დადებული სხეულები. თეფში, რომელიც ზევით ავისროლეთ, არ დაეცემა იატაკზე: ის გაჩერდება ჰაერში იმიტომ, რომ იგი ერთნაირად მოძრაობს მთელ სისტემასთან.

სულ წინააღმდეგი ხდება მაშინ, როცა ლიფტი ზევით ადის. მართლაც, დამკვირვებელი იგრძნობს იატაკის მომეტებულ დაწოლას ფეხის გულზე და სხეულები უფრო მძიმე შეიქმნებიან, ვიდრე ჩვეულებრივ: ამის შემოწმებაც შეიძლება იმავე ზამბარაკის საშუალებით.

საინტერესო ისაა, რომ როგორც კი ლიფტა თანაბრად დაიწყებს მოძრაობას, მაშინვე ორსავე აღნიშნულ შემთხვევაში მოისპობა წონის შემცირებისა

და მომატების ეფექტები. მათ ადგილი აქვთ მხოლოდ აჩქარებულად მოძრავ სისტემაში.

ზემოაღნიშნულიდან შეგვიძლია გავაკეთოთ ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი დასკვნა: თუ ძალა (წონის სახით) მატულობს ლიფტში, როცა უკანასკნელი ზევით ადის, ან და თუ იგი კლებულობს როცა ლიფტი ქვემოთ ეშვება და სრულიად ისპობა, როცა ლიფტი ერთ წუთში 981 სანტიმეტრის აჩქარებით ეცემა დედამიწაზე, მაშინ აშკარა უნდა იყოს ყველასათვის ის ფაქტი, რომ ძალა არ წარმოადგენს აბსოლუტურ ცნებას. ძალა ისეთივე რელატიური ცნებაა, როგორც დრო, სივრცე, მასა და სხვა. სხვანაირად: ძალა როგორც ასეთი არ არსებობს, იგი არის მხოლოდ ვარკვეული ხასიათის მოძრაობის შედეგი.

აქედან შესაძლოა ასეთი დასკვნა: მიმზიდველობის არე, როგორც აკრულოური მიწები მძიმე სხეულთა ვარდნისა დედამიწაზე საზოგადოდ არ არსებობს; არსებობს მხოლოდ სისტემის თანაბრად აჩქარებული სწორხაზობრივი მოძრაობა. რომელიც ჰქმნის ძალის ხელოვნურ არეს და ეს უკანასკნელი სწორედ ისაა, რასაც მიმზიდველობას ეუწოდებთ. ასეთი შეხედულება მთლიანად, რა თქმა უნდა მისაღები არაა. მართლაც ყოველ მოსახლერულ ნაწილში მიმზიდველობა ყოველთვის შეიცვლება აჩქარებული თანაბარი მოძრაობით. მაგრამ დედამიწის მთელი მიმზიდველობის არის ამისდაგვარად შეცვლა შეუძლებელია: მიმზიდველობა მიმარაუვლია ცენტრისაკენ და რომ აღნიშნული შეცვლა შესაძლებელი იყოს, მაშინ დედამიწის აჩქარებული სწორხაზობრივი მოძრაობაც ცენტრიდან უნდა გამოდიოდეს. მაგრამ ამას, ჩვენ ვიცით, ადგილი არ აქვს.

მეორე მხრით არსებობს კიდევ ძალის მეორე ხელოვნური არე, რომელიც გამოწვეულია დედამიწის ბრუნვითი მოძრაობით. ბრუნვა იწვევს ცენტრამაშორ ძალებს, რომელნიც ჰქმნიან აღნიშნულ არეს. ამ უკანასკნელსა და მიმზიდველობის არის შორის არსებითი განსხვავებაა: თუ მიმზიდველობის არისაგან მთლიანად განთავისუფლება შეუძლებელია, რადგანაც წარმოუდგენელია ისეთი სისტემა, რომლისათვისაც შეიძლებოდეს მთელი მიმზიდველობის არის შეცვლა თანაბრად აჩქარებულ სწორხაზობრივი სისტემით, სულ სხვა თვისებისა ცენტრამაშორი ძალების არე; იგი არსებობს მხოლოდ იმ დამკვირვებლისათვის, რომელიც დედამიწასთან ერთად არ მოძრაობს. მაგრამ საქმე ნამდვილად ასე როდია. შეუძლებელია ორი აღნიშნული არის ერთმანეთიდან განცალკევება: არე რომელსაც ნამდვილად ადგილი აქვს დედამიწაზე გამოწვეულია მათი ურთიერთი მოქმედებით. მრავალი დაკვირება გვიჩვენებს, რომ მიმზიდველობის მოვლენა ხდება სწორედ ასეთ გაერთიანებულ არეში და არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ამ არისაგან მთლიანად განთავისუფლება.

4. ასეთია ის ახალი შეხედულება მიმზიდველობაზე, რომელიც წამოიჭრა რელატივიზმის ახალი იდეების იერიშით ძველი მეტანიკის სიმარჯვეზე—ნიუტონის მიმზიდველობის საყოველთაო კანონზე. ამას მოჰყვა მიმზიდველობის ახალი კანონის აღმოჩენა. მაგრამ საინტერესო ისაა, რომ მიუხედავად იერიშისა ნიუტონის

მიმზიდველობის კანონი კი არ მოსპობილა ამით, არამედ მასში შეტანილ იქნა გაუშვავობისება, რომელიც საჭირო იყო ზოგიერთი გამოთვლევით მოვლენის ასახსნელად.

მას შემდგომ, რაც კერძო რელატივობამ აღიარა მასისა და მანძილის რელატივობა, ნიუტონის კანონმა უკვე ამით დაჰკარგა სიმკაცრე და ზედმიწევნილობა, თუმცა მრავალი დაკვირვება ზეციურ სხეულთა მოძრაობაზე და აგრეთვე კანონის ის შედეგებიც, რომელთა საშუალებით ზეციური მექანიკა ვასაოცარი ზედმიწევნილობით წინასწარმეტყველობს ზოგიერთ მოვლენებს, მოწმობს სულ წინააღმდეგს, რომ იგი აბსოლუტურად უდავო ქეშმარიტებაა.

მაგრამ საქმე სწორედ ისაა, რომ განსხვავება ძველსა და ახალ კანონს შორის შეუწინეველია მოძრაობის იმ შემთხვევისათვის. რომელიც შედარებით მცირე სიჩქარით ხდება. განსხვავება იწყება იქ, სადაც სიჩქარე გარკვეულ საზღვარს აღემატება: იქ ნიუტონის კანონი უძლური ხდება სათანადო მოვლენების ასახსნელად, იმ დროს როცა ეინშტეინის კანონი სრულ თანხმობაშია ასეთ მოვლენებთან: ეინშტეინის კანონი ნელად მოძრავ სხეულებს ეხება სრულიად ისე, როგორც სწრაფ მოძრაობასაც; ნიუტონის კანონი კი სამართლიანია მხოლოდ ნელად მოძრავ ზეციური სხეულებისათვის, როგორცაა მზის სისტემის ზოგიერთი პლანეტი. ეინშტეინის კანონს ესაჭიროებოდა შემოწმება და ის ზინებულად გამართლდა ზოგიერთ მოვლენებზე დაკვირვების საშუალებით.

რომ ბოლიანად გავიგოთ ეინშტეინის კანონი, ამისათვის დაგვეკირღება მათემატიკური ანალიზის ურთულესი ნაწილების გამოყენება. მაგრამ ჩვენს მიმოხილვაში ისიც იქნება საკმარისი, თუ გავეცნობით, რა მოსაზრებიდან გამოდიოდა ეინშტეინი თავისი კანონის შესაქმნელად და რა შედეგების შემოწმების შესრულება ვახდა შესაძლებელი ექსპერიმენტულად.

ამ მხრივ ფრიად საგულისხმოა ერთი ფაქტი, რომელიც ეხება სხივის გაერკვლემას სივრცეში. უკვე კერძო რელატივობის თეორიაში იყო გამოთქმული სრული იდენტივობა ენერგიასა და მასის შორის. მრავალი ექსპერიმენტული მონაცემი გავრწმუნებს, რომ სხივს აქვს წონა და ეს მაგალითად იმით გამოითქმება, რომ სხივი აწვება ყოველ წინააღმდეგობას, რომელიც გავრკვლების გზაზე მას წინ ეღობება. ეს დაწოლა ძალიან მცირეა, მაგრამ ცდების საშუალებით მისი გაზომვა შესაძლებელი ვახდა. თუ სხივს აქვს წონა და მასსადავს მასა და ინერციაც, მაშინ იგი უნდა ემორჩილებოდეს მიმზიდველობს იმ კანონს, რომელსაც მძიმე სხეულები მისდევენ. თუ მძიმე სხეულს ჰორიზონტულად გავისროლით იგი პირველ წუთში დაიწვეა 5 მეტრზე, მეორე წუთში 20 მეტრზე და ა. შ. ასეთნაირადვე უნდა მოხდეს სხივის გაერკვლება: მიმზიდველობის არეში, პირველ წუთში ის უნდა დაიწიოს 5 მეტრზე; მაგრამ ექსპერიმენტულად ამის შემწინევა დედამიწაზე შეუძლებელია სხივის საშინელი დიდი სიჩქარის გამო: ერთი წუთის განმავლობაში ის გაირბენს 300.000 კმ., ე. ი. ძალიან შორს დასტოვებს დედამიწის იმ წერტილს, საიდანაც გამოდის. ამ რისთვისაა, რომ დედამიწაზე სხივის გზა სწორხაზობრივად გვეჩვენება, ნამდვილად კი

ის მოლუნულია, თუმცა შეუმჩნეველად მაგალითად წუთის $\frac{1}{1000}$ განმავლობაში ის დაიხრება დედამიწისაკენ $\frac{1}{5000}$ მილიმეტრით ქვემოთ.

ცხადია აქედან, რომ ასეთი თეორეტიული მოსაზრების ექსპერიმენტულად შემოწმება შესაძლებელია მხოლოდ დედამიწის გარეშე. საუკეთესოდ ამ მხრივ უნდა ჩაითვალოს დაკვირვება სხივის გზისა მზის მახლობლად. სხივის გზა მზეზე გაცილებით უფრო მეტ მოლუნვას განიცდის ვიდრე დედამიწაზე; ცნობილია, რომ დედამიწასთან შედარებით მზის მიმზიდველობა 27-ჯერ უფრო მეტია და ამიტომ სხივის დაცემაც 27-ჯერ უფრო სწრაფი იქნება.

ეინშტეინის კანონის მიხედვით გამოთვლილი იქნა ის კუთხე, რომელზეც უნდა დაიხაროს ვარსკვლავის სხივი მზის რგოლის მახლობლად. ის აღმოჩნდა ძალიან მცირე: $1.75''$. ნიუტონის კანონის მიხედვით იგივე კუთხე კიდევ უფრო ნაკლებია, სულ $0.87''$. საკითხი იდგა ასეთი შედეგის შემოწმების შესახებ, და სწორედ იმ დროს თითქო საგანგებოთ თავი იჩინა ამ მიზნისათვის ხელშემწყობი მოვლენამ.

1919 წლის 29 მაისს მოხდა მზის დაბნელება აფრიკაში და სამხრეთ ამერიკაშიაც. ორი ექსპედიცია გაემგზავრა ინგლისიდან ედინგტონის მეთაურობით ეინშტეინის აღნიშნული თეორეტიული გამოთვლის შესამოწმებლად: ერთი სობრალში (პრაზილია) და მეორე პრინცი კურძულზე გვიანის უბეში. იმავე წლის იანვარში გადაღებულ იქნა ზეცის ის ადგილი, სადაც უნდა მომხდარიყო მზის დაბნელება. შემდეგ გადაიღეს იმავე ადგილს სურათი დაბნელების დროს. ორი ასეთი სურათის შედარებამ აღმოაჩინა გადახრა ვარსკვლავთა ნასახისა დაბნელების შემდგომ და სწორედ იმ კუთხეზე, რომელიც ეინშტეინს ჰქონდა ნაჩვენები ($1.75''$) ეს იყო ეინშტეინის თეორიის ბრწყინვალე გამარჯვება და ამას მოჰყვა თეორიის უდავოთ გამოცხადება მეცნიერთა უმრავლესი ნაწილის მხრივ.

5. ამაირად შეუქის გზა სწორხაზობრივი როდი ყოფილა მთლიანად. ის იმრუდება მიმზიდველ მასების მახლობლად და სიმრუდე იმდენად უფრო დიდია, რამდენადაც დიდია თვით მიმზიდველი მასაც. სივრცეში, რომელიც შორსაა ზეციური სხეულებისაგან, შეუქის გზა სწორხაზობრივი რჩება. ამ ფაქტს უაღრესი მნიშვნელობა აქვს სივრცის აგებულობის გამოსარკვევად. მართლაც, შეუქი ყოველთვის ირჩევს უმოკლეს გზას თავის გავრცელებისათვის და ეს გზა სწორი არ აღმოჩნდა. მაშასადამე სივრცე განსაკუთრებული თვისების ყოფილა: უმოკლესი მანძილი ანუ გეოდეზიური ხაზი მის ორ წერტილს ზეცის გაყვანილი მთლიანად სწორი როდი ყოფილა: ის უახლოვდება სწორს მხოლოდ მიმზიდველ არეთა მოშორებით და მრუდია მიმზიდველი მასის მახლობლად.

მრუდ ზედაპირზე, მაგალითად სფეროზე, შეუძლებელია სწორი ხაზის გაყვანა. მაშასადამე ასეთ ზედაპირზე უმოკლესი მანძილიც ანუ გეოდეზიური ხაზიც მრუდი უნდა იყოს. მიზეზი ამისა, რა თქმა უნდა, თვით ზედაპირის სიმრუდეშია. სივრცეს არავითარი სიმრუდე არ აქვს, ამიტომ გეოდეზიური ხაზი მასზე არის სწო-

რი. სფეროზე გეოდეზიური ხაზი არის დიდი წრე. ტფილისსა და მის მახლობელ ჯოჯორის შორის ყოველნაირი გზა უეჭველად მრუდხაზობრივი იქნება მიდამო ადგილთა ხასიათის გამო; მაშასადამე გეოდეზიური ხაზი ტფილისსა და ჯოჯორის შორის უეჭველად მრუდი ხაზია. ასეთივე ხასიათის სურათი უნდა წარმოვიდგინოთ ჩვენს სივრცეშიაც: ვინაიდან გამოიკვება, რომ სივრცის გეოდეზიური ხაზი არის მრუდი დიდ მასათა მახლობლად, ამიტომ როგორც ზედაპირის შემთხვევისათვის, მიწები ამისა უნდა ვეძიოთ თვით სივრცის განსაკუთრებულ აგებულებაში: **სივრცე განიცდის სიმრუდეს მიმზიდველ მახების მახლობლად; სიმრუდე ისპობა ასეთ მახათაგან დიდ მანძილზე მოშორებით.**

ეინშტეინის წინ იდგა სივრცის სიმრუდის გამოკვება მისი გეოდეზიური ხაზების მიხედვით. ესაა უკვე წმინდა გეომეტრიული პრობლემა. მსოფლშენობის საილუმოების გამოსარკვევად გეომეტრიის მნიშვნელობა უაღრესია იმ მჭიდრო კავშირის გამო, რომელიც აღმოჩნდა სამყაროსა და გეომეტრიის შორის. რელატივიზმის თვალსაზრისით ერთად ერთი სწორი გზა მიმზიდველობის პრობლემის გადასაქრელად არის გზა წმინდა გეომეტრიული და სწორედ მან მიიყვანა ეინშტეინი მიმზიდველობის იმ კანონამდე, რომელიც დღეს უცილობელ ჭეშმარიტებათაა ცნობილი.

თითქმის 23 საუკუნის განმავლობაში არსებობდა მხოლოდ ერთი გეომეტრიული სისტემა—ეუკლიდის გეომეტრია. მისი ძირითადი ობიექტები არიან წერტილი, სწორი ხაზი და სიბრტყე. ისინი განისაზღვრებიან რამოდენიმე პოსტულატის საშუალებით, რომელთაგან არც ერთი არაა დანარჩენის ლოგიკური შედეგი. პირიქით გეომეტრიული თეორემა ლოგიკურად გამომდინარეობს ამ პოსტულატებისაგან, იგი მათი ლოგიკური შედეგია. ყოველი აღნიშნული ობიექტთაგანი მდებარეობს სივრცეში, იმ სივრცეში, სადაც უმოკლესი მანძილი არის სწორი ხაზი. ასეთია ეუკლიდის სივრცე და მისი დამახასიათებელი თვისება.

მე-XIX საუკუნეში მეცნიერებაში წამოიჭრა ახალი გეომეტრიული იდეები, და მათის მეოხებით აღმოცენდა ახალი გეომეტრიული სისტემებიც. ეუკლიდის გეომეტრიის გარდა გაჩნდა გეომეტრიათა მთელი რიგი. რიმანი, ბოლიაი, ლობანჩესკი, ასეთია ის სახელები, რომლებთანაც დაკავშირებულია ახალი გეომეტრიული სისტემების დაარსება. რით განსხვავდებიან ისინი ეუკლიდის გეომეტრიისაგან? განსხვავება პოსტულატთა სისტემაშია: ეუკლიდის გეომეტრია ეყრდნობა გეომეტრიულ აქსიომათა გარკვეულ სისტემას, სულ წინააღმდეგია შინაარსის მხრივ ზოგიერთი იმ აქსიომათაგანიდან, რომლებიც ახალ გეომეტრიულ სისტემებს უდევთ საფუძვლად. მაგალითად ეუკლიდის აქსიომა პარალელობის შესახებ ამბობს: ყოველ წერტილზე შეგვიძლია გავიყვანოთ ერთი და მხოლოდ ერთი სწორი მონაცემი სწორის პარალელურად. ლობანჩესკის სათანადო აქსიომა სულ წინააღმდეგს ამბობს, — რომ წერტილზე შეგვიძლია გავიყვანოთ უამრავი რიცხვი მონაცემი სწორი პარალელებისა, რაც შეეხება რიმანის გეომეტრიას, რომელიც სფეროზეა აგებული, იგი არავითარ პარა-

ლელებს არ სცნობს, ასეთ გეომეტრიაში ყოველი წყვილი სწორი უეჭველად ერთმანეთს გადაკვეთს.

რომელ ამ გეომეტრიათავანს აქვს ადგილი რეალურ სივრცეში? 2000 წლის განმავლობაში გამეფებული იყო ის აზრი, რომ რეალური სივრცე არის ევკლიდურს სივრცე. მაგრამ მას შემდგომ, რაც აღმოჩენილ იქნა ის ფაქტი, რომ უმოკლესი მანძილი რეალურ სივრცეში სწორი როდია, ასეთი შეხედულება სივრცეზე თავისდა-თავად მოფარდა. რეალური სივრცის აგებულება არ მისდევს ევკლიდის კანონებს მთლიანად: იგი ევკლიდურია მიმზიდველ მასებისაგან მხოლოდ დიდ მანძილზე მოშორებით.

სულ სხვაა სივრცის გეომეტრია დიდი მასების მახლობლად. წარმოვიდგინოთ ორი შუქი გამოშვებული ერთმანეთის პარალელურად სივრცის რომელიმე ორი წერტილიდან. რადგანაც ეს ორი შუქი სხვადსხვა მანძილზე იმყოფება მიმზიდველ სხეულებისაგან, ამიტომ სულ სხვა და სხვა დახრილობას განიცდიან ისინი ასეთ სხეულთა მახლობლად. აქედან ცხადია, რომ მათი პარალელობა უეჭველად დაირღვევა და ბოლოს და ბოლოს ისინი ან გადაკვეთენ ერთმანეთს ან და ერთ სიპრტყიდან გამოვლენ და დაიშლებიან. მაშასადამე რეალური სივრცის გეომეტრია დიდი მასების მახლობლად ყველაზე უფრო რიმიანის გეომეტრიას უახლოვდება.

6. ჩვენ მივადექით ზეციურ სხეულთა მოძრაობის პრობლემას. მექანიკაში სრული სიმკაცრით არის დამტკიცებული, რომ მზის სისტემის რომელიმე სხეულის მოძრაობა ელიპტურ ტრაექტორიაზე ნიუტონის მიმზიდველობის კანონის პირდაპირი შედეგია. მაგრამ თუ ნიუტონის აზრით ზეციური სხეულის მოძრაობა არის ძალის მოქმედების შედეგი, სულ სხვაა, როგორც დავინახეთ, რელატივიზმის თეორიის შეხედულება ამ საგანზე: იგი სთვლის, რომ ძალა როგორც ასეთი არ არსებობს, — მიმზიდველობის ძალის არესა და გარკვეული ხანისათვის მოძრაობით გამოწვეული არეს შორის არავითარი განსხვავება არ არსებობს; და თუ ეს ასეა, მაშინ ისმება კითხვა, რით არის გამოწვეული მრუდ ხაზობრივი მოძრაობა რომელიმე ზეციური სხეულისა? პასუხი ამ კითხვაზე გამოთქმულია მიმზიდველობისა და ინერციის სინტეზში ეინშტეინის მიერ.

განვიმეოროთ კიდევ ერთხელ ინერციის კანონი:

სხეული, რომელიც შორსაა სხვა სხეულებისაგან, მოძრაობს თანაბრად და სწორხაზობრივად.

რეალური სივრცე ევკლიდური რომ ყოფილიყო, მაშინ ასეთ სივრცეში გეოდეზიური ხაზი სწორი იქნებოდა და სხეულთა მოძრაობა სწორხაზობრივ შესრულდებოდა. მაგრამ ნამდვილად რეალური სივრცე სიმრუდეს განიცდის მიმზიდველი მასების მახლობლად და ამის გამო გეოდეზიური ხაზი მასში სწორი როდია. მაშასადამე ინერციის კანონი ასეთნაირი ზოგადი სახით უნდა ჩამოყალიბდეს:

ყოველი მოძრავი სხეული თავის თავზე მინებებული შემოწერს სამყაროში გეოდეზიურ ხაზს.

აწმინდად, თუ მზის სისტემის რომელიმე სხეულმა ელიპტური ტრაექტორია შემოწერა სივრცეში, ეს არის გამოწვეული არა მიმზიდველობის ძალის მოქმედებით, რომელიც ნამდვილად არ არსებობს, არამედ იგი სივრცის სიმრუდის შედეგია. სხეული თავის თავზე მინებებული მოძრაობს უმოკლეს გზაზე ანუ გეოდეზიურ ხაზზე და ეს გზა სივრცის სიმრუდის გამო მზის მახლობლად თვითონ მრუდია.

ასეთია ინერციისა და მიმზიდველობის სინთეზი. თუ აქამდის მიმზიდველობა განცალკევებულად იდგა მექანიკიდან, რელიტივიზმის ზოგად თეორიამ გაერთიანა ისინი ზემოაღნიშნული სინთეზის სახით. მოძრაობა სივრცეში ხდება გეოდეზიურ ხაზებზე ინერციის საშუალებით. ასეთია აღნიშნული სინთეზის ფიზიკური აზრი. იგი აწმინდად გამოსახავს მთლიან კანონს, რომელსაც ემორჩილება, როგორც ინერცია, ისე აგრეთვე მიმზიდველობაც.

ჩვენს წინ დგას კიდევ ერთი საკითხი სამყაროს საზღვრების შესახებ; არის სამყარო უსასრულო, თუ იგი გარკვეულ ზღვრებს შორის იმყოფება. მოხსენება ამის შესახებ ცალკე წერილის სახით მოთავსებულ იქნება „კავკასიონის“ ერთ-ერთ ნომერში.

D. დასკვნა

1. ჩვენ დავამთავრეთ, მაგრამ დასასრულ გვინდა კიდევ რამოდენიმე სიტყვა ვუძღვნათ რელიტივიზმის თეორიის არსებით მხარეს: აქ გვსურს მოკლედ აღვნიშნათ ის უმთავრესი მიღწევა, რომელიც რელიტივიზმის თეორიამ მეცნიერულ მსოფლმხედველობაში გამოიწვია.

რელიტივიზმის თეორიის პირველი დიდი მიღწევა არის სინთეზი მექანიკურ მოვლენათა კანონებისა ერთის მხრივ და სხივის გავრცელების კანონისა მეორე მხრივ, — სინთეზი, რომელიც უმორჩილებს ერთსა და იმავე კანონს, როგორც მძიმე სხეულის ნელ მოძრაობას ისე ოპტიკურისა და ელექტროდინამიკური მოვლენების სწრაფ გავრცელებას. ასეთი დიდებული სინთეზი მიღებულია შედეგად ღრმა ანალიზისა დროისა და სივრცის შესახებ, რომელმაც მკვიდროდ დაუთავშირა ეს ორი ცნება სისტემის მოძრაობასა და უკვე ამით ერთმანეთსაც. ამას მოჰყვა საფუძვლიანი გარდაქმნა იმ შეხედულებისა სივრცეზე, რომელიც მანამდის იყო გამეფებული.

წინეთ სივრცე სამი განზომილებით ჰქონდათ წარმოდგენილი: რეალური სივრცე ევკლიდის სამი განზომილების სივრცეთა ითვლებოდა. ხშირად მასში დროც შემოჰქონდათ. მაგრამ სივრცესთან კი არ იყო დაკავშირებული იგი, არამედ მხოლოდ დამსმარე როლს ასრულებდა განყენებულ გამოთვლათა თვალსაჩინო წარმოდგენისათვის. დროისა და სივრცის აღნიშნულმა ანალიზმა დავაბრუნუნა, რომ ასეთი შეხედულება სივრცეზე არა მხოლოდ მოკლებულია სინამდვილეს, არამედ სწორედ ისაა უმთავრესი მიზეზი ფაქტთა წინააღმდეგობისა, რომელმაც ელექტროდინამიკურს და ოპტიკურ მოვლენებში იჩინა თავი.

ამიერიდან სამი განზომილების სივრცე, როგორც სრულიად გამოუდევარი ძონძი საშუადაზოდ უნდა განიდეგნოს მეცნიერებიდან. დღეს უდავოთ არის ცნო-

ბილი ის ფაქტი, რომ რეალური სამყარო ოთხი განზომილების არა-ევკლიდურ სივრცეს წარმოადგენს; მეოთხე კოორდინატის როლს მასში დრო ასრულებს, მაგრამ არა მხოლოდ როგორც თვალსაჩინო ელემენტი სივრცის წარმოდგენისა, არამედ ვითარცა სივრცის აუცილებელი კუთვნილება. ურომლოდაც სივრცე მოჩვენებედ იქცევა, რომლის გარეშე იკარგება რეალობა და იწყება დაუქრეული ოცნება, ამიერიდან—ამბობს ჰერმან მიჩკოვსკი—დრო თავისდათავად და სივრცე თავისდათავად ფანტომებად იქცნენ და მხოლოდ მათი რამდენადმე გაერთიანება უზრუნველ ყოფს და მოუქიდებელ არსებობას.

2. ამ მხრივ ფრიად საგულისხმოა ერთი ფაქტი. ყველასათვის ცხადია, რომ რეალური ნივთიერების ყოველმხრიდან ერთი შეხედვით დანახვა შეუძლებელია: შეგვიძლია ე-თდროულად დავიხახოთ სხეულის მხოლოდ ერთი ანუ რამოდენიმე მხარე. ამას გარდა მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული აგრეთვე დამკვირვებლის მოძრაობაც. ვინაიდან სხედასხვანაირად მოძრავი დამკვირვებელი ნივთიერების ერთ მხარესაც სხედასხვანაირად ითვისებს, თუ ნივთი დედამიწაზე მრგვალია, მაგალითად საათი, დამკვირვებელს რომელიმე სხვა პლანეტიდან, მაგალითად მერკურიდან, იგივე საათი უკვე ელბატური სახით მოეჩვენება. ვინ არის მართალი: ის დამკვირვებელი, რომელსაც საათი ხელში უკავია და მამასადამე უშუალოდ გრძნობს მას, თუ დამკვირვებელი მერკურიდან. საქმე სწორედ ისაა, რომ ორივეს ნამდვილად აქვთ წარმოდგენილი ერთი და იგივე საგანი, მაგრამ თუ განსხვავებამ მაინც იჩინა თავი, ამის ახსნა თვით ნივთის აგებულებაში უნდა ვეძიოთ: ნივთი ოთხი განზომილებისაა და ის იმყოფება ოთხი განზომილების სივრცეში. დამკვირვებელი ხედავს მისი მესამე განზომილების კვეთილობის სივრცესთან და ეს კვეთილობა იცვლება პირობათა მიხედვით. ყოველი კვეთილობა წარმოადგენს სხეულის ერთ-ერთ სახეს. ნამდვილს მთლიანს წარმოდგენას სხეულზე მოგვცემს მხოლოდ ყოველნაირი ასეთი სახის სინთეზი. რელატივიზმის თეორიამ სრულიად ნათლად დაგვანახა სამყაროს ის სურათი, რომელიც დროისა და სივრცის ღრმა ანალიზის მეოხებით გადაიშალა.—სამყარო აგებულია ყველა დაკვირვების სინთეზზე. ეინშტეინმა ამით საუკეთესოდ გამოჰყო დამკვირვებელის მონაწილეობა სამყაროს ათვისებაში იმ მონაწილეობისაგან, რომელიც თვითონ ბუნებას აქვს მიკუთვნილი.

მაგრამ ეინშტეინის სინთეზი ამაზე არ შეიჭრდა. სრულიად მარტივი მოსაზრების მეოხებით ეინშტეინმა გამოიყვანა მიმზიდველობა იმ განცალკევებულ მდგომარეობიდან, რომელშიაც ნიუტონის დროიდან იმყოფებოდა იგი და შეიყვანა მექანიკურ ცნებათა ოჯახში, რომელიც მისთვის სრულიად მონათესავე აღმოჩნდა. მან პირველად აღმოაჩინა მიმზიდველობისა და ინერციის იდენტულობა და მოგვცა მთლიანი კანონი, რომელსაც ემორჩილება როგორც ინერცია ისე მიმზიდველობაც.

3. ამნაირად რელატივიზმის თეორიამ მოახდინა მთელი ფიზიკის შინაარსის გადაშინჯვა. დიკარტმა სთქვა: ჰემსმარტების შემეცნებისათვის ერთხელ მაინც სიიოცხლეში შექმნებისა და გვარად ყველაფერს

ეკვივის თვალით უნდა შევხედოთ. არავის არ დაუყვანია ეს პრინციპი ისეთ სიღრმემდე, როგორც ეს მოახდინა ეინშტეინმა თავის რელატივის მოძღვრებაში. მან მართლაც ეკვივის თვალთ შეხედა ყოველ იმ ფიზიკურ ცნებას რომელიც მანამდე მეცნიერების უცილობელ ფაქტად იყო ცნობილი და დაგვანახა, რომ ფიზიკური ჰეშმარტების შემეცნებისათვის საჭიროა მოძრაობის სინქარის მიღება მხედველობაში უფრო მეტად, ვიდრე წინეთ. ამას მოჰყვა ძირითად ცნებათა ღრმა ანალიზი, რომელსაც არც ერთი ამ ცნებათაგანი არ დაუჯოვებია ხელუხლებლად: ზოგიერთი სრულიად გაქარწყლებულ იქნა, დანარჩენმა კი არსებითი გარდაქმნა განიცადა.

ეინშტეინის მოძღვრებამ უკვე საპატიო ადგილი დაიკავა მეცნიერებაში ზემოთადასახელებული სინთეზის მეოხებით და ბუნების მოვლენათა კანონების ექსპერიმენტალურად შემოწმებით. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც შორს ვიმყოფებით მსოფლშენობის საიდუმლოების შემეცნებისაგან: ეინშტეინის თეორიამ მოგვცა მხოლოდ ცნებათა შეფარდება და არა არსი ნივთიერების. მან დაგვანახა აგებულება და არა მასალა აგებულებისა. ბოლოს და ბოლოს ამ თეორიით მოხდენილია დიდებული რეკონსტრუქცია მეცნიერულ სისტემაში, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში შენდებოდა არა ერთის დიდებული გონების შრომით.

დღეს ყველა გატაცებულია ეინშტეინის იდეებით, დღეს მისი სახელი შემკობილია უკვდავი მეცნიერის შარავანდედით, დღეს მთელი კულტურული კაცობრიობა ამბობს მის რელატივის თეორიაზე, და აღლევებულია იმ ღრმა გარდაქმნით ჩვენს მსოფლ-მხედველობაში, რომელიც ხსენებულმა თეორიამ გამოიწვია. მაგრამ პირველი გატაცება და აღლევება უეჭველია განელდება და მიიღებს ნორმალურ სახეს, იმ სახეს, რომელიც ასე ძვირფასია ყოველი შემოქმედებისათვის, და მაშინ ეინშტეინის თეორია, აღმართული მიუწდომელ სიმალლეზე, გაუნათებს გზას ყველას, ვინც თავის დაულალავი მეცნიერული შრომით მიილტვის სამყაროს ჯერ კიდევ გამოურკვეველი საიდუმლოების გამოსაცნობად.

ტფილისი, 1 მარტი 1924.

ალ. ჯანელიძე.

მეხნიერული ჭეშმარიტება და უმეოქმედება

შესავალი სიტყვა, ტფილისის უნივერსიტეტში წარმოთქმული.

ძველი ჩვეულება არის, ძველ უნივერსიტეტებში ტრადიციულ ქცეული: როდესაც ახალი მოძღვარი მისთვის ახალი აუდიტორიის წინაშე პირველად წარსდგება, იგი პირველ საათს უფრო ზოგადი ხასიათის ბაასს სწირავს, რათა ამგვარად თავის მომავალ მსმენელებს გაეცნოს და თვისა და მათ შორის მომავალი თანამშრომლობისათვის საჭირო ატმოსფერა შექმნას. ეს არის შესავალი სიტყვა. და როდესაც მე შესავალი სიტყვისათვის თემას ვეძებდი, თვალწინ წარმომიდგა პარიზის ლათინური უბნის ერთი ვიწრო ქუჩა, იქ ძველი გოთიკური ტაძარი, და მის ფრონტონზე ნაცნობი სიტყვები: *cognoscite veritatem et veritas liberabit vos!* (სცანით ჭეშმარიტება და ჭეშმარიტება გაცხოვენბსთ თქვენ). ვაფიქრე, აი სიტყვები, რომელნიც ამოჭრილი უნდა იყოს ჩვენი უნივერსიტეტის ფრონტონზედაც. აი სიტყვები, რომელნიც მთელ ერს უნდა უნათებდეს გზას უიმედობისა თუ ეკვვის დროს. და განა შეიძლება კიდევ დასაყრდნობი უფრო საიმედო, ვიდრე ჭეშმარიტება?

თითქო ეს ცხადი უნდა იყოს და ასეც ჩანს, სანამ ჭეშმარიტების განყენებულ, შინაარსისაგან ცარიელ ცნებაზე გვაქვს ბაასი. მაგრამ საკმაოა რომელიმე კონკრეტ ჭეშმარიტებას მივმართოთ და წამსვე მის გვერდით წამოიჭრება შეცდომა, როგორც სრულიად სწორუფლებიანი მოპირდაპირე, ჭეშმარიტებისა და შემცდარის შორის საზღვარსა შლის და საძნელო არჩევანის წინაშე გვაყენებს. იბადება კითხვა: სად არის ჭეშმარიტება, როგორ უნდა გავარჩიოთ იგი შეცდომისაგან და უწინარეს ყოვლისა, რა არის ჭეშმარიტება?

ამ უკანასკნელი კითხვის წინაშე ბევრი თქვენგანი, შეჰველია, სახტად დარჩება. ჭეშმარიტების რაობა იმდენად ცხადად მიგვაჩნია, მაზედ მსჯელობას ისე შეჩვეული ვართ, რომ კითხვა ჩვენთვის სრულიად მოულოდნელი არის. მაგრამ მცირე დაფიქრების შემდეგ ისევ მალე გამოერკვევით და ბრძანებთ: ჭეშმარიტება არის ცოდნა, რომელიც სინამდვილეს ეთანხმება და გამოჰხატავს, ხოლო შეცდომა—რაც ამ მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს. და როდესაც ამას ბრძანებთ, ჭეშმარიტების ძიებაც ისე წარმოვიდგებათ, როგორც, მაგალითად, ამერი-

კის აღმოჩენა. მე-15 საუკუნის დამლევამდელი ამ კონტინენტის არსებობა არავინ იცოდა. კოლუმბი რომ ცენტრალ ამერიკაში მივიდა, თავი ინდოეთში ეგონა და ისე მოკვდა, რომ ეს შეცდომა არ დაუნახავს. მხოლოდ შემდეგში გამოიჩინა თანდათანობით ახალი ქვეყნის დამოუკიდებლობა, და ჩრდილო-ამერიკის ყინულოვანი კუნძულები ხომ დღესაც არ არის ჯეროვანად ცნობილი. მიუხედავად ამისა, ცხადია ამერიკა მის აღმოჩენამდისაც ისევე არსებობდა, როგორც შემდეგ, და არც მისი ბუნება გამოცვლილა იმის მიხედვით, თუ როდის რა წარმოდგენა გვექონდა მის შესახებ.

თითქო ასევეა ჭეშმარიტებაც; მისი არსებობა და რაგვარობა შემცნობ პიროვნებისაგან დამოუკიდებელი არის, ხოლო შემეცნების საგანია მისი აღმოჩენა ისევე, როგორც კოლუმბმა ამერიკა აღმოაჩინა. ყოველ ცოდნას ღირებულება აქვს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც იგი ამ უთუო ჭეშმარიტებას უახლოვდება.

ასეთი შეხედულება ორ პოსტულატს გულისხმობს: 1. არსებობს ობიექტურად სინამდვილე, როგორც შემეცნების საგანი; 2. ჩვენ ამ სინამდვილის შეცნობის ნიჭი გვაქვს. ეივლისხმობთ ჯერ-ჯერობით პირველი პოსტულატის სისწორე და გავსინჯოთ მეორე.

საგნის ცოდნას ცნობიერებამდელი მხოლოდ გარე გრძნობათა ორგანოების საშუალებით შეუძლია მოაღწიოს. რით უნდა გვაარჩიოთ ამ შემთხვევაში ჭეშმარიტი ცოდნა არა ჭეშმარიტისაგან? გვაწვდის თუ არა გრძნობის ორგანოები ერთაზროვან ცნობებს?

ავიღოთ ორიოდ მაგალითი ყველაზე უფრო მაღალი გრძნობის ხილვის სფეროდან. აი ეს უბრალო ნახაზი. თქვენ კარგად ხედავთ, რომ ის გახსნილ

წიგნს წარმოადგენს შიგა კუთხით (ნაწერი) ჩვენსკენ. მაგრამ არა. საკმაოა ვთქვა, რომ ეს ჩვენსკენ ყუთით მობრუნებული წიგნი არის, და თუ დააკვირდებით, ახლა ისევე კარგად დაინახავთ, რომ მართლაც ჩვენსკენ ნახაზის გამოზნეკილი კუთხე არის მოქცეული. ამ რიგად ერთსა და იმავე საგანს სულ სხვადსხვა გვარად ავითვისებთ.

შემდეგი მაგალითი კიდევ უფრო რთული არის. ვის არ უგრძნია ის სიტკობება, რომელსაც ადამიანი ვარსკვლავებით მოქედილი ცის ჭვრეტით განიცდის? უზარმაზარი ცის კამარა, „სამყარო“, ზედ უთვალავი ერთი-მეორის გვერდით ვარსკვლავები და მათ შორის მედიდურად მავალი მთვარე... პოეტის უნდა იყოს ადამიანი, რომ ამ სურათის აღწერა შეეძლოს, მაგრამ დანახვა მაინც ყველას შეუძლია და მის სიმშვენიერესაც ყველა იცნობს. მერე რა შეე-

ფერება სინამდვილეში ამ სურათს? დღეს ყოველმა ბავშვმა იცის, რომ ცა, როგორც სამყარო, არ არსებობს. ვარსკვლავებიც იმის ნაცვლად, რომ ერთი-მეორის გვერდით ციალობდნენ, უსაზღვრო სივრცეში არიან გაფანტული. უახლოესი დედან სინათლე უკვე 3 წელიწადში აღწევს დედამიწამდე, ხოლო სხვებიდან ასობით, ათასობით და კიდევ მეტი წელიწადი სჭირია. მთვარე კი თითქმის ხელის მოსაკიდზე არის: 400,000 კილომეტრზე ნაკლები მანძილი გვაკილებს მისგან. მთვარიდან ჩვენამდე სინათლეს ერთ სექუნდზე მხოლოდ ცოტა მეტი სჭირდება. იმიტომ რასაც მთვარეზე ვხედავთ, ერთი სექუნდის წინანდელი ამბავია. უახლოესი ვარსკვლავი უკვე 3 წლის წინანდელ ამბავს წარმოადგენს, ხოლო სხვა ვარსკვლავების ნათობა ზოგის ასი წლის წინანდელი, ზოგის ათასის, ზოგის ათათასი წლისა არის. ბევრი მათგანი, დღეს რომ თავის ციმციმით ასე გვატკობს, ალბად აღარც კი არსებობს. ის ვარსკვლავ-ფენილი ცა, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ, სულ სხვადასხვა დროის სხვადასხვა სივრცეზე გაფანტულ მოვლენათა კრებული არის და როგორც ერთდროულ მოვლენას, არასოდეს არ უარსებნია. ის მხოლოდ მოჩვენება არის ისევე, როგორც ცეცხლს რკალი, რომელსაც ბავშვები შემოავლებენ ხოლმე ბნელში გაღვივებული ნაკვერცხლის ტრიალით. ასეთი მავალითების გამრავლება თითქმის უსაზღვროდ შეიძლება, როგორც ზოდის, ისე სხვა გრძნობათა სფეროდან. განსაკუთრებით საგულისხმო იქნებოდა პათოლოგიურის მოსაზღვრე მოვლენების აღწერა (შთავიწყება, პიანოტიზმი, ჰალუცინაცია). მაგრამ თქმული უკვე საკმაო იმის დასაბამად, რომ გარეგან გრძნობათა მისალა ქეშმარიტების კრიტერიუმს ვერ მოგვეცემს. კიდევაც კაცობრიობა ყოველთვის უჩივდა გრძნობათა მაცდურობას და ხშირად ამ მაცდურობიდან ასკვნიდა გარეგანი ბუნების შემთხვევითსა და მოჩვენებითს ხასიათს.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეთქვა, რომ რაკი გრძნობათა მოწმობას ვერ ვენდობით, მაშასადამე ვერც ქეშმარიტებას მივწვდებით-თქო. სწორედ ის გარემოება, რომ ჩვენი გრძნობების მაცდური ბუნების შემჩნევა შეგვიძლია, ამტკიცებს, რომ სხვა უფრო სანდო საშუალება გვაქვს ქეშმარიტების საძიებლად.

ამ სხვა საშუალებასაც ფილოსოფოსები დიდი ხანია იცნობდნენ გონების სახით, მაგრამ კანტმა პირველმა დაგვანახა, თუ როგორ შეიძლება იყოს გონება ქეშმარიტების წყარო. მისი აზრით, გრძნობების საშუალებით მიღებულ უსახო გამოცდილების ქაოსში გარკვეული სახე და წესრიგი მხოლოდ გონებას შეაქვს. მთელ ჩვენ შემეცნებას საუფუძვლად უდევს ე. წ. ქვრეტის ფორმები—ანუ სივრცე და დრო, და გონების ფორმები ანუ—რიცხვი, მიზნობრივობა, მიზნიანობა და სხვა. უკანასკნელთ და ზოგჯერ მათთან ერთად პირველთაც კათეგორიებს უწოდებენ ხოლმე. კათეგორიები სრულიად დამოუკიდებელი არიან და გამოცდილებაში ისინი თვით შემეცნობ სუბიექტს შეაქვს. რაკი კათეგორიები a priori არის, მათზე დამყარებული ცოდნაც აბსოლუტი და უშეკველი იქნება, და ნებას გვაძლევს აბსოლუტ ქეშმარიტებას მივწვდეთ. ამ შემთხვევაში იმ გარკვეულ სინამდვილეს, რომელიც ჩვენ უნდა შევიცნოთ, თვითგონების ფორმები ჰქმნიან.

ამგვარად ქეშმარიტების მისაწდომობის თავდები ქვრეტის და გონების ფორმების a priori-ობა არის, ხოლო a priori'-ობის საბუთად კანტი მათს აბ-

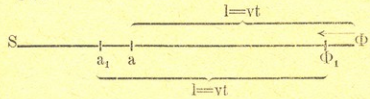

სოლუტსა და ყოვლად ხასიათს ასახელებს, ე. ი. ამ ფორმებს აუცილებლობის ხასიათი უნდა ჰქონდეს და მთელ გამოკვდილებას შეიცავდეს. რათა დავრწმუნდეთ, თუ რამდენად სწორია ეს შეხედულება, გავსინჯოთ რამოდენიმე კათეგორია, მაგ. მიზეზობრივობა, სივრცე და დრო.

მიზეზობრივობის პრინციპი, თუ საკითხის მეტაფიზიკურ მხარეს გვერდს აუვლით და მეცნიერების ფარგლებში დავრჩებით, შემდეგნაირად შეიძლება განვმარტოთ: იყოს ორი მოვლენა ან მოვლენათა კომპლექსი A და B. A B-ს მიზეზი იქნება, თუ A-ს გაჩენას ყოველთვის B-ს გაჩენაც მოჰყვება. A ერთად-ერთი მიზეზი იქნება B-სი, თუ B-ს ყველა ელემენტი b, b₁, b₂... განხორციელდება, თუ ვახორციელებულ იქნება A-ს ელემენტები a, a₁, a₂... აქედან ცხადია, რომ თუ ვიცით A ჩვენთვის B-ც საესებით გამორკვეულია ყველა თავის ელემენტებით და ვერაფერს მოულოდნელად ვეღარ შეიცავს. თუ მოცემული არის მიზეზი, მოცემული არის შედეგიც, როგორც მისი აუცილებელი ფუნქცია. დასკვნა ამ დებულებისა იმდენადვე მნიშვნელოვანი არის, რამდენადაც ნათელი: თუ მეცნიერებამ შესძლო და მოვლენათა შორის ყველა მიზეზობრივი დამოკიდებულება გამოარკვია, საკმაოდ ფარაო მეცნიერული გონებისათვის მომავალიც ისეთივე გარკვეული იქნება, როგორც აწმყო. ფრანგი მათემატიკოსი, ცნობილი კოსმოგონიის შემქმნელი Laplace-ი სწერდა: დასრულებული მეცნიერებისთვის პრინციპულად შესაძლებელი არის ბუნების მთელ კანონებს ერთ ფორმულაში მოუყაროს თავი და ამ ფორმულის ანალიზიდან ჩვენთვის ცხადი იქნება, როგორც მსოფლიოს უძველესი წარსული ისე მისი უშორეულესი მომავალიც. მაშასადამე, აბსოლუტი მიზეზობრივობის თვალსაზრისით შეუძლებელი არის ქვეყნად ახალი რამ მოხდეს და, თუ რამ ახლად გვეჩვენება, ეს მხოლოდ ჩვენი უეცრობით აიხსნება: მართალია, მიზეზი და შედეგი ერთი-მეორეს მოსდევს, მაგრამ ეს მხოლოდ მოვლენათა გაშლა არის, ისევე როგორც ერთდროული მოვლენები თავსდება სივრცეში ერთი-მეორის გვერდით. დრო ამ შემთხვევაში არაფრით არ განსხვავდება სივრცისაგან და შესაძლებელი არის იგი სივრცის მე-4 ზომად წარმოვიდგინოთ, როგორც ამას გერმანელი მეცნიერი Minkowski ჩადის. რეალურ დროისათვის აქ ადვილი არ არის. მიზეზობრივობის პრინციპის გაყოვადებას—ხანიერობის, შემოქმედების და სიცოცხლის უარყოფამდი მივეყვარებ. ხოლო რადგან სიცოცხლეს და ხანიერობას ჩვენ უშუალოდ განვიცდით, ცხადია მიზეზობრივობა მთელ გამოკვდილებას ვერ შეიცავს. იგი არ არის არც ყოვლადი და არა აუცილებელი, და ამიტომ არც a priori. ლიკური მზრივ ფრანგმა ფილოსოფოსმა E. Boutroux-მ შეისწავლა ეს საკითხი ცნობილ შრომაში De la contingence des lois de la nature (შემთხვევითი ელემენტი ბუნების კანონებში) და მსგავსავე დასკვნამდი მაიიდა. რაც უნდა დიდი იყოს მიზეზობრივი დამოკიდებულების სიმტკიცე, იგი მაინც აბსოლუტი არ არის. იგი სინამდვილეს მეტისმეტად უაზლოვდება, მაგრამ საესებით მაინც ვერ ჰფარავს.

გადავიდეთ ახლა სივრცეზე. ყველაზე მეტ ხანს მას შერჩა აბსოლუტობის სახელი, მაგრამ დღეს ფიზიკოსებისა და კერძოდ Einstein-ის წყალობით აბსოლუტის ეს უკანასკნელი სიმარეც დაინგრა. აქ დრო არ გვექნება არსებითად

გავეცნოთ იმ რევოლუციას, რომელიც ამ მეცნიერმა მოახდინა მექანიკაში, მაგრამ ერთი მაგალითი საკმაო იქნება, რათა თვალი შევავლოთ საკითხის იმ მხარეს, რომელიც განსაკუთრებით საყურადღებოა ჩვენთვის. Newton-ის შემდეგ მეცნიერები ფიქრობდნენ, რომ არსებობს ერთი უძრავი, უსაზღვრო, აბსოლუტი სივრცე, რომლის თვისებებს ევკლიდეს გეომეტრია გვაძლევს, და ნივთიერი სხეულები ამ სივრცეში მოძრაობენ. მართალია, ამ აბსოლუტ სივრცეში ჩვენ დასაყრდნობი წერტილი არა გვაქვს და არ შეგვიძლია აბსოლუტად უძრავი სხეული მოძრაობისაგან გავარჩიოთ, მაგრამ ეს მხოლოდ პრაქტიკული შეუძლებლობა არის და არა პრინციპული. მაინც არის ისეთი მოვლენები, რომელნიც აბსოლუტი სივრცის კარს გვიღებენ. ეს გახლავთ სინათლე და საზოგადოდ ელექტრო-მაგნიტური მოვლენები. ავიღოთ ორი სხეული S და Φ , რომელთაგან Φ ისრით ნაჩვენები მიმართულებით მოძრაობს:

ვთქვათ, Φ -ში გაივლია ელექტრულმა ნაპერწკალმა. ნაპერწკლისაგან გამომკრთალი სინათლე ყველა მხარისაკენ გავრცელდება თანასწორი სისწრაფით. ჩვენ ვიცით, რომ a) ეს სისწრაფე სივრცეში 300000 კმ. უდრის, და ს) დამოუკიდებელია სხეულის მოძრაობითი მდგომარეობისაგან, ე. ი. სინათლე ერთგვარი სისწრაფით ვრცელდება უძრავსა და მოძრავ სისტემაში. ეს უკანასკნელი დებულება ექსპერიმენტულად დამტკიცეს ჯერ სახელოვანმა ფრანგმა Fizeau-მ და შემდეგ ამერიკელმა და გერმანელმა ფიზიკოსებმა, რომელთაც ცხად ჰყვეს, რომ მიწაზე სინათლე ყველა მხარისაკენ ერთგვარი სისწრაფით ვრცელდება, მიუხედავად მიწის მოძრაობისა. ამიტომ t სეკუნდის შემდეგ სინათლე გაივლის მანძილს $I \cdot vt$ და მივა წერტილში a. ეს მოხდება დამკვირვებლისათვის, რომელიც S-ში იმყოფება და რომლის სისტემა უძრავი არის. მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში Φ ადგილს გამოიცვლის და მივა Φ_1 -ში. რადგან სხეულის მოძრაობას სინათლის სისწრაფეზე გავლენა არა აქვს, Φ -ში მყოფ დამკვირვებლისთვისაც სინათლემ უნდა გაიაროს მანძილი $I = vt$ და მასასადამე უნდა მიაღწიოს წერტილამდე a_1 , ამ გვარად გამოდის, რომ ერთდროვე მოვლენა ერთსადიმავე დროს ორი სხვადასხვა დამკვირვებლისათვის ორ სხვადასხვა ადგილას არის. ეს, რათქმა უნდა, აბსურდია. ერთი მოვლენა არ შეიძლება ორ ადგილას იყოს. ხოლო რადგან დებულება სინათლის სისწრაფის მყარობის შესახებ ექსპერიმენტული არის, ცხადია, ამ წინააღმდეგობის ახსნა სხვაგან უნდა ვეძიოთ. რელატივიზმის თეორია სწორედ ამ ახსნას იძლევა. მისი დედა-აზრი შემდეგია: სამზომადი სივრცე, რომელიც ევკლიდესეული გეომეტრიის სივრცე არის, ფიზიკურ სინამდვილეს მხოლოდ მიახლოებით გამოჰხატავს. პრაქტიკულად იმ მოვლენებისათვის, რომლებშიაც ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება ტრიალებს, იგი სრულიად საკმარისი არის, მაგრამ როდესაც სინათლისებურ სისწრაფესთან და ასტრონომიულ მან-

ძილებთან გვაქვს საქმე, მისი უკმარობა ნათელი ხდება. ამ მოვლენების მოსათავსებლად საჭირო არის არა-ევკლიდური სივრცე, რომლის ნათელი წარმოდგენისათვის ჩვენი გონება სრულიად უძლურია, მაგრამ რომლის ბუნდოვანი გრძნობა თითქო გვაქვს. მაშასადამე არც სივრცე არის *a priori* ბუნებისა ე. ი. აბსოლუტი და ყოვლადი.

რაც შეეხება დროს, უნდა ითქვას, რომ მის გარშემო რელატივიზმის თეორიასთან დაკავშირებით დიდი გაუგებრობა არსებობს. ბევრსა ჰგონია, თითქო Einstein-ს დამტკიცების, რომ დროც ისეთივე შეფარდებითი არის, როგორც სივრცე, და მართლაც ასეთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება მისი ფორმულებიდან (იგივე Lorentz-ის ფორმულები). ნამდვილად საქმე სულ სხვაგვარად არის. მათემატიკოსებმა და ფიზიკოსებმა, როგორც მაგ. H. Poincaré იყო, კარგად იციან, რომ დრო მათემატიკური და დრო რეალური სულ სხვადასხვა რამ არის. პირველი ზომას ექვემდებარება, სივრცის ტერმინებში გამოიხატება (სივრცეში სხეულთა ერთგვარი მდებარეობის გამეორება) და საზოგადოდ არსებითად იგივე არის, რაც სივრცე, ხოლო მეორის გაზომვა შეუძლებელი არის. ეს განსხვავება განსაკუთრებით ღრმად Bergson-მა გამოარკვია და რეალური დრო ანუ ხანიერობა (*durée*) თავისი ფილოსოფიის საფუძვლად გახადა. იმავე Bergson-მარელატივიზმის თეორიის შესახებ მეტად საგულისხმო წიგნი გამოაქვეყნა *Durée et simultanéité*-ს სათაურით, სადაც ნათლად ამტკიცებს, რომ დრო, რომელიც Einstein-ს ფორმულებში შედის არსებითად იგივე სივრცე არის და რომ რეალური დრო ამ თეორიის გარეშე რჩება. მაგრამ რეალური დრო საერთოდ დისკურსიული გონებისა და მაშასადამე მეცნიერებისათვისაც ხელშეუკიდებელი არის და მხოლოდ ინტუიციისათვის არის მისაწვდომი. ეს არ არის კანტის „ჭკვრეტის ფორმა“.

ამგვარად არც მიზეზობრივობას, არც სივრცეს, არც დროს აბსოლუტობისა და ყოვლადობის ხასიათი არა აქვს. პირიქით ჩვენ დაეინახეთ, რომ მიზეზობრივობაც და ევკლიდური სივრცეც გამოცდილების შინაარსს მხოლოდ მიახლოებით გამოხატავს, ისე როგორც ეს ფიზიკურ კანონებს ჩვევია. აქიდან ცხადია, რომ ჭკვრეტისა და გონების ფორმები *a priori* არ არის და თანდათანობით შენაძენია. რა თქმა უნდა, ეს არ ნიშნავს თითქო კანტის მიერ წმინდა გონების კრიტიკა არსებითად სწორი არ იყოს. უეჭველია, რომ მიზეზობრიობისა, სივრცისა და დროს გარეშე აზროვნება ჩვენ არ შეგვიძლია და ეს ფორმები გონებას უკვე მზა-მზარეული შეაქვს გამოცდილების ქაოსში, მაგრამ ისინი წარმოშობით იმდენადვე გამოცდილებას ეკუთვნიან, რამდენადაც გონებას, და შეფარდებითი ბუნებისა არიან, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს კვშიარტიკის ბუნების კვლევისათვის. ამ აზრის ნათელსაყოფად ავიღებ ისევ სივრცის მაგალითს. მოგეხსენებათ შიგა ყურში ჩვენ გვაქვს თავისებური ორგანო, რომელსაც რკალბრივი მილებს, *canales semicirculares*, უწოდებენ. ამ მილებს მეტად საგულისხმო აგებულება აქვს. ისინი რიცხვით სამი არიან და სამ ერთმანეთისაღმნი პენპენდიკულიარულ სიბრტყეში არიან მოთავსებული. არსებობს შეხედულება, რომლის თანახმად რკალბრივი მილები სივრცის ათვისების ორგანოს

წარმოადგენს, თუ ჩვენ მხოლოდ სამშობლი სივრცის წარმოდგენა შეგვიძლია, ეს იმით რომ სამი რკალბრივი მილი სამ სხვადასხვა სიბრტყეში არის მოთავსებული და თვითეული მათგანი სივრცის ერთ-ერთი გაზომვის ათვისებას გვაძლევს. შიგა ყურში რომ სამის ნაცვლად ორი რკალბრივი მილი გვქონდეს, ჩვენი სივრცეც ორშობლი იქნებოდაო. წარმოვიდგინოთ, რომ ეს ჰიპოტეზი სწორი არის. ცხადია, ამ შემთხვევაში სამშობლი სივრცის კვრეტა თვით ჩვენი ნერვიულ სისტემის აგებულებასთან ყოფილა დაკავშირებული და ის ჩვენთვის ისევე აუცილებელი არის, როგორც აუცილებელი არის, — რომ ადამიანის ნასახიდან ადამიანი უნდა განვითარდეს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ადამიანი უმდაბლესი ცხოველებისგან არის წარმომდგარი, ერთ უჯრედებიდან დაწყებული. ნერვიული სისტემის და კერძოდ შიგა ყურის აგებულებაც ამ განვითარების შედეგია. იგი დასკვნა არის სახისა და გარესკნელის შორის შეგუების პროცესისა. ეს შეგუება კი ცოცხალი არსისა და გარესკნელის შორის ურთიერთ მოქმედების მუდმივ ცვალებადი წონასწორობის გამომხატველი არის და შეუძლებელია აბსოლუტი იყოს. ასევე უნდა ითქვას სივრცეზედაც.

მაგრამ ფსიქო-ფიზიოლოგიური პარალელიზმი ყველას არა სწამს და რაც ნერვიულ სისტემაზე ითქმის, მისი პირდაპირ გონებაზე გადატანა მისაღები არ არის. მით უმეტეს დასაფასებელია Bergson-ის ლეაწლი, რომელმაც თავის შრომებში და განსაკუთრებით ცნობილ *L'Evolution créatrice*-ში გონების ფილოგენეტური განვითარება შეისწავლა. მისი აზრით ცოცხალი ბუნების განვითარების სათავეში ე. წ. სიცოცხლის გაქანება (*élan vital*) არის. მისი განვითარებითა და დიფერენციაციით წარმოდგა ერთი მხრით მაღალგანვითარებული ალღო, რომელსაც მწერებში ვხედავთ, და მეორის — ადამიანის მაღალგანვითარებული გონება. თვითეული მათგანი შემეცნებითი შესაძლებლობის მხოლოდ ერთი მხარის განვითარებას წარმოადგენს და არსებობისათვის ბრძოლაში განსაზღვრულ უპირატესობას იძლევა. ორივე უსრული არის. კერძოდ გონების შესახებ ეს ნათლად ჩანს იქიდანაც, რომ ჩვენ შეგვიძლია მისი საზღვრები დავინახოთ. ეს ამტკიცებს, რომ არსებობს მახე უფრო მაღალი შემეცნების შესაძლებლობა. ამგვარად გონება განვითარების ნაყოფი არის და გონების ფორმები ამ განვითარებაში შექმნილი.

ადვილი საჩვენებელია, რომ ევოლიუციონისტური თვალსაზრისით შემეცნების საგანიც, ე. ი. შესაქნობი სინამდვილეც მუდმივ ცვალებაში არის. ცხადია, რომ ორი ასეთი ელემენტისგან წარმომდგარი ცოდნა აბსოლუტი ვერ იქნება, არამედ **შეფარდებითი და მიახლოვებითი.**

ხოლო თუ ცოდნა შეფარდებითი არის და არა *a priori*, რა ღირებულება აქვს ჭეშმარიტებას და საზავიეროდ სად არის ჭეშმარიტების კრიტერიუმი? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა არა ერთხელ უცდიათ და, უეჭველია, შემდეგშიაც არაერთხელ სცდიან. ყოველ შემთხვევაში მეცნიერთათვის, როგორც Mach-ი, H. Poincaré და სხვანი, და ფილოსოფოსებისთვის, რომელთაც მეცნიერული სკოლა გაუფლიათ, როგორც Bergson, James-ი და მრავალი სხვა, — ერთი უდავოა: ეს ისა რომ აბსოლუტი ჭეშმარიტება არ არსებობს, რომ ჭეშმარიტება იარაღი

არის, რომელსაც ადამიანი არსებობისთვის ბრძოლაში იქედანვე. ამ მხრივ განსაკუთრებით კატეგორიულია Lames-ის და მისი შკოლის შეხედულება, რომელსაც პრაგმატიზმს უწოდებენ. ამ ფილოსოფოსის თანახმად არავითარი თავისთავადი, აღმოსაჩენი ჭეშმარიტება არ არსებობს. არსებობს მხოლოდ ის ჭეშმარიტება, რომელიც ჩვენ შემეცნებაში ხორციელდება. ჭეშმარიტი არის ის აზრი, რომელიც პრაქტიკაში თავის ვარგისობას და ხელსაყრელობას ამტკიცებს; შემცდარი არის ის აზრი, რომელიც პრაქტიკაში გამოუდევარი გამოდის. მე ვერ გამოუდგები ამ მოძღვრების დეტალების კრიტიკას. საკმაო იქნება ვთქვა, რომ მისი დედა აზრი სამართლიანად მიმაჩნია, და ერთი გაუგებრობისგან უნდა გავაფრთხილოთ: ხშირად პრაგმატიზმის მოწინააღმდეგენი შენიშნავენ, რომ მოვალისათვის ორი დებულებიდან: „მე ვალი მაქვს“ და „მე ვალი არა მაქვს“, უეჭველად უკანასკნელი უფრო ხელსაყრელი არის. ამიტომ თითქო Lames-ის თანახმად მისთვის სწორეთ ეს დებულება უნდა იყოს ჭეშმარიტი და ვალი არ უნდა გადაიხადოს. პრაგმატიზმის აზრი, რა თქმა უნდა, ასეთი არ არის. განცალკევებით აღებული რომელიმე დებულება შეუძლებელი არის ჭეშმარიტი იყოს ან შემცდარი. ჩვენი შეგნება აზრთა და გრძნობათა ანუ ჭეშმარიტებათა სისტემას წარმოადგენს, რომლის აგებაზე ჩვენი და ჩვენი წინაპრების მხრივ თითქმის უსაზღვრო ენერჯია დახარჯულა. ეს სისტემა ცვალებადი არის და ნელნელა იცვლება კიდევ, მაგრამ მისი ერთთავად დანგრევა, ფსიქიურად დამბლა-დაცენას უდრის, არსებობისათვის ბრძოლაში ჩვენი სრული განადგურების მომასწავებელი იქნებოდა. ამიტომ ყოველი ახალი ჭეშმარიტება მხოლოდ მაშინ იქნება ჩვენითვის მისაღები, თუ ძველ ჭეშმარიტებათა სისტემას ევსება. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი უკუგდებულ იქნება, როგორც შეცდომა. ან და ძველსა და ახალს შორის იწყება ბრძოლა, რომელიც შეიძლება უკანასკნელის გამარჯვებით და სისტემის გარდაქმნით დასრულდეს; მაგრამ ეს დიდი ენერჯიის დახარჯვას მოითხოვს და მხოლოდ თანდათანობით ხდება. ამიტომ არის, რომ ყოველი გაუგებარი ე. ი. ძველი გამოცდილების სისტემასთან შეუგუებელი მოვლენა ჩვენში უსიამოვნო გრძნობას იწვევს, რომელიც მანამდღე არ ისპობა, სანამ ახალ მოვლენას არ ავხსნივთ, ე. ი. ძველ გამოცდილებას არ დაუჯავშინებთ. ამ მხრივ მოვალის მაგალითი თავისთავად ირკვევა. მან რომ დებულება „ვალი არა მაქვს“, როგორც პრაქტიკულად ხელსაყრელი, ჭეშმარიტებად მიიღოს, ეს მთელ მის დანარჩენ წარმოდგენათ, მთელ მისს წარსულ გამოცდილებას ყირამალა დააყენებდა. ამ ახალი ჭეშმარიტების მიღება მისთვის შეუძლებელი არის, თუ მთელ მისს სულიერ ავლადიდებაზე და შიგ დამარხულ უანგარიშო ენერჯიის განძზე ხელი არ აიღო. ეს კი არა თუ პრაქტიკულად ხელსაყრელი არ არის, პიროვნების სრული განადგურება იქნებოდა.

მაშასადამე თვითთული ჭეშმარიტება თავისთავად კი არ უნდა იყოს გამოსადეგი, იგი უნდა ევსებოდეს ძველ ჭეშმარიტებათა სხეულს, რომელიც თავის მხრით შეგუების გზითვე არიან შექმნილი, როგორც არსებობისთვის ბრძოლაში გამოსადეგი იარაღი. ამ მხრივ გამონაკლისს არ შეადგენენ თვით ჭეშმარიტების და გონების ფორმებიც. ისინი აგრე მტკიცედ ჩვენს შეგნებას სწორედ იმიტომ

მეტოფიკები, რომ განსაკუთრებით გამოსადეგნი აღმოჩნდნენ გარეშე ბუნებასთან ბრძოლაში და საუკეთესო იარაღს წარმოადგენენ იმ მიზნების მისაღწევად, რომელთაც ადამიანი ამ ბრძოლაში ისახავდა. პრაქტიკული გამოსადეგობის მუდმივი შემოწმების გამო ისინი საბოლოოდ გამტკიცდნენ და, რაკი მემკვიდრეობით თაობიდან თაობას გადაეცემოდნენ, ბოლოს ჩვენი სახის განუყრელ „აპრიორულ“ თვისებად გადაიქცნენ.

ახლა დრო არის ამ სწრაფი მომხილვიდან ზოგი დასკვნები გამოვიყვანოთ. პირველი, რასაკვირველია, მეცნიერული ქეშმარიტების შეუარღებოთი ხასიათი იქნება. მეცნიერული ქეშმარიტება შრომის იარაღი არის, ადამიანის მიერ გაქედლილი და მეტად ან ნაკლებად გამოსადეგი. ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს მეცნიერულ შემოქმედებაში. აქ სპეციალი ტერმინიც კი არსებობს: სამუშაო ჰიპოთეზი. რას ნიშნავს ეს? მხოლოდ იმას, რომ აღებული ჰიპოთეზი იმდენად არის ქეშმარიტი, რამდენადაც იგი მოხერხებულ იარაღს წარმოადგენს მეცნიერების მუშაკისათვის. თეორიები და კანონებიც ასეთი ჰიპოთეზისგან მხოლოდ იმით განსხვავდებიან, რომ ისინი უკვე საკმაოდ გამოცდილი და „გამომდგარი“ არიან.

ავილოთ ერთი მაგალითი. უკვე საბერძნეთის ფილოსოფოსებმა გენიოსური გამჭრიახობით აღნიშნეს, რომ ყოველი ნივთიერება პატარა ნაწილებისგან შედგება, რომელთაც განუყოფელი ანუ ატომი უწოდეს. ამ უბრალო აზრს შეცდოლი დიდი წესრიგი შეეტანა ადამიანის მიერ ბუნების გაგებაში და მით კონცებრივი ენერჯის დიდი ეკონომია გამოიწვია. ვარდა ამისა, როგორც შემდეგში ვამოიკვავა, იგი უძლიერეს იარაღს წარმოადგენდა ბუნების ძალთა დასამორჩილებლად. მაგრამ იმ დროში ცოდნისა და ტექნიკის მდგომარეობა ისეთი არ იყო, რომ ამ იდეას თავისი ნაყოფიერების გამომხილება შესძლებოდა. ამიტომ თუმცა ატომისტურმა ჰიპოთეზმა დიდი სიცოცხლის უნარი გამოიჩინა, ქეშმარიტებად მაინც ვერ იქცა. მას აკლდა მუშაობაში შემოწმება.

გავიდა საუკუნეები. მეცნიერების და ტექნიკის საერთო მდგომარეობა შეიცვალა. და აი ლავუაზიემ, პრუმ, გელუსაკმა, დალტონმა, ბერცელიუსმა შექმნეს ქიმიის და ატომისტური თეორიაც განახლეს. ატომის თვისებაზე ახლაც ბევრი არაფერი იცოდნენ ან სრულიად არაფერი. ყველაფერი ისევ ჰიპოთეზებზე იყო დამყარებული. მაგრამ ახალ პირობებში ეს თეორია საკვირველად ძლიერი სამუშაო იარაღი აღმოჩნდა. მან ქიმიურ აზროვნებას და მუშაობას განსაზღვრული მიმართულება მისცა და ამ გზაზე საოცარი სისწრაფით აღმოჩენა აღმოჩენას მოჰყვა. ამ შემოწმების წყალობით ის, რაც ადრე მხოლოდ გაბედული მოსაზრება იყო, მტკიცე ქეშმარიტებად იქცა.

გავიდა კიდევ ხანი და მეცნიერების წინსვლამ ატომები თითქმის ხელშე-სახებ საგნებად ვახადა. მიუხედავად იმისა, რომ დანახვა თვით უძლიერესი მიკროსკოპითაც კი არ შეიძლება, არსებობს უკვე მრავალი საშუალება მათ გასაზომავად და მათი მოცვა და წონა ზედმიწევნით არის გამოკვლეული. ამით თითქო საბოლოოდ მტკიცდებოდა, რომ ატომების სახით თვით რეალობასთან ვეაქვს საქმე. ლორდმა კელვინმა ძლიერ მომხიბლავი ჰიპოთეზიც კი შეიმუშავა მათი

განუყოფლობის ასახსნელად. მაგრამ არა! მალე აღმოჩნდა, რომ ატომის ეს წარმოდგენა მხოლოდ მეცნიერული მუშაობის მოხერხებული იარაღი იყო, ჩვენი ცოდნის განსაზღვრული მდგომარეობის შესაფერი. ახალ ფაქტებს იგი ვეღარ ითვისებდა. გათხელეზულ გაზებში ელექტროული დაცლის მოვლენებისა და რადიოაქტივობის გასაგებად და ამ სფეროში ახალ კვლევა თასაწარმოებლად საჭირო შეიქმნა ახალი სინთეზი, ახალი სამუშაო ჰაპოთეზი. Rutheford-ისა, ბორის და სხვების აზრით ატომები არ არიან განუყოფელი და არც მარტივი. იგინი რაულ სხეულებს წარმოადგენენ და ისეთივე აგებულება აქვთ, როგორც მთელ მზის სისტემის. ფოკუსში—მოთავსებულია დადებითი გუნდი, ისევე, როგორც მზე. ამ გუნდის გარშემო ელიპტიურ ორბიტებზე მიმოიქცევა ცთომილების მსგავსად უარყოფითი ელექტრონები. უმარტივეს შემთხვევას წყალბადის ნეიტრალი ატომი წარმოადგენს, რომელშიაც დადებითი გუნდის გარშემო ერთად-ერთი უარყოფითი ელექტრონი მოძრაობს. საერთოდ კი ამ ელექტრონების რიცხვი მეტად ან ნაკლებად მრავალრიცხოვანი არის ხოლმე. თვით გუნდიც, როგორც ამას რადიოაქტივი სხეულების მაგალითი გვიჩვენებს, ძლიერ რთული შეიძლება იყოს და მრავალი დადებითი გუნდისა და უარყოფითი ელექტრონისგან შედგებოდეს. ამ გეგარად ატომისტური თეორია სრულიად ახალ სახეს ღებულობს.

რამდენად ხანგრძლივი იქნება მისი განვითარების ეს ფაზისი? ამას მომავალი გვიჩვენებს. ყოველ შემთხვევაში ახალმა შეხედულებამ თავისი „ჭეშმარიტება“ უკვე საკმაოდ დაამტკიცა, რადგან ქიმიკოსებს საშუალება მისცა მეიერმენდელეევი პერიოდული სისტემის შესწორებისა და შევსებისა, და მეორე მხრით ქვანახების თეორიასაც კონკრეტი ახსნა უპოვა. ეს უკვე საკმარისია, რომ იგი გამოსადგვად ჩავთვალოთ, სანამ მეცნიერების განვითარება ისევ ახალ სინთეზს და შრომის ახალ იარაღს არ მოითხოვს.

ასეთი არის მეცნიერული თვალსაზრისი ჭეშმარიტების საკითხში. წინამეცნიერული ადამიანი და ბავშვი ყველგან აბსოლუტს ეძებს. ჭეშმარიტებაც მისთვის აბსოლუტი არის; სამარადისოდ გარკვეული სინამდვილის მზა-მზარეული ანარეკლი, რომელიც უნდა აღმოჩენილ იქნას. საშუალო სკოლის მოწაფისთვის მისი სახელმძღვანელოს თვითოეული ფრაზა ურყევი, სამარადისო ჭეშმარიტება არის. ბევრი საშუალო სასწავლებლის შემდეგაც ასევე აზროვნებს. სად არ ვაიგონებთ შედარებას, თითქო უნივერსიტეტი ჭეშმარიტების ტაძარი იყოს და შიგ ჭეშმარიტების ძიება სწარმოებდეს. ეს არსებითად შეცდარი აზრია. უნივერსიტეტი უფრო ქარხანა არის, ვიდრე ტაძარი. აქ ჭეშმარიტების შემოქმედება სწარმოებს და არა ძიება. ჭეშმარიტება, რომელსაც აქ ჰქმნის გონებოვ მუშაკთა რაზმი, არ არის აბსოლუტი, არც ღვთაებრივი. იგი შეფარდებითია და ადამიანური, ეს ქნნილი ჭეშმარიტება უსრულია და ცვალებადი, როგორც თვით ადამიანი; მაგრამ იგი მაინც საკმაო იმ ბრძოლაში სახმარად, რომელიც ადამიანს არსებობისა და განვითარებისათვის უხდება. ამ რელატივობის ცხოველი გრძნობა და არა ცოდნის რაოდენობა განასხვავებს მეცნიერულ აზროვნებას არამეცნიერულისაგან. მეცნიერისთვის თვითეულ აზრს მხოლოდ იმ პირობებთან დაკავშირებით აქვს მნიშვნელობა, რომლებშიც იგი წარმოშობილა და განვითა-

რებულა. უმთავრესად ამიტომ არის, რომ მეცნიერულ შრომაში თვითთავად აზრს ავტორის სახელი უნდა ახლდეს თან ერთგვარი პასპორტით. პროფანებს კი ჰგონიათ (და ამ მხრივ ბევრი მეცნიერიც პროფანია) თითქო ბიბლიოგრაფიულ ცნობებით შრომის აქრელება ერუდიციის გამოსაჩენად იყოს საჭირო.

მაგრამ განვადრძოთ აბსოლუტ ჭეშმარიტებას თავისთავადაც ექნებოდა მნიშვნელობა, მაგრამ შეფარდებით ჭეშმარიტებას კი მხოლოდ სხვა ჭეშმარიტებებთან დაკავშირებით აქვს ღირებულება, მხოლოდ როგორც ჭეშმარიტებათა მთლიანი ორგანიზმის წევრს. ამიტომ სანამ იქნებოდეს მეცნიერებანი, უნდა იყოს მეცნიერება, უნდა იყოს ერთი მთლიანი ცოცხალი სხეული, რომლის სიცოცხლეს ნაწილებიც ეზიარებიან. ზოგი მეცნიერი ათეულ წლებით იკვლევს, თუ რამდენი პარაზიტი ცხოვრობს ჭიანჭველას ნაწლავებში. სხვა კიდევ მთელ სიცოცხლეს სწირავს იმის გამოკვლევას, თუ რა გავლენა აქვს ახალ მთვარეს ცოქის კულის ზრდაზე. ყოველივე ეს შეიძლება ძლიერ საინტერესოც იყოს ისევე, როგორც ბავშვის მიერ ფოსტის მარკების გროვება, მაგრამ ეს არ არის მეცნიერება. მეცნიერებას სხვა მაღალი სწრაფვა და სხვა ამაყი საზრიანობა უნდა ასულდგმულედეს და აი აქ არის უნივერსიტეტის მთავარი როლი. Universitas litterarum et scienciarum—ეს შეზავებული პრინციპი არის, რომელიც ცალკე დისციპლინებიდან და ფაკულტეტებიდან ერთ მეცნიერულ სხეულს ჰქმნის და ვიწრო სპეციალისტის მუშაობას აზრს და მიზანს აძლევს. ეს მთლიანობა არ უნდა იქმნას დაკარგული მხედველობიდან, თორემ ეს სიკვდილი იქნება მეცნიერებისა.—ასეთი არის ჩენი მეორე დასკვნა.

თუ ჭეშმარიტება ადამიანის კულტურის ცოცხალი ნაყოფი არის და არა აბსოლუტი რამ, რაც შეიძლება დროსა და სივრცის გარეშე არსებობდეს, მაშინ ჩვენთვის გასაკები არის, თუ როგორ შეიძლება ამა თუ იმ ხალხის ან ამა თუ იმ კლასის მეცნიერებაზე ლაპარაკი. უეჭველია არსებობს ერთი საკაცობრიო მეცნიერებაც, რამდენადაც არსებობს თვით კაცობრიობა, როგორც გარკვეული ერთეული. მაგრამ ეს ერთი მეცნიერება რთული სხეული არის, რომელიც რამოდენიმე ქვესხეულისაგან შედგება. ექვს გარეშე არსებობს, მაგალითად, ბურჟუაზიული და პროლეტარული მეცნიერება, მაგრამ თვით პროლეტარული მეცნიერებაც შეუძლებელია ერთი იყოს. მეცნიერული შემოქმედება ადამიანის მთელი სულიერი ცხოვრების თავისებურებასთან დაკავშირებით ხდება. ერთ წინაპკში რომელიც ამ 11-ოდე წლის წინედ დაიბეჭდა, მე ვცადე ცხად მეყო ის დიდი როლი, რომელსაც ხალხის ცხოვრებაში ენა თამაშობს და ამ თვალთაზრისით განმეგრტა ეროვნული შემოქმედების რაობა და პირობები. მეცნიერული შემოქმედებაც ეროვნული შემოქმედების ერთ-ერთი სახეა, ეს განსაკუთრებით ცხადია მას შემდეგ, რაც კულტურის გადემოკრატებამ ეროვნობის მატარებლად მშრომელი ხალხი გახადა. დემოკრატიისთვის არ არსებობს სხვა გზა კულტურული შემოქმედებისა გარდა ეროვნულისა—აი ჩენი მესამე დასკვნა, რომლის თანახმად უნივერსიტეტი ეროვნული დაწესებულება არის. არა მარტო იმიტომ, რომ ერს უნდა უწინამძღვროს, არამედ იმიტომ, რომ ის ეროვნული ორგანიზაციისგან

იქნეს შემოქმედების ძალას. განსაკუთრებით პატარა ერებში უნივერსიტეტის აყვავების მთავარი პირობა მშრომელი დემოკრატიის გაძლიერება არის.

ჩვენი მეოთხე დასკვნაც ამ საშის მსგავსი იქნება. მეცნიერული ჰუმანიტების შემოქმედება ნაწილი არის იმ დიდი შრომისა, რომელსაც საზოგადოება აწარმოებს. ჩვენ, უნივერსიტეტის წევრნი, ერთს შრომითს ამქარს წარმოვადგენთ და ბონაწილენი ვართ საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისა. მეცნიერული შემოქმედება აუცილებელი პირობა არის ამ ამქარის არსებობისა. მოძღვარი და მსმენელი მეცნიერულ შემოქმედებაში ეზიარება უნივერსიტეტის სხეულს. ამ პირობის გარეშე უმაღლესი სასწავლებელი არ არსებობს. მეცნიერება გადაცემით არ ისწავლება. მეცნიერების სწავლება მხოლოდ მაგალითით შეიძლება.

ჩვენ შეგვიძლია მეცნიერება აეროპლანს შევადაროთ. ეს მძიმე მანქანა, რომელიც ხშირად ას ფუთზე მეტს იწონის, მერცხლის სისწრაფით მიმოსრილობს და თამამად აყრდნობს თავის ფრთებს მსუბუქ ჰაერს. და დახეტ, ეს დაუდგრომელი ჰაერის დასაყრდნობი მას არ ჰღალატობს, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით, რომ აეროპლანი მოძრაობდეს. საკმაოა ის შეჩერდეს და წამსვე უბრალო ქვასავით ძირს დაშვება და მიწაზე დაენარცხება. ასევე მეცნიერებაც მხოლოდ უწყვეტელი შემოქმედება ასულდგმულებს მას და ნებას აძლევს მუდმივ ცვალებად ჰუმანიტებაზე დაყრდნობით მაღლა-მაღლა აიწიოს. თუ ეს შემოქმედება შეწყდა, მეცნიერებაც კვდება და უნივერსიტეტიც უკეთეს შემთხვევაში ცულ საპროფესიო სასწავლებლად იქცევა.

პროფ. გრიგოლ შვიმთელი

ანაკრონტი

ყველა აქ მოთავსებული ანაკრონტის
 ლექსების თარგმანი შესრულებულია
 A s m i-ს მიერ.

ძველი საბერძნეთის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ეოლიის კუნძულ ლესბოსზე, მე-VI საუკუნეში ქრ. წინ, აყვავდა ბერძნული მონოდური ლირიკა*). მისი პიონერები იყვნენ ალკეო და საპფო, მათ ჩამოასხეს მონოდური ლირიკა მომხიბვლელ მეტრიულ ყალიბში და ისეთი შესაფერი შინაარსი მისცეს მას, რომ იგი სამუდამოდ დარჩა ადამიანის უნაზეს გრძობათა გამომხატველად. მაგრამ ამ ლირიკის შემდეგი განვითარება ლესბოსს აღარ ერგო წილად. ალკეოსა და საპფოს შემდეგ ლესბოსმა ველარ წარმოშვა ძლიერი ტალანტები. ეოლელ პოეტთა ახალი შთამომავლობა უფრო სუსტი აღმოჩნდა, მათმა სიმღერებმა ვერ შექმნეს ახალი ერა, და ეს პოეტები აღარც შერჩნენ კაცობრიობის მეხსიერებას.

მიუხედავად ამისა, მაინც არ მოკვდარა ის ლიტერატურული დარგი—მონოდური ლირიკა—რომელიც ალკეომ და საპფომ შექმნეს და უმაღლეს წერტილამდე აიყვანეს: მან, როგორც დაუდგრომელმა მდინარემ, აიჩრია სხვა კალაპოტი, და ნაცვლად ეოლიურისა იონურის გზით წავიდა. ის მიდის ამ გზაზე ძველებურის ტემპით, თავისუფალი ნაბიჯით, და ამაყური, დაჯერებული გამოიმეტყველებით, თუმცა მიიღებს ოდნავ სხვა იერს და სხვა შეფერადებას.

იონიის ქალაქი ტეოსი, —აი ის ადვილი, სადაც ლესბოსის სიმღერა გამოძახილს ჰპოვებს. ხოლო ამ სიმღერას იონური დიალექტით შექმოსავს და ახალი ცხოვრებისაკენ გამოიყვანს ანაკრონტი, „ტეოსელი მომღერალი“, —როგორც მას ძველად ეძახდნენ.

1.

არეულობის ხანაში მოუხდა ანაკრონტს ცხოვრება. ეს არის VI საუკ. მეორე ნახევარი, როდესაც იონური კოლონიებისათვის ნამდვილი ეპათა-სიავე

* ეს ის ლირიკაა, როდესაც სიმღერას ასრულებს ერთი ხელოვანი ლირის აკომპანიმენტით (მონოს—ერთი, ოდს—სიღერა). ამას უპირისპირდება ხოროს ლირიკა, როდესაც ასრულებდები გუნდია (ხორა).

მყარდება, კოლონიები ერთი მეორეზე ემორჩილებიან დიდი კიროსის სარდალს, რომელიც სწრაფად მოიწვევს მცირე აზიის სანაპიროებით (545 წ.). ანაკრეონტის სამშობლო ქალაქის ტეოსის მცხოვრებნი, სპარსული უღლის თავიდან აცილების მიზნით, სტოვებენ სამშობლო მხარეს და გადადიან თრაკიაში და აქ დაარსებენ ახალშენ აბდერას. მათ თან მიჰყვება ანაკრეონტიც. პირველ ხანებში დიდი ბრძოლა უხდებათ ცხოვრებასთან ტეოსელ მოქალაქეებს: ისინი იძულებული არიან სასტიკი ბრძოლა აწარმოონ თრაკელებთან: გამარჯვება და დამარცხება ერთმეორეს სცვლიან. ანაკრეონტიც მედგრად იბრძვის თანამოქალაქეთა ბანაკში: მის მოძმეთა ჭირვარაში—ეს მისი საკუთარი ჭირვარაშია, მათი შვევა—მისი შვევაა.—მათთვის და მათზე სქედავს ის თავის სიმღერებს—მსგავსად ალკეოსა და არხილოხისა, და ამ სიმღერებში მოისმის ხან ძარღვდაქიმული, ხან ირონიული ნოტები. ჩვენს წინაშეა პოეტი—მებრძოლი, რომელიც მშვიდად შესცქერის ბედის უკუღმართობას და შესაფერ პასუხს აძლევს მას.

შენ პირველად დაგიტირებ
 გმირო არისტოკლიდე!
 ჯერ ყმაწვილმა, მამაცურად
 შეეწირე სამშობლოს.

ასე დამღერის ანაკრეონტი თავის გარდაცვლილ თანარაზმელს, მაგრამ სად? რასაკვირველია, ლხინში იმ დროს, როდესაც მეგობრები დაღუპულ გმირთა სულის მოსასხენებელს სვამენ, როგორც ეს ჩვეულებად ჰქონდათ ბერძნებს*). ასეთი სიმღერები ანაკრეონტს ბევრი აქვს და აქ ის ეხება მრავალ საჭირობოროტო საკითხს საზოგადო ცხოვრებიდან. მაგრამ იმ დროს, როდესაც ის საზოგადოებრივ მოვლენებს ეხება, როდესაც ის აღწერს თავისი მამულისა და თანამემამულეთა ჭირვარას, ან და სპარსელების შემოსევას ტეოსის საზღვრებში და ტეოსელ გმირთა დაღუპვას,—ამ დროს პოეტი სხვა უფრო ნაკლებ სერიოზულ ჰანგსაც აიღებს ხოლმე,—დაცინვისა და ირონიის ნოტებს. ის მაგ., თავის თავსაც დასცინის ერთხელ, როდესაც მოიგონებს, თუ როგორ დაჰკარგა მან ფარი ერთ-ერთ ბრძოლაში, რომელიც ტეოსელებისათვის დამარცხებით დამთავრდა.

დავაგდე ფარი
 მე ნაპირზე
 სწრაფად-მავალი მდინარის,
 და გავიქეცი—
 ვით დამფრთხალი
 ტყისკენ მიფრინავს გუგული.

მოკლედ, ახალგაზრდობაში ანაკრეონტის მოქმედებას დიდ მასალას აძლევდა ხოლმე მაშინდელი პოლიტიკური ამბები და საომარი შეხლა-შემოხლანი ის ამ მოვლენებს გვერდს არ უხვევდა,—ისინი მისთვის არსებითი მნიშვნელობისა იყვნენ, და ამ სიმღერაში ჯერ კიდევ არ ისმის მისი იონიური ნებეირობა. პირ-

*) იხ. Wilamowitz—Moellendorf. Sappho und Simonides (Berlin 1913), 106.

იქით, ანაკრეონტი გვევლინება ხანდახან „მრისხანების მომღერლად“ არხილოხის მსგავსად, და მწარ, იამბურ ლექსებში დასცინის ხოლმე თავის პირად მტრებს, და ამრიგად თავის პირად ცხოვრების ფარდას ხდის. აქ შეიძლება გავისწავლოთ ჩვენ მისი იამბური ლექსი, სადაც იგი დასცინის ევრიპილეს, მის მიჯნურს, ფუქსავატ არტემონს და ვილაც ჭაჩალ მოხუცს, ალექსიდს; — ეს ის ტრიადაა, რომელსაც ალბად ახლო კავშირი ჰქონდა პოეტთან; შეიძლება ასე ვიფიქროთ: ევრიპილემ, რომლის სიყვარული ასე სწავდა ანაკრეონტს, არ მიიღო პოეტის სიყვარული და ალექსიდის ძალდატანებით არტემონი არჩია პოეტს*). თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენ აქ მსგავსივე სურათი ვაქვს, რომელსაც არხილოხის ცხოვრებაშიაც ჰქონდა ადვილი: არხილოხს უყვარდა ნეობულე, მაგრამ დამარცხდა; ამ დამარცხებამ ისე გასტეხა პოეტი, რომ მისგან შექმნა უსაშინელესი პესიმისტი. და საზოგადოდ, ანაკრეონტის ცხოვრების პირველ ხანებში ჩვენ ბევრ ისეთ მხარეს ვბოვებით, რომელიც არხილოხის ცხოვრებასაც ახასიათებდა. სამშობლოს დაკარგვა, ხეტიალი, ბრძოლა და სხვა ამგვარი შემთხვევები, პირად ცხოვრებაში დამარცხებანი, — ყველაფერი ეს საერთოა ამ ორი პოეტის ცხოვრებაში. მაგრამ აღსანიშნავია სხვა მხარეც: ღრმა-ბუნებოვანი და ვნებით-შეპყრობილი არხილოხისათვის ყველაფერი ეს საბედისწერო შეიქნება და პოეტის დაღუპვის გამოიწვევს; შედარებით უფრო სუბუქი და ზერელე ანაკრეონტისათვის. — ეს არის მისი ცხოვრების ერთი იმ წარმავალი ეტაპთაგანი, რომელსაც პოეტი ძლიან მალე იფიქვებს. ეს ეტაპი გაივლის, ძველი შთაბეჭდილებანი დაეწყებულა, სულიერი კრილობები შეზორცებულია, ადამიანს კიდევ იზიდავს სხვა რამ ახალი და ისიც მიჰყვება ცხოვრების ძახილს! ასე ემართება სწორედ ანაკრეონტსაც: მასაც მოუწოდებს ცხოვრების სივრცე. აბდერაში ყოფნით უკმაყოფილო და სამშობლოს მოკლებული, ის დაჰყრის მეომრის ასხმულობას, გამოეთხოვება ძველს იდელებს და გაქვანება ახალი, უფრო ნათელი, მე ვიტყვოდი — უფრო იონურის — გზით.

ამ დროს ანაკრეონტს უკვე მოპოებული ჰქონდა პოეტის სახელი და ის მოიწვია თავისთან კუნძულ სამოსის ტირანმა პოლიკრატემ. ანაკრეონტიც გადასახლდა მასთან, როგორც საპატიო სტუმარი, და სულ მოკლე ხანში ისე დაუმეგობრდა სამოსის მპყრობელს, რომ მისი პოლიტიკური საქმეების მესაიდუმლედაც კი გახდა. (იხ. Herod. III. 121; Strab. XIV. 638). ტირანის ახლო მეგობარი ანაკრეონტი, სხვა გამოჩენილ პოეტებთან და მემუსიკეებთან ერთად რომელიც მაშინ სამეფო კარზე სცხოვრობდნენ, ტირანის კერძო ცხოვრების ამხსნელი და გამოშხატველი უნდა ყოფილიყო. მას უნდა გაეხალისებინა მისი სიცოცხლე სიმღერებით და მიეცა მისთვის სილამაზის ელფერი. უმთავრესად კი მას უნდა გამოეაშკარაებინა პოლიკრატეს ბრწყინვალეობა თავისი პოეტური და მუსიკალური კომპოზიციებით. უკეთ რომა ვსთქვათ, ანაკრეონტს მოვალეობად აწუხა სულის ჩამდგმელი ყოფილიყო ბრწყინვალე საზოგადოებისა, რომელიც იმდენად იყო განვითარებული, რომ ჰგრძნობდა მუსიკისა და პოეზიის

*) იხ. Crusius. Anacreon (Pauly-Wissowa's Bealenciclop. I. 2036)

საჭიროებას და სურდა რომ ხელოვნებას ინტელექტუალური ელფერი მიეცა მათი ქეიფისა და სიამოვნებისთვის. ამგვარად, უწინდელ პოეტ-რაინდიდან ანაკრეონტი გადაიქცა კარის პოეტად, ღვინისა და სიყვარულის მგოსნად, ბაქისა და აფროდიტეს თაყვანისცემელად. იგი ასცდა იმ გზას, რომლითაც აქამდე მიმოდებოდა არხილოხის კვალით და მიუახლოვდა სხვა მიმართულებას, სადაც მისთვის შორეულ მიჯნებად იყო ეოლიის ლირიკა, ალკეო და სამფო. ამ გზიდან ანაკრეონტი აღარ გადასულა შემდეგში, და რაც უფრო სუსტდებოდა შთამომავლობის ხსოვნაში მისი უწინდელი სახე, მით უფრო ცოცხლად და მკვეთრად ისახებოდა ახალი ანაკრეონტი, „ქეიფის სულის ჩამდგმელი“, „ბარბიტონის მეგობარი“, „ტკბილი და უდარდელი მგოსანი“, როგორც ამბობს მის შესახებ ოლივარხი კრიტიკოსი, ანაკრეონტის შემოქმედების დახასიათებაში.*)

მაგრამ დგება ტრაგიული 522 წელი. პოლიკრატე მოჰკლეს. წინანდელი კეთილდღეობა დარღვეულია. ტახტზე ახალი მბრძანებელია, — სილონტი. იგი არ მოსწონს ანაკრეონტს. მას ვერ დაუფიქრია პოლიკრატე სამოსი ჰკარგავს მისთვის თავის მიმზიდველობას. როგორც ფრინველები ქარიშხლის წინ, იფანტებიან პოეტები და მუსიკოსები. საჭიროა ახალი საღმრთის შოვნა. მაგრამ სად წავიდეს? რასაკვირველია, არა აბდერაში, — იგი აღარ არის ანაკრეონტის სამშობლო. და აი, ამ დროს, როგორც ამბობს ფსევდო-პლატონური დიალოგის „ჰიპპარხის“ (p. 228 e) ავტორი, ანაკრეონტმა მიიღო მძიპატიყება ათინიდან, იქაური ტირანების ჰიპპიასისა და ჰიპარხისაგან; ისინი სთხოვედნ ანაკრეონტს — ყოფილიყო მათი სტუმარი ორმოცდაათ-წინმძიანი გემი იყო გამოგზავნილი პოეტის წასაყვანად და ის დიდის პატივით მიიყვანეს ათინაში, სადაც მან დაიწყო ისეთივე ცხოვრება, როგორსაც აქამდე ეწეოდა სამოსზე. თითონ ჰიპპარხი, პოეზიის მოყვარული და საზოგადოდ ყველა ხელოვნებათა თაყვანისცემელი და მფარველი, და ამასთან ათინის დიდგვარიანი ოჯახები ერთმანეთს ეტოქებოდნ, რომ ანაკრეონტისთვის პატივი ეცათ**). ათინაში პოეტი გრძნობდა თავს ისეთსავე მზიარულ და მრავალფეროვან ცხოვრების სფეროში, როგორსაც მიაჩნია იგი პოლიკრატეს კარმა. თავის თავად ცხადია, რომ მისი შემოქმედების განვითარებაც იმავე გზით მიდიოდა. ამ რიგად ადგილის გამოცვლამ არ შეიტანა ცვლილება პოეტის სულიერ განწყობილებაში, მისი პოეზიის სულში.

მაგრამ ბედნიერება ცვალებადია. ჰარმოდისა და არისტოტიონის ხელით, 514 წელს დაიღუბა ანაკრეონტის მფარველი ჰიპპარხი. ძმა და თანამმართველი ჰიპპარხისა ჰიპპიასი, უფრო მკაცრი გახდა. მას აღარ ეცალა მზიარულებისთვის,

*) Poetae lyrici graeci, II, 283, fragm. 7.

**) შეად. Plat. Charmid. p. 157 e, სადაც საუბარია ანაკრეონტის მეგობრობაზე კრიტიკის გვართან, პლატონის წინაპრებთან: „დროპიდის შვილის კრიტიკას სახლი ქებით შეაკო ანაკრეონტმა, როგორც აღნიშნული სილამაზით, სიქელოთ, და ყოველივეთი — რასაც კი სიყვითველობა“.

პოეზიისთვის. ის ეხლა ერთს სცდილობდა, — უკლება თავის ხელში შეენარჩუნებინა. ათინას სახე ეცვალა და ანაკრეონტს უნდა მიეტოვებია იგი, როგორც ოდესღაც სამოსი მიატოვა. გაწყდა ის ძაფი, რომელიც მას პალლადის ქალაქთან აერთებდა, და როგორც გადამფრენმა ფრინველმა, მან ახალი ბინის ძიება დაიწყო. ეს ახალი ბინა მას თესსალიამ მისცა, კერძოდ თესსალიის ტირანებმა — ალევადებმა, რომელთა კარზე მოგროვდნენ სხვა პოეტებიც, ჯწინ ჰიპპარხს რომ ეხვევოდნენ ვარს. ერთ იმ ტირანთაგანის — ებეკრატეს შესახებ, ანაკრეონტი არა ერთხელ ლაპარაკობს თავის ლექსებში. როგორ მოეწყო თესსალიაში ანაკრეონტის ცხოვრება არ ვიცით; ჩვენ მხოლოდ ის ვიცით, რომ მან ღრმა მოხუცებამდე მიაღწია, და რომ მოხუცებამ არ მოუტანა მას არც სიმწარე და არც იძულების გაცრუება. მისი სახელი ურყევლად იდგა. მის მიერ ლირიკაში შეტანილმა ახალმა ეანრმა ფესვები გაიღვა. მისი სიმღერები სანატრელი სტუმარი იყო ყველანაღიშზე. უკვდავების შარავანდელი მოსავდა მის თავს. ერთი ღა აკლდა, — წარსული სიყმაწვილე; ამაზე ხშირად ჩივის პოეტი, რომ მისი თეთრი თმები აშინებენ მშვენიერ ქალებს და ვაჟებს, რომელთა მიმართ ძველებურად ივლტოდა მისი უბერებელი გული.

ხელახლა მესერის პურპურის ბურთს

მე ეროტი ოქროს თმოსანი ..

საალერსოდ მიწვევს ამ ბავშვთან

ფურადი სანდალიებით.

მაგრამ გოკონა ლესბოსელი

ჩემს ქალარას მოწყენით უქქერს

და ოცნებობს ჩაუიქრებული

ყმაწვილზე ოქროს თმიანზე.

მაგრამ „*τὸ μὲν δὲν μὲν μὲν μὲν*“, როგორც ამბობდნენ ბერძნები; ვერ წაუვიდა სიკვდილს ვერც „*ვარდებით დაგვირგვინებული*“, „*მუდამ ყმაწვილი*“ ანაკრეონტი. მაგრამ არც სიკვდილის შექმდე უღალატა მას სახელმა და დიდებამ; ისინი მისი ერთგული დარჩნენ. მისი სიმღერები ცოცხლობდა, და თითონ კი მზადი-სობას ეზიარა. ანაკრეონტის სადიდებლად ათინელებმა აკროპოლში სპირენქძის ძეგლი დადგეს. ეს ძეგლი ჯერ კიდევ პავსანის უნახავს (I. 25, 1). აქ ანაკრეონტი წარმოდგენილი იყო მომღერალი კაცის სახით, ლირით ხელში, ტანდაუფარავი, რომელიც თავისუფლად ეძლევა ზემთაგონებას. ეს ჯერ არ არის ის ანაკრეონტი, სიმთვრალეს მიცემული მოხუცი, როგორც მას ხატავდა შემდეგ დროებში ვაზების მხატვრობა. ჩვენ წინ არის ანაკრეონტი — „*მუზებისა და არესის მსახური*“, პერიოქული ნადიმის კანონმდებელი; კაცი, რომელიც თუმცა ბაკსა და აფროდიტეს მისცენია, მაგრამ თუ საჭირო დარჩა, ყოველ წამს შეუძლია აილოს ხმალი და დადგეს მებრძოლთა რიგში, როგორც იგი სჩადიოდა ამისთვის სიყმაწვილეში, სპარსელების შემოსევის დროს. ასე გამოსახავდა ანაკრეონტს ეს ძეგლი, დადგმული მე-V-ე საუკუნის ნახევარში ქ. წინ. ამასთან აღსანიშნავია ისიც რომ ეს ძეგლი მოთავსებული იყო ქსანტიპესა და პერიკლეს

შუა³⁾), მარტო ეს მეზობლობა გვიჩვენებს, თუ როგორ მალა იდგა ანაკრონტი ათინელთა თვალში. მისი მეზობელი იყო თვით დიდი პერიკლე, და მისი სახელგანთქმული პაპა, სპარსელების დამმარცხებელი მიკალესთან. უთუოდ არ სცდებოდა ანაკრონტი, როცა მან, თითქოს მომავალში წინ ხედვით, სთქვა თავის თავზე:

ჩემი ლექსით,—მარად ახლო
მე ვიქნები ყველასათვის...
ტკბილი არის ჩემი მღერა,
ენა-მჭევრი საუბარი.

ანაკრონტის შემოქმედება ორ პერიოდით განიყოფება⁴⁾. პირველის ხასიათი ჩვენ ვიცი: ომიანობის გაუიოვება, გრძნობა კოლონისტისა, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ დამკვიდრებულა მაგრად ახალს მიწაზე, პირადი დამოკიდებულება მეგობრებისა და მტრებისადმი, ბრძოლის აღფრთოვანება, რისხვის და დაცინვის სიტყვები,—აი პირველი პერიოდის ლექსების შინაარსი. ეს ლექსები არ არის ბევრი. ისინი დაიჩრდილა შემდეგში მეორე პერიოდის შემოქმედებით, რომელსაც შეიძლება წმინდა ანაკრონტიული ეწოდოს. როგორი კარგიც არ უნდა იყვეს ხანდახან ანაკრონტის პირველი ხანის ლექსები, ისინი ყოველ შემთხვევაში არ ატარებენ ორიგინალობის ბეჭედს. პოეტი ჯერ კიდევ გამოურყვეველია. ის ემხრობა არხილოსს, იმეორებს მის ჰანგებს, და თავის სიცოცხლესაც კი არხილოსის სიცოცხლეს ამსგავსებს. ეს მით უმეტეს, რომ მათ შორის მართლაც მრავალია საერთო ხაზები. მხოლოდ ხანდახან, როგორც მაგალითად ლექსში, სადაც იგი ფარის დაკარგვაზე ლაპარაკობს (იხ. ზემოთ),—ისმის ის განსაკუთრებული ირონია და სუბუქი ტონი, რომელიც ასე განუყოფელია მეორე პერიოდის ნაწარმოებებთან, და ურომლისოდ წარმოუდგენელია ნამდვილი ანაკრონტი. ამის მაგვარი, ე. ი. რყევა მიმართულების არჩევაში, ემჩნევა მიწნერსაც. მიმნიერცი თავიდანვე როდი ვახდა მშენიერებისა და დაუტყდაყოფილებელი სიყვარულის პოეტი. ამ პედონიურ მიმართულებას წინ უძღოდა სხვა: იგი მიდიოდა ჯერ კალდინის და ტირტიეს გზით. ამგვარად, ანაკრონტი პირველი ხანისა,—ეს ჯერ გამოურყვეველი ანაკრონტია; იგი ჯერ ვერ ამბობს პირველს,—ის მეორეა! მაგრამ მიუხედავად ამისა, ანაკრონტის ამ პირველ ლექსებშიაც არ შეიძლება უარყვით ერთი უქვეელი ღირსება: მათში ისმის ნამდვილი გრძნობა, აქ არის საკმაოდ ძლიერი ათვისება. ეს ცოტაა. მათში სჩანს ახალგაზრდური თავგამოდება, აღშფოთებისა, დაცინვის და ირონიის გამოხატვის ოსტატობა. არც ერთი ეს ღირსება ანაკრონტს შემდეგისთვის აღარ შეუნარჩუნებია. მათ მაგიერ ჩნდება სინაზე და სიტკბოება, და ამასთან ერთად შემოიპარება ნებივრობის ელფერი, თუმცა იშვით გრაციასთან შეერთებული.

³⁾ Wilamowitz-Moelendorf, o. c. 105.

⁴⁾ პირველი ცდა ავთვის დაყოფისა მოხდინა კრუზიუსმა (o. c. 2.036, შემ.) მაგრამ არა საკმაო რელიეფობით.

საზოგადოდ ანაკრეონტის მეორე პერიოდის „სიმღერები“ მკაფიოდ განირჩევიან პირველი პერიოდის „სიმღერებისაგან“. მაგრამ სწორედ ეს მეორე პერიოდის ლექსები გამოხატავენ მის ორიგინალურ პოეტურ სახეს. მათში ჩვენ ვხვდებით ახალ ლირიულ ჟანრს, ეოლიის ლირიკის გაგრძელებას—მაგრამ სულ სხვაგვარად. აქ არის ორიგინალური კომპოზიცია იმ მუდმივი თემისა, რომელსაც წარმოადგენს: „ღვინო, მშენიერება და სიყვარული“. და ანაკრეონტი იძლევა ამ თემის მრავალნაირ ვარიაციას, განსაკვირვებელის და მხოლოდ მისთვის შესაძლებელი უცნაურობით. და იმდენი გემოვნებაა ამ ვარიაციებში, იმდენია აქ წმინდა იონიური გრაცია, რომ ისინი უნებურად გვზიბლავენ; ჩვენთვის გასაგები ხდება, თუ რისთვის უყვარდათ ასე ანაკრეონტი ძველებს და მისი ლექსების გარეშე ვერც კი წარმოედგინათ ნაღმი.

პირველი, რაც გვაოცებს ანაკრეონტის ლექსებში, ეს არის, არა მხოლოდ მათი ჰარმონიულობა, არამედ რაღაც განსაკუთრებული ჰაეროვნება. იშვიათის თავისუფლებით გადადის ლექსი ერთი სტრიქონიდან მეორეში: მას არ ემჩნევა არავითარი სიმძიმე.

ის სუბუქია, როგორც ის სახეები და სურათები, რომელთაც იგი გამოხატავს. ამასთან იგი საკვირველად უბრალოა: მას არ ემჩნევა ხელოვნური ნაშუშგვარი. მაგრამ ეს უბრალოება მხოლოდ მოჩვენებითია. ტასოს სიტყვებით რომა ვსთქვათ: „ხელოვნება აქ მით უფრო ბრწყინვალეა, რომ იგი ყველგან მალავს თავის თავს“.

მაგრამ მეორე მხრით, ჩვენ ანაკრეონტში არ უნდა ვეძიოთ არც ალკეოს ცუცხლოვანება და არც საპფოს გულში ჩამწვდენი ძალა. თუ ეოლიელი ლირიკოსების ნაწარმოებნი გვეჩვენება ზეთის ფერადებით დახატულ სურათებად, ანაკრეონტის ლექსები იძლევა ნაზი აკვარელის შთაბეჭდილებას. და ეს გასაგებიც არის. ანაკრეონტს აკლია სერიოზულობა და ჩაფიქრება. მას არ შეუძლია მთლიანად მიეცეს იმ მომენტს, რომელსაც ვანიცდის,—როგორც ალკეოს. არ შეუძლია მას აგრეთვე თვალი ადევნოს სულის მოძრაობას,—როგორც საპფოს: ანაკრეონტი არ არის ფსიქოლოგი. მას შეუძლიან მხოლოდ ასახოს სუბუქი სურათები და მორკალოს ისინი თავისი ჰაეროვანი ლექსით. და რადგან ეს ასეა, მაშინ ანაკრეონტში ჩვენ არ უნდა ვეძიოთ არც სერიოზული რელიგიოზობა, რაც ასე წარმტაცია საპფოში და ასე ღრმა ალკეოში. აქ პირველობა მხოლოდ ფორმას ეკუთვნის, რომელიც ზერელებას ჰფარავს. ანაკრეონტმა არ იცის ლოცვა, მაგრამ მას შეუძლია ლოცვების წერა—სათანადო სტილით; მას აქვს სუბუქი და ლამაზი ჰიმნები, სადაც იგი ტენიკის მხრით ლესბოსის პოეტებს ემხრობა. ასეთია მაგალითად შენდევნი „ჰიმნი არტემიდას“ დაწერილი ქალაქ მაგნეზიის მცხოვრებთათვის:

შენს წინაშე, ოქროს თმიანო,
 არტემიდა, ზეცის ასულო,
 შევლთა-მხოცო, ნადირთა რისხვაჲ,
 თაყვანისცემით მუხლს ვიდრეკ.

ო მოგვხედე! ნათელი თვალი
 მიმოაღლე ლეთეს-წყლის ქალაქს,
 სადაც ცხოვრობს მძლევარი ხალხი.
 იმზიარულე: შენ მევეუ ხარ
 დიდსულოვანი გმირების.

ამ ჰიმნში არის ყველაფერი გარდა ლოცვის აღფრთოვანებისა. მაგრამ მასში მაინც არის ლოცვის ელფერი. მაგრამ არის ჰიმნები, რომელნიც წმინდა ერთიულ ჰანგებს ეხებიან, და რომელთაც შესაძლოა ეწოდოს ჰიმნი მხოლოდ გარეგნობის მიხედვით. ასეთია „ჰიმნი დიონოსოს“:

მეფევე! შენთან ბავშვი ეროტი,
 ლურჯთვალემა ნიმუვების გუნდი,
 და კიპრიდა ძოწით-მოსილი,—
 არ უფრთხიან ალერსს, როდესაც
 კლდოვან მთების სიმაღლეებზე
 მოისწრაფვი ფრენით, დიონის!
 შენდა მივივლტვი... ლოცვა ჩემი
 შეიწყნარე მოწყალე გულით.
 კლეობულეს რჩევა კეთილი
 მიეცე,—ო ბაქხოს!—სიყვარულზე
 რომ მიპასუხოს სიყვარულით.

რომ ვასაგები ვახდეს, თუ რას წარმოადგენს ეს ლამაზი სათამაშო, საკმაოდ რისია შევადაროთ იგი საპვოს ჰიმნს აფროდიტესადმი: იქ ნამდვილი გულწრფელობაა და ძალა. იქ გადმოკვეთულია სერიოზული გრძნობა; სულ სხვაა ანაკრეონტი. ჩვენ წინ არის რაღაც სხვანაირი ჟანრი, ამ დრომდის არ ყოფილი ბერძნულ ლირიკაში,—სუბუქი უდარდელი და არსებითად ცივი. ეს თითქმის სიყვარულის სიმღერაა, მიმართული—არაპირდაპირ—კლეობულესადმი. დიონოსოს სახელი აქ მხოლოდ მოჩვენებითია. ფიზიკური სილამაზე—აი ანაკრეონტის ნამდვილი ღმერთი, რომელსაც პოეტი თაყვანს სცემს. ტყუილად კი არ გადმოგვცემენ ძველები ანეგდოტიურ მოთხრობას: როცა ანაკრეონტს ჰკითხეს, თუ რისთვის ადიდებს იგი ჰიმნებში ღმერთებს კი არა, არამედ მშვენიერ ქალებს და ვაჟებს, პოეტმა უპასუხა: „იმიტომ, რომ ისინი არიან ჩვენი ღმერთები“. და მართლაც,—რას ეხება გარდა მშვენიერების გაღმერთებისა ანაკრეონტის პოეზია? ეს არის მისი უმთავრესი მოტივი, უამისობა მას არ შეუძლიან. სილამაზე, სიყვარულით დატკობა, ქეთფის სიამოვნება,—აი ეს არის ერთად ერთი შინაარსი ანაკრეონტის სიმღერებისა და ძალიან იშვიათად თუ მათში ვიპოვით პასუხს უფრო სერიოზულ კითხვებზე. მართალია, ამ სიუჟეტების აღძვრაში, ანაკრეონტი ალკეოს და სავთოს ჰბაძავს, მაგრამ ჩვენ ზევითაც აღვნიშნეთ, თუ რაში და რით განირჩევა იგი ამოთგან. ანაკრეონტში მეტი გრაციაა—ვიდრე ცეცხლი, მეტი გარეგნობა—ვიდრე შინაგანი გაღრმავება; და მაშინაც კი, როცა ის უჩივის უმაწვილ ქალებს და ვაჟებს, რომელნიც უარჰყოფენ მის სიყვარულს, ამ ჩივი-

ლის ტონი ისეთი ნათელია და მზიარული, თითქო პოეტის სრულებითაც არა-
პგრძნობს იმ წყენას, რომელზედაც ასეთის დაქინებით ლაპარაკობს. ხანდა-
ხან თითონ ანაკრეონტიც არ მალავს ამას, და სუბუქის ირონიით დასცინის თა-
ვის სიყვარულის მარცხს.

ზევით ოლიმპოსკენ
მივფრინავ მე
ეროტთან, გაშლილი ფრთებით.
მინდა შევევედრო:
ქაბუქის გულს—
ველარ ვინადირებ ტრფობით...
მაგრამ გადმოჰხედა
ეროტმა ჩემს
თოვლით გადაფენილ თმებზე,—
და იგი სწრაფად
გაფრინდა შორს
მიოქროვილი ფრთებით.

საზოგადოდ, ანაკრეონტის პოეტურ კონცეპციაში ეროტს უმთავრესი ად-
გილი უჭირავს. მაგრამ ეს ეროტი ესახება პოეტს როგორც მძლავრი ღვთაება,
რომელსაც უსაზღვრო ძალა აქვს. იგი სრულებით არა ჰგავს იმ პატარა ერო-
ტებს, რომელნიც გამოდიან შემდეგი დროის ეგრეთწოდებულ ანაკრეონ-
ტიულ ლექსებში, და რომელთა გამოსახვა ისე უყვარდა შემდეგში ვაზე-
ბისა და კედლის მხატვრობას. ანაკრეონტი გვიხატავს ეროტს მკვდელის სახით,
რომელიც ურტყამს მძიმე უროს გახურებულ რკინაზე და შემდეგ კი ჩაადგებს
მას გაყინულ წყალში. ცეცხლით გაეარვარებული რკინა—ეს თვით პოეტია, შეპ-
ყრობილი წრე-გადასული სიყვარულით.

ვით მჭედელმა
ფოლადის შანთს,
დამარტყა ეროტმა ურო,
და შემდეგ კი
ჩამაგდო მე
ყინვით მოდებულ წყალში.

მაგრამ რადგან ამავე დროს ეროტი პოეტის მბრძანებელია და გზის მაჩ-
ვენებელი, ამიტომ თავისთავად ცხადია, რომ პოეტის სიცოცხლეც სიყვარულის
განცდაში უნდა მიმდინარეობდეს, რადგან სხვა სიცოცხლე არ იცის ეროტმა.

მსურს მიემართო ქებით ეროტს,
ნებიერ ღმერთს, რომ შემეყულა—
ყვავილების გვირგვინებით.
უკვდავ ღმერთთა მბრძანებელი—
იგი სტანჯავს კაცთა გულებს.

როგორც სიყვარულის ღმერთს, ეროტს ყოველთვის წინ უნდა უდგეს სიყვარულის ობიექტი და აგრეთვე სხვადასხვა მისი აქსეზუარები ე. ი. ნადიმი, ღვინო და მიწიერი ხასიათის გატაცება. აქედან ცხადია, რომ ანაკრეონტი, როგორც ეროტის მსახური, უნდა ქებას უძღვნიდეს ყოველივეს, რაც კი ღმერთისათვის საამური. ამიტომაც მის ლექსებში, ჩვენ ვხედავთ მთელ რიგს ქალ-ვაჟთა, რომელთა მიმართ ანაკრეონტს ოდესმე სიყვარული განუცლია, ან და რომელიმე პოლიკრატეს და პოეტის სხვა წარჩინებულ მეგობართა სიყვარულის საგანს შეაღვინდნენ. მშვენიერი ქალები და ვაჟები სუბუქი ფერხულით მიჰქრიან ჩვენ წინაშე, და პოეტს ყველასათვის აქვს სათანადო სიტყვა ან შედარება. აი, მაგალითად, სახე მოკრძალებული ქალისა, რომელსაც ჯერ არ განუცლია სიცოცხლის ტლანქი მხარე, და რომელიც განკვიფრებით უტკერის ყოველივეს, რაც კი გაუგებარია და უცნობი მისთვის.

შენ შემკრთალი რბილი ხედვით
შემომტკერი როგორც ნუჯი,
რომ ჩამორჩა შევლს რქა-მაგარს
ტყეში, და თრთის შიშისაგან.

და ამის გვერდით სხვა სახე, რომელმაც შთააგონა პორაციუს (Carm. 1. 23) არა ნაკლებ ლამაზი, თუმცა სხვა სილამაზით, უფრო ხორციელით და ვნებიანით.

უხედნელო ფაშაბ-ცხენო, რას გამირბი დაოთხვილი
და მიტკერი აღმაცურად, ნუ თუ ვერ მცნობ ნაკად მხედარს?
აღრე ნახავ, რკინის ლაგამს მძღვევარ ხელით პირს ამოვღებ
და ქედ-მოზრილს აღვირის-ქვეშ შემოვარბევ ველის მიჯნებს...
ჯერ კი ისევ თავისუფლად შენ თამაშობ ნებიერი,
სჩანს ჯერ კიდევ არ გიცდია დამგეშელის მძლე მარჯვენა.

ასეთი ცოცხალი და პლასტიური სახე მრავლად შეგვიძლია ვიპოვოთ ანაკრეონტის ლექსებში. მას ეხერხებოდა და უყვარდა მათი დასურათება და ყოველთვის პოულობდა მათთვის სათანადო შედარებას ცხოველთა სფეროდან. გრაცია და სისუბუქე თან სდევს ამ სახეებს, მაგრამ მათში ერთგვარი ზერელობაა. ყველაზე მეტად ისინი გვაგონებენ პომპეის ფრესკებს.

ავილოთ ეხლა ტროასი ლირიკოსის წმინდა „სანადიმო“ ლექსები, სადაც იგი უმღერის ღვინოს, ან გაკვრით ეხება მიწიერ სიამოვნებათა წარმავლობას. თუ რამდენი ცეცხლი, სურათოვნება და ნამდვილი გატაცება შეიძლება იყოს ასეთ სიმღერებში, ჩვენ ეს უკვე ვიცით ალკეოს მაგალითიდან. სულ სხვაა ანაკრეონტი. ჩვენ გვესმის მისი ლამაზი ხმოვანი ლექსები, ჩვენ ვგრძნობთ მათ პაეროვნებას, ჩვენ აქა-იქ ვამჩნევთ ჰუმორის ტონს, და სხვა არაფერი. ნამდვილი გრძნობა და აღვრთოვნება არ არის მათში. ანაკრეონტი აქაც, ქვივის დროსაც, ცივი რჩება. ტყუილად კი არ ამბობდნენ მის შესახებ ძველები (Hien. X 429 d), რომ იგი თავის სიმღერებს „ფიზილი“ სწერდა, მაშინ, როცა ალკეო ჰქმნიდა „მთვრალი“, ე. ი. ნამდვილი ზეშთაგონებით.

მომაწოდე თასი, ყრმაო, რომ დაესცალო იგი ნელა!
 ყურძნის წვენი ხუთი კათხა შეაზავე ორგზის წყალში,
 და ავსილი ბაჯის სულით მეც ვადიდებ მაშინ ბაჯხოსს.
 ჩვენ ვავმართავთ ლხინს ზომიერს; შორს სვეითების ჩვეულება—
 ხმაური და ქრიაშული... შევექცევით ნელა ქეიფს
 მღერით, ტკბილი საუბარით.

ეს ნაწყვეტი, უწინარეს ყოვლისა, ჩვენ გვაძლევს „სიმპოსიონის“
 ნათელ სურათს, როგორც იგი მიღებული იყო ათინაში შემდეგშიც, მე-V
 და IV საუკუნოებში. განსაკუთრებით საყურადღებოა სიტყვები „სვეითურ“
 ე. ი. ბარბაროსულ ქეიფზე, როგორც კულტურულ და განათლებულ იონელისთვის,
 როგორც იყო ანაკრეონტი, რაღაც ოდიოზურს წარმოადგენდა. სილამაზე, რო-
 მელსაც პოეტი თავის ღმერთად სთვლიდა, აქაც უნდა დაცული ყოფილიყო.
 ეს შეხედულება თუ როგორი უნდა იყოს ნადიმი და ქეიფი, ძალიან და-
 მახასიათებელია ანაკრეონტისთვის, ის, თითქოს ამთავრებს პოეტის სახეს, რო-
 მელიც არის ნამდვილი „arbitrator elegantiarum“. სილამაზის სრული გაგება, ცდა
 რომ არ დაშორდეს მას, არამედ სავსებით გამოხატოს იგი, აი ის თვისება, რო-
 მელიც განუყოფელია ანაკრეონტისგან. ეს გრძნობა სილამაზისა დაჰქრის თავს
 ყველა მის ლექსებს, ეს სუბუქი, ჰაეროვანი, უკედავი, წმინდა იონიური სილამა-
 ზე! ის არის ყოველ სიტყვაში, სახეში, ყოველ აზრში, თვით სიკვდილის აუცი-
 ლებლობის ფიქრშიც კი, იმ ფიქრში, რომელსაც ვერ ასცდა ვერც სულით მუ-
 დამ ყმაწვილი ანაკრეონტი. ეს ფიქრიც აწუხებდა პოეტს.

თავზე თეთრად დამათოვა, წვერს ჰალარა შეერია,
 და კბილებიც გრძნობს სიბერეს,—სიყრმის წლებო სად წახველით!..
 ტკბილი თასი სიცოცხლისა ადრე ხელით გამეარდება,
 მიტომ ესტირი გულმღულარე, ო მაშინებს ბნელი ტარტარ!
 საზაროა ქვესკნელის გზა, და აიღის შავი მღვიმე:
 ვინც კი ერთხელ მას ესტუმრა, დაბრუნებას ნულარ ელის...

ეს ანაკრეონტული „memento mori“ ინაწილებს ანაკრეონტის სხვა სიმ-
 ლერების ყველა ნაკლსა და ღირსებას. ბრწყინვალე გარეგნობა, გრაცია, ჰაეროვ-
 ნება, და ამასთან ერთად ისეთი შთაბეჭდილება, თითქო ეს აზრი პოეტს სხვა-
 თა შორის მოუვიდა, და არა იმიტომ, რომ იგი მართლა აწუხებდა და სტანჯავ-
 და მას. ალკეო თავის ლექსში ამავე თემაზე („მელანიპეს“) სულ სხვანაი-
 რად ლაპარაკობს. იქ თქვენ მართლაც ჰგრძნობთ ნამდვილ ნაღველს; ანაკრეონტს
 ეს არა აქვს, ის აქაც მისცურავს ზედაპირზე და მისი მწუხარება, რომელსაც
 ვინდა დაუჯერო, რაღაც მეტად სუბუქად გეჩვენებათ;—ეს შემთხვევითი ღრუ-
 ბელია ლაქვარდ ცაზე!

რას ვიტყვით ჩვენ დასასრულ ტეოსის პოეტზე? ჩვენს წინაშე არის არა
 უბრალო წამბაძველი, არამედ უთუოდ ნამდვილი ნიჭი, ორიგინალობით აღბეჭ-
 დილი; მან გაიკვლია თვისი საკუთარი გზა. მაგრამ ამ გზაზე მიმავალი ის თელს

არ აშორებს ორ ბრწყინვალე ვარსკვლავს,—ალკეოს და სპეოს. ეს ორი პოეტი მისი გზის მაჩვენებელი არიან, მათ კვალზე მიდის ის და მხოლოდ ხალ-და-ხან პირს მიუბრუნებს მესამე ვარსკვლავსაც,—არხილოხს. მაგრამ ამ ვარსკვლავების სინათლე ცოტა აღმაცერად აღწევს ჩვენ პოეტამდი. ეს არ არის სრული სინათლე. ამ პოეტების ყველა ნაკლს ანაკრონტი თავისებურად აესებს. ის, ასე ესთქვათ, იონიურად ჰქმნის ეოლიურ მოტივებს. ის ასუბუქებს მათ, აჰაეროვნებს, და მასთან ნაკლებ შინაარსიანად ხდის. ის უმატებს მას იონიურ უზრუნველობას და თან ნებივრობას. ტყუილად კი არ იყვნენ იონელები მძებრები; ბოლოს ჩვენ მივიღეთ ახალი, წმინდა—ეპიკურული ჟანრი, გამთბარი ნაზი ღიმილისა და მზიარულების სიახლოვით. მაგრამ ამ ღიმილში არ არის სალონური მანერა და ხელოვნურობა, არ არის ზომიერების დარღვევა. ანაკრონტის სიმღერები,—ეს არის ნამდვილი იონიური ღვინო, და მას არაფერი არ ურევია!

პავლი ინგოროშვილი.

ჩახრუხაისძე

პოეტი. მოგზაური.

[გაგრძელება *]

VIII.

ჩახრუხაისძის თავგადასავალი

ბაღდადიდან გაბრუნების შემდეგ (1203 წლიდან).

ახალი საზღვარ მოგზაურობა.—ჯვარის მონასტერში შედგომა.—

ჩვენი მოგზაური პოეტი შაჰრუხ ჩახრუხაისძე უკანასკნელად ჩვენ შეგვხვდა ხალიფების სახელმწიფოში, ქალაქ ბაღდადში; ეს იყო მისი უკანასკნელი სადგური იმ ხანგრძლივი მოგზაურობის შემდეგ, რომელიც მან შეასრულა მთელი იმ დროს ცნობილი მსოფლიოს გარშემო. მკითხველს რასაკვირველია ახსოვს, რომ პოეტს განზრახული ჰქონდა ბაღდადიდან უკვე სამშობლოში დაბრუნება, რის შესახებ მან აცნობა კიდევ წერილით თავის მეგობრებს, საქართველოს პოეტებს, რომლებიც დიდის ამბით მოელოდნენ გადახეწილი პოეტის დაბრუნებას; მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ჩვენმა პოეტმა, თითქმის მოსულმა საქართველოს საზღვრებამდე, გადაიფიქრა სამშობლოში დაბრუნების აზრი,—არ ვიცით რა მიზეზის გამო,—და მან ბაღდადიდან ხელახლა გადასწყვიტა უცხოეთის ქვეყნებში მოგზაურობის გაგრძელება.

პოეტის ეს ხელმეორედ გაბრუნება უცხოეთში სამოგზაუროდ მოხდა 1203 წლის ახლო ხანს *).

როგორი იყო ამის შემდეგ ჩვენი პოეტის თავგადასავალი,—აი ამის განხილვას ისახავს მიზნად წინამდებარე თავი.

რამდენადაც ჩვენ 1203 წლამდე ჩახრუხაისძის შესახებ მრავალი და ზედმიწევნითი ცნობები მოგვეპოვება (—„თამარაიანის“ ორ ბიოგრაფიულ ტექსტებ—

* იხ. კავკასიონი, № 1—2, გვ. 271—320.

1) იხ. ზემოთ. გვ. 305, 310, შენ. 1, 314 („კავკასიონი“, № 1—2).

ში—), იმდენადვე 1203 წლის შემდეგ ჩვენი ცნობები პოეტის შესახებ მეტის-მეტად ნაკლებეანია. არის მხოლოდ თითო-ორიოლა გაკვრითი ჩვენება ან ფრა-გმენტარული ცნობა, რომლის მიხედვითაც შესაძლო ხდება ზოგიერთი მოსა-ზრების წარმოდგენა.

* *

1. თავდაპირველად აქ აღსანიშნავია ერთი ავტენტური ჩვენება თითონ პოეტისა, რომელიც დაცულია პირველ ბიოგრაფიულ ტექსტში (1, 20—21). მკი-თხელმა იცის, რომ ჩახრუხაისძემ, როცა იგი ბაღდადიდან ხელმეორე მოგზა-ურობისათვის გაემზადა, გამოგზავნა საქართველოში მეორე „წიგნი“ (წერილი). პოეტის ბიოგრაფი გადმოგვცემს თავის მწუხარებას ჩახრუხაისძის ხელახლა-შტაბოეთში გადახვეწის და გამო, გაკვრით მოჰყავს ერთი ადგილიც ჩახრუხაისძის ამ მეორე წერილიდან („წიგნიდან“).

„...ვერა შევიგნი, მოვიდის წიგნი—

(მო, გლახ, ველოდი, დამეცის ზარი,

დამტყდიან ცანი): „კვლავ განვვლი ზღვანი...“

დავრჩი უსულოდ მართ ვითა მკვდარი...»

წერილში, რომელიც მოიწერა ჩახრუხაისძემ ბაღდადიდან ამ მეორედ გამოგზა-ვრების წინ, აღნიშნული უფილა ისიც, რომ იგი საზღვაო მოგზაურობას აპი-რებდა; „კვლავ განვვლი ზღვანი“,—სწერდა პოეტი.

რაკი ჩახრუხაისძემ ეს წერილი ბაღდადის ხალიუატიდან გამოგზავნა, რო-მელიც ბასრას მხრით სპარსეთის ყურესა და ინდოეთის ოკეანეს აკრავს, უნდა ვითქვით, რომ პოეტს ამ მხარისაკენ ჰქონდა განზრახული თავისი ახალი საზღვაო მოგზაურობა, ესე იგი იმავე მარშრუტის შესრულება, რომელიც 90 წლის შემდეგ შეასრულა ვენეციელმა მოგზაურმა მარკო პოლომ. ეს მით უფრო ახლო უნდა იყოს სინამდვილესთან, რომ ჩახრუხაისძეს აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან შემოუღებელი დარჩა მხოლოდ ეს მხარე,—აზიის სამხრეთი ზღვის სანაპიროები.

* *

2. ჩვენი საკითხისათვის აგრეთვე ინტერესს წარმოადგენს ერთი ჩვენამდე მოღწეული ძველი ქართული ხელნაწერი, რომელიც დღეს ინახება გელათის სა-მონასტრო წიგნთსაცავში (ხელნაწერი № 25).

ეს ხელნაწერი, როგორც ამას გვიჩვენებს მისი ანდერძი, გადაწერილია სა-ქართველოს გარეთ, იერუსალიმში, სახელდობ იერუსალიმის ჯვარის მონასტერში. მკითხველს რასაკვირველია მოეხსენება, რომ საშუალ-საუკუნე-თა მანძილზე ეს იერუსალიმის ჯვარის სავანე მეტად მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო ქართული ლიტერატურისა საზღვარგარეთ, და ყველაზე დიდი სამონასტრო კოლონია პალესტინაში.

ეს ხელნაწერი, პალეოგრაფიული ნიშნების, ორთოგრაფიის, და თვით სამ-წერლო მასალის მიხედვით—გადაწერილია მე-XII—XIII საუკუნეთა საზღვარზე, და უფრო მე-XIII საუკუნის დასაწყისის ეკუთვნის, ვიდრე აღრიხედელ დროს.

ხელნაწერი დიდ ფოლიანტს წარმოადგენს (600-მდე გვერდი). მისი შინაარსი—სასულიერო ხასიათისაა; იგი წარმოადგენს კრებულს და შიგ მოთავსებულია: დიდი სჯულის-კანონი, ვადმოღებული ბერძნულიდან კომენტარიების დართვით ფილოსოფოსის არსენი იყალთოელის მიერ, და ამასთან ორი ძველი-ქართული ტექსტი: „ძეგლის-წერაჲ“ რუს-ურბინისის კრებისა, და „უწყებაჲ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისსა“—ცნობილი ისტორიული წერილი ევრემ მცირისა. ხელნაწერი შესრულებულია დიდის ცოდნით, და მისი რედაქტორი-გადამწერი სჩანს დიდათ განათლებული პირი უნდა ყოფილიყო.

ხელნაწერის ეს რედაქტორი მოხსენებულია ანდერძში:—იგი არის გრიგოლ ჩახრუხაისძე. ერთ მანაწერში, რომელიც მოუთავსებია რედაქტორს სჯულის-კანონის ტექსტის ბოლოს, იგი სხვათა შორის შემდეგს ვადმოგვეცემს, თავმდაბლურის მოკრძალებით:

„გლახაკი ფრიალ ცოდვილი გრიგოლ ჩახრუხაისძე მამიკსენეთ წმიდათა შინა ღოვცვათა თქუნთა, რომელმან დიდის გულმოღვინებითა გარდავწერე თხზთა კელთა ქრისტეანეთა წინამძღუარი დიდი ეხე სჯულის-კანონი, საუკუნოდ მოკსენებულისა და ჩუენ ქართველთათჳს ფრიალ ჰირთა თავსმდებელისა არსენი იყალთოელისა თარგმნილი“...¹⁾

ვინ არის ეს გრიგოლ ჩახრუხაისძე? ხომ არ არის იგი ჩვენი პოეტი?

ამ კითხვაზე შეუძლებელია გადაჭრილი პასუხის მიცემა. მაგრამ აქ უნებლიეთ უფრადღებას იქცევს შემდეგი ოთხი ნიშნულობა:

ა. ხელნაწერი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, გადაწერილია მე-XIII საუკუნის დასაწყისში. ამ რიგად ეს თარიღი უდგება ჩახრუხაისძის ცხოვრების დროს, და კერძოდ იმ ხანას, როცა ჩახრუხაისძე მეორედ გაბრუნდა უცხოეთში საყარბოდ, ე. ი. მე-XIII საუკუნის დასაწყისში, 1203 წლის ახლო ხანს.

ბ. ხელნაწერის რედაქტორს ეწოდება გრიგოლ ჩახრუხაისძე. ხოლო ჩვენ პოეტს, ერთი ნაგვიანევი ცნობის მიხედვით, უნდა რქმოდეს შაჰრუხ²⁾. მაგრამ ეს გარემოება მათი იგივეობის წინააღმდეგ არ ლაპარაკობს. ჯვარის ხელნაწერის რედაქტორი გრიგოლ ჩახრუხაისძე სჩანს ბერად არის აღკვეცილი, გრიგოლ აქ ბერობის სახელია:—და თუ მართლაც იგი არის ჩვენი პოეტი, რომელიც შემდეგ მონასტერში შესულა, ცხადია მისთვის უნდა გამოეცვალათ მისი პირვანდელი არა-ქრისტიანული სახელი შაჰრუხ.

გ. ჯვარელი გრიგოლ ჩახრუხაისძე, როგორც აღვნიშნეთ, არ არის უბრალო ბერი, არამედ—როგორც ამაში გვარწმუნებს მის მიერ შესრულებული ხელნაწერის ცოდნა და ღირსება—დიდად განათლებული პირი უნდა ყოფილიყო;

¹⁾ ეს ხელნაწერი განხილული გვქონდა ადგილობრივ ორ გზის,—პირველად ჩვენი მუშაობის დროს სამონასტრო წიგნთსაცავში 1912 წლის დეკემბერში (იხ. საქ. საისტორიო-სავთნო-გრაფიო საზოგადოების კრებული „ძველი საქართველო“, ტ. IV, გვ. 3-6) და მეორედ 1915 წელს. იხ. აგრეთვე დეკ. კ. კველიძის „Грузинская версия арабского жития Иоанна Дамаскина“, Христианский Восток, т. III, стр. 141, пр. 2 (Иер. 1915 г.)

²⁾ იხ. გვ. 273 (კავკასიონი № 1-2) და აგრეთვე ქვემოთ სპეციალური ექსკურსი: სქოლიო 2.

შემდეგ: ხელნაწერის მოკლე ანდერძში შემთხვევით მოხსენებული ცნობები გვიჩვენებს იმასაც, რომ გრიგოლ ჩახრუხაისძეს კარგად უნდა სცნობოდა საქართველოს საშუალო კარი (—ასე მავალითად თავის უპრეტენზიო სარედაქციო შენიშვნაში იგი გაკვრით აღნიშნავს, თუ ვინ ითვლებოდა საუკეთესო კალიგრაფად სამეფო კარის წრეებიდან, დატული აქვს ცნობა კათოლიკოს გიორგი ბროლას შესახებ, რომელიც დედოფლის აღზრდილი ყოფილა).—ამ რიგად, აქაც არის მსგავსების ხაზი: ჩვენი პოეტი შაჰრუხ ჩახრუხაისძეც ხომ დაახლოებული პირი იყო სამეფო კართან.

დ. დასასრულ აღსანიშნავია ისიც, რომ მე-XII—XIII საუკუნეთა საზღვარზე ჩვენ არ გვხვდება გარდა ჩვენი პოეტისა სხვა მოღვაწე ჩახრუხაისძე, —რომელიც უცხოეთში იმყოფებოდა. ჩვენმა პოეტმა, როგორც ვნახეთ, უცხოეთში გაატარა თავისი ცხოვრება, და ჩვენ მას უკანასკნელად შეგვხვდით მესოპოტამიაში, ე. ი. სწორედ პალესტინის ახლო რაიონში, სადაც მდებარეობდა ჯვარის საფანი. და ამიტომ, თუ კი ჩვენი პოეტი თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მონასტერში შევიდა, მართლაც მოსალოდნელი იყო მისი ჯვარის საფანეში ყოფნა, რომელიც ამ დროს ქართული განათლების მთავარ ცენტრს წარმოადგენდა საზღვარ-გარეთ. —ყოველივე ეს მით უფრო ახლო უნდა იყოს სინამდვილესთან, რომ როგორც ამაში გვარწმუნებს ორთავე ბიოგრაფიული ტექსტების ჩვენება, ჩვენს პოეტს მართლაც გადაწყვეტილი ჰქონია საქართველოდან საბოლოოდ გადახვეწა.

აი ის საერთო მოსაზრებანი, რომლებიც შესაძლოა წარმოდგენილ იქმნას აქ აღძრული საკითხის შესახებ;

მაგრამ რასაკვირველია, ასეთი ფრაგმენტარული მასალებისა და ზოგადი ხასიათის ცნობებიდან მაინც შეუძლებელია რაიმე გადაჭრილი დასკვნის გამოტანა, არის თუ არა ჯვარის მონასტერში შემდგარი გრიგოლ ჩახრუხაისძე და ჩვენი პოეტი შაჰრუხ ჩახრუხაისძე ერთი და იგივე პირი. ერთად-ერთი, რაც შეიძლება აქ ითქვას არის ის, რომ ყველა არსებული ცნობები, როგორც დროის სინქრონიზმი, ისე სხვა რეალიებიც, —თითქო ეთანხმება ასეთი იგივეობის დაშვებას.—

თუ მომავალში აღმოჩნდა რაიმე ახალი საბუთი, რომელიც დანამდვილებით დაამტკიცებს, რომ გრიგოლ ჩახრუხაისძე ერთი და იგივე პირია ჩვენ პოეტთან, მაშინ ჩვენი პოეტის ბიოგრაფიას, 1203 წლიდან დაწყებული (—რა დროსაც იგი უკანასკნელად შეგვხვდა ბაღდადში—), შემდეგი ახალი თავი მოემატება:

— ჩახრუხაისძეს იმ ახალი საზღვაო მოგზაურობის შემდეგ, რაზედაც იგი სწერდა თავის უკანასკნელ მეორე წერილში, უარუყვია საერო ცხოვრება, და ეს ყველაზე უფრო საერო პოეტი, ერთ დროს გამაჰმადიანებული, ისევ დაბრუნებია ქრისტიანულ ეკლესიას.—ასეთ გადატეხაში, რასაკვირველია არაფერია მოულოდნელი; პირიქით ეს სრულიად ბუნებრივად უნდა გვეჩვენოს ისეთი მღვდლარე სულის ადამიანისათვის, როგორიც იყო ჩახრუხაისძე.

IX.

როდის გარდაიცვალა ჩახრუხაიხში.

როდის გარდაიცვალა ჩეენი პოეტი?

არც ამის შესახებ შენახულა გარკვეული პირდაპირი ცნობა. მაგრამ ამ კითხვას ერთგვარ შუქსა ჰყენს ერთი ტექსტი, რომელიც დაკულია თამარიანში.

ჩეენ აქ მხედველობაში გვაქვს თამარიანის ბოლოსიტყვაობა. ამ ტექსტს უკვე იცნობს მკითხველი; იგი წარმოადგენს თამარიანის კრებულის პირველი რედაქტორის შენიშვნას, და იკითხვის შემდეგნაირად:

მეჩვევს ძეთა

ჩახრუხასძეთა

ექოთ თამარი, მეფე წყლიანი,—

ა ეს თინათინ!

ნუ ის თინათინ—

არაბეთს იყო სულადიანი,

ჯერეთ ყმაწვილი.

წმიდათ ნაწილი,

სამოთხის ვარდი, პირად მზიანი!*)

ამ ტექსტის ცალკე სიტყვების განმარტებისათვის:

— „წყლიანი“—ბრწყინვალე („წყალი“—ძვირუასი თვალის ბრწყინვალეობა).

— სიტყვა „თინათინ“, რომელიც ორხელ მეორედება მეორე სტროფის რითმაში, პირველ შემთხვევაში ნიშნავს მნათობს („თინათინ“—მნათობის სხივთა თამაში); ხოლო მეორეხელ იგი იგულისხმებს საკუთარ სახელს, ვეფხის-ტყაოსანის პერსონაჟს, არაბეთის თინათინს.—

რომ თანამედროვე მკითხველისათვის ბოლომდე ცხადი იყვეს მთელი ტექსტის მნიშვნელობა, მოგვყავს მისი ზედმიწევნით სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი ახალ-ქართულზე:

„მეჩვევს ძეთა ჩახრუხასძეებს—ექოთ თამარი, მეფე ბრწყინვალე, აი ეს [ხორცშესხული] მნათობი—თინათინ! არა ის [ზღაპრული] თინათინ, რომელიც მეფობდა არაბეთს სულადიანი, ჯერ კიდევ ყმაწვილი პირი მზე, ნაწილი წმიდათა, სამოთხის ვარდი!“

* *

ამის შემდეგ გამოსარკვევი რჩება თუ როდის არის დაწერილი ეს ბოლო-სიტყვაობა თამარიანის კრებულისა.

*) ჩვენ მოგვყავს ამ ტექსტის პირვანდელი შემადგენლობა.—შემდეგ მან განიცადა „გაოთხება“. იხ. გვ. 276 (კავკასიონი № 1—2), და ქვემოთ კრიტიკულ აპარატში.

ჩვენ შემთხვევა გვქონდა შევებოდით ამ ტექსტს სხვა ადგილას, და ჩვენ იქ გამოფარკვეით, რომ ეს ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა მიწერილია კრებულის ბოლოს თვით თამარის სიციცხლემივე*).—და მართლაც რომ ეს შენიშვნა თამარის დროს არის დაწერილი, ამას ამტკიცებს ჯერ თითონ კონტექსტი; ავტორი აქ მიმართავს თამარს—*ცოცხალ პირს*: „ა ეს თინათინ!“ „აი ეს მნათობი!“.

ამ რიგად ჩვენ გვაქვს ამ ბიბლიოგრაფიული შენიშვნის გარკვეული *terminus post quem non*. რადგან თამარ გარდაიცვალა 1213 წელს, მაშასადამე ეს ბოლოსიტყვაობა დაწერილია არა უგვიანეს 1213 წლისა.

* *

წავიდეთ ამის შემდეგ ქვევით.

მკითხველმა მიაქციოს ყურადღება ამ ბოლოსიტყვაობის კონტექსტს. ჩვენ ვხედავთ, რომ ბოლოსიტყვაობის ცნობაში ჩახრუხაისძეთა შესახებ საუბარია წარსულ დროში.

„ჩახრუხაისძეთა—

ექვთ თამარი,

მეფე წყლიანი, ა ეს თინათინ!“

ავტორი, რომელიც მიმართავს თამარს როგორც ცოცხალ პირს,—ამავე დროს ჩახრუხაისძეთა შესახებ წარსული მოვანების სახით ლაპარაკობს. აქ ეს წარსული დრო ისეთის სახით, და ისეთს კონტექსტში არის მოქცეული, რომ საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ,—პოეტი-ძმები ჩახრუხაისძენი ამ დროს უკვე გარდაცვალებულნი ყოფილან.

თუ ეს მოსაზრება სწორია, მაშინ გამოდის, რომ ჩახრუხაისძე 1213 წლის უწინარეს გარდაცვლილა, ჯერ კიდევ თამარის სიციცხლემივე.

და დამოუკიდებლად ამისგან, ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ 1210 წლის ახლო დრო როგორც ერთგვარი პროვიზუარული თარიღი ჩახრუხაისძის გარდაცვალებისა. მართლაც ჩვენ ვნახეთ, რომ 1203 წელს ჩახრუხაისძე ჯერ კიდევ ბაღდადში იმყოფებოდა; ამის შემდეგ მან შეასრულა სასწავლო მოგზაურობა, და ამის ახლო ხანებშივე—(თუ კი დასაშვებია მე-8 თავში გამოთქმული მოსაზრება)—იგი ჯვარის მონასტერში შესულა.—ხოლო ამის შემდეგ კი სწყდება ყოველგვარი ცნობები ჩახრუხაისძეზე. ეს სინქრონიზმები, როგორც ვხედავთ ეთანხმება ბოლოსიტყვაობის ზემოთ წარმოდგენილ ინტერპრეტაციას, რომლის ცნობა ჩვენ პოეტს 1213 წლისათვის გარდაცვალებულად იგულისხმებს.

1210-ის მიდამო წლებში, რა დროსაც ხედება ჩახრუხაისძის გარდაცვალება, იგი ჯერ კიდევ არ ყოფილა მოხუცებაში გადასული. ჩვენ უკვე ვამორკვეული გვქონდა, რომ ჩახრუხაისძის დაბადება 1165 წლის ახლო ხანს ეკუთვნის**). პოეტი ჯერ ისევე ახალგაზრდა გარდაიცვალა დაახლოვებით 45 წლისა.

*) იხ. ჩემი „Rusthveliana“, ტ I, გვ. 132—136, და სქოლიო 13. იხ. აგრეთვე ზემოთ გვ. 276 („კავკასიონი“ № 1—2).

**) იხ. ზემოთ, გვ. 274—275 (კავკასიონი № 1—2).

X.

ჩახრუხაისძის პოეტური მემკვიდრეობა.

ჩახრუხაისძე — მოგზაური.

ჩვენ დავასრულეთ ჩახრუხაისძის ბიოგრაფიის განხილვა. რასაკვირველია აქ წარმოდგენილი სურათი არ არის სრული. ჩახრუხაისძის პორტრეტის აღდგენის დროს ჩვენ შემოფარგლული ვართ შემთხვევით გადარჩენილი ფრაგმენტებით. ცნობები — მოღწეული ჩახრუხაისძის შესახებ ჩვენ გვაგონებს დაზიანებულ დოკუმენტს, რომელიც გამოურიყავს ზღვას — გემის დაღუპვის შემდეგ; ბევრი რამის ამოკითხვა ამ დოკუმენტში შეუძლებელია; მაგრამ რისიც ამოცნობა შეიძლება, აქედანაც ნათლად ვარჩევთ ამ დაეიწყებული პოეტის სილუეტს.

და ვიდრე გამოვეთხოვებოდეთ ამ უცნაურ ადამიანს, დაგვრჩენია ერთ-ხელ კიდევ გავეთვალისწინოთ საერთო მაგისტრალურ ხაზებში მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების ფანტასტიური გზები.

რა უნდა ვთქვათ ჩვენ დაბოლოს ჩახრუხაისძის შესახებ? რა აძლევს მას უფლებას გამოვიდეს დაეიწყების ბნელიდან და სამუდამოდ შევიდეს ისტორიის ელიზიუმში როგორც უკვდავი აჩრდილი?

*

ჩახრუხაისძე თავდაპირველად ჩვენ გვხიზლავს როგორც პიროვნება. იგი არის ყველაზე რომანტიული სახე, რომელიც კი ახსოვს პოეზიის ისტორიას. მეფუნჯი. ტრიელის ორეული. მოგზაური. რაინდი. პოეზია და სინამდვილე.

შემდეგ. გარდა იმისა რომ ჩახრუხაისძე ჯერ მარტო თავისი ცხოვრებით ეკუთვნის პოეზიას, იგი თავისი შემოქმედებითაც ნამდვილ პოეტად გვევლინება. ჩახრუხაისძე არის ყველაზე ორიგინალური ფიგურა საშუალ-საუკუნეთა პოეზიაში. პოეტი ქართულს, სპარსულს და არაბულ ენებზე; მისთვის უცხოა საშუალ-საუკუნებრივი ვიწრო რელიგიური განკერძობება; თავისი თავისუფალი საერო სულით და ჰუმანიტარული მსოფლიომხედველობით იგი თითქო რენესანსის ეპოქას ეკუთვნის. ჩახრუხაისძე ერთად-ერთი მაგალითია საშუალ-საუკუნეებში, რომელშიაც საბოლოოდ დათრგუნვლია ვიწრო კონფესიონალიზმი და რომლის სახით ერთიანდება მანამდე უცხო ქრისტიანული და მუსულმანური პოეზია. მარტო ეს კმარა ჩვენი პოეტის სულის სიფართოვის მაჩვენებლად.

და სამწუხაროა, რომ ჩახრუხაისძის ლექსების ბევრი ისევე საბედისწერო იყო, როგორც თითონ პოეტისა. უდიდესი ნაწილი მისი ლექსებისა, როგორც ვნახეთ, დაკარგულია. ჩვენამდე შენახულია მხოლოდ თორმეტი ოდა, და ისიც ახალგაზრდობის წლებიდან, ვიდრე პოეტი უცხოეთში გადაიხვეწებოდა. და ამასთან არც ეს ახალგაზრდობის ლექსები არ არის სრულად წარმოდგენილი; თამარისაში ჩვენ გვაქვს მხოლოდ ერთი ციკლი ჩახრუხაისძის პირველი ლექსებისა: თამარის ოდები; დაკარგულია მისი ლექსები არა სახოტბო ხასიათისა...

დაკარგულია ის ლირიული ლექსებიც, რომლებიც თამარის მიჯნურობით იყო შთაგონებული, და რაც—ყველა ნიშნებით—გახდა მიზეზი პოეტის საქართველოდან განდევნისა.

მაგრამ ჩახრუხაისძის შემოქმედება ქართულს ენაზე მაინც არის ასე თუ ისე წარმოდგენილი, თუნდაც ნაწყვეტების სახით.

ხოლო რაც შეეხება მის ლექსებს სპარსულსა და არაბულ ენებზე, ისინი, ჯერ-ჯერობით მაინც, დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. რა ბედი ეწია მათ? ხომ არ დაიკარგნენ ისინი ძველადვე? გამოჩნდნენ თუ არა საშუალ-საუკუნეთა სპარსულ-არაბულ მსოფლიოში ისეთი პირები, რომელთაც გადასწერეს და გაავრცელეს გადახვეწილი ქრისტიანი ქართველი პოეტის ლექსები? თუ ეს ლექსები საბოლოოდ დაიღუპა იმ ფანტასტიური მოგზაურობის დროს, როცა ჩვენი პოეტი როგორც ავასფერი მოულოდნელად ჩნდებოდა მაშინდელ კულტურულ მსოფლიოს სხვა-და-სხვა კიდეებზე ჩინეთიდან—მაროკომდე და რუსეთიდან—იემენამდე?

ამ კითხვაზე პასუხი უნდა მოგვცეს არაბულ-სპარსულ ხელნაწერ სიმღერებათა განხილვამ. ჯერ კიდევ დიდი ნაწილი სპარსულ-არაბული მწერლობითი საუნჯისა შეუსწავლელია. ადვილად შესაძლოა, რომ სადმე მუსულმანურ წყაროებში ჩვენ ვიპოვოთ ახალი ცნობები ჩვენი პოეტის შესახებ, და თითონ ის ლექსებიც, რომლებიც მან სპარსულსა და არაბულ ენებზე შექმნა.—აქ არის ახალი ყურადღების საგანი ორიენტალისტებისათვის.

ყოველ შემთხვევაში ეს ლექსები ღირსი იყვნენ იმისა, რომ გადარჩენილიყვნენ დაღუპვას. ჩვენ ვნახეთ რომ ამ ლექსებმა სიცოცხლეშივე მოუპოვა დიდი სახელი ამ უცხოელ პოეტს ისეთს რჩეულ პოეტურ წრეებში, როგორიც იყო მე-XII—XIII საუკუნეთა არაბულ-სპარსული სამეფო კარები. და მაროლაც, თუ-კი ჩახრუხაისძის ახალგაზრდობის ქართულ ლექსებში უკვე მოსჩანს არტისტის დაჯერებული ხელი, მით უფრო ბრწყინვალე უნდა ყოფილიყო მისი მეორე პერიოდის ლექსები, როცა მისი სული გამდიდრდა ახალი თრთოლვით, როცა იგი მოშორებული საქართველოსა და თამარს—დადიოდა მსოფლიოში როგორც მფრინავი ჰოლანდიელი...

* *

დასასრულ, ჩახრუხაისძე იწვევს ჩვენს დიდს ინტერესს არა მარტო როგორც პოეტი, და არა მარტო როგორც პიროვნება. ჩახრუხაისძეს ამასთან ერთად ეკუთვნის სახელი უდიდესი მოგზაურისა მთელ საშუალ-საუკუნეთა მსოფლიოში.

ერთად-ერთი მოგზაური საშუალ-საუკუნეებიდან, რომლის მოხსენება შესაძლოა ჩახრუხაისძის გვერდით, ეს არის სახელოვანი მარკო პოლო,—პირველი ევროპელი, რომელმაც შეასრულა დიდი მოგზაურობა აღმოსავლეთში, ჩა-

ხრუხაისძის შემდეგ, ერთი საუკუნით უფრო გვიან, 1271—1295 წლებში. მკითხველს რასაკვირველია კარგად ახსოვს ის უკვედავი წიგნი, სადაც აღწერილია მარკოს თავგადასავალი. მარკო პოლოს სამოგზაურო ხაზი აღმოსავლეთის შემდეგ ქვეყნებს გასდევდა: მესოპოტამია (ანატოლია-სომხეთის სანაპიროებით), ირანი, ყოფილი „ხატაეთის“ (თურქესტანის) სამხრეთ-აღმოსავლეთი ოლქები, ჩინეთი (ინდო-ჩინეთის ჩრდილო ოლქით), და ზღვის გზა ჩინეთიდან სპარსეთამდე (ინდო-ჩინეთისა და ინდოეთის სამხრეთ სანაპიროს შემოვლით).

მაგრამ ჩახრუხაისძეს ეკუთვნის უპირატესობა შედარებით თვით მარკო პოლოსთან.

ჯერ ერთი, ჩახრუხაისძის მოგზაურობის მასშტაბი უფრო ფართეა. ჩახრუხაისძემ იმოგზაურა ყველა იმ ქვეყნებში, რომლებიც მოვლო მარკო პოლომ: მესოპოტამიაში (ბაღდადის ხალიფატში), ირანში, ინდოეთში, აქედან ჩინეთში და შემდეგ კიდევ ხატაეთში („ხანთა“ ქვეყანაში). ჩახრუხაისძეს არ შეუსრულებია მხოლოდ ერთი მარშრუტი მარკო პოლოსი—საზღვაო მოგზაურობა ჩინეთიდან სპარსეთამდე*);

მაგრამ სამაგიეროდ ჩახრუხაისძემ მოვლო მთელი რიგი აღმოსავლეთის ქვეყნებისა, სადაც მარკო პოლო არ ყოფილა; ასე, ჩახრუხაისძე,—ხატაეთზე (თურქესტანზე) გავლით, გადავიდა ხაზარეთს, აქედან ის იყო რუსეთში; ჩახრუხაისძემ იმოგზაურა აგრეთვე მალრიბის ხალიფატში (ანდალუსია-მაროკო-ალყერ ტუნის-ტრიპოლისი), ეგვიპტეში, არაბეთში (იემენი და მექქის ემირატი). —არც ერთ ამ ქვეყანაში მარკო პოლო არ ყოფილა.

შემდეგ აღსანიშნავია ისიც, რომ ჩახრუხაისძის მოგზაურობა ბევრად უფრო მძიმე პირობებში სწარმოებდა შედარებით მარკო პოლოსთან. დიდი ნაწილი იმ ქვეყნებისა, რომლებიც შემოიარა მარკო პოლომ, მე-XIII საუკუნის ბოლოს გაერთიანებული იყო ერთი იმპერიის სახით, მონგოლების ხელში (მესოპოტამია, ირანი, „ხატაეთი“, ჩინეთი—ჩრდილო-ბირმანიის დისტრიქტებით),—ასე რომ თითქმის მთელი მოგზაურობა მარკო პოლოსი ერთი და იმავე მონგოლთა იმპერიის ფარგლებში სწარმოებდა, ისიც უმთავრესად მონგოლთა მთავრობის მისიით. ამასთან სამიმოსვლო ურთიერთობა მონგოლთა იმპერიის ცალკე ქვეყნებისა ამ დროს იდეალურად იყო მოწესრიგებული წინა საუკუნეებთან შედარებით.

ხოლო ჩახრუხაისძის დროს, მე-XII-XIII საუკუნეთა საზღვარზე, აღმოსავლეთი დაყოფილი იყო მრავალ სამეფოებად, სადაც სხვადასხვა წესები სუფევდა, ურთიერთობა მათ შორის გაძნელებული იყო, მიმოსვლა არ იყო დაწყობილი, და მოგზაურს გაცილებით მეტი დაბრკოლება ელოებოდა წინ—ვიდრე მარკო პოლოს დროს. მოგზაურობა ამ ხანაში მართლაც რომ „ზარს“ წარმოადგენდა, როგორც ამას ამბობს ერთ ადგილას ჩახრუხაისძის პირველი ბიოგრაფი (1, სტრ. 8). თუ რა სიძნელეს შეიცავდა ამ დროს უცხოელის მიმოსვლა აღ-

* თუმცა ისიც შესაძლებელია, რომ ჩახრუხაისძემ 1203 წლის შემდეგ სწორედ ეს საზღვაო მარშრუტი შეასრულა, როცა იგი მეორე წერილში თავის ახალ საზღვაო მოგზაურობის შესახებ სწერდა. (იხ. ზევით, გვ. 59).

მოსავლეთის შეუსწავლელ ქვეყნებში, გვიჩვენებს თუნდ ისიც, რომ ჩახრუხაისძეს ამ მოგზაურობისას დაუბოცეს თანამგზავრი რაინდები (ხატაეთში, ეხლანდელ თურქესტანში), და პოეტი იძულებული იყო „მისწრაფებით“ და „გზის მომოკლებით“ ვადასულიყო ხატაეთიდან ხაზარეთს.

შემდეგ, როცა ჩვენ ვაღარებთ ჩახრუხაისძესა და მარკო პოლოს, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მარკო პოლო ბოლოს და ბოლოს უბრალო ნეგოციანტი იყო: მას ამ მოგზაურობის დროს უმთავრესად სავაჭრო მიზნები ამოძრავებდა. ჩახრუხაისძის სახით კი ჩვენ გვევლინება ნამდვილი მოგზაური; იგი მხოლოდ ახალი ქვეყნების ძიების სულით იყო შეპყრობილი, როცა მან შეასრულა ნამდვილად რომ გმირული მოგზაურობა ჩინეთიდან ატლანტიკის ოკეანემდე, და ხაზარეთ-რუსეთიდან—იემენამდე.

დასასრულ, მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ჩახრუხაისძეს—მარკო პოლოსთან შედარებით ეკუთვნის უპირატესობა დროს მიხედვითაც; ჩახრუხაისძეს აქვს თითქმის ერთი საუკუნის პრიორიტეტი; (ჩახრუხაისძის მოგზაურობა 1193-1203 წწ., მარკო პოლოს—1271-1295).

ამიტომ როცა ვითვალისწინებთ ყველა ამ გარემოებათ, არ არის არავითარი ვადაპარბება იმაში, როცა ჩვენ ჩახრუხაისძეს ვაკუთვნებთ საშუალ-საუკუნეთა უდიდესი მოგზაურის სახელს.

ზოგიერთ მხარეებს, რომლებიც მოვლო ჩახრუხაისძემ, არ მიჰკარებია ევროპიელი მოგზაური არა თუ მარტო საშუალ-საუკუნეებში, არამედ ზოგჯერ უფრო ახლო ეპოქაშიც. ასე, ჩახრუხაისძე ერთად-ერთი ევროპიელი იყო, რომელმაც მოახერხა საშუალ-საუკუნეთა მანძილზე მექაში მისვლა. ცნობილია, რომ ევროპიელმა მოგზაურებმა ამისი შესრულება მხოლოდ მე-XIX საუკუნეში შესძლეს. პირველი, რომელმაც შეასრულა ეს სახიფათო მოგზაურობა, იყო ი. ბურკჰარდტი, რომელიც 1815-1816 წლებში ჩავიდა მექაში გადაცემული მუსულმანი ვაჭრის სახით. ბურკჰარდტის შემდეგ მე-XIX საუკუნეში მექაში მისვლა მოახერხეს მხოლოდ თითო-ორჯერ ვადაცემულმა მოგზაურებმა, როგორც მაგალითად რ. ბერტონმა, ჰ. ფონ-მალტცანმა, ან ჰოლანდიელმა მეცნიერმა არაბისტმა სნუკ-ჰურგრონიემ, რომელიც აგრეთვე ვადაცემული ჩავიდა მექაში, მუსულმანი სწავლული შეიხის სახით. ხოლო ჩახრუხაისძემ 612 წლით უფრო ადრე ბურკჰარდტისა შესძლო მექაში მისვლა, და, ბურკჰარდტისა და სნუკ-ჰურგრონიეს მსგავსად სახეშეცვლილმა მუსულმანად,—ინახულა ქააბას მიზგითა და მუსულმანური სიწმინდენი.

* *

ჩახრუხაისძის მოგზაურობის ისტორიასთან დაკავშირებულია აგრეთვე ერთი საკითხიც:

დასწერა თუ არა ჩახრუხაისძემ თავისი „სეფერ-ნამე“—„წიგნი მოგზაურობათა“. ეს მოსალოდნელი იყო. ცნობილია რომ მოგზაურობათა ლიტერატურას დიდი ტრადიცია ჰქონდა არაბულ მწერლობაში, რომლის ადებტი იყო ჩახრუ-

ხაისძე. ესევე ტრადიცია არსებობდა არა მარტო არაბულ, არამედ სპარსულ მწერლობაშიც (—მოვიგონოთ თუნდ პოეტ ნასირი ხოსროვის „სეფერ-ნამე“).—რომ ჩახრუხაისძეს მართლაც უნდა ჰქონოდა დაწერილი თავის წიგნი მოგზაურობათა, ამას გვაფიქრებინებს მთელი რიგი მოსაზრებათა:

ჯერ ერთი: ვინ არიან საშუალ-საუკუნეთა მოგზაურები, და ან რას წარმოადგენდა მათი მოგზაურობის წიგნები. ისინი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, უმრავლეს შემთხვევაში იყვნენ ნეგოციანტები, პოლიგრიმები, ან პოლიტიკური მინდობ-ლობით გაგზავნილი პირები; მათი მოგზაურობის აღწერანი ჩვეულებრივ წარმოადგენდა მოკონებებს სავაჭრო ექსპედიციებიდან ან სხვა ასეთ შემთხვევითი ხასიათის მოგზაურობებიდან. ხოლო ჩახრუხაისძე, როგორც ეს აღნიშნეთ კიდევ, საშუალ-საუკუნეთა მანძილზე წარმოადგენს იშვიათ მაგალითს ნამდვილი მოგზაურისას; იგი ცხადია მართლაც რომ შეპყრობილი იყო მხოლოდ მოგზაურის ცნობის-მოყვარეობით და მაძიებელი სულით, როცა მან დასტოვა მისთვის მშობლიური არაბულ-სპარსული მსოფლიო, სადაც ესმოდათ მისი პოეტური ენა და სადაც იგი მიღებული იყო როგორც სახელმოხვეცილი პოეტ, გადავიდა მისთვის უცნობ ქვეყნებში—უცნობი ენით, მოვლო ინდოეთი, ჩინეთი, და აქედან, თავისი სიცოცხლის საფრხეში ჩაყენებით ვადასტურა შუაზიის ველები, გაიარა ბარბაროსი ნომადების ქვეყანა, და ხატაეთის გზით ჩვიდა ხაზარეთის და რუსეთის ქვეყნებამდე.

შემდეგ: ჩახრუხაისძეს რომ გარდა ლექსებისა უწერია აგრეთვე პროზაც, ამას გვიჩვენებს ერთი ცნობა, რომელიც დაცულია პირველ ბიოგრაფიულ ტექსტში. ამ ცნობის თანახმად, ჩახრუხაისძეს ჯერ კიდევ სპარსეთში ყოფნის დროს, ვიდრე იგი დიდ მოგზაურობას შეუდგებოდა, დაუწერია „იგავანი“. ამ სახელით, როგორც ზევითაც განვმარტეთ, უნდა იგულისხმებოდეს არაბულ-სპარსული მწერლობის უნარი „მაკამა“¹⁾, რომელსაც თავისი საზოგადო ხასიათით ბევრი აქვს საერთო საშუალო საუკუნეთა მოგზაურების წიგნებთან.

დასასრულ, რომ ჩახრუხაისძეს განზრახული ჰქონდა თავისი მოგზაურობის აღწერა, ამას ისიც გვიჩვენებს, რომ თვით იმ ორ კერძო წერილში, რომელიც მან მოიწერა საქართველოში ბაღდადიდან, სჩანს მხოლოდ სამგზავრო შთაბეჭდილებებს ეხებოდა, აქ დაწერილებით ყოფილა გადმოცემული მისი მოგზაურობის ამბები. პოეტის ბიოგრაფები ეყარებიან ამ წერილებს, როცა აგვიწერენ ჩახრუხაისძის ისტორიას,—და მოჰყავთ მისგან ციტატებიც²⁾. და თუ რამდენად სრული ყოფილა ეს წერილები, თუ როგორის ზედმიწევნილობით ასწერდა იგი თავის მოგზაურობას, სჩანს იქიდან, რომ ორთავე ბიოგრაფიულ ტექსტებში, მიუხედავად მათი ლაკონიზმისა, წარმოდგენილია—ჩახრუხაისძის წერილების მიხედვით—სავსებით სწორი სურათი იმ სამიმოსვლო მიმართულებათა აღმოსავლეთის და დასავლეთის ქვეყნებზე, რომლებიც ამ დროისათვის არსებობდა.

ამ რიგად, ჩვენ ყველაფერი გვაფიქრებინებს, რომ ჩახრუხაისძეს პოეტურ თხზულებათა გარდა უნდა ჰქონოდა თავისი სეფერ-ნამე. მაგრამ ეს მოგზა-

1) იხ. გვ. 306 (კავკასიონი № 1—2)

2) იხ. ზევით, გვ. 59

მანმარტუბა ჯუჟუბიხა.

დამატებად ჩენი გამოკვლევის პირველი ნაწილისა, მოგვყავს აქ ორი რუკა:

რუკა I. მიმოსვლის ხაზი ჩახრუხაისძისა და საშუალ-საუკუნეთა სხვა მოგზაურებისა;

რუკა II. საქართველოს სამეფო და წინა-აზიის სახელმწიფოები თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში და ლაშა გიორგის დროს (1210—1222 წწ.)

რუკა I

მიმოსვლის ხაზი ჩახრუხაისძისა და საშუალ-საუკუნეთა სხვა მოგზაურებისა.

ამ პირველ რუკაზე აღნიშნულია შემდეგ მოგზაურთა მარშრუტები:

1. ჩახრუხაისძის მოგზაურობის ხაზი 1193—1203 წლებისა, რომლის დაწვრილებითი აღწერა წარმოდგენილი იყო ჩენი მონოგრაფიის მე-VI თავში (იხ. ზემოთ, გვ. 305—316, კავკასიონი № 1—2).

2. მარკო პოლოს მარშრუტი 1271—1295 წლებისა. აღმოსავლეთის ქვეყნები, რომლებიც მოიარა მარკო პოლომ, უკვე აღნიშნული გვექონდა საერთო ხაზებში. აქ მოგვყავს დაწვრილებითი აღწერა მთელი მისი მარშრუტისა:

ვენეცია.—ზღვით მოგზაურობა ვენეციიდან ვიდრე კილიკიამდე (ადრიატიკის და ხმელთაშუა-ზღვის გავლით).—შემდეგ ხმელეთის გზა: ანატოლიის აღმოსავლეთი თემები—სომხეთის მთიულეთი—და მესოპოტამია ვიდრე ბასრას ქალაქამდე.—აქედან მარკო პოლომ გადასჭრა სპარსეთის ზღვის ყურე და მიაღწია სპარსეთს (ქალაქ ჰორმუზის ნავთსადგურს).—შემდეგ მან შესარულა ხანგრძლივი მოგზაურობა ხმელეთის გზით: ირანზე—სამხრეთ-აღმოსავლეთ თურქესტანზე—ჩინეთზე—და მიაღწია ეხლანდელ პეკინის რაიონს.—აქედან მარკო პოლომ იმოგზაურა ბირმანიაში (ქალაქ ავას სექტორი) და დაბრუნდა უკან იმავე გზით პეკინის რაიონში.—შემდეგ მან იმოგზაურა, ჩინეთის აღმოს. თემებზე გავლით, ეხლანდელ ჩუენჩუს ნავთსადგურამდე.—აქედან მარკო პოლომ შესარულა ხანგრძლივი საზღვაო მოგზაურობა, ინდო-ჩინეთისა და ინდოეთის სამხრეთი სანაპიროების შემოვლით, სპარსეთამდე (—ჰომუზის ნავთსადგურამდე).—აქედან ხმელეთის გზა: სპარსეთზე (ქალაქები: ისპაჰანი, თავრიზი)—სომხეთის მთიულეთზე—ვიდრე ტრაპიზონამდე.—აქედან ზღვის გზა, ასეთის ხაზით: შავი ზღვა—ბოსფორი და დარდანელი—ეგეის ზღვა—ხმელთა-შუა ზღვა—ადრიატიკის ზღვა—ვენეცია¹⁾.

3. ვილჰელმ რუბრუკის მოგზაურობის ხაზი. ვილჰელმ რუბრუკმა, 50 წლით უფრო გვიან ჩახრუხაისძეზე, 1253—1255 წლებს შუა, შესარულა მოგზაურობა პალესტინიდან მონგოლეთამდე²⁾.

¹⁾ იხ. წიგნი მარკო პოლოს მოგზაურობათა.

²⁾ იხ. რუბრუკის მოგზაურობათა წიგნი.

მისი მარშრუტი პალესტინიდან ყარაყორუმამდე შემდეგი იყო:

პალესტინა (აკონის ნავთსადგური).—აქედან ზღვით მოგზაურობა შემდეგის ხაზით: ხმელთა-შუა ზღვა—ეგეის ზღვა—შავი ზღვა—ყირიმი (კაფფას ნავთსადგური).—შემდეგ ხმელეთის გზა: ეხლანდელ სამხრეთ უკრაინაზე,—მდინარეების დონი-ვოლგა-ურალის გადაჭრით,—გზა ეხლანდელ ყირგიზისტანის ველებზე და შემდეგ ჯუნგარიაზე—ვიდრე მონგოლეთის სატახტო ქალაქამდე ყარაყორუმამდე.

ყარაყორუმიდან პალესტინაში რუბრუკი ასეთის მიმართულებით დაბრუნდა:

მან ჯერ გამოიარა იგივე ქვეყნები,—ეხლანდელი ჯუნგარია და ყირგიზისტანი, მხოლოდ ცოტა უფრო ჩრდილოეთის ხაზით, და მიაღწია ვოლგამდე (—სახელობა იმ ადგილამდე, სადაც შემდეგი საუკუნეების განმავლობაში მდებარეობდა „ოქროს ურდოს“ ცენტრი სარაი).—აქედან რუბრუკი დაჰყვა ქვემოლ ვოლგას, გამოიარა კასპიის ზღვის დასავლეთი სანაპიროები, დაღესტანი, შირვანი, და მიაღწია მტკვარ—არაქსის შესართავამდე.—აქედან კი მისი მოგზაურობის მიმართულება ასეთი იყო: არაქსის ხეობა, სომხეთის მთეულეთი, აღმოსავლეთი ანატოლია, კილიკია, და აქედან ზღვის გზით—და კვიპროსის კუნძულზე გაველით—პალესტინაში.

4. პოეტის საადი შირაზელის მოგზაურობა. სახელოვანი სპარსელი პოეტი საადი შირაზელი, ავტორი „გულისტანისა“ და „ბუსტანისა“ ჩვენ ბევრით გეგონებს ჩახრუხაისძეს. საადიმაც აგრეთვე ხანგრძლივად იმოგზაურა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებში, თუმცა ჩახრუხაისძესთან შედარებით საადის მოგზაურობის მასშტაბი ბევრად უფრო ვიწრო იყო. ოცდაათი წლის განმავლობაში, დაწყებული 1226-იდან ვიდრე 1256 წლამდე საადიმ მოვლო მთელი რიგი ქვეყნებისა ინდოეთიდან—მალრიბამდე და კავკასიიდან იემენამდე. აი მისი მოგზაურობის ხაზი¹⁾:

შირაზი (ფარსისტანში).—ირანის ქვეყნები (ქ. ბალხი, ლახნა).—ჩრდილო ინდოეთი.—სამხრეთ-დასავლეთი ინდოეთი (გუჯერათის ნახევარკუნძული, ქ. სუმენათი).—ზღვით მოგზაურობა ინდოეთიდან არაბეთამდე (სუმენათიდან—იემენამდე, კიშის კუნძულზე გავლით).—აბისინია.—არაბეთი (იემენი, მექა).—სირია (ქქ. ბაალბეკი, დამასკო, იერუსალიმი, ტრიპოლი, ალეპო).—მალრიბი.—ეგეის ზღვის სანაპიროები.—იკონიის სულთანატი.—სომხეთი, არაქსის ხეობა.—ადარბადაგანი.—შირაზი (ფარსისტანში).

5. მოგზაურობა მონგოლეთში ქართველი უფლისწულების ულუ-დავითისა და ნარინ-დავითისა, სარგის II თმოგველის ავგ ათაბაგის და სხვათა თანხლებით, 1243—1250 წლებში. (იგივე მოგზაურობის ხაზი გაიათვლდინ იკონიის სულტნისა, ზღათის სულტნისა, და მეფე ხეთუმისა).

ცნობილია, რომ მონგოლთა მფლობელობის დამყარების შემდეგ, მე-XIII საუკუნის ორმოციან და ორმოცდაათიან წლებში, ქართველი უფლისწულები ნარინ-დავით და ულუ-დავით (—ქართველ დიდებულთა თანხლებით), და აგრე-

¹⁾ იხ. ვ. ბაჰერ «Sa'adi's Aphorismen» (Strassb. 1879, p. XX—XXXIV). А. Крымский, Ист. Персии, ея литературы, III, вып. I, стр. 391—397 (Мск. 1914—1917).

თვე მეზობელი ქვეყნების მფლობელნიც, გაგზავნილ იქმნენ მონგოლეთში—ქალაქ ყარაყორუმში—სამეფო ტახტზე დასამტკიცებლად *).—ისტორიკოს კვირიკე განძაყელის აღწერით, მათი მოგზაურობის ხაზი ასეთი იყო:

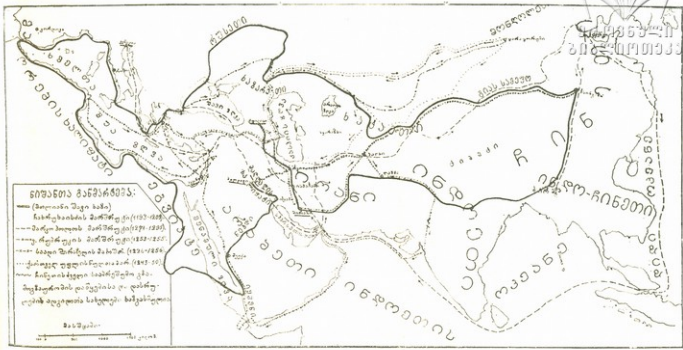
კავკასიიდან ისინი გადიოდნენ დარუბანდის კარებს, და კასპიის ზღვის სანაპიროების აყოლით აღიოდნენ ვოლგამდე,—ბათუ-ყაენის სადგურამდე, რომელიც ფლობდა ყივჩაყეთსა და რუსეთს. ეს სადგური მონგოლთა ყაენისა, ისტორიკოსის სიტყვით, მდებარეობდა „დიადი მდინარის ნაპირას, რომელსაც ეწოდება ეტილი (ვოლგა), და რომელიც კასპიის ზღვას შეერთვის“.—აქედან მოგზაური მიემართებოდნენ აღმოსავლეთის მიმართულებით, გადასტრიდნენ მდინარე იაიკს (ურალს), გაივლიდნენ ეხლანდელ ყირგიზისტანის ველებს, გადასტრიდნენ მდინარე ირტიშის სათავეებს, და ნაიშანისა და ყერაითის თემებზე გავლით მიადწევდნენ მონგოლთა სატახტო ქალაქს—ყარაყორუმს.—

მათი გზა უკან, ყარაყორუმიდან კავკასიამდე, ასეთი იყო: ჯერ ისინი გამოივლიდნენ ეხლანდელ ჯუნგარიას (ბეშ-ბალიყი), აქედან გადმოდიოდნენ თურქესტანში (კოკანდი, სამარყანდი), გამოივლიდნენ ბუხარას, გადასტრიდნენ ჯეონს (ამუ-დარიას) და გადმოდიოდნენ სპარსეთში. აქედან გზა გასდევდა ქალაქ მარავს (მერვს), ხორასანის პროვინციას, მახანდარანს, ერაყს (ქალაქ რიზე—ეხლანდელ თეირანთან), ქალაქებს—ყაზვინს, ზანჯანს, სპარსეთის აზერბეიჯანს (ქ. მიანეს, თავრიზს). ხოლო აქედან კი არაქსის გადმოჭრით შემოდიოდა გზა კავკასიაში.

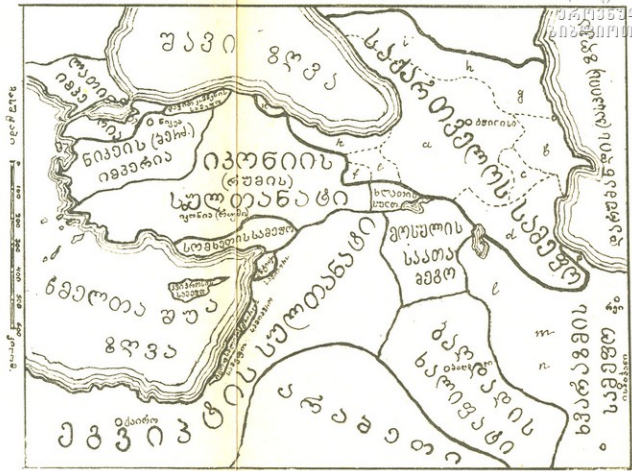
6. ნასირი ხოსროვი—აგრეთვე პოეტი-მოგზაურია, ჩანრუხანისძისა და საადის მსგავსად; თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ნასირი ხოსროვის მოგზაურობა უფრო რელიგიოზურ პილიგრიმობას წარმოადგენდა. ნასირი ხოსროვიმ, შვიდი წლის მანძილზე, 1045—1052 წლებში, შეასრულა საკმაოდ ვრცელი მოგზაურობა მუსულმანურ ქვეყნებში, რაც ასე დეტალურად არის აღწერილი მის წიგნში „სეფერ-ნამე“ („წიგნი მოგზაურობათა“). ნასირი ხოსროვის მარშრუტი შემდეგი იყო:

სპარსეთი (ქქ. მერვი, ნიშაბური, რეი, თავრიზი).—სომხეთი და ქურთისტანი (ვანი, ბითლისი, დიარბექრი).—სირია (ქქ. მაარა, ტრიპოლი, ბეირუთი, სიდონი, ტიროსი).—პალესტინა (ბეთლემი, იერუსალიმი).—არაბეთი (მექქა).—ისევ პალესტინე (იერუსალიმი).—ეგვიპტე.—ისევ არაბეთი (მექქა, იემენი, ნეჯდი, ლახსა).—მესოპოტამია (ბასრა).—ირანი (ისპაჰანი, მერვი, ბალზი).—აქედან

*) იხ. „ქამთა—აღმწერელი“, გვ. 607—8, 21, 41—43, 49—51 და კვირიკე განძაყელის ისტორია, გვ. 219—224 (მოსკ. ვამ. 1858 წლისა).—ნარინ-დავითისა და ავაგ ათაბაგის მოგზაურობა მოხდა 1243—1250 წლებში; ამავე დროს ეკუთვნის ხლათის სულტნის მოგზაურობა; ულუ-დავითისა და სარგის II თმოგველის ცოტათი უფრო გვიან მოხდა 1244—1250 წლებში; ამის შემდეგ გაგზავნილ იქმნა იკონიის სულტანი; ხოლო ხეთუმი გაემგზავრა კიდევ უფრო გვიან 1254 წელს.—ყველა ამ პირთ ერთი და იგივე მოგზაურობის ხაზი შესარულეს: კავკასიიდან ჯერ გადავიდნენ ბათუ-ყაენის სამფლობელოში და აქედან ჩავიდნენ ყარაყორუმს; ხოლო გამობრუნდნენ სამზრეთის გზით, ირანზე—ულა ყაენის სამფლობელოზე გამოვლით, კავკასიამდე.—მათი მარშრუტი ჩვენ აქ მოგვყავს კვირიკე განძაყელის ჩვენების თანახმად, რომელსაც უფრო დაწვრილებითი ცნობები აქვს დაცული.

რუკა I. შიშხიანის ხაზი ჩაჩუხაიხის და საშუალო საუკუნეთა სხვა მოგზაურობისა.

რუკა II. საქართველოს სამეფო და წინა-აზიის სახელმწიფოები თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში და ლაშა-გიორგის დროს (1210—1222 წწ.)

1. ტფილისის გუბერნია;
2. ზაქათალის ოლქი;
3. ქუთაისის გუბერნია;
4. სოხუმის ოლქი;
5. სოჭის და ტუაფსეს ოლქი ვიდრე ნიკოფსიამდე (ებლანდელი ნეგოფსუხო)
6. ბათუმის მხარე (область);
7. ყარსის მხარე¹⁾;
8. ერევნის გუბერნია²⁾;
9. ნაწილი განჯის გუბერნიისა:
 - a. ყაზახის მხარა და შამქორის რაიონი³⁾.
 - b. ზანგეზური და ყარაბაღის მთიულეთი⁴⁾.
 - c. გიშის რაიონი (ნუხის მაზრის აღმოსავლეთის სექტორი⁵⁾).
10. ცენტრალ-კავკასიის მთიულეთის კანტონები: (დვალეთი, ღურძუკეთი, დიდოეთი).
11. ოსმალეთის საქართველოს თემები: თორთუმი, ისპირი.
12. ოსმალეთის სომხეთის თემები: ალაშკერტი, ბასიანი, მანასკერტი, არქეში⁶⁾.

მთელი ეს ტერიტორია, რომელიც საქართველოს უშუალო სამფლობელოს წარმოადგენდა, სულ შეიცავს 190,262 კვადრატ კილომეტრს (167.190 კვ. ვერსტს).

* * *

2. ვასსალური სამთავროები. გარდა ზემოთ-აღნიშნული უშუალო ტერიტორიისა საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა აგრეთვე მთელი რიგი ვასსალური სამფლობელოებისა; ასეთები იყო: a) შირვანის საშაჰო, b) განძის საათაბაგო, c) კარნუ-ქალაქის სამფლობელო, d) ეზინჯის სამფლობელო, და e) ადარბადაგანის სამფლობელოები.

a. შირვანის საშაჰო საქართველოს ფარგლებში მოექცა ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის დროიდან (მე-XII საუკუნის დასაწყისში). შირვანს შეად-

¹⁾ იხ. თამარის მესამე ისტორია, გვ. 509-510

²⁾ იხ. თამარის მეორე და მესამე ისტორიკოსების ჩვენებანი, ქამთა აღმწერელი, და სომხური საისტორიო წყაროები.

³⁾ კერძოდ შამქორის რაიონი უშუალო სამფლობელოთა ფარგლებში მოექცა 1195 წლის ახლო ხანებში (იხ. მესამე ისტორიკოსის ახლად აღმოჩენილი სრული ტექსტი; შეუდარე ქამთა-აღმწერელი გვ. 570).

⁴⁾ რომ სომხური თემები—ზანგეზური და ყარაბაღის მთიულეთი უშუალო სამფლობელოთა ფარგლებში იყო მოქცეული, იხ. მე-XIII საუკუნის სომხთა ისტორიკოსების ჩვენება (ასე, კერძოდ—სტეფანოს ორბელიანის „სიენიეთის ისტორია“).

⁵⁾ ეს უკანასკნელი ქართული პროვინციის ჰერეთის ნაწილს შეადგენდა.

⁶⁾ იხ. ქამთა აღმწერელი, გვ. 630-1; თამარის პირველი ისტორია, გვ. 476; და განსაკუთრებით სომხურ და მუსულმანურ წყაროების ჩვენება (იბნ-ალასირი 517, სტეფანოს ორბელიანი 287).

გენდა შემდეგი თანამედროვე პროვინციები: ბაქოს გუბერნიის მთელი ტერიტორია მტკვრის ჩრდილოეთით; დაღესტანის სამხრეთი ნაწილი—დარუბანდის ხაზამდე (სამური, კიურა და ქ. დარუბანდის სექტორი), არეშის მახრა და აღმოსავლეთი ნაწილი ნუხის მახრისა. სულ მთელი ტერიტორია შირვანისა შეიცავს 38,552 კვადრატ კილომეტრს (33,881 კვ. ვერსტს).

ბ. მეორე ვასალური სამთავროს—განძის საათაბეგო¹⁾—საზღვრებში მოქცეული იყო ქალაქი განძა თავისი თემით, და არანის ველი (ყარაბაღის ბარი) მტკვარსა და არაქსის შუა, მისი ტერიტორია უდრის 16,271 კვადრატ კილომეტრს (13,419 კვ. ვერსტს).

ც. მესამე ვასალური სამთავრო—კარნუ-ქალაქის სამფლობელო²⁾—შეიცავდა ქალ. არზრუმის რაიონის (—შემდეგ არზრუმის ფაშალიყი). მისი ტერიტორია უდრის 12,000-მდე კვადრატ ვერსტს (13.656 კვ. კილომეტრს).

დ. მეოთხე ვასალური სამთავრო—ეზინკის სამფლობელო³⁾—შეიცავდა ანატოლიის აღმოსავლეთ თემებს (ქ. ერზინჯანის სექტორს). მისი ტერიტორია უდრის 8,000-მდე კვადრატ ვერსტს (—9,104 კვ. კილომეტრს).

ე. დასასრულ, მე-XIII საუკუნის დასაწყისში 1207—8-სა და 1210 წლებში შემოერთებულ იქმნა ადარბადაგანის სამფლობელოები—არაქსის სამხრეთით, სახელდობრ ტერიტორიები: არდაველისა, მარანდისა, თავრიზისა, უზენისა, მიანისა, ზანგანისა და ყაზინისა⁴⁾. ამ რიგად საქართველოს საზღვრებმა სპარსეთის მიმართულებით მიადგინა ეხლანდელ თეირანის რაიონამდე და ურმიის ტბამდე. მე-XIII საუკუნის წყაროების ჩვენებით საქართველოს მოსაზღვრებდად ამ მხარეზე ითვლებოდა სპარსეთის შემდეგი თემები: ერაყი (მიდია)—რომელიც ეკირა ხვარაზმშას, გილანის პროვინცია, და ქალაქი მარალა—რომელიც ეპყრა ფეჰლევანდის უზბეგ ათაბეგს⁵⁾.

მთელი ეს ტერიტორია ადარბადაგანის სამფლობელოებისა, შემოერთებული 1207—1210 წლებში, შეიცავს—ცოტა მეტნაკლებობით 95,000-მდე კვადრატ ვერსტს (108.110 კვ. კილომ.).

* *

3. გავლენის სფეროები. გარდა ზემოთ-ჩამოთვლილ ვასალურ სამფლობელოებისა საქართველოს ჰქონდა აგრეთვე გავლენის სფეროები; ასეთები იყო: კავკასიის მთელი ეს ქვეყნები: ლუნძეთი (—ლეკეთი), ოგსეთი, და ქაშაგეთი (საჩერქეზო,⁶⁾).

¹⁾ შემოერთებულ იქმნა 1195 წლიდან (იხ. თამარის პირ. ისტ გვ. 461 და შემდგომი).

²⁾ იხ. თამარის მეორე ისტორია, გვ. 509 და სხვ.

³⁾ იხ. იქვე; იხ. აგრეთვე მესამე ისტორია, გვ. 505 და სხვ.

⁴⁾ იხ. თამარის მეორე ისტორია, გვ. 513-524.

⁵⁾ იხ. მესამე ისტორია, 429, მეორე ისტორია, 522 (ჰიჭ. 482).

⁶⁾ იხ. მესამე ისტორია გვ. 534, იხ. აგრეთვე თამარის პირველი ისტორია, გვ. 412 („კავკასიის ამერნი და იმერნი ვიდრე ხაზარეთამდე და სკვითამდე“).

და ამას გარდა ტრაპიზონის სამეფო, დაპყრობილი ქართველი ჯარების მიერ 1204 წელს¹⁾).

ტერიტორია კავკასიის მთელუღეთისა შეიცავს 97.443 კვადრატ ვერსტს (108.888 კვ. კილომ.), ხოლო ტრაპიზონის სამეფოს ქვეყნები 18.000-მდე კვადრატ ვერსტს (20.484 კვ. კილომ.).

* *

ცალკე ერთეულების მიმოხილვის შემდეგ ჩვენ დაგვრჩენია წარმოვადგინოთ საზოგადო სურათი. ამ რიგად, მე-XIII საუკუნის ათიან წლებში, საქართველოს სახელმწიფოს ფარგლებში შემდეგი ტერიტორიები შედიოდა²⁾:

I. უშუალო სამფლობელო: კვადრ. კილომეტრ. კვ. ვერსტი.

a. საკუთრივ საქართველოს პროვინციები, მთიელთა კანტონები და დიდი სომხეთის თემები	190.262	167.190
--	---------	---------

II. ვასსალური სამფლობელოები:

b. შირვანის საშაჰო	38.552	33.881
c. განძის საათაბაგო	16.271	13.419
d. ადარბადაგანის სამფლობელოები	108.110	95.000
e. კარნუ-ქალაქის სამფლობელო	13.656	12.000
f. ეზინკის სამფლობელო	9.104	8.000

სულ ვასსალურ სამფლობელოებში	185.693	162.300
-----------------------------	---------	---------

III. გავლენის სფეროები:

g. ლუნძეთი (ლექეთი)	}	108.888	97.433
h. ოვსეთი			
i. ქაშაგეთი			
k. ტრაპიზონის სამეფო	20.484	18.000	

სულ გავლენის სფეროში	129.372	115.433
----------------------	---------	---------

სულ საქართველოს სამეფოში:	505.327	444.923
---------------------------	---------	---------

რომ მკითხველმა უფრო ნათლად წარმოიდგინოს ამ ტერიტორიის მოცულობა, მოვავიწყებთ, რომ ვეროპის თანამედროვე ქვეყნებიდან, საფრანგეთი—მაგალითად—შეიცავს 550.956 კვ. კილომეტრს, გერმანია 454.886, დიდი-ბრიტანეთი და ირლანდია ერთად 314.377, იტალია 308.579, ხოლო თანამედროვე საქართველო 72.092 კვადრატ კილომეტრს. ამ რიგად თამარის ეპოქის საქართველო ცოტათი ნაკლები იყო თანამედროვე საფრანგეთის ტერიტორიასთან შეფარდებით, უფრო მეტი—ვიდრე თანამედროვე გერმანია, გაცილებით მეტი ვიდრე დიდი ბრიტანეთი და იტალია, ხოლო თანამედროვე საქართველოსთან შედარებით იგი შეიცავდა შეიდეჯერ უფრო მეტ ტერიტორიას.

¹⁾ იხ. მესამე ისტორია, გვ 534, 507, შეად. „ხელმწიფოს კარის გარიგება“ გვ. 12.

²⁾ აქვე დართულ რუკაზე საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენელი ნაწილები აღნიშნულია იმავე ლიტერებით, რომელიც წინ უძღვის აქ მოთავსებულ სიას.

* *

მოსახლეობა¹⁾. როგორი იყო მოსახლეობა თამარის ეპოქის საქართველოსი? ჩვენ ამხედვად შეგვიძლია ვიჭინოთ დაახლოებით წარმოდგენა. თუმცა სტატისტიკური ცნობები თვით თამარის ეპოქიდან არ მოლწეულა, მაგრამ ჩვენ გვაქვს ცნობები უახლოესი ათეული წლებიდან, მონგოლთა ეპოქიდან.

თამარის გარდაცვალების 40 წლის შემდეგ, 1253 წელს, როცა საქართველოში უკვე მონგოლთა მფლობელობა დამყარდა, მოხდა საქართველოს სამხედრო და სავადასახადო აღწერა. ცნობები ამ აღწერიდან დატული აქვს მონგოლთა ეპოქის ქართველ ისტორიკოსს ჟამთა-აღმწერელს.

მაგრამ ვიდრე განვიხილავდეთ ამ ცნობებს, საჭიროა აღინიშნოს, თუ რა ტერიტორიას შეეხო ეს აღწერა. მონგოლთა მფლობელობის დროს საქართველოს ტერიტორია სანახევროდ შემცირდა. საქართველომ დაჰკარგა ის ვასალური სამთავროები, რომელნიც ამიერ-კავკასიის გარეთ მდებარეობდნენ: ადარბადავანი, კარუ-ქალაქი და ეზიკი. შესუსტდა აგრეთვე კავშირი გავლენის სფეროებთან ამიერ-კავკასიის გარედ. ამ რიგად საქართველო გადაიქცა წმინდა ამიერ-კავკასიის სახელმწიფოდ და მის საზღვრებში დარჩა: ა) მთელი ის ტერიტორია, რომელიც თამარის ეპოქაში უშუალო სამფლობელოს შეადგენდა, და ბ) შირვანისა და განძის ვასალური სამთავროები²⁾,—ე. ი. სულ 245.000 კვადრატ. კილომეტრი—ნაცვლად 505.000 კვადრატი კილომეტრისა. აი ამ ტერიტორიაზე გავრცელდა აღწერა.

1253 წლის აღწერის მიხედვით საქართველოს ამ ტერიტორიაზე ითვლებოდა 810.000 კომლი სრული მიწის („ფუძის“) მქონე გლეხი, რომელსაც გადასახადი ჰქონდა შეწერილი და სამხედრო ბეგარა ედვა. აქ არ არის მითვლილი არა-გადახმდელი წოდებანი (თავად-აზნაურობა, სასულიერო წოდება, ბოვანოები, და „სრული ფუძის არა მქონებელი“ გლეხობა). სხვადასხვა სტატისტიკურ მასალების შედარებითი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ არა-გადახმდელი წოდებანი ძველ საქართველოს სამეფოში საშუალოდ შეადგენდა 32%/-ს³⁾. ამის მიხედვით საქართველოს მთელი მოსახლეობა 1253 წლისათვის ცოტა მეტ-ნაკლებობით უდრიდა 1.200.000 კომლს. იმავე სტატისტიკური მასალების შედარებითი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ საშუალო-საუკუნეთა საქართველოსათვის კომლზე საშუალოდ მოდიოდა სულ ცოტა 8 სული⁴⁾. ამ რიგად 1253 წლისათვის საქართველოს სამეფოს მოსახლეობა უნდა ვივარაუდოთ $(1.200.000 \times 8) = 9,600.000$ სული.

1) უფრო დაწვრილებით ამ საკითხს შევხებით ცალკე წერილით.

2) იხ. „ჟამთა-აღმწერელი და მე-XIII საუკუნის სომხის ისტორიკოსები.

3) ეს პროცენტი გამოანგარიშებულია მე-XVIII საუკუნის სტატისტიკურ აღწერათა, მეფე ვახტანგის დასტულამაღის თათრის ელის აღწერისა, რუსის სამწყსოს აღწერისა და სხვა სტატისტიკურ მასალების შედარებით.

4) იხ. კერძოდ სენზია ჩხეიძის ისტორია, გვ. (შუუდარეთ მე-XIX საუკუნის დასაწყისის კამესალური აღწერანი).

თუ როგორ ნაწილდებოდა ეს მოსახლეობა ეთნოგრაფიულად, ამის წარმოდგენაც არის შესაძლებელი. საქმე ის არის, რომ საქართველო ამ დროისათვის გაყოფილი იყო ცხრა სადროშოდ, რომელთაც გამოჰყავდა თანაბარი რიცხვი მეომრებისა. აქედან 5 სადროშოს შეადგენდა წმინდა ქართული პროვინციები, 2 სადროშოს სამხური თემები (მხარგრძელთა სამფლობელოები), ხოლო დანარჩენი ორი სიანს გაწერილი იყო მუსულმანურ სამთავროებზე—შირვანსა და განძაზე¹⁾. ამის მიხედვით ქართველობა შეადგენდა მთელი სამეფოს მოსახლეობის 55 $\frac{1}{2}$ %-ს, ე. ი. დაახლოებით 5.300.000 სულს.—

ეს აღწერა, როგორც ალენიშნეთ, ეხება მონგოლთა მფლობელობის ხანას, 1253 წელს, როცა საქართველოს ტერიტორია სანახევროდ შეკვეცილი იყო, და ამას გარდა—როგორც მემბტიანეები ამოწმებენ—მოსახლეობამაც საგრძობლად დაიკლო, ჯერ ხვარაზმელებისა და შემდეგ მონგოლთა ურდოების შემოსევის გამო. და თუ მონგოლთა დროინდელ საქართველოს ტერიტორიაზე (245,085 კვ. კილომეტრი) ითვლებოდა მოსახლეობა 9.600.000 სული, აქედან ქართველი 5.300 სული, თამარის დროინდელ საქართველოსათვის, რომელიც ორჯერ მეტი იყო ტერიტორიით (505.327 კვ. კილომეტრი), და მოსახლეობაც უფრო მჭიდრო იყო, მთელი სამეფოს მოსახლეობა უნდა ვივარაუდოთ სულ ცოტა 12—15.000.000, მათ შორის ქართველი 6.000.000-მდე მაინც.

ხოლო როგორი იყო მოსახლეობა საშუალ-საუკუნეთა სხვა სახელმწიფოებში? არ იქნება ზედმეტი მოვიყვანოთ აქ ანალოგიები საშუალ-საუკუნეთა ევროპიდან. ცნობილია, რომ მთელი ევროპის მოსახლეობა საშუალ საუკუნეთა მანძილზე თამაშობდა 26 მილიონსა და 40 მილიონს შორის. თვით ახალ-საუკუნეთა დასაწყისში, 1480 წლისათვის, ევროპის ცალკე ქვეყნების მოსახლეობა შემდეგი იყო: საფრანგეთში—12,600.000, ავსტრიის იმპერიაში—9.500.000, იტალიაში—9.200.000, ისპანიაში—8.800,000, ინგლისში—3.700.000, ევროპის რუსეთში (მოსკოვის სამეფოში)—2.100.000, პრუსიაში—800.000.

ამ რიგად მე-XIII საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სამეფო მოსახლეობის რიცხვით სჭარბობდა ევროპის სახელმწიფოებს.

* * *

წინა-აზიის სახელმწიფოები. რუკაზე, საქართველოსთან ერთად, აღნიშნულია აგრეთვე წინა-აზიის დანარჩენი სახელმწიფოები, იმ საზღვრებში—რომლებიც არსებობდნენ მე-XIII საუკუნის ათიანი წლებისათვის (1210-1222 წ.). ესენია:

ა. ქრისტიანი სახელმწიფოები:

1. ნიკეის (ბერძენთა) იმპერია.
2. დავით კომნენის (ბერძენთა) სამეფო.
3. ლათინთა (კონსტანტინეპოლის) იმპერია.

¹⁾ იხ. ჯამთა-აღწერელი, გვ. 663-5, შეუდ. გვ. 623.

4. კეიპროსის სამეფო.	} ლათინთა სამფლობელოები
5. იერუსალიმის სამეფო.	
6. ანტიოქიის სამთავრო.	
7. ტრიპოლის სამთავრო.	
8. კილიკიის სომხეთის სამეფო (ლათინთა გავლენის ქვეშ).	} სირიაში და კეიპროსზე.

ბ. მუსულმანური სასულშაფაჟია:

9. იკონის ანუ რუმის სულთანატი (სელჯუკი-თურქებისა).
10. ხლათის სულთანატი.
11. მოსულის საათაბეგო.
12. ხვარაზმის სამეფო (სპარსეთი).

სპარსეთის ნახევრად დახოუციდებელი სამთავროები*):

- I. ადარბადაგანის (სამხრეთ-აღმოსავლეთის) საათაბეგო**).
- III. ხამადანის სამთავრო.
- II. ლურისტანის საათაბეგო.
- IV. ფარსისტარის საათაბეგო.
13. ბაღდადის ხალიფატი.
14. ეგვიპტის სულთანატი.
15. არაბეთი (არაბთა დამოუციდებელი თემები).

*) ეს სამთავროები რუკაზე აღნიშნულია იმავე ლათინური ლიტერებით, რომელიც აქ წინ უძღვის შათ ჩამოთვლას (I, III, II, IV).

***) ადარბადაგანის სამხრეთ-აღმოსავლეთი თემები — ფეჰლევანიდ უზბეგის სამფლობელო. დანარჩენი ადარბადაგანი — მარალას ჩრდილოეთით — საქართველოს საზღვრებში შედიოდა.

ნიკო ნიკოლაძე.

მოგონებანი სამოციან წლებზე.

I. 1861—1862.

„ეს იყო ახალ გაზაფხულზე“, — როგორც ამბობს პოეტი. გაზაფხული დამიდ-
 გა არა მარტო მე, — მთელ რუსეთის და ევროპასაც-კი. მწარე ჩაგერის შემდეგ,
 როდესაც მწაგვრელნი 1848 წლისთვის შურს იძიებდნენ, განთიადი ხან აქ, ხან
 იქ გაიფლავებდა ზოლმე. იტალია გაერთიანების გზაზე იდგა. ვარიზალიმ თავი-
 სი მამაცი „ათასეულით“ ის-იყო დაიპყრო ორივე სიცილია, — მთელი ქვეყანა
 ტაშით აჯილდოვებდა გმირს. საფრანგეთში ნაპოლეონ მესამე ლიბერალურ
 დათმობაზე წავიდა. სოლფერინოში განადგურებული აესტრია პარლამენტარიზმს
 ამყარებდა. ამერიკა ზანგთა მონობას სპობდა. ბოლოს ჩვენში, საქართველოსა
 და რუსეთში, გლეხებს ანთავისუფლებდნენ. გაზაფხული იდგა როგორც ბუნე-
 ბაში, ისე ცხოვრებაში. 1861 წლის მარტი იყო. ვემზადებოდი პეტერბურგისკენ,
 უნივერსიტეტში შესასვლელად.

ადვილი არ იყო ამ გამგზავრების უფლების მოპოება. მამა-ჩემი საიჯარად-
 რო მშენებლობის საქმეში თავის თანაშემწედ მამზადებდა. იგი ხაზინისთვის ყა-
 ზარმებს აგებდა, მოსაზღვრე საღარაუოებს, სასწავლებლებს, და მისთვის ერთ-
 გული განსწავლილი ხელქვეითი იყო საჭირო. ქუთაისის გიმნაზია, სადაც მან
 ამ აზრით მიმაბარა, იმ დროს უფაროვის ტიპისა იყო. იქ, მშობლური ქართლისა
 და აგრეთვე რუსულის გარდა, გვასწავლიდნენ: ოსმალურს, ფრანგულს, საბუ-
 ნებისმეტყველო საგნებს და მათემატიკას. მეზუთე კლასიდან, უმაღლეს სასწავ-
 ლებელში წამსვლელი ლათინურის გაკვეთილებს ჰკიდებდა ხელს, სხვები-კი
 ამ საათებს კანონთ-მეტყველებას ანდომებდნენ.

მამა-ჩემმა მიიძულა ეს უკანასკნელი დარგი ამერიჩია. კანონებისა და მათე-
 მათიკის მასწავლებლებად იყვნენ გადმოსახლებული პოლონელები — კოხანსკი
 და როდ ზევიჩი. ორივე გატაცებული თავისუფალი-მოაზროვნე და ამავე
 დროს თავზე ხელაღებული ლოთი იყო. მათი გაკვეთილები, როცა-კი ამ გაკვე-
 თილებს არ აკლდებოდნენ, რევოლუციის ნამდვილ ქადაგებას წარმოადგენდა.

მერამ ჩენი კლასის რვა მოწაფიდან მხოლოდ ორს, სიმონ ლოღობერიძეს და მე, ბავშობიდანვე რუსის ოჯახებში აღზდილთ, გვესმოდა მათი ვადაკრული სიტყვების დაფარული აზრი და მნიშვნელობა. დანარჩენნი გაკვეთილებს სახელმძღვანელოდან იზეპირებდნენ—„აქედან აქამდე“, და მეტ წილად არც-კი გაეგებოდნენ წაკითხულის აზრი.

იმ წლის ზაფხულს, როდესაც მესუთე კლასში გადამიყვანეს, მამა-ჩემმა საზაფხულოდ ფოთს წამიყვანა თავისი იქაური საქმეების და მამულების გასაცნობად. ფოთი მაშინ მთლად ტყესა და ქაობში იყო დამალული. ფოთმა შემძვინა მალარია, რომელმაც ერთ წელზე მეტი ლოგინად ჩამაგდო. ჩემდა სანუგეშოდ, მამა მაწვდიდა და მიწერავდა წიგნებს და ჟურნალებს, რომელთაც უსაქმურობის გამო გულმოდგინეთ ვკითხულობდი. განსაკუთრებით მაინტერესებდა ბაუმანის „ილიუსტრაცია“. ამ წელს ეს ჟურნალი დიდ ადგილს უთმობდა საფრანგეთის იმპერატორის მოკვლის განზრახვას, ორსინის გასამართლებას და სიკვდილით დასჯას. გიმნაზიის სამი უფროსის კლასის (მაშინ გიმნაზიაში შეიდი კლასი იყო) და არა რვა მოწაფეთა ბიბლიოთეკიდან (ეს ბიბლიოთეკა დაარსა ზოოლოგიის მასწავლებელმა ნ. ს. ლევანდამ) მიგზავნიდნენ ჟურნალების „Русский Вестник“-ის და „Современник“-ის ახალ-ახალ წიგნებს, რომელთაც მე გატაცებით ვკითხულობდი პირველი ფურცლიდან უკანასკნელამდე. ერთი წლის ავადმყოფობის დროს სრულიად ჩამოვრჩი გიმნაზიის კურსს, მაგრამ, სამაგიეროდ გადავიკითხე შრავალი რამ, სასარგებლოც და უსარგებლოც. ასე მეგონა, რომ არა მარტო ლიტერატურაში, პოლიტიკაშიაც ჩემთვის საიდუმლო აღაჩაფერი იყო. ამან შემაყვარა კითხვა და მეცადინეობა. როდესაც 1859 წლის შემოდგომაზე მოვრჩი, ხელი მოვავლე სახელმძღვანელოებს და ერთბაშად ორი გამოცემა ჩავბარე: მეხუთედან მეექვსეში და მეექვსიდან მეშვიდეში. მაშინ გამოცდას აბარებდნენ და სწავლას ათავებდნენ დეკემბერში და არა მაისში, როგორც შემდეგ შემოიღეს, ახალი წესების ძალით.

მეშვიდე კლასში მე ჟურნალები და გაზეთებიც-კი უფრო მაინტერესებდა, ვიდრე გაკვეთილები. მაგრამ მაინც სასწავლებელი ურიგოდ არ დავამთავრე. აი აქ წამოიჭრა საკითხი უნივერსიტეტში წასვლის შესახებ. მშობლებს არაფრის გულისთვის არ უნდოდათ ჩემი გაშვება რუსეთში. მაშინ 17 წლისა ვიყავი. მამა-ჩემს, რომელიც არა ერთხელ ყოფილა მაკარიის იარმუჯახე (ნიჟნი-ნოვგოროდშია იქაური ჰაეა აშინებდა. ამას გარდა, უნივერსიტეტში შესასვლელად, რაკი ლათინური არ მესწავლა, საჭირო იყო დამატებითი გამოცდის ჩაბარება, ხოლო წინა წელს ასეთ გამოცდებზე დამარცხდენ ჩემზე გულმოდგინე და ნიჭიერი ყმაწვილები, მაგალითად, ბრწყინვალე პოეტი აკაკი წერეთელი. მე ალბად თავს ვერ დავახწვედი ჩვენ ყრუ და მიეარდნილ ადგილებს, რომ ჩვენი გენერალ-გუბერნატორი პ. ვ. ერისთავი არ დამხმარებოდა. მისი შეილის შინა მასწავლებელი, ცნობილი ქართველი არქეოლოგი დიმიტრი ბაქრაძე დაინტერესდა ჩემი პატარა წერილებით ქართულ ჟურნალ „ცისკარ“ში; მან გამოიკითხა ჩემი ამბავი და, ვაიგო რა, რომ უნივერსიტეტში არ მიშვებდნენ, ამის შესახებ პ. ვ. ერისთავს აცნობა. ამ უკანასკნელმა დაიბარა მამა ჩემი და ურ-

ჩია, უსათუოდ აესრულებინა ჩემი სურვილი. მამა-ჩემი, რომელიც ძალიან აფასებდა გონიერ მმართველს (მან გაიყვანა ყუბანში ცნობილი „ერისთავის“ არხი), დაემორჩილა ამ რჩევას, დაემორჩილა არა მარტო შიშით, არამედ სრული ნდობით.

უფრო ძნელი იყო იმ დროს ასეთი ტანჯვით მიღებული ნებართვის სისრულეში მოყვანა. უნდა წავსულიყავით ადრე, მარტში, რათა მოგვესწრო გამოცდებისთვის მომზადება. მივემგზავრებოდით სამი სწავლა-დამთავრებული: დ. ნ. აბდუშელი, პ. ს. მესხი და მე. ჩვენმა მამებმა ფოთამდე გაგვაცილეს, საიდანაც გზას ზღვით უნდა გავდგამოდით. ქუთაისიდან ორპირამდე ვიმგზავრეთ ეტლით, მშვენიერ გზატკეცილზე, რომელიც ის იყო გაიყვანეს რიონის ნაოსნობასთან კავშირის დასაჭერად. მაგრამ ორპირიდან ფოთამდე ვიმგზავრეთ არა გემით, არამედ ნავით, — ეკონომისტისთვის. ჯერ არ ვათენებულებოდა, როცა გზას გაუდევით, ხშირი ნისლი იდგა, და მხოლოდ გვიან საღამოით, როცა დაბნელდა, მივედი ფოთში. გავიარეთ ას ვერსამდე მდინარის მიხეველ-მოხეველი მიმართულებით.

გემის მოლოდინში მთელი შემდეგი დღე ფოთის ციხეში ვავატარებ. ეს ციხე მაშინ წარმოადგენდა ლიონების და ფორთოხლების სურნელოვან წალკოტს, გაშენებულს ოსმალეთის ბატონობის დროს ადგილობრივი თავების მიერ მე-XVI საუკუნის ციხის მაღალი კედლების ძირში. კედლები იცავდნენ ძვირფას მცენარეებს. რამდენიმე წლის შემდეგ, როცა ეს კედლები დაანგრის და მისი ქვანეთსადგურის აგებას მოახმარეს, წალკოტი გახმა ადგილობრივი ქარებისაგან. მის ადგილას ეხლა ქალაქის ბაღია, სადაც აღარ ხეირობს სუბ-ტროპიული მცენარე, ისეთიც კი, როგორც სოხუმში ხარობს აფარებული მთების წყალობით.

ერთი დღის შემდეგ ოსმალეთის ბათონიდან მოვიდა გემი „დიდი მთავარი კონსტანტინე“ და გაჩერდა რეიდზე, ნაპირიდან ოთხი ვერსის მანძილზე, მდინარის პაწია გემმა „აკკერმანმა“ ფოთიდან წავეასხა. რიონზე ეს „აკკერმანი“ გოლიათს ჰგავდა, მაგრამ, როდესაც იგი ზღვის გემთან გაჩერდა, ტიკინს დაემსგავსა. როცა გამოთხოვებას შეუდექით, ჩვენმა მამებმა მწარე ქვითინი მოართვეს, თითქოს მართლა სასიკვდილოთ გვაზადებდნენო. ყველანი ვააკვირვა განსაკუთრებით მამი-ჩემის ტირილმა, იმიტომ რომ იგი მაგარ, თითქმის ვულქვა კაცად იყო ცნობილი. ამან საოცრად იმოქმედა ჩემზე, ბევრად უფრო მეტად, ვიდრე ორასი მანეთის და გემის ბილეთის გადმოცემა.

გადმოვხტით კერაში, რომ შემდეგი გზა ხარკოვსა და კურსკისკენ მოსკოვამდე საფოსტო ეტლებით განგვეტო. აღდგომა მელოტოპოლში ვავითენდა. ბევრი დრო უნდა ამ გზის და ყველა იმის აღწერას, რაც ექვსი კვირის მომქანცველი მგზავრობის დროს შეგვემთხვა. ეს ის დრო იყო, როცა განთავისუფლებული გლეხობა პირველ „სადღესასწაულო დღეებს“ ზეიმობდა. გზაში მრავლად გვხვდებოდნენ ძალზე მთვრალი გლეხები, დედაკაცებიც-კი, და ამას ეხსნიდით მათის აღტაცებით დიდი ხნის სანატრელი თავისუფლების მიღების გამო. გზაზე, ეკატერინოსლავსა და ხარკოვს შუა, შევხდით ტარას შევჩენკოს კუბოს. მცენსკთან, მემამულის სახლის მეზობლად გაშენებულ რომელიღაც სადგურზე წავაწყდით სურათს, რომელმაც ძალზე გავავაოცა: ხსენებული სახლის

აიენიდან არა მარტო მამაკაცები, მანდილოსნებიც-კი გაწითლებული, — მაგრამ არა სირცხვილისაგან, — სახეებით გაჰყურებდნენ და სტკბებოდნენ ულავი და ჭაკი ცხენის შეხვედრით. ჩვენ, მიჩვეული ქართველი ქალის მორცხვობას და მოკრძალებას, ამ სცენამ პირდაპირ გაგვაშტერა...

ბოლოს, დატანჯულებმა სადგურის სტაროსტებთან და ზედამხედველებთან დადიარაბით, იმ სტაროსტებთან, რომელთაგანაც ყველგან და ყოველთვის ერთი და იგივე გვესმოდა: „ცხენები არ არისო“, როგორც იყო მივაწლიეთ მოსკოვს, საიდანაც გამგზავრება რკინის გზით შეგვეძლო. რკინის გზამ ჩვენზე უფრო დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, ვიდრე გემმა. განსაკუთრებით გაგვაოცა იმან, რომ 600 ვერსის მანძილი მოსკოვიდან პეტერბურგამდე, მთელი კვირის ნჯღრევის ნაცვლად, 24 საათში გავქროლეთ, ისიც სულ ოთხ მანეთად კაცის თაფზე.

პეტერბურგში ჩავედით 9 მაისს. იმის გასაგებად, თუ რა სულისკეთებით იყო გამსჭვალული მაშინ სტუდენტობა, საკმაოა შემდეგი ფაქტი: ჩასვლისთანავე პირველ ყოვლისა ალტაცებით გვიამბობდნენ იმპერიის უპირველეს ჩინოსანის თაფად ორლოვის გაგვიყვების ამბავს: გადმოგვეცემდნენ, ორლოვი გავიყვდა იმ აზრზე, რომ იგი ღორია, და პურსაც ეხლა მხოლოდ გეჯიდან სჭამს, ოთხზე დამდგარიო.

მეორე დღესვე ჩაუჯექით კიუნერის ლათინურ გრამატიკას. ოთხი თვე არ გაგიძმართავს წელი, ისე გულმოდგინეთ ვმეცადინებოდით. სექტემბერს პირველ რიცხვებში ვაი-ვაგალახით ჩავაბარეთ საბედისწერო გამოცდა, რომელმაც სტუდენტის სახელწოდებით დაგვაჯილდოვა და მწვანე ქუდის დაბურვის უფლება მოგვცა.

მაგრამ ბევრად უფრო ადრე გამოცდამდე უფროსი კურსების სტუდენტებს შორის ხმები დადიოდა ცვილებათა შესახებ უნივერსიტეტის რეიშიში. ამ ხმებით ყველა შემფოთებული იყო, ამბობდნენ, ხელმწიფე აღელვებულია სტუდენტობის „თავაშვებულობით“, უფრო-კი მისი მონაწილეობით „დემონსტრაციაში“, რომელიც კათოლიკეთა ეკლესიაში მოხდა. ეს დემონსტრაცია გაიმართა იმ სროლის გამო, რომელიც ჯარმა ვარშავაში აუტეხა ხალხს, როდესაც იგი ეკლესიიდან გამოდიოდა, სადაც გადახდილ იქნა პანაშვიდი პოლონეთის წინანდელ აჯანყებებში დაღუპულ მსხვერპლთა სულის მოსახსენებლად. სტუდენტთა ამ „დემონსტრაციის“ გამო გადაყენებულ იქნა სახალხო განათლების მინისტრი ლიბერალი შ. პ. კოვალევსკი. მის ადგილზე დაინიშნა ადმირალი გრაფი პუტიატინი: პეტერბურგის სამოსწავლო ოლქის უფროსად ასახლებდნენ კავკასიის ომებში ნამყოფს გენერალს ფილიპსონს. ამბობდნენ, სტუდენტთა შორის საშხედრო დისციპლინის გასამტკიცებლად განზრახვა დაუბრუნდნენ ნიკოლოზის დროის წესებს, როდესაც სტუდენტებს ჯარის მსგავსად წრთვინდნენო, იმავე აზრით განზრახულიაო განსაკუთრებული „მატრიკულების“ შემოღება, რომ საზოგადო პოლიციაში შესვლის თვალყური ადევნოს სტუდენტობას, რომელიც მანამდე მას არ ემორჩილებოდა. სასტიკად აიკრძალა ყოველგვარი კრება, თავმოყრა, კასები, აზხანაგური ვარჩევა დაეების და შეტაკებების. გააუქმეს ფორმის ტანისამოსიც.

რომელიც პოლიტიკის ხელ-ფეხს უკრავდა და სტუდენტების დაქვრას უშლიდა; პოლიტიკას-კი მაშინ უფიცობის, სისასტიკის და მექრთამეობის საშინელი სახელი ჰქონდა გავარდნილი. ჩვენ, ახლად ჩასულებს, ეს ამბები შიშსა და სასოწარკვეთილებას გვეგვირდოდა: განა ამისთვის დაეძლიეთ ესოდენი დაბრკოლება, ვიბრძოლეთ და ვიტანჯეთ იმისთვის, რომ უნივერსიტეტის განადგურებას მოვსწრებოდით?..

მხედველობაში უნდა იქონიოთ, რომ ყოველივე ეს ხდებოდა ყირიშის ომის შემდეგ, რომელმაც გამოააშკარადა სახმელრო ორგანიზაციის სრული ჩამორჩენილობა და რომელმაც საოცრად გაუტეხა სახელი არა მარტო სახმელრო უწყებას, არამედ მთელ მთავრობასაც. სასაცილო ამბებს აფიცრების შესახებ დასასრული არა ჰქონდა, განსაკუთრებით სტუდენტთა წრეებში. ამგვარ სულისკვეთებას, (რომელიც—უნდა ითქვას—უცხო იყო კავკასიისთვის, სადაც ჯარის პრესტიჟი ძალზე ასწია თავ. ბარიატინსკის მიერ აღმოსავლეთ კავკასიის დაპყრობამ), ყველაზე უკეთ ააშკარაებდა ნიქიერი მოამბის ი. ფ. გორბუნოვის მიერ შექმნილი ტიპი „გენერალ დიტიატინისა“, რომელიც უახრო და გაბერილი ფორმალისთვის საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენდა. „სწავლულებთან“ შეხვედრის დროს, ისეთ „სწავლულებთან“ შეხვედრის დროსაც-კი, როგორც ახლად გამომცხვარი სტუდენტობა წარმოადგენდა, აფიცრობა განიცდიდა ნამდვილ „კონფუსს“, რომელიც ამავე სახელწოდების მოთხრობაში საუცხოვოდ ასწერა შჩედრინმა. და აი ასეთ დროს სახელგატეხილი მხედრობის წარმომადგენლებს უმორჩილებდნენ მთელ ჩვენს სამოსწავლო უწყებას და სხვათა შორის რუსული მეცნიერების სახელსა და სიამაყეს, ხოლო ასეთი იყო ჩვენ თვალში უნივერსიტეტის ყველა პოპულიარული პროფესორი. განა შესაძლებელი იყო პროტესტისა და გულის წყრომის გრძნობით არ გავმსკვეალულიყავით?

იმ ხანებში ჩვენ, ქართველი სტუდენტები, ცოტად თუ ბევრად მოწყვეტილი და დაშორებული ვიყავით დანარჩენ სტუდენტობას, მაგრამ 1861 წლის ზაფხულის ალტყინებული სულის კვეთება ნელ-ნელა ჩვენც გადმოგვეცა იმ ჩვენი უფროსი ამხანაგების მეოხებით, რომელთაც კავშირი და ურთიერთობა ჰქონდათ რუსსა და, განსაკუთრებით, პოლონელ სტუდენტობასთან. ჩვენს წრეში, პოეტის ილია ქავჭავაძის სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ 1861 წლის ზაფხულს, უდაო გავღვანა მოიპოვა ნიკოლოზობერიძემ, რომელმაც ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტი დაასრულა და რომელიც იერონიმე სავონაროლაზე საკანდიდატო დისერტაციის მზადებაში იყო. ნიკოლოზობერიძე ჯერ ისევ მოწაფეობის დროს დაუმეგობრდა თავის მოსწავლემელს ლ. პ. ზაგურსკის, გადმოსახლებულ პოლონელს და ქუყუმახვილ დიპლომატს, რომელიც ორმოცდაათიანი წლების ნახევარში ახალგაზრდობის შორის გაბატონებულ ლიბერალურ განწყობილებას მეტად მოხერხებულად ეროვნულ ელფერს აძლევდა და ეროვნულ კალაპოტში აყენებდა.

მეორე ნიკოლოზობერიძე, ბესარიონი, რომელმაც აგრეთვე გაათავა ფიზიკურ-მათემატიკური ფაკულტეტი, პირველზე უფრო ვიწრო შეხედულების კაცი იყო. ჩვენს პეტერბურგში ჩასვლამდე, ორიოდე წლის წინად, სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის ნიადაგზე ორ მიმართულებების შორის ოდნავი განხეთქილე-

ბა მოხდა. მაშინ მოლაში შემოვიდა ეგრეთწოდებულ სათვისტომოთა დაარსება. ასეთ ორგანიზაციას ჰქონდა კასა, ბიბლიოთეკა, ჰაზვდა საამხანაგო სასამართლო და სხვ. იგი წესდების ძალით მოქმედებდა და საქმეებს კომიტეტი განაგებდა. ამ საქმეში ვერც ქართველები ჩამორჩებოდნენ სხვებს. წესდების შედგენის დროს უთანხმოება ჩამოვარდა. ერთნი იმ აზრისანი იყვნენ, რომ კასა და, განსაკუთრებით, ბიბლიოთეკა წმინდა ქართული უნდა იყოს; მეორენი კი უმჯობესად სცნობდნენ მთელ ორგანიზაციას საერთო-კავკასიური ხასიათი მისცემოდა. ამ უკანასკნელ აზრზე იდგნენ ისეთი „ქართველები“, როგორც თავ. ნაპოლეონ ამათუნი, გამაზოვი და აგრეთვე ბ. ლ. ლოლობერიძე. „ქართველებად“ მაშინ იწოდებოდნენ სომხებიც, როგორც ყოფილ საქართველოს სამეფოდან გამოსულნი და მხოლოდ ქართულ ენაზე მოლაპარაკენი, რომელთაც სომხური სულ არ იცოდნენ. უმრავლესობა მათ წინააღმდეგ წაიდა, და აი მას შემდეგ ბ. ლ. ლოლობერიძე ნაკლებად იკერდა ჩვენთან საქმეს. იგი კუნძულებზე სტოვრობდა, გარუსებულნი სომხის შანშიევის ოჯახში, რომლის შვილებსაც უნივერსიტეტში ამზადებდა. ჩვენ მას თითქმის სულ ვეღარ ვხვდებოდით.

კალმით ვერ აეწერ იმ აღტაცებას, რომელიც ჩვენ გამოცუადეთ მაშინ, როცა უნივერსიტეტში მივიღეს. საერთო ფეხის ხმას ჩვენც აუყვიეთ: დავედიოდით არა იმ პროფესორების ლექციებზე, რომელთა მოსმენაც ფაკულტეტის წესებით სავალდებულო იყო ჩვენთვის, არამედ მთელი სტუდენტობის საყვარელ პროფესორების ლექციებზე. ასეთები იყვნენ: ვ. დ. სპასოვიჩი, კ. დ. კაველინი, პ. რედკინი, პ. ვ. პავლოვი და სხვ. მათ მოსასმენად იმდენი სტუდენტობა გროედებოდა, რომ უდიდესი აუდიტორია, მეთერთმეტე-კი ვერ იტევდა ყველას: ნახევარი საათის შემდეგ სუნთქვა აღარ შეიძლებოდა. ზოგჯერ პროფესორი იძულებული იყო სააქტო დარბაზში გადასულიყო, სადაც სტუდენტთა უმრავლესობა ფეხზე ისმენდა ლექციას. ლექციების სპეციალური ხასიათის მიუხედავად, მაინც გული გეწყდებოდა, რომ ლექცია უფრო დიდხანს არა გრძელდებოდა. კოსტომაროვის ლექციებზე, მაგალითად, ლაპარაკი იყო რუსეთის ისტორიის წყაროებზე, მატჩანეთა სხვა და სხვა დროს გადაწერილ ნაშთების ლირსებებსა და დეფექტებზე. ჩვენ მაშინ სტალიარნის ვიწრო ქუჩაში ეცხოვრობდით, მესჩანკაზე, და იქიდან გაქენებული ცხენივით მივქროდით, რასაკვირველია, ფეხით, ლექციაზე, რომ აღრიან მიგვეწერა, კათედრის მახლობლად ადგილი დავეჭვირა და პროფესორის ყოველი სიტყვა ჩაგვეწერა, ლექციის დროს სულ-განაბრულად ვუსმენდით პროფესორს, რომ ნათქვამიდან არ გამოგვპაროდა არც ერთი სიტყვა იმაზე, რაც ასე გვიტაცებდა და გვიზიდავდა, ხოლო გვიტაცებდა რუსული მეცნიერების მომავალი ბედის გაგება. ხშირად სიტყვებიდენ გამოგვყავდა ის, რის თქმაც პროფესორს შეიძლება სულაც არ მოსვლია აზრად და რასაც არავითარი კავშირი არ ჰქონია თანამედროვე ცხოვრებასთან.

თითქმის ყველა კურსს სტენოგრაფიის მცოდნე სტუდენტები იწერდნენ, და მათი შემოწმების შემდეგ პროფესორების მიერ, ეს კურსები მეორე კვირასვე ფურცლებად გამოდიოდა, ლითოგრაფიის წესით გადაღებული, ზოგჯერ-კი სტამბაშიც დაბეჭდილი. ეს ფურცლები საკმაო იყო გამოცდების ჩასაბარებლად. მა-

გრამ ეს არ გვიშლიდა დავსწრებოდით ლექციებსაც. იმ შემოდგომაზე ლექციებზე არა ნაკლებ გვიანტერესებდა სხვა საკითხებიც: განზრახული ცვლილებანი უნივერსიტეტის რეჟიმში, საკითხი „მატრიკულების“ შესახებ და სხვა. ყველა ამის შესახებ ცხარე ლაპარაკი იყო აუდიტორიაში მეზობლად მსხდომ სტუდენტებს შორის.

მაგრამ ზოგიერთ ჩვენგანს სხვა რამეც იზიდავდა; ასეთ „სხვა რამეს“ წარმოადგენდნენ პირველი თავისუფალი მსმენელი „სტუდენტ-ქალები“, რომელნიც იმ წელიწადს პირველად დაუშვეს ლექციების მოსასმენად და რომელთაც მოსალოდნელი წესები განათლების ტაძრიდან განდევნას ემუქრებოდა. ასეთი მსმენელი ქალი სულ თორმეტიოდე იყო. მათ შორის განსაკუთრებით ირჩეოდა ორი და კორსინი; ესენი იყვნენ ქალიშვილები ცნობილი იტალიელი არქიტექტორისა, ისაკის სობოროს ამშენებელის, მონფერანის თანაშემწისა. ერთი და, ნატალია, მართლაც საუცხოვო სილამაზის პატრონი იყო, იგი მოგვაგონებდათ მშვენიერ სურათს—„ნეაპოლიტანელ ყრმას“. მეორე მსმენელი ბლიუმგერი, და იყო ლიტერატორისა, რომელიც ნახევრად სლავიანოფინურ ჟურნალს „Светоч“-ში თანამშრომლობდა და რომელიც ორი წლის შემდეგ ბერლინში „Свободное Слово“-ს სცემდა; იგი თეთრ-ყირმიში ქალი იყო ოდნავ ავადმყოფური იერით. ყველა თავისუფალი მსმენელი-ქალი გულმოდგინეთ იწერდა ლექციებს, საზოგადოდ მათ თავი წყნარად ეჭირათ, უბრალოდ იცვავდნენ, ყველა მათ ღრმა პატივისცემით ეპყრობოდა. ეს ის დრო იყო, როცა მ. პ. მიხაილოვი გულმოდგინეთ ქადაგებდა ქალთა ემანსიპაციას. ჟურნალმა „Современник“-მა, სადაც მიხაილოვის წერილები იბეჭდებოდა, საზოგადოების შეგნებაში განამტკიცა ის აზრი, რომ ემანსიპაციას საერთო არაფერი აქვს არა მართო გარყვნილებასთან, არამედ სალონურ თავაშებულებასთანაც. ამ ქადაგების ერთ-ერთ მცნებას, წარმოადგენდა „ქალისადმი პატივისცემა“, რომელიც იქამდე მიდიოდა, რომ ზოგს ქალებთან უბრალო დაახლოვებაზედაც ხელს აღებინებდა.

ლექციები სექტემბრის მეორე კვირას დაიწყო. ათიოდე დღის შემდეგ ტანისამოსის დასაკიდში, იმ ადგილას, სადაც ჩვენი მოხუცი შეიციარი, ოთხად მოღუნული საველინი, რომლის მეხსიერებიდან ჯერ კიდევ არ წაშლილიყო „მეთორმეტე წლის წიწნა ხსოვნა“, სტუდენტების სახელზე მოსული ფულის უწყებებს ჰკიდებდა, —გაჩნდა ჯერეთ რუსეთში არ გაგანილი რამ: დაბეჭდილი პროკლამაცია „ახალი თაობისადმი“. ეტყობოდა, იგი საზღვარ-გარეთ იყო დამზადებული. ამას მოწმობდა ის თოვლივით თეთრი ქალაღლიც-კი, რომელზედაც პროკლამაცია იყო დაბეჭდილი და რომლის მსგავსიც იმ დროს რუსეთში არ მოიპოვებოდა; ამასვე მოწმობდა მისი შრიფტი, ბევრად უფრო კობტა და ლამაზი, ვიდრე ის, რითაც მაშინდელი რუსული ჟურნალები იბეჭდებოდა. სათაურს ქვეშ პროკლამაციას ამშვენებდა წვრილი ასოებით დაბეჭდილი ეპიგრაფი, კ. ფ. რილევევის მთელი ნაწარმოები: „Я-ль буду в роковое время позорить гражданина сан“. როგორც ცნობილია, რილევის ლექსი ასე თავდება:

„Пусть юности, не разгадав судьбы,
 Постигнуть не хотят предназначенья века,
 И не готовятся для будущей борьбы
 За угнетенную свободу человека:
 Они раскаются, когда народ, возстав,
 Застанет их в объ'ятиях праздной неги
 И в буйном мятеже иша свободных прав,
 В них не найдет ни Бруга, ни Риги“.

ეს იყო პირველი მერცხალი დაწყებული არეულობისა. ერთმა სტუდენტთა-განმა, მგონია ნეკლიუდოვმა, ჩამოიღო კედლიდან პროკლამაციის ფურცელი და გამოაცხადა, რომ სააქტო დარბაზში წაიკითხავს მას ყველას გასაგონად. აუდიტორიებიდან გამომავალი სტუდენტები გაჰყვეს მას. ნეკლიუდოვი შედგა მაგიდაზე, რომელზედაც ოქროს ფოჩებიანი წითელი მუდი იყო გადაფარებული, და დიდის პათოსით წაიკითხა პროკლამაცია. გულის ფანჯრალით ვუსმენდით მის მაღალ ხმას, რომელიც თანდათან აფრთოვანებაში გადადიოდა. პროკლამაცია თავიდან ბოლომდე ახალი გამოცხადება იყო ჩვენთვის. იმიტომ კი არა, რომ არალეგალურ ლიტერატურას არ ვიცნობდით: ბევრი ჩვენგანი კითხულობდა „Колокол“-ს, „Полярная Звезда“-ს და სხვა მაშინ ისკანდერის ფსევდონიმით უფრო ცნობილი გერცენის ცალკე გამოცემებს, მაგრამ აქ დაცინვასთან, სარკაზმთან გექონდა საქმე, პროკლამაცია კი გარდა იმისა, რომ ცალკე პირებსაც და მთელ მთავრობასაც ჰკიცხავდა, მოგვიწოდებდა აშკარა ბრძოლისაკენ ძველი რეჟიმის დასამზობად, და არა მხოლოდ გასასწორებლად. ანათემასავით გაისმოდა პროკლამაციის გამანადგურებელი ტონი. ჩემზე, ყოველ შემთხვევაში ასეთი შთაბეჭდილება მოახდინა. ყრუანტელმა დამიარა მთელ ტანში. მომავლად მსგავსი გრძნობა, რომელიც განვიცადე ათი წლის წინად, როცა მოვისმინე იმერეთის ას წლოვანი მიტროპოლიტის დავეთის მთავარ-დიაკვნის მრისხანე ხმით წარმოთქმული ანათემა გრიშა ოტრეპიევისა და მაზეპას წინააღმდეგ. მაგრამ ნეკლიუდოვის გარეგნობა, ზემოდ მოყვანილი ლექსი და ძალაუნებური ცახცახი, გამოწვეული პროკლამაციის საჯარო კითხვით და ისიც საიმპერატორო პეტერბურგის უნივერსიტეტის ხალხით გაქედნილ სააქტო დარბაზში, ახლაც თვალწინ მიდგას, როგორც ცოცხალი სურათი.

მთელი კვირის განმავლობაში მხოლოდ ამ ამბავზე ვლაპარაკობდით. ამბობდენ, რომ პეტერბურგის წარჩინებულმა პირებმა ფოსტით მიიღეს ეს მოწოდებაო. ბევრმა თავიანთი ბინების შესავალ კარებთან იპოვესო. მეფეს კი მიუვიდა სხვა მოსახსენებლ ქაღალდებთან ერთად.

უფრო გვიან ისიც გავიგეთ, რომ მისი გამავრცელებელი პოეტი მიხაილოვი შეიპყრეს და პეტრეპავლოვის საპრობილეში ჩასვესო. საკვირველი იყო: ლაპარაკისა და მითქმა-მოთქმის საგანი პროკლამაციის შინაარსი და დასკვნები კი არ იყო, არამედ მისი მოვლინება და გავრცელების ფორმა; ჩემთან, ყოველ შემთხვევაში, არაინ შესულა იმის გარჩევაში თუ რამდენად მისაღები თუ მიუღებელი იყო მოწოდების აზრები. ამ მხრით, ეტყობოდა, რომ ყველანი ეთანხმებოდნენ მის შინაარსს. ჩვენს წარწეში არაინ ყოფილა ისეთი, რომ იმ მეფისა და

მთავრობის დამცველად გამოსულიყო, იმ მეფისა და მთავრობის, რომელმაც—სულ ნახევარი წელიწადი თუ იქნებოდა—გააუქმა ბატონყმობა. ყველა ალტაცე-ბული იყო, რომ ცენზურისაგან თავისუფალი მოწოდება ხელიდან ხელში გადა-დიოდა ყველას მიერ შეძლებული მთავრობის ცხვირ წინ.

შემდეგ კვირას, რამდენადაც მახსოვს, შაბათი იყო, სტუდენტებმა და თავისუფალ-მსმენელებმა თავი მოიყარეს იმავე სააქტო დარბაზის წინ. ამ შემთ-ხვევაში ისინი წინასწარ აკრძალული სხდომის გამართვას აპირებდნენ. დარბაზის კარები დახშული დახვდათ. სტუდენტებმა, რომელთა რიცხვი ახლა ვაცილებით მეტი იყო, ბევრი არ დააყოვნეს: შეამტვრიეს კარები და დარბაზიც მყისვე გაი-ჭედა ხალხით. დიდ ხანს ყურთა სმენა არ იყო,—ყველა ერთად ლაპარაკობდა. მაგრამ უცბად შეწყდა აჟურ-ზაჟური. სიჩუმე დამკვიდრდა. იმ მაგიდაზე, რომლი-დანაც ერთი კვირის წინ „ახალ თაობის“ დიატრიხები გაისმოდა, ასულიყო უნივერსიტეტის რექტორი პლეტნევი, ჯერ კიდევ მხნე მოხუცი. გაპარსული პირისახე კათოლიკეთა ბეჯითს მოქადაგეს მიუგავდა. ეცა იმნაირადვე, თავის სა-ნაზობით და უფრო სიტყვით მან შთაბეჭდილება მოახდინა. იგი პუშკინმა სწორედ დაახასიათა მისადმი მიძღვნილი „ევგენი ონეგინის“ წინასიტყვა-ობაში:

„... души прекрасной,
Святой, исполненной мечты“.

მოსიყვარულე მამის ხმით მიმართა რექტორმა შეკრებილთ და სთხოვა დაშლილიყვნენ, რათა უბედურება არ შემთხვეოდა მეცნიერების ტაძარს, რომ-ლის წინააღმდეგ მტრები ისედაც ილესადენ კბილს. არ იყო თქმული: „რეა-ქცია აპირებს თავის გამოყოფას“, მაგრამ მის სიტყვას ეს აზრი კი ჰქონდა... მაგრამ, წმინდა წყლის ოცნება, ქიმერა იყო იმის ფიქრი, რომ სტუდენტობა მას დაუჯერებდა.

ერთი სიტყვითაც არავის მოუწონებია მისთვის, რაცა სთქვა, უკმაყოფი-ლება კი ვაისმა მთელ დარბაზში. ჩამოვიდა თუ არა მაგიდიდან, მყისვე სხვა-ნაირმა სიტყვებმა დაიგუჯუნეს. ჯერ ილაპარაკა უმაღლესი კურსების სტუ-დენტმა ნიკოლოზ უტინმა, ცნობილი იჯარადრის შეილმა და ჩვენი პროფესორის—იურისტის ბორისის ძმამ. იგი ჰყვიროდა,—კმარა რაც ველოდეთ და ვითმინეთო! ჩვენი ღუმილია სწორედ იმისი მიზეზი, რომ ბოროტები და უვი-ცები ასე გათაყვდნენ. „ვაშა“—თი და ტაშის კვრით შეეგება მის სიტყვებს დარ-ბაზი. მას შემდეგ ილაპარაკეს სხვებმა იმავე კილოზე. ნაკლები „ვაშა“ არც ამით დაუმსახურებიათ.

ამათში განსაკუთრებული სიფიცხე ეტყობოდა იურისტს ნეკლიუდოვს, რომელიც ათავებდა კურსს, თუ დამთავრებულიც ჰქონდა. ქორული გამოხედვა ჰქონ-და და თვალები გადმოქაჩული. იგი შემდეგ შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხა-ნავად იყო დურნოვო პირველისა და გორემიკის დროს, ალექსანდრე III მეფობის ბოლო ხანებში და ნიკოლოზ II მეფობის დასაწყისში. ამ თანამედრო-ბაში გარდაიცვალა.

ორატორების სიტყვის შინაარსი ერთი იყო: შეუძლებელია მეცნიერების უფლებათა შეზღუდვა. ხოლო არავის უთქვამს, თუ როგორ და რა ღონისძიებით უნდა დაეცათ ეს უფლებები.

მეორე დღეს კვირას, სექტემბრის 24-ს, ისიც იყო ვისადილეთ მ. ი. სემიონოვის ქალთან, რომელიც თვეში 7 მ. 25 კ. გვაქმევდა ნისიად სადილს ქართველ სტუდენტებს და ფრანგ ორიენტალისტს ჟაბასს, რომ სასადილოში შემოვიდნენ ორი ლოლობერიძე, ნ. ე. და ბ. ლ., რომლებიც დიდი ხანია ერთად არ გვენახა. ახლა ისინი ყოვლად შეთანხმებული მეგობრების შთაბეჭდილებას სტოვებდნენ. ერთი რომ დაიწყებდა ლაპარაკს, მეორე დაათვაობდა. ლოლობერიძეებმა გადმოივცეს, რომ ხეალ მთელი სტუდენტობა „დემონსტრაციაზე“ გამოდისო და ჩვენც გამოუყვლებრივ უნდა მივიღოთ მონაწილეობაო. დემონსტრაცია კი იმაში უნდა გამოხატულიყო, რომ სტუდენტები თავს მოიყრიდნენ ჯერ უნივერსიტეტში და მერე ნევის პროსპექტით და ვლადიმირის ქუჩით გაემართებოდნენ, რათა პეტერბურგის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველისათვის წარედგინათ მოთხოვნილება უნივერსიტეტის წინააღმდეგი წესრიგის დაცვისა და მატრიკულის შემოღების წინააღმდეგ პროტესტი განეცხადებიათ.

მოვისმინეთ ეს ცნობა, და იმის მაგიერ, რომ პასუხი მიგვეცა, გაკვირვებით დაედუმდით. ბოლოს „პროტესტის წინააღმდეგ პროტესტის“ გამოსაცხადებლად გამოვიდა დ. ნ. აბდუშელი. იგი კიბოსაყვით გაწითლებულიყო, ბოჩიკობდა და ისე ლაპარაკობდა. მან სთქვა, ჩვენ იმისთვის ვართ აქ ჩამოსული, რომ უნდა ვისწავლოთ, და არა მთავრობას ვასწავლოთო. მთავრობა ჩვენ, რასაკვირველია, არ ვაგვიგონებს და უკან სახლში ვავაბრუნებო, რაც ჩვენთვის გაცილებით უარესია, ვიდრე ციმბირში წასვლაო. ჩვენი მშობლები დაგვაშარებს ყოველ ლუკმას ტყვილა ხარჯების გაწევისათვისო. ლოლობერიძეებს არც კი სჯეროდათ, რაც მოისმინეს. ახალგაზრდობა ყოველთვის ემორჩილებოდა მათ და პირველად წააწყდენ ახლა ურჩობას. მათ ის უპასუხეს, რომ შეუძლებელია ქართველები ჩამორჩენ, როდესაც ყველა სათვისტომოები დემონსტრაციაში მონაწილეობას იღებენო. ამაზე კირილე ლორთქიფანიძემ შენიშნა, რომ ქართველები სხვებს ვერ მიბაძავენ. რუსეთში, პოლონეთში, მალოროსიაში ბევრია ნასწავლი ხალხიო. ეს ქვეყნები უინტელიგენციო არ დარჩება, მათი ახლანდელი სტუდენტობა სულაც რომ აღიგავონ პიროსაგან დედამიწისა. ჩვენში კი საქმე სხვანაირია. ჩვენ ქართული სტუდენტობის პირველი თაობა ვართ. ჩვენ რომ ახლა დაებრკოლდებით, ქართველ მამებს შემდეგ ვერც კი გააგონებ— შეილები უნივერსიტეტში გამოვზაუნონო. ძველებურად საკადეტო კორპუსებში მიბარებენ, მით უმეტეს ეს უფრო ადვილი საქმეა და უფრო იაფიც ჯდებაო. ბევრი კამათის შემდეგ ნიკოლოზ ლოლობერიძემ წასვლისას სიტყვა გვესროლა: ვინც მშიშარა ხართ, სახლში დაჩრითო. ეს კი საკმაო იყო იმისათვის, რომ არა თუ დემონსტრაციაზე წავსულიყავით, არამედ თავი კედელზედაც შევვებეთა.

კამათში მე მონაწილეობა არ მიმიღია. ეს იმიტომ, რომ პატარა ვიყავი და ამას გარდა კამათი ძალიან უქმად მეჩვენებოდა. მე ვერ წარმომიდგინა, რომ მთავრობა, რომელიც მე კავკასიური გაგებით სიბრძნის წყაროდ მეჩვენებოდა,

დაუშვებდა დემონსტრაციის მოხდენას ქუჩებში. ნევის ხიდეებს გახსნის და ამით გათავდება ყველაფერი მეთქი ვფიქრობდი. წინააღმდეგ ჩემი წარმოდგენისა, დემონსტრაცია არა თუ მოხდა, უფრო თვალსაჩინოდ და დიდებულად ჩატარდა, ვინემ მის მომწყობთ ჰქონდათ წარმოდგენილი. რამდენიმე ათასი სტუდენტი, მწყობრად მიიმართებოდა სასახლის ხიდეზე, ნევის გასწვრივ და დაბრკოლება არსად არ შეხვედრია. მალე შეუხვიეს ვლადიმირსკის ქუჩით და გავიდნენ კოლოკონიაზე, დმიტროვსკისა და პოვარსკის შესახვევებთან. პროცესიის თავი უახანის ტაძართან იყო, ხოლო ბოლო სასახლის ხიდეზე. „მალია სადოვიაის“ ქუჩასთან შემოგვხვდა დიდი მთავარი წიკოლოზ ნიკოლოზის ძე (ახლანდელის მამა), რომელიც სადღაც მიემგზავრებოდა „ლიხაჩზე“. მან გააჩერა ეტლი და იკითხა, სად მიდიან სტუდენტებიო? უპასუხეს, რომ მზრუნველთან მიდიან მატრიკულების წინააღმდეგ პროტესტის გამოსაცხადებლად. მაშინ ბრძანებას დიჩეული ხმით სთქვა; „вперед!“ და გაჰყვა თავის გზას. პროცესიამ კი თავისი გზა განაგრძო: მზრუნველი თავის ბინაზე არ აღმოჩნდა. ჩვენ დიდ ხანს ველოდეთ მას და, ალბად, მალე გავიფანტებოდით სადილის საჭმელად, რომ არ გამოჩენილიყო პრეობრაჟენსკის პოლკი მთელი თავისი შეიარაღებით. ყველას ისე მოეჩვენა, თითქოს პოლკი დიდი მთავრის მიერ ყოფილიყო გამოგზავნილი. პოლკი ნელ-ნელა გაიშალა და ალყად შენორტყა კოლოკოლის ქუჩის სამხრეთის მხარის ქვაფენილს და დაიჭირა ვლადიმირსკის ქუჩაში გასაჯალი; პოლკის უფროსები და გენერალიტეტი მოთავსდნენ ვლადიმირსკისა და კოლოკოლის ქუჩების კუთხეში. ოფიცრებმა და აღიუტანებმა წინადადება მისცეს სტუდენტებს დაშლილიყვნენ. სტუდენტებმა უპასუხეს, რომ მზრუნველის სანახავად იყვნენ მოსულნი. ამასობაში ჯარისკაცებმაც გასტენეს თოფები (მაშინ თოფები ლულიდან იტენებოდა ზუმბით). ისინი შორიდან გვიჩვენებდნენ ტყვიებს, —გვაფრთხილებდნენ—კი არა ვხუმრობთო. ამან ბევრი ჩვენგანი შეაშინა და კიდევაც იკადრეს გაქცევა პოვარის შესახვევით. კირილე ლორთქიფანიძე, —და მეც არ მინდოდა მან ჩამოვრჩენილი, —(ერთ ოთახში ვცხოვრობდით) ავრეთვე დ. აბღუშელი და კიდევ სხვები გაიდევნენ მათ და უკან დააბრუნეს. ეხლა ჩვენსა და ჯარისკაცებს შუა ჩააყენეს. —რა კი ერთხელ მოვსულვართ, მორჩა ჩვენი უნდა გავიტანოთო, —უთხრეს. საბედნიეროდ საქმე მშვიდობით დამთავრა. საიდანდაც ფილიპსონი იც ვაჩნდა, —შუატანის, პირსავე კაცი, რომელიც ღია და მზიარულ თვალეზბით იცქირებოდა. მის გენერალური შტაბის მუნდირი ცეცა, ხოლო დაჭრილი ხელი მხარზე ჰქონდა შესახვევით დაკიდებული. თმასა და ბაკენბარდში ქალარა შეიგოდა. ფილიპსონმა სულ ახლო გაიარა იმ ჯგუფთან, რომელთანაც მე ვიდექი. ამ შემთხვევის წყალობით გარკვევით გვესმოდა მისი საუბარი სტუდენტებთან. უფრო დაუახლოვდით, როცა მან სრულიად დამშვიდებით შეუდგა იმის განმარტებას, რომ საქმიანი მოლაპარაკების წარმოება ქუჩაში მოუხერხებელია და ამისთვის უნივერსიტეტში წავიდეთო. ჩვენ ვუპასუხეთ, რომ წავიდოდით იმ შემთხვევაში, თუ პრეობრაჟენსკის პოლკი მოიხსნებოდა და თავის სადგომს დაუბრუნდებოდა. ფილიპსონი მყისვე გაეშურა გენერალიტეტთან, საიდანაც მალე მობრუნდა უფრო მზიარული, ვინემ საზოგადოდ იყო. მან გვითხრა,

რომ პოლკი წაეაო. მართლაც პოლკი მალე მოიხსნა და წავიდა. ფილიპსონმა გამოგვიცხადა, გენერალ-გუბერნატორს ალუთქეი, რომ პასუხს ვაგებ სტუდენტების ყოფაქცევისათვისო.

სრულიად მოულოდნელად მზრუნველთან მოსაუბრე სტუდენტებმა ქართველ სტუდენტების ჯგუფს დააკისრა ვაპულოდა ფილიპსონს უნივერსიტეტამდე. ამაზე უფრო საკვირველი ის იყო, რომ ქართველების ჯგუფმა ამ მისსიის შესრულება მე და გ. ჯავახიშვილს მოგვანდო. გ. ჯავახიშვილს სტუდენტები მეტ სახელად „ბატს“ ეძახდნენ მისი ბატონით დაჩხულებული სიარულისათვის. საფოქრებელია, რომ პასუხისმგებელ სტუდენტებს ეწოთირებოდათ მზრუნველთან ქუჩაში ვავლა, და ჩვენც ამისთვის დაგვასახელეს. მართლაც მე და ჯავახიშვილი ყველაზე უფრო დაბალი ვიყავით და ანგარიშსაც ყველაზე უფრო ნაკლებად გვაწევდნენ. თუმცა პატარები ვიყავით—თითქმის ბავშვები შედარებით, მაგრამ ფილიპსონს მაინც არ ეხერხებოდა ჩვენთან სიარული. ნების პროსპექტამდე ის თავაზიანად გვესაუბრებოდა. გამოგვკითხა, ვინ ვიყავით და საიდან. როცა გაიგო ჩვენი ქართველობა, მოიგონა რამდენიმე ქართველი ოფიცრის სახელი და მამის სახელი, რომლებიც სამსახურში ყოფილიყვნენ მის ხელქვეით. მის მიერ დასახელებულ ოფიცრებში რამდენიმე ჯავახიშვილის ნათესავი აღმოჩნდა, რამდენიმე კიდევ დედა-ჩემის. შემდეგ მოიმიზეზა გზის სიშორე და დაპირილი ფეხი და გვთხოვა დავგვეჯერებია კავკასიის ოფიცრის პატიოსანი სიტყვა, რომ თვითონ წავიდოდა უნივერსიტეტში და იქ მოგვიცილიდა,—თვითონ ავიღე ხომ ჩემს თავზე პასუხისმგებლობაო, გვითხრა. მაგრამ ჩვენ ვერ ვაგებდეთ, მონდობილობა პირნათლად არ შეგვესრულებია,—უარი უთხარიო, ვერ მიგატოვებთ—თქო. მაშინ მზრუნველმა წინადადება მოგვცა, მასთან ერთად ეტლით ვავმზავრებულყავით. ამან კი დაგვარწმუნა, რომ ფილიპსონი მართლა წავიდოდა უნივერსიტეტში. ვენდეთ და თავი მივანებეთ.

სანამ უნივერსიტეტამდე მივალწევდით, მთელი გზის მანძილზე, სტუდენტებმა სული გაგვიმწარეს საყვედურებით: რად დაანებეთ თავი, იგი საზანთრო სასახლეში შეივლიდა უთუოდ და ახალს ჯარს გამოაყენებებს ჩვენს წინააღმდეგო.—როგორ იქნება? ვიმართლებდით ჩვენ თავს.—განა კოლოკოლის ქუჩაზე არ ჰყავდა მზა ჯარი, და თვითონ არ გაუშეა? რომ ნდომოდა მით ესარგებლნა, ვინ უშლიდა ხელს?

ფილიპსონი, მართლაც, უნივერსიტეტში დაგვხვდა. მას მცველებიც კი არ ახლდა. მხოლოდ რამდენიმე „ბულოჩნიკი“—როგორც მაშინ ეძახებოდათ პოლიციელ დარაჯებს—თავის პოსტზე იდგნენ ჩვეულებრივ.

ფილიპსონის წინადადებით სახელდახელოდ არჩეული იქნა „დემუტაცია“, რომელიც უნდა წარსდგომოდა განათლების მინისტრს და ჩვენი საჩივარი მოეხსენებია. ამის შემდეგ ჩვენც მშვიდობიანად დავიმალენით ჩვენ-ჩვენ სახლში. როგორც საკუთარი თავით, ისე ფილიპსონითაც ყველანი ფრთხილ კმაყოფილი ვიყავით. მაგრამ... ვაი, რომ ეს კმაყოფილება მხოლოდ ერთ ღამეს გაგრძელდა!

მეორე დილას, როცა უნივერსიტეტში მივედით, მისი ორივე შესავალი კარი დაკეტილი დაგვიხვდა. ზედ განცხადება იყო გაკრული, რომ უნივერსიტეტი დაკეტილია და სტუდენტებიც დათხოვნილები არიან. შესავალ კარებს იცავ-

და პოლიცია. გაცემული სტუდენტობა ჯგუფ-ჯგუფად დადიოდა მდინარის განაპირა ქუჩაზე. მალე უნივერსიტეტის წინ შეგროვდა სხვა ახალი ჯგუფებიც, — შემდგარი მწერლებისა, პროფესორებისა, მღვდლების და ქალებისაგან. ჩვენ ახლებს, ძველი სტუდენტები შორიდან გვაჩვენებდნენ გამოჩენილ პირებს, — არტილერიის პროფესორებს პ. ლ. ლავროვს და ნ. ენგელგარტს, სატყეო აკადემიის პროფესორს ნ. ვ. შელგუნოვს „Отечественныя записки“-ს თანამშრომელს ალბერტინის, გამოცემელს ნ. ლ. ტიბლენს და ბევრ სხვას, ყველას ვერ ვიგონებ. ჩვენ გავვოცდით, როცა ყველა ეს პროფესორები სამხედრო ტანისამოსში და პოლკოვნიკის ჩინებში დავინახეთ. საქმე იმაშია, რომ იმ დროს ყველანი, ვისაც კი გათავებული ჰქონდა უმაღლესი ტენიკური, სამთო, სატყეო, საინჟინერო ან საარტილერიო სასწავლებლები, და თვით გზათა ინჟინერებიც-კი სამხედრო ტანისამოსს ატარებდნენ — ისეთივე მოქარული ხავერდის საყლოთი და სამაჯებით, ისეთივე აქსელბანტებით, როგორც ჰქონდათ ცარიზმის რეჟიმის უკანასკნელ დღეებში ვენერალური შტაბის ოფიცრებს.

სხვადასხვა უწყება მხოლოდ იმით განირჩეოდა, რომ ზოგი მათგანის ნაქარგები, ღილები და აქსელბანტები ვერცხლისა იყო, ზოგისა კი ოქროსი; ზოგი ამ აქსელბანტებს ატარებდა მარჯვენა მხარზე, ზოგი კი — მარცხენაზე. მაყურებელთა ეს სხვადასხვა ჯგუფები, რომელნიც მოდიოდნენ იმ დღეს და შემდეგ დღე-ეგზობა, რათა დამტკბარიყვნენ ჩვენი „მოძრაობით“ და ამით გამოეცხადებინათ ჩვენთვის თანაგრძობა, მართალი ვითხრათ უცნაურ და საკვირველ სანახაობას წარმოადგენდა. ამას შეეძლო შეცდომაში შეყვანა არა თუ მხოლოდ ისეთი ბავშვები, როგორც ჩვენ ვიყავით; ბევრი ჩვენზე უფროსებიც, როცა ხედავდნენ ამოდენა წარჩინებულ პირებს, შემკულთ ჩინ-ორღენებით, რომელნიც ტაშს გვიკრავდნენ და ყვავილებს გვესროდნენ, დარწმუნებული იყვნენ, რომ მთელი რუსული საზოგადოება ჩვენთან არის და რომ მთავრობის დღეები დათვლილია. არა თუ მანდილოსნები, არამედ ხშირად თითონ ეს წარჩინებული პირებიც მოგვართმევდნენ ხოლმე მშვენიერ თაიფლებს, რომლებსთვისაც არც კი ვიცოდით რა გვექნა. ჩვენში ცოტადა დარჩა ისეთი, რომელსაც არ სჯეროდა, რომ მთელი რუსეთი ჩვენთან არის.

მაგრამ ეს მოჩვენება იყო. მალე ცივი წყალი გადავესხა, როცა შევიტყუეთ, რომ ღამე დაუტყრიათ ჩვენ მიერ გუშინ არჩეული დეპუტატები და ჩაუსვამთ პეტროპავლოვსკში. თუ ამ დრომდღე ჯერ კიდევ გვერიგნენ ისეთი სტუდენტები, რომელნიც დემონსტრაციის წინააღმდეგნი იყვნენ და მეცადინეობის გარძელება სურდათ, ამას შემდეგ ისინიც უკიღურესნი გახდნენ. არა, შეუძლებელია დამშვიდებული მეცადინეობა მაშინ, როცა თავს ვაღვას ასეთი საზოგადოებითა, რომელიც ამგვარ სისაძაგლეს სჩადის! და ან როგორ შეგვეძლო ჩვენ შუა გზაზე შეჩერება, როცა ერთის მხრით ჩვენ ვხედავდით. ცბიერ მთავრობას, რომელიც მეცნიერების გაუქმებას აპირებდა, ხოლო მეორე მხრით კი რუსული საზოგადოება, მისს საუკეთესო მეცნიერთა და მწერალთა სახით, ტაშს უკრავდა ჩვენს მოძრაობას მთავრობის წინააღმდეგ. ადვილი წარმოსადგენია რა აღტაცებაში იქნებოდნენ მთავრობის განკარგულებათა გამო ჩვენი მოძრაობის დამწყები

მეთაურები, როცა ხედავდნენ, რომ ეს კიდევ უფრო ამხედრებს სტუდენტობას. მართო ამ დატუსაღებამ დეპუტაციისა, რომელიც მზრუნველის წინადადებით იყო არჩეული, უფრო მეტი გავლენა იქონია, ვიდრე ეს შეეძლო მოეხდინა ყველა ავტორიტეტისა და პროპაგანდისტების შეერთებულ ძალებს.

ამის შემდეგ დაიწყო და გაიბა ყოველდღიური ყრილობები ცის ქვეშ, ჯერ უნივერსიტეტის ეზოში, — სანამ ისიც არ დაგვიკეტეს, — და შემდეგ კი მდინარის განაპირა ქუჩაზე და მოედანზე უნივერსიტეტის წინ. ვიდრე შეიძლებოდა ეზოთი სარგებლობა, ორატორები აღიოდნენ შეშებზე, რომელიც დალაგებული იყო წყებად წამთრისათვის. ხოლო როცა ყრილობები ქუჩაში გადმოვიდა, ორატორები აღიოდნენ მდინარის პარაპეტზე, ან და უნივერსიტეტის ბაღის ღობეზე. და ეს გრძელდებოდა დღითი-დღე. რასაკვირველია, რაც უნდა მჭევრმეტყველი და მოსწრებულები არ ყოფილიყვნენ ჩვენი ორატორები, მაინც მასალა მათი ახალი ამბებისა და მთავრობის მხილებისა თანდათან კლებულობდა. დაიწყო ერთი და იმავეს განმეორება, მსმენელების რიცხვი დღითი დღე კლებულობდა; სამავიეროდ ამავე პროპორციით იზრდებოდა „თანამგზავნობა“ რიცხვი, მეტადრე ქალების წრიდან. თითქო განვებ, ამას ამინდიც ხელს უწყობდა. მშვენიერი მშრალი შემოდგომა იყო.

ხელმწიფე ამ დროს საქართველოში იმყოფებოდა, ფოთსა და ქუთაისში; იგი სტუმრად იყო შამილის დამამარტებელ ახალგაზრდა ფედაჩაშალთან თავად ა. ი. ბარიატინსკისთან. პეტერბურგის მთავრობა, — სამხედრო გენერალ-გუბერნატორი ანენკოვი და ობერ-პოლიციმესტერი გენერალი პატკული ვერ ბედავდნენ უმისოდ რაიმე სასტიკი ზომების მიღებას, მით უფრო რომ საქმე ეხებოდა ცალკე უწყებას, სამოსწავლოს, რომელიც მათ სრულებით არ ექვემდებარებოდა და რისთვისაც არც პასუხს აგებდნენ. თითქმის ორი კვირის განმავლობაში ჩვენ ვიყავით სატახტო ქალაქში თუ ბატონები არა, ყოველშეშთხვევაში ნამდვილ ვმირები; პოლიციისა და სამოსწავლო მთავრობის სრული უმოქმედობის გამო, ჩვენ ყოველ დღე ვიკრიბებოდით, ვიგებდით ახალ ამბებს, უმთავრესად ღამე დატუსაღებულთა შესახებ, — უზიარებდით ერთმანეთს აღშფოთებას, ვტკბებოდით მაყურებელთა ცქერით, მეტადრე თაიგულუბიანი ქალებით, და მხოლოდ სადილობის დროს დაევიშლებოდით. ასე გაგრძელდა 25 სექტემბრიდან — 13 ოქტომბრამდე. უნდა ვიფიქროთ, რომ როცა ამიერ-კავკასიაში მივიდა მეფესთან მიხსენება სტუდენტობის არეულობის შესახებ, კავკასიის დამპყრობმა ბარიატინსკიმ, რომელიც პირადი და საყვარელი მეგობარი იყო ალექსანდრე II-სი, უჩინა მეფეს არეულობის დაუყოვნებლივ მოსპობა. იყო ეს მისი რჩევით თუ არა, მხოლოდ ამგვარი ბრძანება მართლაც მიღებულ იქნა. და ორშაბათს, ოქტომბრის 13-ს, როცა ჩვენ ჩვეულებისამებრ შევიკრიბეთ უნივერსიტეტის მთავარ შესავალთან, და ყრილობა არც კი დაგვიწყო, უცრად გამოჩნდა ჯარი და სწრაფად და მოხერხებულად ალკა შემოვგარტყა. ჩვენ შეგვრევეს უნივერსიტეტის ეზოში, რომელიც ამდენიანი დაკეტილი იყო ჩვენთვის. აქ დაიწყო გრძელი და მოსაწყენი ამავეი, ჯერ ჩავვწერეს, შემდეგ გამოვიძახეს, და ამახედ სამი საათი მაინც წავიდა, თუ მეტი არა. დიქერილი ვიყავით ასამდე ყმაწვილ-

კაცობა. მაგრამ სანამ ეს გაქიანურებული ამბავი დატუსაღებულთა სიის შედგენისა გრძელდებოდა, ცნობა ჩვენი დატუსაღების შესახებ სწრაფად მოსდეს ქალაქს „მაყურებლებმა“. როცა კი გამოგვიყვანეს უნივერსიტეტის ეზოდან დასავლეთის კარებით, რომ ტუჩკოვის ხიდით პეტროპავლოვსკის ციხეში წავეყვანეთ, ამ დროს უეცრად იმ ჯარს, რომელიც გარს გვერტყა, თავს დაესხა სტუდენტების დიდი ბრბო, რომელსაც სურდა გაენაწილებია ჩვენი ხედვრი. ყველანი დაიბნენ, არა თუ ჯარისკაცები, მათი უფროსებიც. ეს თავდასხმა ჩვენი განთავისუფლებისთვის რომ ყოფილიყო მოწყობილი, მაშინ, რასაკვირველია არავითარი რყევა არ იქნებოდა და იმ წამსვე იხმარდნენ ჩვენზე ხმალსაც და თოვსაც. ეხლა კი იერიში გარედან მოჰქონდათ, და ეს ჩვენი განთავისუფლებისთვის კი არა, არამედ რათა თითონ დატყვევებული ყოფილიყვნენ. ეს უმაგალითო შემთხვევა იყო: აქ ძალაუნებურად დაიბნეოდი. თავდაშხმელი სტუდენტობა სამსზე მიტეოდა. დაიწყო რაღაც ხელჩართული ბრძოლის მავგარი. გვარდიელები ცდილობდნენ დაეშალათ სტუდენტებისთვის მათი რიგების დარღვევა. მაინც ას ორმოცდაათმა ყმაწვილმა მოახერხა რიგის დარღვევა და ჩვენ წრეში შემოიჭრენ, თუმცა ამ დროს ბევრს მათგანს დაუმტვრიეს გვერდები და ერთს კი — თავიც გაუხეთქეს. სტუდენტთა ბრბოს დანარჩენი ნაწილი გაჰფანტა ცხენოსან ქანდარმთა ესკადრონის უეცარმა იერიშმა, რომელმაც შუაზე გააპო მათი რიგები. ყოველივე ეს, რამდენიმე წუთის საქმე იყო: სტუდენტების ხელჩართული ბრძოლა წრეში შესასვლელად, ესკადრონის თავდასხმა, ასორმოცდაათი სტუდენტის შემოჭრა ჩვენს წრეში, და დანარჩენი „სოლიდარული“ სტუდენტობის განაპირება მოედნის შორე კუთხეში. ამასთან არა მცირედი რიცხვი სტუდენტებისა, ცხენებით გათვლილი ან კონდახით ნაცემი, ეყარნენ ქვაფენილზე.

ჩვენი პირველი ალყის შემორტყმა უნივერსიტეტთან დილით ათ საათზე მოხდა. ციხეში მიგვიყვანეს საღამოთი. მაგრამ ციხეშიაც დიდ-ხანს ვიდევით ეზოში იმავე ყარაულით, ვიდრე გაანთავისუფლებდნენ ჩვენთვის რამდენიმე კაზემატს: ეს კაზემატები ფანჯრებით ნევაზე გადიოდნენ, სასახლის პირდაპირ, ცოტა ჩრდილოეთით იმ ადგილიდგან, საიდანაც ციხის კომენდანტი ზემით გადადის ხოლმე ნევას ნოვიგაციის გასახსნელად. სანამ ჩვენ ეზოში ვიდევით გაუპტეხატის წინ, ძველმა სტუდენტებმა შეამჩნიეს მას იქით პოეტი მ. ლ. მიხაილოვი, რომლის ცნობა ძნელი არ იყო მისი კალმიკური სახის გამო (პოეტის დედა კალმიკების მულობელი მთავრის ქალი იყო).

ჩვენ ყველამ დაბლა თავი დაუკართ და ისიც დიდხანს გვიქნევდა თავს, თითქო ყველას ცალ-ცალკე. რამდენიმე წლის შემდეგ, როცა პოეტი უკვე გარდაიცვალა კატორღაში, მე სხვადსხვა სარწმუნო წყაროებიდან გავიგე, რომ პროკლამაცია „ახალ თაობისადმი“, რომლის გამო იგი დაიღუპა, არ ეკუთვნოდა მას, არამედ შედგენილი იყო და საზღვარზე გამოტარებული ნ. ვ. შელგუნოვის მიერ. პოეტმა მთელი ბრალდება თავის თავზე მიიღო, რომ ამით თავიდან აეშორებინა ჩხრეკა და დაპატიმრება პუბლიცისტის ლ. პ. შელგუნოვის მეუღლისათვის, რომელსაც მძიმე ბრალდება დაედებოდა. სამოციან წლებში ცნო-

ბილი პორტრეტი—მიხაილოვიციხეში,—დასატული იყო იმ საღამოს ერთი სტუდენტის მიერ ჩენი ჯგუფიდან.

ვიდრე კაზემატებში შეგვიყვანდნენ, ჩვენ ხელახლა დავეთვალეს სიის მიხედვით, პლაც-ადიუტანტის თანადასწრებით, და შემდეგ მისცეს ხელწერილი ყარაულს პარტიის მიღებაში. სულ აღმოჩნდა 240 კაცი. ეს სწორედ ის სიაა, რომელიც ცოტა ხნის შემდეგ გამოქვეყნებული იყო „Колокол“-ში. ჩვენ მოგვითავისეს რვა დაბალ, ბნელ და ნოტიო თაღებიან კაზემატში, რომლებიც ისე დაბლა იყო მოთავსებული, რომ თითქმის მდინარის გასწვრივ მდებარეობდა. კაზემატები შეერთებული იყო ერთი-მეორესთან, ასე რომ ეს რვა კაზემატი ერთ დიდ ოთახს წარმოადგენდა; განათებული იყო ოდნავ მძუჭტავი, თაღებში დაკიდებული ფარნებით. არავითარი ავეჯი, არც საწოლი, არც ნაალი და საბანი. ცოტახნის ღვამის შემდეგ, ჩვენ დალილობისგან ჯერ ჩაესხედით და შემდეგ კი, დაეწეკით, ცარიელს, მაგრამ საკმარისად სუფთა იატაკზე, ვინც სად იდგა, უკმელ-უსმელები. მეტად გაუჭირდათ ეს ღამე მათ, ვინც-კი იმ დილას ჩემსავით უკმელი გამოვიდა, მარტო პიჯაკით. მაინც მგონია, რომ იმ ღამეს, მიუხედავად საშინელი დაღლილობისა, თითქმის არაფერს ეძინა.

დილას დაიწყო დანაწილება ცალკე ჯგუფებად, სათვისტომოების მიხედვით. პოლონელები მოეწყვენ ყველაზე უფრო დაშორებულ ოთახში. უკრაინელებმაც მოაწყვეს აგრეთვე ცალკე რადა, და გვართობდნენ თავიანთი მშვენიერი სიმღერით, რომლის პირველს ამბობდა ყირიმელი ხარტახაი. მათ ჯგუფშივე იყვნენ ევტუშევიცკი, შემდეგ განთქმული პედაგოგი და სახელმძღვანელოების ავტორი, და გულევიჩი, ორთავენი დაულაღავი მისტიფიკატორები, რომლებიც წამ-და-უწუმ ავრცელებდნენ სახუმარო ჭორებს და სიცოლით ხოცავდნენ ყველას. ჩვენ, კ. ლორთქიფანიძესთან და აბდუშეილთან ერთად, მოხვდით ჯგუფში, სადაც პირველობდა თავისუფალი მსმენელი ივანტი პიოტროვიცკი. მისკენ მე მიზიდავდა ის გარემოება, რომ მას ვიცნობდი როგორც ავტორს ცოცხალი წერილებისას „Современник“-ში, საერთო სათაურით: „Погоня за лучшими“. შემთხვევით მის გვერდში მოეწყო სრულიად საწინააღმდეგო მიმართულების მიმდევარი სემინარელი ლინევი, კოსტრომელი, რომელიც დიდის ხალისით მიხსნიდა ჩენი ტყვეობის მთელი ხნის განმავლობაში ჰეგელის ფილოსოფიის ენას და თავისებურობას. ცოტა მოშორებით იყვნენ სხვა სტუდენტები, რომლებსაც ჩვენ დაუახლოვდით ყრილობებისა და მღელვარების ამ კვირებებში: სამარინი და როჟდესტვენსკი; ისინიც აგრეთვე გატაცებული იყვნენ ლიტერატურით და ჟურნალიზმით. ყველა ესენი ჩემთვის ცოცხალ ენციკლოპედიას წარმოადგენდნენ: ისინი მაძლევდნენ პასუხს ყველა იმ საკითხებზე, რომლებიც მაშინ მაინტერესებდა. თუმცა მათი ახსნა სხვადასხვა ნაირი იყო და ზოგჯერ ერთი მეორეს საწინააღმდეგოც, მაგრამ ესეც მომწონდა, რადგან მაძიებდა ფიზიკალურად ვეოფილიყავი და მეც გამენძრია ტვინი.

ჩენი დატყვევების ცოტა ხნის შემდეგ როჟდესტვენსკიმ დასწერა (ლექსად) „წერილი მ. დ. მიხაილოვის“, რომელიც დიდად მომეწონა სტუდენტობას. ეს „წერილი“ იწყებოდა შემდეგ ნაირად:

Из стен тюрьмы, из стен неволи,
Мы братски шлем тебе привет.
Да усадит в печальной доле
Тебя, любимый наш поэт.
Проклятым гнетом самовластья
Нам не дано тебя обнять,
Чтоб дань любви и дань участия
Тебе, учитель наш воздать... да сбе.

სტუდენტები, როცა კითხულობდნ და აქებდნ ამ წერილს, რასაკვირველია არც კი ჰქონდათ ეჭვი, რომ იგი მართლაც მიაღწევდა მიხაილოვთან. როგორი უნდა ყოფილიყო ჩენი აღტაცება, როცა რამდენიმე დღის შინაგან მიღებაზე იქნა პოეტის პასუხი: „სტუდენტებს“, რომელმაც ბევრს ცრემლები ვეფურქვევინა. არა მგონია, რომ ვინმე ჩენგანს სიკვდილამდე დავიწყებოდეს ეს ნაგარძობი და სისხლით დაწერილი სტრიქონები:

Крепко, дружно вас в объятья
Всех бы братья заключил,
И надежды и пресклятья
С вами в вместе развезил.
Но тупая сила злобы
Вон из братского кружка,
Гонит в снежные сугробы
В тьму и холод рудника.
Но и там на зло гошенью
Веру лучшую мою
В молодое поколение
В сердце свято сохраню.
В безотрадной мгле изгнания
Твердо буду света ждаль,
И душой одно желанье
Как молитву повторять:
Будь борьба ушедшей ваша,
Встреть в бою победа вас,
И миной нас эта ящя
Отравляющая нас.

ადელი წარმოსადგენია, თუ როგორ იმოქმედებდა ეს ლექსი ჩვენზე: ჩვენ ვავიზარდენით ჩვენსავე თვალში და კიდევ უფრო გავმტკიცდით ჩვენს ვადაწყვეტილებებში გვებრძოდნა სრულ გამარჯვებამდე, რომ ამით ვაგვემართლებინა ჩენი დანაპირი, რომელსაც აძლედა როყდესტვენსკი მიხაილოვს თავისი ლექსის ბოლოში: „Мызовем из снежной дали сынов свободы и тебя!“

იმავე როყდესტვენსკიმ დასწერა ციხეში სხვა ლექსი, მიბაძვა გრაფ ტოლსტოის ცნობილი „სალდათური სიმღერა“, ყირიმის დამარცხების გამო:

Как восьмого сентября
 Мы за Веру и Царя
 От француз ушли. (bis).

როედესტვენსკის სიმღერა, რასაკირველია, გაცილებით უფრო ტლანქი იყო. ჩემს მეხსიერებაში დარჩა მხოლოდ ორი მისი ტაეპი:

Как однажды в понедельник
 Всей полиции бездельник
 Поткуль, генерал, (bis)
 Нам поставя в обвиненье
 Своей рожи оскорбленье
 В крепость нас сажая (bis). და სხვ.

გამოჩნდნენ მოყვარულნი, რომელნიც ხოროთი მღეროდნენ ამ სიმღერას ზმა-მალა, მეტადრე მაშინ, როცა პლაც-ადიუტანტი ჩამოვივლიდა ხოლმე.

მაინც ამ ომბოკიდებულ კაზმატებში, სადაც წმიდა ანტონის საქმელით ვიკვებობოდით, კვირაზე მეტი არ დაერჩენილვართ, თორემ უთუოდ დაესწულდებოდით. შემოდგომის ერთ დილას, ნეეასთან ჩასაველ პატარა კიბეს მოადგა სამხედრო გემი, რომელზედაც დაგვსხეს ყველანი, ისე როგორც ვიყავით. არავის უთქვამს თუ სად წავგიყვანდნენ. ყველას გვეგონა, რომ შლისელბურგში მივყავდით. ქროდა სუსხიანი ცივი ქარი და სტრიდა წვრილი წვიმა, თოვლ-ნარევი. ნევა აზვირთებული იყო. მე მარტო პიჯაკი მეცვა, ვკანკალბდი როგორც ვერხვის ფოთოლი, — კბილი კბილს აღარ ხედებოდა. აქამდის ვერ გამიგია, როგორ გადაერჩი მაშინ გაციებას. ჩვენ მივესურავდით ასეთ მდგომარეობაში მთელი ოთხი საათი, თუ მეტი არა: გემი ძველი იყო და უძლური; რის ვაი-ვა-გლახით მივალწვიეთ კრონშტადტს. მაგრამ აქ ჩვენ ისეთი შეხვედრა მოგველოდა, რომ ერთ წამში დაგვიყუჩა ყველა ჩვენი წყენა და გაჭირვება. როცა ჩამოგვასხეს გემიდან და კონვოიმ ციხისკენ წავგიყვანა, ოღონდ გვარდიელებმა კი არა არამედ გარნიზონის საცოდვემა ჯარისკაცებმა — რომლებიც ჯერ კიდევ ნიკოლოზ I-ის დროის ფორმაში იყვნენ გამოწყობილნი, მოულოდნელი სანახაობა წარმოგვიდგა; წარმოიდგინეთ ჩვენი განცვიფრება და აღტაცება, როცა ციხის კარებთან დაგვიხვდა ქალების გრძელი რიგი, ორივე მხრით გაბმული; მიუხედავად საშინელი დარისა ისინი უღმერთოდ მორთულიყვენ; და ვიდრე ამ მოწიბლდავ წრეს ვავატარებდნენ, ჩვენსკენ მოდიოდა ყვეილებს თოვლი, თუმცა ეს ყვეილები ჯარისკაცებს უფრო ხედებოდა, ვიდრე ჩვენ. ან კი საიდან იშოვეს ამ დროს იმდენი ყვეილები, საოცარია. ოვაცია პირდაპირ გულის ამაჩუყებელი გამოვიდა. რასაკირველია, ამის შემდეგ წამების ჯვარი უკვე აღარ გვამძიმებდა, არამედ გვართობდა კიდევ. ვაი რომ ჩვენს მემკვიდრეებს „მოძრაობის“ საქმეში, აღარა ხედებოდნენ ასეთის პატივით. მათთვის ტუსალობა აღარ იყო დღესასწაული...

ჩვენ მიგვიყვანეს ყაზარმებში, რომელიც თანჯრებით ზღვის ყურეს დასცქეროდა, ორანიენბაუმისკენ. ეს ყაზარმა ჰოსპიტალისათვის იყო დანიშნული, მაგრამ სრულებით ახალი იყო, და როგორც ეტყობოდა, ჯერ უხმარებელი. აქ ყოველს ჩვენგანს ერგო საწოლი, ახალთ-ახალი ორმაგი ნაალით და სუფთა ნარმის სა-

კვლებით. ორ-ორ ადამიანზე მოდიოდა ერთი პატარა მაგიდა. ფანჯრები უშველელბები იყო, რასაკვირველია ორმაგი, ახლად გარეცხილები. ოთახები სინათლით იყო სავსე და ჩვენ მაშინვე ვიგრძენით სითბო. მაღალი კედლები ცისფერი საღებავით იყო შეღებილი, ხოლო კარები და ფანჯრები-კი თოვლის მსგავსი თეთრი ფერით. საზოგადოთ აქ ყველაფერმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა ციხის შემდეგ, თითქოს მშვენიერ სასახლეში დაგვასახლეს. ეს პირველი დღე იყო დაპატიმრების შემდეგ, როცა თავისუფლად ამოვისუნთქეთ: გემრიელად და ბლომად გვაჭამეს, და შემდეგ კი გმირულად გამოვიძინეთ.

ორმა თვემ, ამ კახარმაში გატარებულმა, ისეთი მოგონება დასტოვა ჩემში, თითქოს იგი იყვეს უბედნიერესი დღეები ჩემი ცხოვრებისა. საკვირველია, რომ ასეთ მდგომარეობაში მყოფი, არც ერთხელაც არ შეუწყუხებივარ ფიქრებს არც ჩემი ბედის შესახებ, არც მშობლებზე, და საზოგადოდ არაფერს ამ ქვეყნიურზე. ჩემი საწოლი იდგა კ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ი ს და ლ ი ნ ე ე ვ ი ს შუა. იქვე ახლოს იდგა ი გ ნ ა ტ ი პ ი ო ტ რ ო ვ ს კ ი ს საწოლი, და ყველაზე ხშირად მე მას ვებაასებოდი; მან მომაჯადოვა იმით, რომ ჩემს უწყსრივო და განუჩრეველ ნაკითხობაში შეიტანა ერთგვარი წესი და მისცა ის ჩონჩხი და გაშუქება, რომელიც მე სწორად მეჩვენებოდა.

იგი მეუბნებოდა, რომ დადგა ბრძოლის ხანა, და ეხლა უკვე აღარ რჩება დრო ხანგრძლივი სწავლისათვის, და არც არის საჭირო მთელი სიცოცხლე შეალოო მეცნიერებას, ვიწრო ლაბორატორიულ მუშაობას. უნდა ჰაერში იტყვოდე „დასკვნებს“, რომელიც გამოჰყავთ მეცნიერებს სხვა უფრო ვიწრო ხასიათის მეცნიერული ნაშრომებიდან. ჩვენ ხომ პროფესორებათ არ ვემზადებით, არამედ „მოქალაქეებად“, და ჩვენთვის სრულებით საკმარისია დასკვნები, ჩვენთვის ზედმეტია თითონ სამზარეულო, სადაც მეცნიერება მზადდება. დასკვნები კი მზადა აქვთ ისეთ მწერლებს, როგორიცაა ჩ ე რ ნ ი შ ე ვ ს კ ი და დ ო ბ რ ო ლ ი უ ბ ო ვ ი; ისინი სწორედ იმას ემსახურებიან, რომ აღჭურვონ ახალი თაობა თანამედროვე ცოდნის ყველა დებულებით, მეცნიერების უკანასკნელი მიღწევით, — და განსაკუთრებით კი იმ მეცნიერებით, რომელიც, როგორც თავისუფლების მქადაგებელი, არ შედის სახაზინო სასწავლებელთა კედლებში. როცა პიოტროვსკიმ დაინახა, რომ მე ვკითხულობდი ბელინსკის თხზულებათა მერვე ტომს (პუშკინზე), მან ამიხსნა, რომ არა ღირს „წერილმანების“ შესწავლა. ყველაფერი, რისიც ცოდნა საჭიროა ამ საგნების შესახებ, მშვენიერად არის გადმოცემული და განმარტებული ჩერნიშევსკის წერილებში „გოგოლის პერიოდის რუსული ლიტერატურის კრიტიკისათვის“. ეს წერილები უნდა წაიკითხოს ყოველმა განათლებულმა კაცმა. ხოლო თანამედროვე ისტორიის შესახებ, რომელსაც უნივერსიტეტებში სრულებითაც არ კითხულობენ, — უნდა გაეცნო მისსავე წერილებს: „პარტიათა ბრძოლა საფრანგეთში“, „კავენიაკი“, „პროცესი მენილმონტანელი ოჯახისა“ (ე. ი. სენ-სიმონისტებისა) და სხვა, განსაკუთრებით კი მისივე ხელ-მოუწერილი წერილები „Современник“-ის ყოველ ნომერში, „პოლიტიკის“ სათაურით. წერი-

ლი „პროკესი მენილმონტანელი ოჯახისა“, — მით არის კიდევ საყურადღებო, რომ იგი, როგორც დობროლიუბოვის წერილი რობერტ ოუენზე, გვაცნობს თანამედროვე სოციალიზმის დებულებებს, თუმცა მასზე ლაპარაკი და მისი ხსენებაც-კი სასტიკად აკრძალულია პრესაში. — ბევრი ამ წერილთაგანი მე უკვე წაკითხული მქონდა, მაგრამ პიოტროვის გაშუქებით მათ სულ სხვა, უფრო ღრმამნიშვნელობა მიიღეს.

ამ დროს, ყაზარმაში, რომელსაც კიბე ორ განყოფილებად ანაწილებდა, ჩვენ 240 ტუსაღმა, დაეარსეთ ჩვენი რესპუბლიკა, არჩეული მთავრობით; მთავრობას ყოველ კვირა უნდა ჩაებარებია ანგარიში ჩვენი საერთო ყრილობისთვის, რომელიც იკრიბებოდა ცალკე პალატაში; ჩვენ ცარიელად გვქონდა დატოვებული ერთი ოთახი — „საზოგადო ზალა“ როგორც ასეთი ყრილობისათვის, ისე კონკრეტებისათვის, სალიტერატურო-სადეკლამაციო საღამოებისათვის, სანიმუშო სასამართლოებისათვის და სხვ... კრონშტადტის მანდილოსნებმა დიდის ამბით გვათხოვეს ორი ფორტეპიანო და მუსიკის მოყვარულნი უკრავდნენ მასზე მორიგეობით. ფორტეპიანოები, ჩვეულებრივ, ყაზარმის განყოფილებებში იდგა, მაგრამ კონკრეტების დროს ისინი საზოგადო „ზალაში“ გადაგვქონდა, სადაც წესისამებრ გამართული იყო ჩვენი დუქანი პაპიროსებით, ტკბილეულობით და სხვა ასეთებით; მას ცალკე არჩეული კომიტეტი განაგებდა. ჩვენ დავბინავდით დიდი ხნის ვარაუდით. ხაზინის ხარჯზე საკმაოდ კარგი საზრდო გვქონდა. დილით და საღამოთი გვაძლევდნენ ჩაის თუნუქის კრუჟკებით, და შუადღისას — სადილს, ორ თავს. კვირაობით-კი კრონშტადტის მანდილოსნებმა ჩვეულებად შემოიღეს რეგულიარულად ვგზავნათ ჩვენთვის მშენიერი სადილები და ტკბილეულობა. გარნიზონის მთავრობა, რომელსაც ჩვენ ეგბარეთ, არამც თუ წინააღმდეგი არ იყო საზოგადოების ამგვარ თანაგრძნობისა, არამედ თვითონაც, თუმც ეს უცნაურად გვეჩვენება ეხლა, მონაწილეობას იღებდა ჩვენს საღამოებში. ყველას გვეცვა ერთნაირი საავადმყოფოს ხალათები, ნაცრისფერი, საღდათური მაუდისა, ნარმის სალდათურივე საცვლები და უჭუსლო ჩუსტები. ამგვარ „არესტანტის“ ტანისამოსში ჩვენ ძალიან გვიყვარდა ხოლმე სურათის გადაღება, ჯგუფებად, გაუბტხების ბაქანზე, ჩვენი ყაზარმის წინ, უკანმდგომი გარნიზონის ჯარისკაცებით, და გვერდზე კი — ოფიცრებით. ამის ნებართვას სიამოვნებით გვაძლევდნენ, და ამ გვარ ფორტოგრაფიებს ჩვენ დიდხანს ვინახავდით როგორც წმიდათა წმიდას იმ ამხანავთა მოსაგონრად, რომელნიც ამის შემდეგ მაღე დაიღუპნენ. ჩვენი სალიტერატურო საღამოებსა და კონკრეტებზე ესწრებოდა არა მარტო ჩვენი გარნიზონის ოფიცრობა, არამედ კრონშტადტის უმაღლესი მთავრობაც, რომელთა ყოფნა სრულებითაც არ უშლიდა ჩვენ მსახიობებს ემღერათ ხოროთი და სოლო აკრძალული სიმღერები, რაც ჩვენს დაუცხრომელ ტაშისცემას იწვევდა. მათ შორის, ყოველთვის ყველაზე მეტი ტაში ერგებოდა ხოლმე ოგარევის ლექსს „თავისუფლება“. მეტადრე ამ ხანას:

Если же случится беда или невзгода,
И рук для борьбы потребует свобода,
Сейчас полечу на защиту народа... და სხვ.

კრონშტადტის აღმირალები უსმენდენ ამას არა ნაკლების სიამოვნებით ვიდრე ჩვენ. და ეს სრულებითაც არ გვაკვირვებდა. ჩვენ გვეგონა მეზღვაურნი იმიტომ იყვნენ რადიკალები, რომ დიდხნობით რჩებოდნენ ხოლმე უტხოეთის ნათესადგურებში, სადაც ითვისებდნენ თავისუფლების სიყვარულს, ევროპიულ ჩვეულებათა და წესწყობილების ზეგავლენით. მაგრამ სალიტერატურო საღამოებზე უფრო მეტად გვიტაცებდა „ახალი სასამართლო“, „ნაფიცთა სასამართლო“, რომელსაც დროგამოშვებით მოვაწყობდით ხოლმე ყველა თავისი ატრიბუტებით, — ბრალმდებელით, დამცველებით, მოსამართლეებით, პოქსულეებით და სხვა. ყველანი დიდის ენტუზიაზმით ვესწრებოდით ამას, ჩვენც — სტუდენტობა, ვარნიზონის ოფიცრობა და კრონშტადტის მთავრობაც. იმ დროს სასამართლო რუსეთში სინონიმი იყო მექრთამეობისა და ყოველგვარი ხრიკიანობისა. ჩვენზე — მეტად ძლიერი და წაუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა უნივერსიტეტში ორი-სამი კვირის განმავლობაში მოსმენილმა ლექციებმა: სპასოვიჩისა სისხლის სამართალზე და უტინისა — სამართლის წარმოებაზე; ისინი ადარებდნენ რუსეთის კანონმდებლობას ევროპული სამართლის პრაქტიკასთან, მეტადრე ინგლისის სამართალთან, და ამით „სამართლის რეფორმის“ იდეა მათ გადააქციეს ახალი თაობის წმინდა აღთქმად. სასამართლოს მსვლელობის სანიმუშო წარმოდგენებს, რომელიც იმართებოდა უნივერსიტეტში და ჩვენს ყაზარმაში დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ჰქონდა დამსწრე საზოგადოებისათვის. ამ გვარი პროცესები იმართებოდა ჩვენთან თითქმის ყოველ კვირა იურიდიული ფაკულტეტის უფროსი კურსის სტუდენტების ხელმძღვანელობით და ინგლისური სასამართლოს ყველა წესრიგის დაცვით, ზოგჯერ ჩვენ შორის მომხდარი რაიმე საქმის გამო, მეტ ნაწილად კი მოგონილი ბოროტმოქმედების განსახილველად. ზოგი სახელდახელოდ გამოცნობილი პროკურორების და ვეჭილების ენამჭევრობა პირდაპირ გასაოცარი იყო. იმ პირთათვის, რომელნიც, როგორც მე, ესწრებოდნენ ამგვარ სანიმუშო სასამართლოს, აღარ იყო მოულოდნელი, როცა ხუთი წლის შემდეგ 1866 წლის შემოდგომაზე გაიხსნა ახალი სასამართლოები (1864 წლის 24 ნოემბრის წესდების თანახმად) და უეცრად გამოჩნდა მთელი პლეადა პირველ ხარისხიან სასამართლოს მოღვაწეებისა. აქ არაფერი იყო გასაოცარი, ისინი აღზარდა ჩვენი უნივერსიტეტის მეცნიერებამ, მისი სტუდენტური ამხანაგური სასამართლოს პრაქტიკით, რომელსაც ტყუილად კი არა სთვლიდნენ მაშინდელი რუსეთის მმართველები „უკუღმართ აზრების პროპაგანდად“.

მაგრამ ამ ენტუზიასტურ, სულიერ განწყობილების დროს ჩვენც გვექონდა ხოლმე დღეები მწუხარებისა და გულისწუხილისა: მთელ სტუდენტობას თავზარი დასცა ნოემბრის შუა რიცხვებში მოსულმა ცნობამ დობროლიუბოვის სიკვდილის შესახებ. არა მარტო პიოტროვსკი დაიდგარა ცრემლებად ამ ამბის გაგებაზე. განსვენებულს მე უკვე ვიცნობდი მისი წერილებით. მაგრამ მე ის მაკვირვებდა, რომ ჩემს გარშემო მყოფი სტუდენტობა აფასებდა დობროლიუბოვის სულ სხვა წერილებს, და არა იმ წერილებს, რომლებიც მე ყველაზე მეტად მალეღებდა. ჩემზე და ზოგ ჩემ ტოლებზე დიდი და ხანგრძლივი გავლენა მოახდინა 1860 წლის ბოლოში დაბეჭდილმა წერილმა ნეაპოლიტანურ სამეფოს და-

მხობის შესახებ. იგი ჯერ მხატვრულად ასწერდა მეფის ტახტის ურყეველ სი-
მაგრეს, რომელიც დამყარებული იყო ხალხის უმეცრებაზე, და შემდეგ — თურო-
გორ დაეცა იგი თავბრუდამსხმელი სისწრაფით გარიბალდის ერთი ხელისაქნე-
ვით. ამ საოცარი მოვლენით მოხდენილ შთაბეჭდილების ქვეშ, დობროლიუბო-
ვის წერილი ჩვენ ისე გავიგეთ, რომ ასევე ადვილია რუსეთის ტახტის აფეთქე-
ბა. ამნაირათვე ვესლით საეგე ლექსები იაკობ ხამისა, ვითომდა თარგმნი-
ლი დობროლიუბოვის მიერ ხან „ავსტრიულიდან“ ხან „ნეაპოლიტანურიდან“,
ჩვენ ისე გვესმოდა — როგორც თავდაუქერელი დაცინვა ჩვენი საკუთარი წესები-
სა და მთავრობის შეხედულებათა. ხოლო საკუთრივ კრიტიკული წერილები
განსვენებული მწერილსა, უნდა გამოეტყუდ, ნაკლებ მალეღვებდა, და მგონი რომ
პოტროვსკისაც, როგორც შევიამჩნიე.

პოტროვსკი მეტად ნერვიული და გრძნობიერი ყმაწვილი კაცი იყო. აღ-
ბათ მისი ასეთი გადაჭარბებული ნევრვიულობით უნდა აიხსნას მისი თავის-
მკვლელობა საპრობილედან გამოსვლის ცოტა ხნის შემდეგ, სულ უბრალო საქ-
მის გამო. დობროლიუბოვის სიკვდილმა იგი დიდ მწუხარებაში ჩაავლო. ლინევი,
რომელიც ძალიან დაუახლოვდა მას, ნუგემის საცემად ეუბნებოდა, რომ „სოვრე-
მენნიკი“ მდიდარია ნიჭიერი ხალხით: ერთი ჩერნიშევსკი რათა ღირს. მაგ-
რამ არც ეს ანუგეშებდა დაღონებულ ყმაწვილს.

— ჩერნიშევსკი მეტად ფრთხილია. დობროლიუბოვის მაგიერობას ის ვერ
გასწევს, მეტადრე ეხლა, როცა გამბედაობა ყველაზე მეტად არის საჭირო. ის
ერთხელაც არ მოვიდა ჩვენ ყრილობაზე, თუმცა ძალიან დაინტერესებული იყო
და ყველას ეკითხებოდა ჩვენს ამბავს. დობროლიუბოვი კი, კარგათ რომ ყოფი-
ლიყო, არამც თუ მოვიდოდა, არამედ ვინ იცის თუ სად წავეყიყვანდა.

მიუხედავად ამისა იგი თავყანს სცემდა ჩერნიშევსკის როგორც არავის.
ლინევის, რომელიც მიმდევარი იყო კოსიკასი (სტრახოვისა) და ძმების დოს-
ტოევისკების ჟურნალის „Вперед“-სი, პოტროვსკი დიდ-ხანს ეკამათებოდა ჩერ-
ნიშევსკის წერილის გამო, რომელიც მიმართული იყო გერცენის წინააღმდეგ, და
ეხებოდა საკითხს, რომელიც ასე ძვირფასი იყო ნეო-სლავიანოფილი ლინევისა-
თვის, სახელობდ: მოიტანს თუ არა სლავიანობა ახალ სისხლსა და ცხოვრების
ახალ ფორმებს დამწალ დასავლეთის გასახლებლად. კიდევ უფრო მეტი კამათი
გამოიწვია ახლად მიღებულმა და საჯაროდ წაკითხულმა ჩერნიშევსკის ახალმა
წერილმა — „ეროვნული უტაქტობა“, — რომელიც ამხელდა და ანადგურებდა აქ-
საკოვის კვირეულ ჟურნალს „Денъ“. იგი, წინააღმდეგ სლავიანოფილებისა, იცა-
და პოლონელების მისწრაფებას, რისთვისაც დიდი ენტუზიაზმი გამოიწვია უმ-
რავლესობაში, მეტადრე პოლონელთა წრეებში.

ამავე ხანებში, ნოემბრის შუა რიცხვებში, როგორც იქნა გველირსა და პე-
ტერბურგიდან ჩამოვიდა უმაღლესი მთავრობისაგან დამტკიცებული კომისია
სტუდენტების არეულობის გამოსაძიებლად და გასასამართლებლად. თავმჯდომა-
რედ დანიშნული იყო პროფესორი საპოლიციო უფლებების ი. ე. ანდრეევსკი.

მისი საგანი მთავარი იყო იურიდიული ფაკულტეტის ჩემს განყოფილებაში,
და მახსოვს ამიტომ წაველი მომესმინა მისი შესავალი ლექცია, რომელიც მან

სიტყვა-სიტყვით ასე დაიწყო: „ის ნაწილი ფილოსოფიური მეცნიერებისა, რომელსაც საპოლიციო უფლება ეწოდება, მოწყალენო ქალბატონებო და ბატონებო“... თუმცა მის აუდიტორიაში არც ერთი ქალი არ იყო. დაუმატეთ ამას ცივილიზაციური გამომეტყველება მისი სახისა, შემპარავი ტონი და ხმა, და თქვენ მიხედვით, თუ რისთვის ავიძულებით იგი, სრულიად დამოუკიდებლად იმ უსიმაპტო სახელისა, რომელსაც მისი საგანი ატარებდა. ჩვენ სრულდებითაც არ ვაგვიკვირდა, რომ იგი დაენიშნათ ჩვენი სასამართლოს თავმჯდომარედ.

კომისიამ მარტო ის-ღა გააკეთა, რომ დაგვირიგა დაბეჭდილი დასაკითხავი ფურცლები, ურიცხვი კითხვებით, სადაც საკუთარი ხელით უნდა ჩაგვეწერა დაწერილობითი საპასუხო ცნობები. მათ შორის იყო ისეთი უცნაური კითხვები, როგორც მაგალითად: ვემუქრებოდით თუ არა ჩვენს დამატყვევებელ ოფიცრებს, რომ მათი სახელები ზიზღით იქნებოდა მოხსენებული „Колоски“-ში. უფროსი სტუდენტები, იურისტებიდან, შინჯავდნენ ჩვენ ფურცლებს, რომ არ გაგვერთულებია ჩვენი მდგომარეობა მოუფიქრებელი პასუხებით. მეორე დღეს ჩვენი პასუხები, აღბეჭდილი ჩვენი ხელმოწერით, ჩამოგვართვეს და წაიღეს პეტერბურგში.

გაიარა კიდევ ორმა-სამმა კვირამ. არამც-თუ ნევა, უკვე მთელი ზღვაც დაიფარა სქელი ყინულით. ჩვენთან, ყინულის გზით, დაიწყეს სიარული ნაცნობებმა და ამხანაგებმა; მათ დაუბრკოლებლად უშვებდნენ ჩვენსანახვად. არა ერთხელ ჩვენც-კი ვაგვიშვეს მარხილით სასეირნოდ ყინულზე და ქალაქში. ამხანაგებმა მოგვიტანეს სასიხარულო ამბები, — ჩვენმა „დემონსტრაციამ“ უკვე ნაყოფი გამოიღო. ხელშეწყობა, პეტერბურგში დაბრუნებისთანავე, განდევნა არა მარტო ობერ-პოლიცემისტერი გენერალ-გუშერნატორთან ერთად, არამედ მორწველი ფილიპსონი და მინისტრი პუტიატინი, და მათთან ერთად ზოგიერთი სხვა მინისტრებიც. ნაცვლად სიბერით გამოირეტიანებული მინისტრებისა, მან დაენიშნა ახალგაზრდები და ლიბერალები, დიდი მთავრების კონსტანტინე ნიკოლოზის-ძის და ელენე პავლეს ასულის რჩევით. გვისახელებდნენ ახალ მინისტრებსაც: გოლოვინი — განათლების მინისტრი და ვალუევი — მინისტრი შინაგან საქმეთა. კიდევ უფრო ადრე, ნაცვლად ძალზე დაბერებული სამხედრო მინისტრის სუხოზანეტისა, დანიშნულ იქნა დ. ა. მილიუტინი, კავკასიის არმიის შტაბის უფროსად ნაყოფი ბარიატინსკისთან. ეხლა-კი უთუოდ ახალი ქარი დაჰბერავს. სალდათური სულის ჭაჭანებაც-კი არ იქნება უნივერსიტეტში. უნივერსიტეტის ახალ წესდებასთან ერთად მოისპობა მატრიკულები და ყველაფერი მშვენიერად წავა... ურა!...

დადგა დეკემბერი. ექვსს, დილით, უეცრად მოგვეცეს წინადადება, ვაგვეხალა და ჩაგვებარებინა სახაზინო ტანისამოსი და ჩვენი საკუთარი ჩაგვეცვა. ყაზარმის კარებთან გვიცდიდა ასამდე მარხილი, სამი ცხენით შებმული. მათ სწრაფად გაგვაქროლეს გაყინულ ზღვაზე და ჩაგვიყვანეს პეტერბურგში, სადაც სპეციალური მატარებელი გვიცდიდა, და სწრაფადვე პეტერბურგში გაეჩნდით. აქ, პეტერბურგის (ეხლა ბალტიურ) სადგურზე გამოგვიცხადეს, რომ თავისუფალი ვართ და შეგვიძლია წავიდეთ საითაც გვინდა, ოღონდ საკუთარი ხარჯით. აქვე მოგვ-

ცეს წინადადება, რომ საცხოვრებელი მოწმობის მისაღებად გამოცხადებული-ყავით არა უნივერსიტეტში, არამედ ობერ-პოლიცემისტერის კანცელარიაში, „დი-დი მორსკაია“, № 20.

იქ მალე გაივით, რომ საგანგებო კომისიის დადგენილებით, რაც უმაღლეს შთავრებასაც დაემტკიცებინა, ჩვენ ყველანი დამნაშავედ ვართ გამოცხადებულ-ნი, და გაყოფილი ოთხ კათეგორიად. პირველ კათეგორიაში მოხვედრილი, არეუ-ლობის ხელმძღვანელებად ცნობილი ხუთი პირი, იგზავნებოდნენ შორეულ გუბერ-ნიაში. დანარჩენების, რომლებიც მეორე კათეგორიაში მოხედნენ, ასეთები იყვნენ უმთავრესად მეოთხე კურსის სტუდენტები, — ირიცებოდნენ უნივერსი-ტეტიდან ეგრეთ-წოდებულ „მგლის პასპორტი“, ე. ი. მათ უფლება ესპობო-დათ უმაღლეს სასწავლებლებში შესვლისა. მესამე კათეგორია გადაჰყავდათ იმა-ვე პროვინციულ უნივერსიტეტებში. ჩვენ კი, „ქუძუმწოვარებს“, მშობლების თადებობით გვიშვებდნენ, და თუ მშობლები არ გეყადა, — მაშინ პოლიციის თვალყურის ქვეშ უნდა ვყოფილიყავით,

ყველანი გააოცა იმ ამბავმა, რომ უმთავრეს „მეამბოხეებად“ ჩათვალათ არა უტინი, ნეკლიუდოვი, და სხვა ორატორები ჩვენი მიტინგებისა, არამედ თითქმის ყველასათვის უცნობი, უქალღესი კურსების სტუდენტები: გენი, გერიკე, პოკროვსკი, ფრენკელი, და მიხაელისი, რასა-კვირველია ისინიც არ იყვნენ უმანკო აბრამის ბატენები, მაგრამ ყველას გვაო-ცებდა თუ რითი იყო გამოწვეული, რომ მხოლოდ მათ დაატყდათ სასჯელის მთელი სიმძიმე. ეს საკითხი ბურუსით დაფარული დარჩა, ანუ როგორც ნათქვა-შია მაშინდელ სასჯელთა ხარისხის ერთ ტიტლოში — „დიდი ეჭვის ქვეშ.“

აი, აქ კი შეეწუხდი; დამაფიქრა ჩემმა ბედმა. მე უნდა წარმედგინა მშობ-ლების ხელწერილი, რომ ამის შემდეგ არასდროს არ მივიღებდი მონაწილეობას რაიმე არეულობაში. წინააღმდეგ შემოხვევაში მე მელოდა სამშობლოში გადა-სახლება, რაც ჩემთვის მაშინ უფრო საშინელი იყო, ვიდრე კატორღაში გაგზავნა.

ამ ხანად პეტერბურგში ჩამოვიდა „Колосок“-ის ნომერი, წერილით „Исходин просынается“ (ბუმბერაზი იღვიძებს), და 13 სექტემბერს და-ჭერილი სტუდენტების სია.

ჩვენ ცას ვეწვიეთ სიხარულისაგან: წარმოიდგინეთ, ეს ხომ ჩვენი სახით იღვიძებდა პირველად ბუმბერაზი რუსეთი. ჩვენი მღელვარება აქ აწერილი იყო როგორც ახალი ხანის დასაწყისი რუსეთის სახელმწიფოს ისტორიაში... ან და როგორ არ ავესილიყავი სიამაყით და არ მომესურვა მონაწილეობის მიღება შემდეგ გმრულ ბრძოლებში. ასეთი პერსპექტივების შემდეგ, როგორ გადაე-სულიყავ იმის ფიქრზე, რომ მე, სამშობლოში დაბრუნებულს, მთელი სიცოცხლე მელოდა ავტურებისა და ფიცრების ანვარიზის წარმოება სანაპირო სადარავოე-ბისათვის.

და სწორედ ამავე დროს დაიწყო ახალი პროკლამაციების გამოსვლა, თუ-მცა უფრო პატარა ფორმატით, და უფრო თავდაპირილი შინაარსით; — ეს, უკვე ეტყობოდა, შინაური წარმოებისა იყო, დაბეჭდილი საბაზრო გამოცემების რუხ ქალაღზე, ცუდი შრიფტით. ეს იყო სამი ნომერი „ველიკოროსი“,

რომელიც მოითხოვდა მხოლოდ წარმომადგენლობითს მმართველობას, რაღაც „ზენისკი სობორის“ მაგვარს. ყოველივე ამან, და ამით გამოწვეულმა მღელვარებამ და კამათმა, მიიძულა მეძებნა რაიმე საშუალება, რომ პეტერბურგში დავრჩენილიყავ და თავიდან ამეცილებინა სამშობლოში გამეზავრება. ან კი როგორ წავსულიყავ, როცა უჩემოდ შესაძლოა რევოლუტია მომხდარიყო? გადაწყვეტიტე რისკი გამეწია, ამოეწერილიყავ წიგნებიდან, როგორც სამშობლოში გაბრუნებულნი, და ნამდვილად კი ვადავსულიყავ ქალაქის ისეთ რაიონში, სადაც პოლიცია არც ისე იწუხებდა თავს, იქ მცხოვრები ჩინოვნიკებისა და სამხედრო ელემენტის დიდი რიცხვის გამო. ამისთვის საკმარისი იყო ვადავსულიყავ აქაქი წერეთელთან, იმ დროს უკვე ცნობილ პოეტთან. ის ცხოვრობდა „ზახარინების“ ქუჩაზე, ახლო თავის ძმასთან, რომელიც ხელმწიფის „კონფოიში“ მსახურობდა. მის მოხუც დიასახლისს იგი შეიღვივით უყვარდა და დათანხმდა არ გვეწვრე სახლის წიგნში, ვიდრე „დამლუბველი კავკასიიდან“ არ მივიღებდი ახალ პასპორტს, დაკარგულის ნაცელად. ნამდვილად კი, ჩემი უნივერსიტეტის საცხოვრებელი მოწმობა იმ დროს ჩამომართევს, — როცა პოლიციამ ღია ბარათი მომცა სამშობლოში წასასვლელად, რათა იქ მისვლისთანავე გამოეცხადებოდი ადგილობრივ მთავრობას. გავიხადე ჩემი პიჯაკი, ჩავიცვი ჩოხა, და თუ „კონფოელს“ არ ვვავდი, ყოველ შემთხვევაში მის მსახურს მაინც მოვაგონებდით. იშვიათად გამოვდიოდი გარედ, რომ „დვორნიკს“ თვალში არ ჩავვარდნოდი. იმ უბნებში, სადაც სტუდენტობა მრავლად იყო, სრულებითაც არ დავდიოდი. სახლში ვართული ვიყავი „Современник“-ის ძველი ნომრების შესწავლით, და ახალ ნომრებს ხომ გატაცებით ვეწაფებოდი. წიგნების კითხვისაგან ცოტა ხანს ჩამომპორა ჩემმა ჩოხამ, რომელიც ეხლახან ვახსენებ.

შობის დღესასწაულების წინ ჩემთან მოვიდა ორი ახალგაზრდა და მომხიბლველი მანდილოსანი; ერთმა მათგანმა, უფროსმა, მითხრა, რომ ის არის ჩერნი შევსკის მეუღლე, და მთხოვა მეთხოვებინა მისთვის სამასკარადოთ ჩემი ჩერქეზული კოსტიუმი. ამ ქალის შესახებ მე ბევრი რამ მსმენოდა ამხანაგებისაგან, რომელნიც გაეცნენ მას ჩვენი პატიმრობის დროს და ხშირი სტუმრებიც იყვნენ მის ოჯახში.

თავისთავად ივლისსხმება, რომ მე მაშინვე შევასრულე მისი თხოვნა. მასთან ახლდა უმცროსი და. ორივენი შეათვალეზა და შეათმინანი იყვნენ, მაგრამ უფროსი თითქმის შეეგვრებანი იყო და გაცილებით უფრო ცოცხალი ვიდრე უმცროსი. მას ოლგასოკრატოვანს ეძახდენ. — როდესაც მიდიოდა, ზრდინების კალოთი დამავალა — ხვალვე მივსულიყავი მასთან კოსტიუმისთვის და ჩაიზე. „მე თქვენ ვაგაცნობთ ჩერნი შევსკის“. მე აღარ მკეროდა ჩემი ბედნიერება!..

(შემდეგი იქნება *).

* ეს მემუარები დღემდე გამოქვეყნებული არ ყოფილა. პირველი ნაწილი (1861—1862) დაწერილია ლონდონში 1923 წელს, რუსულად, რადგან იგი თავდაპირველად რუსული სახოვადობისთვის იყო დანიშნული. შემდეგ ნაწილებს ავტორი ქართულს ენაზე ამზადებს.

ი. ნიკოლაძე.

ერთი ფელიზადი როდენტან.

2.

პირველად რომ მივედი როდენტან, მაჩვენეს ადგილი სადაც უნდა მომეცადნა. ეს იყო 4—5 საფეხურიანი სიმაღლის პატარა დერეფანი, იქვე შესავალში. რომ შეველი აქ უკვე რამდენიმე პირი უცდიდა როდენტს. იყო დილის ცხრის ნახევარი.

რამდენიმე წუთის შემდეგ გამოვიდა როდენი დილის ხალათში და ყველას სათითაოდ ჰკითხა, თუ რა უნდოდათ. მერე მოვიდა ჩემთან. მე უთხარი: —გოლობევეის რეკომენდაციით გახლავართ-მეთქი. ჰო, კარგი—მიპასუხა მან. მაშინვე შეენიშნე, რომ რაღაც ჩუმმა სიცილმა გაჰკრა უღვავებში. შემიპატიჟა პატარა კაბინეტში, რომელიც სულ 4—5 ნაბიჯი იყო სივრძე სიგანით. კაბინეტში იყო ბუხარი და ფანჯრის ცოტა მოშორებით დიდი მაგიდა. მაგიდის და ფანჯრის შუა დარჩენილი იყო პატარა ადგილი, სადაც მიხვდა რომ დაემჯდარიყავი. როდენი იჯდა სახე განათებული. გვერდით ედგა ახალგაზდა ინგლისელი, რომელიც, როგორც შევითქვე, ახალ მდივნის როლს ასრულებდა.

გამოვიდა კაცი და მოუწყო ტულეტე. ეს გახლდათ ვალფლორის სოფლის პარიკმახერი. დაასხა თავზე სურნელება, როგორც პარიკმახერებმა იციან. როდენტმა ჩემთან ბოდიში მოიხადა —უკაცრავადო.—მე თავი დაუკარი—აბა სხვას რას ვეტყვოდი. პარიკმახერმა გაულამაზა და დაუხუჭუჭა თეთრი დიდი წვერი და თავი დაუვარცხნა. როდენტის პორტრეტი რომ დაგიხატოთ, იგი ასეთი იყო: მძიმე კუნძი; სქელი; დაბალი; განიერი მხარბეჭიანი; პატარა კაცის შთაბეჭდილებას სტოვებდა. თავი—პროპორციონალური ამ სისქესთან. პატარა ფოლადისებური ფერის თვალეები, რომლებიც ნემსებივით გავმსკვალავდათ. უსათუოდ იგრძნობდით, რომ ეს ადამიანი თქვენ გაყურებთ სიღრმეში და ერთი შეხედვით შეუძლიან ადამიანის დათვლიერება.

ლაპარაკი იცოდა ჩუმი. ინტონაცია ძალიან იშვიათი. საყვედურის კილო-გულის მოსვლის დროს იცოდა ზურგის მობრუნება. ამის შემდეგ ყოველ კავშირს შესწყვეტდა ადამიანთან. ეს იყო მისი განრისხება. სიარული ნელი. მიხვრა-მოხვრა ძალიან მძიმე. ხელები—დიდი და მარდი თითებით შემკული.

ეს სცენა, რომელსაც აქ ავიწერთ, მეორდება ყოველ დღით, უსათუოდ-როდენი ამ სცენის დროს იღებდა კორესპონდენტებს. მდივანი უხსნიდა წერილებს, რომელსაც ის ლებულობდა ყველა ევროპიულ ენებზე. ამავ დროს როდენი აძლევდა ბრძანებას, თუ ვისთვის რა მიეწერა. თითონ წერა არ უყვარდა. საერთოდ მოქანდაკეებს სჩვევიათ, რომ წერა არ ეხერხებათ. ერთხელ ფაღვიერს ხელი უნდა მოეწერა ეკოლ დე-ბო-ზ-არში ერთ ქალაღზე. ატელიეში მისი სამელნე გამშრალი იყო და კალამი უვარგისი. დაუძახა კონსიერჟს, მოატანიდა კალამი და მელანი და მოაწერა ხელი. დიდი გრძნობის და დიდი ტემპერამენტის ხელოვანი უფრო ნაჩვევია სხვა ენით ლაპარაკს. მას ეძნელება იმისთანა ლაპარაკი, რომელიც გამოდის ტენის მუშაობისაგან. ხელოვანი ჯერ გრძნობს და შემდეგ თავის აზრებს ხელოვნებით აგრძნობინებს სხვას.

როდესაც ვათავდა ტულეტი, როდენმა წამიყვანა იმ ატელიეში, რომელიც მე გაკვრით ავიწერეთ და რომლის შესახებ საუბარი უფრო დაწვრილებით ქვევით გვექნება. შევედი ამ ატელიეში. ყველა ნამუშევარს, როგორც ალბასტრისას, ისე ბრინჯაოს და მარმარილოსას მტვერის საწინააღმდეგოდ ზეწრები ჰქონდა დაფარებული. შეიძლება როდენის ატელიეში შებრძანებულიყავით, მაგრამ თუ არ ახდით გადაფარებულ ტილოებს, ვერაფერს დაინახავდით. როდენი დიდის გაფაციცებით ახურავდა ყველა ქანდაკებებს გადასახურავებს: არ უყვარდა, როდესაც მისი ნამუშევარი ახილი იყო, არ უნდოდა, რომ სხვადასხვა ხალხს ენახა. საერთოდ ძნელი იყო მის ატელიეში შესვლა. ერთი ორი კვირა უნდა დახარჯოდათ უცხო პირებს თხოვნისათვის, რომ როდენს ისინი თავის ატელიეში შეეშვა.

ატელიეში შესვლისას მიმიყვანა ერთ პატარა მარმარილოსთან და ახადა. ეს იყო კენტავრისა: ნახევარ-ქალის და ნახევარ-ცხენის ქანდაკება. ხელები ქალს წინ ჰქონდა გაშვრილი. ეს ქალი დიდის სულის კვეთებით იწევს წინ და ცხენი კი უკან იხევს. ეს იყო პატარა მარმარილო. როდენტან ვინც მიდიოდნენ, ყველას უნდა მარმარილოზე ემუშავათ. მოქანდაკემ უნდა იცოდეს ქვასა და მარმარილოზე მუშაობა, რომელიც არის უფრო ხელისნობის ხასიათის სამუშაო, მაგრამ ყველა ხელოვანისათვის აუცილებელი. მეც ხომ ამიტომ მივედი როდენტან. მან მაჩვენა ნამუშევარი და მეუბნებოდა, თუ ვინ გაუფუჭა ესა თუ ის ნამუშევარი. მე ვერ ვიპოვნე იმისთანა თანამშრომელი, რომელსაც გაეგო ის ახალი პრინციპები, რომელზედაც მე ვმუშაობო, და თქვენ თუ დამაკმაყოფილებთ—ჩვენ ვივლით ერთად.—მე პირველად ვხედავდი კენტავრისას. გასაკვირველი ის იყო, რომ ნახევარი ადამიანი და პირუტყვი ერთი-ერთმანეთს უნდა გაშორებოდნენ; აქ დიდი პრობლემა არის ჩატანებული და დიდის ხელოვნებით შესრულებული; დიდის სიმწვავეით და წვალეებით ქალი სცილობს პირუტყვულ ხორცმეტს გამოჰკლიჯოს თავის თავი და უშმიდესი და უმალესი ადამიანობა დაიმკვიდროს, გაიმარჯვოს პირუტყვზე. ეს არის აზრი დიდებულ მარმარილოსი. მერმე ვადავედით სხვა ნამუშევარზე,—და ასე ვაყვეით. ამის შესახებ მე მოგახსენებთ, როდესაც შეუდგები როდენის ნამუშევართა აღწერას. მაჩვენა სხვა მასთან მყოფ თანამშემწეებისაგან გაკეთებული ნამუშევარი, და მალე

გადავიდეთ იმ სამუშაოზე, რომელიც უნდა მოეცა ჩემთვის. გადახსნა ერთი ნაწარმოები, რომელიც გამოხატავდა ორ პატარა ბავშვს ჩახუტებულს.—აი ეს უნდა გამეკეთებინა მარმარილოდან. მე ძალიან შევეწუხდი, რადგან პატარა ბავშვის აგებულება არ მებადვილებოდა. ბავშვებს ისეთი კუნთები აქვთ, რომ ამას თავისებური სპეციალი ცოდნა უნდა. მე მაჩვენა მარმარილოები, რომლებიც ვაფუჭებულნი იყო სხვების მიერ. ეს იყო ის გამოცდა, რომელსაც მისცემდა ხოლმე მასთან მისულებს. ეს სფინქსი სცილდა მათ, ვინც მასთან მიდიოდა. აი ამ ქანდაკებას ვაფუჯობდა წინ და იმას უნდა მოეკეთა ფეხი. მეც ძალიან შევეწუხდი. თუ კი მაშინათვე ჩავიჭრებოდი, იგი, რასაკვირველია, არ მიმიღებდა, სხვა ადგილსაც ვერ ვშოულობდი და ძველი იქნებოდა ჩემი საფრანგეთში ცხოვრება. ბავშვების შემდეგ როდენმა მაჩვენა იოანე ნათლისმცემლის თავი სინზე. იგი პროფილით იყო დაწებებული და ძნელი იყო ცხვირის და დახჩის შუა მუშაობა, მას ინტერუმენტის ვერ მიუღებოდა. ამასთან კარგად უნდა გამოსულიყო ის ნაწილი, რომელიც ჩრდილით იყო მოფენილი.

ეს თავი მომეწონა მე და ვიფიქრე ამას წავიღებ და გავაკეთებ მეოქი. როდენმა კი მითხრა: ამას თავი დეანებოთ და ეს გააკეთეთ—ბავშვებზე მიმიართათ. აი აქ არის ინსტრუმენტების შკაფი, აქვეა ფარგალი, ზიდეთ ზომა, წადით ბაღში და ამათთვის მარმარილო ამოირჩიეთო. მე ავიღე ზომა იოანე ნათლისმცემლისა და გავედი ბაღში მარმარილოსთვის. ხელად ვიშოვე იოანე ნათლისმცემლის ზომის მარმარილო. შემოვედი და უთხარი: ამ ბავშვებისათვის მარმარილო ვერ ვიპოვე, იოანე ნათლისმცემლისათვის კი ვიპოვეთ. მან ჩაიცინა და მითხრა: კარგო, და ამ სიცილიდან ცხადი იყო რომ როდენმა უყვე მიცნო, რომ მან ჩემი აზრი გაიგო და დათანხმდა. „აქ იმუშავეთ თუ სახლში“,—მკითხა შემდეგ. მე შევატყვე, რომ უკვე მეორე ხიფათა მომელოდა, ვიცოდი როდენი ყოველ დღე დიწყებდა სიარულს, რამე არ მოეწონებოდა, და მე უთხარი ჩემი ატელიე მაქვს პარიზში და ნება მომეცით, რომ სახლში წავიღო სამუშაო-თქო. როდენი ამაზედაც დათანხმდა, დაუძახა თავის ახალ მდივანს და უთხრა: ხვალვე გაუვზავენ ეს მარმარილო პარიზშიო. მე წამოვედი.

მდივანმა მარმარილო მაშინვე არ გამოგზავნა. როგორც შემდეგ შევიჩყე ის მდივანი ცოტა პატივცემის მოყვარული ყოფილა და ამის გამო მარმარილო შემევივიანა.

ბოლოს მე თვითონ წავედი და მინდოდა პირდაპირ როდენთან მისულა. მაშინ კი შეეშინდა და მეორე დღესვე გამომიგზავნა მარმარილო პარიზში.

შეიქმნა ჩოჩქოლი პარიზში მყოფ ჩვენ ქართულ საზოგადოებაში: ნიკოლაძეს როდენისაგან სამუშაო მიუღიაო.

მოდითონენ ზოგი მოსალოცავად, ზოგი იმის ვასაგებად, თუ რა სამუშაო მომცა. ალბასტრის მოდელი ჩემს ატელიეში იყო და სამი დღე სტუმრობაში ვატარებდი. იყვნენ იმისთანა ახალგაზდა მოქანდაკეები, რომელთაც გზა ვერ ენოათო, ან შეძლენა არ ჰქონდათ, რომ დაახლოვებოდნენ როდენს; ისინი თითქმის შურის თვალით უყურებდენ ჩემს ატელიეში მღვარ ალბასტრის მოდელს. როდის იყო გაკეთებული იოანე ნათლისმცემლის თავი როდენის მიერ

ვერ გავიგე. უფრო ახალგაზღობის ხანას უნდა ჰკუთვნებოდა, რადგან იოანე ნათლის მცემელს დიდი თმები გარკვეულად ჰქონდა გაკეთებული. — როდენმა გამოიარა სხვა და სხვა ეპოქა და მივიდა თავის საბოლოო პროფილთან, ე. ი. საბოლოო პრინციპებთან. მაშინ როდენი 65 წლისა იყო, როდესაც მე ვახლდით მასთან. მას ბალზაჟი უკვე გაკეთებული ჰქონდა. აქ მას სულ სხვაგვარი მანერა აქვს. რის შესახებაც მე შემდეგ მოგახსენებთ. ვიცოდი რა ყველაფერი ეს, მე აქ რაღაცა უნდა გამომენახა ისეთი, რომ დამემტკიცებინა როდენისთვის, რომ მე გავიგე მისი პრინციპები; სულ ის მახსოვდა, მან რომ მითხრა: მე ვერ ვნახე ისეთი მოქანდაკე, რომელსაც ვაეგო ჩემი პრინციპებით. და აი მე მინდოდა მეჩვენებინა, რომ გაკებული მქონდა. გადავწყვიტე ისე გამეკეთებინა იოანე ნათლისმცემლის თავი, როგორც ამას გააკეთებდა როდენი, ვუშინ რომ ვაეკეთებინა. დავიწყე მუშაობა და 40 დღეში დავამთავრე. ემუშაობდი როდენის ახალ პრინციპებით. ღრმა ადგილებს მე ვავსებდი. მარმარილოს ვტოვებდი, ასე რომ სინათლე და რეფლექსები ერთმანეთს ეჯობებოდნენ, თმაც დავტოვე ველურ მარმარილოს ზოგადი მოხაზულობით. აქვე მე დამჭირდა პატარა ინსტრუმენტის გამოგონება. დავხატე ეს ინსტრუმენტი და გავაკეთებინე. ამით მე პირის სიღრმე გამოვკვეთე.

მივწერე როდენს: სამუშაო გავათავე და როგორ ინებებთ, მანდ მოგართვათ თუ აქ ნახავთ-თქო. მან შემატყობინა: თვითონ მოვალ და ვნახავო. როდენმა იცოდა, დილით ადრე ჩაჯდებოდა ეტლში და სხვა და სხვა პრაქტიკიენებს 10 საათამდის ყველას ჩამოუფლიდა. ჩემს პატარა ატელიეში როდენის მიღება არ ნებალისებოდა და ამიტომ მე მივწერე თუ სად მიმეტანა ნამუშევარი. მეორე დღესვე მივიღე დეპეშა, — უნივერსიტეტის ქუჩაზე მიიტანეთ თქვენი ნამუშევარიო. ავიყვანე ეტლი, ჩავდე როგორც ალემასტრის მოდელი, ისე ჩემი მარმარილოს იოანე ნათლისმცემლის თავი და მივიტანე უნივერსიტეტის ქუჩაზე, სადაც როდენის ატელიე იყო. მივედი. პირველად ვნახე აქ როდენის ატელიე. უნივერსიტეტის ქუჩაზე უზარმაზარ შენობებში გაყოლებული იყო ატელიები მოქანდაკეების და მხატვრების. ეს შენობები ეკუთვნოდა მთავრობას. იქ იყო დიდი ეზო, იყო აგრეთვე დეპო წმინდა კარლის მარმარილოსი. იმ მოქანდაკეებს, რომელთაც მთავრობა შეუკვეთავდა რომელიმე ძეგლს, იქვე შეეძლოთ ემუშავნათ, რადგან შეიძლება ნიჭიერ ახალგაზღდას მიეღო ისეთი დაკვეთა, რომ მის ატელიეში არ გამართულიყო მარმარილო. იქვე იყო დეპო სხვა და სხვა სტილის და ისტორიულ ავეჯეულობის. როცა საფრანგეთს მაღალი სტუმარი ეწვეოდა ხოლმე, მეფე იქნებოდა თუ სხვა საპატრიო ვინმე, — ეს ავეჯეულობა მიჰქონდათ და აწყობდნენ სასახლეებს. აქვე მუშაობდნენ ჟან-კოლ-ლორენსი, როდენი, ანრი მარტენი და სხვანი. 12 საათზე თქვენ შეგეძლოთ ხელოვნებას არეობავი გენახათ. თორმეტს ათი წუთი რომ დააკლდებოდა, ოსტატები გამოდიოდნენ ატელიედან და საუზმისთვის მიდიოდნენ. როდესაც მე შეველი, „ჯოჯოხეთის კარების“ წინ ისხდნენ კრიტიკოსი ჟოფრუა და როდენი და ბაასობდნენ. როდენმა მაჩვენა ადგილი, სადაც უნდა დამედგა ჩემი ნამუშევარი. ეს იყო კარების გვერდით მარჯვნივ. მე მოწიწებით განზე ვიყავი გაჩერებული და უტყდიდი. ბოლოს

როდენი მოვიდა ჩემთან და მითხრა,—ანგარიში წარმომიდგინეო. მე ცივი წყალი დამესხა თავზე, ფულზე ლაპარაკი არ მიყვარდა, თანაც ვაჭირებებაში ვიყავი. ხელოვნების დაფასებაზე რომ მოვიდა საქმე, ცოტა გამიძინელა. თუშკა ეს ვარკვეულია ვინ რამდენს იღებს საათობით, ან დღეში,—ასე რომ ადვილი იყო ჩემი ანგარიში წარმედგინა, მაგრამ ძალიან მიჭირდა როდენთან ასეთ საქმეზე საუბარი. მე უთხარი როდენს: თქვენ აღმითქვიეთ, რომ როდესაც ნახავდით ჩემს ნამუშევარს თქვენს აზრს გამოსთქვამდით. მან მითხრა მოკლედ: „მე მგონია, რომ კარგია. მე ვნახავ მაგას“. გამოველ გულმოსული, არ ვიცოდი სად წავსულიყავ. 40 დღე ვმუშაობდი. ვალეებში ვიყავი. აქ კიდევ რა ვიცი როდის მივიღებდი ფულს. უცადე 1—2 კვირა. მერე წავედი მედონში, რომ გამგვო შედევი. მე ადრევე ვაუგზავნე მედონში ანგარიში ჩემი ნამუშევრის. 600 ფრანკი გამოვიდა. მედონში რომ მივედი, მითხრეს, როდენი უკვე წავიდა პარიზში, მაგრამ მისი მდივანი კი აქ არისო. მივედი. იქ უკვე სხვა დამხვდა. ის ინგლისელი როდენს დღითხონა და მიეწვია ისევე ძველი მდივანი, რომელიც 16 წელი იყო მასთან. ეს გახლდათ რენე შერუი.

მას ორი ფაქულტეტი ჰქონდა გათავებული და როდენს დიდის სიყვარულით და ინტელიგენტურ გრძნობით ეპყრობოდა. მის სხვადასხვა კაპრიზებს ეპყრობოდა ისე, როგორც დიდებულ ადამიანის კაპრიზებს. იგი როდენმა რამდენჯერმე დაითხოვა. ხშირად 2—2 თვე მან არ იცოდა სად წასულიყო. იცოდა, რომ როდენი ისევე მას მონახავდა და ელოდა სანამ როდენი ახალ მდივანსაც დაითხოვდა და ისევე მას მიიწვევდა თავისთან.

რენე შერუის დიდი გეხსიერება ჰქონდა. როგორც მან ისე არავინ იცოდა საქმეები. მან კარგად იცოდა, სად რა პასუხი უნდა ჰქონოდა, სად რა წერილი უნდა მიეწერა. იგი მართლაც ნამდვილი მდივანი იყო. აი სწორედ ეს დამხვდა ახლა. როგორც კი გაიგო ჩემი გვარი, დიდი ბოდიში მოიხადა და მითხრა: 2 კვირაა. რაც ჩემი მხარეა და პირდაპირ მე ვარ დამნაშავე ამასში, რომ დღემდის ვერ გამოვეზავნეო. მეც გამეხარდა. ის თანაგრძნობა, რომელიც მან გამოიჩინა მაშინ, პირდაპირ განსაცვიფრებელი იყო. ფული უნდა მიმეღო „კრედი ალჟირიენში“. მან გზაც მასწავლა. დახედა საათს: თორმეტს აკლდა 20 წუთი. მითხრა, შეგიძლიათ ეს ფული დღესვე მიიღოთო. წავედი. გამოვიტანე 600 ფრანკი.

500 ფრანკზე მეტი მქონდა ვალი. მარჯვნივ და მარჯვნივ. ვისიც კი მე-მართა დავარიგე, მეტი მოკლა აღარ შეიძლებოდა. რაკი ეს ფული დავარიგე, ამის შემდეგ ჩემი კრედიტი იწვედა თანდათან. მე კიდევ მიწოდოდა მიმეღო სამუშაო როდენისაგან. წერილში, რომელიც მე მიეწერე, რომ ჩემი ნამუშევარი ამდენი ღირს მეთქი, ჩემი მისამართიც მივაწერე. მაგრამ ეს წერა-ლი წავიდა არქივში და მისამართიც დავიწყებას მიეცა. ვაიარა რამოდენიმე კვირამ.

ერთხელ სწორედ 10 წუთი აკლდა 12-ს რომ მივედი როდენის ატელიესთან უნივერსიტეტის ქუჩაზე და მახლობლად ვაჭერდი. ვფიქრობდი—როდენი გამოვა, დამინახავს და სამუშაოს მომცემს მეთქი.

მაგრამ როგორც შემდეგ შევიტყუე იმ დღეს როდენი იქ არ ყოფილიყო. შემდეგ რამდენჯერმე მიველ კიდევ ატელიეს კარებამდის, მაგრამ დაკაკუნება ვერ ვაპებდე. ვაი თუ ეწყინოს და ტყუილად რად ვაწყენინო-მეთქი. მალე გოლუბევის მეუღლემ შემომითვალა ნაცნობის პირით: შენი ნამუშევარი მოეწონა როდენს და სხვა სამუშაოს მოცემას ფიქრობსო. სხვებიც მეუბნებოდნენ და მეც დაერწმუნდი და დავაპირე როდენთან მისვლა. ამ ხანებში ერთხელ შემოვიდა ჩემთან ერთი მოქანდაკე, და ცოტა ირონიით მითხრა: როდენმა აღარ მოგცა სამუშაო?

— როგორ არა, ეხლა სწორედ როდენთან მივიღივარ-თქო.

— მეც უნდა წამოვიდე.

— შენ რაღად. ჯერ მეც მეძნელება წასვლა და შენ რაღა გინდა.

უთხარი ეს და თანაც მცხვენოდა, რადგან არ მინდოდა სხვისთვის დამეშალა როდენთან მისვლა. ბოლოს უთხარი: წამოდი-თქო.

თან ვფიქრობდი: ორნი ვიქნებით, უფრო გაბედულათ მივალთ.—მიველით. ეს ჩემი მეგობარი მოშორებთი მიცდის. დავაკაკუნე. კარი გაიღო. გამოვიდა ხმელი, ახალგაზნად მალაღი ინგლისელი ქალი. ეს ქალი ხშირად მინახავს როდენთან. ფეხშიშველა დადიოდა სანდალიებში. როდენს იგი მოდელისათვის ჰყავდა. კარგად უკრავდა აგრეთვე როიალზე. სწორედ ეს ქალი დამხვდა როდენთან, გამიღიმა და მითხრა:—ვინ გინდათო,—როდენი მინდა-თქო, ვუთხარი მე.

როდენი მოადგა კარს და როგორც კი დამინახა, პირველადვე ეს მკითხა:

— აღრე დგები დილას.

— აღრე.

— ხვალ 8 საათზე მოდი მელონში.

— მადლობას მოგახსენებთ.

წამოვედი გახარებული. კარები მოიხურა. მოშორებით იდგა ჩემი ამხანაგი და მეც ირონიით უთხარი:—აბა, წადი და ახლა შენ დაარაკუნე კარი. როდენმა მითხრა, რომ ხვალ მელონში მივიდე“.

— არა, როდენმა თავიდან მოგიშორა,—მიპასუხა ამხანაგმა.

— მე წავალ ხვალ მელონში და ვნახავ თავიდან მომიშორა თუ არა.

უნდა მოგახსენოთ, რომ პარიზში ბევრი იყო ისეთი ჯაბანი მოქანდაკე, რომელნიც მრავალ კორს აერცვლებდნენ როდენის შესახებ და ბევრს ეს კორები სჯეროდა. ჩემმა ამხანაგმა მითხრა: მაშ მეც წამოველ შენთანო. მე უთხარი: აქ ვერ აკაკუნებ კარს, მისვლას ვერ ბედავ, და იქ რაღა გინდა-თქო. მე ვიფიქრე ხვალ ისე უნდა წავიდე მელონში, რომ ჩემმა ამხანაგმა ვერ დამინახოს—მეთქი. წამოველ სახლში. იმ დამეს თითქმის არ მეძინა.

7 საათი იყო, რომ სადგურზე გავეშურე. ჩავჯექე კუბეში. ფარდები მოვიწიე, თანაც ვიყურებოდი ფარდებიდან. ჩემი ამხანაგი ხომ არ მოდის მეთქი.

მელონში რომ ჩავედი, გადმოვხტი, დაეცადე სანამ მაჭარებელი წავიდოდა. ვიფიქრე,—შეიძლება ჩემი ამხანაგიც წამოვიდა და აქ სადგურზე დაეინახავდი. მაგრამ მას, როგორც შემდეგ შევიტყუე,—შუადღემდის სძინებია. გავეშურე და მივედი როდენთან. დამხვდა მდივანი, რომელიც დიდის მეგობარ-

ლის გრძნობით მიღებდა ყოველთვის. ეს იყო ჩემი მფარველი რენე შერუი. მივაშურე მას, რომ მოეხსენებინა როდენისათვის ჩემი მისვლა. როდენი ამ დროს თავის კაბინეტში იჯდა და მისი პარიკმახერი ტუალეტს უკეთებდა. მე ცოტა ხნით ბალში ჩავველ. მალე შერუი გამოვიდა და დამიძახა. მივედი ატელიეში. გამობრძანდა როდენი ჩვეულებრივ დილის ხალათში. როდენმა ატელიეში შემოსვლის უმალ მაჩვენა „უგოლინო“. ეს არის კაცი ოთხფეხზე დამდგარი, დანტეს პოემიდან. გრაფი უგოლინო როგორც დამნაშავე ჩააგდეს ერთ კოშკში თავის პატარა შვილებით და სიმშლით დასჯა ვადაუწყვიტეს. მამა უყურებს თავის პატარა შვილების სიმშლით სიკვდილს და თვითონაც კვდება სიმშლით. ეს დიდი დრამა უნდა გამოექანდაკებინა როდენს. მოქანდაკე კარპოსაც აქვს ეს სეუფეტი, მას იგი სხვანაირად აქვს განსახიერებული.

როდენმა კარგად იცის ადამიანის ფსიქოლოგია. მან იცის, რომ ადამიანი თავის არსებაში პირუტყვს ყველაზე მეტად მაშინ გრძნობს, როდესაც მას შიან. შიმშილი პირუტყვად ჰქმნის ადამიანს.

უგოლინოც ისე აქცია შიმშილმა პირუტყვად, რომ იგი ოთხფეხზე დააყენა. აი ეს თემა სრულიად ამოწურული არის როდენის გრუპაში. ამაზე შემდეგ ვილაპარაკებ, როდესაც განვიხილავთ როდენის შემოქმედების ტენიკას, ახლაკი უნდა მოგახსენოთ, რომ „უგოლინო“ და მისი შვილები ცალ-ცალკე იყო გაკეთებული და გრუპის მხატვრულ პროფილებს მაშინ ესებდა როდენი. ერთ სტატუის და მეორე სტატუის შუა რჩებოდა ცარიელი ადგილები. ასეთი იყო უგოლინოს ეს პირველი სახე, რომელიც მე ვნახე. ფიგურები პირდაპირ იატაკზე ეყუო და არ იყო შეერთებული. როდენმა მითხრა, აქ უნდა დაახვიო ნაჭრები მხატვრულად და ეს ნაჭრები გამიკეთო—თიხიდანო. მეორე დღეს უნდა მომეტანა თიხა პარიზიდან და უნდა დამეყუო მუშაობა. ეს იყო კვირა დღეს. ორშაბათს რომ მივედი, უგოლინოსთან იდგა ახალგაზრდა ფრანგი და რალაცას მუშაობდა. მე რომ შემეყვანა მდივანმა ატელიეში,—ამ ახალგაზრდას უთხრა: როდენმა შემოგიტვალა დაანებე თავი მუშაობას, აკრიბე შენი საოსტატო იარაღები და წადიო. ეს ახალგაზრდა ყმაწვილი-კაცი 18—19 წლისა იყო. ვიფიქრე ხვალ და ზეგ ალბად მეც ეს დღე მომელის-თქო, მოვა ვინმე ახალი და მეც ამ დღეში ჩავარდები. გამახსენდა სიტყვები: როდენი ვერ ეჩვევა ვერავის, ვერავინ ძლებს როდენთანო.

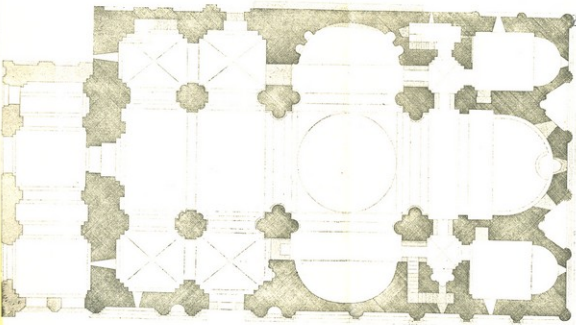
არის ხოლმე იმისთანა მწვავე მომენტები ხელოვანის ცხოვრებაში, როდესაც გრძნობ, რომ დღეს რომ აქ მუშაობ, ხვალ სად იქნები არ იცი. მეორე დღე უფსკრულია.

როგორც სჩანს, ეს ახალგაზრდა ხელოვანიც გრძნობდა იმას, რასაც მე. ის მიყურებდა და ალბად გულში ამბობდა: ესეც ჩემსავით უბედური ვილაკაა. დღეს თუ მე გამავდო—ხვალ ამას გააგდებსო. ამ გარემოებამ დაგვამეგობრა. მოვიდა და გამეცნო. ერთად წავედით. მითხრა: გააცნობ იმათ, ვისთანაც მე ესაძილოვ ვალფლერიში და იქ ვიაროთო. მივედით. სასაძილოს ერქვა „ბისტრო“. აქ გლეხები საძილობდნენ. საჭმელი უბრალო მუშური: ერბოთი მომზადებული, მაგრამ უსამკაულო.

ქართული
ენების ენციკლოპედია

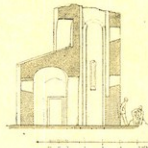
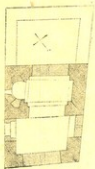
ს. მამბლაძის ნაშრომების კატალოგი

«*ხაჩნაბერდის ტაძარი (კვანა).*»

ქ. არაბული, ხუროთმოძღვრების კამპანია

ნუკრესის მცირე ბაზილიკა (IV სუკ.)

ჩემმა ახალმა მეგობარმა გადაუგდო სასადილოს პატრონს 2—3 ფრანკი და უთხრა: ეხლა ეს ივლის საუზმისათვისო და მიუთითა ჩემზე.

— გასაკვირველია ეს როდენი. რამოდენა ხალხი მიდის მასთან და მე კაცი არ მინახავს, რომ 1—2 თვეზე მეტი ვაჩერებულეიყოს მასთანო, — სთქვა „ბისტროს“ პატრონმა. ვიფიქრე, აქაც სახელი გატეხილი ჰქონია მეთქი როდენს. თუ ეს მართალია და მე ერთი კვირა მაინც ვავძელი კიდეც, — ბევრი იქნება მეთქი. საბედნიეროდ, ჩემი შიში არ გამართლდა. უკვე თვე გავიდა და მე როდენთან ვმუშაობდი. მე შევატყვე როდენს, რომ ის არ აჩქარებს ადამიანს. ნამუშევარის ნახვას ის ასწრობდა მაშინ, როდესაც მე არ ვიყავი იქ, მაგრამ რა დროს — ნამდვილად არ ვიცი. ჩვენ მუშაობას ვიწყებდით 8 საათზე. 10 საათზე ჯდებოდა ეტლში და პარიზში მიდიოდა. უკან 7 საათზე ბრუნდებოდა. 7 საათზე მეც პარიზში მივდიოდი. ნამუშევარს მე დახურულს ვტოვებდი და როდის ნახულობდა — არ ვიცი.

ერთი ნაჭერი რომ გავათავე, მინდოდა ენახა როდენს. მოვახსენე მდივანს. იგი შემოვიდა ჩემთან და გახარებულმა მითხრა: გუშინ ძალიან დიდხანს უყურა როდენმა თქვენს ნამუშევარს და იძახდა: მე 12-ე საუკუნეა, მე-12-ე საუკუნეო.

როგორც სჩანს ჩემს ნამუშევარში ეპოქა იპოვა. ან და ჩემი ნამუშევარი შეეფარდებოდა როდენის ამ ეპოქის ნამუშევარს და ეს მოსწონებია.

ნაჭერი იატაკზე იდგა და მე დაწოლილი მიხდებოდა მუშაობა. ვცდილობდი, რომ მოხაზულობა და განათება ყოფილიყო მხატვრული, მაგრამ ისე როგორც ბუნებაში იყო. ტილო მკედარი იყო, მაგრამ მე პორტრეტს ვიღებდი. და ეს ყველამ უნდა მიიღოს სახელმძღვანელოდ. დეტალი თუნდაც ნუ იქნება, მაგრამ საერთოდ რასაც თქვენ აკეთებთ, უნდა იყოს პორტრეტი.

ასე 4 თვე ამ ნაჭერზე ვიმუშავე. ერთხელ როდენმა დამიბარა თავის კაბინეტში და გადმომცა წერილი. — წადით ამ მისამართით, გამოგატანენ ბარბე დ'ორევილის მასკას და მომიტანეო.

ჩამოვართვი წერილი. გამოველ და გავემგზავრე პარიზისაკენ. მიველ წერილზე აღნიშნულ მისამართით და მართლაც ერთმა მოხუცმა ქალმა გამომატანა კარგად გახვეული ბარბე დ'ორევილის მასკა.

როდესაც მასკა მივიტანე მედონში, რენე შერუი მომეგება და მითხრა, რომ ეს მგონი შენ უნდა გავაკეთებინოსო. როდენმა მართლაც დამიბარა და მითხრა: ეს გააკეთე ისე, როგორც უყურებ, როგორც არის, მხოლოდ ვითომც უფრო მაღალი ხმით მღერო.

მიაქციეთ ამას ხელოვნებმა ყურადღება. აქ არის უდიდესი პრინციპი ხელოვანის და ყველა ხელოვანმა უნდა იცოდეს ეს. ისე გააკეთე როგორც არის, მხოლოდ უფრო ხმა მაღლა იმღერე. ბუნება მღერის. ოსტატი გეუბნებათ: იგივე იმღერე, მაგრამ უფრო ხმა მაღლა.

ეს ისე მჭერმეტყველურად და ისე ამოწურვით არის ნათქვამი, რომ ამაზე მეტს ვერას ვიტყვი.

ამით მე მინდოდა დამესურათებინა ის მოკლე ხასიათის ლაპარაკი, ის სიტყვათა სიძუსწე, როგორც იცოდა როდენმა. მიეხვდი რაშიც იყო საჭმე, თქმა ადვილია, მაგრამ გაკეთება ძნელია, რომ უფრო ხმა მაღლა იმღერო ვიდრე ბუნებამ. დავიწყე მუშაობა. როდენი შემოდიოდა ყოველ დღე და მეუბნებოდა: «გარშემო უყურე.»—მართლაც ქანდაკებას უნდა გარშემო ყურება, რადგან ქანდაკება არ არის ტილოზე დაბატული. მოქანდაკეს თვალები უნდა ჰქონდეს გამრავლებული, რომ შესძლოს ყველა პროფილების შეერთება, რგოლის გაკეთება.

ეს უბრალო, მაგრამ ძალიან დიდი დარიგება არის როდენისა. ძალიან უყვარდა ეს დარიგება და ყოველდღე, თუნდაც არ გემეორებინა ჩემთვის, გარშემო უყურებო, — როგორც კი დავინახავდი, რომ როდენი მოდიოდა—მაშინვე დავიწყებდი ქანდაკების გარშემო სირბილს.

2—3 თვე ვმუშაობდი ამაზე. როდესაც სრულებით დავასრულე, როდენმა მითხრა: აბა ახლა მიეცი მულიორებს და გააკეთებინეთ ნაჭრის ფორმა. მულიორებმა, რომლებიც ალუბასტრინდ ასხავდნენ, ორ დღეში გამიკეთეს. როდენმა მითხრა: ეხლა იმ ნაჭრის ფორმაში ჩახიდონ თიხა და ესტამპაჟი აიღონ. ნაჭრის ფორმა შეინახეთ. ესეც დავამზადებინე.

შემდეგ მოატანინა ბარბე დ'ორევილის სხვა და სხვა მხატვრების მიერ დაბატული ფოტოგრაფიული სურათები. ვაღმომცა და მითხრა: ვასინჯე და როგორც ვინდა ისე იმუშავეო.—გავაკეთე ბიუსტი. როდენი მოდიოდა და ამბობდა: არა უშავს რაო. —ბარბე დ'ორევილზე მე ვმუშაობდი პირდაპირ როგორც მუშა. 8 საათი ერთი და იგივე ბარბე დ'ორევილი აკეთო —ეს ვაჯახიბრებოდა. სული გიშრებათ. ვიტყვიდი აი გავათავე მეთქი, მაგრამ მოვიდოდა როდენი და იტყვოდა: აბა ვადავცი, ჩამოასხან ალუბასტრისაგან. მეორე ესტამპაჟი გააკეთე, იქნება სხვანაირი გამოვიდესო. გავაკეთებინე მე-2-ე ესტამპაჟი. მომიტანა კიდევ ახალი სურათები. მძლიე მესამე ბიუსტი დავიწყებო. დავიწყე მესამე ბიუსტიც. ვმუშაობდი თვე-ნახევარს. მასკა მუშაობის დროს არ ფუჭდებოდა. მასკის ფორმა მქონდა და ყოველთვის შემეძლო მეპოვნა დოკუმენტები. ამიტომ უფრო ვაბედულად ვმუშაობდი. ასე ვავაკეთე მე-3-ე ბიუსტიც. რომ დავასრულე ეს ბიუსტი, მოვიდა ახალი მშვენიერი ფერადებით დაბატულ ბარბე დ'ორევილის სურათი, როდენმა ვაღმომცა ეს სურათიც და მითხრა—მე-4 ბიუსტიც გამიკეთებინა. ვავაკეთე მე-4-ე ბიუსტიც და ეს მოეწონა. გაკეთებული იყო ტიტველა მხრებიან. მოდელი ვიჭირავე იმ წლოვანების, რა წლოვანებისაც იყო ბარბე დ'ორევილი.

როდენმა მითხრა: ამას თავი დაანებე ეხლა და ცოტაოდენი თიხა მომიმზადეო. ეს იყო შაბათს. მოვამზადე თიხაც. ორშაბათს რომ მივედი, ჩემი გაკეთებული ბარბე დ'ორევილი სულ სხვანაირად იყო. ტორსი, რომელიც მე ვავაკეთე ანატომურად არ მოსწონებია და შეუცვლია. სახისთვის ხელი არ უხლია, რადგან დოკუმენტურად იყო გაკეთებული. როდესაც ვავაკეთებ, ეს ბიუსტი როდენმა ჩამოასხაქვიხა ბრინჯაოსაგან და დადგმული იქნა ბარბე დ'ორევილის სამშობლო ქალაქში. უნდა მოვასხენოთ, რომ ბარბე დ'ორევილის საზოგადოება თურმე დიდხანს ეხეწებოდა როდენს—შენ უნდა ვაკეთო ბარბე დ'ორევილის ბიუსტიო, მაგრამ როდენი არ აკეთებდა. უნდა ითქვას, რომ ბიუსტის გაკეთება სურათებიდან და მასკებიდან, მეცე იმისთანა პირის, როგორსაც არ იცნობდი, —არ არის სახალისო. როდენსაც არ ეხალისებოდა, მაგრამ რადგან არ აძლევდნენ მოსვენებას, ამანაც მოიშორა ეს საზოგადოება თავიდან იმით, რომ მე მომანდო და გაშაკეთებინა ეს ბიუსტი.

კულტურის მართვა

ქველი ქართული სურათმოდერნიზაციის გამოყენება

მიმდინარე წლის მარტის პირველ რიცხვებში სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულ ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტის მიერ საქართველოს მუზეუმის დარბაზში მოწყობილი იყო ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების გამოფენა. საზოგადოების საყურადღებოდ წარმოდგენილი მეცნიერულად შეკრებილი მასალა, ნახაზების და ფოტოგრაფიულ სურათების სახით, წარმოადგენს ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტის სამოღდე წლის სისტემატიური მუშაობის ნაყოფს. ეს მეტად მნიშვნელოვანი მასალა ქართული ხელოვნების ისტორიისათვის შეკრებილია და მეცნიერულად შესწავლილი პროფესორ გ. ნ. ჩუბინაშვილის მიერ.

მთელი ეს უხვი და დიდმნიშვნელოვანი მასალა შეკრებილია ხელოვნების მეცნიერების ორი თანამშრომლის დახმარებით—ხუროთმოძღვარ ნ. პ. სევეროვისა და მხატვარ თ. გ. კიუნესი. პირველს ეკუთვნის მშენებრივად შესრულებული ნახაზები, ფანქრით და ფერადი წამლებით შესრულებული სურათები, მეორეს უდიდესი ნაწილი ფოტოგრაფიული სურათებისა, რომელიც იყო გამოფენაზე წარმოდგენილი. მხოლოდ ამ ორი თანამშრომლის დახმარებით და საქმის დიდი სიყვარულით აიხსნება ის, რომ მიუხედავად მუშაობის მძიმე პირობებისა, მცირე ხნის განმავლობაში შესრულებული იყო დიდი გეგმით დაწყებული ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა შესწავლის საქმე.

გამოფენის შემადგენლობა და მასალების შერჩევა ამტკიცებს—მას მიზნად არ ჰქონია დასახული ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიულ განვითარების სურათის წარმოდგენა, მას შეეყვართ თვით სისტემატიურად მოწყობილ კვლევის პროცესში, რომლის მიღწეული შედეგები ჩვენთვის გასაგები ხდება; თვით კვლევის მეთოდი, რომელიც მასალების დაკვირვებიდან ბუნებრივად გამომდინარეობს, ახალია და არსებითად განსხვავდება წინანდელ მეთოდისაგან ამ დარგის შესწავლის საქმეში.

ჩვენ აქ არ შეუდგებით იმის განხილვას, თუ რა დიდი დამსახურება მიუძღვის საზოგადოდ ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტს ქართული ხელოვნების ისტორიაში, როგორც კვლევის თანამედროვე მეთოდოლოგიურ სიმაღლემდე აყვანით, ისე მასალების შეკრებით და სისტემატიზაციით, თვით შეკრების ტექნიკის გაუმჯობესებით და სხვა.—ჩვენ აქ მოვახდენთ მხოლოდ მოკლე მიმოხილვას გამოფენაზე წარმოდგენილი ძეგლებისას.

* *

ქართული ხუროთმოძღვრების დამახასიათებელი თავისებურება, რომელშიაც მძლავრად გამოიხატა ჩვენი ხალხის გენიალობა, არის გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრება. კლასიკურ ძეგლად ქართული გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრებისა, რომელიც წარმოადგენს ჩვენი კულტურის სიამაყეს, ითვლება მცხეთის ჯვარის ტაძარი. იგი აგებულია მე-VI-ს დამლევს და წარმოადგენს იშვიათს დამთავრებული სახის მხატვრულ ნაწარმოებს; მას აქვს თავისი ისტორია, წინამორბედი ძეგლები (მაგალ. ნინო-წმიდის და გვაზის ტაძრები), მაგრამ როგორც მხატვრული ნაწარმოები იგი განმარტოვებული დგას. თავის დროს წინედაც კარგად ესმოდათ ამ ძეგლის მნიშვნელობა და სილამაზე, რადგანაც ჩვენ გვაქვს მისი განმეორების ცდა, რომელიც მეტად მნიშვნელოვან ფაქტს წარმოადგენს ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში. ამგვარ ძეგლს წარმოადგენს ატენის სიონი, რომელიც ამტკიცებს, რომ აღმშენებელთ სურდათ ქონოდათ თავისი საკუთარი ჯვარის ტაძარი, რომლისათვის ყოველ წვრილმანებშიაც მონურად მიუბაძავთ. ატენის სიონი, როგორც საბოლოოდ ირკვევა, აგებულია მე VII-ს.

გამოფენაზე არ იყო მოთავსებული ჯვარის ტაძრის ნახაზები, რადგანაც უკანასკნელი სრულად იყო წარმოდგენილი ქართული ხუროთმოძღვრების პირველ გამოფენაზე. სამაგიეროთ აქ წარმოდგენილი იყო ატენის სიონის ნახაზები ხუროთმოძღვარ მ. გ. კალაშნიკოვის მიერ შესრულებული, რომელიც წარმოადგენს კავკასიის საარქეოლოგია ინსტიტუტის საკუთრებას. ნახაზები ამ ძეგლისა შესრულებულია პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილის გვემის თანახმად; ფოტოგრაფიული სურათები ქანდაკებათა და დეკორატიული ხასიათის ელემენტებისა ეკუთვნის მხატვარს თ. გ. კიუნეს.

საყურადღებო ვარიანტს მცხეთის ჯვარის ტაძრისა იძლევა მარტვილის მონასტერი, რომელიც თავისი მხატვრული მნიშვნელობით არ ჩამოუვარდება მცხეთის ჯვარს. მარტვილის მონასტერი გვაძლევს ჯვარის ტაძართან შედარებით ფასადის საკითხის უფრო სწორ გადაჭრას და ახალ პრინციპს დეკორატიული ელემენტების განაწილებისა. ფასადის საკითხი წარმოადგენს მეტად რთული ხასიათის პრობლემას ხუროთმოძღვრებაში და მხატვრულ თვალსაზრისით სწორი გადაწყვეტა ამ პრობლემისა შეადგენს ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ მთავარ მიღწევათაგანს. საინტერესოა შედარება ამ თვალსაზრისით ქართულ ხუროთმოძღვრების ძეგლთა სომხურ ხუროთმოძღვრების ძეგლებთან, რომელიც გამოხატავს მათ პრინციპიალურ განსხვავებას, ქართულ ხუროთმოძღვრების უპირატესობას მხატვრული თვალსაზრისით. ამიტომ სამართლიანად მე VII-საუკუნე ითვლება ქართული გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრების განვითარების ბრწყინვალე ხანად.

რა ხდებოდა ამ დროს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჯერ-ჯერობით ჩვენ კარგათ არ ვიცოდით. ამის შესახებ სრულ სურათს გვაძლევს, პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილის კვლევის გამო, კახეთი. თვით გამოფენაზე უმთავრესი აღ-

ვილი უპირავს კახეთის ხუროთმოძღვრების ძეგლებს. პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილის კვლევამ გამოარკვია, რომ კახეთის ხუროთმოძღვრებას ახასიათებს თავისებურობა, როგორც საალმშენებლო ხერხებში, აგრეთვე მასალისა და დეკორატიული ელემენტების განაწილებაში. იგი არსებითად განსხვავდება ჩვენი ქვეყნის სხვა კუთხეების ხუროთმოძღვრებისაგან, მას აქვს თავისი ისტორია, რის გამოა შესაძლებელი გახდა კახეთის ხუროთმოძღვრების ცალკე შესწავლა. სისტემატიურმა კვლევამ, მიუხედავად იმისა რომ კახეთის ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესახებ დამატარიღებელი ისტორიული ხასიათის ცნობები და ძველი წარწერები მეტად მცირეა, შესაძლებლად გახდა კახეთის ხუროთმოძღვრების ძეგლთა დათარიღება და მათი განხილვა VI-ს. მოყოლებული XVIII-ს. გამოფენაზე წარმოდგენილ მასალების მიმოხილვის დროს პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილმა დაწვრილებით აღნიშნა კახეთის ხუროთმოძღვრების შესწავლის მთავარი მომენტები, — როგორ თანდათან ფართოვდებოდა კვლევა და დათარიღება ძეგლთა უფრო მტკიცე საფუძველს პოულობდა. ამგვარი განმარტება მეტად საინტერესო იყო მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით და ნათელყო კვლევის პროცესის მთავარი მომენტები.

უძველესს ძეგლს კახეთის ხუროთმოძღვრებისა წარმოადგენს ნეკრესის მცირე ბაზილიკა, რომელიც გვაძლევს მეტად საინტერესო კონსტრუქციული ხასიათის თავისებურობას. ერთ მათგანს წარმოადგენს ბაზილიკის საკუთხეველის კარები, რომელიც გარედან არის დატანებული კედელში. პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილის აზრით ნეკრესის მცირე ბაზილიკა უნდა იყოს აგებული მე IV-ს.

მე V-ს. უნდა ეკუთვნოდეს ძველი შუამთის ბაზილიკა, რომელსაც სამივე მხრიდან თავისებური ხასიათის მონაშენები აქვს.

მე VII-ს. ეკუთვნის ბაზილიკა საგურამოს წმინდა გიორგისა, „ქასურისა“ (როგორც მას ადგილობრივად უწოდებენ), რომელიც სამეკლესოვან გეგმისა და აგებულია თლილი ქვიდან, რაც კახეთის ხუროთმოძღვრებაში ჩვეულებრივად მიღებულ მასალას არ წარმოადგენს.

მე VIII-ს. დამლევს ეკუთვნის ზედაზენის ბაზილიკა და ნეკრესის დიდი ბაზილიკა. ორივე ბაზილიკა იძლევა ერთი ტიპის სხვადასხვა ვარიანტებს. შუა ნაეი ზედაზენის ბაზილიკისა უერთდება განაპირა ნაევებს, გაშლილი კამარების საშუალებით, ხოლო ნეკრესის ბაზილიკა განაპირა ნაევებს უერთდება სამი კარის საშუალებით.

უძველეს ძეგლს კახეთის გუმბათოვან ხუროთმოძღვრებისა წარმოადგენს ძველი გავაზის ეკლესია, რომელიც წარსულ საუკუნის პირველ ნახევრის ბოლო წლებში განუახლებიათ. თავის გეგმით ტაძარი წარმოადგენს წმინდა ტეტრაკონქს და არის მეტად ძველი სახის, ხოლო მალაქ ყელიანი გუმბათი და გაშლილ თაღებიანი სტოა, რომელიც გარს უფლის შენობას, აუციათ მე VIII — IX-ს. თვით ტაძარი, როგორც მისი გეგმა და კონსტრუქციული თავისებურობა მოწობს, უნდა იყოს აშენებული მე VI-ს. შუა წლებში. აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთ აფსიდაში კარები ჰქონია დატანებული.

VI-ს. მესამე მეოთხედში უნდა იყოს აგებული ნინო-წმინდის ტაძარი, რომელიც მიწის ძვრის წყალობით ძლიერ დაქცეულია; ეს ტაძარი მეტად საინტერესოა თავისი მოყვანილობით და კონსტრუქციით და სამართლიანად პროფ. ჩუბინაშვილის მიერ სახელწოდებულია მცხეთის ჯვარის ტაძრის „წინამორბედათ“.

მცხეთის ჯვარის ტიპის ტაძარს წარმოადგენს ძველი შუამთის გუმბათიანი ტაძრები დიდი და პატარა, რომელთაგან ერთი გვაძლევს გამართივებულ ჯვარის ტაძრის ფორმებს. ორივე ტაძარი აგებულია პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილის აზრით VII-ს.

VII—VIII-ს. ეკუთვნის მეტად ორიგინალური მოყვანილობის და გეგმის ქიისისხევის გუმბათიანი ტაძარი, რომლის გუმბათი მე X—XI-ს. უნდა იყოს აგებული.

გუმბათიან ტაძართა შორის მეტად ორიგინალურია თავისი გეგმით და კონსტრუქციური თავისებურობით ვაჩნაძიანის ტაძარი, რომელიც მე VII—VIII-ს. უნდა ეკუთვნოდეს.

VIII—IX-ს. ეკუთვნის ნეკრესის გუმბათიანი მცირე ტაძარი, რომლის გეგმაში გამოყენებულია ხუროთმოძღვარის მიერ სამ ეკლესიანი ბაზილიკის მოტივები, როგორც ვაჩნაძიანის ეკლესიაში.

მე X-ს გვაძლევს ბრწყინვალე ხანას კახეთის ხუროთმოძღვრების განვითარებისა ალავერდის ტაძრის სახით, რომელიც ქართული ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ძეგლთა შორის დაიკერს საპატიო ადგილს.

სამწუხაროდ ეს ძეგლი შიგნიდან ბევრ ადგილას გადაკეთებულია, როგორც გარედანაც; თვით გუმბათი XVI-ს. აღდგენილია, მაგრამ თავისი მნიშვნელობით ეს ტაძარი გვერდში ამოუდგება მცხეთის სვეტიცხოველს, ბაგრატის ტაძარს ქუთაისში, ხახულის და ოშკის დიდებულ ტაძრებს. პროფ. გ. ნ. ჩუბინაშვილის აზრით იგი უფრო ადრე უნდა იყოს აშენებული, ვიდრე ბაგრატის ტაძარი და მცხეთის სვეტიცხოველი.

სხვა დროის ძეგლებიდან გამოვენაზე წარმოდგენილი იყო ლეონ მეფის (1520—1574) და ალექსანდრე მეფის (1574—1605) დროის ძეგლები; გრემის მთავარანგელოზთა ტაძარი, მოხატული ლეონ მეფის დროს ბერძენთა მიერ, ნინო-წმინდის სამრეკლო, ტაძრები ახალსოფელისა და ჩიკაანის. უკანასკნელი სპერიოდის ძეგლებს ახასიათებს სპარსული ხელოვნების გავლენა, მაგრამ თვით სპარსული ხუროთმოძღვრებიდან ვადმოღებული ელემენტები იმდენათ გადასხვაფერებულია ადგილობრივი ხუროთმოძღვრების ტრადიციების მიხედვით, რომ გვაძლევს ორიგინალურ მხატვრულ შთაბეჭდილებას.

კახეთის ხუროთმოძღვრების ძეგლების გარდა გამოვენაზე წარმოდგენილი იყო ანჩისხატის და რუისის ბაზილიკების ნახაზები, რომელნიც ჩუბინაშვილის აზრით მე VI-ს. ძეგლებს წარმოადგენს. ტფილისის ძველი ეკლესიებიდან წარმოდგენილი იყო სიონის ტაძარის გეგმა და აწ გაუქმებულის ჯვარის მამის ეკლესიისა. ნახაზების გარდა გამოვენაზე წარმოდგენილი იყო ხუროთმოძღვარ ნ. პ. სევეროვის მიერ შესრულებული სურათები სხვადასხვა ნაშთებისა, ტფილისის ძველი შენობებისა და სხვ.

ასეთია ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტის მიერ მოწყობილი გამოფენა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრებისა, რომელიც გვიშლის აქამდის თითქმის სრულეებით უცნობ ფურცლებს ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიიდან. მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით სწორედ დაყენებულმა კვლევამ მოგვცა ახალი მიღწევანი, რომელნიც ხელოვნების ისტორიის განსაზღვრულ პერიოდის პრინციპიალურ საკითხების საბოლოოდ გამოსარკვევად და გადასაჭრელად გადაწყვეტ როლს ითამაშებენ ევროპიელ მკვლევართა თვალშიც. კახეთის ხუროთმოძღვრების შესწავლამ მისცა ახალი და მტკიცე საფუძველი ქართული ხუროთმოძღვრების შესწავლას; თვით ტექნიკა მასალების შეკრებისა არსებითად შეიცვალა და გაუმჯობესდა შედარებით იმასთან, რაც აქამდის იყო. მასალების შეკრებას მიეცა სისტემატიური ხასიათი და გარკვეული გეგმა, რომელიც გამომუშავებულია ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტის მიერ და კიდევაც განხორციელებული. ის რაც გაკეთებულია მოკლე ხნის განმავლობაში, გვაძლევს წარსული ჩვენი კულტურის ახალ ფაქტებს და თან გვიშლის ახალ თვალწარმტაც პერსპექტივებს. ბევრია გასაკეთებელი კიდევ, მაგრამ პირველი სიძნელე გადალახულია, საქმე სწორედ არის დაყენებული, რადგანაც იგი დამკვიდრებულია მტკიცე მეცნიერულად მომზადებულ საფუძველზე. გამოფენა გვიჩვენებს, რომ ჩვენ ამ მხრით იმედით უნდა შევეგებოთ მომავალს.

შალვა ამირანაშვილი.

ელენორა დუზე.

ელენორა დუზეს შესახებ იმდენი წიგნი დაწერილა ყველა ევროპულ ენებზე, იმდენი წერილები უძღენიათ მისთვის ყველა გამოჩენილ კრიტიკოსებს, რომ ალბათ აღამიანის მეტყველებაში არ არის აღარც ერთი საქებარი ეპითეტი, რომელიც არ ყოფილიყოს ნახსენები მის სახელთან ერთად.

და თუ მე ეხლა ნებას ვაძლევ ჩემ თავს ვილაპარაკო მის შესახებ, ეს იმიტომ კი არა, რომ შემეძლოს მიუმატო რაიმე მასზე ნათქვამს, არამედ იმიტომ, რომ ამ ორმა ტრაგიულმა სიტყვამ „დუზე მოკვდა“,—გააღვიძეს ჩემში რაღაც დიდი ნათელი სიხარული, სიხარული მხატვრული აღტაცებისა, ოდესღაც განცდილი მასთან ერთად—მისი ხელოვნების ჯადოსნური გავლენის ქვეშ.

ამაშია დიდი საიდუმლოება მხატვრული განსახიერებისა;—ცრემლები ოდესღაც დაღვრილი მასთან ერთად, სიხარული მისგან მონიჭებული, უკავშირდება სამუდამოდ ამ მხატვრულ განცდათა შემოქმედს. იგი თქვენი სულის ნაწილი ხდება და საკმარისია მისი სახელის ხსენება, რომ თქვენი გული სულ სხვანაირად აძგერდეს.

იქნება პირველი შეხედვით საკვირველიც იყოს, რომ ჩვენ ხელოვნების შემოქმედთაგან ყველაზე მეტად მსახიობი გვიყვარს;

მაგრამ ეს საკვირველია მხოლოდ პირველი შეხედვით; როცა საქმის არსებას ჩაუფიქრდებით მაშინ ეს ცხადი და გასაგები ხდება. თეატრს აქვს ერთი სოცარი თვისება, რომელიც არც ერთ სხვა ხელოვნებაში არ მეორდება; ეს ის,—რომ მსახიობის შემოქმედება ერთის მხრით, და ჩვენი—მაყურებლის—ათვისება მეორეს მხრით, ერთსა და იმავე დროს ხდება. ყველა სხვა ხელოვნებაში, შემოქმედის მიერ განცდილს მხატვრულ სახეს ჩვენ ვღებულობთ გაცილებით უფრო გვიან, როგორც მისი გრძნობის და აზრის ნაყოფს, ხოლო მსახიობის სულს ჩვენ უშუალოდ ვეხებით, თვით მხატვრული აღლელების ჩასახვის წამში. ამაში არის ისეთი მომხიბლავი საიდუმლოება, ისეთი ძალა, რომელიც არც ერთ სხვა ხელოვნებას არა აქვს.—და რა არის საკვირველი ამის შემდეგ, რომ ჩვენ ყველაზე მეტად გვიყვარს ისინი, ვინც თავისი შესაძლებლეს წუთში, შემოქმედების მომენტში, ნებას ვაძლევს მიუახლოვდეთ მის სულს, და ამ რიგათ თითქოს გავინაწილოთ მისი შემოქმედების საიდუმლოება.

აი აქ არის არსებითი განსხვავება კინოსა და თეატრს შორის: აი ამის გამო არის, რომ კინო მაქსიმალური მიღწევის დროსაც კი ვერასოდეს ვერ გასწევს თეატრის მაგივრობას. ამიტომ არის, რომ თეატრი არას დროს არ მოკვდება, რაც უნდა ილაპარაკონ ამის შესახებ.

ღიახ, ელეონორა დუხე თეატრის ნამდვილი დამტკიცება იყო. ერთი მისი წარმოდგენა რომ ენახათ იმ ყმაწვილ-კაცებს, რომელნიც ასეთის თავისუფლებით ლაპარაკობენ, თითქო თეატრი ხელოვნება არ იყვის,—რასაკვირველია ისინი თავიანთ თავს ისეთ ჰიგმებამდ იგრძნობდნენ, რომ შემდეგ სიწითლით მოიგონებდნენ ამ თავიანთ მოუფიქრებელ სიტყვებს.

ოთხჯერ ვიყავი მე უბედნიერესი ადამიანი, ოთხჯერ ვნახე ელეონორა დუხეს წარმოდგენა. პირველად—მილანში, ორჯერ—პარიზში და ერთხელ მოსკოვში. —და ეს ოთხი ხანა ჩემი სიცოცხლისა აღიბეჭდა ჩემს სულში ისე, როგორც შეიძლება აღიბეჭდოს მხოლოდ პირველი სიყვარული.

აქედან თქვენ მიხვდებით, რომ იმ სიტყვებმაც-კი, რომ დუხე მოკვდაო, გაადვიდეს ჩემს სულში ის ნათელი სიხარული, რომელსაც ჰქმნიდა მისი შემოქმედება.

ამ ჟამად მე არ მინდა ვილაპარაკო მის ხელოვნებაზე, მის ტეხნიკაზე. მაგრამ აქ არ შიშობია არ აღენიშნო ერთი რამ: დუხეში იყო ერთი საოცარი თვისება, რომელიც შემდეგ მე არასდროს არ შემხვედრია აღარც ერთ დიდ მსახიობში;—მან იცოდა საოცარი გაფითრება სცენაზე, თითქო ეს იყო სინამდვილე.

მასსოვს პირველად გამაოცა დუხეს ხელოვნებამ „მარგარიტა გოტიეში“. იმ წუთში, როცა მარგარიტამ გადასწყვიტა არმანის მოშორება, მან თვალი მიმოავლო სცენაზე თითო-თითოდ ყოველ ნივთს, და უცერად მისი მხერა შეჩერდა ერთ სავარძელზე. დიდ ხანს უცქირა მას, თითქოს იგონებდა თვისი ბედნიერების ყველა წუთს; და ამ დროს სასწაული მოხდა,—ფერ-უმარისის ქვეშ მისმა სახემ გაფითრება დაიწყო, და ისე თვალსაჩინოთ, რომ ამ გაფითრებამ დაუკარგა მას ხელოვნური ფერი.

მე ჩემ თვალს არ დაუჯერე და დავარწმუნე ჩემი თავი, რომ ეს ჩემი მოგონილია, რომ ჩემმა მღელვარებამ დამანახვა ის, რაც ნამდვილად არ ყოფილა, მაგრამ შემდეგ წარმოდგენებზე მე განგებ თვალს ვადევნებდი ამ წამს ბინოკლით და დავრწმუნდი, რომ ჩემი პირველი შთაბეჭდილება სიმართლე იყო.—ღიახ, ელეონორა დუხე დიდი ხელოვანი იყო, უდიდესი თეატრალური შემოქმედი.

მთელი მისი ტანი მეტყველებდა, მთელი თავისი არსებით იგი ვადმოგვეცნა სიხარულს ან მწუხარებას. მახსოვს, როცა პირველად ხელში ჩამივარდა დ'ანუნციოს წიგნი „მკვდარი ქალაქი“,— მე მეწყინა ავტორის ვულგარული მიძღვნა; „ელეონორა დუხეს მშვენიერ ხელებს“. მაგრამ, როცა შემდეგ ვნახე ეს ხელები, მე მივხვდი ამ მიძღვნის დიდ მნიშვნელობას.

მართლაც ეს მშვენიერი ხელები მეტყველებდნენ და შეუდარებლად გადმოგვეცემდნენ ყველა მისი გრძნობის უნაზეს განცდას. როგორ შეიძლება ამ ხელების დავიწყება „სასტუმროს დიასახლისში“, როცა იგი ამ ხელებს საკონცე-

ლად უწვდის სამს კავალერს.—ეს ხელები დასცინოდენ სულელებს,—იმდენი ირონია იყო მისი თითების ყოველ მიმოხვრაში.

მაგრამ კმარა!

დუხეს შესახებ საათობით შეიძლება ლაპარაკი, შეიძლება დაიწეროს უდიდესი ბიოგრაფია, მაგრამ ყველა ეს გაცილებით უფრო მკრთალი იქნება, ვიდრე ის, რისი ჩანერგვაც იცოდა მან ადამიანთა გულებში: —სიყვარული.

ელეონორა დუხე სიყვარულს უღვიძებდა ყველას, ვისაც კი ერთხელ მაინც უნახავს იგი თუნდ რაიმე ნაწყვეტში. და მე ერთი იმ მილიონთაგანი ვარ, რომელნიც სამუდამოდ მასზე შეყვარებულები დარჩნენ.

მოკვდა ელეონორა დუხე, მაგრამ ჯერ კიდევ ძვერს ჩემი გული, სადაც ბოლომდე იცოცხლებს სიხარული მისი შემოქმედების.

კოტე მარჯანიშვილი.

ქართული კულტურის ქრონიკა

● **სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირი.**

— მწერალთა კავშირის საგანმომცემლო სექციას განზრახული აქვს გამოსცეს ახალი ქართული მწერლობის კრებულები. პირველი კრებული გამოვა იელისის პირველ რიცხვებში.

— მწერალთა კავშირმა მარტის 10-ს გაუმართა იუბილე მწერალ ქალს ანასტასია ერისთავ-ხოშტიანიას მისი სამწერლო მოღვაწეობის 35 წლის აღსანიშნავად. მიმდინარე სექტემბერში მწერალთა კავშირი უმართავს იუბილეს მწერალს სოფრომ მგალობლიშვილს.

— საქართველოში დაბრუნდა დამსახურებული ქართველი მწერალი ნიკო ნიკოლაძე. მიმდინარე წელს მას შეუსრულდება 65 წელი, რაც იგი სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა. ამ ჟამად მსცოვანი მწერალი ამზადებს მემუარებს, რომელიც გამოქვეყნდება ჟურნალ «კავკასიონში».

● **ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.**

— ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა ამ ბოლო ხანებში დიდად გაცხოველდა. უკანასკნელი თვეების განმავლობაში გამოვიდა: 1) ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. III. 2) პროფ. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. 3—4) შალვა მიქელაძისა და სვიმონ ყიფშიძის შრომები სამკურნალო მეცნიერების დარგე-

ბიდან. 5) პროფ. გრიგოლ წერეთელი: Iohannis Italis opuscula selecta, I (ბერძნული ტექსტი, წინასიტყვაობით გერმანულ ენაზე; ლიტოგრაფიული გამოცემა). 6) პროფ. ივ. ჯავახიშვილის სპარსული საისტორიო ტექსტები (ლითოგრაფიული გამოცემა). იბეჭდება და ახლო მომავალში გამოვა: 1) ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. IV. 2) ალ. ჯავახიშვილის შრომა საქართველოს გეოგრაფიის შესახებ; 3) ქართული ხუროთმოძღვრების აღბოძი.

— ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულმა ხელოვნებათა ისტორიის კაბინეტმა პროფ. გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით მოაწყო ქართული ხუროთმოძღვრების ნაშთების მეორე გამოფენა (საქართველოს მუზეუმში). საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ გამართა სამი სხდომა, რომელიც შეეწირა გამოფენაზე წარმოდგენილი ნაშთების განხილვას.

— სახელმწიფო უნივერსიტეტის დავალებით 22 აპრილს იტალიაში გაემგზავრა პროფ. გრიგოლ წერეთელი — ნეაპოლის უნივერსიტეტის შვიდასი წლის თავის აღსანიშნავად საზეიმო სხდომაზე დასასწრებლად. პროფ. გრ. წერეთელმა თან წაიღო ჩვენი უნივერსიტეტის სიგელი, მიმართული ნეაპოლის უნივერსიტეტი-სადმი, ლათინურსა და ქართულს ენაზე დაწერილი. სიგელის ქართული

ტექსტი შესრულებულია ძველი ქართული ხელით და სტილით.

— სახელმწიფო უნივერსიტეტის დავალებით პროფ. ანდრია რაზმაძე გაემგზავრა საფრანგეთში მათემატიკოსთა საერთაშორისო კონგრესზე და სასწრებლად.

— 29 აპრილს სომხეთში მიემგზავრება ტფილისის უნივერსიტეტის მიერ მოწყობილი სამეცნიერო ექსპედიცია სომხეთის ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესასწავლად.

მხატვრობა.

— ს. ს. რ. კ. წარმომადგენელისაგან იტალიაში მოვიდა ოფიციალური ცნობა, რომ ქართველი მხატვრები მიწვეული არიან მხატვრობის ინტერნაციონალურ გამოფენაზე ვენეციაში, გამოფენა გაიმართება აპრილში და ვასტანს ოქტომბრამდე. ქართველ მხატვართა ორგანიზაციამ გადასწყვიტა მიიღოს მონაწილეობა გამოფენაზე და გაჰგზავნოს თავიანთი წარმომადგენელი.

— მიმდინარე წლის აპრილში ტფილისში შესდგა ქართველ მხატვართა საზოგადოების წლიური კრება. კრებამ იქონია მსჯელობა გამგებების წლიურ ანგარიშზე, საზაფხულოდ სურათების გამოფენის მოწყობაზე, და სხვა მორიგ საკითხებზე; არჩეულ იქნა ვამეკობა.

თეატრი.

— ქართული ოპერები. ვანათლების კომისარიატის მთავარ სახელოვნო კომიტეტმა გადასწყვიტა მომავალი სეზონისათვის გაადიდოს ქართულ ოპერათა რიცხვი. განზრახულია დამზადებულ იქნას შვიდი ორიგინალური ოპერა და ხუთი თარგმნილი.

— იუბილეები. მიმდინარე წლის განმავლობაში გაემართა იუბილეები მსახიობთა სასოაბაშიძეს და ნიკოგოცირიძეს (პირველს 25 წ. და მეორეს 30 წლის არტისტიულ მოღვაწეობისა), და ლოტბარს ივ. ფალიაშვილს (35 წ. მოღვაწეობისა).

✿ სრულიად საქართველოს ხელოვანთა კულტურული კავშირი.

— მიმდინარე აპრილში შესდგა კავშირის პლენუმის კრება, რომელმაც მოისმინა მთავარი კომიტეტის ორი წლის მოქმედების ანგარიში და აირჩია ახალი გამგეობა. კავშირში შედის ოთხი სექცია: მწერალთა, მხატვართა, მუსიკოსთა და მსახიობთა.

✿ საქართველოს ხანსტორიო და ეთნოგრაფიო საზოგადოებასთან დაარსდა საარქეოლოგიო სექცია, რომლის მიზანს შეადგენს სიძველეთა დაცვის მოწყობა საქართველოში.

— საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების საჯარო სხდომებზე მიმდინარე წლის განმავლობაში წაკითხულ იქნა მთელი რიგი მოხსენებთა. მათ შორის აღსანიშნავია: პროფ. ივ. ჯავახიშვილისა: ფულის სისტემა ძველ საქართველოში, ქართული დიპლომატიკა. პროფ. გ. ჩუბინაშვილისა სამი მოხსენება ქართული ხუროთმოძღვრების შესახებ.

✿ საქართველოს საენათმეცნიერო საზოგადოება სცემს წლიურ კრებულს, რომელშიაც მოთავსებული იქნება საზოგადოების წევრთა შრომები.

✿ აკადემიკოსი ნიკო მარაი, როგორც გადმოგვცემენ, ამ ახლო ხანში ტფილისში ჩამოვა და აქედან აფხაზეთს გაემგზავრება აფხაზური ენის შესწავლის განსაგრძობად.

● **ჟურნალი ჩვენი მეცნიერება** განაგრძობს გამოსვლას, მარტში გამოვიდა № 10, მაისში გამოვა № 11 — 12. ჟურნალში მოთავსებულ მასალებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა პროფ. ივ. ჯავახიშვილის „ქართველ ერის ისტორია“.

● **ჭუთაისის საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმი**, რომელიც ამ რამდენიმე ხნის წინად გაიხსნა, ინტენსიურ მუშაობას აწარმოებს. შეგროვილ იქმნა მრავალი პირველ-ხარისხოვანი ისტორიული მნიშვნელობის ძეგლები.

● **საქართველოს სიძველენი.**

— საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების არქეოლოგიურ სექციის მიერ გაგზავ-

ნილმა კომისიამ შეჰკრიბა კახეთის სიძველენი და გადასცა სახელმწიფო უნივერსიტეტის მუზეუმს. ამ დღეებში დამთავრდება ქართლის ძეგლების ჩამოტანა ტფილისში. ამავე მიზნით გურიაში გაგზავნილმა კომისიამ ჩამოიტანა გურიის სიძველენი, მაგრამ როგორც გამოირკვა დიდი ნაწილი გურიის პირველხარისხოვანი ძეგლებისა დაღუპულა.

● **ქართველ მუსულმანთა დამხმარე კულტურული საზოგადოება.** შესდგა ქართველ მუსულმანთა დამხმარე კულტურული საზოგადოების დამფუძნებელი კრება. არჩეულ იქმნა გამგეობა დავით კანდელაკის თავმჯდომარეობით. გამგეობა უკვე შეუდგა მოქმედებას.

მეზროპის კულტურის ქრონიკა

● **ბაირონის გარდაცვალების ასი წლის თავი.** მიმდინარე აპრილში შესრულდა ასი წელი ბაირონის გარდაცვალებიდან. მისი სხოვნა აღნიშნული იქნება ევროპის ყველა ქვეყნებში. — (კავკასიონის მორიგ ნომერში მოთავსებული იქნება ბაირონის შემოქმედების დახასიათება და ლექსების თარგმანები).

● **ღანუნციო მონასტერი**

„პტი პარიზიენის“ ცნობით გაბრიელე ღანუნციო ბერად აღკვეცას აპირებს. იგი ამ უკანასკნელ ხანებში წამდაუწყებ დადის წმ. ფრანჩესკო ასისელის საფლავზე. ამბობენ, რომ იგი ფრანცისკანელთა ორდენში აპირობს შესვლას.

● **იაკობ ბოსჰარტ.** გარდაიცვალა შვეიცარიელი რომანსიე იაკობ ბოსჰარტ. ბოსჰარტს თავის დროზე გოტფრიდ კელლერის და შილერის პრემია აქვს მიღებული.

(„ჟურნალი ნორდ უნდ ზუნდ“.)

● **ნეაპოლის უნივერსიტეტის 700 წლის იუბილეს** ილდესასწავლებლებ მიმდინარე წლის მაისში. ამ ზეიმს დაესწრებთან მთელი ქვეყნის უნივერსიტეტების დელეგატები. (იუბილესე დასასწრობად გაემგზავრა ჩვენი თანამემამულეც ცნობილი ჰელდენისტი პროფ. გრ. ფილ. წერეთელი).

ამასავე მოჰყვება ინტერნაციონალური ფილოსოფიური კონგრესი — მაისის დამლევს. იტალიურ ფილოსო-

ფიური საზოგადოების სახელით ანტონიო ალიოტტამ (ნეაპოლის უნივ. პროფ.) მოიწვია კანტის საზოგადოება. ამ მოსაწვევე ბარათში, მან განსაკუთრებითრებული თხოვნით მიმართა ცნობილ ნიცშეს მკვლევარს ჰანს ვეჰინგერს და სხვა ცნობილ გერმანელ ფილოსოფოსებს, რათა უკანასკნელთ მხურვალე მონაწილეობა მიიღონ ამ კონგრესზე.

(„ნორდ უ. ზიუდ“)

● **დორფელის 70 წლის დაბადების დღე.** ცნობილ გერმანელი ჰელენისტს, დიონისის თეატრის აღმომჩენს, დორფელს 70 წელი შეუსრულდა; ამ დღისთვის მას მილოცვები მოუვიდა როგორც გერმანიის პრეზიდენტისაგან, ისე ბერლინელ საბერძნეთის ელჩისაგან.

N. U. S.

● **პარიზი და ჰაინრიხ ჰაინე.** Republique Francaise-ის ცნობით, პარიზის მუნიციპალიტეტის სურვილით მარმარილოს დაფა მიაკრეს იმ სახლს, რომელშიაც ჰაინრიხ ჰაინე გარდაიცვალა 1856 წელს. სახლი მდებარეობს მატინიონის ქ.

ცნობილია, რომ ჰაინეს გერმანიამ ძეგლი არ აუვო, რადგან იგი თავის ჟურნალისტურ წერილებში საფრანგებს იცავდა და ამისთვის 300 ფრანკს იღებდა თვეში. 1916 წ. ვილჰელმ მეორემ იყიდა ავსტრიის დედაოფლის ელისაბედის ვილა კუნძულ კორუზე, სადაც იღვა ჰაინეს ბიუსტი; ანტისემიტმა ვილჰელმა ზღაპრით გადაადგებია „მოყიდული ურიის“ ძეგლი. ამგვარად ჰაინეს პარიზი მეტად პატივსცემს ვიდრე ბერლინი.

● **პირველი ჰუნგრული ოპერა** ბუდაპეშტში პირველად დაიდგა

პირველი ჰუნგრული ოპერა „ქორწილი ფაშინგში“—ტექსტი ვაიდასი, მუსიკა პოლდინის.

„Frankfurt. Zeitung“.

● **გერმანული არქეოლოგები ასურეთში**

დოქტ. ვალტერ ანდრაემ გამოაქვეყნა გერმანულ არქეოლოგების 11 წლის მუშაობის რეზიუმე, რომელიც მიღებული აქვს არქეოლოგიურ საზოგადოებას ასურეთში—ბაბილონში. აღმოჩენილია იშტარის ახალი ტაძარი, რომელიც ქრისტეს დაბადებამდის 3000 წელს ეკუთვნის. ნაპოვნია მრავალი თიხის ჭურჭელი, თასები, სტატუები. ამ სტატუების აღმოჩენა ახალ შუქსა ჰფენს ჩვენს წარმოდგენას ასურეთის პლასტიკის შესახებ, (სახელდობრ ძველი ხელოვნების ისტორიკოსები ფიქრობდნენ, რომ ასურეთს პლასტიური ხელოვნება არა ჰქონდა). ამავე საზოგადოების მიერ გათხრილია კიდევ ერთი ახალი ტაძარი, ქრ. წ. 2300 წლით დათარიღებული. ამ ტაძარში იპოვნეს ერთი უთავო ქალის სტატუა (გაჰსით).

ბერლინელ ტაგებლატის კვირეული დამატება.

● **რემი დე გურმონის** ახალი ერთ აქტიანი დაუბეჭდავი პიესა, პროზით დაწერილი, განსაზღვრული ტირაჟით გამოქვეყნდება ამ მოკლე ხანში პარიზში. პიესას ჰქვია: L'ombre d'un Femme (ქალის აჩრდილი).

„L'Europe Nouvelle“.

● **გონკურის აკადემიის წევრობა** მიიღო პოეტმა პოლ ფორმა.

(იმავე ჟურნალიდან)

● **ფორე როდენზახი** გარდაიცვალა 1898 წ. ბულვარ ბერტის მე 43 სა-

ხლწი. როდენბახის მოსაგონებლად ლიტერატურულმა საზოგადოებამ „La Société des Gens de Lettres და l'Association de la critique littéraire სახსოვარი მარშალილოს დაფა მიაკრეს იმ სახლს, რომელშიაც „მკვდარი-ბრიუგეს“ ავტორი გარდაიცვალა.

● **საფრანგეთის აკადემია** ამ მოკლე ხანში მორიგ თათბირს გამართავს სამი ახალი „უკვდავის“ წოდების დასარიგებლად. განსვენებულ დრამატურგის ეკარდის ადგილის კანდიდატებად ითვლებიან რომანსიე ჰერმანი და ისტორიკოსი ლუი მადელენ; რიბოს ადგილზე ასახელებენ მწერალს ანრი რობერტს. მისი კონკურენტი საფრანგეთის ყოფილი ელჩი პეტროვრაიდში, ისტორიკოსი პალეოლოგი. მესამე, ალფრედ კაპუს ადგილის, კანდიდატებია—ანდრე რივეზუარ და შარლ ლაჟოვიკი.

„ფრანკ. ცაიტუნგ“.

● **რომენ როლანის მოწოდება** საფრანგეთის ხალხისადმი. „რევიუ მენ-ზელ“ იუწყება, რომ რომენ როლანმა მოწოდებით მიმართა საფრანგეთის ხალხს, რათა ფრანგებმა დამხმარე ხელი გაუწოდონ გერმანელებს.

ცნობილი რომანსტი იმედს გამოსთქვამს, რომ „რაინდი საფრანგეთი, რომლის გმირობის გამოხმატეცი ვიქტორ ჰუგო იყო, არას დიშურებს თავის მოძმე ერის ათასი წყლულის დასამებლად. უდიდესი ძალაა ძალა კეთილშობილებისა და სიყვარულისა. ჩვენ მოუწოდებთ ფრანგის ერს ძმურად გაუწოდოს ხელი გერმანიის ხალხს, რომელსაც იგი გუშინ ტყვეას ესვროდა“,—ასე ათავეებს რომენ როლანი თავის მოწოდებას.

● **ანრი ბარბიუსის სამართალში მიცემა.** ანრი ბარბიუსმა ბერლინში ყოფნის დროს სიტყვა წარმოსთქვა, რომელშიაც იგი მოუწოდებდა საფრანგეთის ჯარისკაცებს, ფიცი დასდონ, რომ არასოდეს თოვს არ ესვრიან მათ მოძმე გერმანელებს. ამის საპასუხოდ საფრანგეთის სასამართლოს პროკურატურამ საჩივარი აღძრა ანრი ბარბიუსის წინააღმდეგ.

„მატენ“.

● **მსოფლიო გამოფენა.** ფრანგული გაზეთების ცნობით პარიზში გაიმართება მსოფლიო გამოფენა.

● **ფრიდრიხ დელიჩი.** დიდი ასიროლოგი ფრიდრიხ დელიჩი (72 წლისა) გარდაიცვალა. მან სახელი გაითქვა თავისი „მაბელი და ბიბელი“-თ. ამ შრომის ნაწყვეტი პირველად ვილჰელმ მეორეს წაუკითხა ავტორმა. დელიჩი ძველ აღთქმას უკავშირებდა ბაბილონურ ლიტერატურას. დელიჩის ამგვარ პოსტულატის წამოყენებას დიდი პოლემიკა მოჰყვა. ამ პოლემიკაში მონაწილეობა მიიღო თვით ვილჰელმ მეორემ. მან ანტისემიტური თვალსაზრისით გააშუქა ეს სამეცნიერო საკითხი და განაცხადა: დელიჩის კვლევა განსაკუთრებით იმათაა საყურადღებო, რომ ისრაელის რჩეულ ხალხს ოდნავ მაინც შეუწყვირებს მის შარაგანდღესო.

„ფრანკ. ცაიტ“.

● **ვილლა დ'ესტე.** იტალიელ გაზეთების ცნობით, ვილლა დ'ესტე, რომელიც აშენებულია ფერარას ჰერცოგის შვილის ალფონსო I და ლუკარეცია ბორჯიას მიერ, იტალიურმა მთავრობამ სახელმწიფო არქივად გადააქცია. ეს ვილლა აშენებულია ნეაპოლელ ხუროთმოძღვარის პიერო

სი გარლოს მიერ. იგი საუკეთესო ნიმუშია რენესანსის, ეს ვიღლა ამივე დროს ყველა ევროპიულ ვილღების პირველ თარგად ითვლება. მთელი ევროპიული პრესა აღშფოთებულია, რომ ეს დიდი ძეგლი რენესანსის ბელოვნებისა, მტვერიან არქივად გადააქცია იტალიის მთავრობამ.

„ბერლინერ ტაგელბლატ“.

❖ **მიქელ ანჯელოს ფრესკები** კაპელა სიქსტინაში დიდს განსაცდელშია. ფრესკების ნაწილი ჩამოცვენას აპირობს. მიღებულია ზომები ამ მოსალოდნელი უბედურების თავიდან ასაცდენად.

❖ **ოსკარ უალდის მაგივრად.** ინგლისურ სპირიტისტულ მიმოხილვაში—Occult Review გამოქვეყნებულია ერთი სპირიტისტის აფორიზმები, რომელიც თავისთავს ოსკარ უალდს უწოდებს. სპირიტისტი წამდაუწუმ იმეორებს: „შეიბრაღეთ ოსკარ უალდი!“ ალაგ ალაგ ამ წერილში ოსკარ უალდის პროფანაციათ ვხვდებით. მაგ. „კრისტალური ძაფით ვერცხლის სალაბურმა გარიჟრაჟე ააკვნესა მუსიკა.“ „მშენიერების ფლეიტა მთებიდან გვეძახის.“ „მალე ცისკიდულურიდან გადმოეკიდება მცხრალი მთვარე და

თავზე წამოგვადგება, როგორც უშველებელი ყველი“. ამგვარი აფორიზმიც: „სიკვდილი ფრიად სამწუხარო გამოცდილებას გვაძლევს ამ ცხოვრებაში, თუმცა იგი არც ისე მოსაწყენია, როგორც ცოლქმრობა, ან მასწავლებლის სახლში სტუმრად ყოფნა“. და სხვ.

❖ **ლ. გუდიაშვილის სურათი**—ქართველი გლეხი სახედართ, მოთავსებულია პარიზულ ჟურნალში „ქრაბუიონ“.

❖ **პოეზიის საღამოს შესახებ** რომელიც თებერვალში გამართა ტვილისში ილიონის მწერალთა ჯგუფმა, მოთავსებულია რეცენზია ბერლინელ ჟურნალში „Auslands Deutscher“. რეცენზიონსენებული არიან: ვ. სარაჯიშვილი, მადამ სპანოლი, ა. ჭუმბაძე, კ. გამსახურდია, სპარსელი პოეტი ი. ზადე და სხვა. რეცენზიაში გულ მხურვალედ იხსენიებენ ქართველ მწერლებს.

❖ **Revue Bleu-ში** (პარიზელი ჟურნალი) მოთავსებულია დ. კაკაბაძის წერილი.

❖ **ვეზენდონკის წიგნი.** კავკასიონის რედაქციას ატყობინებენ: ამ მოკლე ხანში ბერლინში გამოვა გიუნტე ფონ-ვეზენდონკის წიგნი „ქართული წარმართობა“, გერმანულად.

სოლომონ თავაძე. შორი ნათელი. წიგნი ლექსების. ტომი მეორე. 1924 წელი. 144 გვერდი.

სოლომონ თავაძის (ობოლი მუშის) ლექსების კრებული პირველი წიგნია პოეზიისა, რომელიც მიმდინარე წლის განმავლობაში გამოვიდა. და ეს წიგნი ღირსია აღნიშვნის.

სოლომონ თავაძემ უკანასკნელი წლების მანძილზე რამდენიმე ციკლი გაიარა. მისი ახალი პერიოდის ლექსები ბევრით განსხვავდება ძველი ლექსებიდან; როგორც ტექნიკა ისე შინაგანი სტიქია მისი პირვანდელი ლექსებისა ბევრად სუსტი იყო უკანასკნელ ლექსებთან შედარებით. მაგრამ პოეტის ხმა თანდათან დაიწმინდა და მის ახალ ლექსებში ჩვენ უკვე გვესმის ლითონის რეკა.

წინამდებარე წიგნში მოთავსებულია 60 ლექსი. წიგნში ახალთან ერთად ძველი ლექსებიც არის შეტანილი. მაგრამ მათი მოთავსება კრებულში არ ესაყვედურება პოეტს, რადგან ისინი პოეტის კეთილშობილ განცდებთან არიან დაკავშირებულნი გულის ძაფებით, და ამ ძაფების გაწყვეტა გულიდან სისხლის დაქცევას უდრის.

წიგნი იხსნება ლექსით „ობოლი მუშა“. ეს არის წინასიტყვაობა და საკუთარ სულთან ხმა-მალლა საუბარი. „შორი ნათელი“ სასვეა იდუმალი ცრემლებით. კრებულის ღირიული ლექსები, თუმცა ზოგჯერ შესაძლოა არ იყოს უნაკლულოდ გამართული არტისტული მხრით, მაგრამ აქ უთუოდ არის კეთილშობილი პათოსი და ნამდვილი პოეტური თრთოლა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია: „გარღვეული რკალები“, „რკალი მესამე“, „მწუხრის ბინდები“, „ბოლო სიტყვა“, „შორენა“ და ზოგი ლექსები ციკლიდან: უპასუხო ალურსი („თეთრი ღიმილი“ „ჯვარი წაშების“, „გზა უნაპირო“).—ავტორი ამ ლექსებისა დაჯერებულია ნაბიჯნთ შემოდის ქართულ პოეზიაში.

საერთოდ, სოლომონ თავაძის ეს მეორე წიგნი, შედარებით მის პირველ წიგნთან, დიდი წინსვლის მაჩვენებელია; და პოეტის ეს გამარჯვება არ შეიძლება კმაყოფილებით არ აღნიშნოს ქართული ლიტერატურის მეთვალყურე.

ს.—ლი.

პროფ. გრიგოლ წერეთელი, იოანე იტალის რჩეული ნაწერები. პირველი ნაკვეთი (Johannis Itali, opuscula selecta, edidit Gregorius Cereteli. Fasciculus primus). ტფილისის უნივერსიტეტის ლითოგრაფია, 1924. გვ. XIX+25 (ბერძნული ტექსტი წინასიტყვაობითურთ გერმანულ ენაზე).

იოანე იტალი (მიხეილ ფსელოსთან ერთად) თვალსაჩინო წარმომადგენელია ბიზანტიური საფილოსოფიო მწერლობის მოღვაწეთა მეორე ტიპისა და უკუწინაა. მას ეკუთვნის მრავალი შრომა, სხვათა შორის არისტოტელის ზოგიერთ შრომათა კომენტარიები და აგრეთვე პატარ-პატარა ტრაქტატები დაწერილი ბიზანტიელი დიდებულების მიერ მიცემულ კითხვათა სა-

პასუხოდ. მის შრომებში ორიგინალური არაფერია, ასე რომ წმინდა ფილოსოფიურ მნიშვნელობას ისინი მოკლებულია: სამაგიეროდ ისინი საგულისხმო არიან ისტორიულ-ლიტერატურულის თვალსაზრისით, რამდენადაც იქ ჩვენ ვპოულობთ ნათელ სურათს მაშინდელი განათლებისა, საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისა და ლიტერატურულ გემოვნებათა.

საგულისხმოა იოანე იტალი კერძოდ ქართული საფილოსოფიო მწერლობის შესწავლისათვისაც; ცნობილია, მაგ., რომ მასთან (და მიხეილ ფსელოსთან) ახლო კავშირი ჰქონდა ქართველ ნეოპლატინიკოს იოანე პეტრიწს.

მეტი წილი იოანე იტალის შრომებისა დღემდე გამოუცემელი იდგა ხელნაწერების სახით ევროპის სიძველეთ-საცავებში. ზოგიერთი ნაწყვეტები გამოცემული აქვს მხოლოდ თ. უსპენსკის თავის „სკნოდიკონში“.

მხოლოდ ამ ათიოდე წლის წინათ განიზრახა მათი გამოცემა პროფ. გრიგოლ წერეთელმა და ამ მიზნით შეუდგა იგი იოანე იტალის შრომათა ხელნაწერების შესწავლას.

ზემოდასახელებული შრომა წარმოადგენს პირველ ნაკვეთს პროფ. გრიგოლ წერეთლის მიერ განზრახული გამოცემისა. ამ ნაკვეთში შევიდა იოანე იტალის შემდეგი ტრაქტატები: „დიალექტიკა“, „სიზმრებისათვის“ და „აღდგომისათვის“. ბერძნულ ტექსტს, რომელიც გამოცემულია ორი ჯგუფისაგან შემდგარ, — ცხრა სხვადასხვა ხელნაწერის მიხედვით (XIV-XVII საუკ.), წინ უძღვის გრ. წერეთლის წინასიტყვაობა (გერმანულად), სადაც ჩვენ ვპოულობთ განმარტებებს როგორც ხელნაწერების, ისე თვით ტრაქტატების შინაარსის შესახებ.

პირველ ტრაქტატში — „დიალექტიკა“ — იოანე იტალი კონსპექტურად გადმოგვცემს არისტოტელის ლოღიკას ზოგიერთი დამატებებითურთ: ამ თავის გადმოცემაში ის არსად არ სცილდება სასკოლო ლოღიკის ფარგლებს.

მეორე ტრაქტატში („სიზმრების შესახებ“) წარმოდგენილია კომენტარი ჰომიროსის სიტყვებისა, რომ არსებობს ორ გვარი სიზმრები.

მესამე ტრაქტატში („აღდგომისათვის“) იოანე იტალის გამოსაყვამ წერტილს წარმოადგენს არისტოტელის სწავლა *hyle*-სა და *eidōs*-ის შესახებ.

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ჯერ გამოუცემელი ავტორის შრომათა გამოქვეყნებას, — იმ ავტორის, რომელმაც უაღრესი მნიშვნელობა იქონია ბერძნული საფილოსოფიო მწერლობის აღორძინებაში. რადგან იოანე იტალის შრომები გამოუქვეყნებელი ელაგა ევროპის წიგნთ-საცავებში, ჩვენთვის ხელმეორედ იყო იმდროინდელი ფილოსოფიური აზროვნების სწორი გათვალისწინება, და კერძოდ იოანე იტალის შესახებ უნდა დავკმაყოფილებულიყავით იმ მიკერძოებული დახასიათებით, რომელიც მოეპოვება ანნა კომენეს მისი „ალექსიას“ მეხუთე წიგნში. დღეს ჩვენ საშუალება გვეძლევა უფრო სრული და მიუდგომელი წარმოდგენა მივიღოთ იოანე იტალზე და მაშინდელ ფილოსოფიურ აზროვნებაზე ბიზანტიაში.

ჩვენ დავგრძენია მხოლოდ ვისურვოთ, რომ ამ პირველ ნაკვეთს გრ. წერეთლის მიერ დაწყებული გამოცემისა რაც შეიძლება მალე მოჰყვეს დანარჩენი ნაკვეთებიც.

კ. კაპანელი. სული და იდეა. (ბიოფსიხიზმი და კოსმიზმი). 1923 წ. 172 გვ.

კ. კაპანელის მსოფლიო-მხედველობა ბევრ ხაზებში მატერიალიზმს უახლოვდება. სულისა და იდეის პრობლემა, რომელიც აღძრულია მისი წიგნით, ასეთ გაშუქებას ღებულობს:

კ. კაპანელის აზრით, სული ისეთივე თვისებაა მატერიისა— როგორც რადი, ელექტრონი და მაგნიტი: ზედროული და ტრანსცენდენტური არსობა სულს არა აქვს. სამყაროს ყოველ კუთხეებში მატერია განიცდის ერთგვარ წვას ობიექტური პირობების მიხედვით; ყოველგან მყარდება ერთგვარი ურთიერთობა სხეულისა და მდგომარეობის შორის: მდგომარეობა ახდენს ვაგლენას სხეულზე, სხეული კი ავტომატიურად ინახავს მდგომარეობის ვაგლენას თავის ატომიურიონურ წყობაში, როგორც „ბიოლოგიურ მექანიზმებს“.

კ. კაპანელი ამ ურთიერთობას მატერიისას და მოჩვენებითი „სულისას“ ნათლავს „ორგანოტროპიზმის“ სახელით. შგმოქმედების ყოველი ფორმა— მეცნიერება, ხელოვნება, რელიგია ორგანოტროპიზმის ნაყოფია; არსებობისათვის ბრძოლაში ყოველი ტანი ეგუება პირობებს, და სული არის ამ ტანის რეფლექსი კუთხური საჭიროებისათვის; მდგომარეობა აღიზიანებს და აწვალებს მატერიას, შედეგი ამისა არის რეფლექსიური მოვლენა, რომელსაც ჩვენ ვეძახით სულს. მატერია თავის თავად არსებობს იმდენად, რამდენად მატერიაში აისახება რეფლექსი წვალებისა და განცდის.

მატერიას აქვს მარადობა მინიჭებული, მხოლოდ დაჯგუფება მატერიულ ელემენტებისა დროულია ყოველ მიწა-წყალზე. ისტორიაში არ არსებობს ჰეგლისებური სწორხაზობრივი გაქანება იდეისა, პროგრესის საკითხი კუთხური ყოფის საკითხია: ყოველ მიწა-წყალზე ყოველ ხალხს აქვს თავის კულტურული და ცივილიზაციური ინდივიდუალობა სრულებით დამთავრებული; ყოველ ეპოქას აქვს თავის სული და სტილი და არაერთი აბსოლუტური წიხნები ისტორიისა არ არსებობენ. ამ კონცეპციის ილიუსტრაცია კ. კაპანელი სცილიობს მოგვეცეს ქართული კულტურის მაგალითებზე.

კ. კაპანელი თავის წიგნის ბოლოში ქართველის ისტორიული ტიპის დახასიათებას წარმოგვიდგენს. იგი ამტკიცებს, რომ ქართველი ფსიქოლოგიურად პერსონალისტია, რომ ქართველს უყვარს ყოველთვის განაპირება.

ჩვენი გეოგრაფიული მდგომარეობის თავისებურობამ და ისტორიულმა პირობებმა ჩვენში ჩამოაყალიბებს ფსიქოლოგია პერსონალიზმისა და ულტრანინდივიდუალისტური განაპირებისა; ამიტომ,—ამბობს კ. კაპანელი,—საქართველოში შინაგან სიმირთლეს არასოდეს აღვილი არ ჰქონებია: ყოველთვის იყო კულტი კუთხური დაჯგუფებისა. პირობებმა შექმნეს ფსიქოლოგია, ხასიათი, ტემპერამენტი, სული ხალხისა. ისტორიამ შეინახა ეს ტიპი ატავისტურად მიღებული ატრიბუტებით.